

**ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE
FRİGYA EPİKTETOS MERKEZLERİNDE
(*DORYLAEUM, NACOLEA, MIDAEUM,
COTIAEUM, AEZANI*)
SOSYOPOLİTİK, SOSYOEKONOMİK
VE SOSYOKÜLTÜREL YAPI**

**Erkan İZNİK
(Doktora Tezi)**

ESKİŞEHİR, 2006

**ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE
FRİGYA EPIKTETOS MERKEZLERİNDE
(DORYLAEUM, NACOLEA, MIDAEUM, COTIAEUM, AEZANI)
SOSYOPOLİTİK, SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL YAPI**

Erkan İZNİK

**DOKTORA TEZİ
Tarih Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Ömer ÇAPAR**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ekim 2006**

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
ÖNSÖZ	vi
HARİTALAR LİSTESİ	ix
RESİMLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xxii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM FRİGYA “EPIKTETOS”UN TANIMLANMASI ÜZERİNE

1. “EPIKTETOS” OLGUSU.....	3
1.1.Genel Sorun	3
1.2.Varsayım	6
1.3.Yöntem.....	7
1.4.Sınırlılık	9
1.4.1.Zamansal Sınırlılık	9
1.4.2.Mekansal Sınırlılık	9
2. TANIMLAR	9
2.1. “Epiktetos”	10
2.2. Antik “Kent”	11
2.3.“Uygarlık”.....	16
3. ARAŞTIRMA KAYNAKLARININ TANITIMI	17
3.1. Epigrafik, Arkeolojik ve Numizmatik Belgeler	17
3.2 Eskiçağ ve Bizans Yazarları	20
3.3Müzelerdeki Malzemeler	23
3.4.Araştırmada Kullanılan Kaynakların Tarihlenmesi	24
3.5.Bölge Araştırmaları Tarihçesi	25
3.5.1.Gezinler ve Bölge Araştırmalarının Başlaması	25
3.5.2.Çağdaş Araştırmalar	30
4. FİZİKSEL COĞRAFYA VE İKLİM	34

İKİNCİ BÖLÜM DORYLAEUM

1.	TOPONİM VE TOPOGRAFYA.....	44
1.1.	Adı	44
1.2.	Konumu.....	46
1.3.	Kuruluşu	52
1.4.	Fiziki Coğrafya / Antik Topografya	54
1.5.	Bölgenin Florası ve Faunası	56
1.6.	Olası Sınırları	59
1.7.	Toponim	60
2.	POLİTİK YAPI	65
2.1.	Hellenistik Dönemdeki Politik Gelişmeler	67
2.2.	İmparatorluk Dönemindeki Politik Gelişmeler	69
2.3.	Geç Roma – Erken Bizans Dönemi.....	73
3.	EKONOMİK YAPI	74
3.1.	Tarım ve Hayvancılık	74
3.2.	Ticaret ve Küçük Zanaat Grupları	78
4.	DİNSEL YAPI	80
4.1.	Bölge Tanrıları	80
4.2.	Bölge Tanrıçaları	93
4.3.	İmparatorluk Kültü	97
4.4.	Yazıtlar	97
4.4.1.	Adak Yazıtları	97
4.4.1.1.	Birden Çok Tanrılı Adak Yazıtları	98
4.4.1.2.	Kişisel Adak Yazıtları	98
4.4.1.3.	Aile için Adak Yazıtları	99
4.4.1.4.	Gruplar için Adak Yazıtları	100
4.4.1.5.	Hayvanlar İçin Adak Yazıtları	102
4.4.1.6.	Mesleki Adak Yazıtları	102
4.4.2.	Mezar Yazıtları.....	102
4.4.2.1.	Kişisel Mezar Yazıtları	102
4.4.2.2.	Aile İçin Mezar Yazıtları	103
4.4.2.3.	Beddua İçeren Mezar Yazıtı	106
4.5.	Dinsel Örgütlenme	106
4.6.	Monoteist Döneme Geçiş Süreci	108
5.	TOPLUMSAL YAPI	111
5.1.	Sosyopolitik Gruplar	113
5.2.	Sosyoekonomik Gruplar	113
5.3.	Aile Yapısı	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM NACOLEA

1.	TOPONİM VE TOPOGRAFYA	125
1.1.	Adı.....	125
1.2.	Konumu.....	126
1.3.	Kuruluşu.....	128
1.4.	Fiziki Coğrafya / Antik Topografya	130
1.5.	Bölgenin Florası ve Faunası.....	131
1.6.	Olası Sınırlar.....	134
1.7.	Toponim.....	135
2.	POLİTİK YAPI.....	141
2.1.	Hellenistik Dönemdeki Politik Gelişmeler	142
2.2.	Roma İmparatorluk Dönemi ve Bölgede İstisna Bir Merkez.....	143
2.2.1.	Meros.....	145
2.3.	Geç Roma – Erken Bizans Dönemi ve Orkistos Sorunu.....	147
3.	EKONOMİK YAPI.....	149
3.1.	Tarım ve Hayvancılık.....	149
3.2.	Ticaret ve Küçük Zanaatkar Grupları.....	152
4.	DİNSEL YAPI.....	153
4.1.	Bölge Tanrıları.....	153
4.2.	Bölge Tanrıçaları.....	169
4.3.	İmparatorluk Kültü.....	173
4.4.	Yazıtlar.....	174
4.4.1.	Adak Yazıtları.....	174
4.4.1.1.	Birden Çok Tanrı İçin Adak Yazıtları.....	174
4.4.1.2.	Kişisel Adak Yazıtları.....	175
4.4.1.3.	Belirli Gruplar için Adak Yazıtları.....	175
4.4.1.4.	Aile için Adak Yazıtları.....	177
4.4.1.5.	Hayvanlar İçin Adak Yazıtları.....	181
4.4.2.	Mezar Yazıtlar.....	181
4.4.2.1.	Kişisel Mezar Yazıtları.....	181
4.4.2.2.	Aile İçin Mezar Yazıtları.....	182
4.4.2.3.	Beddua İçeren Mezar Yazıtları.....	187
4.5.	Dinsel Örgütlenme ve Dinsel Alanlar.....	187
4.6.	Monoteist Döneme Geçiş Süreci	189
5.	TOPLUMSAL YAPI.....	192
5.1.	Sosyopolitik Gruplar.....	193
5.2.	Sosyoekonomik Gruplar.....	194
5.3.	Aile Yapısı.....	196

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MIDAEUM

1.	TOPONİM VE TOPOGRAFYA.....	200
	1.1. Adı.....	200
	1.2. Konumu.....	201
	1.3. Kuruluşu.....	205
	1.4. Fiziki Coğrafya / Antik Topografya	205
2.	POLİTİK BELİRSİZLİK.....	206
3.	DİNSEL BELİRSİZLİK	210

BEŞİNCİ BÖLÜM COTIAEUM

1.	TOPONİM VE TOPOGRAFYA.....	213
	1.1. Adı.....	213
	1.2. Konumu.....	214
	1.3. Kuruluşu.....	216
	1.4. Fiziki Coğrafya / Antik Topografya	217
	1.5. Bölgenin Florası ve Faunası.....	218
	1.6. Olası Sınırlar.....	220
	1.7. Toponim.....	222
2.	POLİTİK YAPI.....	223
	2.1. Hellenistik Dönemdeki Politik Gelişmeler.....	224
	2.2. Roma İmparatorluk Dönemindeki Politik Gelişmeler.....	225
	2.3. Geç Roma – Erken Bizans Dönemindeki Gelişmeler.....	229
3.	EKONOMİK YAPI.....	229
	3.1. Tarım ve Hayvancılık.....	229
	3.2. Ticaret ve Küçük Zanaatkar Grupları	230
4.	DİNSEL YAPI.....	232
	4.1. Bölge Tanrıları	233
	4.2. Bölge Tanrıçaları.....	238
	4.3. Yazıtlar.....	239
	4.3.1. Adak Yazıtları	239
	4.3.1.1. Birden Çok Tanrılı Adak Yazıtları.....	240
	4.3.1.2. Kişisel Adak Yazıtları.....	240
	4.3.1.3. Aileler İçin Adak Yazıtları.....	240

4.3.1.4.	Belirli Grup Adaklar.....	241
4.3.2.	Mezar Yazıtları.....	241
4.3.2.1.	Ailevi Mezar Yazıtları.....	241
4.3.2.2.	Mesleki Mezar Yazıtı	244
4.3.2.3.	Beddua İçeren Mezar Yazıtları.....	245
4.4.	Monoteist Döneme Geçiş Süreci	245
5.	TOPLUMSAL YAPI	249
5.1.	Sosyopolitik Gruplar.....	250
5.2.	Sosyoekonomik Gruplar	251
5.3.	Aile Yapısı.....	252

ALTINCI BÖLÜM AEZANI

1.	TOPONİM VE TOPOGRAFYA.....	257
1.1.	Adı.....	257
1.2.	Konumu.....	260
1.3.	Kuruluşu.....	263
1.4.	Fiziki Coğrafya / Antik Topografya.....	265
1.5.	Bölgenin Florası ve Faunası	267
1.6.	Olası Sınırları.....	269
1.7.	Toponim	274
2.	POLİTİK YAPI.....	276
2.1	Hellenistik Dönemdeki Politik Gelişmeler	276
2.2.	Roma Egemenliği Dönemindeki Politik Gelişmeler.....	280
2.2.1.	Erken İmparatorluk Dönemi	281
2.2.2.	Flavianlar Dönemi	284
2.2.3.	İmparatorluğun Çöküş Döneminde Aezani	292
2.2.4.	İmparatorluk Döneminde Aezani'nin Çevre Merkezlerle İlişkileri	293
2.2.5.	Geç Roma – Erken Bizans Dönemi.....	294
3.	EKONOMİK YAPI	296
3.1.	Tarım ve Hayvancılık	296
3.2.	Küçük Zanaat Grupları.....	298
3.3.	Kent Hazinesi ve Kamu Harcamaları	299
4.	DİNSEL YAPI	302
4.1.	Bölge Tanrıları	303
4.2.	Bölge Tanrıçaları	313
4.3.	İmparatorluk Kültü	318

4.4. Yazıtlar	319
4.4.1. Adak Yazıtları.....	319
4.4.1.1. Çok Tanrılı Adak Yazıtı.....	319
4.4.1.2. Kişisel Adak Yazıtları.....	319
4.4.1.3. Aile için Adak Yazıtları	320
4.4.1.4. Belirli Gruplar için Adak Yazıtları.....	320
4.4.2. Mezar Yazıtları.....	320
4.4.2.1. Kişisel Mezar Yazıtları.....	321
4.4.2.2. Ailevi Mezar Yazıtları.....	323
4.4.2.3. Mesleki Mezar Yazıtları.....	342
4.4.2.4. Beddua İçeren Mezar Yazıtları	343
4.5. Dinsel Örgütlenme.....	344
4.6. Monoteist Döneme Geçiş Süreci	349
5. TOPLUMSAL YAPI	354
5.1. Sosyopolitik Gruplar.....	354
5.2. Sosyoekonomik Gruplar.....	364
5.3. Aile Yapısı.....	371
SONUÇ	389
KAYNAKÇA	392

DOKTORA TEZ ÖZÜ

ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE FRİGYA EPIKTETOS MERKEZLERİNDE (DORYLAEUM, NACOLEA, MIDAEUM, COTIAEUM, AEZANI) SOSYOPOLİTİK, SOSYOEKONOMİK VE SOSYOKÜLTÜREL YAPI

Erkan İZNİK

Tarih / Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekim 2006

Danışman: Prof. Dr. Ömer ÇAPAR

“*Frigya Epiktetos*”, Hellenistik Dönem’de Pergamon Krallığı ile Bithynia Krallığı arasındaki mücadeleler sırasında ortaya çıkmış bir bölge olup, merkezleri olarak düşünülen (-kabul edilen) yerleşimler; Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Cotiaeum ve Aezani’dır. Bölgeden ilk kez söz eden coğrafyacı Strabon’un yazmış olduğu bu bilgiler, Epiktetos ve merkezleri ile ilgilenen herkes tarafından hemen hemen aynı şekilde kullanılmış ve kullanılmaktadır. Üstelik, söz konusu ifadelerde ya da açıklamalarda, bölge merkezleri ve bölgede yaşayan topluluklar hakkında genel ifadeler belirtilip, hep aynı açıklamalar getirilmektedir.

Yukarıdaki “genel tekrarlama” eğilimi, aslında antik dönemde Anadolu’nun iç merkezlerinde yaşanmış olan tarihsel olayların bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun temel nedeni, arkeolojik kazıların oldukça yetersiz olduğu ülkemizde, eskiçağ toplumlarının yapısı hakkında en geniş bilgiyi sağlayan epigrafik kaynakların, ya kısmen kullanılması ya da göz ardı edilmesidir.

Bu bağlamda bu tezin amacı; bölgede ele geçirilmiş olan ve tamamına yakını II. - III. yüzyıllara tarihli epigrafik buluntu ışığında Frigya Epiktetos Bölgesi’nin; toplumsal, ekonomik ve politik yapısını ortaya çıkarmaktır.

ABSTRACT

SOCIOPOLITIC, SOCIOECONOMIC AND SOCIOCULTURAL STRUCTURE OF CENTERS (DORYLAEUM, NACOLEA, MIDAEUM, COTIAEUM,AEZANI) IN PHRYGIA EPIKTETOS IN THE PERIOD OF ROMAN EMPIRE

Erkan İZNİK

History / Ancient History

Anadolu University, Institute of Social Sciences, October 2006

Advisor: Prof. Dr. Ömer ÇAPAR

Strabon, geographer of ancient history, says that the region of *Phrygia Epictetos* appeared politically during the time of wars between the Pergamon Kingdom and Bithynian Kingdom in Hellenistic Era and that region includes the centers of Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Cotiaeum and Aezani. Every researcher used that sentence almost as a standard explanation and gives no information about the communities living in the area in ancient history.

Phrygia Epictetos has not been studied in detail hitherto. Because, the studies used partly or disregard the epigraphic sources found from that region. However it is known that these sources provide useful evidences for the history of that area. This thesis aims at the defining the political, social and economical history of the *Epictetos* by studying the epigraphic sources, dated to the II. and the III. centuries.

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanması sırasında ilk andan itibaren değerli katkılarıyla beni her açıdan yönlendiren ve cesaretlendiren, Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü'nden değerli hocam Prof. Dr. Ömer Çapar'a öncelikli olarak teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca gerek doktora ders dönemim sırasında, gerekse doktora izleme jürilerim sırasında, yoğun işleri arasında bana zaman ayırıp çalışmam ile ilgili olarak çok değerli katkılarda bulunan; öncelikle hocam ve meslektaşım sayın Yard.Doç.Dr. Hakan Sivas'a ve Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden hocam sayın Yard.Doç.Dr. Feriştah Soykal Alanyalı'ya da sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Doktora ders dönemimde ve sonrasında yardımlarını esirgemeyen Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölüm Başkanı sayın Doç. Dr. Taciser Tüfekçi Sivas'a; epigrafik malzemenin değerlendirilmesinde çok değerli katkılarda bulunan Arkeoloji Bölümü'nden sayın Öğretim Görevlisi Necmettin Eraydın'a ve Tarih Bölümü'nden sayın Öğretim Görevlisi Nilgün Elam'a; tez yazımım sırasında değerli bilgilerini ve malzemelerini benimle paylaşan ve eleştirileriyle beni olumlu anlamda motive eden Sanat Tarihi'nden sayın Yard. Doç. Dr. A. Oğuz Alp'e; bölgede çekmiş olduğu fotoğrafları tezimde kullanmama izin veren Eğitim Fakültesi'nden sayın Yard. Doç Dr. Faruk Uğurlu'ya; aynı şekilde hem fotoğraflar hem de harita konusunda desteklerini eksik etmeyen Arkeoloji Bölümü'nden sayın Öğretim Görevlisi Yusuf Polat'a da ayrıca en içten teşekkürlerimi sunarım.

Araştırmalarım sırasında izin konusunda ve fakülteadaki ders yoğunluğum içerisinde bana her türlü kolaylığı sağlayan Anadolu Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı sayın Prof. Dr. İhsan Güneş'e de bu katkısından ve anlayışından dolayı çok teşekkür ederim.

Akademik yardımlar dışında, öğrencilik hayatımın başından doktora tezimin sonuna kadar maddi manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili annem Nermin İznik'e; tez yazımı sırasında en büyük sıkıntıları benimle birlikte paylaşan ve her anlamda bana destek veren sevgili eşim Elvan Harika İznik'e; ve tez yazımım sırasında,

zaman konusunda sahip olduđum bütün dűřüncelerimi kökünden deđiřtiren biricik ođlum Efe Acar İznik'e çok ama çok teřekkür ederim.

Yine tez yazımım sırasındaki sıkıntılı dönemlerimde, manevi desteklerini esirgemeyen Sound Union üyeleri; Ayşegöl, Mustafa ve Murat'a; İngiltere'den verdiği destek ile manevi anlamda hep yanımda olan öğrencim Ersen'e (the bassist); son iki yıldır bölüm koridorlarında beni her gördüklerinde "hocam, bitirin artık şu tezi" diyen değerli Tarih Bölümü öğrencilerine; zamanında Yüksek Lisans tezimi yazmama da aracı olan, ve gerek soğuk kış gecelerinde gerekse yazın o sıcak günlerinde hep ama hep sonuna kadar, kimsenin olmadığı kadar benimle olan ve her türlü eziyete maruz kalan ve bu tezdten sonra kesinlikle emekliye ayrılacak olan on yıllık emektar bilgisayarıma ve onlar asla bilemeyecek olsalar da tez yazımım sırasında hep benimle birlikte olan; Deep Purple'a, Jimmy Hendrix'e; The Doors'a; Pink Floyd'a, Creedence Clear Water'a; U2'ya; Iron Maiden'a; Bulutsuzluk Özlemi'ne; Mor ve Ötesi'ne ve adını sayamadığım diğer bütün *rocker*'lara çok ama çok teşekkürler.

Erkan İznik

*Öncelikle biricik ANNEME;
çünkü o olmasaydı,
bu tez benim tümcelerimle nasıl yazılabilirdi?*

*sonra harika EŞİME;
çünkü benimle yaşamayı kabul etmeseydi,
tezin bütün zorluğunu benimle kim paylaşırdı?*

*son olarak acar OĞLUMA;
zira o dünyaya gelmeseydi
tezin yazım aşamasında,
hayatın hala devam ettiğini nasıl görebilirdim?*

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Epiktetos fiziki coğrafyası	3
Harita 2: Frigya Epiktetos merkezleri ve antik dönem yolları	11
Harita 3: İmparatorluk dönemi kentleri ve yolları.....	15
Harita 4: Epiktetos'un fiziki görünümü	34
Harita 5: Dorylaeum'un antik dönemdeki olası konumu.....	47
Harita 6: Tabula Peutingeriana üzerinde Dorylaeum	50
Harita 7: Dorylaeum'un fiziki coğrafyası	54
Harita 8: Nacolea'nın konumu	127
Harita 9: Nacolea'nın fiziki coğrafyası	131
Harita 10: Nacolea – Meros – Orkistos	147
Harita 11: Midaeum'un olası konumu	202
Harita 12: Tabula Peutingeriana üzerinde Midaeum	204
Harita 13: Midaeum'un fiziki coğrafyası	206
Harita 14: Midaeum	209
Harita 15: Cotiaeum'un olası konumu	215
Harita 16: Cotiaeum'un fiziki coğrafyası	218
Harita 17: Aezani'nin konumu	260
Harita 18: Aezani'den geçen antik yollar	263
Harita 19: Aezani'nin fiziki coğrafyası	265

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: <i>Epicteteis</i> Birliği sikkeleri	7
Resim 2: Dorylaeum sikkesi, Geta dönemi.....	46
Resim 3: Şarhöyük	47
Resim 4: Sangarios Basileus’a adak steli	55
Resim 5: Stel üzerindeki at betimlemesi	58
Resim 6: Kızılınler	66
Resim 7: Kızılınler’den ovanın görüntüsü	66
Resim 8: Demircihöyük	66
Resim 9: Demircihöyük’ten ele geçirilmiş buğday taneleri	75
Resim 10: Adak steli üzerindeki “kazma” ve “çiftçi” betimlemesi	76
Resim 11: Büyükbaş bir hayvan sürüsünü gösteren adak steli	77
Resim 12: Men için adanmış adak stelleri	85
Resim 13: Nacolea sikkesi, Domitian dönemi	126
Resim 14: Herakles – Telesfos Heykeli	129
Resim 15: Yazılıkaya vadisinde kış	132
Resim 16: Han vadisinde bahar	132
Resim 17: Adak steli, boğa	133
Resim 18: Adak steli	133
Resim 19: Frig at kabartması	134
Resim 20: Küllüoba	142
Resim 21: Yazılıkaya’da Kırkgöz oda mezarları	143
Resim 22: Gerdekkaya	143
Resim 23: Öküz arabasını gösteren adak steli	150
Resim 24: Agdistis’e adanan steller	170
Resim 25: Montanist olduğu düşünülen yazıt	191
Resim 26: Midaeum sikkesi, Lucius Verus dönemi	201
Resim 27: Cotiaeum sikkesi, Philip I dönemi	217
Resim 28: Cotiaeum sikkesi, Caracalla dönemi	217
Resim 29: Adak steli üzerindeki eşek betimlemesi	220
Resim 30: Adak steli üzerindeki at ve kısraklar	220
Resim 31: Hellenistik dönem sikkeleri, Cotiaeum (ön).....	225
Resim 32: Hellenistik dönem sikkeleri, Cotiaeum (arka).....	225

Resim 33: Cotiaecum – Efes ortak sikkesi	229
Resim 34: Bronz orak, Seyitömerhöyük	230
Resim 35: Adak steli üzerinde saban koşulu öküzler	230
Resim 36: Oyun tahtası	255
Resim 37: Aezani sikkesi	257
Resim 38: Zeus Tapınağı, Aezani	291
Resim 39 : Aezani – Cadi ortak sikkesi	293
Resim 40: Adak steli üzerinde bir taş ustasının aletleri	298
Resim 41: Zeus Tapınağı alt kısmı (çizim)	308
Resim 42 : Montanist olduğu tartışılan steli çizimi	352
Resim 43: Tiyatro –Stadyum birleşik yapısı	256
Resim 44: Gladyatör için dikilmiş stel	368

KISALTMALAR LİSTESİ

Genel Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
d.	: Dişi sözcük (Feminin)
e.	: Eril sözcük (Masculin)
çev.	: Çeviren
Env. No:	: Envanter numarası
Fig.	: Figür
Lev.	: Levha
n.	: Dipnot
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfalar
vol.	: Volume (Cilt)
yy.	: Yüzyıl

Araştırma Eserleri

ABSA	: Annual of the British School at Athens
AE	: L'Année épigraphique
AJA	: American Journal of Archaeology
ANRW	: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
Ark.ST	: Arkeometri Sonuçları Toplantısı
AS	: Anatolian Studies
AST	: Araştırma Sonuçları Toplantısı
Ath. Mit.	: Mitteilungen des deutschen – Archäologischen Instituts
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
BCH	: Bulletin de Correspondance Hellénique
BMC	: Catalogue of the Greek Coins in the British Museum

CAH	: Cambridge Ancient History
CERP	: The Cities of the Roman Provinces
CIG	: Corpus Inscriptionum Graecarum
CIL	: Corpus Inscriptionum Latinarum
DOC	: Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection
EA	: Epigraphica Anatolica
EPRO	: Etudes Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain.
FHG	: Fragmenta historicorum Graecorum
HN	: Historia Nummorum
Ist. Mit.	: İstanbuler Mitteilungen
IGR	: Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes
Ist. Mitt.	: Mitteilungen des deutschen archäologischen Institutes
ILS	: Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes
İA	: İslam Ansiklopedisi
JHS	: Journal of Hellenic Studies
JRA	: Journal of Roman Archaeology
JRS	: Journal of Roman Studies
KST	: Kazı Sonuçları Toplantısı
LRBC	: Late Roman Bronze Coinage
MAMA	: Monumenta Asiae Minoris Antiqua
MDAI	: Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts.
MKKS	: Müze Kurtarma Kazıları Semineri
OLBA	: Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisini Araştırma Merkezi Dergisi
OGIS	: Orientis Graeci Inscriptiones Selectae
PVS	: Phrygian Votive Steles
RRAM	: Roman Rule in Asia Minor
RE	: Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
RECAM	: Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor
RIC	: The Roman Imperial Coinage
RRMAM	: Roman Roads and Milestones of Asia Minor
SEG	: Supplementum Epigraphicum Graecum
SIG	: Sylloge Inscriptionum Graecarum

SNG	: Sylloge Nummorum Graecorum
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi
TAM	: Tituli Asiae Minoris
TIB	: Tabula Imperii Byzantini
TTKK	: Türk Tarih Kurumu Kongresi
ZA	: Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie

Antik Dönem Yazarları

(*Lexicon der Alten Welt*'te yer alan kısaltmalar esas alınmıştır.)

Amm.	: Ammianus Marcellinus, <i>Res gestae</i>
Apoll. Rhod.	: Apollonios Rhodios, <i>Argonautika</i>
Apul. met.	: Apuleius, <i>Metamorphoses</i>
Arnob. nat.	: Arnobius, <i>Adversus nationes</i>
Arr. anab.	: Arrianus, <i>Anabasis</i>
Arr. takt.	: Arrianus, <i>Taktika</i>
Ath.	: Athenaios, <i>Deipnosophistai</i>
Catull.	: C. Valerius Catullus, <i>Carmina</i>
Chris.	: Christodorus
Cic. Catil.	: Cicero, <i>In Catilinam</i>
Cic. Flacc.	: Cicero, <i>Pro Flacco</i>
Cic. ad. fam.	: Cicero, <i>Epistulae ad Familiares</i>
Cic. Mur.	: Cicero, <i>Pro Murena</i>
Cic. Sull.	: Cicero, <i>Pro Sula</i>
Curt.	: Q. Curtius Rufus, <i>Historia Alexandri Magni</i>
Dio. Cass.	: Dio Cassius, <i>Historia Romana</i>
Diod.	: Diodoros Siculus, <i>Bibliotheke</i>
Diog. Laer.	: Diogenes Laertius
Dion. Chr.	: Dion Chrysostom, <i>Orationes</i>
Dion. Hal.	: Dionysios Halikarnasseus, <i>Antiquitates Romanae</i>
Eur. Alk.	: Euripides, <i>Alkestis</i>
Eus. hist. eccl.	: Eusebius, <i>Historia Ecclesiae</i>
Evag.	: Evagrius Scholasticus, <i>Historia Ecclesiastica</i>
Firm. err.	: Firmicus Maternus, <i>De errore profanarum religionum</i>

Gal. De al.	: Galen, <i>De alim. fac.</i>
Hellanic.	: Hellanikos,
Hell. Oxyth.	: <i>Hellenica Oxyrhynchia</i>
Hdt.	: Herodotos, <i>Historiae</i>
Hdn.	: Herodianus
Hier.	: Hierokles, <i>Synecdemos</i>
Hom. Il.	: Homeros, <i>Ilias</i>
Hor. sat.	: Q. Horatius Flaccus, <i>Saturae sive sermones</i>
Hor. epist.	: Q. Horatius Flaccus, <i>Epistulae</i>
Hor. ars.	: Q. Horatius Flaccus, <i>Ars poetica</i>
Iust.	: M. Iunianus Iustinus, <i>Epitoma historiarum</i>
Iul. or.	: Iulianus, <i>Orationes</i>
Iuv.	: Iuvenalis, <i>Saturae</i>
Jul. Pol.	: Julius Pollux, <i>Onomastikon</i>
Justin.	: Iustinus, <i>Dialogus cum Tryphonis</i>
Liv.	: T. Livius, <i>Ab urbe condita</i>
Lucr.	: Lucretius, <i>De rerum natura</i>
Mart.	: Martialis, <i>Epigrammata</i>
Menec.	: Menecrates Elaita, (Strabon, XII, 572)
Min. Fel.	: M. Minucius Felix, <i>Octavius</i>
Nikol.	: Nikolaos Damascenus, <i>Historiae</i>
Or. Sib.	: Oracula Sibyllina
Orig. c. Cels.	: Origen, <i>Contra Celsum</i>
Oros. hist.	: Orosius, <i>Historiae adversus paganos</i>
Ov. met.	: Ovidius, <i>Metamorphoses</i>
Or. her.	: Ovidius, <i>Heroides</i>
Paus.	: Pausanias, <i>Perihegesis</i>
Petron.	: Petronius, <i>Satirae</i>
Phot.	: Photius, <i>Bibliotheca</i>
Plat. Krat.	: Platon, <i>Kratylos</i>
Plin. nat.	: Plinius, <i>Naturalis historia</i>
Plin. Ep.	: Pliny, <i>Epistulae</i>
Plut. bio.	: Plutarchus, <i>Bioi Paralleloi</i>
Plut. mor.	: Plutarchus, <i>Moralia</i>

Polyb.	: Polybios, <i>Historiae</i>
Porphyr.	: Porphyrios
Prok.	: Prokopios
Ptol. geog.	: Ptolemaios, <i>Geographika</i>
Socr. h.e	: Socrates, <i>Ecclesiastical History</i>
Soz. h.e.	: Sozomen, <i>Ecclesiastical History</i>
Steph. Byz.	: Stephanos Byzantios, <i>Ethnicorum Quae Supersunt</i>
Strab.	: Strabon, <i>Geographika</i>
Suet. Dom.	: Suetonius, <i>Domitian</i>
Tac. ann.	: Cornelius Tacitus, <i>Annales</i>
Val. Fl.	: Valerius Flaccus, <i>Argonautica</i>
Verg. Aen.	: Vergilius, <i>Aeneis</i>
Verg. ecl.	: Vergilius, <i>Ecloga</i>
Vitr.	: Vitruvius, <i>De architectura</i>
Xen. an.	: Xenophon, <i>Anabasis</i>
Xen. Kyr.	: Xenophon, <i>Kyrupaideia</i>

GİRİŞ

Pergamon Krallığı ile Bithynia Krallığı arasındaki mücadeleler sonucunda ortaya çıkan Frigya (*Phrygia*) Epiktetos, Hellenistik Dönem’den itibaren eskiçağ tarihinde önemli bir bölge olmasına rağmen, ne coğrafik ne de kültürel açıdan yeterince araştırılmamıştır. Bu durum aslında Anadolu’nun iç kısımlarında yer alan aşağı yukarı bütün antik yerleşimler için geçerlidir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı; Frigya Epiktetos Bölgesi’nin geçirmiş olduğu tarihsel sürecin Roma İmparatorluk dönemindeki durumunu, bölgeyi oluşturduğu düşünülen; Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Cotiaeum ve Aezani yerleşimleri üzerinden giderek incelemeye çalışmaktır. İncelemenin dayandığı temel nokta bölgede ele geçirilmiş olan epigrafik buluntulardır. Zira, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bölgede başlayan gerek amatör gerekse profesyonel araştırmalar, günümüze kadar pek çok epigrafik buluntunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Arkeolojik çalışmaların sınırlı olduğu ülkemizde, antik dönem merkezlerinin tarihsel süreçlerini anlamada en önemli kaynak grubunu, epigrafik eserler grubuna giren; adak stelleri, mezar taşları, onur yazıtları, mil taşları, sınır taşları, vb. malzeme oluşturmaktadır. Bunlar içinde de özellikle adak stelleri ve mezar yazıtları sayılarının fazlalığı ile öne çıkmaktadır. Latinler gibi yazı alışkanlığı, yada Mısırlılar gibi papirüs geleneği olmayan Anadolu insanının kendisini yada sevdiklerini, mermerden hazırlanmış bir mezar yazıtına yada adak steline yazdırtması, o günün insanları için üzüntü verici bir olayken bugünün araştırmacıları için sevindirici gelişmelere zemin hazırlamıştır. Zira, söz konusu eserler antik Anadolu’nun kültür tarihi açısından oldukça önemli bilgiler içermektedir.

Bu araştırmada incelenen epigrafik malzemenin tamamına yakını, Roma İmparatorluk Dönemi içinde II. ve III. yüzyıllara tarihlenmektedir. Aslında bu durum bir tesadüf değil, tam tersine o yüzyıllarda altın çağını yaşayan Roma devletinin politikalarının sonucudur. Bilindiği gibi Roma İmparatorluk dönemi ile birlikte, Anadolu’daki eyaletler içinde hızlı bir “kent” kültürü oluşmaya başlamıştır. Bu kentlerden kimileri ciddi atılımlar gösterip, önemli kazanımlar sağlasa da, kimileri kısa bir süre sonra başka biçimlere dönmeye başlamış, bazıları kentleşmelerini tamamlayamamış, bazıları da diğer kentlerin egemenliği altına girmiştir. Genel anlamda

Anadolu için belirtilen bu durum, araştırmanın konusunu oluşturan Epiktetos merkezleri için de geçerlidir. Her ne kadar bir birlik oluşturdıkları yazılsa da, beş Epiktetos merkezinden hepsi de farklı özellikler gösterip, araştırmacılara “*kent*” tanımının yeniden gözden geçirilmesi düşüncesini vermektedirler.

Tezin zamansal sınırı, malzemenin yönlendirmesi nedeniyle II. ve III. yüzyılları kapsamaktadır. Bu yüzyıllar içerisinde Epiktetos merkezlerinde ve bu merkezlerin kapsadığı düşünülen alandaki halkın; toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel yapıdaki rolleri saptanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, bölgenin egemeni olan Roma İmparatorluğu’nun Anadolu politikası ve yerleşimlerle olan ilişkileri de irdelenmiştir. Bölge genel anlamda değil, merkezler bazında değerlendirilmiştir. Çünkü, bu sayede yerleşimler arasındaki farkların daha rahat inceleneceği planlanmıştır. Epigrafik malzeme ile birlikte klasik dönem yazarlarının, eksik ama tamamlayıcı yada araştırmaya başlarken yol gösterici bilgileri de, konunun bütünlüğünün sağlanması noktasında göz önünde bulundurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

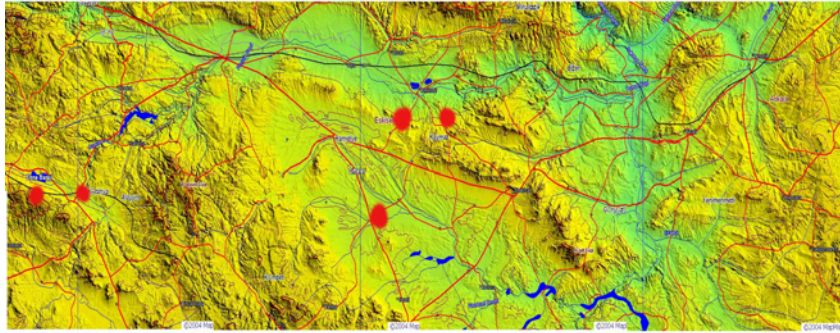
“FRİGYA EPIKTETOS”UN TANIMLANMASI ÜZERİNE

1. EPIKTETOS OLGUSU

1. 1. Genel Sorun

Eskiçağ tarihinde Anadolu’da, farklı bir çok toplumsal grubun yaşadığı bilinmesine rağmen, bunlar hakkında, özellikle de kırsal kesimde yaşayan gruplar hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlıdır. Yazılan ve basılan yayınlar genellemeler üzerinden gitmekte, birbirine çok uzak ve tamamen farklı örgütlenmelere sahip bölgeler aynıymış gibi değerlendirilmektedir. Üstelik, Roma İmparatorluk döneminde Anadolu’nun değişen ve gelişen; politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel özellikleri, Anadolu’nun birkaç eyaleti ve bölgesi dışında ayrıntılı olarak çalışılmamıştır.

Aynı zamanda imparatorluk dönemi ile başlayan “kentleşme” olgusunun erken evreleri tam olarak bilinmemektedir. Anadolu’daki görece “*kentleşme*” aşamasında anahtar rol oynayan İmparatorluk Kültü ile merkezler arasındaki ilişki yeterince çalışılmamıştır. Bir diğer sorun doğrudan bu terimi ilk kez kullanan Strabon ile ilgilidir. Zira, onun göstermiş olduğu politik neden dışında başka bir neden aranmaksızın bölge ve merkezleri hemen her araştırmacı tarafından o şekilde kabul edilmiştir. Strabon’un birbirinden kopuk (uzak) halde gözüken merkezleri (Dorylaeum, Midaëum, Nacolea, Cotiaëum, Aezani) Hellenistik dönemdeki bir oldu bitti ile “*Epiktetos*” denilen bölge içine dahil etmesi ne derece doğrudur? Kırmızı işaretli noktalar konumuzu oluşturan bölgeler olmak üzere, fiziksel coğrafyasının pek de etkili olmadığı aşağıda görülmektedir. O halde bu beş merkezin bir araya geldiği politik bir yapı nasıl oluşturulmuştur?

Harita 1 : Epiktetos fiziki coğrafyası ve merkezler

Bilindiği gibi Strabon, eserinde Epiktetos merkezlerini sayarken, yukarıda belirtilen beş merkez yanında Cadi (Gediz) kentini bu bölgeye dahil edip etmemekte kararsız kalmıştır.¹ Cadi kentinin neden bu birliğe dahil edilmeyişi konusunda Magie, Hermus (Gediz Çayı) nehrinin kaynaklarına yakın ve Aezani kentinin güneydoğusunda bulunan Cadi kentinin, Epiktetos bölgesinden ziyade daha çok Mysia Abbaetis bölgesindeymiş gibi gözüktüğünü, zira dağlık tarafın yüksek düzlüğünde, üzerinde akropolis ile yükselen kentin, komşu bölgeye egemen olan doğal bir kale gibi² durduğunu belirtmektedir. Yani Magie, Aezani ile bu kadar yakın olmasına rağmen, coğrafik ve buna bağlı stratejik nedenlerden dolayı Cadi kentini, Epiktetos bölgesine dahil etmemenin normal olduğunu söylemektedir.

Ancak yukarıdaki haritada da görüldüğü gibi, birbirinden bu kadar kopuk duran Midaeum ile Aezani kentleri aynı birlik içine dahil edilmiştir. Kısacası, Epiktetos oluşturulurken, coğrafi nedenlerin pek fazla önemli olmadığı, bunun yerine başka bir takım etmenlerin devreye girdiği de düşünülmelidir.

Mitchell, aynı konuyu biraz daha farklı nedenlerle açıklamaya çalışmaktadır. Anadolu'nun eskiçağdaki durumu ile ilgili önemli araştırmasında, kuzeybatı Frigya ile Mysia Abbaetis arasındaki bölgede, gayet güvenli bir şekilde birbirine yakın olarak konumlandırılmış yedi tane kent; Synaus (Simav), Cadi (Gediz), Aezani (Çavdarhisar), Appia (Altıntaş / Abya Köyü), Cotiaeum (Kütahya), Ancyra Sidera (Simav / Kiliseköy) ve Tiberiopolis (Emet / Eğrigöz) olduğunu ve bu ara bölgenin bu kentler arasında bölüşüldüğünü yazmaktadır. Mitchell'e göre bu yedi merkez arasında yalnızca gösterişli Zeus tapınağı ve diğer kamu binaları bulunan Aezani, ve ondan biraz daha az gelişmiş gibi görünen Cotiaeum, önemli merkezler gibi durmaktadırlar. Diğer yerleşim yerlerinden hiç biri Aezani ve Cotiaeum ile karşılaştırılabilecek kadar malzeme sağlayamamaktadır. Yani herhangi bir bölge konsilinin veya onurlandırılmış yöneticileri ile birlikte, bölge halkının gösteren anıtsal kamu eserleri, fermanlar veya kamu belgeleri ilgili olabilecek epigrafik malzeme bu merkezler içinde görülmemektedir. Gerçi Ancyra Sidera yerleşimi kentle ilgili olan bir yazıta sahiptir, ancak o da bir tanedir. Sorunlu

¹ **Strab.**, XII; ,8, 12: "Epiktetos" (Επίκτητος) bir bölge yada yer adı olarak yazıtlar üzerinde geçmezken, Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki bir yazıtta, insan adı olarak geçmektedir. Yazıt şöyledir: "Ulpus Epiktetos hayatta iken, pek şeker karısı Lanpuse'nin anısına (bunu dikti)." Bkz. **MAMA IX**, no: 361: Aynı şekilde Kütahya /Göynükören'de ele geçirilen diğer bir mermer kapı taşı üzerindeki yazıtta da insan adı olarak gözüktür. Yazıt şöyledir: "Aleksandros ve Zotikos, babaları Aleksandros ve anneleri Zotike için; Zotike eşi Gaiane ve hayatta iken kendisi için, Aleksandros erkek kardeşi ve onun karısı için, Philokyrios ve Zotike babaları ve anneleri için, Epiktetos kuzeni Gaiane'nin anısına (bunu diktiler)" Bkz. **MAMA X**, no: 287.

² D. Magie, **RRAM**, II, s. 1567.

merkez olan Cadi yerleşmesinde de ele geçirilen tek eser, bir onur heykelinin altlık kısmındaki yazıttır. Bu yazıt, Roma döneminde Anadolu'nun diğer kentlerinde görülen herhangi bir kentsel organizasyon tarafından değil, MÖ. I. yüzyılda Mysia Abbaeitalı kabileler tarafından dikilmiştir. Bu bölgede Appia ve Soa yerleşimleri de “kentleşme” konusunda farklı süreçler yaşamış gibidirler. Aslında kuzeydoğu Lydia'da olduğu gibi, Frigya'daki yoğun kırsal ticaret üzerine kurulu iktisadi yapıları ile bu kasabalar, bölgenin büyük köyleri mi (*komai*) yoksa sakinlerinin (*katoikiai*) yerleşik olduğu alanlar mı oldukları yönünde neredeyse birbirinden ayırt edilebilecek hiçbir özellik taşımıyorlardı.³ Bu noktada Mitchell'in yaklaşımı, Magie'ninkine göre daha mantıklı durmaktadır. Bu nedenle bölgede bir çok kent olmasına rağmen Strabon, Epiktetos yerleşimlerini belirtirken, bu bölge içerisinden yalnızca Aezani ve Cotiaeum'u belirtmiştir. Cadi konusundaki tereddüdü de buradaki oluşumun daha çok MÖ. I'yy'da yaratılan kabilesel oluşumdan kaynaklanmaktadır. Zira, Strabon Cadi'nin kent mi yoksa kabilelerin bir araya geldiği bir yer mi olduğu konusunda emin olamamış gibidir.

Cadi yerleşimi, Strabon'dan yola çıkarak farklı yazarlar tarafından, kimi zaman Mysia bölgesi içerisine, kimi zaman da Epiktetos'a dahil edilmiştir. Bu durum, burada yaşayan halkın adı olarak verilen yazıtlarla da doğrulanmaktadır. Yazıtlarda “Μυσοι Ἀββαεῖται” veya “Μυσοι Ἀββαεῖται καὶ Ἐπικτητεῖς” şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar.⁴

Bunun yanında, epigrafik ve arkeolojik malzeme de, Cadi yerleşmesini diğer Epiktetos merkezlerinde ayırmaktadır. Nitekim, Cotiaeum, Aezani, Dorylaeum ve Nacolea merkezlerinde sıklıkla görülen mezar stelleri Frig anıtlarının çok benzeri, hatta taklidi şeklindeki yapılmış ve bölgeye özgü en önemli malzeme grubunu

³ S. Mitchell, **Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor**, I-II, (Clarendon Press, Oxford) 1993, s.181: Ancyra Sidera bölgesi içerisindeki yazıtlardan kentle ilgili olan tek yazıt, Bahtıllı yakınlarında bir köy olan Goloenoi yerleşmesinde ele geçirilmiştir. Bu yazıt, Claudius ve Constantine'in üç oğlu adına yapılmış onur heykelinin altlık kısmındadır. Aynı şekilde adını yakın dönemlerdeki Abya köyüne vererek günümüze kadar korumuş olan Appia yerleşmesi de, Yukarı Tembris Vadisi'ndeki diğer köy türü yerleşimlerden arkeolojik ve epigrafik açıdan oldukça farklı bir göstermektedir. Mitchell'e göre aslında burasının bir kent olduğu açıktır. Cicero zamanında varlığı bilinen ve bölgesi, MS. 240'lardaki bölgesel düzenlemelerde dayanak noktası olan Appia kenti, önceliği daha zengin komşusu olan Soa (Altıntaş) kentine teslim etmek zorunda kalmıştır ki burası da Soa, III. ve IV. yüzyıllarda meclisi ve halkı ile bir kent olmuştur. **MAMA X**, Ancyra Sidera için P5, P6, P7, P8.: Cadi'deki yazıt için bkz. **OGIS**, II, no: 446.

⁴ **OGIS**, s. 445; **ILS**, 37: Waelkens de “Mysia Abbaitis bölgesi, Gediz ve Simav çayları ile birlikte yukarı Macestus vadisini kapsamaktadır. Frigya Epiktetos ise kuzeye ve doğuya doğru uzanmaktadır” diyerek Cadi yerleşimini Mysia bölgesine dahil etmektedir. Bkz. **MAMA IX**, ss. xlv-vd.

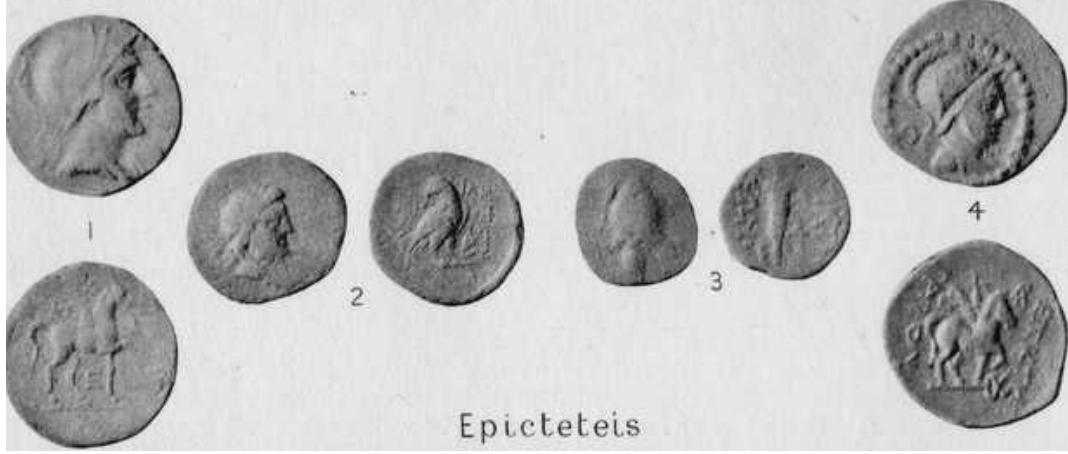
oluşturmuşlardır. Bu malzeme grubu, Cadi ve çevresinde diğer bölgelere göre daha seyrek gözükmetedir.⁵ Aslında bu durum, belki bir noktada Strabon'un herhangi bir neden göstermeden belirttiği kentlerin oluşturduğu birliğin nasıl ortaya çıktığına dair bir ipucu olabilir. Zira tamamen bölgeye özgü bir form olarak görülen mezar stelleri, bir anlamda bölgedeki kapalı toplumsal yapının yüzyıllardır yaşamasının sonucu gibidir. Bölgedeki (kabile-köy) topluluklar, ortak bir kültür çevresinde bir şekilde akrabalıklarını korurken, Hellenize olduktan yada Roma'nın politik anlamda egemenliğine girdikten sonra bile, içlerindeki kapalı kültürü korumuşlar ve bunu mezar stellerinde ve bunlar üzerinde kullandıkları Frig dilindeki yazıtlarda dışa vurmuşlardır.

1. 2. Varsayım

Araştırmanın konusu olan Frigya Epiktetos bölgesinde ele geçirilen epigrafik ve arkeolojik malzeme, ağırlıklı olarak Roma imparatorluk dönemine, daha da spesifik söylenecek olursa MS. II. ve III. yüzyıllara tarihlidir. İşin ilginç ve gözden kaçırılmaması gereken yanı, bu dönemdeki yazıtlarda görülen niteliksel ve niceliksel artışın, Roma İmparatorluğu'nun bütününde yakalanan ekonomik gelişimle doğrudan ilişki içinde olmasıdır. Burada altı çizilmesi gereken durum şudur ki bu ekonomik refah sadece kentlerle sınırlı kalmamış, bölgede ele alınan yazıtlardan izlendiği üzere kırsal kesimde yaşayan halk kitlelerine kadar ulaşmıştır. Aynı dönem içerisinde Frigya Epiktetos bölgesinin de, merkezleri ile birlikte bir bütün halinde Roma'nın yükseliş rüzgarından etkilendiği ve daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde geliştiği varsayılmaktadır. Nitekim, Hellenistik dönemdeki oluşumundan sonra *Epikteteis* (Επικτητέων) bölge olarak, MÖ. II. ve I. yüzyıllara tarihli sikke basmıştır. Bunlar Aezani'de basılmış ve bütün Epiktetos yerleşimler için geçerli olmuştur.⁶ (Resim-1)

⁵ **MAMA V**, ss. xiv – vd. Epigrafik malzeme içerisinde en yoğun olarak “adak stelleri” yer almaktadır.

⁶ **RE**, “Phrygia”, XX, s. 827.

Resim 1: Epictetis Birlik Sikkeleri

Kaynak: <http://www.snible.org>. (erişim tarihi, 2006 Haziran)

Anadolu'daki, Frigya, Lidya, Kapadokya, vb. eskiçağ bölgelerinin ve kentlerinin sınırları aslında tam olarak belirlenememiş, ancak yıllardır kullanılan genel varsayımlar, bu bölgeleri ve - biraz daha doğru olarak - kentleri aşağı yukarı bir yerlere lokalize etmiştir. Bu durum Frigya Epiktetos'un ve merkezlerinin sınırları açısından da geçerlidir. Bu nedenle, merkezleri ele alırken ilk etapta bugünkü idari yapılanmadan yola çıkarak, malzemenin ışıktığı şekilde genel bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Aslında, lokalizasyon için daha ayrıntılı ve uzun kapsamlı çalışmalar gerekmektedir. Örneğin, Dorylaeum ile Nacolea merkezleri arasındaki sınır neresidir? Yada Cotiaeum ile Aezani birbirlerinden nerede ayrılırlar? Dorylaeum'dan biraz uzakta bir karakol gibi duran, ancak "*kent*" olarak söz edilen Midaeum'un kapsadığı bölge nereleri kapsamaktadır?

1. 3. Yöntem

Araştırmada öncelikli olarak, Strabon'un ortaya attığı "Epiktetos" teriminin sözcük etimolojisi üzerinde durulmuştur. Zira, aşağıda daha ayrıntılı görüleceği gibi, etimolojik çözümleme, araştırmayı Hellenistik dönemin politik gelişmelerine doğru götürmektedir. Edebi kaynaklar ise, bölgenin özelliklerinin ortaya çıkarılmasında yönlendirici, fakat eksik kalmaktadırlar. Bu noktada devreye, gerek merkezlerde gerekse kırsal alanda ele geçirilmiş epigrafik, arkeolojik ve nümizmatik malzeme girmektedir. Bilimsel anlamda XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkarılmış ve ulaşılabilmiş bütün malzeme incelenmiş ve genel olarak; politik, toplumsal, ekonomik ve dinsel yapı belirlenmeye çalışılmıştır.

Yukarıda “Varsayım” başlığı altında açıklandığı gibi, günümüz idari sınırları bir yere kadar kullanılsa da, bunu sürekli kabul etmenin araştırma açısından ciddi çelişkiler doğuracağı her zaman göz önünde tutulmuştur. Zira bugün Eskişehir’in (Dorylaeum) bir ilçesi olan Seyitgazi’nin, (Nacolea) yada Kütahya’nın (Cotiaeum) ilçesi olan Çavdarhisar’ın (Aezani) bir zamanlar, şu an bağlı oldukları merkezlerden daha gelişmiş ve kendi idari bölgelerine sahip merkezler oldukları düşünüldüğünde, konuya bu şekilde yaklaşılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı doğrudan bölgedeki tanrı ve tanrıçaları incelemek değildir. O nedenle dinsel yapının incelendiği kısımlarda sadece saptanan dinsel güçlerin adları ve genel olarak özellikleri verilmeye çalışılmıştır. Beş farklı merkezde geçen ve ortak olan tanrı ve tanrıçalara ait epitetlerin açıklamaları, aynı şeyi sürekli tekrar etmemek nedeniyle, ilk belirttikleri bölümün dinsel yapısının incelendiği kısımda verilmiştir.

Frigya Epiktetos merkezlerinin adları kaynaklarda, kimi zaman Grekçe kimi zaman da Latince şeklinde ve farklı yazım şekilleri ile gözükmektedir. Araştırma içerisinde bütünlüğün sağlanması ve farklı yazımlardan dolayı oluşabilecek karışıklıkları ortadan kaldırmak için, sözü edilen merkezler Latince yazılmış şekliyle kullanılmıştır. Buna göre araştırma içerisinde merkezlerimiz; “Midaeum, Dorylaeum, Nacolea, Cotiaeum ve Aezani” şeklinde yazılmıştır. Ayrıca, araştırma içinde geçen yer ve kişi adları Ladislav Zgusta’nın, Anadolu’daki antik dönem yer ve kişi adları üzerine yaptığı çalışmasından kontrol edilerek belirtilmiştir.

Bunun yanında, yine bütünlüyü sağlamaya yönelik olarak, antik dönem ile ilgili malzemeleri gösteren eserlerin kısaltmalarında Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün kısaltma tekniği, antik dönem yazarlarının adlarının kısaltmalarında ise Pauly – Wissowa’nın göstermiş olduğu kısaltma yöntemi temel alınmıştır. Metin içinde geçen terimler ve yer adları, yeri geldiğinde orijinal yazılımları ile kullanılmıştır. Bu noktada terimler bazen birkaç cümle ile açıklanmıştır. Araştırmanın yazımı sırasında, yabancı dildeki teknik terimler ve adlar dışında her türlü sözcük kullanımında TDK sözlüğü temel alınmıştır.

1. 4. Sınırlılık

1. 4. 1. Zamansal Sınırlılık

Araştırmanın zamansal sınırlandırması, ele geçen malzemenin yönlendirdiği şekliyle, Roma İmparatorluk dönemi, daha ayrıntılı söylenecek olursa, MS. II. ve III.

yüzyıllardır. Ancak, araştırmada bütünlüğün sağlanması ve konunun önemine daha iyi odaklanabilmek için, bu çalışmaya adını veren “*Epiktetos*”un ortaya çıktığı dönem olan Hellenistik dönemdeki politik gelişmeler yeri geldiğinde genel şekilde verilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde, pagan yapıdan Monoteist yapıya dönüşen Anadolu’nun değişim sürecini en iyi gösteren bölgelerden biri olan Epiktetos bölgesinin, Erken Bizans dönemine de konu ile ilgili olan yerlerde değinilmiştir. Çünkü bölge merkezleri, özellikle II. ve III. yüzyıllarda elde etmiş oldukları parlaklıklarını Hristiyanlığın başlangıç zamanlarında da sürdürmüş, hatta Cotiaeum ve Nacolea, Erken Bizans döneminde, gerek politik gerekse kültürel açıdan, önemli merkezler olmuşlardır.

1. 4. 2. Mekansal Sınırlılık

Araştırmanın konusunu oluşturan Epiktetos bölgesi, çıkış anından itibaren sınırlarının belirlenmesi konusunda sorunludur. Buna ilaveten tarihsel süreçte sınırları sürekli değişmiştir. Bu iki ana nedenden dolayı, mekansal çerçevenin belirlenmesinde, Strabon’un işaret ettiği merkezler (Dorylaeum, Cotiaeum, Aezani, Nacolea, Midaeum) temel alınarak belirli bir çalışma alanı ortaya çıkarılmıştır.⁷

2. TANIMLAR

“Epiktetos” bölgesinin bir kısmı, özellikle Dorylaeum’un güneyi, Nacolea’nın merkezi ve güneyi olmak üzere Frigler’in çekirdek bölgesi olarak kabul edilen, Eskişehir – Kütahya – Afyon üçgeni arasındaki alanı kapsıyor gibi durmaktadır. Bu bölgenin araştırma açısından çok önemli bir konumu vardır. Zira kırsal kesiminde ele geçirilen epigrafik buluntular, bu bölge içerisinde Hellenistik dönemden itibaren kültürel anlamda bir canlanmanın olduğunu ve Augustus ile başlayan *Pax Romana* sürecinde ve sonrasında söz konusu merkezlerin, çevreleri ile birlikte ciddi bir ivme kazandıklarını göstermektedir. Başka bir deyişle, eskiçağda Anadolu’nun tamamı yada belirli alanları üzerinde; ister tarihsel coğrafya, ister politik veya kültür tarihi açısından çalışmış olan araştırmacılar, W. M. Ramsay’dan itibaren başlayarak, D. Magie, A.H.M. Jones, C.H.Emilie Haspels, B. Levick, S. Mitchell yada diğerleri, hep bir noktanın altını

⁷ **Strab.**, XII; 8, 12. Şüphesiz ki, Epiktetos bölgesi içerisinde başka yerleşim yerleri de yer almaktadır. Ancak, tezin merkezlerinden biri olan Midaeum da dahil olmak üzere, bölgedeki diğer merkezlerde ayrıntılı ve uzun süreli çalışmalar yapılmadığı için bilgiler sınırlı kalmaktadır. Hepsinden öte, araştırmanın belirli bir zaman içinde bitirilmesi gerektiğinden dolayı merkezlerin sayısının artırılması farklı bir zaman sorunu yaratacaktır. Dolayısıyla, yukarıda adı geçen beş merkez mekansal sınırı belirlemiştir.

çizmeye çalışmışlardır. Buna göre; “Merkezler”, kırsalları ile (*territorya*) birlikte gelişmişlerdir. Merkezlerin tarihsel sürecini anlamak için, kesinlikle çevrelerinin de anlaşılması, yani kent ile köy arasındaki ilişkinin, özellikle epigrafik ve arkeolojik malzemeler kullanılarak belirlenmesi gerekmektedir.

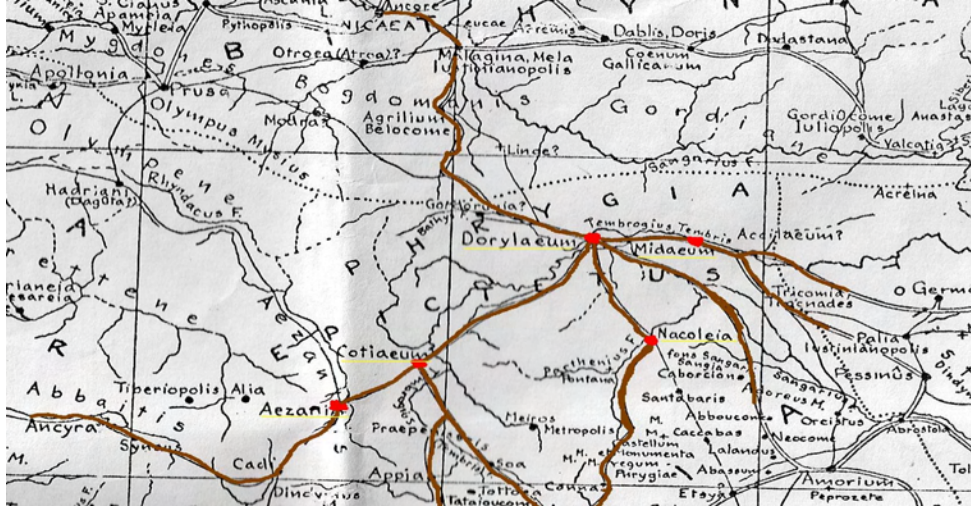
2. 1. “Epiktetos”

“Epiktetos”, Yunanca kökenli bir sözcük olup, “*ilaveten kazanılmış, ilaveten fethedilmiş*” anlamına gelmektedir. Strabon, bu terimin MÖ. II. yüzyılda Pergamon ve Bithynia krallıklarının arasında çıkan savaşların sonucunda oluştuğunu belirtmektedir.⁸ Hellenistik dönemde, Pergamon kralı Eumenes II ile Bithynia kralı I. Prusias arasındaki mücadele sırasında (MÖ. 184 / 3), I Prusias’ın topraklarını genişletmesi üzerine, Roma devreye girerek toprakları Pergamon’a bırakmış ve Pergamon hiç savaşmadan bu toprakların sahibi olmuştur. Bu toprakların ne zaman ve nasıl paylaştırıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, Aezani’de Hadrian dönemine ait ele geçirilen yazıttan da anlaşıldığı gibi, her iki kral Roma’nın önerisini kabul etmiştir. Yani aslında bir bölünme yaşanmamıştır. Buna göre önce Bithynia kralı I. Prusias, Frigya bölgesinin büyük bir kısmını ele geçirdikten ve güneyde Aezani ve Cadi kentlerine kadar uzanan toprakları ülkesine kattıktan sonra, Roma’nın diplomatik girişimleri ile bu bölgeler Pergamon Krallığına bırakılmış ve burası “Frigya Epiktetos” yani “*İlaveten kazanılmış Frigya*” olarak tanımlanmıştır.⁹ Kısacası, “Epiktetos” bölgesi politik bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yollar açısından bakıldığında bölge stratejik bir yerdedir. Çünkü Avrupa ve Ege Denizi’ni batı Anadolu ve Levant bölgesine bağlayan ana yollar doğu – batı yönünde ilerlemektedir. Örneğin, gerek önceki dönemlerde ortaya çıkan Pers Kral Yolu, gerekse İmparatorluk döneminde önemini arttıran Byzantium’dan başlayan Iuliopolis üzerinden Ancyra’ya giden yol doğu-batı yönünde yer alan önemli yollar arasındadır. Bu noktada konumuz olan Frigya Epictetos bölgesi bu yollar üzerinde yer almaktadır.

⁸ Strab. XII; 4, 3.

⁹ Strab., XII;4,1: RE, XX, s. 797: S. Şahin, “Frigya Epiktetos”, AST, IV, (Ankara, 1986), s. 265: D. Magie, RRAM, II, s. 1018. MS. 127/8 yılında Hadrian, Aezani’nin sınırları ile ilgili düzenleme yaparken, işi en eskiye kadar götürüp, daha önce Pergamon kralı Attalus ve Bithynia kralı Prusias tarafından belirlenen ve Septimius Saturninus tarafından ölçümleri yapılan sınırları yenilemiştir. Aezani kentini incelerken daha ayrıntılı üzerinde durulacağı gibi yazıtta geçen sınırların, yeni belirlenen kleroslar arasındaki sınırlar olmadığı, fakat orijinal olarak Attalus ve Prusias tarafından Aezani Zeus’una verilen bütün bölgenin sınırları olduğu burada vurgulanmalıdır. Bkz. MAMA IX, s. xl.

Harita 2: Frigya Epiktetos Merkezleri ve olası yollar
Kaynak: W.M.Calder – E. Bean, Classical Map of Asia Minor

2. 2. Antik “Kent”

Pausanias kent hakkında şöyle der; “*Ne kamu yapıları, ne gymnasium, ne tiyatro, ne halk meydanı, ne de bir çeşmeye su getiremeyen yere kent denilebilir mi?*”¹⁰

Akalın, Pausanias’a paralel olarak sorun ile ilgili olarak;

“Benzer biçimde Hellas’da birbirleriyle çağdaş bazı *polis* olarak tanınan devletlerin yerleşim alanlarında yapılan yüzey araştırmaları bunlarda belli bir yerleşim modeli ya da ortak fiziksel düzenlemenin bulunmadığını göstermektedir. Şüphesiz bu sonuçlar artan araştırmalarla her aşamada yeni boyutlar kazanabilir. Fakat arkeoloji henüz bir antik yerleşimin *polis* olup olmadığını yazılı kanıt olmaksızın söyleyememektedir.”¹¹

derken aslında aşağıda da görüleceği üzere genel sorunu günümüz için belirler. Araştırma içerisinde, sorunsallara bağlı olarak açıklanması gereken başka bir olay da, Aezani hariç diğer Epiktetos merkezlerinin kent tanımına ne kadar uyduğudur. Burada ortaya çıkan soruna bağlı olarak en azından bu araştırma için, “kent” kavramının tanımının yeniden yapılması gerektiğidir. Başka bir deyişle antik dünyadaki “kent” kavramı tanımlanırken göz önünde bulundurulmuş birçok kriter, tezdeki merkezler için geçerli olmamaktadır. Zira, aşağıda da görüleceği gibi Aezani de dahil olmak üzere Epiktetos merkezleri, şu anki bulgular ışığında alışlagelmiş “kent”, belki Grek polisi, tanımından biraz farklı bir yapı arz etmektedirler. Bir kere Aezani bir tapınak – kenttir

¹⁰ Paus. X; 4, 1.

¹¹ A. Akalın, “Antik Grek Yerleşim Tipleri, Kavramlar ve Tartışmalar”, OLBA, (Ayırbasım), (KAAM Yay., Mersin), 2005, s. 73.

ve rahipler tarafından örgütlenmiştir ki en başta Grek polisinin kuruluş yapısına ters düşmektedir. Kararı alan rahiplerdir.

Akalın makalesinde sorunu şöyle genişletir;

“...yazılı kaynaklara getirilen yeni yaklaşımlar, bu coğrafyada ve bu dönemde farklı sosyal-politik örgütlenmelerle oluşmuş farklı yerleşim tiplerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Doğal olarak bu durum yeni yorum ve tartışmaları gündeme getirmesiyle arkeoloji ve tarih araştırmaları için yeni yönler çizerek yeni yöntemleri gerektirmektedir.

Acaba söz konusu alanlarda ve söz konusu süre içinde genel ve alışılmış biçimiyle kullanılan "*Grek Şehirleri, Grek Polisler'i, Antik Şehir ve Köy*" tanımları/terimleri geleneksel içerikleriyle hala geçerli mi, öyle ise hangi ölçütlere göre?

Grek yerleşimleri söz konusu olunca gerek antik gerekse modern kaynaklarda, bu terminoloji içinde "*polis*" teriminin ön sırada yer aldığı görülür ve diğer yerleşim modelleri de büyük ölçüde *polisle* bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Çoğu modern çalışmada *polis*, Grek devletlerinin politik modeli ya da Grekler'de *şehrin* karşılığı bir sözcük olarak kabul edilmekte, çoğu kez de "Şehir Devleti" şeklinde günümüz dillerine çevrilmektedir. Oysa *polis* üzerinde yeterince uzlaşılmış açık bir kavram değildir. Klasik Grek Kültür Tarihi alanında çalışanlar arasında az sayıda araştırmacı *polis* konusu üzerine bilinçli eğilmiş olup, bu Grekçe sözcüğün modern dillere bu şekillerde çevrilmesinde hatalar olduğuna dikkat çekmişlerdir¹².

¹² A. Akalın, **a.g.m.** (2005), s. 70: *Polis* teriminin tanımlayan iki önemli antik yazar olan, Platon (Devlet) ve Aristoteles (Politika) için, *polis* özgün bir coğrafi kuruluştan çok politik bir kurumdur. *polis*in vatandaş iradesinin egemen olduğu bir devlet modeli olarak tanımlanabileceği ortaya çıkar ki işte konu bu noktada karmaşık hale getirilmektedir; Çünkü bu yönüyle ideal *polis*i eşitlikçi bir yapılanma şeklinde kabul edip, günümüz demokrasisi ve devletiyle benzer tutma yolunda yaklaşımlar söz konusudur oysa durum uygulamada ve teorisinin ayrıntılarında böyle değildir: Örneğin teorisinin dayandırıldığı *Atina Polis*'i bile aristokrasi ve sınıflar arası hiyerarşi barındırdığı için hiçbir zaman eşitlikçi bir yapıya sahip olmamıştır üstelik bu sınıflar içinde tüm nüfus değil, sadece insanların bir bölümü vatandaşlık hakkına sahiptir. Yani *polis* günümüzdeki gibi tüm nüfusun eşit haklarla katıldığı demokratik bir yapı ve devlet değildir. Grek uygarlığı ile bağlantılı olan alanlarda, Hellenistik dönem öncesinde birbiriyle çağdaş bağımsız devletlerin hepsi *polis* miydi? Bu konuda şimdilik ancak epigrafik kaynaklar önemli ip uçları içermektedir. Bunlarda geçtiği şekliyle Antik dönemde de *polis* olanlarla olmayanlara ilişkin bir ayrım söz konusu olduğu bellidir. Buna en güzel örnek Attika-Delos Deniz Birliği listeleridir. Listeler dikkatli incelenip yorumlandığında Birinci ve İkinci Birlik listelerinde *polis* olanlarla olmayanlara işaret eden ip uçları ortaya çıkarılmıştır. Akalın aynı zamanda sorun üzerinde batıda yapılan *Polis* ve *Antik Yerleşim* kavramları ile ilgili çalışmaları şöyle özetlemektedir: "V. Ehrenberg'le 1960'lı yıllardan başlayıp, M. Finley'le devam ederek birçok araştırmacının yayınlarında sorunlu konular olarak yer almıştır. Ancak arkeolojinin kattığı boyutla yakın tarihlerde bu konuya doğrudan eğilen çalışma F. Kolb'un, *Die Stadt im Altertum*'u olmuştur. Kavramsal anlamdaysa, yine yakın tarihlerde, Polis ve Grek Devletleri'ni daha çok yazılı belgelere dayanarak ele alan çalışma M.B.Sakellariou'ya ait "The Polis-State Definition and Origin", dir. Bu belli başlı eserlerin yanında günümüze uzanan süreç içinde I. Morris, R. Osborne, O. Murray, A. Snodgrass, M.H Hansen gibi Antik Dönem araştırmalarında ilerici akımın içerisinde yer alan bilim adamları önemli makaleler yazmışlar ve bu konudaki makalelerin toplu olarak yer aldığı kitaplar da yayınlanmıştır. Bu bilim adamlarından M.H Hansen ve T.H. Nielsen 1993 yılına gelindiğinde "Copenhagen Polis Centre" adında bir çalışma grubu kurmuşlar ve bu grup günümüze kadar "CPC Acts" ve "CPC Papers" olarak kısaltılan, içinde bu alandaki çok önemli makalelerin yer aldığı beş sempozyum yayını, *Historia* dergisinin ek basımları olarak yine birçok makaleden oluşan yedi cilt, bunların yanında da konuyla ilgili bilimadamlarına ait birçok monografi yayınlamıştır. Klasik Dönem yerleşim arkeolojisi ve tarihi üzerinde başı çeken bu grup çalışmalarına ve bilimsel yayınlarına hala devam etmektedir. Bunların paralelinde aynı amaca hizmet eden, örneğin Yunanistan'daki ünlü Boiotia, Arkadia ve Anadolu'daki Lykia yüzey araştırmaları gibi projelerin araştırma raporları ve sonuçları konuya sürekli

Antik dünyadaki mimari anlayışa göre tanımlanan bir “*kent*” içerisinde yer alan yapılar genel olarak şöyle gruplandırılabilir:

- a. Ticari ve Yönetimsel Yapılar: Agora, bouleterion, prytaneion, civil basilica
- b. Toplumsal ve Kültürel yapılar: Hamamlar, gymnasia, palaestra, aqueduct, çeşmeler; kültürel yapılar (tiyatro, odeia, stadium)
- c. Dinsel yapılar: tapınaklar, kutsal alanlar, imparatorluk kültü alanları
- d. Onur anıtları: kemer, zafer takları, kütüphane, mezarlar, heroon, heykeller
- e. Hristiyanlık anıtları: kiliseler, martyrion

Aezani hariç, diğer merkezler böylesi bir anıt zenginliği sunmazlar. Dolayısıyla, sözü edilen merkezlerin tarihini belirlemede epigrafik malzeme devreye girer. Ancak, epigrafik malzemenin ağırlıklı olarak kırsal kesime ışık tutuyor olması ilginç bir durum ortaya çıkartır ve araştırmanın odak noktası kırsal alanlara kayar.

Her ne kadar araştırmanın zaman sınırlaması açısından daha erken dönemlerle ilgili yorumlarda bulunsa da Aktüre’nin, Anadolu’da kentlerin çıkışı ile ilgili söylemiş olduğu düşüncelerinin bir kısmı, Epiktetos merkezleri için de geçerliymiş gibi görünmektedir. Nitekim, Aktüre’nin tezine göre “Anadolu’da, ilk yerleşim yerleri, öncelikli olarak savunma amaçlı olmak üzere insanların bir araya gelerek, ortak bir yerleşim yeri kurmaları” şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dış etmenin yanında; tarım için toprağın ve tabii buna bağlı olarak su kaynaklarının ortak kullanımı düşüncesi¹³, yerleşim yerlerinin ortaya çıkmasında diğer dış etmenler olarak gözükmektedir. Nitekim, konumuzu oluşturan yerleşim merkezleri de benzer nedenlerle ortaya çıkmışlardır. Hepsi de su kenarlarında olup, tarım için uygun alanlar hemen yanı başlarında yer almaktadır. İlk başlarda, pek fazla kalabalık olmayan bu yerleşim yerlerinin ağırlıklı olarak geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Ancak, nüfusun artması ile birlikte Frigya’da çeşitli sorunların ortaya çıktığı da bilinmektedir. Örneğin Roma İmparatorluk dönemi, öncesi, Nacolea’ya bağlı bir köy durumunda olduğu düşünülen Orcistos yerleşiminin, IV. yüzyıl başlarında Roma imparatoruna dilekçe

yeni boyutlar katmıştır. Lykia araştırmaları kapsamında özellikle iki yayın bu alanda anılmaya değer önemli bilgiler içerir, ki bunlar F. Kolb’un ekibinden M. Zimmerman’ın 1992 yılında yayınladığı "Untersuchungen zur historischen Landeskunde Zentrallykiens" ve C. Schuler’in 1996 yılında yayınlanan, "Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien" adlı kitaplarıdır.” Bkz. A. Akalın, **a.g.m.**, (2005), ss. 71 –vd ve n. 1.

¹³ S. Aktüre, **Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri**, (Tarih Vakfı Yay.), İstanbul, 1994, s. 66.

yazıp, bağımsız bir kent olma isteği¹⁴ sonucunda Nacolea ve Orcistos arasında yaşanan gerginlik yada Frigya'daki kimi köylerin su alanları için birbirleri ile mücadele etmeleri gibi¹⁵ çatışmalar bu türden anlaşmazlıkları göstermektedir.

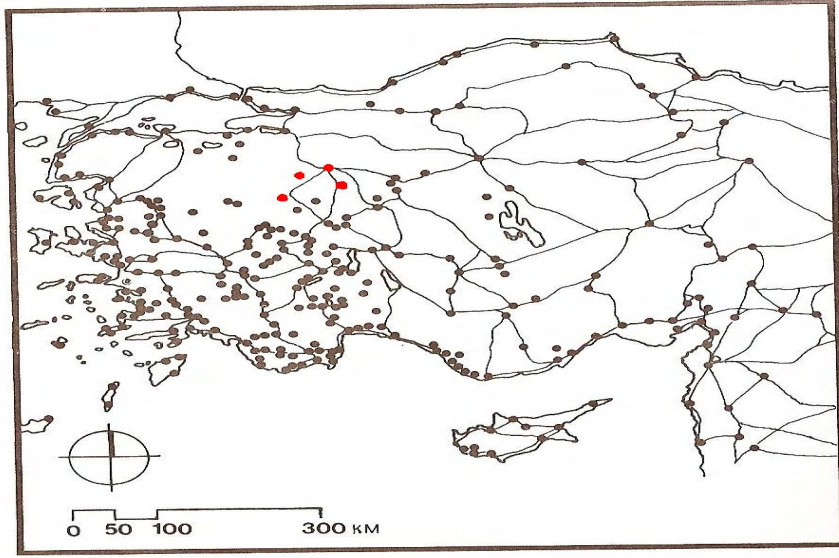
Aktüre, Anadolu'daki kentlerin Hellenistik dönemde ve ardından Roma imparatorluk döneminde sayısal anlamda ciddi bir artış gösterdiğini ve bunların genelde batı Anadolu'da ortaya çıktıklarını belirtmektedir.¹⁶ Bu süre içinde hiç şüphesiz ki en önemli etmen, politik gelişmeler yanında, kentlerin ekonomik anlamda hızlı bir şekilde ilerlemesiydi. Kıyı kentleri, ağırlıklı olarak ticaretle uğraşırken, iç kesimlerdekilere ise ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktaydılar. Böylesi bir iktisadi anlayış içerisinde kent ile kırsal arasındaki ilişki nasıldı? Osborne buna, G. Ste Croix'den bir alıntı ile, bir Grek yada Roma kentinin, kendini yakınındaki kırsal kesimde yetiştirilen ürünle ayakta tuttuğunu bildirmiştir. Devamında, her ne kadar bir Grek kenti için söylese de, kent ile köy arasındaki ilişki açısından saptadığı yaklaşım, “*kentin gelişmiş bir köy şeklinde hareket ettiği*”¹⁷ savı, araştırmanın konusu olan merkezlere tamamen uymaktadır. Aezani hariç, Epiktetos'un diğer merkezlerinin “gelişmiş köyler” gibi davranması pek de şaşılacak bir durum değildir. Zira, buralar kendi kentsel örgütlenmelerini gerçekleştirirken, batıdaki bir Grek *polis*'i gibi agora etrafında toplanmamışlardır. Epiktetos yerleşmelerinden Aezani'nin merkezinde bir tapınak, diğerlerinin ise, ekonomisi “tarıma”, toplumsal yapısı “çiftçilere” dayalı bir grup karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴ A.H.M. Jones, **CARP**, ss. 68 – 69: Orcistus, **CIL**, III; 7000; **IGR**, IV;550 Buranın, II. yüzyılın sonunda bir köy olduğunu göstermektedir.

¹⁵ T. Drew-Bear, “Frigya Bölgesinde 3 Köy”, **AST**, IX, Çanakkale, 1991, s. 165.

¹⁶ S. Aktüre, **a.g.e.** (1994), s. 83.

¹⁷ J. Rich – A. Wallace Hadrill (ed.), **Antik Dünyada Kırsal ve Kent**”, çev. Lale Özgenel, (İletişim Yay. İstanbul), 2000, ss. 119 - 120.

Harita 3: İmparatorluk Dönemi Kentler ve Yollar
Kaynak: S. Aktüre, (Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri , İstanbul, 1994,) s. 84.

Corbier, tam bu noktada, yerel düzeyde kent / kırsal ilişkilerini içeren kent ve arazisinin (*ager, territorium, pertica, chora*) Roma İmparatorluğu içinde en birleştirici özellik olduğunu vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak Roma'nın MÖ. I. yüzyıl ve sonrasındaki politikalarının doğuda zaten var olan kentleri daha da güçlendirdiğini belirtmektedir. Çünkü kentler ancak, kırsal kaynaklarını kendilerine aktararak ayakta kalabilmekteydi. Bu politikalardan birisi, araştırma açısından da önem taşıyan ve Anadolu'da uygulanmış olan *koinon* sistemi ile kent çevresindeki ve dışında yaşayan kabile (göçebe, yarı-göçebe) toplulukların birleştirilmesiydi. Corbier, buna dayanarak imparatorluğun kimi bölgelerinde kentleşmenin tamamlanmadığını dile getirmektedir¹⁸ ki tezde ele alınan merkezler yine bu açıklamaya uyan gelişmeler göstermişlerdir. Akalın da konu ile ilgili olarak, makalesinin sonunda yerleşim terimlerinin birbirleri ile karıştırılmasının ciddi kavram sorunu olduğunu belirtmektedir.¹⁹

¹⁸ J. Rich – A. Wallace Hadrill (ed.), **a.g.e.**, (2000), ss. 213 – vd.

¹⁹ “Yerleşimi tanımlamakla, sosyal-politik örgütlenmeyi yani çoğu kez devleti tanımlamak aynı şey değildir ve bunların sergiledikleri gelişim birbirine paralel ve de her yer de aynı olmayabilir. Antik döneme ait hem politik hem de yerleşim tipi üzerine var olan özgün terimlerin yerine doğrudan bilgi veren diğer bir yazılı kaynak olmadığı sürece modern terimler kullanılmamalıdır. Örneğin bizim önerimiz; şehir, köy gibi modern kavramların değil sadece "yerleşim" teriminin kullanılmasıdır, yazılı kaynak bulunmadığı sürece de politik kimliğinin ifade edilmemesidir. Ama kavramları açıklamak ya da arkeolojik çalışmalarda yerleşimi tanımlamak adına modern terminolojinin kullanılması zorunlu gözüküyorsa bu kişisel tercihlere göre yapılmamalı, mutlaka üzerinde çalışılmış ve uzlaşmış bilimsel kriterlerle bir zemine oturtulmalıdır. Uygarlık ve kültür çevrelerini çıkış noktası ya da bakış açısı alan çalışmalarda özgün terimleri bile kullanırken lokal/yerli özellikler gözden kaçırılmamalı, genellemeler konusunda dikkatli olunmalıdır. Örneğin Hellas'da *kome* olarak adlandırılan bir yerleşim tipi, İonia'da farklı bir isimle tanımlanmış olabilir.” A. Akalın, **a.g.m.**, (2005); s. 80.

2. 3. “Uygarlık”

Dilimize Fransızca’dan girmiş olan ve “toplumla ilgili” anlamında kullanılan “*sosyo*” ön eki ile türetilen ve başlığı oluşturan “sosyopolitik”, “sosyoekonomik” ve “sosyokültürel” kavramları ile anlatılmak istenen şey aslında, bir bütün olarak bakıldığında “uygarlık” olarak nitelendirilen kavrama karşılık gelmektedir.

Burada *sosyopolitik* sözcüğü; “aynı anda hem toplumsal alanı hem politik alanı veya aralarındaki ilişkileri ilgilendiren”; *sosyoekonomik*; “aynı anda hem toplumsal alanı hem ekonomik alanı veya aralarındaki ilişkileri ilgilendiren”; *sosyokültürel*; “aynı anda bir toplumu veya toplumsal grubu ve kendine özgü olan kültürü ilgilendiren” anlamında kullanılmıştır.²⁰

Birçok tanımı olan “uygarlık” kavramını Bell şöyle açıklar;

“Toplamlar kendilerini az çok sürekli, az çok anlaşılır biçimde dile getirirler; antropologlar ve tarihçiler bunların o uygarlığın anıtları sayarlar. Toplamlar kendilerini törelerde, alışkanlıklar ve sözleşmelerde, yasalarda, toplumsal ve ekonomik bir örgütte, hepsinden çok da edebiyatta, bilimde ve değer verip destekledikleri sanatta dile getirirler. Bütün bunların hepsi birden, hayat karşısında ağır basan bir davranışın –kesin olmamakla birlikte – oldukça açık bir sembolü sayılabilir. İşte bu az çok genel ve sürekli biçimlerle kendini açıkça gösteren bu tutuma biz uygarlık adını veriyoruz... Nereden gelir bu hayat görüşü, bu özel tat? İnsan tekelinden elbette...”²¹

Yukarıdaki tanımdan yola çıkarak, araştırmanın yazımı sırasında, alışlageldik tarih yazımı şeklinde yani, yukarıdan aşağıya doğru değil, tam tersine aşağıdan yukarıya doğru bir durum izlenmiştir. Başka bir deyişle, merkez yada başkentte yaşayan bir kral veya imparator merkezli tarih anlatımından ziyade, kırsal kesimdeki halkın / insanın tarihi, bu çalışmanın asıl odak noktasını oluşturmaktadır.

Zaten Güvenç’in de sözünü ettiği gibi, XIX. yüzyıldan sonra hızla gelişen antropoloji, geleneksel açıklamaların bir çoğunu aynı anda ve bir arada içine alan, kuram düzeyinde yeni bir kültür kavramı yaratmıştır ki buna göre, “*kültür*” çok daha geniş kapsamlı olarak “uygarlık” anlamında da kullanılmaktadır.²² Bu tezde,

²⁰ “sosyo”, “sosyoekonomik”, “sosyokültürel”, **TDK Sözlük**, (8. Basım), Ankara, 1988, ss. 2015 - 2016.

²¹ C. Bell, **Uygarlık**, çev. V. Günyol – M. Urgan – M. C. Anday, Toplumsal Dönüşüm Yay. (3. baskı), İstanbul, 1998, s. 124.

²² B. Güvenç, **İnsan ve Kültür**, (Remzi Kitabevi, İstanbul), 1991, ss. 5 – 6. Burada Güvenç çok önemli bir antropolojik kültür kavramı getirir ki bu kavram aslında araştırma içerisinde her zaman göz önünde tutulacak olan kavramdır. Buna göre kuram düzeyinde antropolojinin “kültür” kavramına açıklaması şöyledir: *İnsanlar benzerler*,

değinilmeye çalışılan tanımlar, aslında tam bu duruma karşılık gelmektedir. Bu tanımların hepsi ile birlikte anlatılmaya çalışılan şey, Epiktetos Bölgesi'nin kültürüdür. Başka bir ifadeyle bu araştırma, Anadolu kültür tarihi araştırmaları içerisinde belirli bir bölgenin belirli bir zaman dilimindeki kültür tarihi çalışmasıdır.

3. ARAŞTIRMA KAYNAKLARININ TANITIMI

Araştırmanın hazırlanması sırasında kullanılan ve birincil kaynak olarak söylenebilecek malzeme iki gruba ayrılmaktadır. İlk grupta; epigrafik, arkeolojik ve nümizmatik belgeler, ikinci grupta ise; Grek, Roma ve Bizans dönemi edebi kaynakları yer almaktadır.

3. 1. Epigrafik, Arkeolojik ve Nümizmatik Belgeler

Çoğunluğu II. yada III. yüzyıla, bir anlamda Roma İmparatorluk dönemine tarihli malzeme; epigrafik belgeler (steller, sunaklar, mezar taşlar, mil taşları, vb.), arkeolojik belgeler (kaya anıtları, sütunlar, mimari malzeme, heykeller ve heykel altlıkları, vb.) ve sikkeler olmak üzere başlıca üç kısma ayrılmaktadır. Epigrafik kaynakların diline bakıldığında Grekçe'nin egemen olduğu görülse de, bölgeye özgü dillere ait örnekler de karşımız çıkmaktadır. Araştırmanın ağırlıklı olarak verilerini bu gruptaki malzeme oluşturmaktadır. Aşağıda, önemi açısından genel anlamda bir değerlendirilmesi yapılan epigrafik, arkeolojik ve nümizmatik belgeler, merkezlerin incelendiği her bölüm içinde ayrıca, o merkeze ilişkin olarak yeniden ele alınmıştır.

Bu gruptaki belgeler, Anadolu'da papirüs geleneğinin bulunmayışı ve antik dönem yazarlarının bu türden ayrıntılara girmemeleri nedeniyle, kentlerdeki yada özellikle büyük merkezlerden uzakta yaşayan kırsal nüfusun toplumsal yapısı hakkındaki çok sınırlı bilgilerin²³ aydınlatılması konusunda en önemli veri grubudur.

çünkü kültürleri benzer; İnsanlar benzemezler, çünkü kültürleri farklıdır; İnsanlar değişirler, çünkü kültürler değişmektedir.

²³ Örneği Hasan Malay, Lydia bölgesinde ele geçirilen adak yazıtları (*confessio*) yaptığı çalışmalar sonucunda bu konuda çok önemli bilgiler elde ettiğini yazarak şöyle devam etmektedir; “Nitekim bu belgeler üzerindeki ayrıntılar Anadolu dinler tarihi için büyük önem taşıdığı söylenebilir. Son yıllarda özellikle Lydia’da yürütülen yüzey araştırmaları ile ele geçen çok sayıda yeni yazıtın da, Roma imparatorluk döneminde Batı Anadolu’nun kırsal kesimindeki dinsel inançlar üzerine yaklaşık yüz yıla yakın süredir yürütülen bilimsel araştırmalara önemli katkı sağladığını belirtmekte yarar vardır. bkz. H. Malay, “İtiraf Yazıtları”, **Toplumsal Tarih**, S.137, İstanbul, 2005, s. 52.

Bunlar arasında epigrafik buluntular ise Gibson'un deyişiiyle, “*toplumsal yapının yansımasını bir ayna gibi sunan*” kaynaklardır.²⁴

Frigya bölgesinde epigrafik ve topografik araştırmalarda bulunan Thomas Drew-Bear, konuya benzer, ama biraz daha farklı bir açıdan yaklaşp, edebi, arkeolojik ve nümizmatik buluntularla birlikte, çoğunluğu Roma İmparatorluk tarihi içinde özellikle II. ve III. yüzyıllara tarihli epigrafik kaynakların, hem kendi dönemlerine hem de önceki dönemlere ışık tuttuğunu belirtmektedir. Nitekim, Grek ve Roma dönemi öncesine ait epigrafik malzemenin olmayışı, yada sınırlılığı elimizdeki yazıtların, Romalıların Anadolu'da egemenlik kurmalarından önce yüzyıllarca kullanılan bölgesel (Frig) yer adları için bilinen en eski kaynak olmalarına neden olmaktadır. Zira, bölgede adı bilinen bir çok antik kentin yerini belirleyebilmek ve antik döneme ait olan, ancak bilinmeyen bir çok köyün yada kentin adını öğrenebilmek de yazıtlar sayesinde gerçekleşmektedir. Aynı zamanda yazıtlarda geçen tanrı ve tanrıça adları, her bölgenin kendine özgü tanrılara sahip olduğunu göstermektedir ki, tıpkı lokal yer adları gibi pek çoğu Latin dilinde olmayan tanrı adları da bölgede yaşamakta olan yerel kültürlerin Hristiyanlık dönemine kadar aynı inanç sistemini koruduklarının işaretidir.²⁵ Aslında böylesi bir durumun, aşağıda bölge merkezlerinin toplumsal yapılarının ayrıntılı olarak incelendiği kısımda değinileceği gibi, öncelikli olarak bu toplumların kapalı yapısından, diğer yandan da Roma'nın Anadolu'da bir “Romalılaştırma” politikası uygulamamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Merkezlerle ilgili olarak MAMA adı ile yapılmış bölgesel çalışmaların, araştırmının en önemli kaynakları olduklarının burada belirtmek de fayda vardır. Bunlar arasından özellikle Aezani (MAMA IX)²⁶ ve Cotiaeum (MAMA X)²⁷ merkezleriyle

²⁴ Elsa Gibson, “Gravestones in Kütahya Museum”, **TAD**, XXV-1, Ankara, 1980, s. 59.

²⁵ T. Drew-Bear, “Frigya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları”, **AST**, II, İzmir, 1984, s. 109: Drew-Bear makalesinde, bu durumu somut olarak gösteren en güzel örneklerden birinin Kütahya'nın Altıntaş ilçesindeki Appia kenti yakınlarında bulunan bir yazıt olduğunu belirtmektedir. Araştırma açısından mekansal çerçevenin dışında kalan bu kentle ilgili Drew-Bear'in düşünceleri genel anlamda epigrafik malzemenin bölge tarihi açısından önemini gösterdiği için burada onun görüşleri ayrı bir değer kazanmaktadır. Nitekim, Drew-Bear konu ile ilgili olarak şöyle yazmaktadır: “Kent sınırları içine girmeyen ve Roma imparatorlarının özel mülkü olup, procuratorlar (vekiller) tarafından yönetilen büyük bir çiftlik vardı. Yaklaşık otuz köyü içine alan bu büyük çiftliğin (bugünkü Kırkpınar adlı çeşme) yanında, buradaki Zeus Bennios tapınağını imparator Vespasianus zamanında ziyaret eden bu bölgenin emniyet amiri tarafından dikilen bir anıt belirledik. Bu anıtta adak sahibi kendisinin Agrostea ve Zbourea bölgelerinin sorumlusu olduğunu belirtmektedir. İşte bu yazıtlar sayesinde Agrostea ve Zbourea sözcüklerinin günümüz Altıntaş ovasının eski Frig adları olduklarını öğrenmekteyiz.” Bkz. T. Drew-Bear, **a.g.m.**, (1984), s. 110.

²⁶ Aezani bölgesindeki ilk ciddi / bilimsel çalışmalar, C.W.M. Cox'un, 1924 - 1931 yılları arasında Anadolu'da yaptığı araştırma gezileri ile başlamıştır. Bu gezilerin ilkinde, Cotiaeum, merkez Phrygia ve Yukarı Tembris Vadisi'ni de kapsayan geniş bir

ilgili hazırlanmış çalışmalar son dönem eserler olduğundan dolayı hemen hemen bütün epigrafik malzemeyi sınıflandırmışlardır. Dorylaeum ve Nacolea ile ilgili olan çalışma ise (MAMA V)²⁸, geçtiğimiz yüzyılın ilk çeyreğinden sonra hazırlandığı için, o günden bu güne, bölgede yapılmış bir çok epigrafik ve topografik malzemeyi içermemektedir. Ancak, yine de bu eser, bölge çalışmaları adına bir çok yazıtı ve arkeolojik buluntuyu derlediği ve sınıflandırdığı için, araştırma açısından oldukça önemlidir.

Bölgede ele geçirilen ve buraya özgü mezar stelleri Kuzey Frigya'da geniş bir alana yayılmış durumdadır. Başka bir deyişle Frig eski anıtlarının taklidi yapılarak bu özellik yüzyıllar sonraya taşınmıştır. Bu mezar stelleri, araştırmanın da konusu olan Dorylaeum, Cotiaeum ve Aezani merkezlerinde sıklıkla görülmektedir. Burada akla ilk gelen sorulardan biri yöreye özgü bu tip spesifik bir formun bölgede benzer / akraba kabile gruplarının olduğunu gösterip göstermeyeceğidir. Nitekim, batıya doğru, Emet vadisindeki Tiberiopolis bölgesinde de benzer formda anıtlar yayginken, ne Synaus ne de Cadi'de bölgelerinde yoktur.²⁹

Bunların yanında bölgede ele geçirilen mil taşları, özellikle merkezlerin konumlarının ve birbirlerine olan coğrafik durumlarının yanı sıra, bölgedeki yolların belirlenmesi açısından en önemli kaynaklardır. Başta Epiktetos bölgesine ait olmak üzere diğer merkezler adına basılmış sikkeler, Roma'nın Anadolu'daki politik tarihine

bölge taranmıştır. Ardından bölgede ilk bağımsız araştırma gezileri başlamış ve bu sırada; Aezani kenti de taranan bölgeler arasına girmiştir. Bütün bu çalışmalar 1977 yılına kadar devam etmiş ve hepsi, ilk çalışmadan o yıla kadar olan araştırmalar MAMA IX altında derlenip, yayınlanmıştır. Bölgede sadece bu çalışmalar sonucunda ele geçen malzeme; Mezar anıtları (kapı taşı 342 adet; stel, sütun, bomos vb. 117 adet): Kent ve kent kurumları ile ilgili resmi yazıtlar (30 adet): Adak yazıtları (23 tane): Monoteist anlayıştaki yazıtlar (11 adet): İmparatorluk hükümeti ile olan yazışmaları gösteren resmi yazıtlar (10 tane): Mil taşları (5 adet): Lahit (2 adet): Mimari parça (2 adet): Sikke (164 adet). Bunların çoğunluğu Roma İmparatorluk dönemine, daha da spesifik söylenirse II. ve III. yüzyıllara tarihlidir.

²⁷ Kütahya ve çevresinde ayrıntılı çalışma yapan ekip; Kütahya, güneyi ve güneybatısında yoğun epigrafik malzeme derlemiştir. Bu arada geçtiğimiz yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında bölgede Cox, Cameron Jullen tarafından kaydedilmiş malzeme de yeniden gözden geçirilmiştir. Ağırlıklı olarak II. ve III. yüzyıllara tarihlenen eserler arasında mil taşları, adak yazıtları, mezar yazıtları, kapı taşları ağırlıktadır. Bölgede ayrıca monoteist anlayışta hazırlanmış eserlere de rastlanmıştır.

²⁸ 1926 yılında yapılan araştırmada yaklaşık 1250 anıt kaydedilmiştir ki bunların çoğunluğu epigrafik malzemedir. Bu anıtlar, ele geçirildikleri kasabalar yada köyler altında gruplanarak sınıflandırılmıştır. Gerek Eskişehir, gerekse Muttalıp'de bulunan eserlerin çoğunluğu, Şarhöyük'ten taşınmıştır. Bölgedeki malzeme genel olarak değerlendirildiğinde, aynen Aezani'de olduğu gibi imparatorluk, özellikle de II. ve III. yüzyıllara tarihlenmektedir. Anıtlardan bir kısmı Trajan döneminden eskidir. Yazılı yada yazısız taşların çoğunluğu Hadrian döneminden kalma gibidir. Aurelii dönemine olanlar görece olarak azdır. Metinlerin çoğunda tarihlleme yoktur. Bu açıdan Aezani'dekilere göre daha etkisizdirler.

²⁹ MAMA V, s. xv.

ışık tuttuğu gibi, bölgenin dinsel yapısına ve merkezlerin adlarına ışık tutan ciddi kaynaklardandır.

3. 2. Eskiçağ ve Bizans Yazarları

MÖ. IX ya da VIII. yüzyıllarda yaşadığına inanılan Homeros'dan itibaren XII. yüzyılda yaşamış Bizans yazarı Eustathius'a kadar bir çok yazar Frigya ve Frigler hakkında, onların siyasal yaşamlarından başlayıp, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarına kadar bir çok ayrıntı hakkında bilgi sağlarken, bunlardan belirli bir kısmı doğrudan "Frigya Epiktetos" kavramını kullanarak bu bölge ve kentleri hakkında bilgi vermektedir.³⁰ Aşağıda kritiği yapılan yazarlar, Epiktetos ve Frigya'nın diğer bölgeleri ile Epiktetos bölgesinin kentleri hakkında bilgi verenlerdir.

Grek yazarlarından birinci gruptakiler Frigya'nın bölgelerinden söz ederken, "Epiktetos" terimini kullanmazlar. Buna göre idari anlamda bölgelerden söz eden Grek yazarları aşağıdadır.

MÖ. V. yüzyılda yaşamış olan Herodot, genel hatlarıyla bir Frigya betimlemesi yapmakta ve eserinin bir yerinde "*Frigya'nın hangi bölgesinden geldiniz?*" diye sorarken bölgenin çeşitli bölümlerden oluştuğunun altını çizmektedir.³¹ MÖ. V. – MÖ. IV. yüzyıllarda yaşamış olan Xenophon, Pers istilasına uğradıktan sonra Frigya'nın *satraplık*'lara ayrıldığını belirterek, siyasal anlamda bölgenin ilk kez bölündüğünü not eden yazar olur. Nitekim, Perslerin verdiği adlar ile Frigya'da idari anlamda "Büyük Frigya" ve "Helespontos Frigyası" terimleri ortaya çıkmıştır.³² MÖ. II. yüzyılda yaşamış olan Polybios, Perslerle başlayan idari bölünmenin ve yukarıda adı geçen bölgelerin bir takım değişikliklerle birlikte Roma döneminde de devam ettiğini bildirmektedir.³³ MÖ. I. yüzyıl tarihçilerinden Diodoros Siculus da benzer şekilde aynı bölgelerin adını vermektedir.³⁴

Yukarıdaki yazarların aksine aşağıdaki Grek yazarları doğrudan "Epiktetos" terimini kullanmışlardır.

³⁰ Bu konudaki akademik çalışmalardan bir tanesi Bahar Akşit'in (basılmamış) Yüksek Lisans tezidir. İçinde eksiklikler olmasına rağmen, yine de Akşit Frigler ve Frigya hakkında hemen hemen bilgi veren bütün antik dönem kaynakları toplamıştır. Bkz. Bahar Akşit, **Frigler ve Frigya İle İlgili Antik Kaynaklar**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1993.

³¹ **Hdt.**, I; 35; I; 72, V;52.

³² **Xen., An.** I; 9, 7: **Xen. Kyr.**, I; 5, 2,3.

³³ **Polyb.**, XXI; 46.

³⁴ **Diod.**, XVIII; 3.1; XVIII; 12.1.

MÖ. I.–MS. I. yüzyıllarda yaşamış ünlü coğrafyacı ve tarihçi Strabon, Frigya'nın bölgelerinden ayrıntılı olarak söz eden ve Epiktetos terimini ilk kez kullanan kişidir. Strabon, Frigya Epiktetos Bölgesi'nin sınırlarını belirttiği gibi, bölgenin başlıca kentlerini verecek kadar ayrıntılı açıklamalar yapar. Buna göre; Aezani, Nacolea, Cotiaem, Midaem ve Dorylaem, Frigya Epiktetos'un başlıca merkezleridir. Strabon, konu açısından oldukça önemli bir yere değinip, bu terimin tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığını da açıklar.³⁵ Burada sorulması gereken soru, Strabon'dan daha önce, politik anlamda beliren bölgenin, neden diğer Grek ve Romalı tarihçiler tarafından belirtilmediği sorusudur. Bu konuda şimdilik verilebilecek en mantıklı yanıt, Strabon'un yaşadığı dönemde, Roma'nın önceki yüzyıla göre Anadolu'da daha baskın politikalar uygulamaya başlamış olması ve burada kendini daha fazla hissettirmesidir. Ayrıca, Strabon'un kişisel gayreti ve gezgin bir coğrafyacı oluşunun da önemli bir unsur olduğu gözden kaçmamalıdır.

MS. II. yüzyılda yaşamış olan coğrafyacı Ptolemaios da, Frigya'nın kentlerini yazdığı eserinde aynı zamanda Strabon'un Epiktetos'un kentleri olarak gösterdiği merkezleri, "Büyük Frigya" bölgesinin kentleri³⁶ olarak belirtmektedir. Buna göre Strabon'dan bir yüzyıl sonra, Epiktetos bölgesinin sınırlarında değişiklikler meydana geldiği söylenebilir.

Antik dönemde Romalı yazarlar arasında Frigya'dan söz eden bir çok Romalı yazar arasında, kimileri özellikle Frigya'nın tarihsel coğrafyası hakkında bilgi verirken, Epiktetos teriminden ziyade Frigya bölgelerinden söz etmektedirler. Ancak, Frigya'nın tarihsel coğrafyası açısından bilgi veren Romalı yazar sayısı, Grek yazarları ile karşılaştırıldığında pek de fazla değildir.

Kronolojik açıdan bakıldığında Frigya'nın bölgelerinden söz eden ilk Romalı, MÖ. I. – MS. I. yüzyıllarda yaşayan Romalı tarihçi Livius'tur. Livius, eserinin bir çok yerinde gerek "Helespontos Frigyası" gerekse "Büyük Frigya" geçmektedir. Livius'un konumuz açısından bir diğer önemi ise, Frigya'nın Roma'nın bir eyaleti olduğunu açıklayan ilk tarihçi olmasıdır.³⁷ Frigya'nın tarihsel coğrafyası hakkında bilgi veren bir diğer yazar I. yüzyılda yaşamış olan Plinius'tur. Plinius, eserinde Frigya'nın sınırları

³⁵ **Strab.**, XII, 3, 1: XII; 3, 4: XII; 3, 7: XII; 4, 1: XII; 4, 3: XII; 4, 5: XII; 5, 2: XII, 8, 1: XII; 8, 3: XII; 8, 10: XII; 8, 12:

³⁶ **Ptol. Geog.**, V; 2, 22: V; 2, 23.

³⁷ **Liv.** XXXVIII; 14-15 ve 39.

üzerine yorumlar getirirken, aynı zamanda çeşitli Frigya kentlerinin adlarını yazarak, bu kentlerin toplumsal yapıları ve konumları hakkında da bilgi vermektedir.³⁸

Aynı yüzyılda yaşamış olan Quintius Curtius Rufus da, Büyük İskender'in ölümünden sonra, İskender imparatorluğunun generaller (*diadokhlar*) arasında paylaşıldığını ve bu sırada “Küçük Frigya” dediği bölgenin, sınırlarının kuzeyde genişletildiğini yazmaktadır. Curtius Rufus, buna ilaveten Frigya'nın konumunu belirtirken sınırını da çizmiş ve bölgenin florası konusuna da değinmiştir.³⁹

II.-III. yüzyıllarda yaşamış olan Porphyrius Tyrius, Frigya'nın bölgelerinin Hellenistik Dönem'deki yönetimine ışık tutarak⁴⁰ siyasal tarih açısından önemli bilgiler vermektedir.

III. yüzyılda yaşamış olan Iustinus da, tıpkı Porphyrius Tyrius gibi, Hellenistik dönemde bölgede yaşanan politik gelişmelerle ilgili bilgiler verip, Büyük ve Küçük Frigya bölgelerinin Büyük İskender dönemindeki ve sonrasındaki durumu hakkında yazmıştır.⁴¹

VI. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı tarihçi Stephanos Byzantios, Strabon'dan alıntı yaparak, Epiktetos'un kentlerini verir. Byzantios, özellikle döneminin büyük kentlerinin yanı sıra kasaba ve köy tarzındaki yerleşim birimlerinden de söz ederek⁴² toponimi açısından önemli bir kaynak kazandırmıştır. Stephanos'un Strabon'dan alıntı yaparak Epiktetos kentlerini aktarması, o dönemde idari yada yönetsel anlamda “Epiktetos” bölgesinin yokluğundan kaynaklanmaktadır ki; bu araştırma açısından düşünüldüğünde Stephanos Byzantios çok önemli bir aktarımda bulunmuştur. Stephanos Byzantios ile aynı yüzyılda yaşamış olan diğer Bizans yazarı Hierokles de eserinde⁴³ Epiktetos kentlerini belirtmektedir.

Genel anlamda Eskiçağ ve Bizans yazarları ile ilgili bir değerlendirme yapıldığında, şu söylenebilir ki, Frigya bölgesi, siyasal anlamda Persler'in eline geçtikten sonra, gerek yönetimde daha rahat olabilmek ve gerekse stratejik avantajının vermiş olduğu ayrıcalıkla idari merkezlere bölünmüştür. Hellenistik dönemde, Büyük İskender'in ölümünün ardından Anadolu'da yaşanan iktidar mücadelesi içerisinde,

³⁸ **Plin. nat.** V; 28, 102: V; 30, 110: V; 42, 146: VI; 3, 9: VI; 39, 216.

³⁹ **Curt.** II; 30: X; 10; 1-3

⁴⁰ **Porph.**, F.G.H., III; 694,1.

⁴¹ **Iust.**, XII; 7; XIII, 4.

⁴² **Steph. Byz.**, XV; 9: F.G.H; III, c.834, 3.

⁴³ **Hier.**, 666; 4: 678; 7.

Pergamon ve Bithynia krallıklarının üzerinde mücadele ettikleri bölge olan Frigya Epiktetos, önceleri Bithynia'nın denetiminde olsa da Pergamon zamanla bölgeyi ele geçirmiş ve “*Epiktetos*” olgusu ilk kez karşımıza bu dönemde çıkmıştır. Roma'nın bölgedeki varlığı ile beraber, Epiktetos'un sınırları sık sık değişecek ve buna bağlı olarak, kentleri de başka idari bölgeler altında varlıklarını sürdüreceklendir.

3. 3. Müzelerdeki Malzemeler⁴⁴

Eskişehir Arkeoloji Müzesi'ndeki buluntular, genel olarak hem Eskişehir hem de Seyitgazi ilçesindeki eserleri içermektedir. Bu anlamda müzenin içerdiği malzeme Epiktetos merkezlerinden ikisinin, yani Dorylaeum ve Nacolea yerleşimlerinin tarihi ile ilgili veriler sağlamaktadır.

Prehistorik dönemden başlayıp bir çok farklı kültüre ait malzeme barındıran müzede, konumuz açısından Roma İmparatorluk dönemine ait; testiler, çanaklar, tabaklar, bardaklar, koku ve gözyaşı kapları, kandiller, kolyeler ve sikkeler barındırmaktadır. Ayrıca Roma İmparatorluk döneminin başlarına tarihli “Kocakızlar Aile Mezarı” içinde bulunan değerli taşlar, altın, gümüş ve fildişi süs eşyası, mermer, bronz ve camdan oluşan zengin bir koleksiyon da ilgi çekici malzeme arasındadır. Zira, aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, Roma imparatorluk döneminde geliştiği düşünülen Dorylaeum'da ve Nacolea merkezlerinde, bu dönemde yaratılan yapay bir zengin sınıfın oluştuğuna dair en somut örneklerden birisini oluşturmaktadır. Erken dönem Hristiyanlık açısından önemli merkezler olan bu iki yerleşme ile ilgili olarak bu döneme ait, çeşitli kaplar, kandiller, haçlar, gümüş aplikleri, altın aziz kolyesi ve

⁴⁴ Tezin hazırlanışı sırasında Eskişehir Arkeoloji Müzesi'ndeki tadilat ve envanter sayımı ve düzenlenmesi devam ettiğinden, buradaki malzeme el verdiği ölçüde değerlendirilebilmiştir. Müze içersinde değerlendirilmeyi bekleyen, özellikle arkeolojik bir çok buluntu vardır. Bunun dışında şu an müzede olup, diğer araştırmacılar tarafından yayınlanmış eserler araştırmanın ağırlıklı kısmını oluşturmaktadır. Müze müdürü M. Dursun Çağlar ile yapılan görüşmede, tadilat işleminin bir süre daha devam edeceği bildirilmiştir. Kütahya Müzesi'nde de malzemenin değerlendirilmesi konusunda belirli bir yere kadar izin verildiğinden, burada da daha çok yayınlanmış eserlerden faydalanılmıştır. Müze eserlerinin gruplandığı bu kısımda, Afyon, İzmir ve Konya Müzesi Müdürlüklerinde bulunmuş olan H.Tahsin Uçankuş'un geniş kapsamlı eserinden de yararlanılmıştır. Kitap, Frigya bölgesindeki müzeleri genel anlamda değerlendiren bir eserdir. Bkz. H. T. Uçankuş, **Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000: Eskişehir Müzeleri için bkz. ss. 548 – 552; Kütahya Müzesi için bkz. ss. 521 – 522.

plakaları ve de sikkeler gösterilebilir. Epigrafiik malzeme ile ilgili olarak müze içinde ulaşabilen eserler çalışma içinde değerlendirilmiştir.

Kütahya Müzesi'ndeki eserler, hem Kütahya ve çevresinden hem de Çavdarhisar ve çevresinden ele geçirilen malzemeyi içinde barındırmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, antik dönemde Cotiaeum'dan ayrı birer merkez olan ve tez içerisinde ele alınmamış; Appia, Cadi, vb. şimdi Kütahya'nın ilçeleri arasında yer alan ancak antik dönemde ayrı birer merkez olan yerleşimlerden gelen malzemelerin değerlendirme dışı tutulduğudur. Bu durum epigrafiik malzemenin değerlendirmesinde de aynı şekildedir. Tez içerisinde ele alınan epigrafiik malzeme Cotiaeum ve Aezani merkezlerinde ele geçirilmiş malzemedir.

Eskişehir Müzesi gibi prehistorik dönemlerden başlayıp farklı bir çok kültürün eserine ev sahipliği yapan Kütahya Müzesi'nde, Hitit, Frig, Hellenistik, Roma ve Bizans eserleri yer almaktadır. Konumuz açısından Roma dönemine tarihli kandiller, cam eşyalar, vb. malzeme ile mezar taşları görölmektedir. Müzenin şüphesiz ki en önemli buluntularından birisi Aezani'de ele geçirilen Amazon Lahdi'dir.

Bu kısımda belirtilmesi gereken en önemli yerlerden birisi de hiç şüphesiz ki bir açık hava müzesi gibi olan Aezani merkezidir. Zira, içinde barındırdığı mimari malzeme ve son yıllarda bahçesinde yapılan düzenlemeler ile mezar taşlarının sergilendiği kısım önemli bir alandır. Ayrıca, bu araştırmanın hazırlandığı sırada Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Klaus Rheidt tarafından yürütölen kazının, kazı evi bahçesinde de son dönem ele geçirilen malzemenin bir kısmını görmek olasıdır.

3. 4. Araştırmada kullanılan kaynakların tarihlenmesi

Araştırmada kullanılan epigrafiik, arkeolojik ve nümizmatik malzemenin çoğunluğu Roma İmparatorluk dönemine, özellikle de II. ve III. yüzyıllara tarihlidir. Eserlerin tarihlenmesi konusunda üzerlerindeki motifler yada yazı karakterleri belirleyici rol oynamıştır. Örneğin, Aezani'de ele geçirilen mezar stelleri üzerindeki sarmaşık ve kurdele betimlemesi özellikle Traian ve Hadrian dönemleri buluntularında, yani I. yy. sonları ve II. yy. başlarında görölmektedir.⁴⁵ Motif yanında, eserler üzerindeki dekorasyon da tarihlemede belirleyici unsurlardır. Üzerinde amfora olan bir mezar steli olasılıkla Traian döneminin sonlarına tarihlenmektedir.⁴⁶ Bunların dışında eserler üzerinde görölen insan figürleri de tarihleme konusunda bir diğer etmendir.

⁴⁵ MAMA IX, no: 83.

⁴⁶ MAMA IX, no: 207 ve s. 70.

Yağdıgın'da ele geçirilen mezar steli üzerinde görülen saç şekli, Roma İmparatorluğu içinde, II. yüzyılda moda olan bir saç şeklidir.⁴⁷ Benzer yaklaşım Cotiaeum'daki yazıtların tarihlenmesinde de uygulanmıştır. Bunun yanı sıra yazıtların bir kısmında, dönemin takvim anlayışını gösteren tarihllemeler vardır. Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mezar steli üzerinde geçen “Καίσαρος” sözcüğü Aezani'de kullanılan takvimin ilk ayını göstermektedir ki bu yazıt, antik Anadolu'daki tarihlendirme için en iyi kanıtlardan biridir.⁴⁸

Dorylaeum ve Nacolea'daki yazıtların hemen hepsi II. ya da III. yüzyıla tarihlense de, yine de bir çok parça için tam tarih vermek oldukça zordur. Askerlikle ilgili bir yada iki eser tam olarak tarihlenebilmektedir. Aezani çevresindeki malzemeden mezar stelleri ağırlıklı olarak II yüzyıla, Hadrian yada Antoninus Pius dönemine tarihlenebilmektedir. Diğer buluntular da, yine çoğunluğu İmparatorluk dönemi olmak üzere II. ve III. yüzyıllara aittir. Cotiaeum ve çevresindeki malzeme de benzer tarihllemeyi göstermektedir ki bu malzeme üzerindeki betimlemeler, bölgenin Aezani'ye olan yakınlığı sayesinde tarihlendirme işlemini kolaylaştırmıştır.

3. 5. Bölge Araştırmaları Tarihçesi

Frigya üzerine yapılan bölge çalışmalarının tarihçesi iki döneme ayrılabilir: Birinci dönem, XVI. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın ilk yarısına kadar gelen çalışmalardır ki bu dönem de aslında kendi içerisinde alt bölümlere ayrılabilir. Zira ilk başlardaki tesadüfi olarak tutulan notlar, XVIII. yüzyılda Osmanlı – Avrupa arasında yaşanan politik gelişmelerle birlikte biraz daha ciddi bir hale gelecek ve bir yüzyıl sonra arkeolojinin yavaş yavaş gelişimi ile birlikte çok daha ciddi araştırmalar ortaya çıkacaktır. XVIII. yüzyıldaki araştırmalar, sonraki daha profesyonel ve akademik çalışmalara da zemin hazırlayacaktır. Dolayısıyla bölge araştırmaları tarihçesinde son bölümü 1960'lardan sonraki araştırmalar oluşturmaktadır.

3. 5. 1. Gezinler ve Bölge Araştırmalarının Başlaması⁴⁹

Bölge araştırmaları tarihçesinde ilk gruptaki eserler, XVI. yüzyıldan başlayarak bölgeye Avrupalı gezginlerin yada maceracıların, doğunun gizemli / mistik dünyasına yaptıkları yolculuklarda tutmuş oldukları notlarıdır. Tesadüfen ve herhangi bir yöntem

⁴⁷ MAMA IX, no: 206 ve s. 70.

⁴⁸ MAMA IX, no: 251.

⁴⁹ P. Frei, a.g.m. (1993), ss. 189-209.

izlenmeksizin tutulmuş olan bu notların bilimsel anlamdaki güvenilirlikleri olmasa da bölge hakkında kısmi bilgiler sağlamaktadırlar. Kronolojik olarak XVI. yüzyılın ortalarında başlayan bu dönemdeki bilgilerimizin ilki Ogier Ghiselin de Busbecq ve ekibindeki Alman Hans Dernschwam ile Macar Janos Belsy'e aittir. Zira bölgedeki Latince ve Grekçe yazılmış yazıtları ilk kez onlar not düşmüşler ve yazıtların taslaklarını çıkarmışlardır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında Polonyalı Ludwig von Rauter ve İngiliz John Newbery, bölgeden geçmişler ve notları arasında bölge ile ilgili izlenimlerini de belirtmişlerdir.

Bölge tarihi ile ilgili asıl önemli çalışmalar, XVII. yy.'da Avrupalıların Doğuya ve Osmanlı topraklarına sıkça yaptıkları gezilerle başlamıştır. Bu gezilerden birinde aslında botanikçi olan Joseph Pitton de Tournefort, Muttalip'de konaklamış ve Eskişehir ve çevresi hakkında topografik bilgi sağlamıştır. XVIII. yüzyılın hemen başlarında, 1705 yılında, gezgin ve maden mühendisi olan Paul Lucas, bölgede yaptığı gezi sırasında Eskişehir ve çevresindeki kimi yazıtları not etmiştir. Fransız hükümeti adına resmi olarak seyahat etmiş olan bir başka gezgin de, 1736 yılında bölgeden geçen ve kendine göre önemli gördüğü topografik bilgileri kaydeden Jean Otter adlı gezgindir. Kaynaklar arasında İngilizce yazılı eser 1737 – 1740 yıllarında bölgeden geçen Richard Pococke'un eseridir. Pococke, bir çok yazıtı toplamayı ve bunları yayınlamayı başarmış ve yolu üzerindeki yerlerin topografyası hakkında da önemli bilgiler sağlamıştır. Hemen hemen aynı tarihlerde, Anadolu'daki Roma yollarının önemi iki gezgin tarafından da, bizzat gezilerek gösterilmiştir. Bu gezginlerden biri İngiliz tüccar Arthur Pullinger diğeri ise bir asker olan albay William Martin Leake'dir. Leake, Anadolu'nun iç bölgelerine seyahat etmiş ve oldukça önemli bilgiler sunmuştur. Leake, Eskişehir ile Seyitgazi arasında ele geçirdiği bir yazıtı yayınlamıştır. Bölge ile ilgili antik kaynakları kullandığı gibi, aynı zamanda topçu sınıfının bir askeri olarak o gözle gezdiği çevre hakkında ciddi bilgiler sunmuştur. Onun sözünü ettiği Frig kaya anıtları veya Midas'ın mezarı gibi bilgiler ilk kez gündeme getirilmesi nedeniyle konumuz açısından Leake'i oldukça önemli kılmaktadır. Zira, Leake'in yaptığı bu keşif, Frigya dağlık alanlarının arkeolojik keşfinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

XVIII. yüzyıl sonunda bölgeye gelen İtalyan arkeolog ve numizmat Domenico Sestini, sadece arkeoloji değil aynı zamanda botanik, etnografik ve dil bilimi açısından da ciddi bilgiler sağlamaktadır. Konumuz olan bölgede, Alpu'da kimi yazıtları görmüş,

ayrıca Eskişehir’den Dorylaeum olarak ve Karahöyük’ten Midaeum olarak ilk kez söz eden kişidir.

XIX. yüzyıl başlarında bölgeye gelen bir diğer asker, John Macdonald Kinneir, Söğüt’ten, Seyitgazi ve Kaymaz’a kadar olan yolu belirterek, bu sırada gördüğü kimi yazıtları kopya etmiştir. Olasılıkla benzer görevle bölgeye gelmiş ve hemen hemen aynı tarihlerde bölgeden geçen Charles Leonard Irby ve James Mangles da yolculukları sırasında Seyitgazi’deki kimi antik dönem parçaları ve yol üzerindeki yazıtları görmüşler ve kopya etmişlerdir. Yine aynı tarihlerde Alexandre de Laborde Midas Vadisi’nde “Bitmemiş Anıt” olarak adlandırılan anıtı bulmuştur. Ayrıca Pişmiş Kale’ye çıkmış, Kümbet Vadisi’nde dolaşmış, “Solon’un Mezarı”nı bulmuştur. Yine aynı tarihlerde, John Robert Steuart, Frig kaya anıtlarını ve bölgedeki yazıtlardan görebildiklerini kopya etmiştir. XIX. yüzyılın başlarında, bölgeye gelen Rus gezginlerden Baron R. Wolff yazıtlardan bazılarını not etmiştir. Johannes Franz adlı başka bir gezgin Seyitgazi’deki yazıtları kopya etmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru başka bir asker olan Colmar Freiherr von der Goltz, bölge ile ilgili önemli topografik görüşler not etmiştir. Aslında, XIX. yy. ile birlikte bölge çalışmalarının daha sistematik olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu yüzyılda; Charles Texier, Charles Fellows ve ardından Georges Perrot adlı gezginler Frigya ile ilgili bilgiler sunmuşlardır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu’da bulunan Charles William Wilson adlı generalin raporları da önemlidir. Bu gezginlerden Charles Texier, Anadolu’ya yaptığı gezileri üç cilt halinde yayınlamıştır ki bu eserler yakın zamanda Türkçe’ye de çevrilmişlerdir. Texier’in gezilerinin diğerlerine göre biraz daha ön planda olmasının temel nedeni; Texier’in notlarını tutarken mimari çizimler, anıtların planları ve betimlemeleri gibi daha bilimsel bir yöntem izlemesindendir. G. Perrot’un gezmiş olduğu bölgede (Kütahya’dan, doğuya doğru, Kırka yolu ile Kümbet ve Midas Anıtı’na ve oradan da Çifteler yönüne) yaptığı çalışmalarda en önemli işi ilk kez fotoğrafla bölgedeki eserleri resimlemek ve bu sayede görsel anlamda belge bırakmak olmuştur. J. Steuart da, bölgedeki gezisi için başlangıç noktasını Kütahya olarak seçmiş ve bu başlangıç merkezi sayesinde, Avdan’da bir Roma yerleşmesi ve civarda birçok lahit, Bizans mezarı, Yapıldak Kalesi ve Midas Anıtı yakınlarından bir çok eski Frig dilinde yazıt tespit etmiştir. Bölgedeki en önemli tespitlerinden birisi de “Arezastis Anıtı” olarak bilinen anıttır. Charles Fellows, Doğanlı Kale’yi belirlerken, 1836 yılında W. J. Hamilton da, Delikli Taş Anıtı’nı keşfetmiştir.

1850'lerde bir Alman gezgin ve işadamı olan Andreas D. Mordtmann, Osmanlı devletine, devlet memuru olarak hizmet etmiş ve bu hizmeti çerçevesinde Anadolu'da bir çok bölgeye seyahat etmiştir. Gezilerinin sonuncusunda, Heinrich Barth ile birlikte Eskişehir ile Seyitgazi çevresinden geçmiş ve buradaki yazıtlardan gördüklerini kopya etmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısı ve ortalarına doğru bölge ile ilgili ilk ciddi keşifler yapılmıştır. Grekçe ve Latince epigrafik çalışmalar gündeme getirilmiş, Eskişehir ve çevresinden yazıtlar derlenmeye başlanmıştır. Bu noktada Johannes Franz, 1853 yılında Eskişehir ve Seyitgazi arasındaki bölgeden yazıtları içeren bir seri oluşturmuştur. Bölge ile ilgili olarak, gerçek anlamda topografik çalışmaların babası ise Heinrich Kiepert ve Johannes Franz'dır. Bu dönem XIX. yy. Anadolu'da demiryolu kurulma işlemleri sırasında bir çok yazıtın ve arkeolojik parçanın ortaya çıkarıldığı dönemdir.

Nitekim XIX. yy.'ın ikinci yarısında bölge ile ilgili bilgilerde bir yoğunluk göze çarpmaktadır. Özellikle arkeoloji enstitüleri'nin kurulmasıyla birlikte Doğu dünyasında bilimsel çalışmalar da başlamıştır. Bölgede yüzey araştırmalarının ve gözlemlerin artması ile birlikte de, farklı disiplinler ve bilim insanları incelemelerde bulunmaya başlamıştır. Bunlar arasında Charles William Wilsons, ve özellikle William Mitchell Ramsay'dir. Ramsay, Anadolu'nun tarihsel coğrafyası ile ilgili ilk önemli çalışmaları yapan bilim insanıdır. Buna ilaveten, Ramsay, Frigya bölgesinin tamamını; bölgenin topografyasını ve coğrafyasını yazıtlara dayanarak açıklamaya çalışarak, ilk olarak bir bütün halinde araştıran kişi olmuştur. Arslan Taş Anıtı, Mal Taş Anıtı, Yılan Taş Anıtı, Ayazın mezar odası gibi bir çok eser bizzat Ramsay tarafından bulunmuştur. Aynı zamanda Midas Anıtı'nın bulunduğu alana ilk kez Midas Kent deyişini de o kullanmıştır.

Anadolu'da daha spesifik bir alanda saha araştırması yapan kişi ise Prusyalı asker Walther von Diest'tir. Von Diest, XIX. yüzyılın sonunda görevli olarak geldiği Anadolu'da Pergamon olmak üzere, iç bölgelere doğru yolculuk etmiş ve bu sırada konumuz olan bölgeden geçerken topografik çalışmalarda bulunduğu gibi, bölgedeki kimi yazıtları da derlemiştir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bölgede ortaya çıkan demiryolu inşaatı ciddi sonuçlar doğurmuştu. Zira, demiryolu ile bölgeye bir çok araştırmacı da gelmiş, böylelikle Anadolu'nun yüksek iç kesimlerine de ulaşılarak buralardaki arkeolojik alanların da incelenme şansı doğmuştu. Demiryolu ile bölgede ciddi bir şekilde envanter

çıkarma olayı başlamıştır. Örneğin bu dönem istihbarat şefi olan Otto von Kuhlmann'ın arkeolojik eserleri gruplandırması açısından oldukça önemli bir çalışma yapmıştır. Üstelik fotoğraf teknolojisinin yaygınlaşmaya başlaması da yine bu dönemde olmuş, böylelikle bir çok eserin görüntüsü de tarihsel kayıtlara geçmiştir. Atina'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün uzantısı Botho Graef ve ardından Alfred Körte kuzey Frigya'da arkeoloji ve epigrafi çalışmalarını başlatmıştır. Demiryolu ile bölgeye gelip, 1893 yılında Frigya bölgesinde araştırmalarda bulunan bir diğer önemli kişi Georges Radet adlı Fransız araştırmacıdır. Radet, gerek epigrafik çalışmaları ve gerekse topografik çalışmaları ile bölge araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Radet ile birlikte bir diğer Fransız G. Fougeres, Frig arkeolojisi ile ilgili kayıtlar tutmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında kesintiye uğrayan bölge çalışmaları yeni Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte yeniden hız kazanmıştır. Özellikle MAMA (*Monumenta Asiae Minoris Antiqua*) ekibi ile başlayan ve otomobille yapılan araştırmalar sayesinde bir çok köye gidilip, geniş bir epigrafik envanter oluşturulmuş ve üstelik hazırlanan kitapta eserlerin bir çoğunun fotoğrafı da basılmıştır. Diğer MAMA çalışmaları ile geniş çapta bir Frigya bölgesi epigrafik malzemesi katalogu oluşturulmuştur.

1930'lardan sonra bölgedeki merkezlerde daha ayrıntılı çalışmalara gidilmiştir. 1936 yılında Fransız ekip, Albert Gabriel yönetimi altında en önemli Frig anıtlarından biri olan Yazılıkaya'da araştırmalara başlamıştır. Ardından Hollandalı arkeolog C. H. Emilie Haspels, bölgenin güneyinde 1946'dan 1958 yılına kadar sistematik araştırmalar yapmıştır. Haspels, bölgede arkeolojik, topografik ve epigrafik araştırmalarda bulunmuştur. Yine bölgedeki önemli araştırmalardan biri Belçikalı araştırmacı Pieter Lambrechts tarafından 1967 yılında Pessinus kalıntıları arasında Ballıhisar'da başlatılan çalışmalardır. Bu bölgedeki çalışmalar bir süre sonra Pierre Lambrecht tarafından devam ettirilmeye başlanmıştır. Eskişehir çevresinde prehistorik kültürle ilgili çalışmalar, 1937 yılında Kurt Bittel tarafından Demircihöyük'te başlatılmış ve ardından bölgedeki kazı çalışmaları 1975 yılında Manfred Korfmann tarafından devam ettirilmiştir.

3. 5. 2. Çağdaş Araştırmalar

Bu kısımda değerlendirilen eserler, çalışmamız olan Frigya Epiktetos bölgesi ve onu oluşturan merkezler olan; Dorylaeum, Nacolea, Midaeum, Aezani ve Cotiaeum

yerleşmelerini doğrudan yada dolaylı olarak konu alan çalışmalardır. Buna göre çağdaş araştırmalar başlığı altında, bölgede özellikle 1970'lerden sonra gerçekleştirilen arkeolojik, epigrafik ve topografik araştırmalar ve yayınlanan kimi genel araştırma kitapları şöyledir:

Tezimizde incelemeye çalıştığımız Epiktetos bölgesi hakkında Türkiye'de bir Türk bilim adamı tarafından yapılan ilk akademik çalışma Prof. Dr. Sencer Şahin tarafından gerçekleştirilmiştir. Şahin, Strabon'dan yola çıkarak, Bithynia bölgesinde yaptığı epigrafi ve tarihi coğrafi araştırmalarına dayanarak, bölgenin sınırları ve Strabon dönemindeki yönetim yapısını kısıtlı ve genel olarak açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Ancak Şahin'in çalışması çok kısıtlı bir veri grubunun değerlendirilmesine dayandığı için bölgenin politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısını anlamada çok genel kalmaktadır.

Afyon, Kütahya, Denizli, Uşak ve Eskişehir illerini kapsayan geniş çaplı araştırmalarda bulunan ve 1968 yılından itibaren bölgedeki çok sayıda Grekçe ve Latince yazıtın derlenmesini sağlayarak çalışmamız açısından önemli bilgiler sağlayan kişi Prof. Dr. Thomas Drew-Bear'dır. Drew-Bear, bölgede yaptığı çalışmalarda, Frig döneminden başlayıp Bizans dönemine kadar bir çok epigrafik ve arkeolojik malzeme gruplamıştır. Genel anlamda söyleyecek olursak, MÖ VIII. yüzyıla tarihli Frig döneminden kalma yazıtlardan başlayarak, Roma ordusu ve idaresi hakkında bilgi veren yazıtları ve bunlara ilaveten bölgenin din tarihi ile ilgili olarak Yahudilik ve Hristiyanlık ile ilgili eserleri sınıflandırmıştır. Böylelikle Roma ve Bizans dönemi edebi kaynakları ve Roma dönemine ait sikkeler sayesinde adı bilinen bir çok antik kentin nerede olduğuna dair eksik olan bilgilerimize yazıtlar sayesinde yenilerini eklemek ve bir çok antik kentin konumunu belirlemek daha olası bir hale gelmiştir. Drew-Bear özellikle, Roma dönemi yazıtlarının bazılarında Latince kökenli olmayan bir çok yer ve köy adlarına işaret ederek, Roma egemenliği öncesinde, halk tarafından kullanılan bir çok yer adını (*toponim*) ilk kez ortaya çıkarması ile bölgenin tarihsel coğrafyası için en ciddi verileri hazırlamıştır.

Eskişehir ve çevresinde yaptığı epigrafi çalışmaları ile bölgenin topografyasının ve epigrafik malzemesinin derlenmesinde önemli katkılarda bulunan bir diğer araştırmacı Peter Frei'dir. Eskişehir'in antik dönemiyle ilgili çalışmaların sınırlı olduğunu ve pek fazla bir şeyden söz edilemeyeceğini yazsa da, 1976 yılında Eskişehir ve çevresindeki başlattığı epigrafik ve topografik çalışmalarına 1982 yılına kadar devam etmiş ve sonuçta bölgede Grek ve Roma dönemleri yanında, Bizans dönemlerine tarihli

bir çok yazıt derlemiştir. Bunlardan bir kısmı, daha önce yayınlanmış epigrafik malzeme olmakla beraber, bir kısmı ilk kez Frei tarafından yayınlamıştır.

Yukarıdaki çalışmaların yanında, 1970'lerden sonra bölgede epigrafik çalışmalarda bulunan S. Frederick Starr, I. W. Macpherson ve Elsa Gibson da gösterilebilir. Bölge sikkeleri üzerine Hans Von Aulock'un eseri, Bizans dönemi ve özellikle sanat tarihi açısından bilgi veren Klaus Belke ve Norbert Mersich'in çalışmaları da bu kısımda belirtilmesi gereken eserler arasındadır. Ayrıca Mark Waelkens'in mezar stelleri üzerine yayınladığı uzun süreli ve ayrıntılı bir araştırmanın sonucu olan kitabı; çalışma sırasında özellikle merkezlerin olası sınırlarını belirlemede ve aynı zamanda bölge kentlerinin, hem dinsel-kültürel, hem de ekonomik-toplumsal yapılarının anlaşılmasında oldukça önemli bir kaynaktır. Anadolu'daki mil taşları üzerine en geniş çalışmayı, İngiliz Enstitüsü adına David French yapmıştır. Bu çalışma, mil taşları ile birlikte Epiktetos kentlerinin konumlarını ve güzergahlarını belirlemede etkin bir eser olmuştur.

Epigrafik ve topografik çalışmalar yanında bölge merkezleri üzerinde son zamanlarda bilimsel ve ayrıntılı arkeolojik çalışmalar da gündeme gelmiştir. Epiktetos merkezleri içinde sanırım ki bu konuda en şanslı olanı Dorylaeum'dur. bölgenin prehistorik dönemleri ile ilgili çalışma, yoğun bir yüzey araştırmasında bulunmuş olan Prof. Dr. Turan Efe tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendisi aynı zamanda, Orman Fidanlığı ve Küllüoba Kazıları ile hem prehistorik dönemleri aydınlatmaya çalışırken, hem de konumuz olan Epiktetos bölgesi de dahil olmak üzere, Frigya'nın doğu ve batı ticaret yolları üzerinde, belirlenebilen en eski dönemlerden itibaren yer alarak, kültür alışverişinde önemli bir bölge olduğunu göstermiştir.

Eskişehir ile ilgili bir diğer arkeolojik çalışma, Prof. Dr. A. Muhibbe Darga önderliğinde ilk kez 1989 yılındaki yüzey araştırması ile başlatılan, sonrasında 2005 yılından itibaren kazı başkanlığını Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Doç Dr. Taciser Tüfekçi Sivas tarafından devam ettirilen Şarhöyük kazılarıdır. Şarhöyük'te, İlk Tunç döneminden itibaren, Hitit, Frig, Klasik, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait buluntuların çıkması, buranın gerek tarihsel sürecini incelemede gerekse kültür tarihini aydınlatmada önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Doç Dr. Nejat Bilgen'in, Eskişehir, Alpu Ovası'ndaki Çavlum'da 1999 – 2002 yılları arasında gerçekleştirdiği kurtarma kazılarıdır. Bu kazılarda, her ne kadar bir yerleşim yeri belirlenemese de, Orta

Tunç Çağı'na tarihli bir mezarlık ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre buradaki kültürel yapının yakın (Demircihöyük, Gordion, vb.) ve uzak çevre kültürleri (Mezopotamya, Akdeniz) ile ilişkide olduğu saptanmıştır.

Bilgen'in bir diğer akademik etkinliği ise, çalışmamızda ele aldığımız merkezlerden "Midaëum"da (Karahöyük) 2005'de ilk kez olmak üzere yüzey araştırmalarına başlamasıdır. Tezin hazırlanışı sırasında kendisi ile görüşülen Bilgen, Midaëum yerleşmesinin ne yazık ki Roma İmparatorluk dönemi hakkında pek fazla bilgi verecek arkeolojik buluntu sağlayamayacağını, ancak ileriki yıllarda yapılacak çalışmaların konuyu belki biraz daha aydınlatılabileceğini belirtmiştir.

Dorylaeum ve Midaëum yanında, Aezani kentinin tarihsel gelişiminin ortaya çıkarılmasında, XIX. yüzyılda bölgeye gelip, bu şehre dikkat çekmeyi başaran gezginler yanında, bölgede yapılan geniş çaplı ve uzun soluklu arkeolojik çalışma da etkili olmuştur. Alman Arkeoloji Enstitüsünün 1926 yılında başlattığı kazıların ardından, çalışmalar zaman zaman kesilse de 1970 yılında R. Naumann tarafından başlatılan kazılar günümüze kadar devam ettirilmiştir. Tezin hazırlandığı dönemde kendisi ile görüştüğümüz ve bölgede Alman Arkeoloji Enstitüsü adına kazı yapan Prof. Dr. Klaus Rheidt da, Aezani'deki kazılarını 2005 yılında tamamlamıştır.

Çağdaş araştırmalar kısmında belirtilmesi gereken kaynaklardan biri de, Tomasz Wujewski'nin çalışmasıdır. Bu çalışma, kitabın daha ilk başında yazdığı gibi, Roma döneminde Anadolu'daki mezarlarla ilgili ikonografik motiflerin sembolik anlamlarının çözümlenmesi üzerinedir. Eser, mezar sanatında ve onları etkileyen kültürel şartlardan yola çıkarak, sembollerin anlamlarının ifade yöntemlerinin gelişimini de anlatmaktadır. Çalışmamız sırasında, epigrafik malzemenin yanında sıklıkla karşılaştığımız motiflerin anlamlarında dair, bugüne kadar söylenenlerin dışında oldukça farklı çözümlemeler getiren Wujewski'nin eseri, Anadolu'daki eserlerle ilgili ikonografik inceleme açısından istisna çalışmalardan biridir.

Bu çalışmaların yanında, kesintili olarak yapılsa da, Eskişehir ve Kütahya Müzelerinin yaptığı kurtarma kazıları ve yüzey araştırmaları da bölgedeki araştırmacılar açısından önemli ipuçlarını müzelere getirmeyi başarmıştır.

Yukarıdaki bütün araştırmalara ilaveten, teknolojik gelişmelere paralel olarak İnternet üzerinde, özellikle merkezler hakkında, akademik olan yada olmayan yüzlerce sayfaya ulaşmak da olasıdır. Ancak ilgili web siteleri ayrıntılı incelendiğinde, Valiliklerin ve üniversitelerin hazırladıkları dışında amatörce hazırlanmış ve birbirini kopya eden sayfalar olduğu rahatlıkla görülecektir.

4. FİZİKSEL COĞRAFYA VE İKLİM

Tam olarak sınırlarının belirlenmesi oldukça güç olan Frigya Epiktetos bölgesi, en genel hatlarıyla, İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında bugünkü Afyon'un kuzeyi, Eskişehir'in güney ve batısı ile Kütahya'nın doğusunu içine alan bölge olarak belirtilebilir. Böyle bir sınırlamada, aşağıda daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, antik topografya bilgileri en önemli etmen olmaktadır.

Bölgenin fiziki yapısına⁵⁰ bakıldığında, daha ilk baştan jeo-stratejik önemi de ortaya çıkar. Zira Epiktetos bölgesi, dağlar arasında uzanan vadileri ile İç Anadolu Bölgesi ile Ege Bölgesi arasında oldukça önemli bir geçiş bölgesidir. Bu anlamda İç Anadolu Bölgesi'nin batıya açılan kapısı konumunda olup, doğu ile batıyı birleştiren ana yolların düğüm noktasıdır ve bu nedenle de ilk yerleşim gördüğü dönemden itibaren stratejik bir öneme sahip olmuştur.

Harita 4: Frigya Epiktetos Fiziki

Kaynak; <http://www.hgk.mil.tr> (Erişim tarihi, 2006 Haziran)

Dağlar

Herhangi bir Türkiye fiziki haritasına bakıldığında bölgedeki hem yüksek alanlar, hem de bu alanlar arasında kalan ve tarihsel süreçte bir çok kültüre ev sahipliği

⁵⁰ Bölgenin jeolojik yapısı ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda, kaynakların farklı rakamlar vermesinden dolayı, il bazındaki değerlendirmelerde, illerin valilikleri tarafından hazırlanmış ve sürekli güncellendiği belirtilen resmi İnternet sitelerindeki bilgiler kullanılmıştır.

yapmış verimli ovalar rahatlıkla seçilebilir. Epiktetos bölgesinin en yüksek yeri, güneydeki 2312 m. yüksekliğindeki, aynı zamanda antik dönemde kutsal olarak kabul edilen Murat Dağı'dır.⁵¹

Dyndimon (Murat) Dağı Strabon'un eserinde; "*Kybele'nin adını Kybeleon dağından aldığı gibi, Dyndimene ülkesi de adını ismini üst tarafındaki Dindymon dağından almıştır...*"⁵² diyerek burada açıkça bir dağa ve adını bu dağdan alan bir bölgeye işaret etmektedir. Strabon yine başka bir yerde, "*Hermos (Gediz Çayı) Mysia'da kutsal Dyndimene dağından çıkar*"⁵³ diyerek dağın kutsallığını belirtmektedir.

Dyndimon Dağı yanında, bölgenin yüksek alanlarına bakıldığında; Kuzeyde Boz Dağ (1370 m.) ve Sündiken Dağları (1768 m.), doğuda Sivrihisar Dağları (1690 m.), güneyde Emir Dağı (2241 m), Şaphane Dağı (1770 m.), batıda ise Türkmen dağı (1829 m.) ve Domaniç Dağı (1910 m.) görülmektedir.⁵⁴

Ovalar – Platolar

Yüksek ve dağlık bir alanda sınırlı bir alanın ova olarak şekillenmesi ve buralarda, en erken tarihlerden itibaren, halkın başlıca geçim kaynağı tarım ile uğraştığı düşünüldüğünde bölge ovalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Gerek antik dönemde gerekse günümüzde en önemli ovalar; Eskişehir Ovası, Yukarı Sakarya Ovası, Porsuk Ovası, Kütahya Ovası ve Yoncalı Ovası'dır. Ayrıca, yeryüzü şekilleri bakımından çeşitlilik arz eden Kütahya yöresindeki üç tane platodan ikisinin, bu kısımda antik

⁵¹ Bölgede üç tane Dyndimon adı ile adlandırılmış dağ vardır. Bunlardan birisi, Mysia'daki Dindymon Dağı'dır. Bu dağ, Marmara Denizi'nin güneyindeki Kapı Dağı'dır. İkinci olarak, Batı Frigya'daki Dindymon Dağı'dır ki yukarıda kastedilen dağ, Kütahya'nın Gediz ilçesinin güneydoğu yanındaki, şimdiki Murat Dağı'dır. Nitekim, bölgede yüzey araştırmalarında bulunmuş, epigrafik, topografik ve arkeolojik ayrıntılı ve bilimsel çalışmalarda bulunmuş C.H.E. Haspels da, bu dağın önemini vurgulamaktadır. Bölgedeki üçüncü Dyndimon Dağı ise, Orta Frigya'daki Dindymon Dağı, yani Sivrihisar'ın güneydoğusundaki Günyüzü Dağı'dır. Hangisi olursa olsun Umar bu dağ adının sonradan Grek diline böyle girdiğini, sözcüğün aslının "Dida" yada "Dinda" (Ana Tanrıça) ve "-uma" (insanı, halkı) öğelerinden türediğini yazmaktadır. Umar'a bölgedeki bir çok coğrafi isim gibi bu da Luwi dilinden gelmektedir. Bkz. B. Umar, **Türkiye'deki Tarihse Adlar**, (İstanbul, 1993), s. 215.

⁵² **Strab.**, 12; V, 3

⁵³ **Strab.**, 13; IV, 5: Ama asıl Ana Tanrıça ile kutsal dağ arasındaki ilgiyi; "Frigyalıların bir kabilesi olan Berekyntes ve genel olarak Frigyalılar ve Ida dolaylarında oturan Troialılar Rhea'ya saygı gösterip ibadet ederler; ona Agdistis ve tanrıların anası Frigya'nın büyük tanrıçasına adını verirler ve o ibadet gördüğü yerlere göre İdaea ve Dyndimene ve Syphilene ve Pessinuntius ve Kybele ve Kybebe adlarını alır" diyerek anlatmaktadır. **Strab.**, 10; III, 12: Dyndimos Dağı, Bizans döneminde kutsallığından çok farklı bir işlev üstlenmiştir. Bilindiği gibi VIII. yüzyılda Bizans devletinin askeri ve savunma amacıyla oluşturduğu idari-askeri bölünme olan thema sistemi, devleti çeşitli bölgelere ayırıyordu. Bu anlamda da Dindymon Dağı, Opsikion Theması ile Anatolia Theması arasında sınır görevi görmüştür. Bkz. W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, çev. M. Pektaş, (İstanbul, 1961), s. 164.

⁵⁴ Bunlardan Türkmen Dağı'nda bölgenin önemli kutsal alanlarından bir tanesidir. Kütahya'nın doğu kesiminde yer alan Türkmen Dağı'nın; kuzey-güney doğrultusunda dizilen tepelerinin en önemlileri; Tekketepe (1429 m), Kocataştepe (1519 m), Tokmaklıtepe (1395 m), Sansartepe (1669 m), Kalegüneytepe (1693 m), Damlakale Tepesi (1631 m), Deliksınırtepe (1694 m), Yongalıgeyik Tepesi (1682 m), Ardıçlıktepe (1673 m) ve Kızılsivritepe'dir.

topografya açısından önemini belirtmekte fayda vardır. Bunlardan Kütahya Ovası ile Eskişehir Ovası arasında bulunan Sabuncupınar Platosu üzerinde yer alan Frig Vadisi ve Kütahya ile Afyon illeri arasında kalan bölgenin diğer ikinci platosu Yazılıkaya Platosu, bilindiği gibi, Frigya tarihi içerisinde tarihsel, arkeolojik ve kültürel açıdan oldukça önemli alanlar olarak karşımıza çıkacaktır. Nitekim Frigya'nın ovaları Romalı şair Catullus'un şiirlerine bile konu olacaktır.⁵⁵

Akarsular

Bilindiği gibi Mısır'da Nil Nehri'nin ve Mezopotamya'da Dicle ile Fırat'ın sağladığı önemli olanaklardan birisi su yolu taşımacılığı iken, Anadolu'da aynı avantajdan söz edilemez. Anadolu'daki akarsuların hemen hepsi uzun mesafe taşımacılığı ve sulamaya uygun değildir.⁵⁶

Yukarıdaki genel bölge sınırlamasından yola çıkarak Epiktetos bölgesine karşılık gelecek şekilde günümüzün herhangi bir fiziki haritasına bakıldığında bölgenin, büyüklü küçüklü olmak üzere akarsular açısından zengin olduğu görülür. Sakarya Nehri'nin başlıca kolları Seydi Çayı ve Porsuk Çayı, ayrıca Ahır Dağı'ndan doğan ve Eber Gölü'ne dökülen Akar Çay ile Murat Dağı'ndan doğan ve bir çok küçük akarsu ile birleşerek Marmara Denizi'ne dökülen Koca Su bu bölgede yer almaktadır.⁵⁷

Sangarios (Sakarya) Nehri

Batı Karadeniz Bölgesi ve çevresinin en büyük akarsuyu olan Sakarya Nehri, Eskişehir'in Çifteler ilçesi sınırları içinden ve ilçenin 870 m. yükseklikteki Sakarbaşı denilen yerden doğmaktadır. Kuzeyde en önemli kolu ve Epiktetos bölgesinin ikinci büyük akarsuyu olan Porsuk Çayı ile birleşmektedir. Eskişehir il sınırları içinde dar ve derin boğazlardan akan Sakarya Nehri, Bilecik iline oradan da en son Sakarya ili sınırları içerisindeki Karasu ilçesinden Karadeniz'e dökülür.

Nehir, tarihsel süreçte uzun bir dönem stratejik önemini korumuştur. Grekçe “Sangarios” olarak yazılan nehrin⁵⁸ Grek öncesi dönemde hangi ada sahip olduğu şimdilik bilinmemektedir. Plinius, “*Frigya'dan doğan nehir*” olarak belirttiği nehrin adından “*Sagiarius*” olarak söz eder.⁵⁹ “Sözcüğün Frig dilinden geldiği kesinlik

⁵⁵ Catull., XLVI.

⁵⁶ S. Aktüre, a.g.e., (1994), ss. 64 – 65.

⁵⁷ Sakarya, Porsuk, Seydi Çay ve Sarı Su akarsuları dışındaki suların doğrudan araştırmanın konusu olan bölgenin içerisinde yer almamasından dolayı, çalışmanın bu kısmında dört büyük akarsu ele alınmıştır. Bu akarsuların yanında, bu akarsuları besleyen bir çok derenin olduğu da unutulmamalıdır.

⁵⁸ Hom. Il., III; 187; XVI; 719.

⁵⁹ Plin. nat. VI; 1, 4. Adı ile ilgili bir diğer antik dönem edebi kaynağında şöyle belirtilir; “*Phrygia'da Sangarios Nehri için Myrleanos ona Sangaron denildiğini söyler. Hermogenes ise, Phrygia adlı eserinde*

kazanmamıştır. Çünkü Grekçe bir ek olan –ios, sözcükten çıkarıldıktan sonra geriye kalan Sangar(a) kelimesinin S(wa)-Anka-(u)ra (Kutlu Yüce Anka) öğelerinden türetildiği anlaşılmaktadır. ‘Anka’ ögesiyle türetilmiş adlara Frig bölgesi dışında da rastlamamız ve üstelik Sangara adı içinde “Swa”, “ura”, gibi Luwi dili ögelerini tanıyabilmemiz adın Luwi kökenli olabileceğini göstermektedir.⁶⁰

Nehirden ilk kez söz edilen edebi eser, MÖ. IV. yada MÖ. III. yüzyıllara tarihlenen Aredates Cnidus’un eseridir. Burada nehrin adı “Sagari” şeklinde belirtildiği gibi aynı zamanda yazar, bölgedeki lületaşının varlığını bu nehre bağlayarak açıklar.⁶¹

Antik dönem yazarlarının eserlerinde bir çok defa bu nehrin adı geçmektedir.⁶² Örneğin Strabon nehrin kaynağı hakkında görüşlerini dile getirerek şöyle yazar;

“Khalkedon ve Herakleia arasında akan Psellis, Kalpas ve Sangarios vardır. Bu sonuncusu ozan (Homeros) tarafından söz konusu edilmektedir. Sangarios’un kaynakları, Pessinus’dan yüz elli stadion kadar uzaklıkta olan Sangia köyü dolaylarındadır. Nehrin büyük bir kısmı Frigya Epiktetos’da ve ayrıca Bithynia’nın bir kısmında akar, bu suretle Helespontos Frigyasında bulunan Modra’da başlayan Gallos nehri ile birleştiği yerden hesap edilirse, Nikomedia’dan üç yüz elli stadiondan biraz daha uzaktır. Burası, Frigya Epiktetos’la aynı ülkededir ve vaktiyle Bithynialılar tarafından zapt edilmiştir”⁶³

Strabon’un burada sözünü ettiği Sangarios’un kaynağı olan Sangia ve bunun Pessinus’dan 150 stadia uzaklığına Ramsay itiraz eder. Çünkü, Ramsay’e göre Strabon’un verdiği bu mesafe çok azdır. Bölgede dolaşmış olan Ramsay, Sangia’yı bugünkü Çifteler’e yakın bir yer olarak açıklar. Üstelik, Sangia yanında bir diğer kaynak daha olduğunu ve onun da Çifteler (Kaborkion) olduğunu belirtmektedir.⁶⁴ Bir anlamda Ramsay, antik dönem kaynaklarının güvenilmezliğine de dikkat çekmektedir.

Strabon, eserinin başka bir yerinde; “...(Dindymon dağının) yakınından Sangarios nehri akar ve bu nehrin üzerinde eski Frigyalılara, Midas’a ve diğerlerine ait iskan kalıntılarına rastlanır”⁶⁵ diyerek Frig yerleşmelerinin nehir kıyısında olduğunu göstermesi açısından ciddi görüşler ortaya atmaktadır. Devamında da şöyle yazar:

“...O zaman bu Frigyalılar kimlerdir? “Sangarios kıyıları boyunca kamp kuran” kimlerdir? Priamos, “çünkü ben de bunlar arasında sayılan bir mütteffikim” diyor. Priamos, nasıl hiçbir anlaşma olmadığı Berekynitler aracılığı ile Frigyalılardan yardım istemiştir?

Saggan adında birinin Rea’yı gücendirdiğinden bunun suyunu değiştirdiğini ve bu nehrin adını Sangarion koyduğunu söyler.” Bkz. F. Jacoby, FGH, III, C, 795.

⁶⁰ B. Umar, a.g.e., (1993), s.705.

⁶¹ İlgili kısım şöyledir. “Sagari nehrinde autoglyphus adında bir taş çıkar ki Tanrıların Anası’nın şeklini almıştır.” Bkz. “Aredates Cnidus,” FGH, IV, 316.

⁶² Hom., II, III; 184-187; III; 180-190; Liv. XXXVII, 38, 2-3; XXXVIII, 18, 8; Curt. II; 55; Arr. Anab., I, 29, 5; Polyb., XXI, 37; Paus., I, 4, 5; Plin. nat. V; 31, 119.

⁶³ Strab., 12; III, 7. Sangarios Nehri’nin kaynağı hakkında Arrianos da “nehrin kaynağı Frigya’dadır” der. Ancak, belirli bir merkez göstermez. Bkz. Arr. Anab., I, 29, 5: Plinius da nehrin kaynağını Dorylaeum olarak gösterir. Bkz. Plin. nat. V; 31, 119:

⁶⁴ W. M. Ramsay, a.g.e. (1961), ss. 156 ve 237.

⁶⁵ Strab., 12; 5, 3.

Sınırlarında yaşayan ve müttefiki olduğu kişilere çağrıda neden bulunmamıştı ve daha önce kimlerle müttefiki? Frigyalılar hakkında bu şekilde konuştuktan sonra, Mysialılar hakkında bununla bağdaşmayan bir öykü ekler...”⁶⁶

Burada geçen özellikle “*Sangarios kıyıları boyunca kamp kuran*” açıklaması, bu nehir ile ilgili olarak kimi görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna göre nehir, antik dönemde çok büyük olasılıkla sınır oluşturmaktaydı. Bunun yanında belki nehir ve etrafındaki verimli ovalar ordular açısından büyük bir avantaj sağlamaktaydı. Yada basit bir açıklama ile, nehir kenarlarında bazı yerleşim yerleri vardı. Nitekim Homeros’da da; “...ordular yayılmıştı *Sangarios’un kıyılarına...*”⁶⁷ yada “...*Dymas, Sangarios kıyılarında Frigya’da otururdu...*”⁶⁸ diye geçen dizeleri yukarıdaki görüşleri destekler niteliktedir.

Bu bilgilerin yanı sıra Strabon, eserinin daha başka yerlerinde de Sangarios Nehri’nden söz etmektedir. Örneğin söz konusu nehrin, Karadeniz’e döküldüğüne dair dolaylı olarak bilgi sağlar.⁶⁹ Bundan başka yine nehir ile ilgili olarak;

“...Gene bunlar gibi Homeros’da bu Asios ile aynı adı taşıyan başka bir Asios daha vardır, Sangarios’un akıntılarıyla Frigya’da yerleşmiş olan o, Dymas’ın oğlu, Hekabe’nin öz kardeşi ve at terbiyecisidir”⁷⁰

dediği kısımdır. Zira özellikle burada geçen “*Sangarios’un akıntılarıyla*” açıklaması, nehrin ilk bakışta antik dönemde taşımacılıkta kullanıldığını gösterir gibidir. Ancak, haklı olarak Syme bu düşüncüyü desteklememektedir. Çünkü Anadolu’daki ırmaklar, Nil Nehri gibi ulaşım açısından kullanışsız oldukları gibi, onların dar ve dik yamaçlı yapıları kara trafiğine de oldukça engel çıkarmaktadır. Bu bölgede de örneğin, antik dönemde Dorylaeum yerleşmesine ulaşabilmek için tek yol, Sangarios Nehri’nin ayrılarak kuzeye döndüğü merkezi plato üzerinden gelen yol idi.⁷¹

Bölgede ve Bithynia’nın güney kısımlarında yüzey araştırmalarında bulunmuş ve antik yazarların eserleri yanında, epigrafik ve arkeolojik buluntuları da değerlendiren Sencer Şahin, Sakarya Nehri’nin, İç Anadolu ve Batı Karadeniz bölgeleri arasında doğal coğrafi bir sınır oluşturmaya oldukça uygun olduğunu ve çok büyük bir olasılıkla da antik dönemde Sangarios Nehri’nin yönetsel ve kültürel bir sınır oluşturduğunu belirtmektedir.⁷² Şahin, bu noktada, söz konusu nehrin, Epiktetos ile Bithynia arasında sınır oluşturduğunu, çünkü ırmağın doğusu ile batısı arasında farklılıklar olduğunu yazmaktadır. Bu noktada, ırmağın doğusunda Frig tipi kaya mezarları varken, batısında

⁶⁶ Strab., 12; V, 3: 14; V, 29.

⁶⁷ Hom. Il., III; 187.

⁶⁸ Hom. Il., XVI; 7.

⁶⁹ Strab., 12; IV, 1.

⁷⁰ Strab., 13; I, 21.

⁷¹ R. Syme, *Anatolica: Studies in Strabo*, (Oxford, 1995), s. 7.

⁷² Sencer Şahin, “Frigya Epiktetos”, *AST*, IV, (Ankara, 1986), s. 267.

anıtsal altlıklar ya da 15 m boyunda obeliskler olduğunu, yani mezar anıtlarının ve stellerin farklılık göstermesinden dolayı ırmağın bir sınır olduğunu açıklamaktadır.⁷³ Ramsay, Sangarios Nehri'nin Bizans döneminde de sınır olmaya devam ettiğini yazmaktadır.⁷⁴

Bölgenin en önemli akarsuyu olan Sakarya (Sangarios) Nehri'nden adını alan ova günümüz açısından nasıl değerli bir alan ise, antik dönemde de toplumların yaşamlarında hayati bir öneme sahip olmuştur. Örneğin, bilinen Grek söylenceleri, Frig krallarının ülkesini, güney Frigya'da eski yolun geçtiği geniş Sakarya vadisinde gösterirler ki Hititlerin ortadan kalkmasından sonra Friglerin, Sangarios'un geniş vadilerinde kendilerine yeni yurt edindikleri bilinmektedir. Bu noktada onları, farklı topluluklar olarak gören Ramsay, Friglerin MÖ. IX. yüzyılda Sangarios vadisine gelip yerleştiklerini açıklamaktadır.⁷⁵ Yani Sangarios'un suladığı verimli topraklar, hiç boş kalmamıştır. Nehrin kendisi ve ova, sonraki dönemlerde de değerlendirilmiştir. Örneğin, Roma egemenliği döneminde, Augustus yönetimi altında kurulan kentler arasındaki Iuliopolis kenti de Sangarius Nehri yakınlarında kurulmuştur.⁷⁶

Tembris (Porsuk) Çayı

Kaynaklarda; “Tembros”, “Thymbris”, “Thybris”, “Tembrios”, “Tembrogius”, “Tenbrogius” gibi farklı yazımlarla karşımıza çıkan, Porsuk Çayı, Murat Dağı'ndan doğarak Sakarya Nehri ile birleşerek, Epiktetos bölgesindeki ikinci önemli akarsuyu oluşturmaktadır. Antik dönemde hem Dorylaeum hem de Midaeum kentlerinin yanından geçen Tembris Çayı, Ancyra'ya (Ankara) doğru giden yolu takip etmektedir.⁷⁷ Bir anlamda, antik dönemde Sangarios Nehri nasıl bir sınır oluşturduysa, o da izlediği güzergah ile bir yol oluşumuna katkı sağlamış gibidir.

Her ne kadar “Tembris” sözcüğü Grek dilinden geliyormuş gibi gözükse de Umar'a göre Grekçe'ye döndürülmüştür. Bunu gerçekleştirmek için de sonuna; “-is”, “-ios” ya da “-os” ekleri getirilmiştir. Bu son ekler çıkarıldığında geriye kalan

⁷³ S. Şahin, **a.g.m.** (1986), s. 268: R. Syme de Sangarios'un Bithynia'nın güney sınırını oluşturduğunu, herhangi bir dayanak gözetmeksizin yazmaktadır. Bkz. R. Syme, **a.g.e.** (1995), s. 117.

⁷⁴ Bizans döneminde Sangarios nehri “Anatolia” ve “Cappadocia” *Thema*'ları arasında doğal bir sınır oluşturmuştur. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1961), ss. 236 ve 238.

⁷⁵ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1961), ss. 30 - 34. Ramsay bu noktada özellikle bir çok çağdaş araştırmacının yaptığı gibi Sangarios vadisi ile Tembris vadisinin karıştırılmasından duyduğu endişeyi de belirtmektedir. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1961), s.487.

⁷⁶ R. Syme, **a.g.e.**, (1995), s.117: Aslında daha önceden bir köy statüsünde olan “Gordiou”, Augustus döneminde kent statüsüne yükselterek bu adı almıştır. Kentin adı Bizans döneminde “Basileion yada Basileon” olmuştur. B. Umar, **a.g.e.**, (1993), s. 353: **Strab.**, 12; VII, 9: W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1961), ss. 264 ve 268, n. 7:

⁷⁷ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1961), s. 498.

“Tembr(a)” veya ona benzer sözcükteki yer alan “mb”/ “mp”li yada “m”, Anadolu’daki Hellenizasyon döneminde Grek söyleyişine uyması için eklenen eklerdir. Umar’a göre Luwi kökenli adların Grekçe’ye uydurulması sırasında; “t, th, d, b, p, m, v, z, s” ünsüzlerinin önüne ikinci bir “n” yahut “m” gelmektedir ki buna göre, “Tembra”nın aslı “Tebra” ya da “D(a)-ebra”, yani “*Ana Tanrıçanın Gürsuyu*” anlamına gelmektedir.⁷⁸ Başka bir deyişle bu sözcük, Umar’a göre Anadolu kökenli olup, biraz değişerek Grek dünyasına girmiştir.

Tembris Çayı, Hellenistik dönemdeki politik olayların içerisinde yer almıştır. Zira, İskender sonrası yaşanan politik mücadeleler sırasında, Antigonos ile Lysimachus savaşırken, Lysimachus, ordusunu geri çekerek, tahıl ve diğer erzak açısından oldukça zengin olan ve Tembris nehri sayesinde korunaklı bir yapıya sahip olan Dorylaeum’da kamp kurmuştur.⁷⁹

İlkçağ, Bizans ve Arap yazarlarında da geçen Tembris Nehri için Romalı tarihçilerden Livius, “*Thymbres’in, Sangarios ile, Bithynia yakınında birleştiğini ve böylelikle su miktarını artırdığını*” yazarken⁸⁰ Plinius, “Tembrogius” olarak yazdığı Porsuk Çayı’nın “*Frigya’nın önemli nehirlerinden*” olduğunu belirtmektedir.⁸¹ Bizans tarihçisi Stephanus Byzantinus’un sözünü ettiği Tembrion⁸² da yine bu günkü Porsuk Çayı’nı gösterdiği gibi aynı zamanda Bizans döneminde, “*Opsikia Thema*’sı” içinde, adını nehirden alan ‘Tembrion’ (ya da Tembre) denilen ve imparatora ait bir olan araziye ifade etmektedir. Arap kaynaklarının Thybris diye söz ettiği Tembris Çayı, Bizans imparatorlarının seferlerde yanlarında balık bulundurmak için uğradıkları ve buradaki balıkçıları yanlarına aldıkları “Tembri” köyüne de adını vermiştir.⁸³

Parthenius (Seydi, Seyit Su) Çayı

Epiktetos bölgesinin üçüncü önemli akarsuyu Parthenios Çayı’dır. Çeşitli derelerle birleşerek ilerleyen Parthenios Çayı’nın izlediği güzergaha dikkat edildiğinde Frigya’nın dağlık alanlarında olduğu görülmektedir ki bu anlamda bölgede en azından Friglerden beri varolan yerleşimler açısından önem taşıdığını söylemek pek de yanlış

⁷⁸ B. Umar, **a.g.e.**, (1993), s.776.

⁷⁹ D. Magie, **RRAM**, II, s. 1000: C. H. E., Haspels, **Highlands of Phrygia: Sites and Monuments**, I, (Princeton, 1971), s. 148.

⁸⁰ **Liv.**, XXXVII, 38, 2-3.

⁸¹ **Plin., nat.**, VI, I, 4.

⁸² **Steph. Byz.**, 15, 9.

⁸³ W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1961), ss.199, 233 ve 234. Ramsay, Tembri köyündeki Tembrion adındaki çiftlikle ilgili bilgiyi Consantine. Porph. (I, 488) dayanarak yazmıştır. Ramsay, bu köye bizzat uğramış ve balıkların tadından söz ederken çamur gibi, lezzetsiz olarak yazmıştır.

olmaz. Zira güzergahı içinde, önce Yapıldak Köyü'nün güneyinde akan Kırır Deresi ve ardından doğudaki Şaphane Dağı'ndan gelen Karanlık Dere ile birleşir. Zaten bundan sonra “Seydi Çayı” adını alır. Tarihsel açıdan oldukça önemli olan Kümbet Vadisi boyunca ilerler ve Kümbet Köyü yakınlarında Değirmen Dere ile birleşir. Kuzey yönünde ilerleyerek, Epiktetos bölgesi merkezlerinden Nacolea merkezine ulaşır ve buradan da Çifteler ilçesi yakınlarından Aşağı Sakarya Ovası'na gider. Bu güzergahında ilerlerken, bir çok dere ile birleşir ve Sakarya Nehri'ni oluşturan önemli kollardan biri olur. Aslında bir bakıma Parthenios Çayı'nın izlediği yol bile başlı başına bir araştırma konusudur.

Umar, eserinde bu nehrin adının da Anadolu kökenli olduğunu belirtip, sözcüğün anlamı üzerinde iki olasılık olduğunu yazmaktadır. Birinci olasılığa göre, “su akıntısı, su pınarı anlamına gelen” “*Pa-(a)rsa*” sözcüğü zaten etimolojik anlamda durumu ortaya koymaktadır. İkinci olasılığa göre ise sözcük, Ana Tanrıçayı işaret eden ve onun önemli hayvanlarından biri olan “pars” adından türetilmiştir. İlkçağda Anadolu'da bu hayvanın yaşadığı ve Ana Tanrıçanın önemli sembollerinden biri olduğu bilinmektedir. Umar bu sözcüğün, klasik Grekçe'de, “*pardos*” yada “*pardalis*” olarak karşımıza çıktığını ve bu benzeyişin, sözcüğün bir doğu dilinden alındığına işaret ettiğini yazmaktadır. Gerçekten de Hitit dilindeki aynı anlamdaki sözcük Parsanas'tır.⁸⁴

Bathys (Sarısu veya Muttalıp) Çayı

Epiktetos bölgesinin önemli akarsularından birisi de, İnönü yönünden Eskişehir'e doğru akan ve kentin güneydoğusundan geçip, doğusunda Tembris Çayı ile birleşen Bathys (Sarı Su) Çayıdır. Grekçe, “*derin*” anlamına gelen Bathys sözcüğü, aslında Sarı Su'nun Bizans dönemindeki söylenişidir. Arap kaynaklarında Tembris'in kollarından biri⁸⁵ olarak geçen akarsuyun burada aslında özellikle adı dikkat çekicidir. Zira, Umar'a göre başındaki “Ba / Pa” önekinden dolayı sözcük Anadolu kökenli olabilir. Çünkü Luwi dilinde ve ardılı dillerde bu önek “su” (ya da buradan türetilmiş akarsu, dere, ırmak, göl ve deniz) anlamına gelmektedir.⁸⁶

Rhyndakos (Orhaneli) Çayı

Türkmen Dağı'ndan gelip, Bursa'nın Orhaneli ilçesi doğru ilerleyen akarsu, bir çok dere ile birleşir ve antik topografya açısından söyleyecek olursak, Bithynia ile

⁸⁴ B. Umar, **a.g.e.**, (1993), ss. 640-641: Antik dönem veya Bizans yazarlarının eserlerinde geçen “Parthenios” Çayı, bu çay değil, Bartın'daki Bartın Çayı'dır. Bkz. **Hom. II**, II; 854: **Hdt.**, II; 104: **Xen. an.**, 5; VI, 9.

⁸⁵ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1961), ss. 156 ve 234.

⁸⁶ B. Umar, **a.g.e.**, (1993), s.627.

Mysia bölgeleri arasında sınır oluşturmaktadır.⁸⁷ Umar, sözcüğün kökeninin Luwi dilinde “runda” (geyik) adı ile, “-yeri, -yurdu anlamındaki “-ka” takısından türetildiğini bildirmektedir.⁸⁸

Parthenius (Çavdarhisar) Suyu

Epiktetos bölgesindeki son önemli akarsu, Rhyndakos Çayı’nın başlangıç kolu olarak söyleyebileceğimiz, Türkmen Dağı’ndan doğan Parthenius (Çavdarhisar) Suyu’dur. Çavdarhisar’ın içinden geçen akarsu, Pausanias’ta, “*Frigyalıların onun boyunca oturdukları*”⁸⁹ su olarak geçer.

İklim ve Bitki Örtüsü

Ege, Marmara, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında bir geçiş noktasında bulunan Epiktetos bölgesinin iklim ve bitki örtüsü açısından değerlendirilmesi yapılırken, günümüz şartları ile antik dönemdeki şartları farklı ele almak gerekmektedir. Son yıllardaki küresel ısınmayı göze almadan, genel anlamda iklimin değiştiğini söylemek yanlış olur. Kara ikliminin tipik özelliklerinin gözlemlendiği bölgede, kışlar oldukça sert ve uzun sürelidir. Yağışlar kar ve yağmur şeklindedir. Hemen hemen bahar mevsiminin pek gözükmeyeceği, ilkbahar ve sonbaharın kısa dönemler içinde yaşandığı bölgede yazlar; gündüzleri sıcak, geceleri ise kısmen serindir. Böylesine sert bir iklime sahip olan bir bölgede, toplumların yaşam tarzlarının ve insanların uğraşlarının da ona göre şekilleneceği açıktır.

Frigya Epiktetos bölgesi olarak kabul ettiğimiz bölgenin kuzeyi ve doğusundaki bitki örtüsü, iklimin şekillendirmesi sonucu, yüksekliğe bağlı olarak step bitkilerini ve çeşitli ağaç türlerini içermektedir. Buna göre, Sündiken Dağları’nın, Porsuk Vadisi’ne bakan güney yamaçlarında, yüksek yerlerde meşe çalılıkları, daha sonra da bodur meşeler görülmektedir. Yükselti arttıkça, yer yer kara çamların göze çarptığı Sündiken Dağları’nın, Türkmenbaba, Eşekli Türkmen Tepesi ve Bozdağ’ın Sakarya Vadisi yönü incelenirse karaçamla kaplı olduğu gözlenir. Ayrıca bu alan kızılçam, sarıçamlar, meşe, söğütler, kavaklar, karaağaçlar ve koruluklardan oluşur. Epiktetos bölgesinin batısı ve güneyinde ise bozkır bitkileri yanında kuru ormanlar çoğunluktadır. Bunu bozkır bitki toplulukları takip etmektedir. Bu kısımdaki ormanlar, daha çok dağ eteklerindeki platolarda yer almaktadır. Ağaç türleri arasında ise; karaçam, kızılçam, kayın, meşe, ardıç, sedir, kızılğaç, kestane, kavak ve köknar ağırlıktadır. Frigya Epiktetos’un bitki

⁸⁷ Plin. nat. V; 142.

⁸⁸ B. Umar. a.g.e., (1993), s. 689.

⁸⁹ Paus., VIII; 4, 3; XXXII, 3.

örtüsü bakımından en zengin olan bölümü ikliminden dolayı Kütahya ve çevresidir. Çünkü, bu bölge gerek Marmara gerekse Ege bölgelerinin daha yumuşak iklimlerinin etkisi altında kalmaktadır. Özellikle karaçam ormanları bölgenin en geniş bitki örtüsüdür. Haspels, 1960’larda Frigya’nın dağlık alanlarındaki gezintisi sırasında; çam, meşe, ardıç, vahşi armut, elma, erik, fındık, söğüt, kavak, akça ağaç ve dağ çileklerine⁹⁰ rastladığını belirtmektedir.

Zaman içerisinde, insan nüfusun artması ve yerleşim merkezlerinin çoğalmasıyla ters orantılı olarak ormanlık alanların azalması sonucu antik dönemdeki Frigya Epiktetos ile bugünkü arasında ciddi bir fark olması çok normaldir. Ne olursa olsun bitki örtüsü, bölge insanlarının gündelik yaşamından, efsanelerine her alanda kendini göstermiştir. Örneğin, I. yy.’da yaşamış yazar Quintius Curtius Rufus, Frigya’nın sık ağaçlıklarından bahsederken,⁹¹ şair Ovidius, özellikle meşe ve ıhlamur ağaçlarının ismini vermektedir.⁹² Başka bir antik dönem yazarı, İskender’in çözdüğü ünlü düğümün “üvez” ağacı kabuğu ile bağlı olduğunu belirtirken,⁹³ bir diğeri de Frigler’in flütlerini şimşir ağacından⁹⁴ yaptıklarını anlatmaktadır.

⁹⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971), s. 23.

⁹¹ **Curt.**, II; 30.

⁹² **Ov., met.**, VIII; 6.

⁹³ **Plut.bio.**, XXIV; I.

⁹⁴ **Jul. Pol.**, IV; 74.

İKİNCİ BÖLÜM

DORYLAEUM

1. TOPONİM VE TOPOGRAFYA

1. 1. Adı (Δορυλαεων)

Kaynaklarda; *Dorylaei*, *Dorylaeion*, *Dorylaeus*, *Dorylleon*, *Dorieion*, *Dorylaeum* gibi farklı şekillerde yazılan merkez, Strabon'un da belirttiği gibi Frigya Epiktetos merkezlerinden biridir.⁹⁵ Antik dönem ve Bizans dönemi yazarları eserlerinde *Dorylaeum*'dan söz etmektedirler. Bunun yanında *Dorylaeum*'un adını veren, arkeolojik ve epigrafik malzemenin hemen hemen tamamı Roma İmparatorluk dönemine tarihlenmektedir.⁹⁶

Epigrafik malzeme, kentin merkezinin adının en eski şekliyle “*Dorylaeion*” olarak okunduğunu bildirmektedir. Büyük olasılıkla, yerleşim yeri MÖ IV. yy.'dan itibaren bu adla anılmaya başlanmıştır. Aslında buranın ne kadar eski olduğu tam olarak bilinmese de, bilinen diğer komşu merkezler, *Cotiaeum*, *Midaeum*, *Tembrieion* ile birlikte sanki bir grup içerisindeymiş gibi durmaktadır. Tarihsel aktarıma göre -*ion* ya da -*eion* takısı tam olarak kanıtlanmış olmasa da, merkezlerin coğrafi olarak yan yana oldukları belirgindir. Dolayısıyla buradaki -*eion* takısı, Frig kökenli bir sözcüğe eklenerek bu yer adı oluşturulmuş gibidir.⁹⁷

⁹⁵ “*Dorylaeum*”, **RE**, ss. 1577 – 1578: “Eskişehir”, **İA.**, c. IV, ss.384-vd.: A. Cramer, **A Geographical and Historical Description of Asia Minor**, Oxford, 1832 (tıpkı basım Amsterdam 1971), c.II, ss. 19 – 20; G. Radet, **En Phrygie**, Paris, 1895, s. 73, lev.IV: **Strab.**, XII; 8, 12: **Plin. nat.** V; 105: **Diod.**, XX; 108: Ayrıca kentin adı ile ilgili olarak benzer tanımlar konusunda bkz: D. Magie, **RRAM**, II, Princeton, ss. 999 – 1001: “*Dorylaeum*”, **RE**, II, s. 1579: P. Frei, “Die epigrafische Erforschung des mittleren Porsuktales in Nordwestphrygien”, **Österreichische Akademie der Wissenschaften**, Wien, 1993, s. 191.

⁹⁶ **Strab.**, XII; 8, 12: **Plin. nat.** V; 105: **Diod.**, XX; 108: **Cic. flacc.** 39; 41: **Ptol.geog.** V; 2. 22: – **Steph. Byz.** 211; 12: **Hier.**, 678, 2. Bu antik ve Bizans dönemi yazarları yanında, Ortaçağa Arap kaynaklarında ve antik dönem merkezlerini gösteren haritalarda da geçmektedir. **Cinnamus**, IV, 22; VII, 2: **Itinerarium Antonini** 202 : **Tab. Peut.** IX, 3.

⁹⁷ P. Frei, “Untersuchungen zu den Orstnamen Phrygiens”, **TTKK**, X, Ankara, 1990, s. 188. Bu yer adları olasılıkla kişi adlarından, hatta kahramanlardan türemiştir. Ancak bu teorinin bu gruptaki bütün yerler için geçerli olup olmadığı belli değildir. Aslında Anadolu’da başka benzer yerlerin varlığı, bu teoriyi doğrular gibidir. Örneğin, Afyon yakınlarındaki *Dokimeion* (İscehisar), adını Makedonyalı general *Dokimos*’tan almıştır. Kişi adlarından türetilmiş yer adlarının olması, şimdilik en uygun görünen açıklamadır. Bu durum *Dorylaeum* için de geçerlidir. Bkz. P. Frei, **a.g.m.**, (1990), ss. 188-189. Kent adı ilk bakışta, Grekçe “taştan destek direği” demek olan *Dorylas* sözcüğüne bu takının eklenmesiyle türetilmiş gibi görünmektedir diyen Umar şöyle devam eder; “oyunki

Bölgede yapılan araştırmalarda ele geçen yazıtlar üzerinde merkezin adına rastlanmıştır. Bu yazıtlardan biri Muttalıp'da ele geçmiş ve üzerinde (Δορυλαίων) adı açıkça görülmektedir.⁹⁸ Ayrıca İlkburun ve Keskin köyleri arasında ele geçen ve II. veya III. yüzyıla tarihli bir bomos üzerindeki yazıtta da; "...*Dorylaionluların son derece parlak kenti*" şeklinde bir açıklama vardır.⁹⁹ Bölgede ele geçen başka bir yazıt Dorylaeum ve Cotiaeum arasındaki yolu gösterdiği gibi merkezin adını da vermektedir.¹⁰⁰

Dorylaeum adına bölgede ele geçirilen mil taşlarında da rastlanmaktadır. Anadolu'da mil taşları ve Roma yolları üzerine ayrıntılı çalışma yapan French'in araştırmaları sonucunda bölgede ele geçirdiği mil taşları üzerinde Dorylaeum adına rastlanmaktadır. Ancak genel yazılım "*Dorylaeo*" şeklindedir.¹⁰¹ Bunlar dışında Aşağı Çağlan'da ele geçen olasılıkla bir mil taşı olan mermer sütun üzerinde yine aynı biçimde "*Dorylaeo*" şeklinde; yine aynı köyde ele geçen Latince yazılmış diğer mil taşı üzerinde de iki kez "*Dorylaion*" şeklinde ve Kıravdan'da bulunan üçüncü mil taşı üzerinde de aynı formdaki yazılım görülmektedir.¹⁰²

Yazıtlar ve mil taşlarından başka, Vespasian döneminden başlayıp (67 - 79) Philippus I'in karısı Otacilia Severa dönemine kadar (244 – 249) olan sikkeler üzerinde yerleşimin adına (ΔΟΡΥΛΑΕΩΝ) rastlanmaktadır.¹⁰³ (Resim 2)

Dorylaeum Roma egemenliği döneminde bile Helenleşmemişti ve çevresi henüz Grekçe konuşmuyordu. Bu nedenle adının Anadolu kökenli olduğunu ve –eion takısı çıkarılınca kalan Doryla'nın, ismin Anadolulu öz biçiminin, Dorula / Torula olduğunu kabul etmek gerekir. Büyük bir olasılıkla Doru-la, "kapı-cık", anlamındadır, zira Dorylaeum, tam altı yolun birleştiği bir yerdedir. Ancak, kentin adı ile ilgili olarak göz önünde bulundurulması gereken ikinci bir olasılık daha vardır. Çünkü, Dorila adının öz biçimi gibi, Dorylaeum adının öz biçiminin de Tanrı Adra ile bağlantılı olması ihtimal dahilindedir." Bkz. B. Umar, **a.g.e.**, (1993), s.223.

⁹⁸ **MAMA**, V; no: 60. Yazıt şöyledir; "*Dorylaion ile Nikaea arasındaki sınırı, emir uyarınca belirleyenler vatanın babası, yüce imparator Caesar Trajan Hadrianus ile onun rahibi ve vali yardımcısı Gaius Iolius Severus*"

⁹⁹ **MAMA**, V; no: 98: XIX. yüzyılda bu yazıtı yılda inceleyen Leake, "*Her ne kadar polis (πόλις) sözcüğü gözükse de, şehrin adını belirlemeye çalışmak boşunadır*" diyerek Dorylaeum'un nasıl bir yerleşim yeri olduğu konusunda ilk ciddi sorunu ortaya atmıştır. Bkz. **MAMA V**, s. 53.

¹⁰⁰ **CIL**, III, 7168.

¹⁰¹ D. French, **RRMAM**; no: 366, 367, 372, 374.

¹⁰² S. Frei-Korsunsky, "Meilensteine aus der Gegend von Eskişehir", **EA**, Berlin, 1986, ss. 91-vd, no:1, 2, 3.

¹⁰³ H. Von Aulock, Hans Von Aulock, **Münzen und Städte Phrygiens**, I-II, Tübingen, 1987, no: 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296,

Resim 2: Geta Dönemi Dorylaeum Sikkesi
(Kaynak: <http://www.snible.org>. (erişim tarihi, 2006 Mayıs))

1. 2. Konumu

Dorylaeum'un konumu ile ilgili tartışmalar XIX. yüzyılın sonlarında başlamış olup, genel olarak iki yer üzerinde durulmuştur. Bunlardan birisi Şarhöyük diğeri de güney doğuda yer alan Karacahisar'dır.¹⁰⁴ O dönemden günümüze yapılan çalışmalar sonucunda Şarhöyük konusundaki tez daha güçlü bir hale gelmiştir.

Anadolu'nun tarihsel coğrafyası üzerine ilk ciddi araştırmaları başlatan Ramsay, Hellenistik Krallıklar döneminden itibaren başlayıp Roma egemenliğinde devam eden uzun barış sürecinde, halkın Dorylaeum ovasına yerleşme eğilimi gösterdiğini belirtmektedir. Böylelikle MÖ I. yüzyıldan itibaren ovalarda açık ve korunmasız yerleşimler ortaya çıkmaya başlamış ve eski ad devam etmekle beraber şehrin konumu değişmiştir. Bu anlamda Dorylaeum'un merkezi de Şarhöyük olmaktadır.¹⁰⁵ Bu araştırmada Şarhöyük dendiğinde belirli bir yerleşim, Dorylaeum dendiğinde ise, *teritoryası* ile birlikte bir bölge kastedilmektedir.

297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328.

¹⁰⁴ Eskişehir'e yaklaşık 12 km. uzaklıkta ve ovayı kontrol edebilecek bir tepede kurulmuş olan Karacahisar, konusundaki tezi ortaya atan kişi XIX. yy. sonlarında bölgeye gelmiş olan W. Von Diest'tir. Diest, Karacahisar'ın surları dışında doğuya doğru uzanan ve bazı bina izlerini içeren düz sahayı büyük bir iskan yeri gibi düşünmekte, ve Dorylaeum'un ilk kez buraya kurulduğunu olası görmektedir. Ona göre, yerleşmede asıl neden bölgenin sıcak su kaynakları olmuştur. Önceleri tepede yaşamakta olan halk, özellikle *pax Romana* sonrası yavaş yavaş ovaya inerek, ovada yeni yerleşim yerleri kurmuşlardır. Bkz. W. von Diest, **Pergamon über den Dindymos zum Pontos**, Petermann's Mitt. Ergänz., nr. 94, 1889, ss.51-vd: Oysa hemen aynı dönemlerde Diest'e itiraz H. Kiepert'ten gelmiş ve Kiepert, Dorylaeum'un kurulduğu andan itibaren büyük yolların kavşak noktasında olduğunu ve bu nedenle Dorylaeum'un kurulması için böyle bir yerin seçilme olasılığının düşük olduğunu belirtmiştir. Netekim Ramsay, bu kalenin 1175 senesinde Bizans ülkesini Selçuklulara karşı korumak üzere imparator Manuel Komnenos tarafından inşa edilmiş olduğunu açıklamaktadır. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1961), s. 90.

¹⁰⁵ W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1961), ss. 89 – 90.

Resim 3 : Şarhöyük
(Kaynak: Dorylaion Kazı Arşivi, Arkeoatlas, 2006, s. 181.)

Dorylaeum'un asıl merkezi olarak kabul edilen Şarhöyük, Eskişehir ilinin 3 km. kuzeydoğusunda, Porsuk çayının güneyinde, zamanında çevresi ormanlık alanlarla çevrili olduğu düşünülen geniş bir ovanın güney kenarında kurulmuştur. Höyükte yapılan arkeolojik çalışmalar, ilk baştan itibaren Şarhöyük'ün, İç Anadolu'nun Marmara Denizi'ne, Ege kıyılarına ve Akdeniz bölgesine açılan birinci derecede önemli yolların kavşak noktasında konumlandığını göstermektedir.¹⁰⁶ Arkeolojik çalışmalar yanında bölgede P. Frei tarafından yapılan epigrafik ve topografik çalışmalar da, Dorylaeum'un asıl yerinin çok büyük olasılıkla Şarhöyük olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁷

¹⁰⁶ A. M., Darga, "Şarhöyük – Dorylaion Kazıları (1989-1992)", **XV. KST-I**, Ankara, 1993, s. 481: Kazılarda İlk Tunç Dönemi'nden itibaren sırasıyla Orta Tunç ve Eski Hitit Dönemi, Orta Frig Dönemi, Hellenistik ve Klasik Dönem, Roma Dönemi, Bizans Dönemi ve Osmanlı Dönemine ait buluntular ele geçmiştir ki bu da bize kentte sürekli bir iskanın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kazılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Darga, **a.g.m.**, (1993), ss. 481-501 ve "Şarhöyük – Dorylaion Kazıları (1993)", **XVI. KST-I**, Ankara, 1995, ss. 351-367. Şarhöyük'teki kazılar Prof. Dr. A. Muhibbe Darga'nın başkanlığında 1989 yılında başlatılmıştır. Kazılar, halen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Başkanlığında Doç. Dr. Taciser Tüfekçi Sivas tarafından devam ettirilmektedir.

¹⁰⁷ P.Frei, **Epigrafische-Topografische Forschungen im Raum von Eskişehir**, AST, İstanbul, 1983, s.53.

Valerius Diokletianus ve imparator Maximianus, yenilmez Augustuslar için. Dorylaion'dan yedi Roma mili" ¹⁰⁹

Aşağı Çağlan köyünde ele geçen ikinci mil taşıdaki yazıtta; “İyi talihle! İmparator Trebonius Gallus Augustus ve Veldumnianus Volustianus Augustus’un sağlık ve zaferleri için. Dorylaion’dan - -“¹¹⁰ ifadesi geçmektedir.

Kıravdan’da bulunan üçüncü mil taşı da *in situ* olarak bulunmuştur. İmparator Trebonianus Gallus ile oğlu Veldumnianus Volusianus’un ortak konsüllük yılına, yani 252 yılına aittir. Mil taşı yazıtında; “İyi talihle! İmparator Trebonius Gallus Augustus ve Veldumnianus Volustianus Augustus’un sağlık ve zaferleri için. Dorylaion’dan on iki (Roma) mili“ ¹¹¹ yazmaktadır.

Başta mil taşları olmak üzere bölgede ele geçirilen yazıtlardan Dorylaeum’un avantajlı konumu rahatlıkla görülmektedir. Zaten Kuzey Frigya’da, eski yerleşim yerlerinde birisi olarak kabul edilen merkez, bu sayede, prehistorik dönemlerden itibaren yolların kavşak noktasında olduğu için çevresindeki gelişmelerden etkilenmiş ve zamanla büyüüp gelişerek kendisine bağlı olan köyleri ile belirli bir bölgeye (*territorium*) sahip bir merkez görünümü kazanmıştır. Tembris Nehri’ne ve sıcak su kaynaklarına yakın bir yere kurulmuş olup, özellikle Dorylaeum, Ankyra – Constantinapolis ana yolu üzerinde hareket eden yolcular için doğal bir dinlenme yeri görünümü kazanmıştır. Çok genel söylemle Dorylaeum, hem kuzey-güney hem de doğu-batı olmak üzere ana yolların kavşak noktasındadır ve bunun avantajlarından yararlanmıştır. Özellikle Roma döneminde Efes ile iç bölgeleri bağlayan ve güneyinden geçen oldukça önemli bir askeri ve ticaret yolunun, diğer merkezlere olduğu gibi Dorylaeum’a da katkısı büyük olmuştur. Bunun dışında yerleşim aslında üç ana yol üzerinde bulunmaktadır. Yada başka bir deyişle, farklı güzergahlardan gelen üç ana yol Dorylaeum’da kesişmektedir. Bu yollar güneye doğru; Cotiaeum’a , Eumeneia’ya ve Philomelion’a giden yollardır.¹¹²

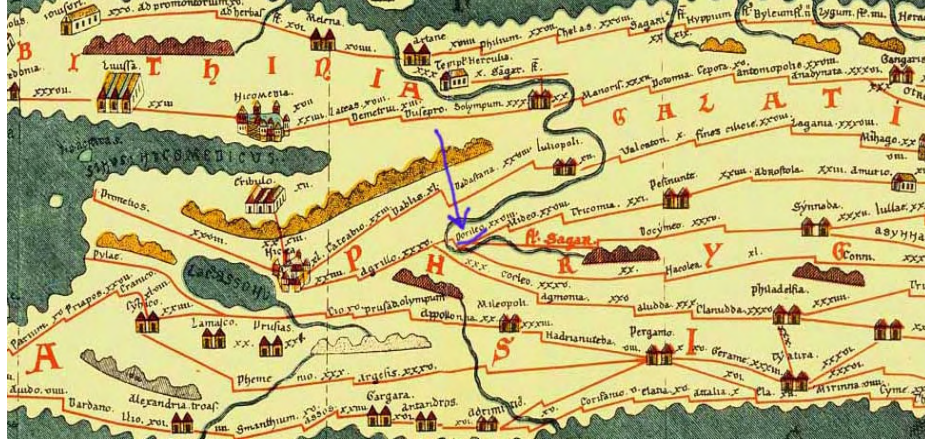
¹⁰⁹ D. French, **RRAM**, no: 366: S. Frei-Korsunsky, **a.g.m.** (1986), ss. 91-vd., no: 1: **MAMA V**, no: 2.

¹¹⁰ D. French, **RRAM**, no: 367: S. Frei-Korsunsky, **a.g.m.**, (1986), no: 2: Aynı mil taşı P. Frei tarafından da not edilmiştir. Bkz. Peter Frei, “Epigrafisch – Topografische Forschungen in Eskişehir und Umgebung (1987 und 1988)”, **AST**, VII, Antalya, 1989, s. 195.

¹¹¹ D. French, **RRAM**, no: 372: S. Frei-Korsunsky, **a.g.m.**, (1986), no: 3. Bu mil taşı Starr tarafından da tespit edilmiştir. Starr, yaptığı araştırmalarda bu taşın orijinal konumunda olması nedeniyle, taşı bölgenin en önemli mil taşlarında biri olarak açıklamaktadır. Bkz. S. F. Starr, “Mapping Ancient Roads in Anatolia”, **Archaeology**, XVI, 1963, s. 165. Kıravdan’dan İpek Yolu’nun geçtiği de düşünülmektedir. Bkz. P. Frei, **a.g.m.**, (1989), s.195.

¹¹² M. Waelkens, **Die Kleinasiatischen Türsteine**, (Mainz am Rhein, 1986), s. 131: **MAMA**, V; s. xvii: W. Tabbernee, **Montanist Inscriptions and Testimonia**, (Georgia, 1997), s. 400: Haspels, **a.g.e.**, (1971), s. 164: Ramsay, Roma yol ağının bel kemiğinin Efes’ten doğuya doğru giden yol olduğunu ve bu yolun,

Ramsay'a göre, Frigya'da merkezler geliştikçe, bu kentleri birbirine bağlayan yollar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yollar arasında da kuzeyde en önemli yol kavşağı da Dorylaeum'dadır. Kuzeyle olan bütün ilişkinin Dorylaeum'dan geçmiş olması ve oradan güneye, güneybatıya ve güneydoğuya yayılmış olması büyük olasılıktır. Ramsay burada Peutinger tablosunu temel almaktadır.¹¹³

Harita 6 : Tabula Peutingeriana
(Kaynak: <http://www.fh-augsburg.de> (erişim tarihi, Haziran 2006))

Ramsay'dan sonra Magie de Peutinger tablosu üzerinden giderek ve Ramsay'ın görmediği kimi yazıtları derleyerek Dorylaeum'un çevre merkezlerle olan konumuna yeni öneriler getirmiştir. (Harita - 6) Nicaea'dan Dorylaeum'a giden yol, arada bulunan Agrillum kasabası da dahil olmak üzere *Tabula Peutingeriana*'da görülmektedir. Nicaea'dan, Sangarius boyunca doğuya doğru ilerleyen yol, güneye doğru dönüp nehrin doğu tarafından ilerlemektedir. Bilecik yakınlarında, güneye doğru eskiçağ kasabalarından birinin kalıntıları görülmektedir ki burası olasılıkla Agrillum kasabasıdır. Yol güneye doğru devam ederek, Bozüyük'ten (Lamunia) geçmektedir. Burada da yerleşmenin adını veren Roma dönemine tarihli bir yazıt ve eskiçağdaki yolun kalıntıları görülebilmektedir. İnönü'ye doğru ilerleyen yol, burada Bithynia'daki

Peutinger tablosunda doğru ve devamlı yol olarak değil, parça parça gösterildiğini yazıp, burada yolların ikinci birleşme noktasının Apameia olduğunu ve yollardan bir tanesinin; Dorylaeum, Nacolea, Meiros, Konne, Kidyessos, Brouzos, Hierapolis, Eukarpia, Apameia yolu olduğunu yazmaktadır. Bkz. W. M. Ramsay, *a.g.e.*, (1961) s. 50.

¹¹³ W. M. Ramsay, *a.g.e.* (1961), s. 182: Peutinger tablosunun verdiği yol şöyle belirtilebilir; Dorylaeum XXXV; Cotiaeum XXX; Appia XVI; Hierokharax XII; Akmonia XV; Aloudda XX; Klanoudda (Blaundos'un yanında) XXXX; Philadelphia: Tablo'nun verdiği bir ikinci yol da şöyle gösterilebilir; Dorylaeum XXVI; Nakoleia XVIII; Meiros XII; Metropolis VI; Kone XI; Kidyessos XII; Brouzos IV; Hierapolis VII; Eukarpia XV; Aurokra VIII; Apameia: Dorileo - Fl. Sagar - Docymeio XXXII Synnada Asynnade Vforbio mil XXXVII Euforbio. Ab. Euforbio Abamea mil. XXXVI Apamea Ciboton. Ramsay, çizgilerin kötü çizilmiş olmasından dolayı bu son yolun tamamıyla yanlış olduğunu, yolun Dorylaeum'a değil, Pessinus'a gitmesi gerektiğini ve Sangarios nehrinin durumunun, bunu gösterdiğini bildirmektedir. Bkz. W.M. Ramsay, *a.g.e.*, (1961), ss. 182 – 184.

Prusa (Bursa) kentinden gelen yol ile birleşmektedir. İnönü'den güneydoğuya doğru, Sarı Su (Bathys) boyunca ilerleyen yol, Frigya Epiktetos bölgesinin kuzeyinde, Tembris ırmağı ile kavşak oluşturarak Dorylaeum'a varmaktadır. Yol, buradan doğuya doğru ilerleyerek Midaeum kentine ve ardından Galatya'daki Ancyra (Ankara) kentine varmaktadır. Midaeum'dan güneydoğuya, Amorium'a doğru başka bir yol daha vardır. *Tabula Peutingeriana*'da görülen bu yol üzerinde de Tricomia, Pessinus ve Abrostola yerleşmeleri vardır. Dorylaeum'dan Amorium'a başka bir yol da vardır. Körte, Eskişehir'in on iki mil güneydoğusunda ele geçirilen Trebonianus Gallus'un mil taşı bu yol ile bağdaştırmaktadır. Amorium'un on beş mil güneydoğusunda, *Manahos* adlı bir köyde bulunan Severus'a ait mil taşı, Amorium'dan Nacolea'ya olan yolu göstermektedir.¹¹⁴

Dorylaeum aynı zamanda, yine *Tabula Peutingeriana*'da gösterildiği gibi, bir yol ile Nacolea'ya bağlıydı. Bu yol Nacolea'dan batıya, Cotiaeum'a doğru ilerlemekteydi. Von Diest, bu yol ile ilgili kalıntıların, Kütahya'nın doğusundaki Türkmen Dağ'ının güneyindeki Damlar yakınlarında olduğunu bildirmektedir. Dorylaeum'dan gelen yol, Nacolea'dan güneybatı Frigya'ya ilerlemekte ve bu arada Conna, Eukarpia, Eumeneia ve Peltae merkezlerinden geçmekteydi. Nacolea'nın güneyinden, yukarı Parthenios ve olasılıkla, Nacolea'daki halkı gösteren Gallienus dönemine (253-260) tarihli yazıtın ele geçirildiği Kümbet Ovası boyunca nehrin kolları yanında ilerleyerek gitmekteydi.¹¹⁵

Dorylaeum'dan güneydoğuya giden yol, Cotiaeum yönüne, genel anlamda Yukarı Tembris Vadisi'ne ve Frigya Epiktetos bölgesinin batısına doğru ilerlemekteydi. *Tabula Peutingeriana*'da gösterildiği gibi bu aradaki merkezler Dorylaeum, Cocleum, Acmonia, Aludda, Clanudda, Philadelphia'dır. Dorylaeum'un kuzeyindeki Muttalıp'ta ele geçirilen Severus dönemine tarihli bir mil taşı üzerinde *Dorylaeo Cotia...* yazısı görülmektedir. Yol Cotiaeum'dan Appia tarafına doğru ilerlemektedir.¹¹⁶

Geç Roma – Erken Bizans döneminde kuzeye doğru ise, Sakarya Irmağı kıyısındaki Sarıcakaya ilçesinden Göynük ilçesine giden yol çevresinde ele geçen çok sayıda yazıt burada antik dönemde büyük bir yerleşme yerinin ve en az iki çiftliğin

¹¹⁴ D. Magie, **RRAM**, II, s. 800: Dorylaeum'daki mil taşı için bkz. **IGR**, IV; 534: Severus mil taşı için bkz. **CIL**, III; 14199.

¹¹⁵ D. Magie, **RRAM**, II, s. 801: Gallienus zamanına tarihli yazıt için bkz. **IGR**, IV; 502.

¹¹⁶ D. Magie, **RRAM**, II, s. 801: Severus zamanına tarihli yazıt için bkz. **CIL**, III; 7168: **MAMA**, V; s. xvii.

varlığını göstermektedir. Dorylaeum'dan, Prusias ad Hypium'a (Konuralp ya ad Üsküb) giden antik yol büyük olasılıkla buradan geçmekteydi.¹¹⁷

Aslında antik dönemdeki yol anlayışı Ortaçağ'da devam etmiştir. Zira bilindiği gibi Anadolu'da iletişim ve ulaşım, jeofizik ve iklimsel şartlardan etkilenen bir özelliğe sahiptir. Ortaçağ öncesine kadar gelen iletişim ağı kompleks ve düzensiz bir yapıya sahip olmasına rağmen yine de VII. yy.'a kadar tercih edilen sistem olmuştur. Burada, ana askeri yolların bir kısmı yavaş yavaş gelişirken, bu yolların bakımı devletin işi olmuş, bizzat devletlerin kendilerini savunmak için inşa ettikleri yollar ve onların üzerindeki kaleler, kimi zaman aynı devletin istila edilmesini de sağlayarak ilginç bir ikilem ortaya çıkarmıştır. Nitekim İslam orduları Anadolu içlerinde bu yollar sayesinde rahatlıkla ilerleyebilmiştir. Bu kategoriye giren elli dört adet ana güzergah vardır ki bunlardan birincisi, Constantinapolis'in karşısındaki Chrysoupolis'ten başlayan, Nikomedia ve Nikaia üzerinden Malagina'daki imparatorluğun ana askeri üssüne, oradan da Dorylaeum'a ulaşan yoldur. İşin ilginç yanı, antik dönemde olduğu gibi, güzergah hiç değişmeden aynı şekilde yol Dorylaeum'da çatallaşmaktadır. Kısacası Dorylaeum, yollar açısından antik dönemdeki stratejik önemini hemen hemen ortaçağın ortalarına kadar korumuştur.¹¹⁸

¹¹⁷ S. Şahin, "1982 Yılında Bithynia, Pamphylia ve Lykia'da Epigrafi ve Tarihi – Topografik Araştırmalar", *AST*, I, İstanbul, 1983, s. 85. Geç Antik - Erken Bizans döneminde, Kuzey Frigya'da Dorylaeum yolların kavşak noktasındaydı. Zira, üzerinden giden önemli yollar vardı. Birisi kuzeye doğru Prusias am Hypios (Üskübü) ve Klaudiopolis (Bolu) istikameti yönündeydi. Yol, Muttalıp ve Taşköprü'yü (Hekimdağ) geçerek, Sündiken Dağları üzerinden Sangarios Irmağı boyunca Sarıcakaya yönüne doğruydı. İkinci yol ise, Midaeum üzerinden Pessinus ve ardından Ankyra'ya doğruydı. Üçüncüsü ise Cotiaem tarafına yönelmekteydi. Bkz. Belke - Mersich, *a.g.e.*, (1990), s. 143.

¹¹⁸ Dorylaeum'dan sonra yol, Cotiaem üzerinden Batıya doğru giderken, Amorion üzerinden de doğuya doğru ilerlemekte, daha güneyde Akroinon ve buradan da güney doğuya doğru Ikonion'a, Synnada üzerinden güneye ve kuzey batıya Kolossai'ye ulaşırdı. Bkz. John F., Haldon, **Warfare, State and Society in the Byzantine World**, (London, 1999), s. 56: Bizans dönemindeki önemli hacı yollarından birinin güzergahı Dorylaeum – Amorion – Ikonion – Herakleia şeklinde iken diğerinin ki Dorylaeum – Germokoloneia - Ankyra ve Ankyra – Kaisareia tarafına doğruydı. Bkz. Belke - Mersich, *a.g.e.* (1990), s. 97 ve s. 105: Arap kaynaklarına göre Dorylaeum'dan kuzeye doğru iki yol vardı. Birisi İznik tarafına, diğeri de Constantinapolis yönüne doğruydı. Bkz. Belke - Mersich, *a.g.e.*, (1990), s.142. Dorylaeum'dan Ikonion'a doğru kavisli bir hat çizen ve tarihsel öneme sahip bir yol daha saptanmıştır: Geç antik dönemden Arap istilası dönemlerine kadar bölgede rol oynayan yol, VII – IX. yüzyıllarda tarihsel açıdan önemi oldukça artan ve Bizans devleti içerisindeki Anatolikon Thema'sının başkentliğini yapmış Amorion'a giden yoldur. Dorylaeum – Amorion arasındaki bölümlerin yeniden yapıldığını, Tabula Peutingeriana ve Arap haritaları gösterdiği gibi, IX. yüzyılda Araplar tarafından kullanıldığını arkeolojik veriler de göstermektedir. Her ne kadar detaylı olarak bilinmese de, olasılıkla bu yolun farklı kısımları vardı. Tabula'nın bu kısmı aslında biraz kötü şekilde hazırlanarak, hatalar giderilmeye

1. 3. Kuruluşu

Prehistorik dönemlerden itibaren iskan gören Dorylaeum, bir yerleşim yeri olarak büyük olasılıkla MÖ. IV. yy.'dan itibaren bu adla anılmaya başlanmış olsa da buranın ne kadar eski bir merkez olduğu tam olarak bilinmemektedir.¹¹⁹

Kuruluşu hakkında tam olarak bir şey söylenemese de, Dorylaeum'un Hellenistik krallıklar döneminde önem kazanmaya başladığı ve Roma döneminde, kendisine ait bir bölgesi olan gelişmiş bir merkez haline geldiği görülmektedir.¹²⁰

Dorylaeum'da ele geçirilen yazıtlarda kurucu olarak iki kahraman birden gözükmektedir. Bunlar Akamas ve Dorylaos adlı efsanevi kahramanlardır. Aslında yerleşimin, bu şekilde kurucusunun adını taşıması, Anadolu'da Grek kolonilerinin kurulduğu çağlarda gözüken genel bir eğilim olduğu düşünülmektedir. Roma egemenliği döneminde de hala yazıtlar üzerinde bu kahramanların adının görülmesi bir rastlantı değil, tamamen Roma'nın politikalarından kaynaklanmaktadır. Zira bilindiği gibi Antoninler çağında (II. yy) Roma merkezlerinde eski Grek geleneklerini

çalışılmıştır. Ne olursa olsun Nakoleia civarından getirilmiştir ve üzerinde yerleşmenin adı yazmaktadır. Bkz. Belke - Mersich, **a.g.e.**, (1990), s. 143; **MAMA**, V, no: 198. Arap kaynaklarında da açıklamalar yer almaktadır. Belke - Mersich, **a.g.e.**, (1990) s. 143, n. 27.

¹¹⁹ P. Frei, **a.g.m.** (1990), s. 188: M. Waelkens, burayı en eski Frig yerleşmesi olarak açıklasa da, Şarhöyük'te yapılan kazılarda önemli Hitit buluntularının ele geçirilmesi, hele ki bunlardan birinde bir Hitit yazıtı üzerinde "*kral oğlu / prens ülkenin kralı*" şeklindeki yazıta rastlanması burada bir Hitit yerleşimi olabileceğini akla getirmektedir. Eğer bu görüş doğru kabul edilirse, Dorylaeum, bir Frig yerleşmesi değil, bir Hitit yerleşimi olarak belirtilebilir. Bkz. M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 131 ve Bkz. A. Muhibbe Darga, "Şarhöyük-Dorylaion (Eskişehir) Kazılarında Hitit Buluntuları (1989-2003)", **60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan: Anadolu'da Doğdu**, İstanbul, 2004, ss. 273 ve 276.

¹²⁰ M. Waelkens, **a.g.e** (1986), s. 131: Ramsay ise konu ile ilgili şöyle bir açıklama yapar; "MÖ. 190 yılında Pergamon krallarının saltanatı ile başlayıp Roma yönetimi altında devam eden barış döneminde, halk ovalarda, açık ve korunmasız yerlerde toplanıp yaşama eğilimi gösteriyorlardı. Buralarda yaşam, eski dönemin güvenli ancak rahatsız kentlerinden görece daha iyiydi. Diadokların kurmuş olduğu kentler, açık ovalara yakın noktalarda, hatta bazen ovanın tam ortasında, alçak tepelerde oldukları için konumlarını korudular. Ancak daha eski bir gelenek olan kısmen açık ovada, kısmen de askeri sığınma yeri olan korunaklı ve yüksek kentlerde yaşamak yönteminin devam ettiği yerlerde, Pergamon ve Roma dönemlerinde açık korunmasız kentler ortaya çıkmıştır. Buralarda eski kent tamamen terk edilmiş, eski ad sürmekle birlikte beraber kentin konumu değişmiştir. Dorylaeum, Roma döneminde buna benzer konumlarda ortaya çıkmışlardı. Dorylaeum, Roma döneminde, Eskişehir'in biraz güneyinde, ovada Şarhöyük'te idi. Tamamıyla terk edilmiş ve harap bir hale geldikten sonra Bizans imparatoru Manuel bu kenti Karacaşehir de yeniden kurmuştur. Von Diest, Karacaşehir'deki ortaçağ harabelerinin altında daha eski dönemlere ait izler olduğunu iddia etse de, Ramsay, Dorylaeum kentinin önce açık ovaya götürüldüğünü sonradan tekrar yeniden savunması kolay, ancak susuz olan eski yerine getirildiğini kabul etmektedir. Böyle kentlere örnek olarak Lounda, Sebaste, Eumeneia, Philadelphia hep hafif bayırlar üstünde hiçbir korunması, kalesi olmayan tepelerin gölgesinde inşa edilmişlerdi." Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1961), ss. 89 – 90.

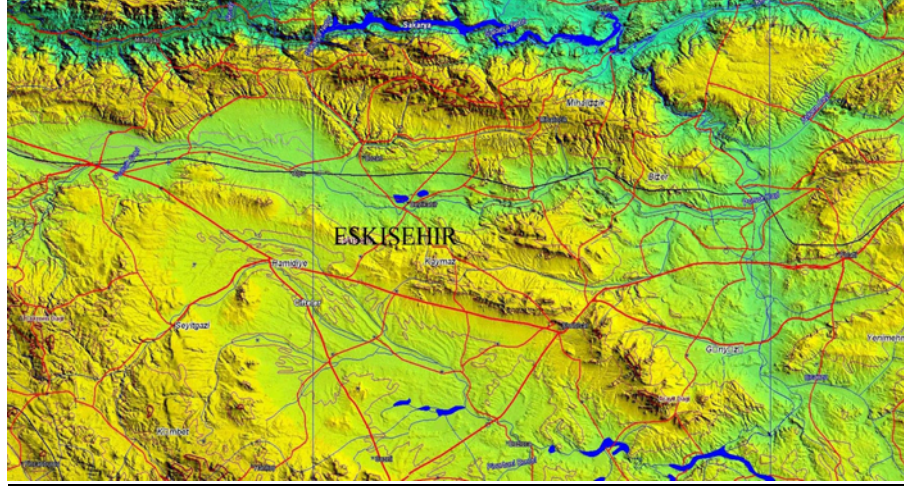
canlandırmak moda haline gelmiş ve Grek kahramanlık şiirlerinde geçen kahramanların adları, yerleşim adlarıyla beraber anılmaya başlamıştır. Dorylaeum için Akamas ve Dorylaos adlarının bir arada kullanılması Gordianus III'e ait Dorylaeum sikkeleri üzerinde de görülmektedir.¹²¹

I. 4. Fiziki Coğrafya

Bugünkü adıyla Eskişehir Ovası ve kısmen Porsuk Ovası'nın bulunduğu alan Dorylaeum'un antik dönemdeki topografik yapısına hemen hemen karşılık gelmektedir. Deniz seviyesinden yaklaşık 800 m. yüksekliktedir. Buradaki geniş ovalar dağlarla kuşatılmıştır ve yüksekliklerde yaylalar mevcuttur. Yüksek vadilerin ve ovaların olduğu bölgenin iklimi de oldukça serttir. Kara iklimi hemen bütün bölgeye egemendir.

Başlıca dağları; kuzeyde Sündiken Dağları, güney batısında Türkmen Dağı, doğusunda Sivrihisar Dağları, akarsuları ise; büyüklü küçüklü bir çok dere ile birlikte asıl Sangarius Nehri ve onun en önemli kolu olan Tembris Çayı'dır. Bu görünüm, Dorylaeum'un fiziksel coğrafyasının temel dokusunu oluşturmaktadır.

¹²¹ D. Magie, **RRAM**, I, s. 638: Gordian III dönemine tarihli bir grup sikkelerin ön yüzünde başında hale şeklindeki tacı ile Gordian III, arka tarafında ise, iki erkek figürü vardır ki ayakta duran bu figürler olasılıkla kent kurucu kahramanlar Dorylaos ve Akamas olmalıdırlar. Yanlarında kısa bir kiton giymiş, pelerinli ve elinde asa, sağda kase ve bir sunak ve onların arasında üstte de bir kartal ile Dorylaeum adı görülmektedir. Bkz. Aulock, **a.g.e** (1980), ss. 17 – 18 ve no: 269, 270, 271, 272: Anadolu'da başka Dorylaios'lar da vardır. Örneğin, Strabon kendi akrabalarından biri ve bir süre Comana'da yöneticilik ve rahiplik yapmış olan kişinin adını Dorylaeus olarak verir. Yine, Galatya eyaletinde yöneticilik yapan Deiotarius'un elçilerinden birinin adı da Dorylaus'dur. Bkz. **Strab.**, XII;3,33. R. Syme, **a.g.e**, (1985), ss.172, 289; s.129, n.24 ve s.130, n.34. Adlarla ilgili bir diğer belge de, Romanya'da Dobruca kentinde bulunan Roma döneminden bir alay askerin terhis tezkeresidir. Attikos adındaki bu asker Alexander Severus döneminde, 233'de bu tezkerayı almıştır. Günümüzde olduğu gibi Roma döneminde de terhis tezkeresi üzerinde askerin memleketinin adı yazılıdır. Asker Attikos, "Akamantia Doryleo"ludur: S. Albek, a.g.e. s.67.

Harita 7 : Dorylaeum fiziki

Bölgeden ele geçen malzemenin gösterdiği şekliyle antik dönem insanın bu coğrafya ile mücadelesi içerisinde ona bir takım farklı özellikler kazandırdığı ve yeni nitelikler yüklediği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, gündelik yaşamdaki etki yoğunluğuna göre bölgenin fiziksel yapısı, gerek antik dönem yazarlarında gerekse epigrafik ve nümizmatik malzeme üzerinde kendisini göstermektedir. Buna göre antik dönemde bölge insanı, akarsulara daha farklı yaklaşmış gibi gözükmektedir. Aslında, geçim kaynağı tarım olan toplumlar için suyun önem taşıması ve kutsallık kazanması da bir bakıma normal bir durumdur.

Bunun yanında Sangarius Nehri'nin, Dorylaeum açısından başka bir avantajı daha vardır. Bilindiği gibi Anadolu'nun ırmakları ulaşım açısından kullanışsız, üstelik onların dar ve dik yamaçlı yapıları kara trafiğine de oldukça engel teşkil etmektedir. Bu noktada Dorylaeum'a ulaşabilmek için, Sangarius Nehri'nin terk ettiği merkezi platoyu takip etmek gerekmektedir.¹²²

Her açıdan bölgenin en önemli
akarsuyundan biri olan Sangarios,
iki farklı yazıtta iki farklı epititle
karşımıza çıkmaktadır.

İlk adak yazıtı Ayvacık'ta ele
geçirilmiştir. Yazıtta; *“Teimaïos,*
sığırları için Sangarios Poseidonu'na

¹²² R. Syme, a.g.e. (1995), s.7.

(bu) adağı adadı”¹²³ yazmaktadır.

İkinci yazıt ise Topalyayla’da (Sivrihisar)

ele geçirilmiştir. Yazıtta; “Mama’nın

oğlu Manes, Sangarios Basileus’a

(bu) adağı adadı”¹²⁴ yazmaktadır.

Üzerinde bir balık figürü vardır.

(Resim 4)

Resim 4: Sangarios Basileus Adak Steli
(Kaynak; P. Frei, (1981), Abb-8)

Buradan yola çıkarak nehirde balıkçılık yapıldığı şeklinde genel bir yoruma da gidilebilir ki bunun doğru olduğu kabul edildiği takdirde nehirden sadece sulama için yararlanılmadığı da ortaya çıkar.

Bölgenin ikinci akarsuyu olan Tembris Suyu da kutsallaştırılarak, bölge insanı açısından ne kadar önemli olduğu ortaya konmuştur. Buna göre Roma İmparatorluk dönemi sikkeleri üzerinde bir tarafta dönemin imparatoru diğer tarafta ise, sazlıkla ve bir nehir figürü ile Nehir Tanrısı Tembris görülmektedir.¹²⁵

Bölge akarsularının Dorylaeum ile olan ilişkisi antik dönem yazarlarında da geçmektedir. Plinius, bu nehrin doğrudan Dorylaeum’dan doğduğunu yazmaktadır; “...Smyrna’dan sonra Hermus nehri, ovaları meydana getiri ve bunlara adını verir. Bu nehir Frigya kenti Dorylaeus’tan doğar ve pek çok kolları vardır. ...”¹²⁶

Fiziksel coğrafya ile ilgili bir diğer ilginç not da, II. yy. sonu III. yy. başlarında yaşamış olan Grek yazar Athenaeus’un eserinde Dorylaeum ile ilgili yazdığı bilgidir. Bu ilginç açıklamada Athenaeus, “...Karura’daki sular çok kuru ve sıcaktır. Frigya’da Men köyü yakınlarındakiler ve Leon köyündekiler ise daha serttir ve soda içerir. Dorylaion yakınlarındakiler ise içilmesi hoş sulardır”¹²⁷ diyerek aslında bir bakıma belki de bugünkü Kalabak Su’ya işaret etmektedir. Bunun yanında Dorylaeum’un sadece akarsularının değil, yer altı sularının da antik dönemde beri ünlü olduğu, yada en azında Dorylaeum dışında birileri tarafından da bilindiği anlaşılmaktadır.

¹²³ P. Frei, “Epigrafisch-Topografische Forschungen im Raum von Eskişehir”, **TAD**, XXV-2, Ankara, 1981, s.76.

¹²⁴ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.76.

¹²⁵ Aulock, **a.g.e.** (1987), no: 200, 201, 241, 253, 254, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 274.

¹²⁶ Plin., **Nat. His.**, V; 31, 119.

¹²⁷ Athen. **Deipn.**, II; 43.

1. 5. Bölgenin Florası ve Faunası

Dorylaeum'un antik dönemdeki genel florasının şu anki bitki örtüsünden biraz farklı olduğu açıktır. Öncelikli olarak bölgenin antik dönemde daha ormanlık bir alana sahip olma olasılığı yüksektir. Bununla beraber Sündiken Dağları'ndaki meşe çalılıkları ve biraz daha yükseğe çıktıkça meşe ağaçları, bugün olduğu gibi o dönemin genel yapısıdır. Ayrıca, bu gün bölgeye özgü olarak yükseklerde gözüken çam türlerinin (karaçam, kızılçam, sarıçam, vb.) antik dönemde de var oldukları söylenebilir. Kısaca, bozkır bitki örtüsünün bölgenin tarih boyunca genel karakteristiği olduğu kabul edilebilir.

Antik dönem yazarları yanında bölgede ele geçirilen yazıtlar ve arkeolojik buluntulara göre Roma İmparatorluk döneminde bölgede; meşe¹²⁸ ve defne¹²⁹ ağaçlarının varlığı saptanmıştır. Bunun yanında dönem insanının, yonca¹³⁰ ve gül¹³¹ yetiştirdiği bunun yanı sıra tarımsal ürün anlamında tahıl¹³² ve üzüm¹³³ ürettiği görülmüştür.

Antik dönemde Anadolu'da yetiştirilen tahıl çeşitlerinin bölgeden bölgeye çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir. Dorylaeum'da yaşayan halk sert kışlara maruz kalmaktaydı. Buna göre eskiçağın doğa bilimcilerinden Galen, bu kentte düzenli olarak tahıl yetiştirilebildiğini bunun cinsinin de sert iklimden dolayı *zeopyron* olduğunu yazmaktadır. Galen, bu buğdayın, Anadolu'da yetişen kimi cins buğdaylara göre (*briza*, *pyros* gibi) daha kaliteli bir buğday olduğunu yazmaktadır.¹³⁴

Yazı öncesi dönemlerden beri iskan gören Dorylaeum'da, diğer merkezlerde olduğu gibi insanoğlu hayvanlarla iç içe yaşamış ve gündelik yaşamı içerisinde bu hayvanlardan bir kısmını dahil etmeyi başarabilmiştir. Şarhöyük'teki kazılar sırasında ele geçirilen geyik boynuzu, bir inek kafatası ve küçük baş bir hayvana ait toynak parçası¹³⁵ aslında Hitit döneminden itibaren bölge insanının evcil ve vahşi hayvanlarla iç içe olduğunun kanıtıdır. Buradaki ilginç gelişmelerden birisi, Hititler dönemine ait ele geçen arkeolojik buluntular arasında geyik ve onun boynuzundan yapılmış malzemeler

¹²⁸ MAMA V; no: 78,

¹²⁹ MAMA V; no: 95.

¹³⁰ MAMA V; no: 7, 42: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 333

¹³¹ P. Frei, **a.g.m.** (1983), no:3, s.61: P. Frei, "Phrygische Toponymie", **EA**, 11, Bonn, 1988, ss. 11-12.

¹³² MAMA; V; no: 74, 186; Haspels, Ek-3, No: 13.

¹³³ MAMA V; no: 10, 21, 40, 41, 44, 67, 74, 75, 76, 78, 89, 94, 126, 134, 140, 141, 148, 168, 193, 195: P. Frei, **a.g.m.** (1988), no:13: Waelkens, **a.g.e.** (1986), 328, 332, 338.

¹³⁴ S. Mitchell, **a.g.e.** (1993), s. 168 ve n. 41 ve 41: Galen, **De alim. fac.**, 1, 9, 10: "Trakya ve Makedonya'da kırsal kesimde yaşayan halk, çavdar yetiştirip bundan siyah ekmek üretmekteydiler. Dorylaeum gibi kışların çok geçtiği yer olan Bithynia'da da pyros türü buğday yetiştirilmekteydi."

¹³⁵ M. Darga, **a.g.m.** (2004), s. 273.

yer alırken, aynı bölgede Roma imparatorluk dönemine ait buluntular arasında geyik motifine rastlanmamasıdır. Günümüzde hala Eskişehir’in yüksek kesimlerinde geyik varlığı bilindiği için, bu olayın bir nesil tükenmesinden ziyade toplumun hayvana bakış açısı ile açıklamak olasıdır. Hatta biraz daha zorlama bir yorumla, bölge insanının Roma döneminde ovalara yerleşmesi ve ağırlıklı olarak tarım ile uğraşmaya başlaması sonucunda, yüksek kesimlerde yaşayan bu hayvanla uzun bir süre bağın koptuğu söylenebilir.

Bölgede ele geçirilen malzeme değerlendirildiğinde, günlük yaşamda kullanılan ev içi üretime yönelik hayvanların şunlar olduğu görülür; boğa ya da öküz¹³⁶, sığır¹³⁷, at¹³⁸ eşek¹³⁹ (Resim 5), koç¹⁴⁰, dana / buzağı¹⁴¹ ve kuzu.¹⁴²

Bölgedeki vahşi hayvanlar ise şunlardır; yılan¹⁴³, kurt¹⁴⁴, kartal¹⁴⁵, aslan¹⁴⁶, balık¹⁴⁷, türü belirlenemeyen kuş¹⁴⁸ ve tavus kuşu¹⁴⁹. Bu arada yazıtlardan birinde tanımlanamayan ama vahşi hayvan olduğu bilinen ve file benzeyen bir hayvan betimlemesine daha rastlanmıştır¹⁵⁰ ki dinsel anıtlar üzerinde ele geçirildikleri için bu bilinmeyen hayvan ile tavus kuşunun sembol olma olasılıkları yüksektir. Aynı şekilde kartalın da Zeus’un simgesi olduğu bilinmekle beraber yörede kartalların yaşaması bir aykırılık yaratmamaktadır.

Bu noktada Karapazar’da ele
geçirilmiş bir bomos üzerindeki yazıt
gerçekten de çok ilginçtir. Yazıtta;
“Asklepios oğlu Aleksandros sığırları için...”
açıklaması vardır. Buradaki açıklamayı

¹³⁶ MAMA V; no: 7, 10, 11, 12, 50, 87, 88, 91, 116, 126, 127, 128, 134, 140, 170: MAMA VI; no: 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397: I. W. MacPherson, “Inscriptions from Eskişehir and District”, **Annual of the British School at Athens**, No:XLIX., no: 2, 4, 5: P. Frei, **a.g.m.** (1988), no: 9N, 10N.

¹³⁷ MAMA, V; no:120, 170; P. Frei, **a.g.m.** (1981), no:2.

¹³⁸ MAMA, V; no: 87, 163.

¹³⁹ MAMA, V; no: 107.

¹⁴⁰ MAMA V; no: 7.

¹⁴¹ MAMA; V; no: 44: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 327, 328.

¹⁴² MAMA; V; no: 59.

¹⁴³ MAMA, V; no: 168: MAMA, VI, no: 390-397.

¹⁴⁴ MAMA, V;no: 11.

¹⁴⁵ MAMA, V; no: 15, 17, 59, 61, 74, 75, 79, 85, 87, 99, 103, 111, 169, 174, KB.5: I.W. MacPherson, **a.g.m.** (1965), ss. 10-12, no:1; Env. No: 186; P. Frei, **a.g.m.** (1981), no: 4; P. Frei, **a.g.m.** (1988), no: 9N: Waelkens, **a.g.m.** (1986), no: 341

¹⁴⁶ MAMA, V; no: 54, 97; I.W. MacPherson, **a.g.m.** (1965), s. 12, no:2; Env. No: 37; P. Frei, **a.g.m.** (1981), no:1

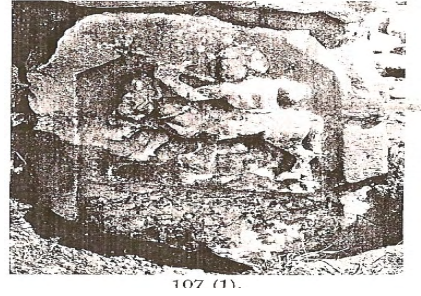
¹⁴⁷ MAMA; V; no: 44: Frei-1981, no:3: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 327, 328, 330.

¹⁴⁸ MAMA; V; no: 59, 91

¹⁴⁹ MAMA; V; no: 82, 105

¹⁵⁰ MAMA; V; no: 58.

Calder biraz daha ileri götürerek, yapılan adak duası içerisinde “*vahşi hayvan tehlikesinden korusun*” diye açıklamada bulunur.¹⁵¹ Her ne kadar bölge şu an için oldukça az ağaca sahipse de, eski çağdaki durumu göz önüne alındığında bölgenin vahşi hayvanlar barındırması büyük olasılıktır.

Resim 5 : Eşek üzerinde köylü
(Kaynak; MAMA, V, no: 107, lev. 34)

Nitekim yukarıda da değinildiği gibi, bölgede ele geçirilen yazıtlar çeşitli vahşi hayvanların varlığına işaret etmektedir. Bu yazıt dışında Dorylaeum bölgesinde kişilerin hayvanları için adanmış olduğu diğer adaklar da hayvanların topluluk için önemlerini kanıtlamaktadır. Örneğin, Kırka'da ele geçen mermer bir adak steli üzerindeki yazıtta bir rahibin, köyün sığırları için Zeus Bronton'a yaptığı adak¹⁵² ve Ayvacık'ta ele geçen bomos yazıtında yine Teimaios adlı birinin sığırları için yaptığı adak¹⁵³ bu duruma örnek oluşturmaktadır.

1. 6. Olası Sınırları

Diğer Epiktetos merkezleri gibi Dorylaeum'un da sınırlarını belirlemek oldukça ayrıntılı ve uzun süreli bir çalışma gerektirmektedir. Bu araştırmada yapılmak zorunda kaldığı gibi, sınırlar ancak çok genel hatları ile belirtilebilmektedir. Nitekim Dorylaeum ve çevresinde epigrafik ve topografik çalışmalar yapan P. Frei da, güç bir iş olduğunu belirterek, ele geçirdiği malzemeye göre Dorylaeum'un Roma dönemindeki sınırlarını kabaca belirlemeye çalışmıştır. Ancak yine de kuzey sınırı genellemeye gidilmesine bile izin vermeyecek şekilde sorunludur.

Frei, yaptığı araştırmalar sonucunda, Dorylaeum'u şöyle sınırlandırmaktadır; Batıda Bozüyük, doğuda Midaeum, güneybatıda Cotiaeum. Frei, Dorylaeum'un kuzeyinde hangi merkezin (kentin) olduğu konusunun belirsiz olduğunu belirtip, doğal sınırlar açıklamasına gitmektedir ve belki Boz Dağ'ın bir sınır oluşturabileceğini ileri

¹⁵¹ MAMA, V; no: 120, s. 61. Her ne kadar adı geçmese de, Peter Frei, bu bomosun Zeus Bronton'a adandığını belirtmektedir. P. Frei, “Epigrafisch – Topografische Forschungen in Eskişehir 1991”, AST, X, Ankara, 1992, s.142.

¹⁵² MAMA, V; no: 170.

¹⁵³ P. Frei, a.g.m. (1981), s.76.

sürmektedir.¹⁵⁴ Buna karşın MAMA V ekibi, Muttalıp'ta ele geçen bir yazıttan yola çıkarak, sınırın Sakarya Vadisi ile Bithynia arasında sabitlenen olası bir yer olarak gösterilebileceğini bildirmişlerdir. Çünkü bu alan içinde yerleşim merkezleri yerine büyük olasılıkla kabile örgütlenmesine dayalı göçebe gruplar yer almaktaydı ve Roma açısından sınır oluşturabilecek sabit bir merkez yoktu. Dolayısıyla Dorylaeum ile kuzeydeki Nicaea arasında “sözde” bir sınır oluşmuştu.¹⁵⁵ Zaten Pompeus'un yönetsel düzenlemeleri sırasında kimi komşu yerleşimlere birbiriyle ortak hareket etme hakkı verildiği bilinmektedir. Bu durum Dorylaeum ile Nicaea yerleşimleri için de geçerlidir. Bir dönem bu iki merkezin meclisleri (βουλαί) ortak hareket etmişlerdir.¹⁵⁶ Waelkens ise mezar stellerinden yola çıkarak, en azından kuzeybatı sınırının Sarı Su (Hermos veya Bathys) Ovası, İnönü'ye ve hatta belki Bozüyük'e kadar uzanabileceğini yazmaktadır.¹⁵⁷

Frei, bir sınır taşına dayanarak Dorylaeum'un güneydeki sınırının Nacolea ile olduğunu düşünmektedir. Buna göre *in situ* olan sınır taşının buluntu yerinin Kıravdan Köyü olması, belki burasının Dorylaeum ile Nacolea arasında bir sınır olabileceğinin bir işaretidir.¹⁵⁸ Waelkens ise, yine mezar stelleri üzerinden giderek Dorylaeum'un güneybatı sınırının Cotiaeum bölgesine kadar, güneydoğu sınırının ise Nacolea bölgesi olduğunu belirtmektedir. Nacolea ile arasındaki sınırın ise Karapazar ve Alpanos ile Avdan ve Kuyucak arasında bir yerlerde aranması gerektiğini yazmaktadır.¹⁵⁹

1. 7. Toponim

¹⁵⁴ P. Frei, **a.g.m.** (1983), s. 54. Frei, bölgede yer alan, Porsuk Çayı, Sarı Su veya Türkmen Dağları gibi, diğer coğrafik özelliklerin de sınır oluşturabileceğini belirtmektedir. Kapı taşları üzerinden giderek, doğuda Midaeum olduğu konusunda M. Waelkens de hem fikirdir. Bkz. M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 131.

¹⁵⁵ **MAMA, V**; no: 60. Yazıt şöyledir; “*Dorylaion ile Nikaea arasındaki sınırı, emir uyarınca belirleyenler vatanın babası, yüce imparator Caesar Trajan Hadrianus ile onun rahibi ve vali yardımcısı Gaius Ioulius Severus*”. Güney Bithynia'nın bütün bölgesindeki yönetimle ilgili sınırlı bilgimize rağmen, Nicaea merkezinin hukuksal yetkisinin olduğu yere kadar olan kısım bu noktada eyalet sınırı olarak belki görülebilir. Nitekim geç dönemlere kadar Nicaea bölgede geniş topraklara sahipmiş gibi gözükmektedir. Örneğin, Bizans döneminde toplanan Chalcedon Konsili'ne kadar çevredeki bir çok yerleşim Nicaea'ya bağımlıydı. **MAMA, V**, s. 33.

¹⁵⁶ **MAMA, V**, s. 33. Bu iki kentin yanı sıra benzer durum, Ancyra Sidera – Aezani ve Prusa – Apamea kentleri için de geçerlidir. **Dion Chr.** XLI; 10.

¹⁵⁷ M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 131.

¹⁵⁸ P. Frei, **a.g.e.**, (1983) ,s. 55. Yazıt no:2. Yazıt şöyledir; “*İyi talihle! İmparator Trebonius Gallus Augustus ve Veldumnianus Volustianus Augustus'un sağlık ve zaferleri için. Dorylaion'dan on iki (Roma) mili*”: D. French, **RRAM**, no: 372.

¹⁵⁹ M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 131.

Peter Frei, bölgede yaptığı ayrıntılı epigrafik ve topografik çalışma sonucunda antik Dorylaeum kentinin sınırları ile birlikte eski yerleşim yerlerini tespit etmeye çalışmıştır. Daha önce görülmüş yazıtların yanında ilk kez kendisinin yayınladığı yazıtlardan yola çıkarak Eskişehir ve çevresinde antik dönem yerleşmeleri ile ilgili olabilecek ve bu nedenle araştırılması gereken yerleri şöyle belirtmektedir: İnönü; kuzeyde Zemzemiye ve Uludere; güneyde Erenköy, Türkmen dağlarının uzantılarında Aşağılıca, Aşağıçağlan, Avdan, Süpüren ve Kuyucak; kuzeydoğuda Kızılcaören taşlarının çıktığı Yakakaya yaylası, Yakakaya ve Gündüzlerdir. Bunlara; Ayvacık, Avdan, Keskin yöresi, Keskin'in yakınındaki Karaağaç, Kuyucak ve Taşlık arasındaki Kandamış mevki, Demirli, Erenköy, Esnemez, Karahöyük, Karapazar ve Uluçayır da eklenmektedir. Ayrıca kuzeyde Uludere (eski adı İtburnu), Keskin, Yukarı ve Aşağı Söğütönü, Zincirlikuyu, Alınca.¹⁶⁰ Aslında aşağıda da görüldüğü gibi köy adları arasında fonetik ve morfolojik ortaklıklar gözükse de, söz konusu yerleşimlerin Dorylaeum'un dışındaki bir bölgede olma olasılıkları vardır.¹⁶¹

Frei'in da belirttiği gibi, araştırmalarda bugünkü Eskişehir haritası üzerinden değerlendirme yapıldığı zaman sorunlar çıkabilmektedir. Zira özellikle doğuda Midaeum ve güneyde Nacolea'nın, Dorylaeum bölgesi ile olan sınırlarını belirlemeden antik Dorylaeum'un merkezlerini belirlemek oldukça güçtür. Ele geçen eserin merkeze yakınlığına bakılarak bir sınıflandırmaya gidilmesi, üstelik Dorylaeum'un kendisine bağlı olan yerleşimleri gösteren herhangi bir belgeye sahip olmadan nüfuz alanı çıkarmak ve bir sınır çizmek bu noktada oldukça tehlikeli bir yöntemdir. Bu nedenle Hitit kaynaklarına bakılıp, Frig dilinin çözülmesinin ardından çevredeki bütün merkezlerin sağladığı eserler ayrıntılı olarak değerlendirilmek ve eğer yapılabiliyorsa sınıflandırılmak zorundadır. Böylelikle daha gerçekçi sonuçlara ulaşmak mümkündür.¹⁶²

Bütün bunlara rağmen birinci bölümde de değinildiği gibi, yazılı belgelerin yetersiz kaldığı yerlerde, şimdilik sınırların belirlenmesinde geçerli yöntem epigrafik

¹⁶⁰ P. Frei, **a.g.e.**, (1983), s. 57; P. Frei, **a.g.e.**, (1989), s. 12.

¹⁶¹ Fonetik olarak sessiz harflerin arasına *-ou* hecesinin girmesi (*Kreouer* ve *Ouez*), *-z*'nin olduğu yerler (*Aboz-*, *Meze-*, *Ouez-*); Morfolojik olarak etnikonların son eklerinin önüne); Morfolojik olarak etnikonlarının *-anos* son eklerinin önüne *-e*'nin gelmesi (*Akl/re-*, *Ammite-*, *Korose-*, *Meze-*, *Sakle-*, *Sere-*, *Taile-*). P. Frei, **a.g.e.**, (1990), s. 193. Frei bu konu hakkında daha çok çalışılması ve özellikle Frig dilinin çözümlenmesi gerektiğini, ayrıca Hitit belgelerine bakılıp yer adlarının daha erken dönemlerdeki durumları da incelenmesini ve tabii ki yeni yapılan arkeolojik çalışmaların da göz önünde bulundurulması zorunluluğunu belirtmektedir. P.Frei, **a.g.m.**, (1990), ss.193-vd:

¹⁶² P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 12.

malzemenin sınıflandırılması şeklindedir. Buna göre Dorylaeum bölgesi içinde aşağıdaki yerler gösterilebilir:

Marlakko (Μαρλακκου)

Eskişehir'in 20 km. güneyinde, bugünkü Avdan köyünde ele geçen toplam altı yazıtta Μαρλακκου yer adına rastlanmıştır. Yazıtlar sunu yazıtı olup üç gruptur;

1. Marlakko-‘lu birinin yapmış olduğu sunu;

a. “*Marlakkolu ...oğlu Demetrios, ürünleri için bu adağı Zeus Bronton’a adadı*”¹⁶³

2. Marlakko köyündekilerin (köylülerin) yapmış olduğu sunular;

a. “*Marlakkos köyünün yiğit insanları mutlu bir yaşamın devamını dileyerek ve tüm yakınlarının esenliği için Hosios kai Dikaos ile en büyük, görkemli ve gül parmaklı Helios’a değerli hediyeler, mermer ve gümüşten değerli tanrı hediyeleri sundular*”¹⁶⁴

b. “*Marlakkoslular ürünleri için bunu Zeus Bronton’a adadılar*”¹⁶⁵

3. Köyden birinin, köy halkına yapmış olduğu çelenk hibesi (başka bir deyişle söz konusu kimse, çelenk sunusu için gerekli masrafı üstlenmektedir) ve çelengin köy halkı tarafından tanrıya adanması şeklindedir. Bu tür sunulara komşu köy Kuyucak’ta bulunan bir yazıt dışında yalnız Avdan yöresinde rastlanmaktadır.¹⁶⁶

a. Kuyucak’ta ele geçen stel yazıtında; “*Markos’un Serealılar için çelengi. Serealılar, Zeus Ktesias’a (bu) adağı (adadı)*”¹⁶⁷

b. Avdan’da ele geçen stel yazıtında; “*Neokles oğlu Aurelius Onesimos’un Marlakkoslular için çelengi. Marlakkoslular, ürünleri için (bu) adağı, Aleksandros ve hakem Euthykhes öncülüğünde Zeus Bronton’a adadı*”¹⁶⁸

c. Avdan’da ele geçen stel yazıtında; “*...Marlakkoslular için çelengi. Marlakkoslular, ürünleri için bunu Zeus Bronton’a adadılar*”¹⁶⁹

d. Avdan’da ele geçen mermer parça üzerinde “*Marlakkoslular ürünleri için bunu Zeus’a adadı*” yazmaktadır.¹⁷⁰

Birinci ve ikinci grupta verilen yazıt tiplerine başka kült yerlerinde de rastlanırken, üçüncü gruptaki sunu bizzat köyde kutlanan bir bayrama işaret etmektedir.

¹⁶³ P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 11.

¹⁶⁴ P. Frei, **a.g.e.**, (1983), no:3, s.61: P. Frei, **a.g.e.**, (1988), ss. 11-12.

¹⁶⁵ P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 13.

¹⁶⁶ P. Frei, **a.g.m.**, Bonn, 1988, s. 33.

¹⁶⁷ **MAMA**, V; no: 175: P. Frei, **a.g.m.**, Bonn, 1988, s. 14.

¹⁶⁸ P. Frei, **a.g.m.**, Bonn, 1988, s. 15.

¹⁶⁹ **MAMA** V, no: 124: P. Frei, **a.g.m.**, Bonn, 1988, s. 16.

¹⁷⁰ **MAMA**, V; no: 124: Frei, bu stelin baş tarafını; “*Hermes’in öncülüğünde...*” şeklinde okumuştur. P. Frei, **a.g.m.**, Bonn, 1988, ss. 13 ve 17.

Yani bu yazıtlarda geçen yer isminin buluntu yeri yakınında aranması gereken antik yerleşmeye ait olduğunu söyleyebiliriz. *Marlakko-* sözcüğü bilinen bir dil grubunun içine sokulamadığı için etnik bir yerleşim adı gibi durmaktadır ki burasının da Avdan civarında aranması gerekmektedir.¹⁷¹

Aklean (Ακλεανοί)

Eskişehir’de ele geçen küçük mermer bir bomos üzerinde hem bir yazıt hem de drapeli ve başında polos ile taçlandırılmış bir tanrıça büstü betimlenmiştir. Sunak üzerinde ayrıca bir öküz başı ile koç başı da yer almaktadır. Yazıt şöyledir; “*Akleanlılar, Akrea anası için bu adağı adadı.*”¹⁷²

Yazıtta, sunuyu yapan köy halkının ismi, Ακλεανοί, tanrının epiteti de Ακρεανη şeklinde geçmektedir. Frei, MAMA V’de verilen resmin yakından incelendiğinde, ilk ismin önünde bir harfin eksik olduğu, bunun bir Σ ya da bir Ξ olabileceğini bildirmektedir. Ayrıca İnönü çevresinde bulunup, bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde bulunan bir stel yazıtındaki Σακλεανοί ethnikonuna bakarak, buradaki ethnikonun da Σακλεανοί şeklinde anlaşılabileceğinin göz önünde tutulması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle *Sakle-* ile başlayan bu antik yer büyük olasılıkla bugünkü İnönü ilçesinin çevresinde aranmalıdır.¹⁷³

Kronosmegalos (Κρανοσμεγάλου)

Bu kült ile ilgili Eskişehir’de iki yazıt ele geçirilmiştir. Birincisinin yazıt çevirisi; “*Menandros, Meter apo Kranosmegalos’a bu adağı adadı*”¹⁷⁴ şeklindedir. İkinci yazıt ise; “*Kranosmegaloslu Babos ve Menandros, kendi ceplerinden bu adağı tanrıça için adadılar*” şeklindedir.¹⁷⁵

Kültün asıl merkezinin neresi olduğu hakkında farklı görüşler olsa da, anıtların dağılımı kült merkezi olarak Eskişehir’i göstermektedir. Üstelik bir olasılık tanrıça, adını kentin hemen yanı başındaki yerel özellikler taşıyan bir yerleşim yerinden almış gibidir.

Trikomia (Τρικωμία)

¹⁷¹ P. Frei, EA, 1988, ss. 33 – 34. Frei, aynı makalenin dipnotunda yaptığı açıklamada, bir çok durumda yer isminin şeklini belirlemenin mümkün olmadığını, böyle durumlarda, burada olduğu gibi sözcüğün kuşku hecesinin – ile, yani *Marlakko-* şeklinde yazıldığını, çünkü bu durumda *Marlakkos* ve *Marlakkon* arasında bir seçim yapılamayacağını bildirmektedir: MAMA V, s. xxiv.

¹⁷² MAMA, V; no:7.

¹⁷³ P. Frei, a.g.m, (1988), s. 34.

¹⁷⁴ MAMA, V; no:9.

¹⁷⁵ MAMA V, no: 253.

İlkburun köyünde ele geçirilen bir stel üzerindeki yazıt; “*Uğurlar olsun! Lykia Apollon’u için Trikomialı yerleşimciler kendileri ve yakınları adına bu adağı (diktiler)*”¹⁷⁶ şeklindedir. Trikomia, en verimli eskiçağ yerleşmelerinden birisidir.¹⁷⁷

Masike Μασικη

Avdan’dan ele geçen adak stelinde; “*Masikelular ürünleri ve tüm yakınları için bunu Zeus Bronton’a adadılar*”¹⁷⁸ yazmaktadır. Bu yer Avdan civarında olmalıdır. Nacolea bölgesinde olarak düşünülen Aşağı Ilıca’da da benzer bir yazıt ele geçirilmiştir.¹⁷⁹

Vezaiton (Οvezaiton)

Avdan’dan ele geçen yazıtta; “*Menophon, Apolonides ve Philtes tüm yakınları ve Vezaitonlular için bunu Zeus Bronton’a adadılar*” yazmaktadır.¹⁸⁰ Adakların Zeus Bronton’un Avdan’daki kutsal alanında bir grup köylü tarafından yapılmış oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu köyü yeri tam olarak belirlenememiştir. Cox ve Cameron, Οvezaiton halkının olasılıkla Süpüren’de oturduğunu zira, burasının Zeus Bronton adına adakların yapıldığı köylerden birisi olduğunu belirtmektedirler.¹⁸¹

Menothas (Μηνοθαδος)

Ayyvacık’da ele geçen mermer bir stel üzerinde; “*Menothaslı Aurelioslar; Hermokles, Papas ve Hermes (bu) adağı kendileri ve tüm yakınları için Zeus Bronton’a adadı.*”¹⁸² Buradaki “Menothas”ın yeri belli değildir.

Kimeliaeis (Κιμελιαεις)

Aşağı Ilıca’da ele geçen sunak yazıtında; “*Kimeliaeis sakinleri, kutsal memleket üzerindeki ürünleri için Zeus Sabazios’a (bu) adağı (adadı)*” Burada aslında “*Kimeliaeis*” (Κιμελιαεις) sözcüğü herhangi bir yerleşim yerini işaret etmese de, ikinci sözcük (ένχωριος) “*sakinleri*” sözcüğü ile böyle bir yoruma gidilmektedir.¹⁸³ Ancak yer konusunda belirsizlik vardır.

Orokoreitos (Οροχωρείτος)

¹⁷⁶ MAMA, V, no: 87, s. 48.

¹⁷⁷ MAMA, V, s. 4; MAMA V; no: 87 ile 92 numaralı bütün eserler burada ele geçirilmiştir. Waelkens de Dorylaeum bölgesindeki en zengin kalıntıların burada olduğunu belirtmektedir. Bkz. M. Waelkens, a.g.e. (1986), s. 138.

¹⁷⁸ MAMA, V, no: 126: Aşağı Ilıca’daki yazıt için bkz. Haspels, a.g.e. (1971) no: 137.

¹⁷⁹ MAMA, V, s.xxiv.

¹⁸⁰ MAMA, V, no: 127.

¹⁸¹ MAMA, V, s. xxiii.

¹⁸² MAMA, V; no: 172.

¹⁸³ P. Frei, a.g.m. (1988), s. 22.

Kızılcaören’de ele geçirilen stel yazıtında; “*Uğurlar olsun! Yüce imparator Commodus zamanında, Orokoreitos’un rahip ve rahibeleri (bunu) Menofilos’un kızı Afia, Apollo Nigeros ve Meter için (diktiler)*”¹⁸⁴ yazmaktadır. Buradaki Orokoreitos’un neresi olduğu belli değildir.

Koroseanos (Κοροσεανοί)

Avdan’da ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “*Koroseanos halkından, Bakkhos’un yeni üyeleri, kendileri ve köyleri için bu adağı Zeus Dionysos’a adadı*”¹⁸⁵

Genel bir değerlendirme yapıldığında Dorylaeum bölgesi içerisinde bulunan iki yer olan, Avdan yakınlarındaki *Marlakkon* ve Süpüren yakınlarındaki *Oueza* dışında, diğer yerler için belirli bir lokalizasyon yapmak oldukça zordur. Buralar; *Abaeus*, *Akl/reanos*, *Ammiteanos*, *Gordenos* (Bizans döneminden), *Kimeliaeus*, *Koraitenus*, *Koroseanos*, *Kournaitenos*, *Kreouerenos*, *Masikenos*, *Mezeanos*, *Sakleanos*, *Taileanos*, *Abeokometes*, *Neokometes*. Bunların yanında sadece tanrıların epitetlerinden bilebildiğimiz (*Zeus*) *Abozenos* (Dorylaeum bölgesinin dışında kutsal alan), (*Zeus*) *Korenos*, (*Zeus*) *Malenos*¹⁸⁶ vardır. Avdan’da ele geçen bir parça üzerinde görülen tanrı epiteti olan Αουάδιω sözcüğüne dayanarak C.W.M. Cox ve A. Cameron “Aouada” diye bir yer isminin varlığını ortaya atıp, bu adın bugünkü Avdan sözcüğünde hala yaşadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak, Frei’in bulduğu iki adet yeni yazıt Eskişehir çevresinde tanrı Sabazios’un isminin Σαουάδιος şeklinde de yazılabildiğini göstermektedir. Bu yazıtlardan yeri maalesef bilinmeyen bir tanesi Δι Βροντωντι κέ Σαουάδιω (Zeus Bronton ve Sabazios’a) adanmıştır. Süpüören Köyü çevresinde ele geçen diğeri ise yine aynı tanrı çiftine sunulmuştur. Şu halde yazıt içeriklerinde aslında *Aouoada* diye bir yer yoktur.¹⁸⁷ Aynı şekilde *Abeokometes* sözcüğü üzerine de yorum yapmak çok daha

¹⁸⁴ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.77.

¹⁸⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 144.

¹⁸⁶ P. Frei, “**a.g.m.**,” (198)1990, s.190. Yazıtlardaki kimi açıklamalar da konunun aydınlatılması açısından yardımcı olmaktadır. Özellikle “kome” (köy) açıklamaları bu noktada önemlidir. Örneğin, *Neokometes* ile ilgili bir sorun yoktur. Burası yeni bir yerleşim yeri olarak inşa edilmiş ve olasılıkla ilk kurulduğunda bir köydür. Adı tamamen Grekçe olduğuna göre, köyün kuruluş dönemi Hellenistik ya da imparatorluk dönemi olmalıdır. Bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1990), s.190.

¹⁸⁷ P. Frei, **a.g.m.**, (1988) s. 33. Süpüören’de ele geçen mermer steli Cox ve Cameron; “*Teimon ve Aleksandros, babaları Menepilos ile Asklepas ve Aleksandros için (bu) adağı Zeus Bronton Aouadios’a (ya da Aouadios Zeus Brontonuna) adadılar*” şeklinde okumuşlardır. **MAMA**, V; no: 157: Eskişehir’de ele geçmiş sunak yazıtında; “...oğlu rahip... ve Arsekometon çocuklarıyla birlikte, karısı Appe, damadı..., ürünleri, patronları ve tüm yakınlarının esenliği için Zeus Bronton’a ve Sabazios’a bu adağı sundular” P. Frei, **a.g.m.**, s. 19. Diğer Sabazios anıtları için bkz. E.N.Lane, **Corpus Cultus Iovis Sabazii**, EPRO, Leiden, 1985.

zordur. Zira Grekçe olmayan yer adlarına sık sık rastlanmaktadır.¹⁸⁸ Dolayısıyla bu ad etnik bir ad gibi durmaktadır.

2. POLİTİK YAPI

Dorylaeum ve çevresinde yazılı dönemler öncesine ışık tutabilecek bir çok merkez saptanmıştır. Mağara yerleşimleri dışında tescillenmiş altı yüz elliye yakın höyük, Kalkolitik ve erken Tunç çağına kadar gitmekte ve Dorylaeum'un oldukça erken dönemlerden itibaren yerleşim gören bir bölge olduğunu kanıtlamaktadır. Doğal olarak karşılamak gerekir ki bu merkezler genelde hep su kenarlarında kurulmuştur.

Resim 6 : Kızılınler
(Kaynak: Faruk Uğurlu Koleksiyonu)

Resim 7: Kızılınler'den Ovanın Görünüşü
(Kaynak: Faruk Uğurlu Koleksiyonu)

Bu merkezlerden en önemlisi hiç şüphesiz ki Demircihöyük'tür.¹⁸⁹ Ardından bölgede, özellikle Dorylaeum'un merkezi olarak kabul edilen Şarhöyük'te yapılan arkeolojik çalışmalar, bu höyükte bir Hitit şehrinin varlığını, arkeolojik ve filolojik malzeme ile ortaya koymaktadır. Şarhöyük sırasıyla; Geç-Hitit, Frig, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait malzeme vererek, Dorylaeum'un yaşamış olduğu tarihsel süreci en iyi şekilde özetlemektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ P. Frei, **a.g.m.** (1990), ss.190-191; **RE**, 20, 1941, s. 806. Bu örnekte de görüldüğü gibi olasılıkla bu tür yer adları genitif (-in hali) olarak çekilmiş (e.g. Appoukome) haldedir. Ancak, sözcüğün etnik yapısı hala araştırılmayı beklemektedir. Aynı zamanda bunların kişi ve tanrı adları ile olan ilişkileri de hala soru işaretleri ile doludur. P.Frei, **a.g.m.**, (1990), s. 191.

¹⁸⁹ Eskişehir – Bilecik yolu üzerinde, Eskişehir'den 19 km. uzaklıkta bulunan Çukurhisar köyünün 5 km. batısına düşen höyük yuvarlak biçimli olup, çapı 80m., ova düzeyine göre yüksekliği 7 m. kadardır. MÖ 3000–MÖ 2500 arasındaki yerleşmelerin izleri vardır. Buradaki araştırmalar, Kurt Bittel tarafından başlatılmış, ardından Manfred Korfmann 1975 ve 1978 yılları arasında kazıları devam ettirmiştir. Kazılar şu an Prof. Dr. Turan Efe ve ekibi tarafından sürdürülmektedir.

¹⁹⁰ Kazının buluntuları Orta Anadolu Hitit malzemesine koşuttur. Bu Hitit şehrinde Luvi / Hitit resim yazısının kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Şarhöyük Hitit yerleşmesi,

Resim 8: Demircihöyük
(Kaynak; Demircihöyük Kazı Arşivi Arkeoatlas, 2003, s. 113)

Araştırmanın zamansal sınırları içinde kalan, Roma İmparatorluk dönemindeki Dorylaeum'un politik yapısını belirlemek kolay değildir. Hele hele Dorylaeum ile Roma arasındaki ilişkileri ayrıntılı olarak çalışmak şu an için hemen hemen olanaksız gibi görünmektedir. Zira ele geçen epigrafik ve arkeolojik malzeme ağırlıklı olarak dinsel ve toplumsal yapı ile ilgili veri sağlamaktadır. Ancak yine de bölgede ele geçen az sayıda yazıt, arkeolojik malzeme, sikke ve edebi kaynak sayesinde, Aezani kadar olmasa da, bir yere kadar politik yapıyı da çözümlmek olasıdır.

2. 1. Hellenistik Dönemdeki Politik Gelişmeler

Hellenistik dönemdeki yapıyı anlamak için, Hellenistik dönemdeki sosyopolitik yapıya kısaca değinmek gerekmektedir. İskender'in herhangi bir mirasçı bırakmadan ölmesinin ardından ortaya çıkan uzun savaşlar, binlerce insanı harekete zorlamış ve askerler, onların eşleri ve çocukları, hizmetlileri, köleleri ve tabii ki yol eşyalarından oluşan bu insan kitleleri ordularla hareket eden gruplar olmuşlardır. Haspels'in deyiimiyle, "*Hellenistik ordu, hareket eden büyük bir kente eşit*"¹⁹¹ hale gelmiştir.

Sakarya ırmağının batısındaki Hitit ülkesinin batıya açılan kapısı konumundadır. Burada ele geçen bullada kayıtlı kralın, merkezi Büyük Hitit

krallığı hanedanının bir yakını olduğu düşünülmektedir. Böylece Şarhöyük'teki Hitit şehri ve çevresindeki topraklarla Büyük Hitit krallığının bir parçası veya Hitit krallığına bağlı bir ülke olduğu ortaya çıkmış oluyor. Bkz. A. Muhibbe Darga, **a.g.m.** (2004), ss. 269 – 276.

¹⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. I., Rostovtzeff, **Hist. Hellenistic World**, I, ss. 143 – 147: Böylesi bir güruhun bir yerden bir yere gitmesi oldukça büyük bir sorundu. Zira, böylesi bir grup, ancak üç yada on günlük yiyecek taşıyabiliyordu. Bu nedenle belirli aralıklarla, belirli yerlerde komutanlar tarafından, alış veriş için pazarlar yaratılması gibi çok ciddi organizasyonlar gerekmekteydi. Üstelik istila edilen bir yerde üreten halka zarar verilmemesi gerekiyordu. Çünkü böylesi bir olumsuz durum, istila edenlerin de işlerini bozacaktı. Bu nedenlerden dolayı, Lysimachus'un, erzağın bol olduğu Dorylaeum yakınlarında açıkta kamp kurması gayet normaldir. Böylesi bir zamanda ayrıca şöyle düşünülebilir; yollar boyunca Diadokların orduları, tepelere nüfuz eden ve buralarda kaleler kuran gruplar ile birlikte dağlık alanlardaki insanlar kendilerini sürekli bir karmaşanın yaşandığı ortamın çekim merkezinde hissetmiş olabilirler.

Diadokhlar döneminde bölgenin politik yapısı ile ilgili iki kale özellikle dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi Kırk Kız Kale'dir. Türkmen Baba Dağı'nın kuzeybatısındaki kalenin yapımı Hellenistik dönem olarak tarihlenmekte ve burasının Ipsus Savaşı sırasında etkin bir yer olduğu düşünülmektedir. Çünkü kale ne bir Frig kalesi özelliği taşıdığı gibi nede tepede herhangi bir Frig kalıntısına rastlanmamıştır. Geç Hellenistik veya Roma dönemlerinde de yapılmış olması ihtimal dışındadır. Zira bu dönemlerde bölgede böyle bir kale yapmayı gerektirecek askeri hareketlilik bilinmemektedir. Tip olarak da Geç Roma yada erken Bizans döneminin kale tipine uymamaktadır. Kaleyi bizzat gören Haspels, burasının özellikle dağlık alanların aşağısındaki yolları denetlemek açısından stratejik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Diodorus Siculus'un da değindiği gibi Hellenistik dönemde Antigonos ile Lysimachus arasındaki mücadele sırasında Lysimachus'un Dorylaeum'da kamp kurduğu ve buradaki ilk kampın Dorylaeum'dan 400 *stadia* (yaklaşık 80 km.) uzaklıkta olduğu bilinmektedir. Frigya bölgesinde bu iki general arasında MÖ. IV. yüzyılın son çeyreğinde geçen mücadelede Lysimachus, ordusunu güçlendirmek için kampına geri çekilmişse de, Antigonos, onu izleyerek savaşa zorlamıştır. İlk önceleri bu meydan okumaya ilgi göstermeyen Lysimachus, ordusuna yiyecek olarak lojistik destek sağlayan kimi yerleri Antigonos'un ele geçirmesinin ardından, güçlerinin tükeneneğinden korkarak geceleyin daha da geri çekilerek, Dorylaeum'da yeni bir kamp kurmuştur. Dorylaeum kenti, Diodorus'un yazdığına göre buğday ve diğer besin kaynakları açısından oldukça verimli bir bölge olduğu gibi, stratejik açıdan da korunaklı bir bölgedir. Zira burada bulunan ırmak (bu günkü Porsuk Nehri) Lysimachus'un ordusuna korunma da sağlamıştır. Haspels'e göre Lysimachus'un bu kampı, Suriye'deki Selevkoslardan gelebilecek bir yardım için güneyde idi ve Antigonos bu duruma karşın, gözetleme kulesi olarak Kırk Kız Kale'yi seçmiş olmalıydı. Benzer şekilde başka bir kale de Kilise – Orhaniye köylerinin güneyindeki yüksek alanda bulunan ve duvarlarının yapım tekniği ile Kırk Kız Kale'ninkine benzeyen kaledir. Bu kale de olasılıkla Diadoklar döneminde hizmet etmiştir.¹⁹²

Kısacası Dorylaeum çevresi, gerek orduların ilerlerken kamp kurmalarına izin veren stratejik konumu gerekse zengin tarım alanları ile Hellenistik dönemde Anadolu'nun önemli bölgelerinden birisi olmuş gibi gözükmemektedir.

Ipsus Savaşı'ndan sonra Frigya bölgesi Lysimachus'un eline geçmiştir. Yirmi yıl sonraki Kuroupedion Savaşı'nın ardından da ülke Selevkosların mülkü olmuştur. Bu dönem içerisinde Pergamon Krallığı, Attalidler yönetimi altında günden güne güçlerini arttırmıştır. MÖ.188'deki Apamea Barışı'ndan sonra, Antiochus Anadolu'daki bütün isteklerinden vazgeçince böylesi bir gelişme Pergamon Krallığı'nın

Zira, sırada kimi geleceği belli değildir. Bu nedenle, bu dönem Frig kalelerindeki halkın yerleşimlerini terk ettikleri dönemdir. Bu insanlar, bir daha dönmek üzere buraları terk etmişlerdir. Midas Kale'deki yerleşme yapılan arkeolojik çalışmalar bunu göstermektedir. Hiç mücadele olmaksızın insanlar eşyalarını (eve ait çanak çömleklerini) bırakıp gitmişlerdir. Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971), ss. 152 - 153.

¹⁹² **Diod.** XX, 107-108. Daha sonra, Antigonos, Lysimachus'un peşine düşmüş askeri kampını kuşatmıştır. Kampı çevreleyen hendek, tamamen sarılmış ve Lysimachus gece yarısı kamptan kaçmıştır. (XX; 109) Lysimachus, bundan sonra, Antigonos'a karşı mücadele edebilmek için, general Seleucus'un güçleriyle kendi gücünü birleştirmiştir. Orduların birleşme noktası, bugünkü Bolvadin ilçesine yakın bir yer olmuştur ki burada atlanmaması gereken nokta, Lysimachus'un ordusunu götürdüğü yoldur. Bilindiği kadarıyla bu güzergah, kuzeyden gelip, Dorylaeum üzerinde Ege bölgesi içlerine doğrudur. Lysimachus'un, Dorylaeum üzerinden gitmesinin en temel nedeni, büyük olasılıkla, bölgenin lojistik açıdan ordulara önemli destek sağlamasından kaynaklanmaktadır. Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 152; D. Magie, **RRAM**, II, s. 1000.

işine yaramış ve Frigya, Lycaonia ile beraber bu krallığa geçmiştir. Attalidler, MÖ. 184/3 yılında, Frigya'nın Bithynia kralı tarafından kontrol edilen bir bölgesini gasp etmişlerdir ki bu bölgeye, yukarıda da değinildiği gibi "Frigya Epictetos" denilmiştir.¹⁹³

Antik dönem yazarlarının vermiş olduğu bilgiler yanında, Dorylaeum için bu döneme ait en önemli kaynak sikkelerdir. Sikkelere göre, Hellenistik dönemde Dorylaeum'un bölgede yavaş yavaş kendini göstermeye başladığı görülmektedir. Nitekim bölgede ele geçen sikkelerden biri, MÖ. IV. yüzyılın sonlarına, Philip II veya İskender III dönemlerine tarihlenmektedir.¹⁹⁴

2. 2. İmparatorluk Dönemindeki Politik Gelişmeler

Pergamon kralı Attalus III'ün bir vasiyet ile Pergamon topraklarını Roma'ya bırakması sonucu Asya Eyaleti belirmeye başlasa da, Roma Senatosu, MÖ. 120 yılına kadar Frigya'yı Asya Eyaletinin bir parçası yapmamıştır. MÖ. 116 yılında gelen bir grup komisyon üyesi bu iş için bölgeye gönderilmiştir. Ancak, Attalus III'ün mirası bölge halkı için pek de hayırlı olmamış ve Roma'nın vergi sistemi ile eyaletteki yoksulluk giderek artmaya başlamıştır.¹⁹⁵ Ardından Frigya bölgesi ve doğal olarak merkezleri kendilerini Roma ile karşılıklı ilişkilerini geliştirme telaşı içerisinde bulmuşlardır. Önce Mithridates ile yapılan savaşlar,¹⁹⁶ ardından Asya Eyaleti valisi Lucius Valerius Flaccus yönetiminde bölgede yaşanan sorunlar en ciddi gelişmeler olmuştur. L. Valerius Flaccus, bir savaş filosu oluşturma bahanesi adı altında eyaletteki kentlerden zorla para toplamıştır. Aslında Roma'nın hiç de bir donanmaya gereksinimi olmadığı için, toplanan verginin büyük bir kısmını kendisi denetim altında tutmuştur ki bu dönemde zorla vergi topladığı topluluklar arasında Dorylaeum halkı da vardır.¹⁹⁷

¹⁹³ Haspels, **a.g.e.**, (1971), ss. 153 - 154.

¹⁹⁴ M.Thompson – O. Morkholm – C. M. Kraay, **An Inventory of Greek Coin Hoards**, (New York, 1973). Dorylaeum; no: 1396. Dorylaeum'un yanında bölgedeki diğer merkezler de Hellenistik dönemde sikke basmışlardır. Örneğin, bu döneme ait olmak üzere Apameia'ya ait bir çok sikke yer almaktadır. Yine Amorium ve Laodiceia'nın da sikkeleri vardır. Sikkeler açısından bakıldığında, Frigya, kentleri arasında Apameia içlerinde en gelişmiş olan Hellenistik dönem kentiymiş gibi durmaktadır.

¹⁹⁵ Haspels, **a.g.e.**, (1971), s. 162.

¹⁹⁶ Mithridates ile yapılan savaşlar sırasında Frigya'da da çatışmalar yaşanmıştır. MÖ. 88 yılında Mithridates kuzeyden ilerlerken, Asya prokonsülü C. Cassius, "Frigya'daki en güçlü kaleye", Afyon'daki Leonton Kephale'ye geri çekilmiştir. Cassius burada, çoğu zanaatçı ve köylü olan, Frigyalılardan ve Galatyalılardan oluşan, yeni asker olan diğer Romalılar ile talim yapmaya çalışmıştır. Cassius, Frigyalılar arasından zorla asker toplamıştır. Fakat, her iki grup da çok tembel olduğu için, savaş için mide ağrıları çeken adamları kullanma projesinden vazgeçmiştir. Cassius bu insanları uzaklaştırarak, kendisi ordusu ile birlikte Apamea Kibotos'a geri çekilmiştir. Haspels, **a.g.e.**, (1971), s. 162: Appian., **Mith.**, 19: D. Magie, **RRAM**, II, ss. 1101 – 1102.

¹⁹⁷ MÖ. 62 yılının yazında Pompeus, yeni fetihler yapmak için hazırlıklar yaparken, Asya eyaleti, Mithridates savaşları sırasında Sulla'nın yerini almış ancak astlarından biri olan Fimbria tarafından öldürülen şansız bir generalin oğlu Lucius Valerius Flaccus tarafından yönetilmekteydi. Flaccus, görevde

MÖ. I. yüzyılda Dorylaeum'un kendi yerel hükümetine sahip¹⁹⁸ olduğu bilinmektedir. Ancak bu hükümetten kasıt, Anadolu'da bir çok örneğinin olduğu bir köy meclisi (γερονσία) idi.¹⁹⁹ Nitekim Zincirlikuyu'da ele geçirilen stel yazıtında; “*Arkhestrates oğlu Aurelios Filippis, dört kez meclis üyeliği yapmış olan Aurelios Aleksandros için*”²⁰⁰ yazmaktadır ki böylelikle bu meclisi somut olarak gösteren en önemli ipucu karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, Roma bölgede egemenlik kurduktan sonra, idari işler konusunda yerel yönetimlere de bir takım haklar vermiştir.

Ancak ne olursa olsun Dorylaeum da diğer merkezler gibi, Roma'nın Akdeniz dünyasında tek güç kaldığı dönemde gelişmiş ve bugün de kullanılan sıcak su kaynakları sayesinde ve konumu nedeniyle, önceleri tepede yaşamakta olan halk, Roma egemenliğinin sağladığı ortam içinde yavaş yavaş ovaya inmeye başlamıştır. Ardından I. yüzyıldan başlayarak, II. ve III. yüzyıllarda Dorylaeum, bölgesel anlamda sınırlarını genişletmiştir.

Yerel hükümetine sahip olan Dorylaeum, Augustus döneminde (MÖ. 27 – MS. 14) kendi sikkesini basmıştır. Yazıtlı mermerlerden en eskisi de Augustus çağına aittir. MÖ. 10 ve MÖ. 1 yılları arasına tarihli yazıt, Asya prokonsülü olan Paulus Fabius Maximus'un Latince bir emridir. Bu emirde Asya eyaleti kentlerinde yılbaşının imparatorun doğum günüyle aynı güne getirilmesi istenmektedir.²⁰¹

Bölgede kronolojik anlamda ikinci yazıt Vespasian döneminde (69-79) Asya prokonsülü Eprius Marcellus'un şerefine dikilen heykeldir. Çok zengin olan Marcellus'un, heykeli yönetiminin ikinci yılında diktirdiği ve masraflarının Dorylaeum halkının verdiği vergilerden karşılandığı tarih kayıtlarında vardır. Marcellus'un Asya eyaletinin dört ayrı kentinin sikkeleri üzerinde adı yazılıdır. Aslında Vespasian dönemi, I. yy'da imparatorların Senato eyaletlerini kontrol etme eğiliminin arttığı ve bu nedenle imparatorlar ile Senato arasındaki mücadelenin alevlendiği aynı zamanda da halk üzerinde imparatorlara karşı hoşgörüsüzlüğün ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Marcellus'un sadece dört kent sikkesi üzerinde betimlenmesi bunun bir göstergesidir.²⁰²

bulunduğu sırada halk arasında oldukça iyi bir üne sahipti. Valiliğinden bir önceki yıl, *praetor* olarak değerli bir çalışma yaparak, Catiline ile bağlantısı olan Galatları tutuklayarak adalet ve düzenin sağlanmasında etkin rol oynamıştı. Ancak, diğer bir çok Romalı gibi valilik görevini, zenginliğini arttırmak için bir fırsat olarak görmüş ve eyaleti sömürmek için en ufak bir tereddüt göstermemiştir. Bkz. D. Magie, **RRAM**, I, s. 379.

¹⁹⁸ **Cic. flacc.**, 39; **Cic. ad. fam.** III; 8, 3; D. Magie, **RRAM**, II, s. 1000.

¹⁹⁹ **MAMA**, V; no: 86. Örneğin, Orcistus ya da Philadelphian Castollus gibi kentler yanında, Pamphylia, Isauria ve Sangarius vadisinin ortasındaki köylerde de meclisler yer almaktaydı. Bkz. **MAMA**, V, s.47.

²⁰⁰ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.80.

²⁰¹ P. Frei, **a.g.m.** (1983), s.11.

²⁰² Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 170, 171, 172.

Pessinus'ta ele geçen ve Dorylaeum halkı tarafından Titus'un "Caesar" unvanı (70 – 79) alması nedeniyle, onurlandırmak amacıyla dikilmiş mermer yazıt ele geçirilmiştir.²⁰³ Titus'un onurlandırılması, babası Vespasian'a yapılan onurlandırma töreni ile paralellik gösterir. Yazıt 72/73 yıllarına tarihlenmektedir. Eser üzerindeki yazıtta sorgulanması gereken şey, neden bunun bu tarihlere ilişkin olduğudur. Zira bu tarihlerde iktidarda Vespasian vardır. Titus, 79 – 81 yılları arasında imparator olmuştur. Böylesi bir soruya öncelikli olarak verilecek yanıt, Dorylaeum halkının *civitas* (vatandaşlık) kavramının farkında oldukları yönündedir. Ancak yine de neden bu tarihte dikildiğinin yanıtı tam olarak açıklanamamaktadır.²⁰⁴

Hadrian'ın II. yüzyıl ortalarında eyaletlerde yaptığı etkinliklerin sonucunda Dorylaeum'a ait olan topraklarla, bunlara bitişik olan bölgelerin sınırları düzenlenmiştir.²⁰⁵

III. yüzyıl içerisinde Anadolu'daki kısmi barış ortamı bozulmaya başlamış ve istilacılar Anadolu'ya akmıştır.²⁰⁶ Bu karışık ortam sırasında, Dorylaeum halkının yapmış olduğu bir hareket gerçekten de dikkate değerdir. Zira Dorylaeum halkı bu dönemde inşa ettikleri yerleşimin duvarlarında kullanılmak üzere, yüzyıl öncesinde Dorylaeum'un en önde gelen hayırseveri Q. Aelius Voconius Stratonius tarafından dikilmiş sekiz heykel altlığını ve kamu binalarına ait olduğu düşünülen malzemeyi devşirme malzeme gibi kullanmışlardır. Mitchell'e göre halkın bu tavrı kentli olma gururunun kayboluşunun bir simgesidir.²⁰⁷ Araştırmanın ilk bölümünde de tartışıldığı gibi, zaten hiçbir zaman "kentli" (πολις) olmamış bir toplumun ve bölgenin, ilk fırsatta böylesi bir tutum sergilemesi olağan görünmektedir.

III. yüzyıl aynı zamanda belgelerin de arttığı yüzyıldır. Özellikle mil taşları açısından bu dönem oldukça zengindir. Sırasıyla; Caracalla ve Geta ile Septimius Severus (193-211) dönemine; Etruscilla ile birlikte Traianus Decius (249-251) dönemine ve Herennius Etruscus ve Hostilianus ile birlikte yine Traianus Decius (251) dönemine;; Volusianus ile birlikte Trebonianus Gallus (251-253) dönemine; Gallienus ile Valerianus (253-260) dönemine; Maximianus ile birlikte Diokletianus (285-305) dönemine; Diokletianus – Maximianus ile Constantius – Galerius (293-305) dönemine

²⁰³ MAMA, V; no:1. OGI, II, 493.

²⁰⁴ P. Frei, **a.g.m.**, (1986), ss. 2-vd. Ayrıca bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1989), s.197.

²⁰⁵ D. French, **RRMAM**, no: 375: **CIL**, 3, 318: D. Magie, **RRAM**, I, ss. 569 – 626: Frei, **a.g.m** (1983), s.11.

²⁰⁶ Nitekim Ancyra'da ele geçirilen bir yazıt, barbar saldırıları ve kıtlık sırasında kente duvarlar ördüren bir kent hayırseverini onurlandırmaktadır. S. Mitchell, **a.g.e.**, (1993), s. 236: Aulock, **a.g.e.**, (1987), s. 17.

²⁰⁷ S. Mitchell, **a.g.e.**, (1993), s. 236

ve Constantinus (306-307) ile birlikte Galerius (306-308) dönemine tarihli mil taşları ele geçirilmiştir.²⁰⁸

Bu mil taşları üzerinde imparatorlara yazılmış olan onur yazıtları yukarıda anlatıldığı gibi halkın tepkisine aykırı olarak, Dorylaeum'daki kimi grupların Roma ile ilişkilerini korumaya çalıştığını göstermektedir. Örneğin, Yakakayı'da ele geçirilen mil taşı üzerinde; *“Uğurlar olsun! Efendimiz imparator Gaius Messius Quintus Traianus Decius ve son derece kutsal imparatoriçemiz Herenia Etruscille ve mümtaz caesarler Gaius Messius, Herennius Etruscillus Decius ve Marcus Quintius’un zafer ve ebedi... için”*²⁰⁹

Eldeki yazıtlar ışığında Dorylaeum'un, III. yüzyılın sonu ve IV. yüzyılın başlarında hala önemini koruduğunu göstermektedir. Diocletian'ın Dorylaeum'dan güneye giden yolların onarımına dair etkinliğini belirten ve III. yüzyıl sonu ile IV. yüzyıl başlarına tarihli mil taşı buna kanıttır.²¹⁰

Mil taşları yanında Roma dönemine tarihli Dorylaeum sikkeleri de politik alandaki yerinin belirlenmesi konusunda kısmi bilgi sağlamaktadır. Sikkeler, Vespasian'dan II. Philippus'a kadar olan döneme tarihlidirler. Dorylaeum'un bir Roma eyaleti içinde olmakla beraber, yerel yönetime sahip, sikke basan bir merkez olduğunu göstermektedirler. Ancak Roma devleti, eyalet kentlerinin sadece bronz sikke basmalarına izin verdiği için Dorylaeum ve daha doğudaki Midaem, Pessinus ve Nacolea sikkeleri hep bronzdandır. Sikkelerin bir yüzünde ait olduğu dönemin imparatorunun portresi, diğer yüzünde de şehir için önemli olan tanrı yada tanrıça, mabetler, bazılarında bir kartal yada aslan, yada şehir kurucuları betimleri yer almaktadır.²¹¹ Dorylaeum adına basılmış sikkeler üzerinde yer alan Romalı imparatorlar yada imparatoriçeler şunlardır: Vespasian, Titus Caesar, Domitian Caesar, Traian, Hadrian, Sabina, Commodus, Severus, I. Domna, Plautilla, Geta Caesar Augustus, Macrinus, Diadumenian, Elagabal, S. Alexander, Mamaea, Maximinus, Maximus ile Maximinus, Maximus Caesar, Gordian III, Philippus I, Otacilia.²¹²

²⁰⁸ D. French, **RRMAM**; no: 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377.

²⁰⁹ P.Frei, **a.g.m.** (1981), s.83.

²¹⁰ **MAMA**, V; no: 2.

²¹¹ Phrygia, **BMC**, Pl. XXV.

²¹² Aulock, **a.g.e.** (1987) s. 20.

2. 3. Geç Roma – Erken Bizans Dönemi

Bu dönemde özellikle Constantine'in Sasanilerle yaptığı savaşlarda bir kez daha Dorylaeum sahneye çıkmıştır. Savaşlar sırasında Bizans ordusunun bir bölümünün Dorylaeum'da kamp kurduğu, bunun yanında Krassos'un da, Dorylaeum'a fazla uzak olmayan bir ovada konakladığı bilinmektedir. Krassos, bölgeye geldiğinde önüne üç ana yol çıkmıştır. Birincisi, Ancyra'ya (Ankara) giden hacılar tarafından kullanılan yol; ikincisi, Dorylaeum'a ilerleyen büyük bir askeri yol; üçüncüsü ise yine savaşlarda dikkat edilmesi gereken ve Cotiaeum'a ilerleyen yol idi. Bu yollardan Ancyra'ya doğru olanı şartlarından dolayı uygun değildi. Bu nedenle Krassos diğer yollardan birini seçmek zorunda kalmıştır. Fakat, İnönü ile Kütahya arasındaki yol üzerinde ve de İnönü ile Eskişehir arasında herhangi bir ova yoktu. Aynı durum Constantine için de geçerliydi. O da, Constantinapolis'ten yola çıktıktan sonra Dorylaeum'a gelmeden önce İnönü veya daha kuzeyde bir yerlerde mola vermek zorunda kalmıştır.²¹³ Kısacası, Hellenistik dönemden beri ordular için önemli bir kamp merkezi olan Dorylaeum ovası aradan o kadar zaman geçmesine rağmen, konumundan (ve yollardan) dolayı önemini korumaya devam etmiştir.

Geç Roma dönemindeki başka bir gelişme, Dorylaeum çevresinde bir duvar yapılmak zorunda kalınmasıdır. Bütün mimari parçalar ve yazıtlar duvarın iç kısmında bulunmuştur. Daha sonra ikinci ve üçüncü sur duvarı yapılmıştır. Önceleri sur duvarı yokken sonradan böyle bir duvarın yapılması Anadolu antik kentlerinde olağandır. Körte bu savunma sisteminin 325'de kuzeyden gelen Got akınlarına karşı yapılmış olduğunu yazsa da, bu duvar Sasaniler için de yapılmış olabilir.²¹⁴

Dorylaeum'un V. yüzyılda bir takım yöneticilere ev sahipliği yaptığı²¹⁵ VI. yüzyılda da, bu dönem tarihçilerinden olan Theodore'un bildirdiğine göre, Amorium ile birlikte bölgenin önde gelen kentlerinden (*oiketores*) biri durumunda olduğu bilinmektedir.²¹⁶

²¹³ Ramsay, **Bishoprics**, I, s. 248.

²¹⁴ Gotlar o tarihlerde Anadolu'ya inmişler ve Pessinus'dan geçerek Kapadokya'ya kadar ilerlemişlerdir. Batı Roma'nın akınlarla zayıflaması da aynı döneme rastlar. A. Körte, **Göttingenische Geleherte Anzeigen**, (Berlin, 1897), s. 396.

²¹⁵ **MAMA**, V; no:4. μαγιστρωνου sözcüğünü içeren benzer yazıtlar Pompeioupolis'de ve ayrıca 459 tarihli bir yazıtta Sardis'de de geçmektedir.

²¹⁶ S. Mitchell, **a.g.e.** (1993), s. 127.

Merkez ilerleyen yıllarda da kısmen de olsa önemini korumayı başarmış ve Bizans imparatorlarının dinlenme ve eğlenme merkezi olmuştur. Şehrin adı Arap kaynaklarında da sık sık geçmektedir.²¹⁷ Ramsay, Opsikia Thema'sında imparatora ait olan Tembrion adındaki mülkün Dorylaeum veya Midaeum'un yakınında olduğunu ve buraya “Tembri Köyü” dendiğini belirtmektedir. Hierokles, burayı “Eudokias” çiftliği diye vermektedir. Ne olursa olsun XI. yüzyılda Bizans imparatorlarının sefere çıkarken, sofrasında balık bulundurmak için buradaki balıkçıları da yanına aldığı bilinmektedir.²¹⁸

3. EKONOMİK YAPI

3. 1. Tarım ve Hayvancılık

Dorylaeum ve çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalar burada yazı öncesi dönemlerden itibaren önemli yerleşimler olduğunu ve tahıl üretimi ile birlikte hayvan yetiştiriciliği yapıldığını ortaya koymaktadır. Böylelikle, bölgenin sosyoekonomik yapısının, diğer eskiçağ toplumlarında olduğu gibi daha ilk dönemlerden itibaren çiftçi toplumlar şeklinde gelişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Demircihöyük'te ele geçirilen *in situ* halde bulunmuş tahıllar, Dorylaeum çevresinde oldukça uzun zamandan beri tahıl üretimi yapıldığını göstermektedir. Ayrıca, yiyecek artıkları olarak hayvan kemikleri (sığır, domuz, koyun) ve kabuklu hayvan türleri, odun kömürü yanında, boğa ve koyun figürlerine de rastlanmıştır ki bütün bu buluntular hem kullanılan hem de

²¹⁷ İA, c. IV, s.384. İslam ordularının Anadolu'ya yayılmaları sırasında Dorylaeum önemli bir rol oynamış, önce Araplar ardından Selçuklulara karşı yapılan savaşlarda Dorylaeum ovası Bizans ordusunun toplanma yeri olarak kullanılmıştır. Bizansa'dan sonra Selçukluların istilasına uğramış ve bu arada I. Kılıç Arslan'ın saldırıları sırasında şehir çok zarar görmüştür. Bir süre harap ve terkedilmiş kaldıktan sonra başka bir yerde yeniden inşa edilmiş olması nedeniyle Dorylaeum harabelerinin varlığıyla ilgili olması muhtemel bulunan Eskişehir adı da bu zamandan kalmıştır. Osmanlı döneminin kuruluş aşamasında da adı sık sık geçen Eskişehir, Sultan Önü adı ile Osman Bey'in Bizans devletine karşı ilk fütuhatını gerçekleştirdiği yerdir. Eskişehir'den söz eden en eski seyyahlardan biri olan Jouvin de Rochefort, 1680 yılında bu küçük şehri; kalabalık, buğdayı, sütü ve meyve ağaçları bol bir belde olarak tarif eder. Bu sıralarda Tournefort ve Paul Lucas da buradan geçmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Eskişehir'in yaşamının sönükleştiği ve bir kaza merkezi halini aldığı gözlemlenmektedir. XIX. Yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'da büyük geziler yapmış olan P. de Tchihatcheff, Eskişehir'i, “meşhur Dorylaeum'un yerine kaim olmuş sefil ve çok küçük bir kasaba” olarak kaydetse de, aynı dönemlerde şehri ziyaret eden Texier'in tasviri ise bu derece kötü değildir. İA, c.IV, ss.384-386.

²¹⁸ W. M. Ramsay, a.g.e. (1961), s. 233: Cons. Porph. I; 488.

kutsallaştırılan hayvanların, insanların günlük yaşamına etkin bir şekilde girdiğinin en açık işaretleridir.²¹⁹ (Resim 9)

Resim 9: Demircihöyük'ten ele geçirilmiş buğday taneleri
(Kaynak: M. Korfman, **TAD**, 1980, res. 58)

Bunun yanında daha geç dönemlere tarihli olarak Şarhöyük'te yapılan kazılar, Dorylaeum'un, uzun süreden beri komşu kültürlerle ilişki içerisinde olduğunu ve üstelik, Hitit ve belki daha eski dönemlerden itibaren dericilik ve bakırcılık ile uğraşan zanaatçı gruplarını barındırdığını ortaya koymaktadır. Burada çıkarılan ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenen eserler arasında torna yapımı keramik buluntular olarak tabak ve çanak parçacıkları; pişmiş toprak konik ve halka biçimi dokuma tezgahı ağırlıkları boynuzdan üretilmiş alet sapları ve çekiç-baltalar görülmektedir. Dericilik ve bakır işçiliğinde kullanılan bu aletlerin geyik boynuzundan yapıldığı anlaşılmıştır.²²⁰

Araştırmanın zamansal sınırı içinde odaklandığı dönemde, yani Roma İmparatorluk döneminde Dorylaeum ve çevresindeki ekonomik yapının

²¹⁹ M. Korfmann, “Demircihöyük Eine Frühbronzezeitliche Festung an der Phrygische-Bithynischen Grenze Kampagne, 1976”, **TAD**, XXV-1, Ankara, 1980, ss.135-163. Burada yapılan kazı sonuçlarına göre, yerleşmede tahıl olarak arpa ve buğday çeşitlerinin ve baklagillerin, yağ bitkilerinin tanındığı anlaşılmaktadır. Dönem insanları avcılık yapmış ve öküzden de yararlanmışlardır. Fakat yerleşme alanı içinde ahır yeri bulunmamıştır. Araştırmacılar hayvanlar için Demircihöyük'ün güneyinde bir ek alan bulunduğu kanısına varmışlardır. Alet olarak madeni deliciler, keskiler, yassı baltalar, bıçaklar, çakmaktaşıdan oraklar, tezgah ağırsakları, öğütme taşları ayrıca geyik boynuzundan bir sap bulunmuştur. Demircihöyük'ün önemli bir ulaşım ağı üzerinde bulunmasından başka, yörede toprağın verimli oluşu da avantaj sağlamıştır. Bkz. M. Korfmann, **Demircihöyük I – Architektur, Stratigraphie und Befunde 1975-1978**, Mainz, 1983, ss. 184-194; Jak Yakar, **Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period**, (Tel Aviv, 1991), ss. 243-244.

²²⁰ Bu aletlerin benzerleri Demircihöyük, Beycesultan, Alacahöyük, Kültepe, Boğazköy, Alişar ve İkiztepe'de bulunmuştur. A. Muhibbe Darga, **a.g.m** (2004), ss. 269 – 275.

çözümlemesinde en önemli kaynak yazıtlardır. Buna göre genel anlamda bakıldığında, gerek yazıtlar üzerindeki açıklamalar gerekse betimlemeler bölgede Roma döneminde de tarımın başlıca uğraş olduğunu, bunun yanında küçük zanaatçı gruplarının da varlığını ortaya koymaktadır. Üstelik diğer Epiktetos merkezlerinde olduğu gibi ekonomik yapının dinsel içerikli yazıtlarla iç içe olması, sosyoekonomik örgütlenmede dinin etkisini açıkça vurgulamaktadır. Avdan'da ele geçen yazıt üzerindeki “*Marlakkalılar ürünleri için bunu Zeus’a adadı*”²²¹ yada yine aynı köyde ele geçmiş bir başka adak stelindeki, “*Masikalılar ürünleri ve tüm malları için bunu Zeus Bronton’a adadılar*”²²² ifadeleri Roma döneminde olasılıkla Dorylaeum’a bağlı olan bu yerleşimlerdeki (köylerdeki) bu tür örgütlenmelere örnekleridir.

Yazıtlar üzerindeki tarım aletlerinin ve hayvanların sıklıkla betimlenmesi de yine tarımın, ekonomik yaşamdaki yerini açıkça göstermektedir. Örneğin, bölgede ele geçen stel üzerindeki kabartmada; kazma, saban, budama bıçağı, kürek ve boyunduruk figürleri²²³ hep bu görüşü desteklemektedir. Yetiştirilen ürünler

arasında yukarıda da değinildiği gibi zaten tahılın²²⁴ olduğu bilinmektedir. Bunun yanında bu döneme ait buluntular arasında üzüm²²⁵ de görülmektedir.

Resim 10: Çiftçi ve kazma betimelemesi
(Kaynak: P. Frei, **TAD**, 1981, Abb-12)

Bölgedeki hayvanlar arasında özellikle boyundurukları ile betimlenmiş ve sıkça karşılaşılan öküz²²⁶, bu hayvanın Dorylaeum halkı için oldukça önemli bir canlı olduğunu kanıtlamaktadır.

²²¹ **MAMA, V**; no: 124, 125: P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 13.

²²² **MAMA, V**; no: 126. Benzer yazıtlar için bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1988), ss. 11, 22,

²²³ Kazma için bkz. **MAMA, V**; no: 29, 89, 138, : Saban için bkz. **MAMA, V**; no: 29, P. Frei-1988, 10N: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 286, 287, 288: Budama bıçağı için bkz. **MAMA, V**; no: 89: Kürek için bkz. **MAMA, V**; no: 72: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 341, 347: Boyunduruk için bkz. **MAMA, V**; no: 50, 128, 134, 140.

²²⁴ **MAMA V**; no: 74.

²²⁵ **MAMA, V**; no: 10, 12, 21, 40, 41, 44, 67, 74, 75, 76, 78, 89, 94, 107, 126, 134, 140, 141, 148, 168, 193: Frei-1988, no:13: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 328, 332, 338. Her ne kadar antik dönemde Germa kentinin sınırları içerisinde olsa da, Mihalıççık bölgesindeki yerel mezar taşları üzerinde budama bıçağı standart olarak betimlenen figürler arasındadır. Buradan da anlaşılan, iklimin ve toprağın elverdiği ölçüde üzüm üretimi tüm bölgede gerçekleştirilmektedir. Bkz. S. Mitchell, **Anatolia**, I, s. 147. Dorylaeum’a yakın bir bölgede, iklim ve fiziksel coğrafya açısından benzerliklerin, Dorylaeum’da da üzüm yetiştiriciliği ile uğraşmış olasığını arttırmaktadır.

²²⁶ **MAMA, V**; no: 7, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 50, 87, 88, 91, 116, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 147, 170, 171, 172, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 390, 391, 392,

Bunun yanında Kırka'da ele geçen bir adak steli üstündeki, *Arkhestratos oğlu birinci rahip (baş) Hermis sığırları için bunu Zeus Bronton'a adadı* açıkça işaret edilen “sığırlar” sözcüğü, bölgede büyük baş hayvancılık yapıldığına dair açık bir ipucudur. Bunun yanında bölgede ele geçen eserler üzerindeki betimlemelerde de açıkça hayvan sürüleri işaret edilmektedir.²²⁷

Resim 11 : Hayvan sürüsünü gösteren adak steli
(Kaynak; PVS, no: 508)

Bundan başka bölgede ele geçen yazıtlar üzerindeki betimlemelerden diğer hayvanların da halk tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bunlar arasında; at²²⁸, koç²²⁹, dana yada buzağı²³⁰ ve kuzu²³¹ varken, kümes hayvanlarının hiçbir şekilde görülmemesi oldukça ilginçtir.

Hayvan yetiştiriciliği yanında bölgedeki kimi anıtların üzerinde görülen balık betimlemesi de çeşitli yorumları gündeme getirmektedir. Zira bölgede Sangarius ve Tembris nehirlerinde balıkçılık yapıldığı ve bundan dolayı buraların Bizans döneminde oldukça tanınmış olduğu bilinmektedir.²³² Üstelik üzerinde bir balık figürü olan ve

393, 394, 395, 396, 397: MacPherson, **a.g.m.**, (1965); no: 2, 4, 5: Frei, **a.g.m.** (1988), no: 9N, 10N: Haspels, a.g.e. (1971); fig. 282, 285.

²²⁷ **MAMA V**; no: 38, 120, 170, : P. Frei, **a.g.m.** (1981), s. 76: Esk. Ark. Müzesi Env. No: A 144 – 68.

²²⁸ **MAMA V**; no: 87, 107, 132

²²⁹ **MAMA V**; no: 7.

²³⁰ **MAMA V**; no: 44: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 327, 328

²³¹ **MAMA V**; no: 59.

²³² Opsikia themasmda imparatora ait olan Dorylaeum veya Midaeum'a yakın olduğu düşünülen Tembrion adındaki arazinin, XI. yüzyılda Bizans imparatorlarının sefere çıkarken, sofrasında balık bulundurmak için uğradıkları ve buradaki balıkçıları yanlarına aldıkları bilinmektedir. W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1961) s. 233: **Cons. Porph.** I; 488. Ramsay, XIX. yy. sonlarında bölgede gezerken Porsuk'un balıklarla dolu olduğunu, yemeğe çalıştığını ancak, aç olmasına rağmen yumuşak etli balıkların tatlarının

Topalyayla'da (Sivrihisar) ele geçirilen yazıtta; ““*Mama'nın oğlu Manes, Sangarios Basileus'a (bu) adağı adadı*”²³³ yazmaktadır. Buradan yola çıkarak nehirde balıkçılık yapıldığı şeklinde genel bir yoruma gidilebilir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki Eskişehir'de ele geçirilen bir stel üzerinde ağzı, gözü, yüzgeçleri ve kuyruğu açıkça betimlenmiş şekilde görülen balık betimlemesinin içki kaplarında kullanıldığı ve bu bölgedeki kapı taşları üzerinde sıkça bulunan ve büyük olasılıkla cenaze törenlerinden kaynaklanan betimlemeler olması da ²³⁴ olasılık dahilindedir.

3. 2. Ticaret ve Küçük Zanaatkar Grupları

Konumundan dolayı ticaret yolları üzerinde olması nedeniyle çevre kültürlerin etkilerine açık olan Dorylaeum öncelikli olarak sahip olduğu sıcak suları (ve belki buna bağlı kaplıcaları yada hamamları) sayesinde, Nacolea ile birlikte diğer Epiktetos merkezlerine göre farklı bir ekonomik getiriye sahipti.²³⁵ Hatta Ayvacık'ta ele geçirilen bir sınır taşı üzerinde; “...*kaplıcaların sınırı*...”²³⁶ yazısı okunabilmektedir. Burada kaplıcaların belirli bir alana sahip olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi Roma devleti madenler, taş ocakları, vb. gelir elde edebileceği alanları belirleyip kimi zaman özelleştirerek buralardan vergi toplamıştır. Olasılıkla sıcak sularla birlikte gelişen kaplıcalar da bu yöntem ile vergilendirilmiştir. Eskişehir'de ele geçirilen yazıtlardan birinde bölgedeki kaplıcaların varlığı belirlendiği gibi kurucusu da ortaya çıkarılmıştır. Buna göre yazıt: “*Erkek kardeşi Stephanephor P. (Publius) Ailios Sabeinianos Timaios, ve kaplıcaların kurucusu Publius Ailios Sabeinianos Demosthenos için (bunu adadı)*”²³⁷ şeklindedir. Buradaki “*Stephanephor*” unvanı dinsel törenlerde görevli olan memurla ilgili bir terimdir. Bu yazıttan, Dorylaeum'da kaplıca yapmak gibi kamu için çalışan ve hayır işlerinde bulunan sorumlu yöneticilerin olduğu sonucuna varılabilir.

Dorylaeum bölgesindeki mezar stellerinin malzemesi kısmen kireçtaşı olsa da, ağırlıklı olarak Dokimeion mermeridir.²³⁸ Eskişehir'de ele geçirilen iki yazıt üzerinden

çamur lezzetinde olduğunu, zaten yerli halkın da bu balıkları yemediğini yazmaktadır. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1961), s. 233, n. 3.

²³³ P Frei, **a.g.m.**, (1981), s.76.

²³⁴ **MAMA V**; no: 44. Aynı şekilde bir anıt üzerinde betimlenmiş balık betimlemesi Dorylaeum yanında, Piribeyli ve Aezani'deki bir anıt üzerinde de yer almaktadır. Bütün bu figürleri genel anlamda sembolik bir dinsel törenin parçaları olarak da düşünülebilir. **MAMA, V**; s. 27.

²³⁵ **Ath.** II; 17: D. Magie, **RRAM**, II, s. 1000. Hatta, Magie'ye göre Hellenistik dönemde de bu zenginlik askeri seferleri etkiliyordu. Örneğin, Lysimachus, Ipsus savaşının öncesinde MÖ.302'deki askeri seferinde bu nedenle ordusunu burada konaklatmıştı. D. Magie, **RRAM**, s. 1000: **Diod.**, XX; 108.

²³⁶ P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 25.

²³⁷ **MAMA V**, no: 6

²³⁸ M. Waelkens, **a.g.e** (1986), s. 131.

birinde; “*Uğurlar olsun! Taş ustaları Diomas ve Euthykes*”²³⁹ diğ erinde de; “*Asklepas’ın oğ ulları Kurnaitalı taş ustaları Asklas ve Asklepas (bunu yonttular)*”²⁴⁰ yazmaktadır. Adlarından anlaşıldığı na göre bu kişiler yerel ustalardır. Dokimeion mermerinden yapılmış bu kadar eserin oldu ğ u bir yerde taş ustalarının olması çok doğ aldır. Ayrıca Dorylaeum ile Dokimeion arasında bir mermer ticaretinden söz etmek de olasıdır. Zaten imparatorluğ un bir çok bölgesine buradan mermer gittiğ i bilinmektedir.

Bunların yanında yine steller üzerinde geç en ve bir zanaatç ı grup tarafından üretildiğ i düşünö len; sandalet, kirman ve eğ irme ç ubuğ u, temizlenmek için tarağ a benzeyen alet, sepet, dokuma tezg ahı, ayna, tarak, vb.²⁴¹ gündelik yaş ama yö nelik betimlemeler de vardır. Bu eş yaları üreten biri oldu ğ una dair kesin olmasa da küçük bir ipucu yine bir yazıt üzerindedir. Aş ağı Söğ üt Ö nü köyünde bulunan mermer bir parç a üzerindeki yazıtta; “*Lysimakhos oğ lu Menandros, kendi cebinden aletleriyle tanrıya yaptı.*”²⁴² Burada adı geç en kiş inin bir taş ustası olma olasılığ ı da vardır.

Kaplıca iş letenler, taş ustaları, mermer ticareti ve gündelik yaş ama yö nelik eş ya üreten grupların oldu ğ u yerde nasıl bir örg ütlenmeye gidildiğ i konusunda kimi yazıtlar ipucu sağlamaktadır. Bunlardan bir tanesi Sultandere’de ele geç irilmiştir. Her ne kadar pek aydınlatıcı olmasa da üzerinde geç en adların listesi iki yazıtta daha karş ımıza çı kmaktadır ki bu da yazıtın bir meslek grubu tarafından oluşturulduğ u düş üncesini akla getirmektedir. Yazıt şöyledir; “*Asklepiades oğ lu Diomedes, Zotikos oğ lu Eutykhos...*”

²⁴³ Diğ er üç yazıt Dionysos’a adanmış gözükse de konu ile ilgili olarak bir loncanın

²³⁹ P. Frei, **a.g.m.**, 1988, s. 25.

²⁴⁰ P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 28.

²⁴¹ Sandalet için bkz. **MAMA V**; 19, 30, 42, 43, 44, 70, 71, 72, 73, 100, 143: M. Waelkens, 1986, no: 328, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 341, 342, 345, 347, 348, 349: Kirman ve eğ irme ç ubuğ u için bkz. **MAMA V**; no: 19, 41, 44, 70, 71, 72, 73, 81, 94, 143: Frei, **a.g.m.** (1988), no: 13: M. Waelkens, **a.g.e** (1986); no: 286, 287, 288, 327, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 345, 346, 347, 348: Hamam tarağ ı için bkz. **MAMA V**, no: 30, 43, 44, 70, 71, 72, 93: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 289, 328, 335, 345, 346, 347: Sepet için bkz. **MAMA V**; no: 30, 41, 42, 44, 48, 62, 67, 70, 72, 73, 90, 114, 139, 143, 167: Frei-1988, 10N, 13: M. Waelkens **a.g.e** (1986), no: 286, 287, 288, 289, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 340, 346, 347, 348: Dokuma tezg ahı için bkz. no: 40: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 338: ayna için bkz. **MAMA V**; no: 40, 41, 42, 44, 67, 72, 81, 100, 143: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 341, 347, 349: Tarak için bkz. **MAMA V**; no: 19, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 67, 70, 143: Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 346.

²⁴² **MAMA, V**; no: 109.

²⁴³ **MAMA, V**; no: 110 ve s. 57. Diğ er yazıtlar için bkz. **MAMA, I**; no: 13 ve **MAMA V**, no: 169.

üyelerini göstermesi açısından dikkat çekicidir.²⁴⁴ Ancak bu loncanın yapısının ne şekilde olduğunu belirlemek şimdilik çok güçtür.

4. DİNSEL YAPI

Roma döneminde Dorylaeum ve çevresindeki dinsel yapı hakkında bilgi veren başlıca kaynaklar çoğunluğu Roma İmparatorluk dönemine tarihli yazıtlar olup, sikkeler de kısmen tanrı ve tanrıça adları ve betimleri konusunda bu bilgileri desteklemektedir. Dinsel yapı genel anlamda incelendiğinde yerel kültler yanında, Suriyeli Ana Tanrıça yada Iuppiter Capitolinus gibi bölgeye dışarıdan getirilmiş kültler de olduğu görülür. Özellikle yerel kültlerin ortaya çıkmasında, doğa ve yaşanılan çevre her zamanki gibi önemli bir etmen olmuştur. Örneğin, Sangarius ve Tembris akarsuları bir şekilde kutsallaştırılmıştır. Bölgede saptanan kültler arasında özellikle Zeus Bronton'a adanan yazıtların çokluğu dikkat çekicidir. Aynı şekilde Hosios kai Dikaios adına yapılan adak yazıtlarının da Monoteist inanç ile benzerlik göstermesi bir çok soruyu gündeme getirmektedir. Bir diğer önemli yazıt da, erken dönem Hıristiyanlık ile ilgili olarak, bir mezar taşı üzerinde yer alan Montanist kitabedir.

Bölgede ele geçen ve ağırlıklı olarak imparatorluk dönemine tarihlenen epigrafik, nümizmatik ve arkeolojik malzeme, aşağıdaki tanrıların varlığını göstermektedir.

4. 1. Bölge Tanrıları

Apollon (Απόλλων)

Bütün Frigya Epiktetos merkezlerinde görülen Apollon ile ilgili olarak Ayvacık'ta bulunan mermer bir stel üzerinde; "*Demetrios oğlu rahip Manes, kendisinin ve tüm köy seçkinlerinin selameti için Zeus ve Apollon'a (bunu) adamıştır*"²⁴⁵; Çalan'da ele geçen bomos üzerindeki yazıtta da; "*Rahip Damas, oğullarıyla birlikte Apollon'a (bu) adağı adadı*"²⁴⁶ yazmaktadır.

²⁴⁴ MAMA, V; no: 168. Anadolu'daki birçok eskiçağ kentinden lonca örgütlenmeleri olduğu yazıtlar aracılığı ile belirlenmiştir. Bunlar sadece ekonomik yaşamda değil, politik yaşamda da önemli rol oynamışlardır. Bkz. Ticaret loncası için bkz. IGR, IV; 796: Farklı loncalar için bkz. IGR, IV; 816, 818, 822. CIG, 3924. IGR, IV; 818.

²⁴⁵ MAMA, V; no: 173.

²⁴⁶ MAMA, V; no: R.4.

Bu iki bölge dışında Apollon için dikildiği saptanan steller başka yerlerde de ele geçirilmiştir. Bu yerler; Aşağı Çağlan ve Avdan’dan, Bilecik’in batısında, Erkoca Köyü ve İnönü’dür.²⁴⁷ Yazıtlar yanında bir de Traian dönemine ait sikke ele geçirilmiştir.²⁴⁸

Apollo Lykios (Ἀπόλλων Λύκιος)

Sadece Dorylaeum’da karşımıza çıkan tanrı ile ilgili olarak İlkburun köyünde ele geçirilen bir stel üzerindeki yazıtta; “*Uğurlar olsun! Lykia Apollon’u için Trikomialı yerleşimciler kendileri ve yakınları adına bu adağı (diktiler)*”²⁴⁹ yazmaktadır. Bu stel, Apollo Lykios’a adanmış Frigya’da bulunan ilk yazıtı içermektedir. Bunun yanında Eskişehir’de ele geçen bir sunağın arka tarafında bir kurt ile betimlenen ve olasılıkla Οσοις Δίκαιος ile ilişkilendirilen büstteki tanrının da aynı tanrı olduğu düşünülmektedir.²⁵⁰

Asklepios (Ἀσκληπιος)

Bölgede Asklepios için Karapazar’da ele geçirilmiş bir stel²⁵¹ ile Commodus ve Geta dönemlerine ait sikkeler ele geçirilmiştir.²⁵²

Dionysos (Δίονυσος)

Kırka’da bulunan mermer bir sunak üzerinde; “*Bakhos, Dionysos’a adadı*” yazmaktadır. Buradaki “Bakkhos” adının, her hangi birisine ait özel bir ad mı yoksa diğer bölgelerdeki gibi bir rahibi mi işaret ettiği tam olarak belli değildir. Başka bir deyişle bu ad Dionysos rahipleri tarafından kullanılmış özel bir terim de olabilir.

Dorylaeum bölgesinde Dionysos’a adanmış üç adak yazıtı daha bilinmektedir. Bunlardan, Eskişehir’de ve Ayvalı’da ele geçirilen yazıtlarda bir loncanın üyeleri işaret ediliyormuş gibi görünmektedir. Üçüncü yazıt ise Kırka’nın 15 km. güneyinde Akkaya ile Sabunca Pınar arasındaki bir yerden ele geçirilmiştir. Bunun yazıtında; “*Andreas*

²⁴⁷ Aşağı Çalan ve Avdan için bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1989), s.197: Erkoca Köyü için bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1994), s.123; İnönü için bkz. P. Frei, **a.g.m.**, (1994), s. 124.

²⁴⁸ Aulock, **a.g.e** (1987), no: 202: Sikkenin ön yüzünde de başında defneli taç ile Traian, arka tarafta uzun elbisesi ile ayakta duran Apollon, sol yanında bir lir, sağ yanında Dorylaeum adı görülmektedir.

²⁴⁹ **MAMA, V**; no: 87.

²⁵⁰ **MAMA, V**; no: 11. Yukarıdaki stelde olduğu gibi Apollo Lykios’un betimlendiği bir başka stel yine İlkburun köyünde ele geçirilmiştir. Cox ve Cameron’a göre, yazıt kısmı olmasa da, buradaki Frig başlığı giymiş, saçları bir kurdele ile iki yandan bağlanmış ve omuzlarına doğru sarkmış, sağ omzu yanında üst kısmı gözüken bir kargı olan ve bir ağacın ötesinde duran erkek figürünün de Apollon Lykios olduğu düşünülmektedir. Ancak bu tanrının Attis olma olasılığı da vardır. Çünkü benzer bir betimleme Kütahya’daki bir kapı taşı üzerinde de bulunmuştur. Bkz. **MAMA V**, s. 48.

²⁵¹ Frei, **a.g.m.** (1989), s.197.

²⁵² Aulock, **a.g.e**, (1987), no: 223: Commodus dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde başında defneli taç ile Commodus, arka yüzünde ise Asklepios ve Dorylaeum adı; Geta dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde taçsız olarak Geta, arka tarafında ise Asklepios ve Dorylaeum adı vardır. (no: 231, 232)

oğlu Zotikos kendisinin ve Bakkhos'un selameti için (bunu) Dionysos'a adadı"²⁵³ yazmaktadır.

Avdan'da ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; "*Koroseanos halkından, Bakkhos'un yeni üyeleri, kendileri ve köyleri için bu adağı Zeus Dionysos'a adadı*"²⁵⁴ Buradaki yazıtta geçen "μύσται", ilkçağ dünyasındaki gizli ayin törenlerine katılan kişileri işaret etmektedir. Buna göre bölgede gizli törenler (misterler) yapıldığı konusunda bir düşünce getirilebilir. Benzer yazıtlar Nacolea bölgesi içinde Ayvalı ve Aşağı Ilıca'da da görülmektedir.²⁵⁵

Bunların yanında tanrı Dionysos; imparator Caracalla, Macrinus ve Philippus I dönemlerine tarihli sikkelerin arka taraflarında da görülmektedir.²⁵⁶

Helios (Ἥλιος)

Avdan'da ele geçirilmiş bir stel yazıtında; "*Marlakkos köyünün yiğit insanları mutlu bir yaşamın devamını dileyerek ve tüm yakınlarının esenliği için Hosios kai Dikaïos ile en büyük, görkemli ve gül parmaklı Helios'a değerli hediyeler, mermer ve gümüşten değerli tanrı hediyeleri sundular*"²⁵⁷ yazmaktadır.

Eskişehir'de ele geçen bir stel kabartmasında da Helios görülmektedir.²⁵⁸ Bunların yanında Philippus I dönemine tarihli bir grup sikkenin ön yüzünde de yer almaktadır.²⁵⁹

Hosios kai Dikaïos (Ὅσιος Καὶ Δικαίος)

Dorylaeum bölgesinde, bir çok tanrı ve tanrıçaya göre sıklıkla karşımıza çıkan Hosios kai Dikaïos, adeta Dorylaeum'un resmi bir kültü gibi gözükmemektedir. Tanrıya

²⁵³ **MAMA, V**; no: 168: Sunak üzerinde çelenkli, drapeli bir erkek büstü ile sol ve sağ tarafında bir yılan, onun arkasında ise bir krater'den çıkan üzüm demetli asma betimi görülmektedir. Yazıt üzerindeki Bakkhos adına, Smyrna'da ele geçen bir yazıtta da Βακχος τοῦ θεοῦ şeklinde rastlanmıştır. Bunun Anadolu'nun diğer bölgelerinde görülen στεφανηφορος, νεωκορος, των Σεβαστων, gibi unvanlardan birisi olup olmadığı belli değildir. Frei da sözü edilen tanrının yer aldığı ve MAMA'da daha önce yayınlanan yazıtları görmüştür. Bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1983), s. 58: Haspels da, Eskişehir'in güneyinde yer alan köylerdeki Dyonizos adaklarını belirtmektedir. Bkz. C.H.E. Haspels, **a.g.e** (1971), s. 201:

²⁵⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971) Ek- III, no: 144.

²⁵⁵ Ayvalı için bkz. **MAMA, V**; no: KB.6: Aşağı Ilıca için bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 139.

²⁵⁶ Aulock, **a.g.e** (1987), no: 229. Caracalla dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde Caracalla'nın eşi Plautilla, arka tarafında ise ayakta duran Dionysos, sol yanında üzüm salkımı ve keskinleştirilmiş bağ kütüğü, sağda Thyrsos ve Dorylaeum; Macrinus dönemine tarihli bir grup sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Macrinus, arka tarafında ise ayakta duran Dionysos, sol yanında üzüm salkımı ve keskinleştirilmiş bağ kütüğü, sağda Thyrsos ve Dorylaeum (no: 240); Philippus I dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde Philippus I'in karısı imparatoriçe Otacilia Severa, arka tarafında ise, ayakta duran Dionysos, sol yanında üzüm salkımı ve keskinleştirilmiş bağ kütüğü, sağda Thyrsos ve Dorylaeum adı görülmektedir. (no: 322, 323)

²⁵⁷ P. Frei, **a.g.m** (1983), no:3, s.61: P. Frei, **a.g.m.** (1988), ss. 11-12.

²⁵⁸ P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 25.

²⁵⁹ Aulock, **a.g.e.** (1987), no: 324, 325, 326, 327, 328: Sikkeler üzerinde, Philippus I'in karısı imparatoriçe Otacilia Severa, arka tarafında ise, elinde kırbaç ile Helios ve Dorylaeum adı görülmektedir.

adını veren iki sıfat, klasik dönemden itibaren Grekçe’de sürekli bir arada kullanılmıştır. Bu tanrıyı epitetleri aracılığı ile nitelikleri kişileştirilmiş yada yine onlar sayesinde adı değiştirilmiş bir Anadolu tanrısı olarak göz önünde bulundurulup bulundurulamayacağı belirsizdir.²⁶⁰

Tanrı ile ilgili yazıtlarda beş tanesi Eskişehir’de ele geçirilmiştir. Bunlardan birinin yazıtında; ”*Phybos oğlu Karikos tüm ailesinin esenliği için (bunu) Hosios kai Dikaïos’a adadı*”²⁶¹; mermer sunak üstünde başı ışınlı ikinci yazıtta; “... *hayvanları, kendisi ve tüm ailesinin esenliği için Hosios kai Dikaïos’a (bunu) adadı*” yazmaktadır. Bu sunağın arkasındaki kadın figürü olasılıkla Dike’yi temsil etmektedir. Çünkü onun tipik sembolü terazidir. Ancak bazı yazıtlarda, terazi ile resmedilmiş ve benzer işlevlere sahip Nemesis’den Dike’yi ayırt etmek zordur. Sunağın sağ tarafında, Apollo Lykios görülmektedir.²⁶² Eskişehir’de ele geçen ve şu an Arkeoloji Müzesi’nde bulunan diğer dört yazıtta da; “*Gaius’un oğulları Protas, Apollonios ve Asklepas ailesi için bu adağı Hosios Kai Dikaïos’a (adadı)*”; “*Alexandros oğlu Aurelius Asklepios ve karısı Asklepios ve çocukları Hosios kai Dikaïos’ adadılar*” ve “*Gaios, oğulları Protos, Apollonios ve Asklepios (ve de) akrabaları için bu adağı Hosios kai Dikaïos’a adadı*”; “*Uğurlar olsun! Kutsal ve adil tanrılar için Papas oğlu Heropilos (bu) adağı sundu*” yazmaktadır.²⁶³

Bu yazıtların yanında, Erenler’deki mermer bir adak steli yazıtında;”*Menophilos oğlu Sokrates ile Mama ve Menophilos Hosios için... (bunu diktiler)*”²⁶⁴; Avdan’da ele geçirilmiş iki stel yazıtından birinde; “*Marlakkos köyünün yiğit insanları mutlu bir yaşamın devamını dileyerek ve tüm yakınlarının esenliği için Hosios kai Dikaïos ile en*

²⁶⁰ **MAMA V**; no: 183. Drew-Bear da makalesinde, şu an Afyon Müzesi’nde bulunan ve getirildiği yer belli olmayan bir sunak olduğunu, sunağın yazıtından, hangi tanrıya sunulduğunun anlaşılamadığı, ancak sunak üzerindeki kabartmalardan bunun Hosios kai Dikaïos’a adanmış bir sunak olabileceğini, benzer sembollerin Dorylaeum’dan ele geçirilen adak stellerinde de görüldüğünü bildirmektedir. Nitekim benzer sunaklar, Dorylaeum dışında, İnönü ve Kütahya arasında de ele geçirilmiştir. Söz konusu sunak, yalancı tanıklık yapan iki kişinin halk önünde günah çıkarması için diktikleri bir yazıttır. Hosios kai Dikaïos’a adanmış böylesi bir günah çıkarma yazıtı bölgedeki ilk örneklerden biridir. Frigya’da bir grup günah çıkarma yazıtı bulunmuştur ki bu yazıtlar, kutsal alanı Meander’in üst taraflarında olan Apollo Larbenos tapınımlı etrafında yapılmıştır. T. Drew-Bear, “Local Cults in Graeco-Roman Frigya”, **Byzantine Studies**, 17, 1976, ss. 263-264.

²⁶¹ **MAMA V**; no: 10.

²⁶² **MAMA, V**; no: 11: Mitchell, bu eseri tanrıları üç aşamada gösteren ve Frigya panteonu hakkında bilgi veren eser olarak değerlendirmektedir. Alınlığı dolduracak şekilde, Zeus ile kartalı ve onun yanında Güneş ve Ay’ın büstleri; stel boyunca ortada bir şerit, sağ tarafta bir kadın büstü ile birlikte Frigyalı Adalet tanrılarını “Hosion kai Dikaion”u ve onların benzeri “Hosia”yı ve binici tanrıyı ve de belki Apollon’u göstermektedir. Stelin alt kısmında mızrağı ile birlikte Herakles ve Hermes bir çiftçinin sabanı ve öküzleri yanında ayakta durmaktadırlar. Bkz. S. Mitchell, **a.g.e.** (1993), II s. 16.

²⁶³ I.W. MacPherson, **a.g.m** (1965), s. 12, no:2; Env. No: 37; Esk. Ark. Müz. Env. No: A 5-94; Esk. Ark. Müz. Env. No: A 61-67.

²⁶⁴ **MAMA, V**; no: 148: Sonuncu yazıt için bkz. P. Frei, **a.g.m** 1988, s. 28.

büyük, görkemli ve gül parmaklı Helios'a değerli hediyeler, mermer ve gümüşten değerli tanrı hediyeleri sundular"²⁶⁵; diğerinde "Straton oğlu Zotikos, kendisi ve ailesi için bu adağı Hosios kai Dikaïos'a adadı"²⁶⁶ yazmaktadır. Ayrıca İnönü'de yine Hosios kai Dikaïos'a adanmış, II veya III. yüzyıla tarihli bir stel de ele geçirilmiştir.²⁶⁷

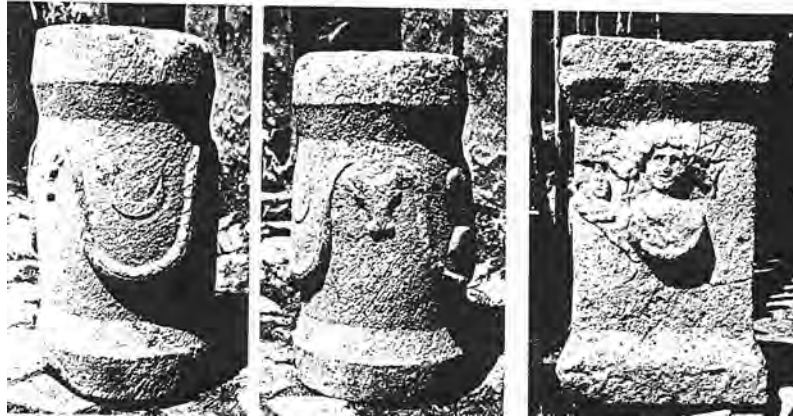
Iuppiter Capitolinus

Olasılıkla bölgeye dışarıdan getirilmiş olan ve Grekçe karşılığı "Zeus Kapetolios" olan tanrının adı Kandamış Örenler'deki bir parçanın üzerinde geçmektedir.²⁶⁸

Men (Μήν)

Dorylaeum'daki betimlemelerde karşımız çıkan Men, Orta Anadolu'da geniş bir coğrafyada tapınımı olan bir tanrıdır. En bilinen betimi, genellikle bir Frig başlığı, ve peleriniyle, omuzlarının arkasında yükselen ay, çam kozalağı ve sıklıkla bir horozdur.²⁶⁹

Avdan – Teşvikiye bölgesinden ele geçirilmiş ve Dorylaeum yöresine özgü bomoslar üzerinde yarım ay ve ışınları ile birlikte Tanrı Men görülmektedir. Bunun yanında yer alan kadın büstü de çok büyük olasılıkla Ana Tanrıça'yı betimlemektedir. Bu nedenle Avdan'da bir Men kutsal alanı olabileceği düşünülebilir.²⁷⁰

Resim 12 : Avdan'daki Men Stelleri
(Kaynak: C.H.E. Haspels, **Highlands**, II, fig. 284, 285, 286)

(Μήν Ασκειανώς)

²⁶⁵ P. Frei, **a.g.m.** 1983, no:3, s.61, P. Frei, **a.g.m.** 1988, ss. 11-12.

²⁶⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 145.

²⁶⁷ P. Frei, **a.g.m.** 1994, s.124.

²⁶⁸ P. Frei, **a.g.m.** 1989, s.197.

²⁶⁹ A. Erzen, "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında", **Belleten**, c.XVII, S. 65, Ankara, 1953, s. 6.

²⁷⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 167; P. Frei, **a.g.m.** 1983, s. 58.

Men'in epitetlerinden biri olan ve olasılıkla bir yer adı olan "Askaenos" adına Erenköy'de bir stel ele geçirilmiştir.²⁷¹

Men Dikaïos (Μῆν Δίκαιος)

Eskişehir'de ele geçen stelde; "*Tanrılar anası, hem adil (Dikaïos) Men, hem kutsal Phoibos, hem de adalet ve ölçülülüğün gözü Dike için Saklealıların yiğitleri, kurtarıcı ve kutsal (gördükleri) tanrılar için (bunu) diktiler*"²⁷² yazmaktadır.

Men Ouranios (Μῆν Ουράνιος)

Bu tanrı ile ilgili Avdan'da iki tane yazıt ele geçirilmiştir. Bunlardan birinde, büyük bir ayın önünde duran at üzerinde bir erkek figürü yer almaktadır. Yazıtta; "*Tatas kızı Tata, küçük çocukları için Men Ouranios'a (bu) adağı (adadı)*"; diğer yazıtta; "*Photion ve karısı, çocukları için Men Ouranios'a (bu) adağı (adadı)*" yazmaktadır. Yazıtın üst kısmında bir hilal şeklinde ay içerisinde Men'in başı görülmektedir. Bu tanrıya köylerde, çocuklar için adaklar yapıldığı düşünülmektedir.²⁷³ Emircioğlu'nda ve Dorylaeum'da da benzer şekilde at üzerinde Men Uranios'u²⁷⁴ gösteren steller bulunmuştur.

Phobios (Φοβιος)

Sadece Dorylaeum'da görülen bir başka tanrı olan Phobios adına, Eskişehir'de bir stel ele geçirilmiştir. Yazıtta; "*Tanrılar anası, hem adil Men, hem kutsal Phoibos, hem de adalet ve ölçülülüğün gözü Dike için Saklealıların yiğitleri, kurtarıcı ve kutsal (gördükleri) tanrılar için (bunu) diktiler*"²⁷⁵ yazmaktadır.

Poseidon Sangarios (Ποσειδών Σανγαριος)

Ayvacık'ta ele geçen yazıtta; "*Teimaïos, sığırları için Sangarios Poseidonu'na (bu) adağı adadı*"²⁷⁶ yazmaktadır.

Sabazios (Σαβαζιος)

Eskişehir'de ele geçen yazıtta; "...oğlu rahip...ve Arsokometon çocuklarıyla birlikte karısı Appe, damadı d..., ürünleri, patronları ve tüm yakınlarının esenliği için Zeus Bronton'a Sabazios'a (bu) adağı adadı"²⁷⁷ yazmaktadır.

Sangarios Basileus (Σανγαριος Βασιλευς)

²⁷¹ P. Frei, **a.g.m.** (1989), s.197.

²⁷² P. Frei, **a.g.m** (1988), s. 26.

²⁷³ **MAMA V**; no: 132, 133.

²⁷⁴ **MAMA, V**; s. 65, 107.

²⁷⁵ P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 26. Frei, aynı makalenin aynı sayfasındaki açıklamasında, Phoibos'un, Helios ile özdeş tutulmuş olabileceğini belirtmektedir.

²⁷⁶ P Frei, **a.g.m** (1981), s.76.

²⁷⁷ P. Frei **a.g.m** (1988), s. 19.

Topalyayla'da (Sivrihisar) ele geçen bomos yazıtında: “*Mama'nın oğlu Manes, Sangarios Basileus'a (bu) adağı adadı*”²⁷⁸ yazmaktadır.

Zeus (Ζεύς)

Greklerin baş tanrısına Anadolu'nun genelinde olduğu bölgede de farklı epitetlerle tapınılmıştır. Ayvacık'ta bulunan mermer bir stel yazıtında; “*Demetrios oğlu rahip Manes, kendisinin ve tüm köy seçkinlerinin selameti için Zeus ve Apollon'a (bunu) adadı*”; ve Muttalıp'ta ele geçen ve üzerindeki kartal betimlemesinden Zeus'a adandığı anlaşılan yazıtta da; “*Vokanios Gamos erkek kardeşi Amartanos'un anısına (bunu dikti)*”²⁷⁹ yazmaktadır. Zeus, sikkeler üzerinde de en sık geçen tanrıdır.²⁸⁰

Zeus Aouadios (Ζεύς Αουάδιος)

Dorylaeum ile Nacolea arasındaki bölgede görülmektedir. Süpü Ören'in güneyindeki Acıpınar'da ele geçen mermer küçük bir stel mezar yazıtı olmakla birlikte aynı zamanda tanrıya yapılan bir ithaf niteliğindedir. Yazıt şöyledir; “*Teimon ve Aleksandros, babaları Menophilos, Zeus Bronton Aoudios, Asklepas ve Aleksnadros için (bunu) adadılar*”²⁸¹

Stel üzerinde Zeus Bronton'a ekli olarak görülen Aoudios sözcüğü ya tanrının bir epitheti ya da ikinci bir adıdır. Bu yörede görülen Sabazios Σαουάδιος formuyla benzerlik gösterdiği için bunun bir tanrı epitheti ya da ikinci bir adı olması, bir yerin ismi olmasından daha güçlü bir olasılık olarak görünmektedir.²⁸²

²⁷⁸ P. Frei, **a.g.m.**, (1981), s.76: Iuliapolis sikkeleri üzerinde nehir tanrısı ya da tanrıların uzanmış yatar biçimde betimlenen figürleri yanında iki isme rastlanmaktadır. Bunlar; Skopas ve Sangarios'dur. Bu adlar çoğu kez sikke üzerinde birlikte yer alırlar. Bkz. B.V. Head, **Historia Nummorum**, Oxford, 1911, s. 516.

²⁷⁹ **MAMA**, V; no: 173 ve 61.

²⁸⁰ Aulock, **a.g.e.** (1987), II, no: 185. Sikke üzerinde başında defneli taç ile Caesar unvanlı Domitian, arka yüzünde elinde asası ve bir kase tutan Zeus ve Dorylaeum adı: (no: 214, 215) Diğer bir grup sikkenin ön yüzünde başında defneli taç ile Commodus, arka tarafta ise, elinde asa ile şimşek çaktıran Zeus, altta da bir kartal ve Dorylaeum adı: (no: 236) Sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Geta, arka tarafında ise elinde asası ve şimşek demeti ile şimşek fırlatan Zeus ve Dorylaeum adı: (no: 237, 238, 239) Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Macrinus, arka tarafında ise elinde asası ve kap ile önde bir kartal ile şimşek fırlatan Zeus ve Dorylaeum adı: (no: 265) Sikkenin ön yüzünde iki imparator; başında defne tacı ile Maximinus ve taşsız Maximus birbirlerine dönük şekilde, arka tarafında ise, arka tarafında ise elinde asası ve kap, şimşek fırlatan Zeus ve Dorylaeum adı: (no: 290, 297) Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Philippus I, arka tarafında ise, ayakta duran ve himation giymiş Zeus ve şimşek betimlemesi ve Dorylaeum adı.

²⁸¹ P. Frei, **a.g.m** (1988), no: 8. **MAMA V**, no: 157.

²⁸² P. Frei, **a.g.m** (1988), no: 9. Palmet akroterle taçlandırılmış sunağın sol tarafı kırıktır. Ön yüzünde iki başağın arasında duran krater üzerinde dokuz satırlık bir yazıt yer almaktadır. Sağ tarafındaki yüzünde iki öküz başı yer almakta, onun altında da beş satırlık ikinci bir yazıt bulunmaktadır. Sol yüzünde bir üzüm salkımı kabartması vardır. Arka yüzde de sunak üzerine oturmuş bir kartal betimi bulunmaktadır. Ön yüzdeki a yazıtından anladığımız kadarıyla iki köye ait bir rahip üründen dolayı teşekkür için patronlar ve kendi ailesi adına “Zeus Bronton ve Sabazios” a (Saouadios) şükranlarını sunmaktadır. P. Frei, yazıtta geçen tanrı isimlerinin synkretismden çok iki farklı tanrıya işaret ettiğini ileri sürmektedir. Büyük olasılıkla bu sunak sağ yüzündeki beş satırlık b yazıtı daha sonradan mezar taşı olarak kullanılmıştır.

Bunun yanında Aşağı Ilıca'da ele geçen mermer bir sunak Zeus Saouadios'a adanmıştır. Yazıt şöyledir: “(K)imeliaeis sakinleri kutsal topraklar **üzerindeki ürünler için bunu Zeus Saouadios'a sundular**”²⁸³ Süpüören'de bulunmuş bir adak stelinde²⁸⁴ Αουδιω şekliyle bir yer ismi olarak verilmesine karşın elimizdeki yazıtta Αουδιοç şeklinde geçmesi bunun Σαουδιοç şeklinde bir tanrı olabileceğini düşündürmektedir. Buna göre, “Aouadios” sözcüğünü, bir ethnikon ya da yerleşim olarak değerlendirmek yerine, “Saouadios” isminde bir epithet olarak düşünmelidir.²⁸⁵

Zeus Bronton (Ζεὺς Βροντων)

Zeus'un epithetleri içerisinde en geniş yayılım alanına sahip kült Zeus Bronton'dur. Tanrıya ithaf edilen yazıtların büyük kısmı Epiktetos bölgesinde, Dorylaeum ile Nacolea çevresinde ve bu merkezlerin arasında bulunmuşlardır.²⁸⁶

Genel olarak tarımsal yaşamla ilgili ve mezarların koruyucusu olarak görülen Zeus Bronton adına Dorylaeum ve çevresinde ele geçirilen yazıtlar şöyledir;

Eskişehir'de ele geçenler;

“...in anısına ve Zeus Bronton için bunu adadı”²⁸⁷;

“Apollonios'un oğlu Apollonios ve annesi Amia (bu) adağı Zeus Bronton'a (adadı)”²⁸⁸;

“Hermis oğlu Aurelios Teuthras, kendisi ve bütün yakınlarının ve köylülerin selameti için (bu) adağı Zeus Bronton'a adadı”²⁸⁹;

“...oğlu rahip...ve Arsokometon çocuklarıyla birlikte karısı Appe, damadı d..., ürünleri, patronları ve tüm yakınlarının esenliği için Zeus Bronton'a Sabazios'a (bu) adağı adadı”²⁹⁰

“Symakhos oğlu Menaphilos kendisi için bunu Zeus Bronton'a adadı”²⁹¹

“Teimaos'un kızı Apphe, oğlu Asklepas ile birlikte bu adağı Zeus Bronton'a adadı”²⁹²

“Asklepiados'un kölesi bunu Zeus Bronton'a adadı”²⁹³

:“Diophanes Tata, eşi Nana ile birlikte tanrının emri uyarınca bunu diktiler”²⁹⁴

Yazıttaki Aurelios kısaltmasından sunağın M.S. 3. yüzyılın ilk on yılına ait olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 21.

²⁸³ P. Frei, **a.g.m.**, (1988), no:10N.

²⁸⁴ **MAMA V**, no: 75

²⁸⁵ P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 33.

²⁸⁶ **MAMA V** ekibi Dorylaeum ve Nacolea çevresinden Zeus Bronton'a adanmış 55 yazıt incelemiştir.

²⁸⁷ **MAMA, V**; no: 19.

²⁸⁸ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) s.13, no:3; Env. No: 215.

²⁸⁹ **MAMA, V**; no: KB.1.

²⁹⁰ P. Frei **a.g.m** (1988), s. 19.

²⁹¹ **MAMA V**; no: 13.

²⁹² **MAMA, V**; no: 14.

²⁹³ **MAMA, V**; no: 16.

²⁹⁴ **MAMA, V**; no: 17. Her ne kadar üzerinde Zeus Bronton adı okunmasa da, steldeki şimşek ve başı sağa dönük kartal betimlemesinden stelin Zeus Bronton için yapılmış olma olasılığı çok yüksektir.

Bunun dışında yine Eskişehir’de ele geçen bir yazıt üzerinde sadece Zeus Bronton yazısı okunmakta;²⁹⁵ bir stel üzerinde Zeus Bronton’un büstü²⁹⁶ ve bir diğesinde de kartal ve yıldırım motifleri saptanmıştır.²⁹⁷

Kuzkaya Köyü’nde ele geçirilenler;

“*Rahip Aristarkhos, yakınlarıyla birlikte bolluk ve bereket için (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı*”²⁹⁸

“*Uğurlar olsun! Hermolaos oğlu Aurelios Markos evlatlığı Daphnos ve (onun) süt kardeşi Eutykhe kendileri için Zeus Bronton’a bunu adadı.*”²⁹⁹

Eğrigöz Köyü’nden ele geçirilenler;

“*...kendisi için Zeus Bronton’a bu adağı adadı*”³⁰⁰;

“*Uğurlar olsun! Silanos oğlu...kendisi, tüm yakınları ve karısı Domne için bu adağı Zeus Bronton’a (adadı)*”³⁰¹

Avdan Köyü’nden ele geçirilenler;

“*Marlakkoslular ürünleri için bunu Zeus’a adadı*”³⁰²;

“*Masikalılar ürünleri ve tüm yakınları için bunu Zeus Bronton’a adadılar*”³⁰³;

“*Menophon, Apolonides ve Philtes tüm yakınları ve Vezaitonlular için bunu Zeus Bronton’a adadılar*”³⁰⁴;

“*Epaphrodeitus oğlu Rhomanos eşi Asklepias ve çocukları ile birlikte bu adağı Zeus Bronton’a adadı*”³⁰⁵;

“*Karikos ve karısı Elpis, tüm yakınlarının selameti için bu adağı Zeus Bronton’a adadı.*”³⁰⁶;

“*...kendileri için Zeus Bronton’a (bu) adağı (adadı)*”³⁰⁷;

“*...Zeus Bronton’a (bu) adağı (adadı)*”³⁰⁸;

“*Arkhestrate, çocuklarıyla birlikte Ailioslu Hermes ve çok şeker kocası Hermianos’un anısına ve Zeus Bronton için bu adağı yaptı*”³⁰⁹;

²⁹⁵ MAMA, V; no: KB.2.

²⁹⁶ P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 25.

²⁹⁷ MAMA, V; no: 15.

²⁹⁸ MAMA, V; no: 79.

²⁹⁹ MAMA, V; no: 78.

³⁰⁰ MAMA, V; no: 84.

³⁰¹ MAMA, V; no: 85.

³⁰² MAMA, V; no: 124; Frei, bu stelin baş tarafını; “*Hermes’in öncülüğünde...*” şeklinde okumuştur. Bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 17.

³⁰³ MAMA, V; no: 126.

³⁰⁴ MAMA, V; no: 127.

³⁰⁵ MAMA, V; no: 128.

³⁰⁶ MAMA, V; no: 129.

³⁰⁷ MAMA, V; no: 130.

³⁰⁸ MAMA, V; no: 131.

³⁰⁹ MAMA, V; no: 134.

“Diophanes ve Domos oğlu Dionyzos erkek kardeşi Philippos ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı”³¹⁰;

“Hermeios oğlu Hermes, Agometris ve oğlu Theopilus ile Zeus Bronton için (bu) adağı adadı.”³¹¹;

“...Philoksene kocam Boisagaros ve Zeus Bronton için bu adağı (adadı)”³¹²;

“...Asklepiades, son derece tatlı ebeveynleri; babası ...ve annesi Domne ile Zeus Bronton için bu adağı (adadı)”³¹³

“Marlakkolu ...oğlu Demetrios, ürünleri için bu adağı Zeus Bronton’a adadı”³¹⁴

“Neokles oğlu Aurelius Onesimos’un Marlakkoslular için çelengi. Marlakkoslular, ürünleri için (bu) adağı, Aleksandros ve hakem Euthykhes öncülüğünde Zeus Bronton’a adadı”³¹⁵

“Aynı kardeşler bu adağı Zeus Bronton’a adadı”³¹⁶

“Aleksandros oğlu Papas ile onun çocukları kendi mal mülkleri için bunu Zeus Bronton’a adadılar”³¹⁷

Kırka'da ele geçirilenler;

“Arkhestratos oğlu birinci rahip (baş rahip) Hermis sığırları için bunu Zeus Bronton'a adadı.”³¹⁸;

“Epaphrodeitos kardeşleri ile birlikte, babası Damas ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı”³¹⁹

Ayvacak'ta ele geçirilenler;

“Menothaslı Aurelioslar; Hermokles, Papas ve Hermes (bu) adağı kendileri ve tüm yakınları için Zeus Bronton’a adadı”³²⁰;

“Apollonios oğlu Manes, sığırları ve ürünleri için bu adağı Zeus Bronton’a adadı”³²¹;
Ayrıca Ayvacık’tan üzerinde Zeus Bronton betimi olan bir stel de ele geçirilmiştir.³²²

Sultandere’de ele geçirilenler;

“Khrysogonos, Euthykion, Eleutheros ve Aphrodeisia, çok şeker babası Epaphrodeitos ile annesi Hedone’nin anısına bu adağı Zeus Bronton’a (adadı)”³²³ Sultandere’den ayrıca Zeus Bronton’a ithaf edilmiş bir stel daha bulunmuştur.³²⁴

³¹⁰ MAMA, V; no: 135.

³¹¹ MAMA, V; no: 136.

³¹² MAMA, V; no: 137.

³¹³ MAMA, V; no: 138.

³¹⁴ P. Frei, **a.g.m** (1988), s. 11.

³¹⁵ P. Frei, **a.g.m**. (1988), s. 15.

³¹⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) Ek- III, no: 142.

³¹⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) , Ek- III, no: 143.

³¹⁸ MAMA, V; no: 170.

³¹⁹ MAMA, V; no: 171.

³²⁰ MAMA, V; no: 172.

³²¹ Esk. Ark. Müzesi Env. No: A 144 – 68.

³²² P. Frei, **a.g.m**. 1989, s.192.

Alpanos'da ele geçirilenler;

“Attalos’un oğlu Eupsykhos (bu) adağı babası Theophiletos ve Zeus Bronton’a adadı”³²⁵;

“Photeinos, erkek ve kız kardeşleriyle birlikte annesi ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı”³²⁶

“...Olympikos’un oğlu dua ederek babası için kendi cebinden (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”³²⁷

“Aurelius Tryphon ve rahip Aurelius Asklepas oğlu Asklepas ile birlikte kendi çocukları, yurdun gelişmesi ve ürünlerin bereketi için tanık olarak Zeus Bronton’a bunu adadı”³²⁸

“Heniokhos’un oğlu rahip Apollonios ve Apollonios’un oğlu rahip ...(bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”³²⁹

Gökçekısıık'da ele geçen yazıtta;

“Asklas'ın kızı Dada, (bu) adağı Zeus Bronton'a adadı”³³⁰

Karapazar'da ele geçen yazıtta;

“Asklepiades Menothemidos ile Kyrilla Menothemidos (bu) adağı Zeus Bronton'a adadı”³³¹

Erenler'den ele geçen yazıtta;

“...Zeus Bronton'a diktı”³³²

İnönü'de ele geçirilen yazıtta;

“Maksimos oğlu Theoksenos, babasının ruhu için dua ederek yakınlarıyla (bu) adağı Zeus Bronton'a adadı”³³³

Yukarıdakilerin yanında Eskişehir'de ele geçmiş bir sunak Zeus Bronton'a hem de tanrıçaya adanmıştır. Yazıtta; “Sanktus oğlu Sanktus, karısı Gaios'un kızı Amia ile birlikte son derece tatlı kızları için ve Sanktos, Attikos ve Alekas, son derece tatlı ana tanrıça ve Bronton için bunu adadı”³³⁴ yazmaktadır.

³²³ MAMA, V; no: 111.

³²⁴ MAMA, V; no: 111.

³²⁵ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965), s. 14, no: 6.

³²⁶ MAMA, V; no: R.5.

³²⁷ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965), no:XLIX., s. 14, no: 7. N harfi yerine M harfinin kullanılması antik Anadolu'da ortak bir kullanım şeklidir. Afyon Müzesi'nden bir yazıtta; “Papias'ın kızı Ammia (bu) adağı annesi Olympiane için adadı” yazmaktadır ki buradaki Olympiane diye çevirdiğimiz sözcük Ολυνπιανη şeklinde yazılmaktadır. I. W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) s.14.

³²⁸ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965), no:XLIX., ss.14-15, no:9. Diğer bereket duaları için bkz. MAMA, V; no:79, 124, 125, 126, 170, 218, 220, R.8; IGR, III, 36;

³²⁹ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965), no:XLIX., s.14, no:8.

³³⁰ MAMA, V; no: KB.13.

³³¹ MAMA, V; no: R.3.

³³² MAMA, V; no: 147.

³³³ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.81.

³³⁴ MAMA, V; no: 18.

Zeus Euphranor (Ζεύς Ευφρανωρ)

Eskişehir’de ele geçirilmiş bir sunak üzerinde görülmektedir. Yazıt şöyledir; “*Uğurlu olsun! Polemon oğlu Aurelius Chrestus kendisi ve ailesi için (bu) adağı Zeus Ephranor’a adadı*”³³⁵

Zeus Melenos (Ζεύς Μεληνος)

Bu tanrı ile ilgili olarak Kıravdan’dan iki adet stel ele geçirilmiştir. Yazıt şöyledir; “*Prosodos, çocuğu için (bu) adağı Zeus Melenos’a adadı*” İkinci yazıtta da; “*Aurelios Stratonikos, (bu) adağı Zeus Melenos’a adadı*”³³⁶ yazmaktadır.

Zeus Moraldos (Ζεύς Μορालδος)

Karapazar Köyü’nde ele geçirilen mermer sunak üzerindeki yazıt; “*Aristeos oğlu Potamon kendi parasıyla, yakınlarıyla birlikte Zeus Moraldos’a (bunu) adadı*”³³⁷ şeklindedir.

Alpanos’ta ele geçen stel yazıtında da; “*Epafras oğlu Epafrados, (bu) adağı Zeus Moraldos’a adadı*”³³⁸ yazmaktadır.

Zeus Patrikos (Ζεύς Πατρίκος)

Keskin’de ele geçen III. yüzyıla tarihli bir sunak yazıtında; “*Uğurlar olsun! Praetor asker Aurelios Aristonikos, sağlık ve esenlik için tüm ailesiyle birlikte (bu) sunağı, Biaderianos Birliği’ne ve Zeus Patrikos’a adadı*”³³⁹

Zeus Prokontes (Ζεύς Πρόκωντης)

Bu tanrı adına yapılmış stel Keskin’de ele geçirilmiştir.³⁴⁰

Zeus Sabazios (Ζεύς Σαβασιος)

Aşağı Ilıca’da ele geçirilen sunak yazıtında; “*Kimeliaeis sakinleri, kutsal memleket üzerindeki ürünleri için Zeus Sabazios’a (bu) adağı (adadı)*”³⁴¹ yazmaktadır.

Zeus Semantikos (Ζεύς Σημαντικός)

³³⁵ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, no: (1965) XLIX., ss. 10-12, no:1. Etimolojik olarak incelendiğinde, olasılıkla “iyi ürün taşımak, güzel ürün vermek, verimli olmak” anlamına gelen Ευφορεω yada ve “sevindirmek, memnun etmek” anlamındaki Ευφρανω eylemlerinden türetilmiş gibidir. Bkz. W. F. Arndt - F. W. Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, (London, 1979), s. 327

³³⁶ P. Frei, **a.g.m.** (1992), s. 144: Söz konusu tanrının epiteti Grekçe değildir. Sözcüğün, Anadolu’nun yerel dillerinden gelme olasılığı yüksektir. Bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1992), s. 144.

³³⁷ **MAMA**, V; no: 119; P Frei, **a.g.m** (1981), s.75.

³³⁸ P. Frei, **a.g.m.** 1981, s.75. Frei, Tanrının epiteti olan “moralδος” sözcüğünün Frig adı olma olasılığının yüksek olduğunu belirtmektedir. P. Frei, **a.g.m.** (1981), s. 75.

³³⁹ P. Frei, **a.g.m.** (1994), s.128.

³⁴⁰ P. Frei, **a.g.m.** (1989), s.197.

³⁴¹ P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 22. Olasılıkla yerel Sabazios kültü ile Zeus’un bir araya getirilmesi ile yaratılmış bir kült görünümündedir.

Eskişehir’de ele geçirilen iki adet yazıt üzerinde görülmektedir.³⁴²

Zeus Tattenos (Ζεὺς Ταττήνωσ)

Zeus Tattenos adına yapılan stel Taşlık’ta ele geçirilmiştir.³⁴³

Zeus Tyrannos (Ζεὺς Τύραννος)

Eskişehir’de ele geçirilen stel üzerindeki yazıtta; “*Neikolaos bunun Zeus Tyrannos’a adadı*”³⁴⁴ ifadesi vardır.

4. 2. Bölge Tanrıçaları

Dike (Δίκη)

Eskişehir’de ele geçen stel yazıtında; “*Tanrılar anası, hem adil Men, hem kutsal Phoibos, hem de adalet ve ölçülülüğün gözü Dike için Saklealıların yiğitleri, kurtarıcı ve kutsal (gördükleri) tanrılar için (bunu) diktiler*”³⁴⁵ şeklinde bir ifade vardır. Dike’nin sıfatları olarak “adalet” ve “ölçülülüğün gözü” geçmektedir. Nitekim Eskişehir’de ele geçen bir sunak arkasında betimlenen terazi betiminden dolayı bu tanrıça Dike olmalıdır. Ancak bazen terazi ile betimlenmiş ve benzere işlevlere sahip Nemesis ile ayırt edilmesi oldukça zordur. Her iki tanrıça Anadolu sikkeleri üzerinde de görülmektedir³⁴⁶

Fortuna Bona

Aşağı Çağlan köyünde ele geçen Latince mil taşı üzerindeki yazıtın ilk cümlesi “*fortuna bona*” (iyi talihle) olarak başlamaktadır. Burada kastedilen aslında tanrıça “Fortuna”dır.³⁴⁷

³⁴² Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 193, n. 144. Yazıtlardan ilki, C. Armanet tarafından yayınlanmıştır. Bkz. C. Armanet, **BCH**, 28, (1906) s. 149. İkinci yazıt da Ramsay tarafından yayınlanmıştır. Bkz. W.M. Ramsay, **Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire**, (Aberdeen, 1906), s. 276: Epithet etimolojik açıdan Grekçe “bildirmek”, “işaret vermek”, “açıklamak” veya savaşta “saldırı işareti vermek” anlamına gelen eylemden türetilmiş gibidir. Bu fiilden türemiş sözcüğün bir çeşitlemesi olarak karşımıza çıkan bu epitelin, “işaret veren kişi, klavuz, komutan” ile “at ya da sürüye kılavuzluk eden kişi” yani “çoban”, “sığırtmaç” anlamına gelmesidir. Bkz. G. R. Berry, **The Classic Greek Dictionary**, (Chicago, 1956), s. 633.

³⁴³ P. Frei, **a.g.m.** (1989), s.197.

³⁴⁴ **MAMA V**; no: 12. Sözcük anlamı ile “efendi” olan epitet, bir noktada Zeus’un baş tanrılığına işaret etmektedir.

³⁴⁵ P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 26.

³⁴⁶ **MAMA V**; no: 11. Frigya’nın diğer yerlerinde daha seyrek olarak gözüken Dike, baş tanrıça olduğu yer olan Prymnessus’da en bilinen tanrıça tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sikkelerin birinde tapınağı gösterilmektedir. **BMC**, “Phrygia”, s.368, no: 37: **BMC**, “Phrygia”, ss. 196-198, lev.XXV, 4. Hierapolis ve Laodicea’da her iki tanrıçanın atribütü, örneğin terazi gibi, birbirine karışmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle karışık bir tür, bu bölgede (İnönü – Kütahya arası) ve belki sözü edilen kabartmada, Θεοι Οσιοι και Δικαιοι’ye adanan sunağın sağ tarafında temsil edilen tanrıçaya aittir. **MAMA V**; s.7.

³⁴⁷ S. Frei-Korsunsky, **a.g.m.**(1986) , ss. 91-vd, no: 1; **MAMA V**, no: 2.

Kybele (Κυβέλη) (Μητρί Κυβέλη)

Bölgede yazı öncesi dönemlerden gelen çok köklü bir tanrıça tapınımı olduğu bilinmektedir. Bu tapınının Roma döneminde de yaygın bir şekilde devam ettiği yazıtlar aracılığı ile görülmektedir.³⁴⁸

Eskişehir’de ele geçmiş bir bomos üzerindeki yazıtta; “*Uğurlar olsun! Kaborkoi’liler (?) (bunu) dört kişi için tanrıçaya adadılar*”³⁴⁹ şeklinde bir açıklama vardır. Bunun yanında yine Eskişehir’de ele geçmiş bir stel üzerinde bir çift aslan ile betimlenmiş tanrıça büyük olasılıkla Kybele olmalıdır.³⁵⁰

Bunun yanında farklı dönemlere ait bir çok sikke üzerinde de Kybele görülmektedir.³⁵¹

³⁴⁸ P Frei, **a.g.m.** (1983), s. 58.

³⁴⁹ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX, s. 13, no:4; Env. No: 192. Ne yazık ki taşın ikinci satırının hasarlı olması, büyük olasılıkla etnik bir ada işaret eden sözcüğün okunmasını olanaksız kılmaktadır. Her ne kadar Kaborkoi diye çevrilse de, bu övününün tam olarak aynı sözcüğü yansıtmıyorsa belli değildir.

³⁵⁰ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965), no:XLIX, s. 12, no:2; Env. No: 37. Buradaki yazıtta yer alan tanrı ve tanrıça hakkında farklı görüşler vardır. Örneğin, burada betimlenen tanrıçanın Cybele, tanrının da Zeus olduğunu iddia edenler olduğu gibi, yazıtta yer alan adsız tanrının Men’in farklı bir formu olduğunu işaret edenler de vardır. **a.g.m.**, s.12.

³⁵¹ Aulock, **a.g.e** (1987), no: 170, 171, 172: Asya eyaleti prokonsülü Ti. Catus Silius Italicus yönetimi altında MS. 77 yılında bastırılmış sikkenin üzerinde başında defneli taç ile Vespasian, arka tarafında da elinde tefi ve yanında aslanları olan Kybele ile ve Dorylaeum adı betimlenmiştir: (no: 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199) Sikkelerin ön yüzünde başında defneli taç ile Traian, arka yüzde tahtta oturan Kybele, elinde tefi ve kasesi ile tahtın altında aslan figürü ve Dorylaeum adı: (no: 205, 206) Hadrian’ın eşi Sabina adına basılan sikkelerde de Dorylaeum adına rastlanmaktadır. Sikkenin ön yüzünde imparatoriçe Sabine, arka tarafta ise elinde tef ve kase ile taht üzerinde Kybele, altta aslan figürü ve Dorylaeum adı: (no: 207, 208, 216) Sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Commodus, arka tarafta ise *kalathos* içerisinde, elinde tef ve kase ile taht üzerinde Kybele, altta aslan figürü ve Dorylaeum adı: (no: 225) Sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Severus, arka tarafında ise sol elinde tefi, aslanların üzerine oturmuş durumda Kybele ve Dorylaeum adı: (no: 245) Sikkenin ön yüzünde taşsız olarak Diadumenian, arka tarafında ise *kalathos* içinde tahtta, elinde kasesi ve tefi, tahtının önünde bir aslan ile Kybele ve Dorylaeum adı: (no: 248) Sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Elagabal, arka tarafında ise *kalathos* içinde tahtta, elinde kasesi ve tefi, tahtının önünde bir aslan ile Kybele ve Dorylaeum adı: (no: 255) Sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Severus Alexander, arka tarafında ise *kalathos* içinde tahtta, elinde kasesi ve tefi, tahtının önünde bir aslan ile Kybele ve Dorylaeum adı: (no: 264) Sikkenin ön yüzünde iki imparator; başında defne tacı ile Maximinus ve taşsız Maximus birbirlerine dönük şekilde, arka tarafında ise *kalathos* içinde tahtta, elinde kasesi ve tefi, tahtının önünde bir aslan ile Kybele ve Dorylaeum adı: (no: 293, 294, 295, 296) Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Philippus I, arka tarafında ise, polos giymiş, elinde tefi ve yanında aslanlar ile Kybele ve Dorylaeum adı görülmektedir.

Mağara Anası / Meter apo Speleou

Eskişehir'in kuzeyinde, Bozdağ'ın güneyinde; Ahılar, Kocapınar deresi köyleri ve civarında ele geçmiş stel yazıtında; “*Uğurlar olsun! Lysimakhos oğlu Nestor, çocukları ve tüm yakınları için (bu) adağı Mağara Anası'na (Meter apo Speleou) adadı*”³⁵² yazmaktadır.

Mater Akreana (Μήτηρ Ακρεανη)

Eskişehir'de ele geçen küçük mermer bir bomos üzerinde, hem bir yazıt hem de drapeli ve başında polos ile taçlandırılmış bir tanrıça büstü betimlenmiştir. Sunak üzerinde ayrıca bir öküz başı ile koç başı da yer almaktadır. Yazıt şöyledir; “*Aklealılar, Akrea anası için bu adağı adadı*”³⁵³

Meter apo Kranosmegalo (Μήτηρ άπο Κρανοσμεγάλου)

Eskişehir ve çevresinde Μητηρ άπο Κρανοσμεγάλου gibi yerel kültlere, adaklar sunulmuştur.³⁵⁴ Bunlardan birincisinin yazıtı; “*Menandros, Meter apo Kranosmegalos'a bu adağı adadı*”³⁵⁵ şeklindedir.

Yine Eskişehir'de ele geçen mermer bir stelde Menandros ve Βαβov tarafından yukarıdaki tanrıçaya adanan başka bir buluntu daha vardır. Buna göre yazıt şöyledir: “*Kranosmegaloslu Babos ve Menandros, kendi ceplerinden bu adağı tanrıça için adadılar.*”³⁵⁶ Tanrıça, yazıtların da gösterdiği gibi bölgesel bir merkez adına ortaya çıkmıştır. Kranosmegalos, olasılıkla Dorylaeum yakınlarındaki küçük bir yerleşmenin adı olmalıdır.

Meter Tetraprosopros (Μήτηρ Τετραπρόσωρος)

Keskin köyünde ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*Uğurlar olsun! Pozaman oğlu rahip Lasos, bu adağı Tetraprosopros'un anasına adadı*”³⁵⁷ şeklindedir.

Suriyeli Ana Tanrıça

³⁵² P.Frei, “Epigrafische-Topografische Forschungen im Raum von Eskişehir”, *AST*, I, İstanbul, 1983, no:4, s.62.

³⁵³ *MAMA*, V; no:7: P. Frei, *a.g.m*, 1988, s. 24.

³⁵⁴ *MAMA*, V; no:8. Burada adağı, μένανδροες adlı bir şahıs sunmuştur. Böylesi adaklara Eskişehir dışında tek örnek Bithynia ve Paphlagonia sınırında ele geçmiş bir steledir. *MAMA* V, s. 4.

³⁵⁵ *MAMA*, V; no:9.

³⁵⁶ *MAMA* V; no:253.

³⁵⁷ *MAMA*, V; no: 101: Meter Tetraprosopros'a adanmış bir adak steli Kuzey Galatia'da da bulunmuştur. Buradaki yazıtta “dört mevsim tanrıçası Cybele” olarak geçmektedir. Aynı zamanda Orfik ilahilerde geçen Hecate ile betimlenen Selene de, Tetraprosopros epiteti ile ifade edilmektedir. Bunun yanında başka bir görüşe göre, burada kastedilen epitet ile aslında “ara yolların” yada “kavşak yolların” tanrıçası belirtilmek istenmektedir. 1926 yılındaki gezileri sırasında küçük bir heykel, Tembris Mülk arazisi içerisinde Cox ve Cameron tarafından bulunmuştur. Kutsal başlık ve çelenk taşıyan dört adet aynı tipte erkek figürü betimlenmektedir ki hiç şüphesiz bütün bu törensel ifade Meter Tetraprosopros içindir. Bkz. *MAMA*, V, s. 54.

Dorylaeum'a dışarıdan getirilmiş bir tanrıça da Avdan'da bulunan Suriyeli Ana Tanrıça'dır.³⁵⁸

Bölgede sadece sikkeler üzerinde görülen tanrı ve tanrıçalar da vardır; Hades (Αἰδης)³⁵⁹; Herakles (Ηρακλης)³⁶⁰; Poseidon (Ποσειδών)³⁶¹; Tembris (Τημβρις)³⁶²;

³⁵⁸ P. Frei, **a.g.m.** (1989), s.197.

³⁵⁹ Aulock, **a.g.e.** (1987) no: 212, 213. Sikkelerin ön yüzünde başında defneli taç ile Commodus, oturan Hades, sol tarafında asa, sağda *kerberos* ile birlikte ve Dorylaeum adı: Geta dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Geta, arka tarafında ise *kerberos* ile oturan Hades ve Dorylaeum adı (no: 233); Maximinus ve Maximus dönemine tarihli sikkelerin ön yüzünde taçsız Maximus, arka tarafında ise, oturan Hades, sol tarafında asa ve Dorylaeum adı (no: 267, 268); Philippus I dönemine tarihli sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Philippus I, arka tarafında ise, oturan Hades, sol tarafında asa ve Dorylaeum adı (no: 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 309)

³⁶⁰ Aulock, **a.g.e.** (1987), no: 224: Sikkenin ön yüzünde başında defneli taç ile Commodus, arka tarafta ise bir kayanın yada *bukranion*'un üzerinde duran Herakles ve sağ yanında aslanlar, solda Telephos ve Dorylaeum adı görülmektedir.

³⁶¹ Aulock, **a.g.e.** (1987), no: 200, 201: Sikkenin ön yüzünde, başında defneli taç ile Traian, arka tarafta ayakta duran Poseidon, elinde üçlü mızrağı sağ tarafta bir yunus figürü ve nehir tanrısı Tembris ve Dorylaeum; Sikkenin ön yüzünde başında defneli taç ile Hadrian, arka tarafta ise ayakta duran Poseidon elinde üçlü mızrağı ve sağında bir yunus ile ve Dorylaeum adı: (no: 204) Sikkenin ön yüzünde başında defneli taç ile Commodus, arka tarafta ise ayakta duran Poseidon elinde üçlü mızrağı ve sağında bir yunus ile ve Dorylaeum adı (no: 209, 210, 211, 221)

³⁶² Aulock, **a.g.e.** (1987), no: 200, 201: Sikkenin ön yüzünde başında defneli taç ile Traian, arka tarafta ayakta duran Poseidon, elinde üçlü mızrağı sağ tarafta bir yunus figürü ve nehir tanrısı Tembris ve Dorylaeum: (no: 241) Sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Macrinus, arka tarafında ise, mezar ve iskele betimlemesi yanında nehir tanrısı Tembris, sol tarafta sazlıklar ve nehir akmakta ve de Dorylaeum adı: (no: 253, 254, 256) Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Maximinus, arka tarafında ise mezar ve iskele betimlemesi yanında nehir tanrısı Tembris, sol tarafta sazlıklar ve nehir akmakta ve de Dorylaeum adı: (no: 259, 260, 261, 262, 263): Sikkelerin ön yüzünde başında hale şeklindeki tacı ile Gordian III, arka tarafında ise nehir tanrısı Tembris, sağ tarafta bir kayık, sol tarafta sazlıklar ve nehir akmakta ve de Dorylaeum adı görülmektedir.

Artemis (Ἄρτεμις)³⁶³; Athena (Αθηνά)³⁶⁴ ; Nike (Νίκη)³⁶⁵; Tyche (Τύχη)³⁶⁶; Nemesis (Νεμήση)³⁶⁷

Diğer Dinsel Varlıklar

Antik dönemde oldukça yaygın olmasına rağmen kehanet merkezleri, iç Anadolu platosunda daha az göze çarpmaktadır. Bunun temel nedenlerinden birisi bu bölgelerde yerel kaynakların kullanılmış olmasıdır. Nitekim yeni Asclepius olarak nitelendirilen kehanet yılanı Glykon'a ait bir heykel Dorylaeum'da ele geçirilmiştir.³⁶⁸

Bunun yanında, Aezani'de olduğu gibi kader tanrıcaları olan Moiro'lar Dorylaeum çevresinde üç yerde görülmektedir. Buna göre Eskişehir'de ele geçen bomos yazıtında; *“Eşi Domme ve oğlu Apollinarios için bu ortak mezarı yaptı. Kutsal Moiroların kötü dokunmuş ağlarıyla zaptediyorlar. Oğluyla aynı adı taşıyan babası, eşi ve oğlu için mezarı başında ve yatağında gözyaşı döküyor”* yazarken, Muttalıp'ta ele geçen stel yazıtında; *“Buraya gömülmüştür ünlü Beronike! Beş gün önce Moirolar*

³⁶³ Aulock, **a.g.e.** (1987), no: 246: Sikkenin ön yüzünde taşsız olarak Diadumenian, arka tarafında ise ok kılıfı ile avcı Artemis ve Dorylaeum adı görülmektedir.

³⁶⁴ Aulock, **a.g.e.** (1987), no: 203: Sikkenin ön yüzünde başında defneli tac ile Hadrian, arka tarafta ise sağ elinde mızrağı ve sol elinde kalkanı ile Athena ve Dorylaeum adı görülmektedir. (no: 222) Sikkenin ön yüzünde başında defneli tac ile Commodus, arka tarafta ise, elinde kalkanı ve mızrağı ile Athena ve Dorylaeum adı: (no: 235) Sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Geta, arka tarafında ise ayakta duran Athena, kalkanı ve mızrağı ve de Dorylaeum adı: (no: 258) Sikkenin ön yüzünde Severus Alexander'in annesi Julia Mamaea, arka tarafında ise elinde kalkanı ve mızrağı ile Athena ve Dorylaeum adı: (no: 275) Sikkenin ön yüzünde başında hale şeklindeki tacı ile Gordian III, arka tarafında ise elinde kalkanı ve mızrağı ile Athena ve Dorylaeum adı görülmektedir.

³⁶⁵ Aulock, **a.g.e.** (1987), II, no: 257. Sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Severus Alexander, arka tarafında ise bir çember ile birlikte Nike ve Dorylaeum adı görülmektedir.

³⁶⁶ Aulock, **a.g.e.** (1987), no: 230. Sikkenin ön yüzünde Caracalla'nın eşi Plautilla, arka tarafında ise polos giymiş, miğfer takmış ve elinde boynuz biçimli bir kap tutan, ayakta duran Tyche ve Dorylaeum adı: (no: 320, 31) Sikkelerin ön yüzünde Philippus I'in karısı imparatoriçe Otacilia Severa, arka tarafında ise, polos ile birlikte miğfer takmış, ayakta duran, boynuz biçimli bir kap tutan Tyche ve Dorylaeum adı görülmektedir.

³⁶⁷ Aulock, **a.g.e.** (1987), II, no: 226, 227, 228. Severus'un eşi Iulia Domna adına basılan sikkenin ön yüzünde imparatoriçe gözükrken, arka tarafta kionu ile birlikte Nemesis, yanında bir tekerlek ve elinde dizgin tutmakta, bir de Dorylaeum adı: (no: 242, 243, 244) Sikkelerin ön yüzünde taşsız olarak Diadumenian, arka tarafında ise kionu ile Nemesis, yanında bir tekerlek ve elinde dizgin tutmakta, bir de Dorylaeum adı: (no: 249, 250, 251, 252) Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Elagabal, arka tarafında ise kionu ile Nemesis, yanında bir tekerlek ve elinde dizgin tutmakta, bir de Dorylaeum adı: (no: 266) Sikkenin ön yüzünde taşsız Maximus, arka tarafında ise, kionu ile Nemesis, yanında bir tekerlek ve elinde dizgin tutmakta, bir de Dorylaeum adı: (no: 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 310, 311, 312) Sikkelerin ön yüzünde başında hale şeklindeki tacı ile Gordian III, arka tarafında ise kionu ile birlikte Nemesis, yanında bir tekerlek ve elinde dizgin tutmakta, Dorylaeum adı: (no: 305, 306) Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Philippus I, arka tarafında ise, arka tarafında ise kionu ile birlikte Nemesis, yanında bir tekerlek ve elinde dizgin tutmakta, bir de Dorylaeum adı görülmektedir.

³⁶⁸ S. Mitchell, **a.g.e.** (1993) II, s. 13 ve n. 24.

örmeden ağlarını, Kocam Kornelius'u amansız bir hastalık aldı. Eşi nasıl ölümü ölümle sağaltsın"³⁶⁹ açıklaması vardır.

Son yazıt İlkburun'da ele geçen stel yazıtıdır. Yazıt şöyledir; "Yirmi üç yaşında Hades'e (gömdüler), Moira'lar kader ipini kaçınılmaz olarak böyle ördüler. Amcam Demetrios ve Menas, kardeşlik hatırına zavallı ben için (bu) steli diktiler"³⁷⁰

Bölgede konu ile ilgili son olarak belirtilebilecek olan kutsal güçler yer altı tanrılarıdır. Eskişehir'de ele geçen bir stel yazıtında; "Yer altı tanrılarına! Romilia kabilesinden, Smyrnalı Quintius oğlu Quintius Cassius Saturninus; Makedonya'da V. Lejyonda, İskitya'da III. Lejyonda otuz iki yıl yüzbaşı olarak askerlik hizmeti yaptı. Elli yıl yaşadı. Burada yatıyor. Ona layık azatlıları, efendileri için (bunu) diktiler"³⁷¹

4. 3. İmparatorluk Kültü ve Dorylaeum

Dorylaeum'daki imparatorluk kültü için en somut buluntu Avdan'da ele geçirilen ve 176 – 180 yılları arasına tarihli, imparatorlar olarak Marcus Aurelius ve Commodus onuruna adanan onur yazıtındaki ibarelerdir. Yazıt şöyledir; "Uğurlar olsun! Tanrıların en görkemlisi, yerin ve denizin efendisi Marcus Aurelius Antoninus ile, tanrıların en görkemlisi, yerin ve denizin efendisi Caesar Commodus"³⁷²

4. 4. Yazıtlar

4. 4. 1. Adak Yazıtları

4. 4. 1. 1. Birden Çok Tanrı için Adak Yazıtları

Ayvacık'ta bulunan mermer stel üzerindeki yazıt; "Demetrios oğlu rahip Manes, kendisinin ve tüm köy seçkinlerinin selameti için Zeus ve Apollon'a (bunu) adanmıştır."³⁷³

Avdan'da ele geçirilmiş bir stel üzerindeki yazıt; "Marlakkos köyünün yiğit insanları mutlu bir yaşamın devamını dileyerek ve tüm yakınlarının esenliği için Hosios kai Dikaios ile en

³⁶⁹ MAMA, V; no: 63.

³⁷⁰ MAMA, V; no: 91.

³⁷¹ P Frei, a.g.m. (1981), s.79.

³⁷² Haspels, a.g.e. (1971), s. 166 ve a.g.e., Ek-3, no: 93. Marcus Aurelius, 176 yılında Suriye'den dönerken, Toroslar'ı geçtikten sonra karısını kaybeder. M. Aurelius, olasılıkla güneydeki yoldan Ege kıyısına doğru yolculuğuna devam eder. Bu yazıt olasılıkla bu yolculuk sırasında kendisine adanmıştır. Bkz. Haspels, a.g.e. (1971), s. 167; D. Magie, RRAM, I, s. 666.

³⁷³ MAMA, V; no: 173. Apollo'nun bölgede diğer tanrılar ile birlikte yer aldığı diğer adak için bkz. no:181.

büyük, görkemli ve gül parmaklı Helios'a değerli hediyeler, mermer ve gümüşten değerli tanrı hediyeleri sundular"³⁷⁴

Eskişehir'de ele geçen stel üzerindeki yazıt; "...oğlu rahip...ve Arsokometon çocuklarıyla birlikte karısı Appe, damadı d..., ürünleri, patronları ve tüm yakınlarının esenliği için Zeus Bronton'a Sabazios'a (bu) adağı adadı"³⁷⁵

Eskişehir'de ele geçen stel üzerindeki yazıt; "*Tanrılar anası, hem adil (Dikaios) Men, hem kutsal Phoibos, hem de adalet ve ölçülülüğün gözü Dike için Saklealılarn yiğitleri, kurtarıcı ve kutsal (gördükleri) tanrılar için (bunu) diktiler*"³⁷⁶

4. 4. 1. 2. Kişisel Adak Yazıtları

Eskişehir'de ele geçen stel üzerindeki yazıt; "*Her şeyden önce güzel çocuklar Aphphe, Menandros, Asklepas ve Attikas cefa dolu bir yaşamı tertemiz bir şekilde sürmekte olan Zen ve Attikos için bunu adadılar.*"³⁷⁷

Aşağı Söğüt Önü'nde bulunan mermer parça üzerindeki yazıt; "*Lysimakhos oğlu Menandros, kendi cebinden aletleriyle tanrıya yaptı.*"³⁷⁸

Eskişehir'de ele geçen sunak yazıtı; "*Uğurlar olsun! Kutsal ve adil tanrılar için Papas oğlu Heropilos (bu) adağı sundu*"³⁷⁹

Karışehir köyünde ele geçen bir bomos üzerindeki yazıt; "*Çünkü amca rahip Sosthenes de senin heykelini dikti. Diomedes, bizzat düz bir taş yerleştirip sunağa dikti*"³⁸⁰

Eskişehir'de ele geçen kapıtaşı üzerindeki yazıt; "*Khryson, kocası ve çocuklarının babası Aismenes'in anısına adadı*"³⁸¹

Eskişehir'de ele geçen stel yazıtı; "*Diophanes Tata, eşi Nana ile birlikte tanrının emri uyarınca bunu diktiler*"³⁸²

Eskişehir'de ele geçen stel üzerindeki yazıt; "*Theodoulos ve eşi ve oğulları rahip Zourza'yı anmak için bu adağı adadı*"³⁸³

Eğrigöz Köyü'nde bulunan yazıt; "...kendisi için Zeus Bronton'a bu adağı adadı"³⁸⁴

Karapazar Köyü'nden ele geçen parça üzerindeki yazıt; "*Hermes ile Apollon'un kızı Aurelia Domna'nın oğlu Aurelios Diokhares bunu...adadı*"³⁸⁵

³⁷⁴ P. Frei, **a.g.m.** (1983), no:3, s.61, P. Frei, **a.g.m.** (1988) , ss. 11-12.

³⁷⁵ P. Frei **a.g.m.** (1988), s. 19.

³⁷⁶ P. Frei, **a.g.m.** (1988), ss. 25-26: Stel üzerindeki kabartmada Zeus Bronton, Helios ve Dionysos görülmektedir.

³⁷⁷ **MAMA, V**; no: 20.

³⁷⁸ **MAMA, V**; no: 109.

³⁷⁹ P. Frei, **a.g.m.**, (1988), s. 28.

³⁸⁰ **MAMA, V**; no: 113.

³⁸¹ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX, s. 16, no:11.

³⁸² **MAMA, V**; no: 17.

³⁸³ **MAMA, V**; no: 56.

³⁸⁴ **MAMA, V**; no: 84.

Eskişehir’de ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Kronosmegaloslu Babos ve Menandros kendi ceplerinden bu adağı tanrıça için adadı*”³⁸⁶

Eskişehir’de ele geçmiş bir bomos üzerinde yazıt; “*Uğurlar olsun! Kaborkoi’liler (?) (bunu) dört kişi için tanrıçaya adadılar.*”³⁸⁷

4. 4. 1. 3. Aile İçin Adak Yazıtları

Avdan’da ele geçen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Diophanes ve Domos oğlu Dionysos erkek kardeşi Philippos ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı.*”³⁸⁸

Avdan’da ele geçirilmiş stel yazıtı; “*Hermeios oğlu Hermes, Agometris ve oğlu Theopilus ile Zeus Bronton için (bu) adağı adadı.*”³⁸⁹

Avdan’da ele geçirilmiş stel yazıtı; “*...Philoksene kocam Boisagaros ve Zeus Bronton için bu adağı (adadı)*”³⁹⁰

Avdan’da ele geçen stel yazıtı; “*...Asklepiades, son derece tatlı ebeveynleri; babası ve annesi Domne ile Zeus Bronton için bu adağı (adadı)*”³⁹¹

Avdan’da ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*Arkhestrate, çocuklarıyla birlikte Ailioslu Hermes ve çok şeker kocası Hermianos’un anısına ve Zeus Bronton için bu adağı yaptı.*”³⁹²

Kırka’da ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*Epaphrodeitos kardeşleri ile birlikte, babası Damas ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı*”³⁹³

Alpanos’da ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*Photeinos, erkek ve kız kardeşleriyle birlikte annesi ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı*”³⁹⁴

Keskin’de ele geçen III. yüzyıla tarihli bir sunak üzerindeki yazıt; “*Uğurlar olsun! Praetor asker Aurelios Aristonikos, sağlık ve esenlik için tüm ailesiyle birlikte (bu) sunağı, Biaderianos Birliği’ne ve Zeus Patrikos’a adadı*”³⁹⁵

Eskişehir’de ele geçen bir stel yazıtı; “*Sanktus oğlu Sanktus, karısı Gaios’un kızı Amia ile birlikte son derece tatlı kızları için ve Sanktos, Attikos ve Alekas, son derece tatlı ana tanrıça ve Bronton için bunu adadı*”³⁹⁶

³⁸⁵ MAMA, V; no: 121.

³⁸⁶ MAMA, V; no: 9.

³⁸⁷ I.W.Mac Pherson **a.g.m.**, no:XLIX, (1965), s. 13, no:4; Env. No: 192. Ne yazık ki taşın ikinci satırının hasarlı olması, büyük olasılıkla etnik bir ada işaret eden sözcüğün okunmasını olanaksız kılmaktadır. Her ne kadar Kaborkoi diye çevrilse de, bu çevirinin tam olarak aynı sözcüğü yansıtmadığı belli değildir.

³⁸⁸ MAMA, V; no: 135.

³⁸⁹ MAMA, V; no: 136.

³⁹⁰ MAMA, V; no: 137.

³⁹¹ MAMA, V; no: 138.

³⁹² MAMA, V; no: 134.

³⁹³ MAMA, V; no: 171.

³⁹⁴ MAMA, V; no: R.5.

³⁹⁵ P. Frei, **a.g.m.** (1994) , s.128.

³⁹⁶ MAMA, V; no: 18.

Avdan'da ele geçen yazıt; “*Sanktos oğlu Sanktos, karısı ve tatlı Attikos ve Alekas'ın tatlı annesi Amia için (bunu) Zeus Bronton'a adadı*”³⁹⁷

Eskişehir'de ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*Uğurlar olsun! Polemon oğlu Aurelius Chrestus kendisi ve ailesi için bu adağı Zeus Euphranor'a adadı*.”³⁹⁸

Eskişehir'de ele geçmiş bir stel üzerindeki yazıt; “*Gaius'un oğulları Protas, Apollonios ve Asklepas ailesi için (bu) adağı Hosios Kai Dikaïos'a adadı*”³⁹⁹

Eskişehir'de ele geçen bir stel üzerindeki yazıt; “*Apollonios'un oğlu Apollonios ve annesi Amia (bu) adağı Zeus Bronton'a (adadı)*”⁴⁰⁰

Alpanos'da ele geçen bir bomos üzerindeki yazıt; “*Attalos'un oğlu Eupsykhos (bu) adağı babası Theophiletos ve Zeus Bronton'a adadı*.”⁴⁰¹

Kıraydan'da ele geçen II. veya III. yüzyıla tarih stel üzerindeki yazıt; “*Prosodos, çocuğu için (bu) adağı Zeus Meleneos'a adadı*”⁴⁰²

Eskişehir Müzesi'nde bulunan Roma dönemine tarihli stel üzerindeki yazıt; “*Alexandros oğlu Aurelius Asklepios ve karısı Asklepios ve çocukları Hosios kai Dikaïos' adadılar*”⁴⁰³

Eskişehir'de ele geçirilen Roma dönemine tarihli stel üzerindeki yazıt; “*Gaios, oğulları Protos, Apollonios ve Asklepios (ve de) akrabaları için bu adağı Hosios kai Dikaïos'a adadı*”⁴⁰⁴

Alpanos'ta ele geçen stel yazıtı; “*...Olympikos'un oğlu dua ederek babası için kendi cebinden (bu) adağı Zeus Bronton'a adadı*”⁴⁰⁵

4. 4. 1. 4. Gruplar İçin Adak Yazıtları

Eskişehir'de ele geçen stel yazıtı; “*Teimetheos yakınları için adil tanrılara (bu) adağı adadı*”⁴⁰⁶

Ayvacak'ta ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*Aleksandros oğlu Appes, tüm yakınları için...*”⁴⁰⁷

Eğrigöz Köyü'nde ele geçen sunak üzerindeki yazıt; “*Uğurlar olsun! Silanos oğlu...kendisi, tüm yakınları ve karısı Domne için bu adağı Zeus Bronton'a (adadı)*”⁴⁰⁸

³⁹⁷ MAMA, V; no: 118.

³⁹⁸ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX, s. 12, no:1; Env. No:186.

³⁹⁹ I.W. Mac Pherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX, s. 12, no:2; Env. No: 37.

⁴⁰⁰ I.W. Mac Pherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX., s.13, no:3; Env. No: 215.

⁴⁰¹ I.W. Mac Pherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX., s. 14, no: 6.

⁴⁰² P. Frei, **a.g.m.** 1992, s. 144.

⁴⁰³ Esk. Ark. Müz. Env. No: A 5-94.

⁴⁰⁴ Esk. Ark. Müz. Env. No: A 61-67.

⁴⁰⁵ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965), no:XLIX., s. 14, no: 7.

⁴⁰⁶ P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 30.

⁴⁰⁷ MAMA, V; no: 174.

⁴⁰⁸ MAMA, V; no: 85.

Emircioğlu Köyünde ele geçmiş stel üzerindeki yazıt; “...kendileri ve yakınları için ...tanrılarına (bu) adağı (adadı)”⁴⁰⁹

Avdan’da ele geçen stel üzerindeki yazıt; “...Antiokhus oğlu Tatas, tüm yakınları için (bu) adağı adadı.”⁴¹⁰

Ayvacak’ta ele geçen stel yazıt; “Menothaslı Aurelioslar; Hermokles, Papas ve Hermes (bu) adağı kendileri ve tüm yakınları için Zeus Bronton’a adadı.”⁴¹¹

Eskişehir’de ele geçen yazıt; “Akleanlılar Akrea anası için bu adağı adadı”⁴¹²

Ahılar, Kocapınarderesi’nde ele geçirilen stel yazıtı; “Uğurlar olsun! Lysimakhos oğlu Nestor, çocukları ve tüm yakınları için (bu) adağı Mağara Anası’na adadı”⁴¹³

İnönü’de ele geçen bir bomos yazıtı; “Maksimos oğlu Theoksenos, babasının ruhu için dua ederek yakınlarıyla (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”⁴¹⁴

İlkburun köyünde ele geçen stel üzerindeki yazıt; “Uğurlar olsun! Trikomialı yerleşimciler, kendileri ve yakınları adına Lykia Apollon’u için bu adağı (diktiler)”⁴¹⁵

Eskişehir’de ele geçen yazıt; “Hermis oğlu Aurelios Teuthras, kendisi ve bütün yakınlarının ve köylülerin selameti için (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”⁴¹⁶

Avdan’da ele geçirilmiş stel yazıtında; “Marlakkos köyünün yiğit insanları mutlu bir yaşamın devamını dileyerek ve tüm yakınlarının esenliği için Hosios kai Dikaos ile en büyük, görkemli ve gül parmaklı Helios’a değerli hediyeler, mermer ve gümüşten değerli tanrı hediyeleri sundular”⁴¹⁷

Avdan’da ele geçen stel yazıtı; “Neokles oğlu Aurelius Onesimos’un Marlakkoslular için çelengi. Marlakkoslular, ürünleri için (bu) adağı, Aleksandros ve hakem Euthykhes öncülüğünde Zeus Bronton’a adadı”⁴¹⁸

Avdan’da ele geçen stel yazıtı; “...Marlakkoslular için çelengi. Marlakkoslular, ürünleri için bunu Zeus Bronton’a adadılar”⁴¹⁹

Keskin’de ele geçen III. yüzyıla tarihli sunak yazıtı; “Uğurlar olsun! Praetor asker Aurelios Aristonikos, sağlık ve esenlik için tüm ailesiyle birlikte (bu) sunağı, Biaderianos Birliği’ne ve Zeus Patrikos’a adadı”⁴²⁰

Eskişehir’de ele geçirilen Roma dönemine tarihli stel üzerindeki yazıt; “Gaios, oğulları Protos, Apollonios ve Asklepios (ve de) akrabaları için bu adağı Hosios kai Dikaos’a adadı”⁴²¹

⁴⁰⁹ MAMA, V; no: 107.

⁴¹⁰ MAMA, V; no: 146.

⁴¹¹ MAMA, V; no: 172.

⁴¹² MAMA, V; no: 7.

⁴¹³ P.Frei, a.g.m. (1983), no:4, s.62.

⁴¹⁴ P.Frei, a.g.m. (1981), s.81.

⁴¹⁵ MAMA, V; no: 87.

⁴¹⁶ MAMA, V; no: KB.1.

⁴¹⁷ P. Frei, a.g.m (1983), no:3, s.61: P. Frei, a.g.m. (1988), ss. 11-12.

⁴¹⁸ P. Frei a.g.m. (1988), s. 15.

⁴¹⁹ P. Frei , a.g.m. (1988), s. 16.

⁴²⁰ P Frei, a.g.m. (1994), s.128.

4. 4. 1. 5. Hayvanlar için Adak Yazıtları

Dorylaeum bölgesinde ele geçirilen ve hayvanlar için adanmış yazıtlar, yöre insanının gündelik yaşamda kullandığı hayvanlara nasıl baktığının en güzel kanıtlarıdır.

Karapazar'da ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*Asklepios oğlu Aleksandros sığırları için...*” Buradaki açıklamayı Calder biraz daha ileri götürerek, yapılan adak duası içerisinde “*vahşi hayvan tehlikesinden korusun*” diye açıklamada bulunur.⁴²²

Kırka'da ele geçen mermer bir adak steli üzerindeki yazıt; “*Arkhestratos oğlu birinci rahip (baş rahip) Hermis sığırları için bunu Zeus Bronton'a adadı*”⁴²³

Ayvacak'ta ele geçen bomos yazıtında; “*Teimaïos, sığırları için Sangarios Poseidonu'na (bu) adağı adadı*”⁴²⁴

4. 4. 1. 6. Mesleki Adak Yazıtları

Eskişehir'de ele geçen sunak yazıtı; “*Asklepas'ın oğulları Kurnaitalı taş ustaları Asklas ve Asklepas (bunu yonttular)*”⁴²⁵

Avdan'da ele geçen parça yazıtı; “*...bir jimnastik öğretmeni tarafından ...kendi emekleriyle*”⁴²⁶

4. 4. 2. Mezar Yazıtları

4. 4. 2. 1. Kişisel Mezar Yazıtları

Karşehir'de bulunan mermer parça üzerindeki yazıt; “*Antipatros'un anısına*”⁴²⁷

Avdan'da ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*Menios oğlu Aristeides, Tata için mezarına bir çelenk koydu*”⁴²⁸

Eskişehir'de ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*Sophokles'in kızı Claudia ve bakire Tertias elveda*”⁴²⁹

Muttalıp'ta ele geçen bir stel üzerindeki yazıt; “*...kendileri için diktiler*”⁴³⁰

⁴²¹ Esk. Ark. Müz. Env. No: A 61-67.

⁴²² MAMA, V; no: 120, s. 61. Her ne kadar adı geçmese de, Peter Frei, bu bomosun Zeus Bronton'a adandığını belirtmektedir. P. Frei, a.g.m. (1992), s.142.

⁴²³ MAMA, V; no: 170.

⁴²⁴ P. Frei, a.g.m. (1981), s.76.

⁴²⁵ P. Frei, a.g.m. (1988), s. 28.

⁴²⁶ Haspels, a.g.e. (1971) no: 95.

⁴²⁷ MAMA, V; no: 115.

⁴²⁸ MAMA, V; no: 140.

⁴²⁹ I.W. MacPherson, a.g.m., (1965) no:XLIX., s.13, no:5; Env. No: 57.

Kırka'da ele geçen mermer bir stel üzerindeki yazıt; *"Theodoros oğlu Aristokrates, azatlı ... 'nın oğlu Damas..."*⁴³¹

Kızılcaören'de ele geçirilen stel yazıtı; *"Uğurlar olsun! Yüce imparator Commodus zamanında, Orokoreitos'un rahip ve rahibeleri (bunu) Menofilos'un kızı Afia, Apollo Nigeros ve Meter için (diktiler)"*⁴³²

4. 4. 2. 2. Aile İçin Mezar Yazıtları

Eskişehir'de ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; *"Aurelius Tyrannos kızı Aurelia Tatia, zamansız ölen çok tatlı çocuğum Askla Abaskantos Taileanos anısına (bunu) diktim"*⁴³³

Muttalıp'ta ele geçen stel üzerindeki yazıt; *"Buraya gömülmüştür ünlü Beronike! Beş gün önce Moirolar örmeden ağlarını, Kocam Kornelius'u amansız bir hastalık aldı. Eşi nasıl ölümü ölümle sağaltsın"*⁴³⁴

Muttalıp'ta ele geçen stel üzerindeki yazıt; *"(Bu) mezar ve stel geride kalanlara Asklepiades'in burada yattığını bildirecek! Kötü talih beni, bana karşı boş umutlar besleyen Orontes Asklepiodoros'un babasından ayırdı. Her yerde komşu feryatları içinde Hieronidos'un bilge karısını geride bıraktım"*⁴³⁵

İlkburun'da ele geçen stel üzerindeki yazıt; *"Selam okuyucu, geçerken güçlü ol! Antiokhos'un oğlu Demostenes ve Antiokhos'un azatlısı Trofime, (bu) steli ve mezar taşını bir ihtiyarın ve ölenlerin anısına hürmeten diktiler"*⁴³⁶

İlkburun'da geçen stel üzerindeki yazıt; *"Aminandros'un aynı adı taşıyan erken yitirilen oğlu! Anne baban ağlamazken, evdeki bilgeliğin ve ağırbaşlılığın uğruna, akrabaların seni her hatırlayışlarında göz yaşı döküyor. Aminandros (bunu) on bir yaşındaki oğlunun anısına dikti"*⁴³⁷

İlkburun'da ele geçen stel yazıtı; *"Yirmi üç yaşında Hades'e (gömdüler), Moira'lar kader ipini kaçınılmaz olarak böyle ördüler. Amcam Demetrios ve Menas, kardeşlik hatırına zavallı ben için (bu) steli diktiler"*⁴³⁸

Keskin'de ele geçen mermer blok üzerindeki yazıt; *"Hermolaos'un oğlu Aurelius Philippos bu sunağı eşi Markiane'nin anısına dikti. Metrofanos'un kızı kadınların çelengi gibi aramızdan ayrıldı. Çocuklar kutsal çabalarının bedelini ödediler"*⁴³⁹

Emircioğlu'nda ele geçen bomos üzerindeki yazıt; *"Bu taş, Aleksandros'un babasının ve oğlunun kemiklerini gizler. Erken ölen Stratonikos önce Hades'e gitti, sonra kutsal olmayan bir şekilde yabancı bir memlekette ölen babasına yalvardı"*⁴⁴⁰

⁴³⁰ MAMA, V; no: 69.

⁴³¹ MAMA, V; no: 169.

⁴³² P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.77.

⁴³³ MAMA, V; no: Sch.1.

⁴³⁴ MAMA, V; no: 63.

⁴³⁵ MAMA, V; no: 64.

⁴³⁶ MAMA, V; no: 89.

⁴³⁷ MAMA, V; no: 90.

⁴³⁸ MAMA, V; no: 91.

⁴³⁹ MAMA, V; no: 106.

Eskişehir’de ele geçen III. yy. başlarına tarihli sunak üzerindeki yazıt; “*Th...hos’un oğlu Aurelius Kyrion, karısı Domne ile birlikte sağ iken ve akılları başlarında iken (kendi) anılarına diktiler*”⁴⁴¹

Eskişehir’de ele geçen stel yazıtı; “*Uğurlar olsun! Taş ustaları Diomas ve Euthykes*”⁴⁴²

Şarhöyük’te kopya edilen bir kapıtaşı üzerindeki yazıtta; “*Herodianus kızı Apfia, çocukları anısına (bunu dikti)*”⁴⁴³

Kadıkuyu (Çifteler) Köyü’nde ele geçirilen Roma dönemi stel üzerindeki yazıtta; “*Aleksandros oğlu Aurelios Manis, karısı Appia ile birlikte yaşarken hatırlanmak için (bunu) yaptırdılar*”⁴⁴⁴

Kadıkuyu (Çifteler) Köyü’nde ele geçirilen Roma dönemi stel üzerindeki yazıtta; “*Aurelia Mania, kocasına, çocuklarına ve zamansız ölen Karikos’a hatırlansınlar diye (bunu dikti)*”⁴⁴⁵

Eskişehir’de ele geçirilen Roma dönemine tarihli stel üzerindeki yazıtta; “*Sokrates, babası Menophilos’a ve erkek kardeşi (anısına bunu dikti)*”⁴⁴⁶

Eskişehir’de ele geçen bir stel üzerindeki yazıt; “*Vokonios Rufus ve Phestos, çok tatlı anneleri Vokonia Pheste’nin anısına (bunu dikti)*”⁴⁴⁷

Eskişehir’de ele geçen bir bomos yazıtı; “*Eşi Domme ve oğlu Apollinarios için bu ortak mezarı yaptı. Kutsal Moiroların kötü dokunmuş ağlarıyla zaptediyorlar. Oğluyla aynı adı taşıyan babası, eşi ve oğlu için mezarı başında ve yatağında gözyaşı döküyor*”⁴⁴⁸

Eskişehir’de ele geçen stelde üzerindeki yazıt; “*Gaios Iulios Klaudinos Aleksandros kendisi ve bizzat eşi Asklepia’nın anısı için hayatta iken (bunu) ... yılında dikti.*”⁴⁴⁹

Eskişehir’de ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*Publios Ailios Timotheos eşi Priscilla ile birlikte kendileri için hayatta iken (bunu) diktiler*”⁴⁵⁰

Eskişehir’de ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*Gaius, kız evladı Paula çocukları Levkios, Lailios ile birlikte kendi kocası Heliades’in anısı için ve minnettarlık ifadesi olarak (bunu dikti).*”⁴⁵¹

Eskişehir’de ele geçen ve III. ya da IV. yüzyıla tarihli bir stel üzerindeki yazıt; “*Aurelios Anthemis ve Aurelia Tateis çok tatlı babaları Khoriton’un anısı için (bunu adadı).*”⁴⁵²

⁴⁴⁰ MAMA, V; no: 108.

⁴⁴¹ P. Frei, **a.g.m** (1988), s. 21.

⁴⁴² P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 25.

⁴⁴³ M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 334.

⁴⁴⁴ Esk. Ark. Müz. Env. No: A 91 - 80.

⁴⁴⁵ Esk. Ark. Müz. Env. No: A 92 – 80.

⁴⁴⁶ Esk. Ark. Müz. Env. No: A 105 -67.

⁴⁴⁷ MAMA, V; no: 24.

⁴⁴⁸ MAMA, V; no: 30.

⁴⁴⁹ MAMA, V; no: 21.

⁴⁵⁰ MAMA, V; no: 23.

⁴⁵¹ MAMA, V; no: 25.

⁴⁵² MAMA, V; no: 26.

Eskişehir’de ele geçen geniş mermer bir stel üzerinde bir erkek ve bayan büstü yer almaktadır. Theotropos ile karısı Aticilla’nın mezar anıtlarıdır.⁴⁵³

Eskişehir’de ele geçen mermer blok üzerinde; “...’nın oğlu Nounos kendisi, eşi ve çocukları ... ve Asklepi... için (bunu dikti)”⁴⁵⁴

Eskişehir’de ele geçen kapıtaşı üzerindeki yazıt; “Loukis Valerios Pulcher son derece tatlı eşi Amia ile birlikte hayatta iken kendileri için bunu diktiler”⁴⁵⁵

Eskişehir’de ele geçen gri mermer sunak üzerinde; “Prokouleiano Asklepiades her açıdan son derece iyi yetiştirdiği Agothopas için (bunu dikti)”⁴⁵⁶

Eskişehir’de ele geçen stel üzerindeki yazıt; “Zoilas oğlu Maksimus, erkek kardeşi Zotikos’un anısına (bunu dikti)”⁴⁵⁷

Eskişehir’de ele geçen yazıt; “Benim küçük hazinem Asklepius’un altın değerindeki kızı Hermagora son derece tatlı kocasının anısı için (bunu dikti)”⁴⁵⁸

Eskişehir’de ele geçen yazıt; “Babası Aleksandros ve bizzat annesi Nana Mama’nın anısına (bunu diktiler)”⁴⁵⁹

Eskişehir’de ele geçen yazıt; “Eros karısı Tryphera ile birlikte Menandros için ...anısına diktiler”⁴⁶⁰

Eskişehir’de ele geçen yazıt; “...son derece tatlı babası Asklepiodatos için (bunu dikti)”⁴⁶¹

Eskişehir’de ele geçen bir stel üzerindeki yazıt; “Sophokles’in kızı Claudia ve bakire Tertias elveda”⁴⁶²

Muttalıp’ta ele geçen stel üzerindeki yazıt; “Vokanios Gamos erkek kardeşi Amartanos’un anısına bunu dikti.”⁴⁶³

Muttalıp’ta ele geçen stel üzerindeki yazıt; “Alexandros ve Valerios, kız kardeşleri Beroneike’nin anısına (bunu diktiler)”⁴⁶⁴

Muttalıp’ta ele geçen bir stel üzerindeki yazıt; “Asklepiades kızı Elpis çocukları Attikos ve Teimaios oğlu Menemakhos’un anısına (bunu diktiler)”⁴⁶⁵

⁴⁵³ MAMA, V; no: 28.

⁴⁵⁴ MAMA, V; no: 36.

⁴⁵⁵ MAMA, V; no: 40.

⁴⁵⁶ MAMA, V; no: 31.

⁴⁵⁷ MAMA, V; no: 32.

⁴⁵⁸ MAMA, V; no: 35.

⁴⁵⁹ MAMA, V; no: 33.

⁴⁶⁰ MAMA, V; no: 34.

⁴⁶¹ MAMA, V; no: 37.

⁴⁶² I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX., s.13, no:5; Env. No: 57.

⁴⁶³ MAMA, V; no: 61. Benzer ölçüde ve tip de yazıtlara Muttalıp ve Eskişehir’in başka yerlerinde rastlanmıştır. Bkz. MAMA, V; no: 64, 67, 68 (Muttalıp); 34 ve 52 (Eskişehir)

⁴⁶⁴ MAMA, V; no: 62.

⁴⁶⁵ MAMA, V; no: 66.

Muttalıp'ta ele geçen bir stel üzerindeki yazıt; “*Menemakhos oğlu Teimaos ile Diodoros oğlu Asklepiades ve Antiokhis ile kızı torunu Sestuliane kendi anneleri Asklepiades kızı Elpis'in anısına (bunu diktiler)*”⁴⁶⁶

Muttalıp'ta ele geçen bir stel üzerindeki yazıt; “*Aristides kızı Aristainete Polemon, amcası/dayısı Hermalaos ile babası anısına (bunu dikti)*”⁴⁶⁷

Muttalıp'ta ele geçen parça üzerindeki yazıt; “*Gentilios oğlu Lorentios oğlu Phlabios'un anıtı. Burada yatıyor, karısı Thekla*”⁴⁶⁸

Kavacak Köyü'nde ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Pergamos oğlu Phillipos, oğulları; Pergamos, Phillippos ve Asklepiades ile birlikte, hayatta iken, hem kendisi hem de karısı Domne için dikti. (Bunu) karısının kendisine bağlılığı, alçakgönüllülüğünden ve çocuklarını iyi yetiştirdiğinden (yaptı)*”⁴⁶⁹

İlkburun'da ele geçirilen bir stel üzerindeki yazıt; “*Oğluna düşkün annesi Apphe için, oğlu Serapiodoros (bunu dikti)*”⁴⁷⁰

Aydan'da ele geçen stel yazıtı; “*Menandros oğlu Aurelius Asklepiades, Apphe için...*”⁴⁷¹

Aydan'da ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*Nannas, Apollon ve anneleri Ge, kendisi ve pek sevdiği kocası için hayatta ve akli başında iken dikti.*”⁴⁷²

Yukarı Çalan'da ele geçen kapı taşı üzerindeki yazıt; “*Philomelos ve Nisa, oğulları Leonthistos'un anısına hayatta iken (dikti)*”⁴⁷³

Kırka'da ele geçen mermer bir stel üzerindeki yazıt; “*Theodoros oğlu Aristokrates, azatlı ... 'nın oğlu Damas...*”⁴⁷⁴

Han'da ele geçen parça üzerindeki yazıt; “*...ve karısı Domna, kendileri, oğulları ve çok tatlı anneleri Pi...'nin anısına (bunu) diktiler*”⁴⁷⁵

Eskişehir'de ele geçen stel yazıtı; “*Domnos oğlu Aurelius Atalos soylu erkek kardeşinin anısına, annesi Kheleidon ile birlikte dikti*”⁴⁷⁶

Zemzemiye'de (Bilecik) ele geçen stel yazıtı; “*Aleksandros, Neikalos ve Pastorikkos, anne babaları için*”⁴⁷⁷

Aydan'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; “*Eğer biri mezara elini sürerse, kötü felaketlere uğrasın! Apollodotos ve Afia kendileri ve çocukları için bunu yaptı*”⁴⁷⁸

⁴⁶⁶ MAMA, V; no: 67, s. 38.

⁴⁶⁷ MAMA, V; no: 68.

⁴⁶⁸ MAMA, V; no: 77.

⁴⁶⁹ MAMA, V; no: 81.

⁴⁷⁰ MAMA, V; no: 92.

⁴⁷¹ MAMA, V; no: 139.

⁴⁷² MAMA, V; no: 141.

⁴⁷³ MAMA, V; no: 167.

⁴⁷⁴ MAMA, V; no: 169.

⁴⁷⁵ MAMA, V; R.1.

⁴⁷⁶ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965), no:XLIX., s. 16, no:12.

⁴⁷⁷ P.Frei, **a.g.m.** (1981), s.82.

⁴⁷⁸ Haspels, a.g.e. (1971) no: 94.

4. 4. 2. 3. Beddua İçeren Mezar Yazıtı

Avdan'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; *“Eğer biri mezara elini sürerse, kötü felaketlere uğrasın! Apollodotos ve Afia kendileri ve çocukları için bunu yaptı”*⁴⁷⁹

4. 5. Dinsel Örgütlenme

Herhangi bir tapınağa sahip olmayan bir merkezde dinsel işleri yürütülmesini üstlenen rahiplerle ilgili bilgiler yine yazıtlar üzerinde yer almaktadır. Buna göre Dorylaeum ve çevresinde yer aldığı düşünülen kutsal alanlardaki törenlerin yapılmasından sorumlu olan rahiplerin, toplumsal yaşam içerisinde de etkin grup olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır.

Her ne kadar topluluk içinde etkin bir güce sahip oldukları düşünülse de, bu rahiplerin tam olarak görevlerini ve yetkilerini belirlemek zordur. Ancak yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla her kült için farklı bir rahip olduğu, yada en azından bazıları için böyle olduğu söylenebilir. Üstelik bu rahipler dünyevi işlerle de uğraşıyorlarmış gibidir. Kırka'da ele geçirilen sunak üzerinde çelenkli ve drapeli bir erkek büstü yer almaktadır. Figürün sol ve sağ tarafında bir yılan, onun arkasında ise bir kraterden çıkan üzüm demetli asma betimi bulunmaktadır. Sunağın bir rahibe ait olduğu yazıttan anlaşılmaktadır. Hatta yazıttan rahibin Dionysos rahiplerinin kullanmış olduğu bir adı (*Bakkhos*) kullandığı ve bu nedenle bir Dionysos rahibi olduğu düşünülmektedir. Nitekim bölgede Dionysos'a adanmış üç adak yazıtı daha olduğu bilinmektedir. Bu yüzden her kültün kendi rahibi olduğu, yada bunun en azından Dionysos kültü için geçerli olduğu söylenebilir. Üstelik aynı yazıtlarda, bu rahiplerin lonca liderliği yaptıkları da görülmektedir. Başka bir deyişle ekonomik örgütlenmenin belirli bir bölümünün, bu din adamları çevresinde gerçekleştiği söylenebilir. Dionysos'un kendisinin, loncanın bir lideri olarak *αρχηβαρχος* unvanına sahip olarak belirtilmesi bu düşüncüyü güçlendirmektedir.⁴⁸⁰

Bunun yanında Dorylaeum bölgesindeki yerleşim sisteminin kentsel bir yapıdan çok, köy yerleşimlerinden oluştuğu düşünülürse rahiplerin de köylerde hizmet ettikleri ve buralarda saygın birer kişi olarak kabul edildikleri varsayılabilir. Eskişehir'de ele

⁴⁷⁹ Haspels, a.g.e. (1971) no: 94.

⁴⁸⁰ MAMA, V; no: 168.

geçen bir stel yazıtı, buradaki rahibin adının aynı zamanda köyün adını da temsil ettiğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında bu din adamı aslında bir köy rahibidir.⁴⁸¹

Çoğunluğunun köylerde çalıştığı düşünülen rahiplerin görevleri arasında; kurban törenleri yapmak,⁴⁸² adak sunularında bulunmak⁴⁸³ ve adaklar sırasında bolluk ve bereketin artması için topluluk adına dua etmek⁴⁸⁴ gibi işler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Eumeneia’da ele geçen bir yazıt da köy rahiplerinin görev alanlarını dolaylı olarak işaret etmesi açısından önemlidir. Yazıt ile birlikte buraya ait sikke üzerindeki rahip Epigonos Philopatris, Roma’nın bu kentteki en eski rahibi olarak kabul edilmektedir. Yazıtta tapınağın duvarına takvim düzenlenmesi ile ilgili bir ferman yazılması istenmektedir. Bu fermanın kopyalarından birisi Dorylaeum’da ele geçirilmiştir.⁴⁸⁵ Buradan yola çıkarak çok büyük olasılıkla okuma yazma bilmeyen halk kitlelerine imparatorluk fermanlarını duyurmak da bu rahiplerin işiymiş gibi görünmektedir.

Kalabalık bir din adamı grubu içerisinde hiyerarşinin olduğu, üstelik bu din adamlarının bir mesleki grup (*collegium*) oluşturduğu görülmektedir. Bu meslek gruplarına başka yerlerde de rastlanmıştır.⁴⁸⁶ Ayrıca rahipliğin babadan oğluna geçtiği yada rahiplerle birlikte onların ailelerinin de toplum içinde statü olarak önemli konumda bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁷ Hatta Alpanos’ta ele geçirilen bir stel üzerindeki yazıt rahipliğin kuşaktan kuşağa geçtiğini açıkça göstermektedir. Yazıt; “*Heniokhos’un oğlu rahip Apollonios ve Apollonios’un oğlu rahip ...(bu) adağı Zeus Bronton’a adadı*”⁴⁸⁸ şeklindedir.

Rahiplerle birlikte tanrıça kültünün bu derece yaygın olduğu bir bölgede, tanrıça adına hizmet eden rahibelerin varlığı da yazıtlarla saptanmıştır. Hatta rahibeler kimi yerlerde, rahipler ile birlikte belirtilmişlerdir. Örneğin Kızılcaören’de ele geçirilen stel

⁴⁸¹ P. Frei , **a.g.m.** (1988), ss. 19-20.

⁴⁸² **MAMA**, V; no: 170,

⁴⁸³ **MAMA**, V; no: 79, 101, 173, R4,

⁴⁸⁴ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX., ss.14-15, no: 9: Diğer bereket duaları için bkz. **MAMA**, V; no:125, 126, 218, 220 **IGR**, III, 36;

⁴⁸⁵ Bu yazıt bir rahip ve tapınağı işaret etmektedir. Eumeneia’daki yazıt için bkz. **CIG**, 3887: Aslında Anadolu’da daha erken tarihlere ait yazıtlar başka merkezlerdeki rahiplere işaret etmekteydi. Örneğin, Smyrna’da MÖ. 195, Alabanda’da MÖ. 170 ve Pergamon’da MÖ. 98 yıllarında Roma’nın bir rahibinin bulunduğu görülmektedir. Radet’ten alıntı olarak (En Frigie, s.136) W. M. Ramsay, **Cities and Bishoprics**, New York, 1975, II, s. 377: Takvimin düzenlenmesi ile ilgili olarak bkz. Ramsay, **a.g.e.** (1975), s. 478.

⁴⁸⁶ **MAMA**, V; no: 170, 169, 152, Ek-8.

⁴⁸⁷ **MAMA**, V; no: 56, 181, R4: I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX., ss.14-15, no:8, 9

⁴⁸⁸ I.W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) no:XLIX., s.14, no:8.

yazıtında; “...*Orokoreitos’un rahip ve rahibeleri...*”⁴⁸⁹ ibaresi bunu açıkça göstermektedir.

4. 6. Monoteist Döneme Geçiş Süreci

Dorylaeum ve çevresinde Constantine öncesi döneme tarihli, içinde monoteist (belki Hristiyan) öğeler barındıran sadece bir tane anıt bulunabilmiştir ki o da Montanist bir mezar kitabesidir.⁴⁹⁰

Frigya bölgesi içerisinde, özellikle Cadi, Synaus ve Ancyra gibi güney batı tarafındaki merkezlerden ele geçirilen III. yüzyıla tarihli yazıtlar Hristiyanlık içerisindeki farklı bir mezhebin geliştiğinin varlığını göstermektedir. Kadın papazların yer aldığı Montanist kilise, zamanla kendine özgü ruhban sınıfını ortaya çıkarmış bunu yaparken de propagandasını yaptığı “Frig dini” ile Hristiyanlık düşüncesini bir araya getirmiştir. Bu cemaati küçük düşürmeye çalışanlardan biri olan Eusebius’un da söylediği gibi, Montanist toplumun din adamları, hadım bir pagan rahip ve yanında - kadın oldukları şüpheli- iki kadın kahinden oluşmaktaydı. Mezar stellerinin de gösterdiği gibi Montanist cemaat III. yüzyılın ortalarından itibaren daha doğuya, Akmonia gibi merkezlere kaymışlardır. Aynı dönemlerde Temenothyrae bölgesindeki Hristiyanlar ekonomik şartlar nedeniyle bölgesel baskılarla göç etmeye zorlanmışlardır. Böylelikle Montanist olan bu toplulukların yeni gittikleri yerde düşmanları pagan değil, Ortodoks cemaatin üyeleri olmuştur.⁴⁹¹

Eskişehir’de ele geçirilen IV. yüzyıla tarihli taş parça üzerindeki yazıtta; “*Loupikinius, bir Hristiyan ve esinlenmiş (tanrısallaşmış) olan karısı Mountane’nin anısına bu mezarı hazırladı*”⁴⁹² şeklinde bir ifade vardır. Burada kadının adı “*Mountane* (Μουντάνη)” ve bunun eril formu olan Montanus, özellikle Hristiyan olmayanlar arasında genel olarak kullanılmamaktadır. Tabbernee, aynı Aezani’deki Montanist yazıtta yaptığı gibi, isim üzerinden yola çıkarak bu ailenin Montanist bir aile olduğunu

⁴⁸⁹ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.77.

⁴⁹⁰ S. Mitchell, **a.g.e.** (1993) II, s. 60 ve n. 52.

⁴⁹¹ S. Mitchell, **a.g.e.** (1993) II, s. 39; M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 366, 367, 372, 373, 374, 375; Eusebius, **HE**, 5, 16, 6; Akmonia’daki metinler için bkz. E. Gibson, **a.g.m.** (1978), , no: 36 ve M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 392.

⁴⁹² W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 63; Montanist inanca göre Kutsal Ruh, kehanet ile canlandırılacak şekilde hala aralarındaydı ki bu anlayış mezheplerine sürekli olarak kutsal bir esinlenme (*pneuma*) sağlıyordu. Dorylaeum’da ele geçirilen bir yazıt üzerinde “Π Π” ibaresi vardı ki bu “Πνευματικοί Πνευματικοί” yani “*tanrısallık için tanrısallık*” olarak tanımlanmakta ve Montanistlerin sırrını betimlemekteydi. “*Pneumatikos*” terimi Yukarı Tembris Vadisi’ndeki metinler içerisinde bulunmamıştır. Bu nedenle Dorylaeum yazıtının, “Hristiyanlar için Hristiyanlar tarafından” yapılan uyumlu metinlerin aksine tasarlanmış bir metin olduğu öne sürülmektedir. Bkz. S. Mitchell, **a.g.e.** (1993) II, s. 104.

yada en azından kadının Montanist veya evlendikten sonra Montanist olduğunu belirtmektedir. Bu açıklamasının ardından da hem “Π” hem de Latin haçının yan yana olmasının bir bulmaca oluşturduğunu belirtmektedir. “Π”, sembolü Montanizm tarihinde örneğin, Πρίσκιλλα, Πεπουζα, Πρόκλος, Πνευματοκοι, gibi kimi sözcüklerin başlangıç harfidir. Dolayısıyla bu sembol bir anlamda Montanistler’in eserlerindeki genel bir işaret gibidir diyen Tabbernee, eserinin sonunda verdiği genel değerlendirmede bu yazıtın kesinlikle bir Montanist cemaatin yapmış olduğu eser olduğunu belirtmektedir.⁴⁹³

Montanist anıt dışında Dorylaeum ve çevresinde ele geçirilen kimi eserler de Constantine dönemi sonrası gelişmeler ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Ancak yine de buradaki semboller üzerinden giderek eserlerin Hristiyan olup olmadıkları konusunda kesin yargılara varmak yanlış sonuçlar doğurabilmektedir. Bu noktada, Hristiyan topluluklarının da pagan toplulukların da bir dönem, politik ve toplumsal baskı altında kaldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Birbiri ile iç içe yaşayan halkların dönem içerisindeki sosyopolitik gelişmelere göre tavır belirlemesi ve dinsel anıtlarının üzerinde buna göre betimler kullanması normal karşılanmalıdır. Örneğin, Eskişehir merkezde ele geçen her haç işaretinin kesin olarak Hristiyanlık ile ilgisi olduğu söylemek şimdilik erken bir yargıda bulunmak olacaktır.⁴⁹⁴

Ancak yine de bölgede Hristiyanlığın varlığına ışık tutabilecek yazıtlar vardır. Bunlardan birisi, Avdan’da ele geçen ve VI. yüzyıl yada sonraki dönemlere tarihli ve de üzerinde; “*A - ω Rabbim (bana) yardım et!*”⁴⁹⁵ yazan mermer parçadır. Bununla beraber Dorylaeum’un kuzeybatısında, Tembris vadisinde ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “Θαλάσιος” sözcüğünün de Dorylaeum’da görev yapan bir piskoposu gösterdiği düşünülmektedir.⁴⁹⁶ Ayrıca VI. yüzyılda yaşamış Bizans tarihçisi Theodore, Constantinapolis’e doğru ilerlerken Dorylaeum üzerinde Pegae adı verilen Aziz George manastırında durduğunu ve burada çalışan Photius ve Kerykos adlı iki kişi olduğunu bildirmektedir.⁴⁹⁷ Başka bir deyişle Dorylaeum’da erken Bizans döneminde bir manastır olduğu bildirilmektedir. Avdan yakınlarından getirildiği söylenen ve tarihlendirilmesi yapılmamış olan bir parça üzerindeki yazıtta; “...kiliseye bağışta bulunan Doksandros’a

⁴⁹³ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), s. 403 ve Ek – 1.

⁴⁹⁴ **MAMA, V**; no:7. Pagan inanca ait olup da haç işaretinin olduğu diğer buluntular için ayrıca bkz. No: 48, 263 ve Ek-19: **MAMA, V**; no: 96, 112, 145,

⁴⁹⁵ **MAMA, V**; no: 142. Buradaki A ve ω sembolleri, İsa ve Tanrı’yı işaret etmektedir.

⁴⁹⁶ **MAMA, V**; no: 320.

⁴⁹⁷ S. Mitchell, **a.g.e.** (1993) II, s. 129 ve 130.

yardım et!”⁴⁹⁸ ifadesi geçmektedir ki bölgede bir yapının olması açısından yukarıdaki edebi kaynakla paralellik göstermektedir.

Yukarıdakilerin yanında bölgede ele geçirilen ve Hristiyanlık ile ilgili olduğu varsayılan buluntular da vardır. Bunlar arasında, Eskişehir’de ele geçen ve Dorylaeum’daki kilise mülkünün sınırını belirlediği düşünülen stel;⁴⁹⁹ Yenifoça yakınlarındaki Hasırca Çiftliği’nde ele geçirilen yazıt;⁵⁰⁰ Eskişehir’de küçük bir Bizans lahiti;⁵⁰¹ yine Bizans dönemine ait bir kaide⁵⁰² gösterilebilir.

5. TOPLUMSAL YAPI

Yazı öncesi dönemlerden beri çevre kültürlerin birbirleri ile olan etkileşimlerine izin veren Dorylaeum coğrafyası, bu noktada farklı kültürlerin kaynaşmasına önemli şekilde katkıda bulunmuştur. Demircihöyük’te veya Şarhöyük’te yapılan kazılar sonucunda bulunan eserler bu etkileşimin somut örneklerini sunmaktadırlar. Dolayısıyla Dorylaeum, tarihsel süreçte daha en baştan değişik toplumsal yapılara da ev sahipliği yapmıştır.⁵⁰³

Dorylaeum’un toplumsal yapısı ile ilgili bilgi sağlayan yazıtların gösterdiği en temel özellik dinin toplumsal yaşamda oynadığı roldür. Köy toplulukları, rahipler liderliğinde⁵⁰⁴ bazen ürünleri için tanrılara adaklarda bulunmuş,⁵⁰⁵ bazen de çocukların sağlığı yada daha iyi bir kadere sahip olmaları, yada bazen çiftlerin çocuk sahibi olmaları için tanrılara başvurmuşlardır.⁵⁰⁶

Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Dorylaeum ve çevresi adını kutsal varlıklardan alan kabilelerden oluşmaktaydı. Adını tanrı Apollon’dan alan Apollonias (Απολλωνιάς) kabilesi yanında⁵⁰⁷ III. yüzyıl içinde görülen diğer kabileler; Αρτεμισιάς, Δειάς,

⁴⁹⁸ Haspels, a.g.e. (1971) no: 97.

⁴⁹⁹ MAMA, V; no: 55.

⁵⁰⁰ P. Frei, a.g.m 83, s. 59

⁵⁰¹ MAMA, V; no: 59.

⁵⁰² P. Frei, a.g.m. (1989), ss.193-194.

⁵⁰³ A. Muhibbe Darga, a.g.m. 2004, ss. 270 -272.

⁵⁰⁴ Kimi yazıtlarda rahipler için patron (πατρων) sözcüğü de kullanılmıştır. Eskişehir’de ve Gündüzler Köy’nde ele geçirilen yazıtlarda da bu sözcük vardır. Bunun dışında, örneğin, Makedonya’da bulunan ve yine kült ile ilgili yazıtlarda “patron” sözcüğü karşımıza çıkmaktadır ki buradakiler de olasılıkla köy rahipleridir. P. Frei, a.g.m. 1988, s. 19 ve n. 32 ve 33.

⁵⁰⁵ MAMA, V; no: 124, 125, 126

⁵⁰⁶ MAMA V; no: 132, 133,

⁵⁰⁷ Apollonis kabileleri, Eumeneia, Laodiceia ve bir Bithynia kentinde görülmektedir. Bkz. Ramsay, Ramsay, a.g.e. (1975), II, s. 372, n. 1.

Μητρωνάς, Ποσιδωνάς, Σεραπιας, Σεβαστή ve Αφροδισιάς⁵⁰⁸ kabileleriydi. Plinius da aslında eserinde yazıtlara paralel bir açıklama getirmektedir. Synnada Conventusu’ndan söz ettiği yerde, bu yapıya çevredeki diğer halklarla (ki büyük olasılıkla kabileleri kastetmektedir) “*Dorylaei halkının*” da dahil olduğunu yazmaktadır.⁵⁰⁹

Yazıtlar üzerinde kimi sözcükler dolaylı olarak kabile bağının gücünü, yada yerleşim merkezlerinin (köylerin) bir kült etrafında bir arada bulunduklarının ipuçlarını vermektedirler.⁵¹⁰ Üstelik bu kabile bağı, Roma’nın bölgede yaratmaya çalıştığı “kentleşme” olgusunun pek bir işe yaramadığını ve Dorylaeum halkının kabilesel bağlarını uzun bir zaman sonra bile koruduğunu göstermektedir. Bu noktada, III. yüzyıl içerisinde çeşitli istilacı grupların Anadolu’ya geçmeleri sonucunda⁵¹¹ ortaya çıkan karışık ortam sırasında, Dorylaeum halkının yapmış olduğu bir hareket dikkate değerdir. Zira Dorylaeum halkı bu dönemde inşa ettikleri yerleşimin duvarlarında kullanılmak üzere, yüzyıl öncesinde Dorylaeum’un en önde gelen hayırseveri Q. Aelius Voconius Stratonicus tarafından dikilmiş sekiz heykel altlığını ve kamu binalarına ait olduğu düşünülen malzemeyi devşirme malzeme gibi kullanmıştır. Mitchell’e göre halkın bu tavrı kentli olma gururunun kayboluşunun bir simgesidir.⁵¹² Araştırmanın ilk kısmında da tartışıldığı gibi, zaten hiçbir zaman “kentli” (πολις) olmamış bir toplumun ve bölgenin ilk fırsatta böylesi bir tutum sergilemesi olağan görünmektedir.

Kabile bağına bağlı olarak akrabalık ilişkilerinin de oldukça güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Karaşehir Köyü’nde ele geçen bir bomos üzerinde; anne, baba ve çocukları dışındaki akrabalarla olan ilişkilerin yakınlığı açıkça görülmektedir.⁵¹³ Bunun yanında İlkburun’da ele geçen stelde, amcası tarafından mezar anıtı yapılan birisi belirlenmiştir.⁵¹⁴ Aynı şekilde Karaşehir köyünde ele geçen bir bomos üzerindeki yazıtta da amca rahip Sosthenes’in dikmiş olduğu heykel belirtilmektedir.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ D. Magie, **RRAM**, II, s. 1008: Adı Zeus’dan sonra gelen kabileler bölgedeki ana kabileler değildir. Bu tanrı ile ilgili tapınım, öncelikli olarak kent dışında, başka bir deyişle ekonomik yaşamda tarımın ağır bastığı kırsal kesime aitmiş gibi görünmektedir. Bkz. **MAMA V**; s.xl: Bunların dışında Eskişehir’de ele geçen bir stel yazıtında da burada ölen Romilia kabilesinden gelen ve Smyrnalı olduğu belirtilen emekli bir asker de görülmektedir. Bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.79.

⁵⁰⁹ **Plin. nat.**, V; 29, 105.

⁵¹⁰ **MAMA, V**; no: 87, 126, 127, 129, 148, 172, KB.1.

⁵¹¹ Nitekim Ancyra’da ele geçirilen bir yazıt, barbar saldırıları ve kıtlık sırasında kente duvarlar ördüren bir kent hayırseverini onurlandırmaktadır. Mitchell, **a.g.e.** (1993) I, s.236: Aulock, **a.g.e.**, (1987), II, s. 17.

⁵¹² S. Mitchell, **a.g.e.** (1993) I, s. 236.

⁵¹³ **MAMA, V**; no: 113.

⁵¹⁴ **MAMA, V**; no: 91.

⁵¹⁵ **MAMA, V**; no: 113.

Bu yazıtların dışında sadece “akrabalar” diye belirtilen, ancak yakınlık derecesi bilinmeyen kişiler de saptanmıştır. Bunlardan birisi Eskişehir’de⁵¹⁶ diğeri de, İlkburun’da bulunan bir stel üzerindeki yazıtta geçmektedir. Üstelik bu mezar taşı üzerindeki hüznün dolu yaklaşım, akrabalık bağlarının bir noktada gücünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yazıt şöyledir; “*Amyinandros’un aynı adı taşıyan erken yitirilen oğlu! Anne baban ağlamazken, evdeki bilgeliğin ve ağırbaşlılığın uğruna, akrabaların seni her hatırlayışlarında göz yaşı döküyor. Amyinandros (bunu) on bir yaşındaki oğlunun anısına dikti.*”⁵¹⁷

Toplumsal ilişkiler bazında komşuluk ilişkileri açısından, elimizdeki tek örnek olsa da, Muttalıp da bulunan stel üzerindeki yazıt dikkat çekicidir. Yazıtta geçen ifade; “*(Bu) mezar ve stel geride kalanlara Asklepiades’in burada yattığını bildirecek! Kötü talih beni, bana karşı boş umutlar besleyen Orontes Asklepiodoros’un babasından ayırdı. Her yerde komşu feryatları içinde Hieronidos’un bilge karısını geride bıraktım*”⁵¹⁸ Cenaze törenlerinde komşuların da bulunması ve törene birlikte katılım, bir noktada bugün de değişmeyen toplumsal dayanışmanın belki de yazılı erken kayıtlarından birisidir.

5. 1. Sosyopolitik Gruplar

Yazıtların ve arkeolojik malzemenin gösterdiği kadarıyla II. ve III. yüzyıllarda Dorylaeum’un dağlık alanlarında yaşayan gruplar artık kendi kendilerine yetmemeye başlamışlardır. Söz konusu dönemde bütün bu alanların nüfusu artmıştır. Ancak yine de dağlık alanda bir araya gelen halklar birbirleriyle karışmamışlardır. Bu nedenle dağlık alanların farklı tarafları, özellikle yazıtlarda da göze çarptığı gibi farklı kültürler göstermektedir. Başka bir deyişle Frigya’nın dağlık alanlarının kuzeyi, yüksek coğrafyasından dolayı dış dünyadan oldukça uzak kalmış, dolayısıyla diğer kültürlerle pek fazla etkileşime girmemiştir. Burada kırsal topluluklar küçük tepe köyleri şeklinde yaşamışlar⁵¹⁹ ve kültürlerini uzun bir dönem korumayı başarmışlardır.

Ayvacık’ta bulunan mermer bir stel üzerinde köy içersinde toplumsal statü açısından birbirine eşit olmayan toplulukların var oldukları görülmektedir. Yazıttaki

⁵¹⁶ Esk. Ark. Müz. Env. No: A 61-67.

⁵¹⁷ MAMA, V; no: 90.

⁵¹⁸ MAMA, V; no: 64.

⁵¹⁹ Haspels, a.g.e. (1971) s. 163.

“köyün seçkinleri” açıklaması bunu göstermektedir.⁵²⁰ Buradaki grup çok büyük olasılıkla yine rahipleri ve onların ailelerini kastediyor olmalıdır.

Avdan’da ve İlkburun’da ele geçen steller üzerinde yer alan ve etnik bir grubu yada köy adını belirten ifadeler vardır: Avdandakiler; “*Marlakkalılar*”⁵²¹; “*Masikalılar*”⁵²²; “*Vezaitonlular*”⁵²³ iken İlkburun’daki yazıtta da; “*Trikomialı yerleşimciler*”⁵²⁴ geçmektedir.

Yukarıdakilerin yanında Avdan’da ele geçirilmiş mermer bir stel üzerinde geçen yazıttaki “*Boisagaros*” sözcüğünün de büyük olasılıkla Galat kökenli olduğu düşünülmektedir.⁵²⁵ Dorylaeum’un Galatya bölgesine yakınlığı düşünüldüğünde, buradaki yazıtın bu bölgeden taşınmış olabileceği gibi, Galat kökenli birisinin Dorylaeum’da yaşamış olabileceği varsayılabilir.

Yazıtlar incelendiğinde politik kimlikli olabileceği düşünülen kimi şahısların olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları meclis üyeleridir. Politik yapı kısmında da değinildiği gibi Dorylaeum Roma İmparatorluk döneminde kendi meclisine sahipti. Zira Zincirlikuyu’da ele geçirilen bir stel üzerindeki onur yazıtında; “*Arkhestrates oğlu Aurelios Filippis, dört kez meclis üyeliği yapmış olan Aurelios Aleksandros için*”⁵²⁶ açıklama meclisin varlığını kanıtlamaktadır.

Roma için oldukça önemli bir sınıf olan askerler de Dorylaeum’un önemli bir parçası olmuşlardır. Nitekim bölgede ele geçirilen yazıtlardan, Dorylaeum ve çevresinde askerlerin yaşadıkları anlaşılmaktadır. Çok büyük olasılıkla kendilerine toprak verilen askerlerin bölgedeki sosyopolitik bir yapının parçası oldukları açıktır. Bunların bir kısmının Dorylaeum’dan olmayan başka bir yerde doğup, farklı bölgelerde savaştıktan sonra,⁵²⁷ bazen birliklerinin adı verilmek üzere⁵²⁸ üst rütbelerle burada⁵²⁹ yerleştikleri görülmektedir. Yazıtların tarihlendirilmesine göre kimi askerlerin emekli

⁵²⁰ MAMA V; no: 173.

⁵²¹ MAMA, V; no: 124, 125. P. Frei, **a.g.m.** (1983), s. 57, no:3, s. 61. MAMA, V, s. xviii.

⁵²² MAMA, V; no: 126.

⁵²³ MAMA, V; no: 127.

⁵²⁴ MAMA, V; no: 87.

⁵²⁵ MAMA, V; no: 137.

⁵²⁶ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.80.

⁵²⁷ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.79 Yazıt şöyledir; “*Yer altı tanrılarına! Romilia kabilesinden, Smyrnalı Quintius oğlu Quintius Cassius Saturninus; Makedonya’da V. Lejyonda, İskitya’da III. Lejyonda otuz iki yıl yüzbaşı olarak askerlik hizmeti yaptı. Elli yıl yaşadı. Burada yatıyor. Ona layık azatlıları, efendileri için (bunu) diktiler*”

⁵²⁸ Keskin’de ele geçen III. yüzyıla tarihli bir sunak yazıtında; “*Uğurlar olsun! Praetor asker Aurelios Aristonikos, sağlık ve esenlik için tüm ailesiyle birlikte (bu) sunağı, Biaderianos Birliği’ne ve Zeus Patrikos’a adadı*” şeklinde bir açıklama vardır. P. Frei, **a.g.m.** (1994), s. 128.

⁵²⁹ MAMA, V; no: 5. Eskişehir’de ele geçirilmiş yazıt üzerinde; “*kurmay subaylardan Stephanos Khauliastis burada yatıyor*” yazmaktadır.

olup bölgeye geldikleri ve burada kendi aileleri ve köleleri ile birlikte yaşadıkları,⁵³⁰ kimilerinin de görev için bölgeye geldikleri⁵³¹ düşünülmektedir.

Zira bilindiği gibi Roma MÖ. II. yüzyılda doğuda genişlerken yeni idari yapılanmalara giderek, buralardaki eyaletlerinde farklı yönetim anlayışları uygulamıştır. Eyaletlerin sayısı arttıkça, bunların içerisinde çok sayıda yerel hükümet oluşturmak zorunda kalınmıştır. Kurumları ile birlikte kentlerin ortaya çıktığı yerlerde idari anlamda pek fazla sorun yaşamayan Roma, genelde daha geri kalmış bölgelerde kabile veya benzeri şekilde kurulmuş diğer siyasal yapılarla ilgilenmemişlerse de, kentsel örgütü, yeni alanlara doğru genişletmek gibi bir eğilim içine girmişlerdir. Bu kentlerden bazıları Romalı eski askerler için koloniler olarak kurulmuştur. Diğer bir çok yerleşim ise, Romalı yetkililer tarafından belediye statüsü verilmiş yerel kasabalar etrafında biçimlenmiştir.⁵³²

Ancak III. yüzyıla kadar, imparatorluk döneminde yol güvenliği açısından en önemli avantaja sahip olan Roma garnizonlarının bu tarihten sonra durumlarının değişmeye başladıkları yazıtlardan anlaşılmaktadır. Epigrafik malzeme bu dönemden sonra Romalı askerlerin bulundukları bölgelerde eşkıyalık etkinliklerine girdiklerini göstermektedir. Bu nedenle askerler bir çok eyalet kentinde sürekli olarak görevlendirilmişlerdir. Bunlar arasında konumuz açısından Dorylaeum ve Nacolea yerleşimlerinin de seçildiğini görülmektedir.⁵³³

⁵³⁰ MAMA, V; no: 3, 5.

⁵³¹ P. Frei, **a.g.m.** (1994), s. 128. Yazıtta geçen imparatorluk muhafızı (praetorian) Aurelios Aristonikos'un ülkesi ile ilgili bilgiler vardır. Buna göre İtalya'dan geldiği anlaşılmaktadır. Anadolu'da böylesi örnekler pek fazla yoktur. Buradaki sorun söz konusu asker, hala aktif bir askerlik işlemi içinde mi, yoksa bir veteran mı, yani sonradan bölgeye gelen birisi mi olduğudur. Eldeki yazıtın yorumlanmasına göre, askerlikle hala uğraşıp uğraşmadığı kesin olmasa da, Aurelios Aristonikos'un ailesini ve aile tanrısını takdis etmek için dikilmiştir. P. Frei, **a.g.m.**, ss. 125-126.

⁵³² W.H.McNeill, **History of Handbook of Western Civilizations**, (Chicago, 1953), ss.164-165. Roma, İtalya'da erken Cumhuriyet döneminde topraklarını genişletirken müttefik devletlerle farklı ilişkiler içine girmiştir. Örneğin şehirler Roma devletiyle birleştiğinde yurttaşları Roma vatandaşı olarak kabul görüyor, buna karşın şehirlerin bağımsız siyasal yaşamları sona eriyordu. Bu önlem kimi zaman, bir Roma hükümet memurunun geçici olarak bağımsız yerel yönetici olarak şehirde görev alması ve böylelikle herhangi bir isyanı ya da itaatsizliği cezalandırması için alınmaktaydı. Fakat belirli bir zaman geçtikten sonra, Roma vatandaşı olmak ayrıcalıklar sağladığı için, genellikle Roma hükümetinin biçimlendirdiği yerel hükümet yeniden kuruluyordu. Böyle topluluklar *municipia* olarak bilinmektedir. W.H.McNeill, **a.g.e.**, ss.148-149. ve Şehir devletlerinin kurulduğu bölgelerde yerel hükümetler çok geniş özerklikle uzlaştırılmışlar ve yerel olarak seçilen yöneticiler; davaları çözmek, yerel imar faaliyetlerinde bulunmanın yanında günden güne yönetim işlerine bakmaya da başlamışlardır. Aynı zamanda yerel yöneticiler kendi şehirlerinin vergilerini vergi toplayıcılarına, kendilerine ait vergileri de kimi zaman doğrudan valiye olmak üzere ödemişlerdir. Romalılar yerel birlikler içerisinde vergilendirmenin nasıl yapıldığı ve vergilerin ne şekilde toplandığı konusunda ilgilenmemişlerdir. Bkz. W.H.McNeill, **a.g.e.**, s. 164.

⁵³³ IV. yüzyıl yazıtları askerlerin doğuda Frigya, Lycaonia, Laodicea Catacecaumene, Galatya gibi bölgelerde konuşlandırıldığını, Frigya içerisinde de yukarıdaki kentler yanında Sebaste kentinde bulunduklarını bildirmektedir. Bkz. S. Mitchell, **a.g.e.**, (1993), II, s. 75 ve n. 172.

Bunların yanında Avdan'da ele geçen bir stel yazıtında burada yaşayan topluluğun kutsal iki yerel yöneticisi görülmektedir. Bunlardan Euthykes adlı kişinin hakem olduğu belli iken, Aleksandros'un da belirlenemeyen bir işle görevli olduğu saptanmıştır. Büyük olasılıkla bu şahıslar birisi atletizm yarışmaları ile ilgili bir görevle yükümlü, diğeri de spor yarışmalarında zaferleri duyurmakla görevli olabilirler. Köy topluluklarında ve kulüplerde, kült ile ilgili olaylarda, ya da en azından kültle ilgili belgelerde bu tür doğrudan betimlemelere rastlanmaktadır.⁵³⁴

Politik yapının içerisinde ele alınması gereken yazıtlardan bir grup da onur yazıtlarıdır. Zira yazıtlara konu olan kişiler öncelikli olarak bölgenin politik yapısından sorumlu oldukları gibi, toplumsal yapısı üzerinde de etkili gözükmektedirler. Dorylaeum'da ele geçirilen onur yazıtlarından ikisi imparatorlar için, bir diğeri de kentin meclis üyelerinden biri için dikilmiştir.

Onur yazıtlarından birisi imparator Traian ve eşi içindir. Yakakayı'da ele geçirilen mil taşı üzerinde yer alan yazıt şöyledir; *“Uğurlar olsun! Efendimiz imparator Gaius Messius Quintus Traianus Decius ve son derece kutsal imparatoriçemiz Herenia Etruscille ve mümtaz caesarler Gaius Messius, Herennius Etruscillus Decius ve Marcus Quintius'un zafer ve ebedi...için”*⁵³⁵

İmparator için olan ikinci yazıt, Avdan'da ele geçirilen ve 176 – 180 yılları arasına tarihli, imparatorlar olarak Marcus Aurelius ve Commodus onuruna adanan onur yazıtıdır. Yazıtta adı geçen her iki imparator da Σεσπότης γης και θαλάσσης unvanı almıştır. Yazıtta, Commodus diğer imparator olarak belirtilmektedir. Yazıt şöyledir; *“Uğurlar olsun! Tanrıların en görkemlisi, yerin ve denizin efendisi Marcus Aurelius Antoninus ile, tanrıların en görkemlisi, yerin ve denizin efendisi Caesar Commodus”*⁵³⁶

Diğer onur yazıtı ise Dorylaeum'daki meclis üyelerinden biri için dikilmiştir. Yazıt şöyledir; *“Arkhestrates oğlu Aurelios Filippis, dört kez meclis üyeliği yapmış olan Aurelios Aleksandros için”*⁵³⁷

5. 2. Sosyoekonomik Gruplar

⁵³⁴ P. Frei, **a.g.m.** (1988), ss. 15-16 ve n. 17. Böylesi bir yazıt bölgede sadece bu örnektir. Dorylaeum dışında sadece iki örnek vardır. Bunlar, A. Körte tarafından yayınlanmıştır. (**GGA**, 5, 1897, s. 400, no: 44, 3 ve 45, 11. Her iki örnekte de *phyle*'lerin kutsama törenleri açıkça görülmektedir.

⁵³⁵ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.83.

⁵³⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971), s. 166 ve a.g.e., Ek-3, no: 93. Marcus Aurelius, 176 yılında Suriye'den dönerken, Toroslar'ı geçtikten sonra karısını kaybeder. M. Aurelius, olasılıkla güneydeki yoldan Ege kıyısına doğru yolculuğuna devam eder. Bu yazıt olasılıkla bu yolculuk sırasında kendisine adanmıştır. Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971), s. 167; D. Magie, **RRAM**, I, s. 666.

⁵³⁷ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.80.

Toplunun üreten kesimi olarak düşünülen grup içerisinde tarım ile uğraşan kesim yanında bir diğer meslek olarak taş ustaları gösterilebilir. Nitekim İnönü’de ele geçirilen iki yazıt bu grubun varlığına ışık tutmaktadır. Bunlardan birincisinde; “*Uğurlar olsun! Taş ustaları Diomas ve Euthykes*” diğ erinde de ; “*Asklepas’ın oğulları Kurnaitalı taş ustaları Asklas ve Asklepas (bunu yonttular)*”⁵³⁸

Yazıtlardan çok steller üzerindeki betimlemelerden yola çıkarak yapılan yorumlarda bölgede doktorların yada berberlerin de olduğu şeklinde varsayımlar ortaya atılmıştır. Bölgede ele geçen bir mezar steli üzerindeki, kısaç (ya da mengene), ayna, şişe, ustura, tarak gibi betimlemeler hakkında farklı yorumlar vardır: Kimi araştırmacılar, burada bir Attis-Cybele kültü uygulaması olabileceğini, kimileri bu araçların, tıp ile ilgili araç-gereç olarak değerlendirilebileceğini, son olarak da bir grup bunların berber araçları ya da bir bayanın güzellik malzemeleri olabileceğini öne sürmektedir. Ancak, Cox ve Cameron, antik dönem tıbbında mengene gibi bir araca rastlamadıklarını yazmaktadırlar.⁵³⁹ Waelkens ise, Cox ve Cameron’un bu aletleri bir berberin araç gereci olarak açıklamalarını, Roma döneminde berberlerin ayrıcalıklı konuma sahip olmalarına bağlamaktadır.⁵⁴⁰ Bölgedeki anıtlar üzerinde yer alan semboller farklı bir bakış açısı ile değerlendiren Wujewski ise, yukarıdaki maddeci görüşleri aksine tamamen “sembolik” motifler olarak açıklamaktadır ve bütün sembollerin de dinsel içerikli olduğunu yazmaktadır.⁵⁴¹

⁵³⁸ P. Frei, **a.g.m.** (1988), ss. 25 ve 28.

⁵³⁹ **MAMA**, V; no: 40. **MAMA**, V, ss. 22-23. Domitian döneminde hadım olma törenlerinin yasaklandığı göz önünde bulundurulursa, bu törenler için, dikkat çekmeyecek kimi özel araç-gerecin üretilmesini olağan karşılamak gerekmektedir. Domitian’ın yasaklamaları için bkz. Suetenius, *Dom.*, 7.

⁵⁴⁰ M. Waelkens, (1986), no: 338, s. 136

⁵⁴¹ T. Wujewski, **Anatolian Sepulchral Stalae in Roman Times**, (Poznan, 1991), s. 38. Nitekim, Eskişehir’de ele geçirilmiş stel üzerindeki iki temizlenme aleti (genellikle spordan sonra yapılan banyo işlemi sırasında temizlenmek için kullanılan ilkel türde bir aleti), acı duyarak eziyet çekme aracı olarak açıklanmaktadır. *krikos* denilen bir çembere asılı duran bu iki temizlenme aleti stel üzerinde resmedilmektedir. Benzer şekilde Muttalıp’ta da bir stel ele geçirilmiştir. Şüp he yok ki bu motifler spor ile de ilgilidir. Ancak, bu motifin ikonografik anlamının spor dünyası ile sınırlı olup olmadığı tam olarak belirli değildir. Mezar taşı içindeki durumu ile bu motifler farklı anlamlar içermektedir. Her bir temizlenme aletinin üzerinde onunla birlikte belirtilen yazı ile ilgili aletler ve bir kap vardır. Oluçak’tan ele geçirilen bir Frig steli üzerinde, temizlenme aleti yanında sırayla, bir amfora, bir kuş, yazma aletleri vardır. Wujewski, bu stelin yan tarafındaki diğer sembolik motifler gibi temizlenme aletinin sembolik bir anlamı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, mezar taşı üzerindeki bu motif belki bir sporcu ile ilgili bilgi sağlıyor gibi görünse de, temizlenme aleti mezarlar üzerinde ender olarak görülmektedir. Burada temizlenme aleti yaşam ve eziyet arasındaki paralellikten türetilmiş bir semboldür. Doğu dinlerinde yaşam, her zaman bir mücadele olarak algılanmıştır. Bkz. T. Wujewski, ss. 38 –vd.

Diğer bir kimlik, başka bir deyişle memur *Stephanephor*'dur. Eskişehir'de ele geçirilen yazıtlardan birinde Dorylaeum'da kaplıcalar olduğu ve bu kaplıcaların belirli magistratların yönetiminde bulunduğu yönünde bilgi vardır. Buradaki yazıtta geçen, "*Stephanephor*"⁵⁴², dinsel törenlerde görevli olan kişidir ve Aezani'deki yazıtlardan bilindiği gibi törensel anlamda en prestijli memurluklardan birisidir.⁵⁴³

Avdan'da ele geçen parça yazıtı üzerinde görülen ve elimizdeki tek örnekte; "*jimnastik öğretmeni*" okunmaktadır.⁵⁴⁴ Bölgede bir *gymnasium* olma olasılığını gösterdiği gibi toplumsal yapı içinde farklı statüden birine ışık tutması açısından önemlidir.

Toplumu oluşturan bir diğer grup olarak ise azatlılar görülmektedir. İlkburun'da ve Kırka'da ele geçen steller üzerindeki yazıtlardan Dorylaeum'daki azatlıların varlığı anlaşılmaktadır.⁵⁴⁵ Üstelik bunlardan Kırka'da ele geçen yazıt üzerinde azatlıların evlenip çocuk sahibi oldukları da anlaşılmaktadır.⁵⁴⁶ Azatlılarla ilgili bir diğer yazıt Eskişehir'de ele geçirilmiştir. Stelin konu açısından önemi, bir kişiye ait birden fazla azatlının olduğunu göstermesidir.⁵⁴⁷

Hemen her kültürde olduğu gibi sosyal yapının en alt katındaki grup olan kölelerin Dorylaeum'daki varlığı yazıtlarla kanıtlanmıştır. Yazıtların biri, kölelerden birinin, prokonsül ve emekli asker olan efendisi için diktirilmiştir. Eskişehir'de ele geçen ve 64 / 65 yılına tarihli stel üzerinde şöyle yazmaktadır; "*Emekli asker Antistius'un kölesi bu sunağı adadı*".⁵⁴⁸ Bunun dışında yine Eskişehir'de ele geçen iki yazıtta, Ασκληπιωσ adlı birisine ait kölenin Zeus Bronton için adakta bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴⁹

5. 3. Aile yapısı

Bölgedeki yazıtlar incelendiğinde Dorylaeum ve çevresinde toplumsal açıdan aileye ve evliliğe verilen önem açıkça görülmektedir. Yazıtlar üzerinde; anne babaya, eşlere,

⁵⁴² **MAMA V**, no: 6

⁵⁴³ *Stephanephor* memurluğu Lidya ve Karya bölgelerindeki yazıtlarda da görülmüş ve bunların adları ve betimlemeleri düzenli olarak Aezani'deki sikkeler üzerinde belirtilmiş ve tarihlenmiştir. Bkz. **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi, n. 21; **BMC**, "Phrygia", 33 no: 70.

⁵⁴⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 95.

⁵⁴⁵ **MAMA, V**; no: 89.

⁵⁴⁶ **MAMA, V**; no: 169.

⁵⁴⁷ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.79.

⁵⁴⁸ **MAMA, V**; no: 3.

⁵⁴⁹ **MAMA, V**; no: 14, 16.

çocuklara, vb. kısacası bütün aile bireylerine yapılan adak ve mezar yazıtları açıkça bunu göstermektedir.⁵⁵⁰

Her ne kadar kadın belirgin bir şekilde yazıtlar ve arkeolojik malzeme üzerinde kendini gösterse de Dorylaeum'un toplumsal yapısının ataerkil eğilimli olduğu açıktır. Zira yazıtlar üzerinde geçen "... 'nın oğlu ..." ifadesi, soyun babaya göre belirlendiğinin kanıtıdır. Bu yapının hukuksal açıdan erkeğe avantaj sağlayan gelişmeler yarattığı da büyük olasılıktır.⁵⁵¹

Dorylaeum'daki toplumsal yapı içinde kadının toplumsal statüsü de yine yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bir çok yazıt üzerinde; "eş", "anne", "kız", "kız kardeş" gibi ifadelerle belirtilen Roma imparatorluk döneminde kadınlar için bir *gymnasium*'un olduğu bilinmektedir.⁵⁵² Bunun yanında her ne kadar konu açısından tek örnek olsa da, Muttalıp'ta ele geçen iki bomos üzerindeki yazıtlarda geçen Elpis adlı bayanın iki kez evlendiği anlaşılmaktadır ki⁵⁵³ kadının birden fazla evlenebileceğini ve önceki eşlerinden olan çocukların, daha sonraki koca tarafından kabul edildiğini göstermesi nedeniyle ilginçtir. Kavacak Köyü'nde ele geçirilen stel ise hem kadının toplumsal rolünü göstermesi açısından hem de ona biçilen ahlaki rol nedeniyle dikkat çekicidir. Zira, stel üzerinde geçen; "... (Bunu) karısının kendisine bağlılığı, alçakgönüllülüğünden ve çocuklarını iyi yetiştirdiğinden (yaptı...)"⁵⁵⁴ şeklindeki ifadesi bölgede eşler arası aldatmaların olabileceğini gösterdiği gibi, "çocukların yetiştirilmesi" ifadesi de kadının toplumsal rolüne açıkça ışık tutmaktadır.

Eskişehir'de ele geçen mermer bir parça üzerindeki yazıtta da kadın açısından ilginç bir durum söz konusudur. Zira yazıtta yer alan Polemo'nun kayınvalidesi de aynı zamanda Claudian aile ismini taşımaktadır. Yazıt şöyledir: "*Markos Kladios Polemon Maksimos Themistos'un annesi Klaudia ve kayın validesi Klaudia ile kayınbabası Kladios için (bunu adadı)*"⁵⁵⁵ Burada toplumsal yapı açısından baktığımızda kayınvalidenin, damadının aile ismini taşıması belki de bir akraba evliliği olduğuna işaret etmektedir.

⁵⁵⁰ I.W. MacPherson, **a.g.m.** (1965) no: XLIX, s. 16, no: 1, 2, 11, : **MAMA V**, no: 40, 63, 64, 90, 106, 111, 121, R1, R3, : P. Frei, **a.g.m.** 1981, s.82: P. Frei, **a.g.m.** (1988), ss. 19 – 21: Esk. Ark. Müz. Env. No: A 5-94; A 91- 80; A 92 – 80:

⁵⁵¹ **MAMA V**, no: 10, 11, 13, 32, 38, 66, 77, 78, 81, 89, 101, 106, 110, 119, 120, 128, 136, 139, 140, 146, 148, 169, 170, 173, 174, KB-1, KB-13, Sch.1: I.W. MacPherson, **a.g.m.** (1965) no: XLIX., no: 1, 2, 3, 5, 6, 8, 12: P. Frei, **a.g.m.** (1981), ss. 75, 80, 81: P. Frei, **a.g.m.** (1988), ss. 15, 28: Esk. Ark. Müz. Env. No: A 5-94; A 91- 80; A 105 -67; A 144 – 68:

⁵⁵² D. Magie, **RRAM**, I, s. 652: **IGR**, IV; 522; **OGI**; 479.

⁵⁵³ **MAMA**, **V**; no: 66, 67 ve s. 38.

⁵⁵⁴ **MAMA**, **V**; no: 81.

⁵⁵⁵ **MAMA**, **V**; no: 22.

Dorylaeum'da topluluklar içinde çocuğun durumu da bir yere kadar açıklanabilmektedir. Öncelikli olarak bugün olduğu gibi, antik dönem içerisinde de çocuğun önemli bir aile elemanı olduğu ve çocuğa duyulan özlem aynı şekilde saptanabilmektedir. Avdan'da ele geçirilen stel üzerindeki yazıt bu konudaki en trajik belgedir; “Çocuksuz Ganimedes, çocuğu olmayan erkek kardeşini anısına...”⁵⁵⁶

Yukarıdaki yazıtlarda da görüldüğü gibi, hiçbir şekilde açıkta bırakılmayan üvey babanın evine giden ve ağırlıklı olarak anne tarafından yetiştirilen çocuklar ile ilgili en önemli konulardan biri evlatlık alma olgusudur. Nitekim, Muttalıp'ta ele geçen bir yazıttaki; “Aristides kızı Aristainete Polemon'un amcası / dayısı Hermalaos ile babası anısına (bunu dikti)”⁵⁵⁷ ifadesi istisna bir durum yaratmaktadır. Cox ve Cameron'a göre, eğer yazıtta geçen πατρί sözcüğü θεῖω sözcüğü ile birlikte Hermolaos'u işaret ediyorsa, Aristainete'nin üvey evlat yada evlatlık kız olma olasılığı artmaktadır.⁵⁵⁸ Bu durum tarihsel bir gerçek olarak kabul edildiğinde, Hititlerden beri Anadolu'da varlığı bilinen evlatlık alma kurumunun bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Zaten bu durumu güçlendiren bir başka yazıt Kuzkaya Köyü'nde ele geçirilmiştir. Yazıtta; “Uğurlar olsun! Hermolaos oğlu Aurelios Markos evlatlığı Daphnos ve (onun) süt kardeşi Eutykhe kendileri için Zeus Bronton'a bunu adadı”⁵⁵⁹ derken yine bir evlatlık alma durumu gündeme gelmiştir.

Toplum içindeki bütün bireylerin birbirlerine son derece gereksinim duyduğu ve bu nedenle akrabalık ve kabile bağlarının bu derece güçlü olduğu ve de dönemin koşullarının her açıdan günümüze göre daha sert olduğu bir dönemde yazıtlar aile bireylerinin yaşam süreleri hakkında da genel ifadeler içermektedirler. Buna göre yazıtlar üzerinde geçen “zamansız ölen”, “erken yitirilen...” gibi ifadeler, mezar anıtları üzerindeki çocuk betimlemeleri, erken yaş ölümlerine işaret etmektedir. Bir tane yazıtta “hastalıktan öldü” şeklinde bir açıklama olsa da, bu hastalığın ne olduğu belli değildir.⁵⁶⁰

Dorylaeum halkının, imparatorluk döneminde giydiği kıyafetleri tanımlama konusunda steller üzerindeki betimlemeler yardımcı olmaktadır. Öncelikli olarak steller üzerinde geçen dokuma ve dikme işi ile ilgili; kirmen,⁵⁶¹ iplik ile tutturulmuş eğirme

⁵⁵⁶ Haspels, a.g.e. (1971), EK-III, no: 146.

⁵⁵⁷ MAMA, V; no: 68.

⁵⁵⁸ MAMA V; s. 40.

⁵⁵⁹ MAMA, V; no: 78.

⁵⁶⁰ MAMA, V; no: 63, 90, 108, Sch.1, KB-3, Esk. Ark. Müz. Env. no: A 92 -80.

⁵⁶¹ MAMA V; no: 19, 41, 42, 70, 71, 72, 73, 81, 94, 143; Waelkens, a.g.e. (1986), no:286, 287, 288, 327, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 345, 346, 347, 348.

çubuğu,⁵⁶² ve dokuma tezgahı⁵⁶³ betimlemeleri en somut buluntulardır. Halkın yada en azından belirli bir kısmının kıyafet olarak drapel⁵⁶⁴ ve başlıklı⁵⁶⁵ ve de kuşaklı tunik⁵⁶⁶ türü giysiler giydiği, Frig başlığına uygun başlık taktığı⁵⁶⁷ görülmektedir. Yöre insanının sıcak zamanlar için ayakkabı olarak sandaleti⁵⁶⁸ yada günümüz terliğine benzer⁵⁶⁹ bir ayakkabıyı tercih ettiği görülürken, soğuk havalarda ise ne giydiği tam olarak belli değildir. Tarım ve hayvancılık ile uğraşan kırsal kesimdeki çoğunluğun benzer şekilde ancak daha sade kıyafetler giydiği de varsayılabilir.

Dorylaeum bölgesi olarak düşünülen alan içerisinde ele geçirilmiş yazıtların ışığında, kimileri birden fazla kullanılmış haliyle, altı yüzden fazla isim belirlenebilmektedir. Bölgedeki adların etimolojik açıdan tam olarak açıklamalarını yapabilmek, hangisinin Grek hangisinin Roma adı olduğunu, ya da yerel (bölgesel) adların hangileri olduğunu tam olarak söyleyebilmek oldukça güçtür. Frigya gibi, her taraftan kültürel etkileşime açık bir bölgede böylesi zorlukların ortaya çıkması da gayet normaldir.⁵⁷⁰

Dorylaeum bölgesinde kimi genel adların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Eskişehir merkezde ele geçen bir mermer stelde geçen Τάταδοξ Kuzey Frigya'da yaygın olarak kullanılan bir addir.⁵⁷¹ Yada sadece bölgeye özgü olarak Αττικός adının Dorylaeum bölgesinde popüler bir ad olduğu görülmektedir.⁵⁷²

Yazıtlar üzerindeki epitetler arasında Romalı adı öncelikli, ataları gösteren adlar ise ikinci sırada yer almaktadır. Ancak Roma terminolojisi ilkelerine benzemeyen yerel epitetler göz önüne alındığında ve uygulamadaki düzensizliklere dikkat edildiğinde, her adın bir Romalı vatandaşı gösterdiği yada her vatandaşın bir ad kullandığı da kabul edilmemelidir.⁵⁷³ Toplum içinde kullanılan adlar arasında bir tanrı yada tanrıça adından

⁵⁶² **MAMA V**; no: 19, 41, 44, 70, 71, 72, 73, 81, 94, 143: P. Frei, **a.g.m.** (1988), no: 13: Waelkens **a.g.e.** (1986), no: 286, 287, 288, 327, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 345, 346, 347, 348.

⁵⁶³ **MAMA V**; no: 40: Waelkens **a.g.e.** (1986), no: 338.

⁵⁶⁴ **MAMA V**; no: 48, 53, 168, 169, Sch.2: I. W. MacPherson, **a.g.m.**, (1965) no: 2.

⁵⁶⁵ **MAMA V**; no: 34.

⁵⁶⁶ **MAMA V**; no: 107: P. Frei, **a.g.m.** (1994); s. 124.

⁵⁶⁷ **MAMA V**; no: 88.

⁵⁶⁸ **MAMA V**; no: 19, 30, 42, 43, 44, 70, 71, 72, 73, 100, 143: Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 328, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 341, 342, 345, 347, 348, 349.

⁵⁶⁹ **MAMA V**; no: KB.5

⁵⁷⁰ Bu adlar arasında Alexandros, Apollonios, Menandros, vb. sıklıkla kullanılan adlar burada ele

alınmamıştır. P. Frei, **a.g.m.** (1992), ss. 188 - vd.

⁵⁷¹ **MAMA V**; no: 17.

⁵⁷² **MAMA V**; no: 20: Ayrıca Gordian III dönemi sikkelerinde bu ad bir arkhon adı olarak görülmektedir. **BMC**, "Phrygia", 197-198.

⁵⁷³ **MAMA V**; ss. x-xi.

türetilmiş adların oldukça yaygın olduğu ve bununda dinin yoğun etkisini gösteren bir etmen olduğu rahatlıkla söylenebilir. Aynı zamanda yazıtlardan birisi, farklı kültürlere ait adların Dorylaeum'da bir araya geldiğini göstermesi açısından ilginçtir. Eskişehir'de ele geçen bir mezar steli üzerindeki “*Loukis*” (Λούχις) adı, son hecesinin gösterdiği şekliyle geç Hellenistik döneme ait bir isimmiş gibi durmaktadır. İşin ilginç yanı buradaki “*Valerius*” (Ούλαέριος) söz konusu kişinin Asya Eyaleti'nde bulunan bir Roma delegesi olduğunu göstermektedir. Karısının adı “*Ama*” (Αμα) ise doğu kökenlidir. Dolayısıyla, çok büyük olasılıkla Romalı delege, burada yerli bir kadın ile evlenmiş olmalıdır.⁵⁷⁴

Ataerkil yapının ağır bastığı bir bölgede ata soyu belirten (*patronymic*) adların görülmesi de çok doğaldır. Örneğin, Eskişehir'de ele geçen bir stelde görülen A veya Λ harfleri ile ifade edilmek istenen sözcükler; Ασκληπία veya Ασκανία olabilir ki bunlardan sonra gelen Προκλήι sözcüğü, ata soyunun gösteren bir sözcük gibi durmaktadır.⁵⁷⁵ Muttalıp'da ele geçen iki stel de benzer özellikler taşımaktadır.⁵⁷⁶

Grek adlarının sıklıkla kullanıldığı bölgede, Grek tanrılarının ve tanrıçalarının adlarında türetilmiş sözcüklerin de oldukça yaygın olduğu görülmektedir.⁵⁷⁷ Buna göre bölgede kutsal varlıklardan türetilmiş olarak belirlenen adlar şöyledir:

Ἀπόλλων⁵⁷⁸; Ασκληπίος⁵⁷⁹; Βάκχος⁵⁸⁰; Διόνυσος⁵⁸¹; Ερμης⁵⁸²; Ισις⁵⁸³; Ερως⁵⁸⁴; Ηλιος⁵⁸⁵; Έρμων⁵⁸⁶, Μητρ⁵⁸⁷ ve belki Φοίβος⁵⁸⁸.

⁵⁷⁴ M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 338; D. Magie, **RRAM**, II, ss. 1579-1581.

⁵⁷⁵ **MAMA**, V; no: 21. *Patronymic*, sözcük anlamı olarak şunu ifade etmektedir: bir babanın ya da atanın adından türemiş isim. Özellikle atayı belirten bir ön veya son ekin eklenmesi ile türetilmektedirler. Örneğin, Williamson (Son of William), William'un oğlu; ya da Macdonald (Son of Donald) gibi.

⁵⁷⁶ **MAMA**, V; no: 66 ve 67. Üstelik, bölgedeki kadının konumu hakkında bilgi verdikleri gibi, iki kez evlenen bir kadının ailesi hakkında ayrıntılı veri sunmaktadır. Buna göre, Asklepiades kızı Elpis, önce Teimaos oğlu Menemachos ile evlenmiş ve bu evlilikten; Attikos ve Teimaos adlı çocukları olmuştur. Görüldüğü gibi, çocuğa dedesinin adı verilmiştir. Menemachos'un ölümünün ardından Elpis, Diodoros adlı başka biriyle evlenmiş ve bu evlilikten de Asclepiades ve Antiochis adlı çocukları olmuştur. Yine dedenin adı toruna verilmiştir. Ayrıca, Antiochis'in de evliliğinden Sestuliane adlı bir kızı olmuştur ki bu Elpis'in kız torunu olmaktadır. Yani Elpis, babaanne olmuştur.

⁵⁷⁷ **MAMA**, V, s. 20. Tanrı ya da tanrıça adlarının halk arasındaki kullanımı sadece Anadolu'ya özgü değildir. Örneğin Mısır'da da tanrıça Isis, adını bir çok insana vermiştir. *Greek Papyri in British Museum*, II, s.144'den alıntı **MAMA** V, s. 167.

⁵⁷⁸ **MAMA**, V; no: 121, 141, 152, 153, P. Frei, **a.g.m.** (1981), no:4; Esk. Ark. Müz. Env. No: A 144-68; A 61-67.

⁵⁷⁹ **MAMA**, V; no: 35, 120, 230, 249; Esk. Ark. Müz. Env. No: A 61-67.

⁵⁸⁰ **MAMA**, V; Z.B; 83.

⁵⁸¹ **MAMA**, V; no: 29, 135.

⁵⁸² **MAMA**, V; no: 29, 121, 124, 134, 136, 170, 172, 204, KB.1: P. Frei, (1988), s. 17,

⁵⁸³ **MAMA**, V; Ek. KB.3.

⁵⁸⁴ **MAMA**, V; no: 34, 230.

⁵⁸⁵ **MAMA**, V; no: 230, 267, Ek. R.20.

⁵⁸⁶ **MAMA**, V; no: 121.

⁵⁸⁷ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.77

Dorylaeum ve çevresinde Frig kökenli olduğu düşünülen ve Roma döneminde de kullanıldığı kabul edilen bir adak yazıtı üzerinde adlara rastlanmıştır. Eskişehir merkezde ele geçmiş bir stelde⁵⁸⁹, yine Eskişehir'in merkez köylerinden Ilıca'da⁵⁹⁰ görülen $\Xi\epsilon\upsilon\nu\alpha$ sözcüğü Frig kökenli bir sözcük olarak kabul edilmektedir. Bölgedeki diğer tartışmalı adlar; “*Zoilas*” ve “*Zotikos*” şeklinde yazılan adlardır. Etnik ad olarak düşünülen adlardan iki tanesi Eskişehir'de ele geçen bir sunak yazıtı üzerinde görülmektedir.⁵⁹¹

İmparatorluk döneminde, farklı coğrafyalara dağılan İtalyan halkla beraber, Latin kökenli adlar da İtalya'dan dışarıya çıkmaya başlamıştır. Eskişehir'de ele geçen sunak üzerindeki; “*Maksimus*”⁵⁹² adı Latin kökenli ve sıkça kullanılan bir addır. Yine Eskişehir'deki bir mezar taşı yazıtında Latin “*Petronios*” ve “*Antonios*”⁵⁹³ adları görülmektedir. Bunun yanında aynı yerde ele geçen bir diğer yazıtta da Latin adı “*Quintius*” ve “*Quintius Cassius Saturninus*”⁵⁹⁴ yazılmıştır. Bölgedeki yabancı adlardan birisi de, Pers kökenli bir isim olan ve Eskişehir'de bir mezar taşı yazıtında görülen “*Aribazos*” adıdır.⁵⁹⁵

Bölgede saptanmış tartışmalı adlardan ikisi de, Eskişehir'de ele geçirilen IV. yüzyıla tarihli taş parça üzerindeki; “*Loupikinos*” ($\Lambda\omicron\upsilon\pi\iota\kappa\iota\nu\omicron\varsigma$) ve “*Mountane*” (Μοῦντάνη) adlarıdır. Bunlar Frigya bölgesinde pek sık görülen adlar değildirler. Özellikle, kadının adını gösteren “*Mountane*” ve bunun eril formu olan “*Montanus*”, Tabbernee'ye göre, Montanist topluluklar arasında kullanılan, ancak pagan halkın pek tercih ettiği bir ad değildir.⁵⁹⁶

Kısacası Dorylaeum, ad konusunda yerel özellikleri içinde barındırdığı gibi dışarıdan etkilere de açık kalmıştır.

⁵⁸⁸ MAMA, V; no: 10.

⁵⁸⁹ MAMA, V; no: 15.

⁵⁹⁰ MAMA, V; Ek.Z.B., 84.

⁵⁹¹ MAMA, V; no: 32.

⁵⁹² MAMA, V; no: 32.

⁵⁹³ P. Frei, **a.g.m.** (1992), s.142.

⁵⁹⁴ P. Frei, **a.g.m.** (1981), s.79.

⁵⁹⁵ P. Frei, **a.g.m.** (1992), s.142. Bunun yanında Mithra kültü ile ilgili olduğu düşünülen “*Mithridates*” MÖ. 70-60 arasında Dorylaeum'da da karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Ramsay, Ramsay, **a.g.e.** (1975), II, s. 603: **Cic. Pro Flac.** 17. Ancak bu adın Pontus Kralı Mithridates'i belirttiği unutulmamalıdır.

⁵⁹⁶ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NACOLEA

1. TOPONİM VE TOPOGRAFYA

1. 1. Adı (Νακολεά)

Nacolea yerleşiminin adı klasik kaynaklarda⁵⁹⁷, yazıtlar ve sikkeler üzerinde görülmektedir. Nacolea şeklindeki ya da farklı yazılmış türevlerinin sözcük anlamı olarak Grekçe’de hiçbir anlamı yoktur. Buna karşın Stephanus Byzantinus, merkezin adının; efsanevi kurucu kahraman Daskylos’un oğlu Nacolos’un adından ya da su perisi Nacole’den geldiğini belirtmektedir. Ancak yine de bu adı her hangi bir Anadolu ya da Grekçe isim sınıfına sokmak oldukça zordur.⁵⁹⁸ Mordtmann bu sözcüğün Ermenice’den geldiğini belirtirken, G. Neumann, Frig kökenli olduğunu yazmaktadır.⁵⁹⁹ Ancak bunların hepsi de varsayımdan öteye geçememektedir.

Merkezin adı, Seyitgazi civarında ele geçirilmiş yazıtlardan birinin üzerinde, *Nacol*. (*Nacoleis*) şeklinde;⁶⁰⁰ diğer parçada *Nacoleis*⁶⁰¹ ve Grekçe yazılmış bir onur yazıtı⁶⁰² ve de bir adak stelinde Νακολεά olarak belirlenmiştir. Yazıtların dışında mil taşları üzerinde de yerleşimin adına rastlanmaktadır. Bunlardan biri, Seyitgazi’de ele geçen ve II. yy. sonu ile III. yy. başlarına tarihli ve yol üzerindeki çalışmaları gösteren bir mil taşı olup⁶⁰³ diğeri ise Kıravdan’da ele geçen ve kentin sınırlarını belirleyen⁶⁰⁴ mil taşıdır.

Kronolojik olarak kentin sikke basması Domitian yönetimi altında başlamış ve Gallienus döneminde sonlanmıştır. Sikkelerin hepsinde de NAKOΛEΩN adı görülmektedir.⁶⁰⁵

⁵⁹⁷ Strab., XII; 8; 12; Ptol. geog., II; 5, 2, 22; Steph. Byzan., 483.

⁵⁹⁸ W. M. Ramsay, a.g.m. (1882), s. 119; Steph. Byz. 483; Aulock, a.g.e. (1980) I, s. 74.

⁵⁹⁹ Aulock, a.g.e (1980) I, s. 74, n. 205 ve 206.; RE, XVI-2, ss. 1600-1604.

⁶⁰⁰ MAMA, V; no: 197: “Pro salute / Imp(eratoris) Caes(aris)M(arci) Au(relii) Commodi / Antonini Aug(usti) civi(tati) Nacol(ensium) Cra(terus) Caes(aris) n(ostri) ser(vus) / ver(na) exactor r(ei) p(ublicae) / Nacol(ensium) / d(onum) d(edit)” : CIL, 03, 00349 (p 1265)

⁶⁰¹ MAMA, V; no: 202.

⁶⁰² MAMA, V; no: 199.

⁶⁰³ MAMA, V; no: 198.

⁶⁰⁴ P. Frei, a.g.m. (1983), no:2, s.61.

⁶⁰⁵ Aulock, a.g.e. (1980), s. 76 ve no: 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 652, 653, 654, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703. (Domitian, Traian, Severus, I. Domna, Caracalla, Plautilla, Geta (Caesar olarak), Gordian,

Resim 13 : Domitian dönemi Nacolea sikkesi
(Kaynak: <http://www.snible.org>. erişim tarihi 2006 Mayıs)

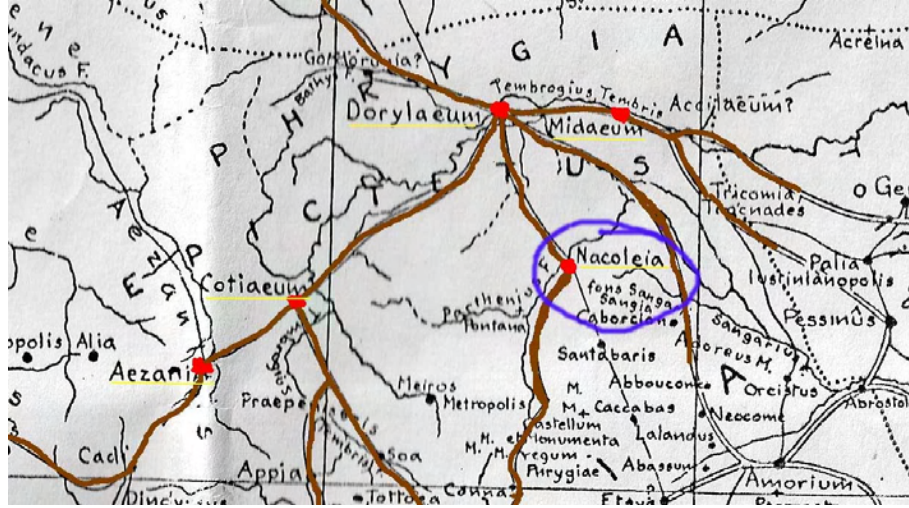
1. 2. Konumu

Bölgede ele geçirilen bir çok yazıttan dolayı uzun zamandan beri kentin konumu bugünkü Seyitgazi sınırları içine⁶⁰⁶ lokalize edilmektedir. Merkez, Sangarios Nehri'nin bir kolu olan Parthenios Suyu (Seyit Su) üzerinde yer almaktadır. Stratejik konumunu açıkça görüleceği gibi bölgedeki yollara borçludur. Nacolea, Dorylaeum'un güneyinde ve önemli ticaret merkezi Apameia'ya giden yolun üzerinde olup, güneyde Prymnessos ve mermer yataklarına sahip Dokimeion, Synnada ve Euphorbium merkezleri ile çevriliydi. Nacolea'daki ikinci yol küçük bir nehir boyunca ilerleyen Pontanos (Kırka) olarak adlandırılan vadiden geçen ve buradan da Frigya dağları üzerinden Conni'ye doğru ilerleyen yol idi. Bundan sonra bu yol, güneyde Eukarpia ve Eumeneia, oradan da Apameia kentine ve batı Anadolu'nun önemli pazarlarına ulaşmaktaydı.⁶⁰⁷

Gallienus) Bunlardan 77 tanesi Domitian ve Traian yönetimi altında; 17 tanesi Severus yönetimi altında; 12 tanesi Gordian yönetimi altında; 1 tanesi de Gallienus yönetimi altında basılmıştır: **BMC**, pl. XXXIX-10.

⁶⁰⁶ Seyitgazi, Eskişehir iline bağlı bir ilçe olup, doğusunu Mahmutiye ve Çifteler ilçeleri; batısını Kütahya, güneyini Afyon ve kuzeyini Eskişehir merkez ili çevreler. Bölgeye XIX. yüzyılın başlarından itibaren gelen gezginler (Leake, Texier, Steuart, Mordtmann, vb) Seyitgazi'yi ziyaret etmişler ve Seyitgazi'yi Nacolea olarak tanımlamışlardır. Bkz. A. D. Mordtmann, **Anatolien Skizeen und Reisebriefe aus Kleinasien 1850-1859**, (Hannover, 1925), s. 361; Aulock, **a.g.e.** (1987), , s. 74, n. 210, 211, 212, 213.

⁶⁰⁷ W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 120.

Harita 8 : Nacolea'nın konumu
(Kaynak: Calder – Bean, Classical Map of Asia Minor)

Nacolea, zamanla Orkistos ve Midaeum gibi Frigya'nın önemli merkezlerinden daha çok önem kazanmış ve Orkistos (Alikel, ya da Alikel yaylası) Nacolea tarafından vergiye bağlanmıştır. Orkistos'ta bulunan bir yazıta göre burası, Anadolu ticaretinde önemli bir yer tutmakta ve ticaret yollarının üstünde bulunmaktaydı. Ancak zamanla, Pessinus ve Orkistos'tan geçip Midaeum kentine varan Gordion ordu yolu önemini kaybetmiştir. Ana ticaret yolu Dorylaeum'dan Nacolea'ya geçip, oradan iki değişik yoldan güneyde Apameia ulaşmıştır ki merkez böylelikle kısa sürede zenginleşmiştir. Nacolea, Dorylaeum'dan Apameia'ya ilerleyen⁶⁰⁸ ve Cotiaeum'a giden⁶⁰⁹ yollar sayesinde Roma İmparatorluk döneminde diğer Epiktetos merkezleri ile olan ilişkilerini de daha kolay hale getirmiştir. Kısaca, Roma İmparatorluk dönemi ve sonrasında önemli ticaret ve ordu yollarının Nacolea üzerinden geçmesi⁶¹⁰ bu merkeze bölgede önemli bir statü kazandırmıştır.

Nacolea'nın konumu şu şekilde de belirtilebilir: Kuzey Frigya'nın önemli merkezlerinden biri olan Nacolea, Laodikeia Katakekaumene'den Dorylaeum'a giden ana yolun üzerindedir.⁶¹¹ Merkez, kuzey Frigya ve Galatya'nın batı sınırında konumlanmıştır. Kuzeyinde ve doğusunda, Sangarios Nehri tarafından sulanan büyük bir vadi uzanmaktadır. Bunun ötesinde eski Frig krallığının en önemli kalıntılarını

⁶⁰⁸ M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 122.

⁶⁰⁹ **MAMA V**, s. xxxii.

⁶¹⁰ **CIL**, III, s. 63, 67: W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 120. W.M.Ramsay, (1882) yılında yazdığı bu makalede, o dönem için Anadolu'nun önemli ticari yollarından birinin Nacolea'dan geçtiğini, yani yolun XIX. yüzyılın sonlarında hala kullanılmakta olduğunu belirtmektedir.

⁶¹¹ D. Magie, **RRAM**, II, ss. 1000 – 1001: W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), s. 326.

barındıran Frigya'nın dağları yer almaktadır.⁶¹² Von Aulock sikkelerdeki nehir tanrısı betimlemelerinden yola çıkarak Nacolea'nın konumunu bölgenin sularına göre belirleyip, bir yanından Parthenios Suyu, diğer yanından Sangarios Nehri'nin aktığını söyleyerek farklı bir konumlandırma getirmektedir ve buna dayanarak yerleşmenin antik dönemdeki yerini, kale olarak adlandırılan bugünkü yerleşmenin güneydoğusundaki tepelik alandan dolayı oval tepenin üzerinde ve ötesinde olduğunu belirtmektedir.⁶¹³

1. 3. Kuruluşu

Roma İmparatorluk döneminde önemli bir gelişme gösteren Nacolea, bu dönem içerisinde Anadolu'daki diğer merkezler ve konumuz itibarıyla tıpkı Dorylaeum yerleşmesinde olduğu gibi, Hellen kökenli yaratılış efsanesi akımına uyarak kendi kurucu kahramanını yaratmıştır. Nitekim bölge sikkeleri üzerinde ve adaklarında sıklıkla görülen Herakles,⁶¹⁴ Nacolea'nın kurucu kahramanı olarak kabul edilmiştir.

Ancak Von Aulock ise, Herakles'i kentin kurucusu olarak gösteren sikkeden dolayı kentin kuruluşunu bu şekilde farz etmenin pek doğru olmayacağını, kuruluş öyküsünün zaman içerisinde değiştirilmiş olunabileceğini göz önünde bulundurmak gerektiğini söylemektedir. Von Aulock bu noktada sikkelere güvenemeyeceğimizi, eğer böyle bir mantıkla yaklaşırsa daha da ileri gidilerek Anadolu'daki Grek kentlerinin hepsinin kuruluşlarını tanrılara yada kahramanlara bağlamak zorunda kalınacağını yazmaktadır.⁶¹⁵ Herakles ile ilgili olarak ele geçirilen epigrafiik malzemede de bu tanrının kurucu tanrı olduğuna dair yeterli bilgi olmaması bu görüşü desteklemektedir. Bilindiği gibi Anadolu'daki yerleşmelerin bir çoğu kronolojik anlamda Greklerden çok daha gerilere gitmektedir ki burada Von Aulock, Magie'ye göre daha tutarlı bir açıklama getirmektedir. Ancak üzerinde araştırma yapılmamış bir çok merkez için ne yazık ki şimdilik sadece belirli gruptaki kaynaklar, yani sikkeler bilgi sağlamaktadırlar.

Seyitgazi'deki külliye de bulunan müze içerisinde yer alan Herakles – Telefos heykeli, merkezin kuruluşu noktasında başka bir ipucu sağlamaktadır. Zira buradaki

⁶¹² W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 119.

⁶¹³ Aulock, **a.g.e.** (1987) s. 74: **MAMA**, V; s. xxv. Diğer bir tepe üzerinde, güneydoğuda bugün için külliye yer almaktadır. Bugün Bizans, Selçuklu Osmanlı yapılarını barındıran ve bir müze gibi hizmet eden Külliye, muhteşem bir resim sunmaktadır. Bir çok antik dönem kalıntısı Külliye içinde görülebilmektedir.

⁶¹⁴ **MAMA**, no:182. ve s.xxvii, n.1: Magie de, arkeolojik belgelere dayandığı savında özellikle Nacoleia'ya ait olan sikkeler üzerinde Herakles adının çokluğuna dikkat çekerek kentin kurucusu olarak tanrı Herakles'i gösterir. Bkz. D. Magie, **RRAM**, I, s. 637 ve II, s.1001.

⁶¹⁵ Aulock, **a.g.e.** (1987), s. 74: **BMC**, "Phrygia", no: 676.

heykel, orijinali Hellenistik Dönem’de Pergamon’da yapılmış heykelin Roma dönemindeki kopyasıdır. Bu heykelin burada bulunmasını Alanyalı, Hellenistik Dönem’de Pergamon Krallığı ile Nacolea arasında başlayan yakın ilişkinin bir sonucu olarak kabul etmektedir. Başka bir deyişle Herakles – Telefos heykeli Nacolea’nın batı ile olan bağıını gösterdiği gibi, kuruluş aşamasında merkezin tarihini Hellenistik Dönem’e kadar geri götürülmesini sağlamaktadır. Anadolu’da Hadrian döneminde ortaya çıkan, “kentlerin kendilerine kuruluş efsaneleri yaratmaları” döneminde Nacolea da, kültürel anlamda en çok bağı olan Pergamon Krallığı’nın etkisinde kalmış olmaktadır.⁶¹⁶

Resim 14: Seyitgazi Külliyesi’ndeki Herakles – Telesfos Heykeli
(Kaynak: H.S., Alanyalı, **a.g.m.** (2005), s. 5, Abb-1)

Burada kuruluş ile ilgili karışıklık Κτιστηζ epitetinden kaynaklanmaktadır. Nadiren de olsa örneğin Caracalla gibi kimi imparatorlar kendilerini Herakles ile özdeş tutmuşlardır. Bunun dışında hiçbir imparator sikkeler üzerinde kendine bu epiteti kullanmamıştır. Dolayısıyla sikkeler üzerindeki Του Κτιστηζ doğru okunduysa referans imparatorlardan çok büyük olasılıkla Herakles’i göstermektedir.⁶¹⁷ Başka bir deyişle “kurucu” sıfatı hep Herakles’e yüklenmiştir.

⁶¹⁶ Hüseyin Sabri Alanyalı, “Die Herakles-Telephos Gruppe von Nakoleia in Phrygien”, **Ramazan Özgan’a Armağan**, Ege Yayınları, (İzmir, 2005), ss. 2-vd.

⁶¹⁷ Gerçi kimi istisnalar vardır. Örneğin İonia’daki Neapolis veya Stratenicaea Hadrianopolis istisnalarıdır. **MAMA**, V, s.xxvii, n.1: Zaten bu tanrı bir çok yerleşimde Κτιστηζ olarak belirtilmiştir. Bkz. **HN.**, no: 271-274, 251, 516. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz ki diğer Epiktetos merkezi olarak kabul edilen Midaeum’da kral Midas’ın, Gordian dönemine tarihli sikke üzerinde Του Κτιστηζ olarak belirtilmesidir. Bkz. **HN.**, no: 681.

Aslında bir merkezin politik ve ekonomik bir güç olarak kendini bulduğu bölgede hissettirmesinin ardından buraya yakın diğer merkezler de belirli öyküleri kendilerine mal etmiş olabilirler. Bu konuda en iyi örneklerden birisi Nacolea ile Dorylaeum arasındaki efsanelerin benzerliğidir. Zira Nacolea ile ilgili efsanedeki kahraman Nacolus, tanrı Herakles'in yakın arkadaşı Dascylus'un oğlu olarak kabul edildiği takdirde, Nacolea'daki Herakles ve Nacolus'un, Dorylaeum'daki Acamas ve Dorylaeus ile benzerliği ortaya çıkmaktadır.⁶¹⁸ Böylece, merkezlerin kuruluş efsanelerinde birbirlerinden etkilendikleri sonucuna varılabilir.

1. 4. Fiziki Coğrafya

Yüksek bir alanda kurulmuş olan Nacolea'nın (1040m.) etrafı dağlarla çevrilidir. En önemli dağlarından birisi batıda Cotiaeum ile sınır oluşturan, 1826 m. yükseklik ile Türkmen Dağı'dır. Kuzeybatısında Kırkız Dağı (1302 m.), güneybatısında ise Karadağ vardır. Güneyi tamamen bir plato ile çevrilidir ki burası içinde bir çok tarihsel anıtı barındıran ve Frigya için oldukça önemli bir bölge olan Yazılıkaya Yaylası olarak da anılmaktadır. Güneyde, antik dönemde diğer Frigya kentleri ile sınırın oluşmasında belki bir noktada rol oynamış olan Şaphane, daha güneyde Emir Dağları yer almaktadır.

Harita 9 : Fiziki görüntü

Sangarius Nehri'nin bir kolu olan Parthenios Suyu (Seydi Su), Nacolea'nın batı tarafından geçmektedir ki, Sangarius'tan sonra bölgenin en önemli akarsuyudur. Hatta

⁶¹⁸ MAMA, V, s.xxvii, n.1. Umar ise kentin adı hakkında şöyle demektedir: “kentin adı, Grekler tarafından bir destan kahramanına bağlanmak istenmiştir. Ancak kanımca adın aslı, Na-Kula-uwa (Yeni Kula Tapınağı) sözcüğünden türetilmiş Nakulawa olabilir. Gerçekten de içinde Seyit Battal Gazi'nin mezarını bulunduran türbenin Selçuklular döneminde yapıldığı yer aslında bir höyüktür. Orası türbe yapılmadan önce, ilk çağdan beri kutsallığı biliniyordu ve bir tapınak vardı. Kula ise bir Anadolu tanrıçasıdır. Kuwa-la ise ‘ana tanrıçanın yavrusu’ anlamındadır. Bkz. B. Umar, a.g.e. (1993), s.596.

Seyitgazi’de ele geçirilen bir parça üzerindeki yazıtta geçen ve “Parthenias” adlı bir kabile, Cox ve Cameron’a göre adını bu ırmaktan almıştır.⁶¹⁹ İklim olarak tipik İç Anadolu iklimi hüküm sürer ki kışlar az yağışlı ve soğuk, yazlar sıcak ve kuraktır. Böylesi bir yerde ağırlıklı olarak tarım ile uğraşan kesim için su oldukça önemlidir. Bu nedenle, olasılıkla çok daha erken dönemlerde kutsallaştırılmış olan Parthenios Suyu, Roma İmparatorluk döneminde sikkelerde kendini göstermektedir. Traian döneminde basılmış sikkenin arka tarafında nehir tanrısı Parthenios, sakallı halde ve akan suyun kenarında yarı uzanmış şekilde; Gordian III dönemine tarihli bir grup sikkenin arka tarafında ise iki elinde de saz demeti tutarken görülmektedir.⁶²⁰

1. 5. Bölgenin Florası ve Faunası

Ormanlık alanların azalması dışında aslında günümüze göre pek de fazla değişiklik yaşandığı söylenemez. Zira yüksek bir mevkide, sıklıkla kayalık alanlarda ve kurak bir bölgede olan Nacolea’nın o günden bugüne bitki örtüsündeki değişiklik hemen hemen nicel anlamda aynı kalmış gibidir. Çam ve kısa meşeliklerin genel bitki örtüsünü oluşturdukları açıktır.

Resim 15 ve 16 : Yazılıkaya ve Han vadileri
(Kaynak: Faruk Uğurlu Koleksiyonu)

Eskiçağda Anadolu’nun genelinde tahıl yetiştiriciliğinin önemli bir tarımsal uğraş olduğu bilinmektedir. İlginçtir ki Nacolea ile ilgili olarak antik dönemden günümüze ulaşan kaynaklar üzerinden gidildiğinde tahıl ile ilgili pek fazla betime

⁶¹⁹ Yazıt şöyledir: “Baş magistrat Marcus Iulius Ibucus ... ve Marcus’un ikinci oğlu ve meslektaşı ve Parthenias klanı, (phyle) genç Titus Ailius Hermes’i onurlandırdı. Klanın curator’u Apollonios Anthos iken kendilerinin yazmanı ve hayırseveri olarak Titus Ailius Hermes’in oğlunu bu işlerle görevlendirdi”; MAMA, V; no: 204: BMC, “Phrygia”, no:XII, s. 340.

⁶²⁰ BMC, “Phrygia”, 340, no: 12: Aulock, a.g.e. (1987) I; Traian için bkz. no: 642, 643; Gordian III için bkz. no: 697, 698, 699, 700.

rastlanmazken⁶²¹, ne olduğu tam belli olmayan ancak meyve olduğu düşünülen ürünler⁶²² yanında ağırlıklı olarak üzümün betimlendiği görülür.⁶²³

Diğer bölgelerde olduğu gibi Nacolea’da ele geçen eserler, bölgedeki vahşi ve evcil hayvanların bir şekilde insanoğlunun yaşamına girdiğini göstermektedir. Vahşi hayvanlar arasında; kartal⁶²⁴, aslan⁶²⁵ ve yılan⁶²⁶ ve de tavus kuşu⁶²⁷ yer almaktadır ki bunların aslında hepsinin tanrı veya tanrıça sembolleri oldukları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Nacolea bölgesinde yaşayan halkın tarım yanında hayvancılık ile uğraştığı da belirgindir. Üstelik sadece betimlemelerle kalmayıp, bölge insanı kendi yaşamı için önemli olan hayvanları adına adaklarda da bulunmuştur. Nitekim Kuyucak’ta ele geçirilen iki adet stel üzerindeki yazıtlardan birinde; *"Zeuksis oğlu Iason, kendi öküzleri ve köyü için tanrılar; Zeus, Herakles ve Papias'a (bunu) adadı"*⁶²⁸ diğeri de, *"Aristokrates oğlu Philomelos öküzleri ve bütün ailesi için Zeus Basilikos'a adadı"*⁶²⁹ yazmaktadır. Ayrıca Yeniköy’de bulunan stel üzerindeki yazıtta; *"Uğurlar olsun! İnekleri için bu adağı Tanrıların Anası'na adadı"*⁶³⁰; Aşağı Ilıca’da ele geçirilen stel üzerinde de; *"Gaius Cornelius Longinus’un tüm evin selameti ve sığırlar için, çiftçi köle Agathon, bu adağı Zeus Bronton’a adadı"*⁶³¹ şeklinde inekler için yapılan adaklar görülmektedir ki genelde inekler bu bölgedeki eserler üzerinde pek fazla betimlenmemektedir. Bunun yanında eserler üzerinde sıklıkla öküz (yada boğa)⁶³², ve daha seyrek olsa da at betimlemeleri⁶³³ de görülmektedir.

⁶²¹ MAMA V; no: 186, 211.

⁶²² MAMA V; no: 184, 187: Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 310.

⁶²³ MAMA V; no: 187, 189, 195, 226, 284, 292, R.22, KB.6: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 305, 306, 310, 311, 323, 324: Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 13, 14.

⁶²⁴ MAMA V; no: 176, 179: Waelkens, **a.g.m.** (1986), no: 323: Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 178.

⁶²⁵ M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 322, 323: Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 178.

⁶²⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 9.

⁶²⁷ MAMA V; no: 166, 319.

⁶²⁸ MAMA, V; no: 182.

⁶²⁹ MAMA, V; no: EK-8.

⁶³⁰ Haspels, **a.g.e.**, (1971), Ek-III, no: 99.

⁶³¹ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 135.

⁶³² MAMA V; no: 152, 153, 158, 176, 178, 182, 195, 212, 213, 220, 221, 222, 252, R.7, R.8: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 324: Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13.

⁶³³ MAMA V; no: 163, R.7: Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 9.

Resim 17 – 18 : Han, Adak stelleri üzerindeki hayvan betimleri
(Kaynak: Faruk Uğurlu Koleksiyonu)

Atlarla ilgili olarak Kümbet Vadisi'nde ilk kez Ramsay tarafından görülen bir sınır taşı üzerindeki imparatorluk mülkü ile ilgili yazıt üzerinde; “*imparatorluk atları için güney sınırı... otlama alanı*” şeklinde bir açıklama vardır. Ramsay, yazıtı, “bu yukarı bölge... kesinlikle imparatora ait olmalıdır. Zira, yaz için çok uygun otlaklar ve atları yetiştirmek için mükemmel alanlar sunmakta. Bu atlar yazları burada serbestçe koşturmuş olmalıdırlar” şeklinde yorumlamıştır ki bu oldukça mantıklı bir açıklamadır.⁶³⁴ Çünkü Roma döneminde atlar Anadolu platosunda yöneticilere bir anlamda haraç olarak vermek için yetiştirilmekteydi. Zira Dionysius Periegetes'de “atların gezindiği alan” (ἵπτόβατος) olarak belirtilen Frigya atlarının Roma döneminde oldukça yüksek fiyatlara satıldığı bilinmektedir.⁶³⁵

Resim 19: Frig at kabartması
(Kaynak: Frig At Kabartması, Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

⁶³⁴ Ramsay'den alıntı Haspels, **a.g.e.** (1971), I, s. 186, n. 112: Yazıt için bkz. C.H.E. Haspels, **a.g.e.**, (1971), Ek-III, no: 39. Bu yazıt, aynı zamanda imparatorluk mülkünün Kümbet Vadisi'nden başlayıp komşu Bakşeyiş bölgesine kadar uzandığını göstermektedir. Gerçekten de burası vadinin en verimli parçasıdır.

⁶³⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 186: **MAMA V**, s. xxviii: Periegetes'den alıntı D. Magie, **RRAM**, II, s. 816: Haspels, 1960'larda bölgede yaptığı geziler sırasında bölgede hala atlar yetiştirildiğini ve bu işi de çingenelerin yaptığını belirtmektedir. C.H.E., Haspels, **a.g.e.**, s. 186.

Her ne kadar yazıtlarda ve betimlemelerde herhangi bir koyuna rastlanmasa da Haspels, Kümbet Vadisi'nde Seyrecek alanının, Friglerden itibaren bölgede yapıldığı düşünülen koyun yetiştiriciliği için çok uygun olduğunu belirtmektedir.⁶³⁶ Zira eskiçağda Frigya'nın hemen her yerinde sığır ve koyun yetiştirildiği, bunun klasik kaynaklarda bile geçtiği bilinmektedir. Herodot, eserinde Miletos tiranı Aristagoras'ın, Frigyalıları “*en çok koyuna sahip olanlar*” (πολυπροβατώτατοι) olarak tanımladığını yazmaktadır. Dio Chrysostomos, Kelainai – Apamea – Kibotos halkını, “*bir çok koyun ve sığır sürüsünün çobanları*” olarak adlandırmaktadır. Bütün bunların yanında imparatorluk döneminde, keçi sürüleri de Frigya'nın genel manzarası için de farklı bir görüntü oluşturmuş olmalıydılar.⁶³⁷

1. 6. Olası Sınırlar

Diğer Epiktetos merkezlerinde olduğu gibi Nacolea'nın sınırlarını tam olarak belirlemek zordur. Her ne kadar Kıravdan'da ele geçen bir mil taşı üzerindeki yazıtta; “*Nacolea kentinin sınırı*”⁶³⁸ diye bir açıklama olsa da, yapılan çalışmalar genel sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bölge üzerinde çalışmalarda bulunan araştırmacıların kendilerine göre yaptıkları sınırlamalarda, merkezin konumuna göre genel bir bölge belirlense de, bu çalışmalar dikkatli incelendiğinde kesin bir sınırlandırmanın asla yapılamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde Nacolea'nın sınırları şöyle çizilebilir.

II. ve III. yüzyıllarda, en geniş nüfuz alanına sahip olduğu düşünülen Nacolea'nın kuzey ve kuzeybatısında Dorylaeum arazileri bulunurken, kuzeybatıda ise Accileion ve Midaeum vardır. Nacolea, batıdan Türkmen Dağı aracılığı ile Cotiaeum ile sınırdadır. Güney ve güneybatıdaki sınırının, Nacolea'nın 20 km. güneybatısında yer alan Akın mevkiinin güneyindeki alçak tepeler aracılığı ile Metropolis merkezi ile ilgili olduğu yazılsa da, bu sınırın III. yüzyıldan sonra değişmeye başladığı düşünülmektedir. Zira III. yüzyılın ortalarından başlayarak geliştiği düşünülen Meros'un ve Prymnession'un ve belki daha da güneydeki Dokimeion yerleşiminin bu dönemlerde yeni sınırı belirlediği tahmin edilmektedir. Doğuda Troknades'in arazileri ile sınırdas olan Nacolea, güney doğuda da Orkistos topraklarını içine alacak şekilde Galatya ile

⁶³⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) I, ss. 178 ve 183 – 184.

⁶³⁷ **Hdt.**; V; 49: **Dio Chrys.**, **Or.**, 35; 13 -14: Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 186: Sivrihisar'da ele geçirilen Roma dönemine tarihli yazıtlar arasında Roma imparatorunu bir yün dokumacısına verdiği yanıtı içermektedir. Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 187.

⁶³⁸ P. Frei, **a.g.m.** 1983, no:2, s.61.

sınırdadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Orkistos, bilindiği gibi 311 yılından sonra bağımsız bir yerleşim olarak bölgede varlığını sürdürecektir. Dolayısıyla IV. yüzyılın hemen başlarında Nacolea'nın güneydoğudaki sınırında değişiklik yaşanmış olmalıdır.⁶³⁹

1. 7. Toponim

Nacolea çevresindeki yer adları hakkında bilgi veren en önemli kaynak hiç şüphesiz ki yazıtlardır. Seyitgazi ve civarından ele geçirilen bir onur yazıtı Nacolea'nın Roma İmparatorluk döneminde bir takım yerleşimleri kendisine bağladığını göstermektedir.⁶⁴⁰ Yani belirli bir bölgesi olan Nacolea, yazıtlar üzerinde açık bir şekilde πόλις olarak nitelendirilmektedir.⁶⁴¹ Bunun dışında, Nacolea'ya bağlı köy (κωμῆ) ve koloni (κατοικία) yerleşimleri de yazıtlar üzerinde kendilerini göstermektedir.⁶⁴²

Yine Seyitgazi'de ele geçirilen mermer bir blok üzerindeki; “sakinleri” (ἐγγχώπιοι) sözcüğü, “köylüler” anlamından çok “bir kaç köy” anlamında kabul edildiğinde, Nacolea bölgesi içerisinde ona bağlı köy toplulukları olduğunun başka bir kanıtı olmaktadır. Ancak söz konusu olan sözcüğü bu şekilde değil de daha çok Nacolea'ya yakın mahalle sakinleri gibi düşünürsek, bu kez Nacolea başka bir idari birim (belki bir beledi merkez) gibi karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴³ Ne olursa olsun her

⁶³⁹ M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 122: **RE**, XVI, 2, 1935, ss. 1600-1604: **MAMA**, V; ss. xxix – xxxi ve ss. xxvi-xxx: R. Broughton, **ESAR**, IV, s. 653: D. Magie, **RRAM**, I, s. 637: A.H.M. Jones, **CERP**, s.67: Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 185: Metropolis kentinin buradaki varlığı Kümbet'te ele geçen ve V. yüzyıla tarihli yazıtlarda açık bir şekilde görülmektedir. **ILS**, 8845a ve b. Metropolis'in belirlenişi Hierocles'in düzenine uygundur. Ancak Metropolis'in daha erken bir tarihte kent statüsüne yükseldiğine dair kanıt yoktur. **MAMA**, I; s.xxvii: **MAMA**, V; s.xxx. **CIL**, III, 7000. Orkistos'un daha önceki konumu belirsizdir. Erken dönem resmi belge dili her ne kadar Frig kralları dönemini gösteriyor şeklinde yorumlansa da, buranın kent konumuna çok da erken tarihlerde getirilmediğini işaret etmektedir. Burada Marcus Aurelius'a (**IGR**, IV, 547) ve Commodus'a (**IGR**, IV, 550: **MAMA**, I; no:146) adaklar yapılmıştır. Bir çok araştırmacı Mommsen'in görüşlerini izleyerek, III. yüzyıldaki karışıklıklara kadar Orkistos'un kent hakkını kazandığına inanmaktadır. Ancak, Orkistos sikke basmamış olduğu için bu iddia epigrafik anlamda doğrulayıcı bir belgeden noksanır. Arkonlar (**IGR**, IV, 547) genelde köy topluluklarında gözükmektedirler. Βουλή hiçbir yerde belirtilmezken, μερονισα ve δημοζ iki adakta (**CIG**, 3822 ve **IGR**, iv, 550) karşımıza çıkar. Aynı zamanda Orkistos, kurumları sürpriz bir şekilde II. ve III. yüzyıllarda basit bir κωμῆ olamayacak kadar zengindir. Bu yüzyıllarda kent Nakolea'nın egemenliği altında olmuş olabilir. Ancak sanki sıradan bir κωμῆ'ye göre daha geniş bir otonomiye sahip gibidir. Merkezini durumu Nacolea'nın haddini aşması sonucu kötüleşmiş bu da şüphesiz III. yüzyıl ortaları ya da sonlarında gerçekleşmiştir. Fakat, resmi belgenin dili bize Orkistos'un erken dönemlerde bağımsız bir polis olup olmadığı konusunda bilgi veremeyecek kadar belirsizdir. **MAMA**, V; s.xxx, n.4.

⁶⁴⁰ **MAMA** V, no 199. Yazıt şöyledir: “Nacolea'nın en seçkin kenti, karanın ve denizin efendisi Titus Pholuios Iunios Quetius'u övdü”

⁶⁴¹ πόλις sözcüğü için bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971) 28, 29,

⁶⁴² Örneğin yazıtlar üzerinde “kome” yada “katoikia” terimleri görülmektedir. Bkz. **MAMA** V, no: 184, 209, 213.

⁶⁴³ **MAMA**, V; no: 218, s. 105.

durumda Nacolea imparatorluk döneminde bölgedeki “yönetici merkez” özelliğini öne çıkarmaktadır.

Nacolea ile ilgili toponim çalışmaları bir noktada ilk kez Ramsay ile başlamaktadır. Ramsay, XIX. yy. sonunda çevrede gördüğü yazıtlar üzerinden giderek Nacolea arazisi dahilindeki merkezleri; *Vekrokome*, *Santabaris*, *Kakkabas* ve (belki) *Ryma* (Ρυμιοζ)⁶⁴⁴ olarak belirtmiştir.

Akoluk’ta ele geçirilen yazıt ilginç bir örnek olup, vefat etmiş genç Trophimos’un Pontanos’un yerlisi olduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁵ Burada Pontanos (*Ποντανηνοί*) , bir köy olup, Ramsay tarafından bulunan yazıtlar sayesinde lokalizasyonu Kümbet Vadisi’nin kuzeyine yapılmıştır.⁶⁴⁶ Zira Akın’da ve Gemiç’de ele geçirilen birer yazıt üzerinde de aynı yerleşim yerine rastlamak olasıdır.⁶⁴⁷

Ramsay’ın belirlediği merkezlere ilaveten Cox ve Cameron, geçtiğimiz yüzyılın ilk çeyreğinde yaptığı araştırmalar sonucunda Nacolea’daki yerleşim adlarının bir kısmını daha belirlemişlerdir. Bölgede kuzeybatıya doğru Seyitgazi’den ele geçirilen yazıtlar üzerinde belirlenen köy adları şunlardır: Τουιτηνοζ⁶⁴⁸, Κολιανοκωμητηζ⁶⁴⁹, Σκαλατηνοι ve Οθηκροκωμητισσα⁶⁵⁰ ve Αβαζηνοζ ve Βαβαετηζ⁶⁵¹. Bunlar dışında Cox ve Cameron’un belirlediği ve haklarında bir şekilde yorum yapılabilen merkezler de vardır;

Νεοπειμανηνοι : Bu merkez ile ilgili bir stel üzerinde geçen yazıt ipucu vermektedir. Etnik farklılıklara rağmen burada geçen yer olasılıkla Νεοπειμανήνοί ya da “Yeni Otlaklar” anlamına gelen Νεοφυτηνός olup, bu köy Bizans döneminde de varlığını devam ettirmiş olmalıdır.⁶⁵²

Aezanoi (Αιζανοί)

Bir bomos yazıtındaki; “*Aezonoi halkı, Men Tuitenos’a (bu) adağı adadı*”⁶⁵³ ifadesi bir dönem Aezani’nin Nacolea’nın köylerinden biri olduğu varsayımını ortaya

⁶⁴⁴ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1960), s.156.

⁶⁴⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 193: Ek-III, no: 105.

⁶⁴⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 193: Ek-III, no: 152 ve 153.

⁶⁴⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 152 ve 153.

⁶⁴⁸ **MAMA V**, no: 208.

⁶⁴⁹ **MAMA V**, no: 209.

⁶⁵⁰ **MAMA V**, no: 213.

⁶⁵¹ **MAMA V**, no: 216.

⁶⁵² **MAMA V**, no: 217. Yazıt şöyledir: “*Neope...liler köyün esenliği için (bu) adağı Zeus’a adadılar*”

⁶⁵³ **MAMA V**, no: 208. Cox ve Cameron, Nacolea’ya bağlı olarak düşünülen çevredeki diğer köylerin yapmış oldukları adakları göz önünde bulundurarak bu savlarını desteklemeye çalışıyorlar. Diğer köyler için bkz. **MAMA V**; no: 209, 210, 213, 216, 217, 219, 220, no: R.14.

çıkarmaktadır. Bu yerin Epiktetos merkezi olan Aezani (Çavdarhisar) olup olmadığı belli değildir. Olasılıkla bir isim benzerliğidir.

Mantalos (Μάνταλος)

Stel üzerindeki yazıtta geçen, “*Mantalos*” sözcüğü, Alexander Polyhistor’un ifade ettiği kenttir. Ramsay de, Arap Ören ve Kaymaz arasında tam olarak kesin olmasa da bu merkezle ilgili iki yazıt kopya etmiştir. Stel üzerindeki yazıtta Mantalos’un bir yerlisi ya da tanrısı belirtiliyor olmalıdır.⁶⁵⁴

Abbokome (Αββοκώμη)

Ayvalı Köyü’nde (Seyitgazi) ele geçen sunak üzerindeki yazıtta; “*Eutekhes oğlu Abbokomeli Menas, köyün tüm sakinleri için (bunu) Zeus Bronton’a adadı*” şeklinde bir açıklama vardır. Buradaki Αββοκώμη köyü ya Seyitgazi’nin 40 km. güney doğusunda yer alan Bağlıca Köyü’dür ya da onun yakınlarında bir yerdir.⁶⁵⁵

Ptolemai (Πτολεμαῖοι)

Ayvalı’da ele geçen bir bomos yazıtında; “*Ptolemai (kenti) gizli ayin üyeleri (bu) adağı Dionysos’a adadı*”⁶⁵⁶ ifadesi vardır. Antik dönemdeki mezar stelleri üzerine ayrıntılı çalışmada bulunan Waelkens’e göre burası bir köy (χώμη Πτολεμαίων) olup bugünkü Ayvalı olma olasılığı yüksektir.⁶⁵⁷

Vezaeitai (Ούεζαίται)

Süpüören’de ele geçen bir bomos yazıtında; “*Vezaeitai sakinleri Men Italikos için, emir uyarınca (bunu) diktiler*”⁶⁵⁸ şeklinde görülmektedir. Cox ve Cameron bu yerleşim yerinin hiç şüphesiz Süpüören’de ya da yakınlarında olan bir köy olduğunun ve burada komşu köylerden gelen adakların yapıldığı Men Italikos’un kutsal alanının bulunduğunu yazmaktadırlar.⁶⁵⁹ Frei, bu yerleşim yerinin adının da kişi adından (*Oueza*) türetilmiş olduğunun belirtmektedir.⁶⁶⁰ Bir Anadolu tanrısı olarak kabul edilen tanrı Men’in böyle yabancı bir epitet taşıması bu yerleşim yerinin bir koloni yerleşmesi olabileceğini göstermektedir.

⁶⁵⁴ MAMA, V; no: 296. Ramsay, a.g.e. (1960), s. 150.

⁶⁵⁵ MAMA, V; no: R.14: Bu köyde doğan bir kadın anısına Laodicea Combusta’da bir anıt yapılmıştır ki bu anıt yukarıdaki tezi güçlendirmektedir. Dorylaeum yakınlarındaki Αποκωμητων da belki aynı yeri işaret ediyor olabilir.

⁶⁵⁶ MAMA, V; no: KB.6.

⁶⁵⁷ M. Waelkens, a.g.e. (1986), s. 126. Yeri ve adı için ayrıca bkz. MAMA, V, ss. xxii, xxiii, xxiv, xlvii; RE, XX 1 (1941), ss. 850-vd

⁶⁵⁸ MAMA, V; no: 150. Hatta Cox ve Cameron bunun bugünkü Avdan olduğunu işaret etmektedirler.

⁶⁵⁹ MAMA, V; no: 150, s.72. Tanrının unvanı gerçekten de şaşırtıcıdır. Çünkü, tanrı Men’in bilinen coğrafik unvanları Anadolu dışından değildir. Oysa, burada Italikos gibi Anadolu dışından farklı bir unvan görülmektedir.

⁶⁶⁰ P. Frei, a.g.e (1990), s.190.

Aouaidos (Αουάδιος)

Süpüören’de ele geçen stel üzerinde; “*Teimon ve Aleksandros, babası Menepilos ile Asklepas ve Aleksandros için (bu) adağı Zeus Bronton Aouadios’a adadılar*”⁶⁶¹ yazmaktadır. Çok büyük olasılıkla burada geçen (Αουάδιω) Aouadios bir yerleşim yeri ve hatta Avdan’ın eski dönemdeki adıdır.

Yukarıdaki merkezleri belirleyen Cox ve Cameron, aynı zamanda bunlarla birlikte, olasılıkla aynı dönemde var olmuş ancak adı tam olarak belirlenememiş başka merkezler olduğunu da belirtmektedirler.⁶⁶²

Frigya’nın dağlık alanlarında ayrıntılı yüzey araştırmalarında bulunmuş olan Haspels da, Yazılıkaya’da ele geçirilen bomos üzerindeki yazıtta geçen Νητηνός ve yine aynı yerde bulunan bir mezar steli üzerindeki Βευδουσοικεινος sözcüklerinin etnik köy adlarını gösterdiğini yazmaktadır.⁶⁶³

Malenoi (Μαληνων)

Orhaniye Köyü’nde ele geçirilen Roma İmparatorluk dönemine tarihli yazıttan yola çıkarak buranın bu dönemde “Malos” “*Malenoi*” (Μαληνων) olarak adlandırılan köy olduğu düşünülmektedir.⁶⁶⁴

Benneuke (Βεννευεκή)

Yazılıkaya’da ele geçen bir yazıt üzerinde görülmektedir.⁶⁶⁵

Kellenoi (Κελλενοι)

Yeniköy’de bulunan stel üzerindeki yazıtta görülmektedir. Haspels buranın etnik bir köy adı olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁶

Pontana (Ποντανη)

Akoluk’ta ele geçirilen bomos üzerindeki yazıtta görülmektedir. Olasılıkla etnik bir köy adıdır.⁶⁶⁷

Meneane (Μενεανη)

⁶⁶¹ MAMA, V; no: 157.

⁶⁶² MAMA V, no: 210, 218, 219, 220, R.17 ve 18.

⁶⁶³ Haspels, a.g.e. (1971) no: 5 ve 14. Haspels bunun dışında dağlık alanın doğu sınırı boyunca uzanan tepelerin olduğu Orhaniye Köyü’nün kuzeydoğusunda bulunan Erten’e doğru ilerledikçe merkez Anadolu platosunun düzlük alanları içerisinde Roma döneminde var olduğu düşünülen dört köy olduğunu, adlarını vermeden bildirmektedir. Bkz. Haspels, a.g.e. (1971) I, s. 171.

⁶⁶⁴ Haspels, a.g.e. (1971), s. 169; Haspels, a.g.e., Ek-3, no: 51. Anadolu’da, birisi Pisidya, diğeri de Galatya’da olmak üzere iki tane daha “Malos adında köy vardır. Hierokles, *Synekdemos*, 674, 3: RE, XIV, s. 920.

⁶⁶⁵ Haspels, a.g.e. (1971) Ek-III, no: 18.

⁶⁶⁶ Haspels, a.g.e. (1971) Ek-III, no: 98.

⁶⁶⁷ Haspels, a.g.e. (1971), Ek-III, no: 105.

Sandık Özü'ndeki bomos üzerindeki yazıtta görülmektedir ve etnik bir köy adıdır.⁶⁶⁸

Proeiatos Πρειονάτος

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen bir sınır taşı üzerinde, kaplıcanın adı olarak geçmektedir.⁶⁶⁹

Mazikenon (Μασικηνόν)

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen hem mezar yazıtı hem de onur yazıtı olan eser üzerindedir ve etnik bir köy adı olarak düşünülmektedir. Benzer ad, Dorylaeum sınırları içinde olduğu düşünülen Avdan'da da saptanmıştır.⁶⁷⁰

Knioerenoi (Κηιοερηνοί)

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen bomos üzerindeki yazıtta görülmektedir ve etnik bir köy adı olarak düşünülmektedir.⁶⁷¹

Sereanoi (Σερεανοί)

Her ne kadar Ramsay ve MAMA ekibi bu yerleşimle ilgili yazıtı daha önceden görmüş olsalar da, bölgede onlardan daha sonra epigrafik ve topografik araştırmalarda bulunmuş olan P. Frei bu yerleşimin lokalizasyonunu yaparak onu Kuyucak Köyü'ne yerleştirmiştir.⁶⁷² Hatta buranın adının bir şahıs adından (*Serea*) gelmiş olabileceğini de vurgulamaktadır.⁶⁷³

Waelkens de yukarıdaki yerleşimler dışında Nacolea bölgesi içinde yer alan başka merkezler bildirmiştir. Antik döneme ait bir nekropolden yola çıkarak, Seyitgazi'nin 30 km. kadar güneyinde, Erten denilen bölgenin erken imparatorluk döneminde iskan edilen bir yerleşme olduğunu ileri sürmektedir. Aynı şekilde Erten'in 12 km. kadar kuzeydoğusunda yer alan Başören'de de antik döneme ait iskan olduğu belirlemiş ve burada ele geçen bir yazıttan yola çıkarak bu merkezin Kakkabokome veya Pazon olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁷⁴

Roma İmparatorluk döneminde Nacolea çevresindeki vadilerde de çeşitli yerleşimler ortaya çıkmıştır. Bunların yukarıdaki köy yerleşimlerine göre biraz daha gelişmiş (-büyük) merkezler olduğu düşünülmektedir. Bu konudaki en ayrıntılı çalışma

⁶⁶⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971)I, Ek-III, no: 110

⁶⁶⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-III, no: 131.

⁶⁷⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 135: Avdan'daki yazıt için bkz. **MAMA V**, no: 126.

⁶⁷¹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 139.

⁶⁷² P. Frei, **a.g.m.** 1983, no:2, s. 61.

⁶⁷³ P. Frei, **a.g.m.** 1990, s.190. Waelkens da bu görüşü desteklemektedir. Bkz. M. Waelkens, **a.g.e.**, (1986), s. 126: Yeri ve adı konusunda benzer örüşü ortaya atıp, olasılık olarak gösterenler de vardır. Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 194; **MAMA, V**, s. xxiii.

⁶⁷⁴ M. Waelkens, **a.g.e.**, (1986), ss. 128 - 129.

hiç şüphesiz ki Haspels'in geçtiğimiz yüzyılın ortalarından başlayarak bölgede yaptığı çalışmalardır. Kümbet Vadisi'nde, Parthenios Suyu boyunca kuzeydoğuya doğru olan yolların buradan geçmesi nedeniyle, Roma İmparatorluğu döneminde oldukça önemli bir alan olarak kalmıştır. Burada Haspels tarafından saptanan iki merkezden biri Oines, diğeri de Seyrecek civarındaki bir yerdir. Bunlardan *Oines*, içinde barındırdığı oda mezarları ile bilinen bir yer olup vadinin başlıca kasabalarından biri gibi gözükmektedir. Diğeri de büyük bir antik kalıntı bölgesi olarak belirtilen Seyrecek'tir.⁶⁷⁵ Ancak buralar henüz üzerlerinde ayrıntılı çalışmaların yapılmadığı yerler olduğu için haklarında pek fazla bilgi şimdilik yoktur. Bunun yanında bölgenin diğer önemli merkezleri, bir dönem Nacolea'ya bağlı iken sonradan bağımsızlık kazanan *Μεῖρη* (Meros / Kümbet) ve Orcistos (Ορκιστός) yerleşimleridir.

Kümbet Vadisi'ne göre Midas Vadisi, Roma dönemi için ikinci planda kalsa da Hellenistik dönemdeki gelişme periyodu ardından, Anadolu'daki diğer merkezler gibi Roma döneminde ciddi bir canlanma yaşamıştır. Bu gelişme özellikle yazıtlarda kendini göstermektedir. Dağlık alanın batı tarafı Makas Alanı etrafında merkezlenmiştir ki buralardaki yazıtlar ve mezar odalarının sıklığı da Roma dönemindeki hareketliliğin kanıtlarıdır. Dağlık alanın kuzey tarafı, Türkmen Dağı'nın gerçek anlamda merkezi yüksekliklerini kapsamaktadır. Buradaki kırsal topluluklar hakkındaki bilgilerimiz de gerek adaklar gerekse mezar kitabeleri olmak üzere yazıtlardan öğrenilmektedir. Kuzey tarafında dağın nispeten beklenmedik inişler göstermesinden dolayı, bu alanlarda toplulukların çevre kültürlerle karşı izole olmaları diğer alanlara göre çok daha fazladır.⁶⁷⁶

2. POLİTİK YAPI

Nacolea ve çevresi birlikte düşünüldüğünde, diğer Epiktetos merkezleri gibi bu bölgenin de geçmişinin yazı öncesi dönemlere gittiği görülür. Örneğin Yazılıkaya'da ilk yerleşimler MÖ. III. bine kadar geri giderken, kaya kabartmalarında Geç-Hitit izleri görülmekte ve ardından bir diğer kültür katmanı olarak Frig çağı gelmektedir. Bu döneme ait arkeolojik ve mimari parçalar Frig sanatını en iyi şekilde gözler önüne sererken, Lydia dönemine ait az sayıda boyalı seramik de tarihsel süreci bir noktada belgeleyen buluntulardır. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait mezarlar sürecin

⁶⁷⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971), ss. 178 ve 183 – 184.

⁶⁷⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971), ss. 189 - 194.

devamlılığını göstermektedirler.⁶⁷⁷ Son dönemlerde Seyitgazi'nin 15 km. kuzeydoğusundaki Yenikent Köyü yakınlarında Prof. Dr. Turan Efe başkanlığında Küllioba'da yapılan kazılar, Son Kalkolitik Çağ'dan itibaren malzeme vermektedir ki bütün bu eserler Nacolea'nın erken dönem yerleşimlerine ışık tutması açısından önemlidir.

Resim 20 : Küllioba kazı alanı

(Kaynak: Küllioba Kazı Arşivi, Arkeoatlas, 2003, s. 114)

2. 1. Hellenistik Dönemdeki Politik Gelişmeler

Bölgenin Hellenistik Dönemi ile ilgili olarak en önemli veriyi arkeolojik çalışmalar ortaya çıkarmaktadır. Öncelikli olarak Attalus I döneminden itibaren gelişmeye başlayan Pergamon Krallığı, sadece politik değil aynı zamanda kültürel anlamda da yakın çevresine de bir ivme kazandırmış ve merkez Anadolu'nun da gelişmesini sağlamıştır.

Nacolea ve çevresi de hiç şüphesiz ki bu gelişmelerden etkilenmiştir.⁶⁷⁸ Bunun en somut kanıtlarından birisi Yazılıkaya'da Hellenistik döneme ait küçük kutsal bir alan olarak Agdistis Kutsal Alanı'nın gün ışığına çıkarılmasıdır. Bu kutsal alan Hellenistik Döneme ait önemli eserlerden biridir. Zira bölgede bu dönemde çok büyük yerleşimlerin olmadığı, ancak bölge insanların Türkmen Dağı etrafında yayılmaya başladıkları tahmin edilmektedir. Kısacası, Pergamon Krallığı altındaki göreceli huzur ortamı bölgede nüfusu hareketlendirmiş gibidir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁷ M.Fuat Özçatal, "Yazılıkaya, Uluçayır ve Karasakalteke Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları", **MKKS**, II, , Ankara; 1991, ss. 210 – 211; M.F.Özçatal, **MKKS**, III, Efes, 1992, ss. 420-vd; Metin Pehlivaner, "Han ve Yazılıkaya'da Temizlik Çalışmaları 1992", **MKKS**, IV, Marmaris, 1993, s.228; M. Pehlivaner – M. Fuat Özçatal, "Han ve Yazılıkaya'da Temizlik Çalışmaları 1993", **MKKS**, V, Didim, 1994, s. 68:

⁶⁷⁸ 1936 yılında, İstanbul'daki Fransız enstitüsünün yaptığı kazılarda burada ele geçirilen, çoğunluğu Hellenistik dönem pişmiş toprak ve geç Roma adak steli ve bomostan oluşan parçalar Afyon Müzesi'ne götürülmüştür. Haspels de, 1937 yılındaki kazılarda, küçük bir çukurda az sayıda Hellenistik çömlek parçası ve pişmiş toprak figürin bulmuştur. Çanak çömlek parçası az ve küçük parçalardır. Bunlar Pergamon tabak çanağı, MÖ. III. yüzyılın ilk çeyreğinde imal edilmiş Attika kapları ve MÖ. II. yüzyılın ikinci yarısına tarihli parçalar içermektedirler. Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s.154.

⁶⁷⁹ Agdistis'in böylesi bir küçük alandaki topluluğa ait olması şaşılabilecek bir şeydir. Çünkü bilindiği kadarıyla Yazılıkaya'da ve vadinin geri kalanında Hellenistik Dönem'de her hangi bir büyük yerleşme söz konusu değildi. Ancak, Attalid krallığı döneminde barış ortamının yeniden kurulması ile birlikte, Midas Vadisi ile birleşen Kümbet'in verimli vadisi için genişleme fırsatı da doğmuştur. Buradaki yada çevredeki halklar bölgede yayılmaya başlamışlardır. Nitekim, Türkmen Baba Dağı'nın doğusunda, gayet iyi korunmuş siyah veya kırmızı küçük derin Hellenistik kaplar bulunmuştur. Bu kaplar Haspels'a göre olasılıkla bir mezar adaklarıdır. Benzer buluntular, Kunduzlu, güneyde Kayaviran yakınlarından da elde edilmiştir. Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 155.

Agdistis Kutsal Alanı dışında, Hellenistik döneme ait bölgede ele geçen Anıtsal Mezar Odaları da, sosyopolitik gelişim ile ilgili en somut buluntuları sunmaktadır. Bunlar; Yazılıkaya'daki Kırk Göz (Resim 21), Çukurca yakınlarındaki Gerdek Kaya (Resim 22), ve Hasırcı Köprü yakınlarındaki Kilise denilen yerdir.⁶⁸⁰ Arkeolojik eserler dışında, epigrafik malzeme Hellenistik dönem ile ilgili hemen hemen hiç bilgi vermemektedir.

Resim 21 – 22 : Kırkgöz ve Gerdek Kaya
(Kaynak: Faruk Uğurlu Koleksiyonu)

2. 2. Roma İmparatorluk Dönemi ve Bölgede İstisna Bir Merkez

Attalus III'ün vasiyeti ile Roma'ya bırakılan Anadolu toprakları içinde kalan Nacolea ve çevresi, antik kaynaklar tarafından I. yüzyılda pek önemli görülmeyen ancak II. yüzyıldan sonra gelişmeye başlayan bir yerleşim olarak karşımıza çıkar. Epigrafik ve arkeolojik malzeme de antik yazarlara paraleldir. Nacolea, II. yüzyılın ortalarına doğru çevresindeki bir çok imparatorluk mülkünün yönetim merkezi olarak yazıtlarda *πολις* şeklinde belirtilmektedir. II. yüzyılda gelişmeye başlayan kent, V. yüzyıla gelindiğinde, piskoposluk listelerinde hala adı geçen bir kent görünümü sergilemektedir.⁶⁸¹

Bu üç asırlık dönem içerisinde özellikle III. yüzyılda Nacolea, kendine bağlı irili ufaklı yerleşimleri ile önemli bir merkez konumuna gelmiştir. Nacolea'nın bölgedeki ana merkez olduğu hakkındaki yorumların yapılmasında temel etmen bir yazıttır. Nitekim söz konusu yazıtta göre Nacolea, III. yy. başlarından itibaren kendisinin kontrolündeki merkezlerden vergi toplayan imparatorluk memurunun (*exactor reipublicae Nacolensium*) ikamet ettiği yerleşim görünümü kazanmıştır.⁶⁸² Bölgede ele geçen ve Latince yazılmış yazıtlardan birinde Nacolea'da *exactor* (vergi memur) olarak

⁶⁸⁰ Dor stilindeki giriş ve diğer tüm özellikler, Gerdek Kaya'nın tipik bir Hellenistik dönem eseri olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde diğer iki eser de Gerdek Kaya'ya çok benzemektedirler. Eserlerin hepsi de Roma ve Bizans dönemlerinde de kullanılmıştır. Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971) I, ss. 155 – 158.

⁶⁸¹ **Str.** XII; 8; 12; **Ptol.** 5; 2, 22; **MAMA V**, no: 199; P. Frei, **a.g.m.**1983, no:2, s. 61; W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), s. 326; Aulock, **a.g.e.** (1980), s. 75 ve n. 217, 218.

⁶⁸² **CIL III**, 00352 (s. 1268); **CIL 03**, 07000; **MAMA, VII**; no: 305

görev yaptığı anlaşılan Craterus adlı memurun, Nacolea'nın Roma'ya bağlılığını gösteren bir yazıt yazdırdığı belirlenmiştir.⁶⁸³

Aslında bu memuriyet gelişen politik olaylardan dolayı ortaya çıkmıştır. Roma devletinde yönetimle ilgili bir örgütlenme olan *Conventus* sistemine bağlı listelerde adı geçen Nacolea kenti, bu sistemin zamanla ortadan kalkmasıyla farklı bir statü kazanmıştır. Bilindiği gibi Caracalla döneminde çıkarılan bir yasa ile (212 yılı) *Conventus* yada *Dioicesis* sistemi Roma devlet hukukunda eski önemini yitirmiştir.⁶⁸⁴ Sonuçta Caracalla dönemi ile birlikte Nacolea, vergi toplayan bir memura bağlı kentlerin oluşturduğu birliğin başında yer almaya başlamıştır. Bundan sonra da geniş bir bölgedeki kabile ve kent yerleşimlerinden sorumlu olmuştur. Öyle ki, yaklaşık yetmiş beş km. güneydoğusundaki Orkistos yerleşimi bile Nacolea denetimine girmiştir.⁶⁸⁵

Seyitgazi'de ele geçen bir yazıt Nacolea kentinin sadece, Orkistos gibi yerleşimlerden değil, aynı zamanda bölge içinde olasılıkla göçebe yaşayan kabilelerden de sorumlu olduğunu göstermektedir. Yazıt şöyledir; “*Baş magistrat Marcus Iulius Ibucus ... ve Marcus'un ikinci oğlu ve meslektaşını ve Parthenias klanını ve genç Titus Ailius Hermes'i onurlandırdı. Klanın curator'u Apollonios Anthos iken, kendilerinin yazmanı ve hayırseveri olarak Titus Ailius Hermes'in oğlunu bu işlerle görevlendirdi*”⁶⁸⁶

Buradaki yazıt, Nacolea kentinin yetki sınırı içinde sadece vergi toplama işinin olmadığını, aynı zamanda bölgedeki kabilelerin yöneticilerinin atanma konusunu da kapsadığını göstermektedir.

Bölgede ele geçen yazıtlardan Nacolea'da, Asya Eyalet valisi⁶⁸⁷ ve konsül⁶⁸⁸ gibi önemli devlet görevlilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu konsüllerden bir tanesinin eşi ile birlikte kent tarafından onurlandırıldığı bilinmektedir.⁶⁸⁹ Seyitgazi'de ele geçirilen ve imparatorluk için düzenlenen bir onur yazıtı da bölge için istisna bir durum yaratmaktadır. Bomos üzerindeki yazıtta; “*Nacolea'nın en seçkin kenti, karanın ve denizin efendisi Titus Pholuios Iunios Quetius'u övdü*”⁶⁹⁰ diye açıkça bir övgü yer almaktadır. Buradaki yazıtta onurlandırılan kişinin, 216 yılında Anadolu'yu ziyaret eden

⁶⁸³ MAMA, V; no: 197: CIL, III, 00349 (s. 1265).

⁶⁸⁴ Ö. Çapar, “Roma'nın Asia Eyaletinde Conventus (Dioicesis) Sistemi”, AÜDTCF Derg., C. XXXVII, S. 1-2, Ankara, 1995, s. 755.

⁶⁸⁵ A.H.M. Jones, CARP, s.67.

⁶⁸⁶ MAMA, V; no: 204: Buradaki *curator*, “kabilenin yöneticisi” anlamındadır.

⁶⁸⁷ MAMA, V; no: R.9.

⁶⁸⁸ MAMA, V; no: 201.

⁶⁸⁹ Haspels, a.g.e. (1971) no: 28 ve 29.

⁶⁹⁰ MAMA, V; no: 199.

imparator Macrianus'un iki oğlundan biri olduğu tahmin edilmektedir. Bundan başka imparator için yapılan diğer tek adak Julian'a yapılmış olandır.⁶⁹¹

Roma egemenliği ile birlikte Anadolu'daki diğer merkezlerde olduğu gibi Nacolea arazilerine de çeşitli nedenlerle el konulmuş ve böylelikle imparatorluk mülkleri yaratılmıştır. Kümbet Vadisi'nde ele geçirilen yazıtlar bu noktayı aydınlatmaktadır. Yazıtlardan bir tanesi imparator Germanicus'un, Nacolea veya yakınlarındaki bazı arazileri sahiplendiğini göstermektedir.⁶⁹² Diğer yazıt ise, bölgedeki emekli olmuş çiftçi bir generali göstermektedir. Yazıt aynı zamanda bir köy başkanının (κόμάρχος) varlığını da kanıtlamaktadır. Diğer bir yazıt ise imparatorluk için at yetiştiren bir arazinin sınırını göstermektedir.⁶⁹³ Bunların dışında Seyitgazi'de ele geçen iki yazıt daha olasılıkla imparatorluk mülklerini işaret etmektedirler.⁶⁹⁴ Hiç şüphesiz Nacolea civarındaki bu arazilerin yönetimiyle kentte oturan imparatorluk memurları ilgilenmişlerdir.⁶⁹⁵

İmparatorluk döneminde Nacolea bölgesi içinde iki merkezin gelişim süreçleri dikkat çekicidir. Bunlardan biri Meros diğeri de Orkistos'tur.

2. 2. 1. Meros

Kümbet Vadisi'nin en önemli merkezi olarak şimdilik Meros (*Μείρη*) gözükmektedir.⁶⁹⁶ Ramsay, Mezopotamya'dan gelip Anadolu üzerinden geçen eskiçağın doğu ticaret yolunun Meros'dan da geçtiğini yazmaktadır.⁶⁹⁷ Bu antik yerleşme yazıtlardan yola çıkılarak Kümbet'e lokalize edilmiştir.⁶⁹⁸ Büyük olasılıkla Roma dönemine kadar pek parlak olmayan hayatı, Roma'nın bölgedeki egemenliği sonrasında değişmeye başlamıştır. Kentin adı iki yazıt ile belirlenmektedir. Bunlar, Malatça Köyü'nde ele geçirilen imparatorluk dönemine tarihli onur yazıtlarıdır. Birinci yazıtta; “*Uğurlar olsun! Meirenlilerin katoikiası, yüce Kornelia Saloneina'yı*

⁶⁹¹ **MAMA**, V; no: 199: Julian'a yapılmış adak için bkz. **CIL**, III, 350.

⁶⁹² **MAMA** V, no: 201.

⁶⁹³ Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 163: Ek-III, no: 31, 39.

⁶⁹⁴ **MAMA**, V; no: 218, 219: Nacolea, imparatorluk mülklerine sahip olduğu gibi, dahası geç imparatorluk döneminde askeri garnizonlar içerisinde yer alan birliklere de ev sahipliği yapmıştır. Bkz. M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 122.

⁶⁹⁵ **MAMA**, V; s.xxix. **ILS**, 1477; **IGR**, iv, 546 ve **CIL**, III; 6997.

⁶⁹⁶ Yerleşmenin adı konusunda Umar, burayı Epiktetos'un önemli yerleşmelerinden biri olarak gösterip, Meros ya da Miros şeklinde yazılımları olduğunu belirtip, adın öz biçiminin, çivi yazılı Hitit belgelerinde anılan Arzawa Beyliği Mira'nın adıyla aynı kökenden gelmiş olma olasılığı olduğunu bu adın da türediği asıl sözcük de, Ma-ira “Yüce Ana Tanrıça” olabileceğini bildirmektedir. Bkz. B. Umar, **a.g.e.** (1993), ss. 556-557.

⁶⁹⁷ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1960), s.50.

⁶⁹⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 165: **RE**, “Meiros”, XV, s. 359: A. Jones, **CERP**, s. 69: **MAMA** V, s. xxx, n. 2: D. Magie, **RRAM**, s. 1205.

onurlandırdı”⁶⁹⁹ ; ikinci yazıt da; “Uğurlar olsun! Meirenlilerin katoikiası, hayırsever ve eyaletin kurtarıcısı son derece etkili bir yönetici olan Flavius Optimus’u onurlandırdı”⁷⁰⁰ yazmaktadır. Bölgede bulunan Diocletian dönemine tarihli üçüncü yazıt ise; “Uğurlar olsun! Hamamdaki soyunma odası için kendilerine bildirilen kadar katkıda bulundular. Diotos’un oğlunun emri uyarınca Diotes ve Asklepiades... Asklepiades.... 5000 denarius harcayarak...”⁷⁰¹ şeklindedir. Haspels bu yazıtlara bakarak Meros kentinin ciddi bir gelişim sürecinin geçirdiğini, bir kasaba, hatta belki bir köy iken Roma imparatorluk döneminde bir kent konumuna getirildiğini söylemektedir. ⁷⁰² Meros, Bizans döneminde de varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Ramsay, Akmonia’dan Pessinus’a giden Roma yolu’nun Meros’dan geçtiğini, Bizans döneminde Opsikia Thema’sı ile Anatolika Thema’sı arasında kuzey doğuda bu yerleşmenin sınır oluşturduğunu belirtmektedir.⁷⁰³

Her ne kadar Ramsay ve Haspels, Meros’un gelişiminde yolların ön plana çıktığını belirtse de bu konuda Mitchell’in biraz daha ayrıntılı görüşü ağır basmaktadır. Zira bilindiği gibi Roma imparatorluk döneminde yol güvenliği açısından en önemli avantaj Roma garnizonlarıydı. III. yüzyıla kadar durum gayet iyiymken, III. yüzyıldan sonra Romalı askerler bulundukları bölgelerde eşkıyalık etkinliklerine girmeye başlamışlardır. Bu nedenle eyalet kentlerinde görevlendirilmek üzere çok daha fazla askere gereksinim duyulmuş, bunlar sağlandıktan sonra da eyaletlerde görevlendirilmişlerdir. IV. yüzyıl yazıtları, askerlerin doğuda Frigya, Lycaonia, Laodicea Catacecaumene, Galatya gibi bölgelerde konuşlandırıldığını, Frigya içerisinde

⁶⁹⁹ IGR, IV; 593: Haspels, a.g.e. (1971) Ek-3, no: 86.

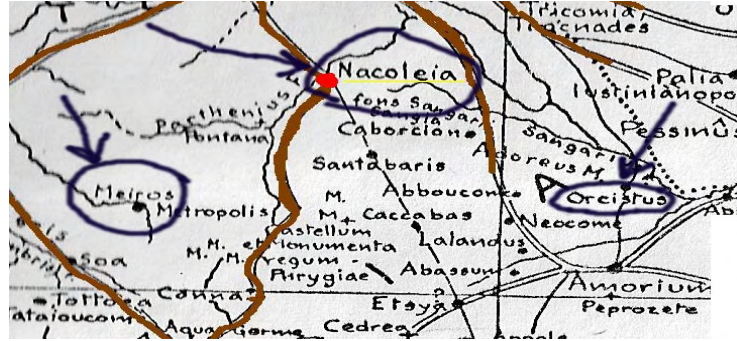
⁷⁰⁰ Haspels, a.g.e. (1971) Ek-3, no: 87.

⁷⁰¹ Haspels, a.g.e. (1971) Ek-3, no: 88.

⁷⁰² Haspels, a.g.e. (1971) I, s.165: κατοικία: Hellenistik dönemden itibaren özellikle Anadolu’da ortaya çıkan yerleşim yerleridir. Yazıtlar ve arkeolojik araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla Hellenistik kralların stratejik noktalarda güvenliği sağlamak için kurdukları ve başlangıçta territoriumları olmayan askeri kolonilerdir. Ancak zamanla Roma’nın Cumhuriyet döneminden başlayarak Makedonyalı ve Grek göçmenlerin kendilerini ve bu insanların koloni kurma şekillerini ifade eder şekilde genişlettiklerini ortaya koymuştur. Bu da bu şekilde belirtilen üslerin geç dönemlerde artık askeri ordugah değil askeri (belki de değil!) kökenli bağımsız sivil yerleşimler olduklarını bize göstermiştir. Bkz., Ayşegül, Akalın, “Antik Grek Yerleşim Tipleri, Kavramlar ve Tartışmalar”, OLBA, (Ayrıbasım), Mersin, 2005, s. 74: Meros’un kuzeyi, Avdan – Teşvikiye yerleşimidir. Burada büyük bir tonozlu mezar yapısı vardır. Orijinal olarak iki lahit içermektedir. Mezarın dışında mimari parçalar vardır ki bunlar bölgede bir mezarlık olabileceğini düşündürmektedir. Bkz. Haspels, a.g.e. (1971) I, s. 165.

⁷⁰³ W. M. Ramsay, a.g.e. (1960) ss.183, 232 ve 486.

de Dorylaeum, Nacolea ve Sebaste kentlerinin seçildiğini göstermektedir⁷⁰⁴ ki bir *κατοικία* olan Meros'un gelişimi de büyük olasılıkla bu şekilde olmuştur.

Harita 10 : Nacolea – Meros – Orkistos
(Kaynak: Calder – Bean, Classical Map of Asia Minor)

2. 3. Geç Roma – Erken Bizans Dönemi ve Orkistos Sorunu

Orkistos'un gelişimi Meros'unkinden farklılık göstermektedir. Zira Meros güvenlik gerekçesi nedeniyle dıştan gelen bir etmen ile ortaya çıkarılan bir merkezken, Orkistos tamamen iç dinamikleri sayesinde bağımsızlığını kazanmış bir merkez gibi gözükmektedir.

Ramsay, bölgede ele geçirdiği yazıtlara dayanarak, Orkistos yerleşmesinin erken dönemlerde Nacolea'dan çok daha önemli bir merkez konumunda olduğunu söylemektedir. Bunun nedenini de Meros'un, Gordion, Pessinus ve Midaëum merkezleri boyunca Anadolu'da düzgün bir güzergahın üzerinde olmasına, başka bir deyişle “Kral Yolu”ndaki duraklardan birinde yer almasına bağlamaktadır. Zira ele geçirilen yazıt, Orkistos'tan dört yolun geçtiğini göstermektedir. Ancak, zamanla uygarlık merkezlerinin değişmesine bağlı olarak Kral Yolu'nun öneminin azalması Orkistos'un da öneminin azalmasına neden olmuştur. Orkistos'un öneminin azalması, Nacolea'nın onun yerine bölgede parlamaya başlamasına neden olmuştur. Zira Ramsay'e göre imparatorluk dönemindeki önemli askeri ve ticari yollar ağırlıklı olarak Nacolea üzerinden geçmeye başlamıştır.⁷⁰⁵

Nitekim Nacolea kentinin Hadrian döneminden başlayarak Constantine dönemine kadar Orkistos'u denetlediği ve vergi aldığı bilinmektedir.⁷⁰⁶ Hatta bu süre

⁷⁰⁴ S. Mitchell, *a.g.e.* (1993), II, s. 75 ve n. 172.

⁷⁰⁵ *CIL* III, 00352 (s. 1268): *CIL* 03, 07000: **MAMA**, VII; no: 305: W. M. Ramsay, *a.g.m.* (1882), s. 120. Ramsay, (1882) yılında yazdığı bu makalede, o dönem için Anadolu'nun önemli ticari yollarından birinin Nacolea'dan geçtiğini, yani yolun XIX. yüzyılın sonlarında hala kullanılmakta olduğunu belirtmektedir.

⁷⁰⁶ W. Ramsay, *a.g.m.*, (1975) I, s. 330.

içerisinde yönetici bir merkez olarak, Orkistos halkına kötü muamele ettiği ve buradaki halkı ekonomik kayba uğrattığı veya adaletsizce davrandığı tahmin edilmektedir.⁷⁰⁷ Ancak araştırmacıları böylesi bir tahmine iten söz konusu yazıtın Orkistos halkı tarafından hazırlanan ve imparator Constantine’e yollanan bir dilekçeden yola çıkarak yapıldığının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Buna göre Orkistos yerleşimcilerinin 325 yılı civarında imparatora temyiz için başvurdukları bilinmektedir. Yazıtın başlangıç kısmı hala mevcuttur:

“Bizim yerel kasabamız Orkistos, oldukça eski bir kasaba iken şimdi bir kent unvanı aldı. Galat sınırının ortasında mükemmel bir yerde konuşlanmıştır. Dört yolun kavşak noktasında, bizim yerel kasabamıza yaklaşık otuz mil olan Pessinus kentinden, ve bizim yerel kasabamıza yaklaşık otuz mil olan Midaeum kentinden ve Amorium kentinden...” Bu noktadan sonra yazıt kırıktır. İmparator’un kendi kişisel korumalarının komutanına (Praetorian Prefect) yazdığı mektupta; *“Şimdi bir kasaba olan Orkistos’un sakinleri cömertliğimiz için güzel bir fırsat sağladılar. Onların amaçları, yeni bir kent kurmak yada var olan ve can çekişmekte olan bir yerleşmeyi geliştirmeye çalışmaktır. Bu kişilerin dilekçeleri oldukça memnunluk vericidir. Geçmişte köy olan yerleşmelerinin, zamanla parlak bir kasaba olduğunu iddia etmektedirler. Öyle ki yöneticilerinin egemenlik sembolleri ile donatılmış ve bunun yanında papalık yönetimi adına burada bulunan kişiler ve çok sayıdaki yurttaşı ile kalabalıklaşmış bir merkezdir”* demektedir. İmparatorun mektubu daha sonrasında bu kentin yol güzergahı üzerinde ve iyi su kaynaklarına sahip olduğunu, ayrıca eski imparatorların heykelleriyle donatılmış hem özel hem de halk hamamları barındırdığını not etmektedir. İmparator şöyle devam etmektedir: *“Kent sakinleri, Nacolea halkının geçmişte kentlerini kendilerine bağlama talebinde oldukları yönünde bir iddiada bulundular. Güçlü kişiler tarafından zarar verilerek, bütün kazancını ve karını kaybetmesi halk için bir dezavantaj oluşturmuştur. Bütün buna bir de bütün yerleşimcilerin çok gizli bir dinin yandaşları oldukları söylentisi eklenir.”* Bundan sonrasında imparator, Orkistos bölgesindeki tarım arazilerinden hala vergi toplamaya çalışan Nacolea halkının bu yanlış davranışını sonlandırmasını isteyen bir mektup göndermiştir.⁷⁰⁸

Ancak bütün bu yazılanların Orkistos’un parlak geçmişini tam olarak yansıttığı söylenemez. Jones bu konuda, *Principatus* döneminde Orkistos yerleşmesinin Nacolea’nın bir köyü olduğunu zira Orkistos’a ait sikke olmadığını yazmaktadır. Yine

⁷⁰⁷ CIL, III; 00068: W. M. Ramsay, a.g.e. (1882), s. 121.

⁷⁰⁸ Orcistus, CIL, III;7000; IGR, IV;550 Buranın, II. yüzyılın sonunda bir köy olduğunu göstermektedir.

Jones'un daha tutarlı yaklaşımına göre, her ne kadar bölgede ele geçirilmiş yazıtlar onun önemli bir yerleşme olduğuna işaret etse de, Orkistos'un bir kent olduğunu asla kanıtlamazlar.⁷⁰⁹ Yine de en azında Constantine'in mektubundan 331 yılında Orkistos yerleşiminin *civitas* rütbesine yükseltildiği ve Nacolea'dan bağımsız kılındığı görülmektedir.⁷¹⁰ Aslında bu da bir Roma politikası olup bununla büyük kentlerin egemenliklerinin kırılması hedeflenmektedir. Nitekim sadece Nacolea değil, Sagalassos ve Apameia da bu politikadan etkilenen kentler arasındadır.⁷¹¹

Hristiyanlık çağında Nacolea bu politikadan dolayı bir ara eski önemini yitirmiş gibi gözükse de Bizans döneminde önceki önemini yeniden kazanmıştır. Üstelik 787-862 yılları arasında başpiskoposluk yapılmıştır.⁷¹²

3. EKONOMİK YAPI

Diğer Epiktetos merkezlerinde olduğu gibi Nacolea'da da ekonominin temelinde tarım yatmaktadır. Özellikle II. ve III. yüzyıllarda kent bir gelişme göstererek, topraklarını genişletirken bir yandan sikke basımını da genişletmiştir.⁷¹³

3. 1. Tarım ve Hayvancılık

Ekonomik yapının içinde dinin önemli bir etmen olduğu hemen bütün yazıtlarda görülmektedir. Bölgenin diğer merkezlerinde olduğu gibi Nacolea'da da ürünlerin yetiştirilmesi ile tanrısal güçler hep ilişki içerisinde görülmüştür. Seyitgazi'de ele geçen beyaz mermerden bir blok üzerinde, burada yaşayan insanlar gerek kentin kendisi gerekse bölgede yetişen ürünler için Zeus Bronton'a adakta bulundukları görülmektedir.⁷¹⁴ Büyük olasılıkla tarım ürünleri için yapılan adakta ne yetiştirildiği belli olmasa da, bunların tahıl⁷¹⁵, ne olduğu tam belli olmayan ancak meyve olduğu düşünülen ürünler⁷¹⁶ ve üzüm⁷¹⁷ olduğu

⁷⁰⁹ Orcistus, Hierocles tarafından atlanmışsa da, Constantin döneminin başlarında statüsünde bir değişiklik yapılmış gibidir. Nitekim Bizans döneminde, Orcistus piskoposları büyük konsillerde görülmektedir. Bkz. .A.H.M. Jones, **CARP**, ss. 68-69.

⁷¹⁰ **CIL**, III; 00068: W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 121.

⁷¹¹ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1975) I, s. 324.

⁷¹² W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1961) s. 95.

⁷¹³ Aulock, **a.g.e.** (1980) I, s. 74.

⁷¹⁴ **MAMA**, V; 218.

⁷¹⁵ **MAMA V**; no: 186, 211.

⁷¹⁶ **MAMA V**; no: 184, 187: M. Waelkens, **a.g.e** (1986), no: 310.

varsayılabılır. Tarımsal etkinliklerin çok büyük olasılıkla Nacolea çevresindeki imparatorluk mülklerinde ve bazen başlarında emekli bir çiftçi general⁷¹⁸, bir çiftçi⁷¹⁹ yada tarım işlerinde çalışmak için kullanılan bir çiftçi köle tarafından⁷²⁰ yapıldığı düşünülmektedir.

Resim 23 : Öküz arabasını gösteren adak steli, Han
(Kaynak: Faruk Uğurlu Koleksiyonu)

Tarım ile birlikte düşünülen hayvancılığın, diğer merkezlerden Nacolea'da biraz daha farklı bir boyutta olduğu söylenebilir. Öncelikli olarak bölge insanının hayvanlara olan bağlılığı (yada bağımlılığı) yazıtlar üzerinde açıkça vurgulanmaktadır. Üstelik yazıtlar üzerinde hayvanların türü doğrudan belirtilmektedir. Seyitgazi'de ele geçirilen yazıtlar üzerinde kişilerin öküzleri için adakta bulunmaları,⁷²¹ ve aynı şekilde Yeniköy'de ve Aşağı Ilıca'da bulunan steller üzerinde ineklere yapılan adakların belirtilmesi⁷²² gündelik yaşamda farklı hayvanlardan farklı şekilde yararlanıldığının açık kanıtlarıdır.

Yazıtlar yanında, steller üzerindeki hayvan betimlemeleri de yine hayvanların kullanımına yönelik işaretleridir. Seyitgazi'de⁷²³, Kuyucak'ta⁷²⁴, Süpüören'de,⁷²⁵

⁷¹⁷ MAMA V; no: 187, 189, 195, 226, 284, 292, R.22, KB.6: M. Waelkens, a.g.e (1986), no: 305, 306, 310, 311, 323, 324: Haspels, a.g.e. (1971)no: 13, 14.

⁷¹⁸ Haspels, a.g.e. (1971), Ek-III, no: 31.

⁷¹⁹ Haspels, a.g.e. (1971) Ek-III, no: 41.

⁷²⁰ Haspels, a.g.e. (1971) no: 135.

⁷²¹ MAMA V, no: 182, 212, 213. Birinci yazıt; "Zeuxis oğlu Iason'un öküzleri ve köyü için Zeus, Herakles ve Papias'a (bunu) adadı"; İkinci yazıt; "Manes oğlu Gaios'un öküzleri ve bütün aile fertlerinin selameti için Hypsistos'a (bunu) adadı"; üçüncü yazıt; "Skalatenoi'lular Kuβελη anasına öküzleri için adadı" şeklindedir.

⁷²² Haspels, a.g.e. (1971) Ek-III, no: 99, 135.

⁷²³ MAMA, V; no: 208, 252.

⁷²⁴ MAMA, V; no: no: Ek-8.

Ahlatçı İner’de⁷²⁶, Güllük’de⁷²⁷, Demirli’de⁷²⁸ ve Sandık Özü’nde⁷²⁹ bulunan boyunduruklu öküz, saban ve kazma figürlerinin yer aldığı steller çiftçilik ile ilgili somut bulgulardır.

Öküz ve inek yetiştiriciliği yanında büyükbaş hayvancılığın bir diğer çeşidi olan koyun üretiminin de bölgede yapılma olasılığı çok yüksektir. Haspels bu noktada bölgede yaptığı geziler sırasında Kümbet Vadisi’nde yer alan ve antik kalıntılar da içeren Seyrecek bölgesinin, Friglerden itibaren bölgede yapıldığı düşünülen koyun yetiştiriciliği için çok uygun olduğunu yazmaktadır.⁷³⁰ Her ne kadar genel olarak Frigya bölgesinden söz etseler de öncelikle Herodot ve öte yandan Dio Chrysostomos’un verdiği bilgiler de bölgedeki koyun yetiştiriciliği açısından dolaylı kanıtlardır. Herodot, eserinde, Miletos tiranı Aristagoras’ın, Frigyalıları, “*en çok koyuna sahip olanlar*” (πολυπροβατώτατοι) olarak tanımladığını yazmaktadır. Dio Chrysostomos da, Kelainai – Apamea – Kibotos halkını, “*bir çok koyun ve sığır sürüsünün çobanları*” olarak adlandırmaktadır ki önceki dönemlerden itibaren çevrede bu kadar koyun ve keçi yetiştiriciliğinin yapıldığı bir yerde Nacolea çevresinde de bu işlerle uğraşılması çok normal karşılanmalıdır.⁷³¹

Nacolea bölgesinde yukarıdaki hayvanlardan başka özellikle üzerinde durulması gereken nokta at yetiştiriciliğidir. İlk kez Ramsay tarafından Kümbet Vadisi’nde görülen bir imparatorluk mülkünün sınırını gösteren yazıt, Bel Dere üzerinden Köhnüş’e doğru giderken yol üzerinde bulunmuştur. Ramsay söz konusu yazıtı; “*imparatorluk atları için güney sınırı... otlama alanı*” şeklinde tercüme etmiş ve bu bölgenin kesinlikle imparatora ait bir alan olduğunu, zira bölgenin yaz için çok uygun otlaklar ve atları yetiştirmek için mükemmel alanlar sunduğunu yazmaktadır. Hatta burada yetiştirilen atların, yaz ayları boyunca geniş alanlarda serbestçe koşturmuş olmaları ifadesini de eklemiştir.⁷³² Haspels, ilgili yazıtın imparatorluk mülkünün

⁷²⁵ MAMA, V; no: 152, 153.

⁷²⁶ Haspels, a.g.e. (1971), s. 174.

⁷²⁷ Haspels, a.g.e. (1971) II, fig. 305.

⁷²⁸ Haspels, a.g.e. (1971) II, fig. 556; 6.

⁷²⁹ Haspels, a.g.e. (1971) II, fig. 113.

⁷³⁰ Haspels, a.g.e. (1971) ss. 178 ve 183 – 184.

⁷³¹ Hdt.; V; 49: Dio. Chrys., Or., 35; 13 -14: Çevreden ele geçirilen yazıtlar arasında da konuyu destekleyici bilgiler vardır. Örneğin, Sivrihisar’da ele geçirilen Roma dönemine tarihli yazıtlar arasında Roma imparatorunu bir yün dokumacısına verdiği yanıtı içermektedir. Hatta Haspels, antik dönemde keçi sürülerinin Frigya’nın genel manzarası için genel bir görüntü oluşturduğu gibi iddialı bir açıklamada bile bulunur. Bkz. Haspels, a.g.e., (1971) s. 187.

⁷³² Ramsay’dan alıntı Haspels, a.g.e. (1971) s. 186, n. 112 ve Ek-III, no: 39.

Kümbet Vadisi'nden başlayıp komşu Bakşeyiş bölgesine kadar uzandığını gösterdiğini ve gerçekten de burasının vadinin en verimli parçası olduğunu not düşmektedir.⁷³³

Diğer büyük baş hayvanlara göre atlar Roma döneminde biraz daha farklı anlamlar içermekteydi. Çünkü Anadolu platosunda yetiştirilen bu görkemli atlar, bir anlamda yeri geldiğinde yöneticilere haraç olarak vermek için kullanılan önemli hediyeler olmuşlardır. Frigya'nın atlarının, Roma döneminde oldukça yüksek fiyatlara satıldığı ve Dionysius Periegetes'in dediği gibi bölgenin “atların gezindiği alan” (*ἰππόβατος*) olarak tanındığı bilinmektedir.⁷³⁴

3. 2. Ticaret ve Küçük Zanaatkar Grupları

Bölgede ele geçirilen yazıtlardan ve anıtlar üzerindeki betimlemelerden; fırıncı, ayakkabıcı ve belki dokumacılar olmak üzere belirli bir grubun tarım dışında başka işlerle uğraştığı anlaşılmıştır.

Seyitgazi'de ele geçen bir parça üzerindeki yazıtta; “*Fırıncı Aurelios Onesimos, hayatta iken ve aklı başında iken kendisinin anısına...*” Burada geçen “*κωνδιδάρης*” , aslında tam sözcük anlamı olarak “beyaz ekmek yapıcı” anlamına gelmektedir.⁷³⁵ Araştırmada “fırıncı” olarak tercüme edilen terim, farklı bir şekilde de yorumlanabilir. Örneğin “beyaz ekmek”ten kastedilen şeyin un olarak tercüme edilirse, bu kez fırıncı olarak tanımlanan kişinin “değirmenci” olarak açıklanması gerekmektedir.

Yazıt dışında, anıtlar üzerindeki betimlemelerden bölgede ayakkabı üreten⁷³⁶ ve dokumacılık yapan⁷³⁷ bir grup olduğu yorumu da yapılabilir. Ancak yazıtlar üzerinde bu gruptan insanlara rastlanmamıştır.

Bu kısımda söz edilmesi gereken son esnaf grubu da kaplıca işletenlerdir. Zira, Aşağı Ilıca'da ele geçirilen ve olasılıkla bir sınır taşı olan yazıtta; “*...Preivatos kaplıcalarının sınırı*”⁷³⁸ açıklaması vardır ki, gerek antik dönemde Dorylaeum'da sıcak suların bu amaçla kullanıldığı ve gerekse bölgenin zaten sular açısından zengin olduğu

⁷³³ Haspels, **a.g.e.** (1971) , s. 186.

⁷³⁴ **MAMA V**, s. xxviii: Periegetes'den alıntı D. Magie, **RRAM**, II, s. 816: Haspels, (1960)'larda bölgede yaptığı geziler sırasında bölgede hala atlar yetiştirildiğini ve bu işi de çingenelerin yaptığını belirtmektedir. C.H.E., Haspels, **a.g.e.**, s. 186.

⁷³⁵ **MAMA, V**; no: 254, s. 120.

⁷³⁶ **MAMA, V**; no: 187, 267, 282, 286,

⁷³⁷ **MAMA, V**; no: 267, 282,

⁷³⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 131: Nacolea'nın ötesinde, çok büyük olasılıkla eski dönemlerde kutsal olarak kabul edilen sıcak su kaynakları vardır. Fakat, şu ana kadar sikkeler üzerinde yer alan Asklepios veya Apollo ile bu kuyular arasında bir ilişki olduğunu gösteren kanıt bulunamamıştır. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 125.

düşünüldüğünde Nacolea çevresinde de kaplıca işletmeciliğinin yapıldığı söylenebilir. Olasılıkla burası da özel bir mülktür.

Zira Malatça Köyü'nde ele geçirilen bir yazıt da, yukarıdaki açıklamaya paralel olarak bölgede hamam / kaplıca geleneğinin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Yazıt; *“Uğurlar olsun! Hamamdaki soyunma odası için kendilerine bildirilen kadar katkıda bulundular. Diotos’un oğlunun emri uyarınca Diotes ve Asklepiades... Asklepiades.... 5000 denarius harcayarak...”*⁷³⁹ şeklindedir. Halkın katkıları ile, olasılıkla kamu binasının bir bölümü tamamlanmıştır.

4. DİNSEL YAPI

Nacolea bölgesinin dinsel yapısının anlaşılmasında; yazıtlar, arkeolojik buluntular ve sikkeler önemli rol oynamaktadır. Buna göre kentin pagan inancın sembolü olan önemli bir çok tanrı ve tanrıçaya ev sahipliği yaptığı görülür. Bunun yanında bölgede yapılan yüzey araştırmalarında ve kazılarda saptanan mezarların kültürel süreci en iyi şekilde gösterdiği ve bunların Roma çağından başlayarak sonrasında erken Bizans ve hatta Selçuklu dönemlerinde de kullanıldığı anlaşılmıştır.⁷⁴⁰

4. 1. Bölge Tanrıları

Apollon (Απόλλων)

Hem yazıtlarda hem sikkelerde karşımıza çıkan tanrı Apollon'a tek başına adaklar yapıldığı gibi, başka tanrılarla birlikte de yazıtlar derlenmiştir. Örneğin Ayvalı'da ele geçen yazıtlar üzerinde; *“Akylas ve Hedone, çocukları, babaları ve Apollon için (bu) adağı adadı”*⁷⁴¹ ve *“Dionysos, Helios ve Apollon'a (bunu) adadı”* yazmaktadır.⁷⁴²

Ayvalı dışında Kuyucak ve çevresinde bu tanrı ile ilgili yazıtlara rastlanmıştır. Buna göre Kuyucak dışında çeşme üzerinde tespit edilen yazıtta; *“Menothemis oğlu rahip Aurelius Asklapiades, Zeus Bronton ve Apollon'a (bunu) adadı”*⁷⁴³; Kuyucak'ta bulunan diğer iki yazıtta; *“...yeğenim ve ...'in onuruna bu adağı Hosios kai Dikaios ile*

⁷³⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-3, no: 88.

⁷⁴⁰ D. Tokgöz **a.g.m.** (1976). s.104

⁷⁴¹ MAMA, V; no: KB.8.

⁷⁴² MAMA, V; no: KB7.

⁷⁴³ MAMA, V; no: 181.

Hosios kai Apollon için (adadı)”⁷⁴⁴ ve “Iason’un eşi Kseuna, yakınlarının esenliği için (bu) adağı Men Uranios ve Apollon’a adadı”⁷⁴⁵ yazmaktadır.

Orhaniye Köyü’nde ele geçirilen Roma İmparatorluk dönemine tarihli yazıt, diğer yerlerde ele geçirilen buluntularla karşılaştırıldığında, biçimi ve stili açısından yazıldığı yerleşimin zenginliğini ve kültürel gelişmişliğini açıkça ortaya koymaktadır. Yazıtın usta birisi tarafından hazırlandığı bellidir. Üstelik bir baş rahibe işaret etmesi açısından da önemlidir. Yazıtta; “*Selam Melanoi halkı! Uğurlar olsun! Efendi (Tanrı) İmparatorların zaferi için Sebastosların kölesi Eutyhces, Tanrı Apollon’u güzel bir sunakla onurlandırmak için, Melanoi halkının cebinden, halk adına (bunu) dikti*”⁷⁴⁶ yazmaktadır.

Tanrı Apollon yazıtlar dışında, Nacolea’daki sikkelerde lir çalarken⁷⁴⁷, ok kılıfı ve defne yaprağı⁷⁴⁸ ve kentin adı ile birlikte görülmektedir.

Asklepios (Ασκληπιός)

Bölgede Nacolea dışında, Yazılıkaya’da ele geçirilen ve şu an Afyon Müzesi’nde bulunan bomos üzerindeki yazıtta; “*Agdistis’in rahibi Menogenes, Netenos halkı adına (bunu) Asklepios’a adadı*”⁷⁴⁹ şeklinde bir yazıtın üzerinde görülen Asklepios aynı zamanda Traian, Caracalla, Geta ve Gordion dönemi sikkeleri üzerinde kentin adı ile birlikte yer almaktadır.⁷⁵⁰

Dionysos (Δίονυσος)

Dionysos, diğer tanrılara göre biraz daha farklı bir yapı göstermektedir. Nitekim, Ayvalı’da ele geçen bir yazıt üzerinde; “*Ptolemenoi (kenti) gizli ayin üyeleri (bu) adağı Dionysos’a adadı*”⁷⁵¹ ve Aşağı Ilıca’da ele geçirilen diğer bir yazıtta; “*Khiurenoi halkı*

⁷⁴⁴ MAMA, V; no: 183: P. Frei, **a.g.m.** (1983), s. 58.

⁷⁴⁵ MAMA, V; no: R.7. P Frei, **a.g.m.** (1983), s. 58.

⁷⁴⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 169 ve Ek-3, no: 51.

⁷⁴⁷ W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 124.

⁷⁴⁸ Aulock, **a.g.e.** (1980) I, no: 659, 660, 661: Traian ve Geta dönemlerine (no: 688) tarihli sikkelerde görünüş olarak birbirlerine benzerler. Ön yüzde başında defne tacı ile imparatorlar, arka tarafta ise ayakta duran Apollon, solda ok kılıfı ve sağda defne yaprağı ve Nacolea adı görülmektedir.

⁷⁴⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) I, no: 5.

⁷⁵⁰ Traian dönemi sikkelerinin ön yüzünde başında defne tacı ile Traian, arka tarafında ise Asklepios ve Nacolea adı için bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980) I, no: 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 637, 638: Caracalla sikkelerinin birinin ön yüzünde başında defne tacı ile sakallı Caracalla diğerinde ise eşi Plautilla, arka tarafında ise Asklepios ve Hygeia ve de Nacolea adı için bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980) I, no: 681, 682: Geta dönem sikkelerinin ön yüzünde taşsız olarak Geta, arka tarafında ise Asklepios ve Nacolea adı için bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980) I, no: 685, 686, 687: Gordian III dönemine ait sikkenin ön yüzünde başında defneli tacı ile Gordian III, arka yüzünde ise, Asklepios ve Hygeia ve de Nacolea adı Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980) no: 701.

⁷⁵¹ MAMA, V; no: KB.6.

gizli ayin üyeleri bu adağı Zeus Dionysos'a adadılar"⁷⁵² Benzer bir yazıt, Dorylaeum bölgesi içinde Avdan'da da ele geçirilmiştir.⁷⁵³

Dolayısıyla Nacolea ve çevresi ve kuzeyde Avdan bölgesi eskiçağın gizemli kültürlerinin varlığı hakkında ciddi ipuçları vermektedir. Aslında bu yazıtlar bir bakıma Nacolea çevresinde gizli ayin yapıldığına dair en önemli buluntulardır. Yazıtta geçen (μυστάι) sözcüğü açıkça gizemli kültü giren kişileri işaret etmektedir.⁷⁵⁴

Eros (Ερως)

Seyitgazi'nin güneyinde Başören'de ele geçirilen bir mezar steli üzerindeki kabartmada iki adet Eros görülmektedir.⁷⁵⁵

Herakles (Ηρακλής)

Genel görüşe –kabule – göre Nacolea kentinin kurucu kahramanı olarak kabul edilen Herakles ile ilgili bir yazıt Eskişehir ile Seyitgazi yolu arasında ele geçirilmiş ve üzerinde; "*Papias Zeus Soter ve yenilmez Heracles*"⁷⁵⁶; Seyitgazi'de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; "*Synesis oğlu Kokkeianos'un kölesi Apollonios (bunu), Papas ve Herakles Lola'ya adadı*"⁷⁵⁷ ve Kuyucak'ta ele geçen bir yazıtta da; "*Zeusis oğlu Iason, kendi öküzleri ve köyü için tanrılar; Zeus, Herakles ve Papias'a (bunu) adadı*" yazmaktadır.⁷⁵⁸ Görüldüğü gibi Herakles, Nacolea bölgesinde genelde başka kutsal varlıklarla birlikte görülmektedir.

⁷⁵² Haspels, a.g.e. (1971) no: 139.

⁷⁵³ Haspels, a.g.e. (1971) Ek- III, no: 144.

⁷⁵⁴ İlkçağ Anadolu kültüründe "esrime" konulu makalesinde sözcük üzerinde ayrıntısıyla duran Özbayoğlu'nun makalesinden yola çıkarsak buradaki "mystes" sözcüğü, gizem kültürleri yani "mysterion" ile ilgilidir. Bu gizli dine giren kişi "mystes" açık, yani içrek (esoterikos) bir niteliğe sahiptir. Kökbilgisi temelinde, "mysterion" ve "mystes" sözcüklerinin yansıma yoluyla "my" kökünden türeyen "myo" (ağzımı ve gözlerimi kapıyorum; boğuk ses çıkarıyorum) ve "myeo" (gizemlere başlıyorum) fiillerinden türediği söylenmişken, konuyla ilgili son araştırmalardan biri olan Semerano'nun çalışmasına göre, söz konusu fiillerin "mykhos" (iç bölüm) ve çoğulda "mykhoi" (tapınağın en iç bölümü) anlamsal temelinde, Akkadca "muhhu" (iç bölüm; omurluk; beyin) sözcüğünden kaynaklandığı belirtilir. Akkadca "mu'û" (tapınak; yüceltmek) ve "mû" (kült ayin töreleri) ile eski Babil dilindeki "mahhu" (peygamber; kahin), Akkadca "mahû" (çılgın, kendinden geçmiş) sözcüklerinden kaynaklanmaktadır. Latince karşılığı "bacchari" ya da "maccus" sözcükleridir. Erendiz, Özbayoğlu, "İlkçağ Anadolu Kültüründe "Esrime"", **XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, I, Ankara, 1994, s.227 ve Özbayoğlu tarafından G. Semerano, **Le Origini della Cultura Europea, Dizionario Etimologico**, II, Firenze, 1994, s. 5'den alıntı.

⁷⁵⁵ M. Waelkens, a.g.e, (1986), no: 323.

⁷⁵⁶ MAMA, V; no: 213b.

⁷⁵⁷ MAMA, V; no: R.18.

⁷⁵⁸ MAMA, V; no: 182.

Caracalla dönemine tarihli bir sikke üzerinde de Zeus ile birlikte⁷⁵⁹ resmedilmiştir. Bunun yanında Geta dönemi⁷⁶⁰ ve sıklıkla Domitian dönemi⁷⁶¹ sikkelerinde de görülmektedir.

Helios (Ἥλιος)

Seyitgazi’de ele geçen yazıtta; “*Ismurne (Smyrna) kendisi ve çocuğu için ...’in Helios’a (bu) adağı (adadı)*”⁷⁶² ve Ayvalı’da ele geçen diğer yazıtta; “*Dionysos, Helios ve Apollon’a (bunu) adadı*”⁷⁶³ yazmaktadır.

Hosios kai Dikaos (Ὅσιος καὶ Δίκαιος)

Hosios kai Dikaos, Nacolea ve çevresi ile birlikte yukarıda görüldüğü gibi Dorylaeum bölgesinde de sıklıkla karşımıza çıkan bir tanrıdır. Bir olasılık bu bölgenin, hatta Dorylaeum’da resmi bir kültü gibidir. Tanrıya adını veren iki sıfat, klasik dönemden itibaren Grekçe’de sürekli bir arada kullanılmaktadır. Bu sıfatlar nedeniyle çok sık karışıklık yaşanmaktadır. Zira söz konusu tanrının, epitetleri aracılığı ile nitelikleri kişileştirilmiş ya da uygun adı değiştirilmiş bir Anadolu tanrısı olup olmadığı belirsizdir.⁷⁶⁴

Seyitgazi’de ele geçirilmiş yazıtta;; “*Demas oğlu Demas, bütün ailesinin selameti için (bunu) Hosios Kai Dikaos’a adadı*”⁷⁶⁵ diye yazarken, Kuyucak’ta benzer şekilde ancak daha fazla yazıt dikkat çekmektedir.

Kuyucak’ta bulunan yazıtlarda;

⁷⁵⁹ W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 124: Bu döneme ait ele geçirilmiş diğer sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Caracalla, arka tarafında ise dinlenmekte olan sakallı Herakles, bir asaya dayanmakta ve kayanın yanında dikilmekte ve de Nacolea adı vardır. Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980) I, no: 676, 678.

⁷⁶⁰ Geta yönetimi altında basılan sikkelerde, sağ eli vücudunun arka tarafında ve sol elindeki asa ile kendisine destek sağlarken, bir kaya içerisine yerleştirilmiş boğa kafasına yaslanmaktadır. Her iki tarafta yer alan boğanın kafası, belki Heracles’in oğlu Acheles veya Lydia nehri Hyllus gibi, olasılıkla Nacolea’dan akan nehri belirtmektedir. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 124.

⁷⁶¹ Aulock, **a.g.e.** (1980) I, no: 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617. Domitian sikkelerinin ön yüzünde başında ışın şeklindeki tacı ile Domitian, arka yüzünde ise ayakta duran Herakles, solda asa, aslanlar ve Nacolea adı görülmektedir.

⁷⁶² **MAMA, V**; no: R.20.

⁷⁶³ **MAMA, V**; no: KB.7.

⁷⁶⁴ **MAMA V**; no: 183. Drew-Bear da makalesinde, şu an Afyon Müzesi’nde bulunan ve getirildiği yer belli olmayan bir sunak olduğunu, sunağın yazıtından, hangi tanrıya sunulduğunun anlaşılamadığı, ancak sunak üzerindeki kabartmalardan bunun Hosios kai Dikaos’a adanmış bir sunak olabileceğini, benzer atribütlerin Dorylaeum’dan ele geçirilen adak stellerinde de görüldüğünü bildirmektedir. Nitekim benzer sunaklar, Dorylaeum dışında, İnönü ve Kütahya arasında da ele geçirilmiştir. Söz konusu sunak, yalancı tanıklık yapan iki kişinin halk önünde günah çıkarması için diktikleri bir yazıttır. Hosios kai Dikaos’a adanmış böylesi bir günah çıkarma yazıtı bölgedeki ilk örneklerden biridir. Phrygia’da bir grup günah çıkarma yazıtı bulunmuştur ki bu yazıtlar, kutsal alanı Meander’in üst taraflarında olan Apollo Larbenos tapınımı etrafında yapılmıştır. T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976) , ss. 263-264.

⁷⁶⁵ **MAMA, V**; no: KB.9.

“...yeğenim ve ...’in onuruna bu adağı Hosios kai Dikaïos ile Hosios kai Apollon için (adadı)”⁷⁶⁶ ;

“Julianus oğlu Alexandros Kalpurnius, karısı Ammia ile birlikte çocuklarının ve koloninin selameti için (bunu) Hosios Kai Dikaïos’a adadı”⁷⁶⁷;

“Attikos Kornelios Gaianes, efendileri ve kendisi için (bu) adağı Hosios Kai Dikaïos’a adadı”⁷⁶⁸ ve

“Teimotheos oğlu Apollonoios ve karısı, Hosios kai Dikaïos’a (bu) adağı adadı”⁷⁶⁹

ve Akın’da ele geçirilen yazıtta; “Pontanaloslular, bu adağı Hosios kai Dikaïos’a adadılar”⁷⁷⁰ yazmaktadır.

Men (Μήν)

Seyitgazi’de ele geçirilen iki yazıtta görülmektedir. İlk yazıtta; “Kolianos köyünden Apollon oğlu Tukhasios, Men’e (bu) adağı adadı”⁷⁷¹ diğesinde de; “Köylüler tarafından Men ve Benneus’a adandı”⁷⁷² yazmaktadır.

Bunun yanında Traian ve Caracalla dönemleri⁷⁷³ sikkelerinde de görülmektedir.

Men Kolianos (Μήν Κολιανός)

Yukarıda Men ile ilgili yazıtların ilkinde sözü geçen tanrı Men’e “Κολιανοκωμήτης” epiteti verilerek de okunmuştur. Dolayısıyla bir köy tanrısı olarak “Men Kolianos” (Μήν Κολιανός) şeklinde de değerlendirilmiştir.⁷⁷⁴

Men Tuitenos (Μήν Τουιτηνός)

Seyitgazi’de ele geçen bir bomos üzerindeki yazıtta; “Aezanoi halkı, Men Tuitenos’a (bu) adağı adadı”⁷⁷⁵ şeklinde geçmektedir. Etnik bir tanrı olma olasılığı yüksektir.

Men Ourenios (Μήν Ουράνιος)

Kuyucak’ta ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “Iason’un eşi Kseuna, yakınlarının esenliği için (bu) adağı Men Ouranios ve Apollon’a adadı”⁷⁷⁶ yazmaktadır.

⁷⁶⁶ MAMA, V; no: 183.

⁷⁶⁷ MAMA, V; no: 184.

⁷⁶⁸ MAMA, V; no: 185.

⁷⁶⁹ MAMA, V; no: R.6.

⁷⁷⁰ Haspels, a.g.e. (1971) no: 152.

⁷⁷¹ MAMA, V; no: 209.

⁷⁷² MAMA, V; no: 210.

⁷⁷³ Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Traian, arka tarafında Frig başlığı giymiş Men, ay ve Nacolea adı için bkz. Aulock, a.g.e. (1980) I, no: 673; Caracalla sikkelerinin ön yüzünde başında defne tacı ile sakallı Caracalla, arka tarafında ise uzun elbisesi ile Frig başlığı giymiş ayakta duran Men, sağında asa, solunda çam kozalağı, yanında ay ve Nacolea adı için bkz. Aulock, a.g.e. (1980) I, no: 680.

⁷⁷⁴ MAMA, V; no: 209.

⁷⁷⁵ MAMA, V; no: 208.

⁷⁷⁶ MAMA V; no: R.7.

Buradaki yazıtın bulunduğu bomos üzerindeki kabartmada atlı bir adam yer almaktadır. Benzer şekilde, Süpüören 'de ele geçirilen küçük bir mermer heykelde de bir atlı tasviri görülmektedir. Figürdeki atlı elinde, üst tarafı kırık bir sopa / asa tutmaktadır. Bu tarzda “Tanrı At Adam” gibi birçok küçük tanrı heykelciği Tembris Ovası’nda, imparatorluk mülkleri olduğu düşünülen alanda bulunmuştur.⁷⁷⁷

Men Italikos (Μήν Ιταλικός)

Süpüören’de ele geçen bir bomos yazıtında; “*Vezaeitai sakinleri Men Italikos için, emir uyarınca (bunu diktiler)*”⁷⁷⁸ “

Yazıtta geçen ve Ούεζαιται şeklinde yazılan yerleşimi, Cox ve Cameron Süpüören ya da yakınlarında bir köy olarak açıklamakta ve bu bölgede komşu köylerden gelen adakların yapıldığı Men Italikos’un kutsal alanının bulunduğu yazmaktadırlar.⁷⁷⁹ Frei, bu yerleşimin adının kişi adından (*Oueza*) türetilmiş olabileceğini öne sürmektedir.⁷⁸⁰ Her halükarda etnik bir yerleşim yerini gösteren sözcükten ziyade asıl burada dikkat edilmesi gereken şey tanrının unvanıdır. Çünkü tanrı Men’in bilinen coğrafik unvanları Anadolu dışından değildir. Oysa burada *Italikos* gibi Anadolu dışından farklı bir unvan görülmektedir. Bu nedenle, bu yerleşim yerindeki halkın dışarıdan bölgeye gelmiş olma olasılığı yüksektir. Başka bir deyişle köyden ziyade bir koloniye işaret ediyor gibidir.

Theos Hysistos (Θεός Υψιστος)

Buradaki “Hysistos” sözcüğü, II. ve III. yüzyıllarda Frigya bölgesinde Zeus’un önemli epitetlerinden biri olarak gözükmektedir. Epitet aynı zamanda bölgede paganizmin monoteist doğrultudaki gelişimini göstermesi açısından da önemlidir. Zira, bu epitet, Frigya bölgesinde özellikle Acmonia ve Eumenia kentlerindeki monoteist eğilimli topluluklar ile birlikte de sıklıkla belirtilmektedir.⁷⁸¹

⁷⁷⁷ MAMA, V; no: 163.

⁷⁷⁸ MAMA V; no: 150.

⁷⁷⁹ MAMA V; no: 150, s.72.

⁷⁸⁰ P. Frei, a.g.m. (1990) , s.190.

⁷⁸¹ Cox ve Cameron bu toplulukları Yahudi olarak nitelendirirken (bkz. MAMA IX, s. 23) kanımızca böyle bir terim kullanmak için henüz erkendir. Zira araştırma sırasında da sıklıkla ifade edildiği gibi, II. ve III. yüzyıllarda Epiktetos bölgesi içinde yaşayan toplulukları, pagan, Yahudi, Hristiyan diye ayırmak pek kolay değildir. Üstelik epitetler ve kutsallıkları algılayış biçimleri birbirine bu kadar benzerken. Örneğin, Papas Soter’e adanan bir stel üzerinde haç işareti görülebilmektedir. (MAMA V, no: R19) Mitchell bölgedeki durum için Kuzey Frigya’da Aezani’den Nacolea’ya kadarki bölgede ele geçirilen metinlerin genelde ve akla yatkın şekilde pagan olarak açıklanabileceğini belirtmektedir. Her ne kadar bölgede Yahudi ailelerin varlığı bilinse de, içinde 256 yılına ve daha geç döneme 308 yılına tarihli Theos Hysistos’a adanmış yazıtın olduğu Yukarı Tembris Vadisi’nden bir grup yazıtın tamamen pagan karakterli yazıtlar oldukları görülmektedir. Mitchell’e göre burada bir Yahudi etkisi varmış gibi gözüke de, Hristiyanlıkla birlikte dışarıdan etkilenmeler zaten hep vardır. Nacolea’nın güneyinde, Frigya dağlık alanlarındaki Yapıldak’tan ele geçirilen dikkate değer bir yazıt Zosimus adlı “en yüce halk”ın adının

Bu tanrı ile ilgili olarak ikisi Seyitgazi biri de Kuyucak'ta toplam üç yazıt bulunmuştur. Seyitgazi'de ele geçen ilk yazıtta; "*Aurelius Asklapon adındaki biri Roma'dayken dikmeyi düşündüğü sunağı (burada) Theos Hypsistos'a adadı*"⁷⁸² ikincisinde de; "*Manes oğlu Gaios, öküzleri ve bütün aile fertlerinin selameti için Hypsistos'a (bunu) adadı*"⁷⁸³ yazmaktadır. Kuyucak'taki yazıt ise; "*Aurelius Antipatros oğlu Aurelius Antipatros, annesi Antonias ile birlikte Theos Hypsistos'a (bu) adağı adadı*"⁷⁸⁴ şeklindedir.

Papas (Παπας)

Önceki adları ile Anadolu tanrılarının epigrafilerinde seyrek olarak görünen Papas,⁷⁸⁵ Seyitgazi'de ele geçen steller ışığında bölgede kutsal bir alana sahip bir tanrı gibi gözükmektedir.⁷⁸⁶ Ramsay, bunlardan birindeki yazıtta geçen Astragalos ve Karikos'un köle olduklarını, bu steli adayan kişinin ise azat edilmiş bir kadın olduğunu bildirmektedir. Diğer yazıtta geçen Ulpia Sabis de olasılıkla imparator ya da sahipleri tarafından azat edilmiş bir kadındır. Burada kadının ikinci adı, Σαβίνα'dan türetilmiş ve Frig kökenliymiş gibi durmaktadır. Stel küçük ve yazıtları kabadır. Yazıt üzerindeki adlar, yazıtı II. yüzyılın ilk yarısı ya da III. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.⁷⁸⁷ Seyitgazi içerisindeki stellerin çoğu geçtiğimiz yüzyıl içerisinde Ramsay tarafından kopyalanmışlardır. Bunlar, Papas'ın yerel kutsal alanında ele geçirilmiştir.⁷⁸⁸

Seyitgazi'de ele geçirilmiş yazıtlar şöyledir;

*"Oulpia Sabis, Papas'a (bunu) adadı"*⁷⁸⁹;

*"Ofelion'un eşi... kendisi ve Karikos için (bu) adağı Papas'a adadı"*⁷⁹⁰

kutlu doğumunu işaret etmektedir. Bu kişi vahiy olarak kutsal bir kitap kullanmış ve yazılı bir tablet üzerine kaydedilmiş kahinsel yanıtlarını sıralayabilmek için Homeros dizelerini derlemiştir. Vahiy olarak kutsal metinler kullanma düşüncesi çok büyük olasılıkla bu kişinin bir Hristiyan olduğunu düşündürse de, kahinsel yanıtları için Homeros'un dizelerini kullanması, Hristiyanlık ile mitolojik geçmiş bir şekilde birleştirmeye çalıştığını ve bölgede çok yaygın olan bir yazınsal türe işaret etmektedir. "En yüce halk" deyişinden, Zosimus'un içinde yaşadığı toplumu kastettiği ve inançları ve pratikleri bölgedeki Hristiyan gruplarındaki kolayca ayırt edilemeyen tam olarak *Hypsistarianlar* denilen, Theos Hypsistos yandaşlarının sadık üyelerinden biri olduğu sonucu çıkarılabilir. Başka bir deyişle pagan anlayış ile monoteist eğilimler birbirinin içine girmiştir. Bkz. S. Mitchell, **a.g.e.** (1993), II, ss. 49-50 ve n. 291: **MAMA IX**, no: 59, P67 ve P68: Haspels, **a.g.e.** (1971) 313, no: 40.

⁷⁸² **MAMA, V**; no: 211.

⁷⁸³ **MAMA, V**; no: 212.

⁷⁸⁴ **MAMA, V**; no: 186.

⁷⁸⁵ **MAMA, V**; s.xxxi.

⁷⁸⁶ **MAMA, V**'de no.213'e kadar olanlar ve R. 16, R.17., R.18., R.19.

⁷⁸⁷ **MAMA, V**; s. 153.

⁷⁸⁸ **MAMA, V**'de no.213'e kadar olanlar ve App. R. 16-19. Seyitgazi'deki diğer adaklar için App. 20; **HGAM**, s.144.

⁷⁸⁹ **MAMA, V**; no: 213b.

⁷⁹⁰ **MAMA, V**; no: R.16.

*“Heliodoros oğlu Aurelius Menandros, Prosoksis Papas’ına (bu) adağı adadı”*⁷⁹¹

*“Synesis oğlu Kokkeianos’un kölesi Apollonios (bunu), Papas ve Herakles Lola’ya adadı”*⁷⁹²

*“Manes oğlu Astragalos Papas Zeus Soter’e (bunu) adadı”*⁷⁹³

yazmaktadır. Sonuncu yazıtın üzerindeki haç işareti de oldukça çelişkili bir durum yaratıyor gibi görünse de, aslında bölgede bir dönem pagan ve monoteist eğilimli toplulukların bir arada yaşadıkları düşünüldüğünde durum pek de şaşırtıcı değildir.

Papias (Παπίας)

Kuyucak’ta ele geçen bir yazıtta; *“Zeuksis oğlu Iason, kendi öküzleri ve köyü için tanrılar; Zeus, Herakles ve Papias’a (bunu) adadı”* yazmaktadır.⁷⁹⁴

Parthenios (Irmak Tanrısı)

Genelde sikkeler üzerinde görülen ırmak tanrısı Parthenios bölgedeki bir kabileye de adını vermiştir. Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta geçen *“Pargenias”* kabilesinin adının Parthenios ırmağından aldığı düşünülmektedir.⁷⁹⁵

Traian ve Gordian III dönemi sikkelerinde görülmektedir.⁷⁹⁶

Zeus (Ζεύς)

Greklerin baş tanrısı Zeus, gerek sadece kendi adıyla gerekse epitetleri ile yazıtlar ve sikkeler üzerinde görülmektedir.

Seyitgazi’de ele geçen yazıtta; *“Neope...liler köyün esenliği için (bu) adağı Zeus’a adadılar”*⁷⁹⁷ yazarken Kuyucak’ta ele geçen yazıtta diğer tanrılarla birlikte; *“Zeuksis oğlu Iason, kendi öküzleri ve köyü için tanrılar; Zeus, Herakles ve Papias’a (bunu) adadı”*⁷⁹⁸ ifadesi vardır. Bunun yanında Caracalla dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile sakallı Caracalla, arka tarafında ise asa ve bir kase ile tahtta oturan Zeus ve Nacolea adı görülmektedir.⁷⁹⁹

Zeus Abazenos (Ζεύς Αβαζήνος)

⁷⁹¹ MAMA, V; no: R.17.

⁷⁹² MAMA, V; no: R.18.

⁷⁹³ MAMA, V; no: R19.

⁷⁹⁴ MAMA, V; no: 182.

⁷⁹⁵ MAMA, V; no: 204: BMC, “Phrygia”, no:XII, s. 340.

⁷⁹⁶ Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Traian, arka tarafında nehir tanrısı Parthenios, sakallı halde ve akan suyun kenarında yarı uzanmış şekilde ve Nacolea adı için bkz. H. Von Aulock, **Phrygiens**, I, no: 642, 643: Gordian III dönemine tarihli bir grup sikkenin ön yüzünde başında defneli tacı ile Gordian III, arka yüzünde ise, nehir tanrısı Parthenios, iki elinde de saz demeti tutmakta ve Nacolea adı. Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980) I, no: 697, 698, 699, 700.

⁷⁹⁷ MAMA, V; no: 217.

⁷⁹⁸ MAMA, V; no: 182.

⁷⁹⁹ Aulock, **a.g.e.** (1980) I, no: 679.

Sarayören’de bulunan mermer bir stel üzerinde; "*Andron oğlu Teimotheos Babaeites, ev halkı için (bunu) Zeus Abozenos'a adadı*"⁸⁰⁰ yazmaktadır. Frei, Aşağı Ilıca’da da bu tanrıya adanmış olan bir stel⁸⁰¹ daha ele geçirmiştir.

Zeus Alsenos (Ζεύς Ἀλσενῶς)

Yazılıkaya’da ele geçirilen şu an Afyon Müzesi’nde bulunan mermer stel üzerinde görülen, başlıklı pelerin giymiş figür⁸⁰² olasılıkla Frigya’daki diğer adak stellerinde karşılaşılan Zeus Alsenos’tur.

Zeus Basilikos (Ζεύς Βασιλικός)

Kuyucak’ta bulunan stel üzerindeki yazıtta; "*Aristokrates oğlu Philomelos öküzleri ve bütün ailesi için Zeus Basilikos'a adadı*"⁸⁰³ ifadesi vardır.

Zeus Benneus (Βεννεύς)

Bir hava ve verimlilik tanrısı olarak düşünülen Zeus Benneus’u⁸⁰⁴ etimolojik yakınlıktan yola çıkarak Ramsay, eski bir Trak tanrısı olarak Friglerin bölgeye getirdiğini belirtmektedir. Seyitgazi’de ele geçirilen yazıtta; "*Köylüler tarafından Men ve Benneus’a adandı*"⁸⁰⁵ ifadesi vardır.

Konu ile ilgili olarak Yazılıkaya civarında Roma dönemine tarihli mezar odalarından birinde, yan yana iki mezar odası kapının ötesinde de bir yazıt tespit edilmiştir. Yazıtın sonunu Petrie şöyle çevirmiştir: "*Benneuke, benim komşu bölge*

⁸⁰⁰ **MAMA, V**; no: 216. Buradaki tanrı "Apollon Zeus Abazenos" olan "at binicilerinin tanrısı"ndan ayrılmaktadır. Adın bu biçimini diğer adlarla, örneğin Μιθραβουζάνης gibi adlarla ilişkilendirmek oldukça güçtür. Çünkü -βουζάνης eki yalnızca antroponim adlarda görülmektedir. Eğer patronim ön ek -ana ile bir biçimlendirme yapıldıysa da, bu kutsal bir epitetle ortaya çıkmış gibi görünmemektedir. Bu sözcüğün Pers kökenli olduğu yönünde görüşler de vardır. Eğer böyleyse, *abi-buja* sözcüğünden türeyen *ab-bujen*, yani "kurtarmak, günahlarından kurtarmak" anlamındaki sözcükten türemiş olmalıdır. Zira, Pers dilinde -en son eki, "kötülüklerden kurtulmasına neden olan" anlamı vermektedir. Eylem bildiren *bwj* sözcüğü de Pers dilini işaret etmektedir. Aynı gövde, *abi* de dahil olmak üzere farklı birçok deyim içeren Avesta metinlerinde de görülmektedir. Avesta’daki benzerliklere rağmen, sözcüğün kökündeki kısa *u*, Grekçe’deki -o dan geliyor olabilir. Bkz. **MAMA V**, no: 54 ve s. 22. Mitchell, Anadolu’daki Perslerin daha seyrek topluluklar halinde yayıldıklarını ancak, Frigya kentleri Pessinus, Amorium, Synaus ve Aezani’de Pers kutsal alanları olduğu yönünde iddialar olduğunu belirtmektedir. Bkz. S. Mitchell, **a.g.e.** (1993), II, ss. 29 – 30.

⁸⁰¹ P. Frei, **a.g.m.** (1989), s.197.

⁸⁰² Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 17: Zeus Alsenos için bkz. T. Drew-Bear, C. M. Thomas, M. Yıldızduran, **Phrygian Votive Steles, (PVS)** ss. 374-375.

⁸⁰³ **MAMA, V**; no: EK-8.

⁸⁰⁴ **MAMA IX**, s. 20.

⁸⁰⁵ **MAMA, V**; no: 210. Benneus hakkında Ramsay şöyle yazmaktadır: "Aezani’nin tanrısı olan Zeus’un da Praipennisis’lerin tapıkları Zeus Benneus ve Dorylaeum ile Nakolea’nın taptığı Zeus Bronton’un aynı olduğunda şüphe yoktur. Bu son iki tanrının bir olduğu Nakoleia civarında bulunan bir yazıt ile meydana çıkmıştır. Bu Zeus, MÖ. IX. yüzyılda, hattâ belki daha önce Frigya’yı istilâ eden Avrupalı bir kabilenin tanrısı idi. Memleketlerini ele geçirip, aralarında galip sınıf olarak yerleştikleri eski halkın, Cybele-dinini, kültür ve geleneklerinin büyük bir kısmını kabul etmişlerdi. Benneus kelimesinin Thraco-İllyria dilinde, «araba» anlamına gelen *benna* sözcüğü ile ilgili olduğunu düşünüyorum. Arabasını güreterek göğün bir tarafından öte tarafına süren tanrıya işaret etti. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1960), s. 159.

toprağım, senin verimini (dölünü) alsın!” Wilhelm ise Calder’den sonra bu yazıtı şöyle yorumlamıştır. *“Mezarın sahibi, yakına gelenlere ve kendilerine yardım edenlere verimlilik versin”*. Haspels, buradaki *“Benneuke”*’yi dağlık alanların batısındaki yazıtlarda birkaç kez karşımıza çıkan, Çukurlar İstasyonu’nda bir kabartmada görülen tanrı *“Zeus Benneus’un toprağı”* olarak kabul etmektedir.⁸⁰⁶

Zeus Bennios / Serea Beneos (Βεννέως) (Βεννέως Σερεανός)

Yukarıdaki tanrı ile benzerliği var gibi gözüken diğer tanrı, Bennios’tur.⁸⁰⁷ Kuyucak’ın dışındaki yazıtta; *“Markos oğlu Markos, Zeus Bronton ve Serea Benneus’una adadı”*⁸⁰⁸ yazmaktadır. Sanki yerel bir tanrı ile Grek tanrısı arasında bir sinkretizm yaratılmak isteniyor gibidir.

Zeus Bronton (Ζεύς Βροντών)

Nacolea ve çevresi adeta Zeus Bronton’un merkezi gibidir. Yazıtların da gösterdiği gibi Türkmen Dağı’nın kuzey doğusunda yaşayan kırsal halk arasında oldukça yaygın olan bir tanrıdır.⁸⁰⁹ Bu tanrı adına yapılan adak yazıtları; Nacolea’da, Nacolea’nın batısında Arap Ören’de, Nacolea yolu üzerinde, Dorylaeum – Nacolea arasındaki yol üzerinde, Cotiaeum’da, Tricomia’da, Ancyra’da sıklıkla görülmektedir.⁸¹⁰

Bölgede ele geçirilen yazıtlar şöyledir:

Seyitgazi’de ele geçirilenler;

⁸⁰⁶ Haspels, **a.g.e.**, (1971) I, ss. 190 – 191 ve no: 18.

⁸⁰⁷ Bennios için bkz. S. Şahin – E. Schwertheim – J. Wagner, **a.g.m.** (1968), s. 771.

⁸⁰⁸ **MAMA, V**; no: 176. Bu stel, Bronton ve Bennius’un bir arada olduğu tek örnektir. **MAMA V**, s. 83.

⁸⁰⁹ **MAMA, V**; s.xxxiv: Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 196: Roma’da da bir Zeus Bronton görülmektedir. Ramsay, kendisinden önceki araştırmacıların Roma’da görülen Zeus Bronton’u, İmparatorluk döneminde buraya getirilen Mithra ile ilgili tanrılardan biri olarak sınıfladıklarını, oysa yazıtların da gösterdiği gibi bu tanrının Frigya yöresine ait bir tanrı olduğunu ve burada eski Frig uygarlığı içerisinde ortaya çıktığını açıklamaktadır. Zeus tapımını şüphesiz ki Roma’da evrensel bir özellik kazanmıştır. Ancak Zeus Bronton, Nacolea bölgesinin başlıca ve en eski kültü olup, eski Frig mitleriyle alakalı düşünülmelidir. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), ss. 123-124. Roma’da ele geçirilen bir yazıtı hazırlayanlar (**CIL**, no:432 - Iovi sancto Brontonti Aur. Poplius) Asya eyaleti içerisindeki Grekler olarak anlaşılmaktadır. Yazıtın altında, iki choephoroı ve bir panter ile oturan Apollo Cithareodus’u betimleyen bir kabartma vardır. Apollo, Nacoleia’daki sikkelerde daima bir lir çalarken görülmektedir.

⁸¹⁰ Zeus’un özelliğini, zaman içerisinde koruna gelmiş birkaç ipucundan çıkarmak olasıdır. Πατήρ θεός ve νεικήτωρ πατήρ epitetleri özellikle ona uygulanmıştır. Olasılıkla Nacolea’daki adak stelinde Heracles Antiketos olarak da geçen Papias Zeus Soter ile aynı tanrıdır. Arrian’a göre Papas, Zeus’un Bithynialı adıydı. Dryopes, bu tanrıyı πόποι (baba) olarak adlandırmıştır. Zeus Bronton bu nedenle Rig Veda’da geçen “Gökyüzünün Babası” anlayışına çok benzemektedir. Zeus, Frigya’nın yüksekliklerinde yazın başlarında fazlasıyla görülen yıldırımları fırlatan tanrıydı. Zeus, aynı zamanda, Greklerdeki karanlık gökyüzünün tanrısı, yani Zeus Chthonios olarak da görülmektedir. Nacolea’daki bir yazıtta; “θεοῖς καταχθονίοις Διὶ Βροντώντι” olarak geçer. O, aynı zamanda zafer getirendir. (Νευκήτωρ). Açıkçası, tanrının yıldırımlarla özdeşleştirilmesi ve buradan zafer getirme gibi sıfatlar kazanması Frigya ve Grek dünyasında aynı şekilde gerçekleşmiştir. İnsanların ve hayvanların kurtarıcısı olarak kendisine şükredilen tanrı olmuştur. Zeus Soter, alışılmış Grek libasyon formülünde üçüncüydü. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 124: **CIG**, 3817.

“Sakinlerin kendileri, ürünleri ve Nacolea’nın esenliği için Asklepiodoros oğlu Apollas’ın ön ayak olması sayesinde Zeus Bronton’a (bu) adağı adadı”⁸¹¹

“Aleksandros oğlu ...dogos köyün kiralayanı tarafından (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”⁸¹²

“Metropilos Asklepas, karısı ile birlikte; kendileri, yakınları, ürünleri ve köyün esenliği için Zeus Bronton’a (bu) adağı adadı”⁸¹³

“Plusios oğlu Tateis, çocukları Onesimos, Karidemos ve Appes ile beraber; kendileri ve tüm yakınlarının selameti için Zeus Bronton’a (bu) adağı adadı”⁸¹⁴

“Aleksandros oğlu ...eşi Zoe ile birlikte, kendileri ve çocuklarının kurtuluşu için Zeus Bronton’a (bu) adağı adadı”⁸¹⁵

“...Zeus Bronton’un emri uyarınca adadı”⁸¹⁶

“Antonios, refah için Zeus Bronton’a adadı”⁸¹⁷

“Yer altı tanrılarına ve Zeus Bronton’a ithaf edildi”⁸¹⁸

“...Tukhasios ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı”⁸¹⁹

“Aleksandros, kıymetli babası Markos için, annesi Zotike ve eşi Elpis ile birlikte (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”⁸²⁰

“...çocuklarıyla birlikte Meilasia, kocası ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı.”⁸²¹

“Bolos oğlu Karikos, çocuklarıyla ve eşi Appe ile birlikte kendileri ve yakınları için (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”⁸²²

“Krepnos, Helios, Asklepios, ve Eros (bu adağı) çok tatlı anneleri Pi... ile Zeus Bronton’a adadı”⁸²³

“Dema... oğlu Melles, çocukları Mele ve Nanas ile birlikte, tüm yakınlarının esenliği ve kendisi için hayatta iken (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı.”⁸²⁴

“...(bu) adağı Zeus Bronton ve babası Theos için (adadı)”⁸²⁵

⁸¹¹ MAMA, V; no: 218.

⁸¹² MAMA, V; no: 219.

⁸¹³ MAMA, V; no: 220. Metropilos Asklepas ve karısı Ammia tarafından Nacolea’da yapılmış başka bir adak daha vardır. B.C.H., xx, 1896, s.107, no:1’den alıntı Cox ve Cameron, MAMA V, no: 220, s. 106.

⁸¹⁴ MAMA, V; no: 221.

⁸¹⁵ MAMA, V; no: 222.

⁸¹⁶ MAMA, V; no: 223.

⁸¹⁷ MAMA, V; no: 224.

⁸¹⁸ MAMA, V; no: 225.

⁸¹⁹ MAMA, V; no: 226.

⁸²⁰ MAMA, V; no: 227.

⁸²¹ MAMA, V; no: 228.

⁸²² MAMA, V; no: 229.

⁸²³ MAMA, V; no: 230.

⁸²⁴ MAMA, V; no: 231.

“Pasikratos oğlu rahip Zenksis, tüm yakınlarının selameti için Zeus Bronton’a...”⁸²⁶

“Germanos ve Longeinos, (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”⁸²⁷

“Aleksandros oğlu Nearkhos, tüm yakınları için (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”⁸²⁸

“...bu adağı Zeus Bronton’a adadı”⁸²⁹

Ayvalı Köyü’nde ele geçirilenler;

“Eutekhes oğlu Abbokomeli Menas, köyün tüm sakinleri için (bunu) Zeus Bronton’a adadı.”⁸³⁰

“Antiokhos oğlu Aurelios Karikos ile eşi Menekroa, Antiokhos ile eşi Tatia ve de Sopatris ile Pappas, pek aziz babaları Antiokhos ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı”⁸³¹

Kuyucak ve çevresinde ele geçirilenler;

“Markos oğlu Markos, Zeus Bronton ve Serea Benneus’una (bu) çelengi adadı”⁸³²

“Serealılar, (bu) çelengi Zeus Bronton’a adadılar”⁸³³

“Sokrates oğlu Menothemis, tüm yakınları ve köyün selameti için (bu) adağı Zeus Bronton’a (adadı)”⁸³⁴

Ammiteus oğlu Menandros kutsayıp, Teimetheos, Attalos ve Teimaïos (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı.”⁸³⁵

“A...(nos), tüm yakınları ile birlikte bunu Zeus Bronton’a sundular.”⁸³⁶

“Menothemis oğlu rahip Aurelius Askapiades, Zeus Bronton ve Apollon’a (bunu) adadı”⁸³⁷

⁸²⁵ **MAMA, V**; no: 232. Buradaki Zeus Bronton ile birlikte hazırlanmış mezar kitabesinde, Bronton’a yapılmış adak bir yandan adayan kişinin babasına yaptığı mezar kitabesidir. Şimdi artık baba, ölüdür ve tanrılaşmıştır. O, Nacolea vatandaşlarının bildiği Πατήρ Θεός’tan ötede bir tanrı olmuştur. Bu yazıtın farklı yorumları da vardır. Nitekim, Ramsay’e göre Πατήρ Θεός olarak yazılan tanrı aslında Anadolu’nun Baba Tanrısı Παπας’dır. Aslında Anadolu’da ölünün tanrısallaştırılması geleneği nadir görülen bir uygulamadır. Ayvalı’da ele geçirilmiş ve Nacolea’nın köy adaklarından birinde geçen Νεικάνωρ και Τάτεις Διί Βροντώντι και Νεικήτορι πατρί şeklinde geçen ifadeye bakarak, Cox ve Cameron Νεικήτορι πατρί’nin bir tanrı olmadığını Neikanor’un merhum babası olduğunu belirtmektedirler. Bkz. **MAMA, V**; no: 232, ss. 111-112.

⁸²⁶ **MAMA, V**; no: R.21.

⁸²⁷ **MAMA, V**; no: R.22.

⁸²⁸ **MAMA, V**; no: R.23.

⁸²⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 150.

⁸³⁰ **MAMA, V**; no: R.14.

⁸³¹ **MAMA, V**; no: R.15.

⁸³² **MAMA, V**; no: 176.

⁸³³ **MAMA, V**; no: 177.

⁸³⁴ **MAMA, V**; no: 178.

⁸³⁵ **MAMA, V**; no: 179.

⁸³⁶ **MAMA, V**; no: 180.

*"Eutukhes oğlu Abbokomeli Menas tüm yakınları için bunu Zeus Bronton'a adadı"*⁸³⁸

*"Kyrilles oğlu Aurelios, Sokrates oğlu Anikos için Zeus Bronton'a (bu) adağı adadı"*⁸³⁹

*"Aurelios Sokrates, Antipatros ve Trophimos, çok tatlı anne ve babaları için (bu) adağı Zeus Bronton'a adadı"*⁸⁴⁰

*"Sinphoros, Aleksandros, Attalos ve Hermes, babaları Asklades ve anneleri Karika ile beraber Zeus Bronton'a adadılar"*⁸⁴¹

Süpüören 'de ele geçirilenler;

*"Epinekos oğlu Apollon, öküzleri için Zeus Bronton'a (bu) adağı adadı."*⁸⁴²

*"Khel... Theopilus, karısı Khelidon ile kendileri için bu adağı Zeus Bronton'a adadı."*⁸⁴³

*Thallos oğlu Aurelius Demostenes, eşi Ladike ile çocukları Demosthenes ve ... için (bu) adağı Zeus Bronton'a adadı."*⁸⁴⁴

*"Philippos oğlu Heliodoros Menemakhos'un karısı Apphe ve azatlıları Philemon (bunu) Zeus Bronton ve Soter için adadılar."*⁸⁴⁵

Akoluk'ta ele geçirilen;

(a) *"(Ben) Ariston, kendi ailem için bu adağı Zeus Bronton'a adadım"* (b) ; *"Ampiliaos oğlu Ariston, kendi annesi için bu adağı adadı"*⁸⁴⁶

Yazılıkaya'da ele geçirilen;

*"Longinus'un kölesi, efendisi ve bütüin ev halkı adına bu adağı Zeus Bronton'a adadı"*⁸⁴⁷

Türkmen Dağı'nın kuzeyindeki Demirli'de ele geçirilenler;

*"Amentanos oğlu Hermes, eşi Apphia ve çocukları ile beraber Nearkhos'un ruhu için bunu Zeus Bronton'a adadı"*⁸⁴⁸

Kalabak'ta ele geçirilen;

*"...pek tatlı annesi ... için bu adağı Zeus Bronton'a adadı"*⁸⁴⁹

⁸³⁷ MAMA, V; no: 181.

⁸³⁸ MAMA, V; no: Ek-14.

⁸³⁹ MAMA, V; no: R.9.

⁸⁴⁰ MAMA, V; no: R.10.

⁸⁴¹ MAMA, V; no: R.11.

⁸⁴² MAMA, V; no: 152, 153.

⁸⁴³ MAMA, V; no: 154. Bu stel ile ilgili olarak Cox ve Cameron'un oldukça ilginç bir açıklamaları vardır. Buna göre, steli yapan kişi, ilkin kadının adını yazarsa diye, kocadan gelecek tepkiyi önceden tahmin etmiş gibi, 1. ve 2. satırlarda pek de iyi bir iş çıkarmamıştır. Bkz. MAMA, V, s. 73.

⁸⁴⁴ MAMA, V; no: 156.

⁸⁴⁵ MAMA, V; no: 151.

⁸⁴⁶ Haspels, a.g.e. (1971) no: 103.

⁸⁴⁷ Haspels, a.g.e. (1971) s. 189. Frigya dağlık alanlarındaki Malos'tan (Orhaniye) gelen, olasılıkla üzerindeki çoban tarafından, efendileri, hayvanları ve köpekleri adına Μητηρ Μαληνή'ye adanmış bir stel, bu stel ile karşılaştırılabilir. SEG, XV; 787. Aşağı Ilıca'daki yazıt için bkz. Haspels, a.g.e. (1971)Ek-III; no: 135.

⁸⁴⁸ Haspels, a.g.e. (1971) no: 128.

Aşağı Ilıca'da ele geçirilenler;

“Apollonius oğlu baş arabacı Aurelius Pappas ve Ksüena buraya gömüldüler. Bu mezarı ve adağı Zeus Bronton'a Aurelius Onesimos Pappas hazırladı”⁸⁵⁰

“...babası ve annesi bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵¹

“Apollonios oğlu Aurelios Apollonios, eşi Ammia ile birlikte hayattayken kendileri için bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵²

“Gaius Cornelius Longinus'un tüm evin selameti ve sığırlar için, çiftçi köle Agathon, bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵³

“Onesimos oğlu Diofanes ve Onesimos ve babası için bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵⁴

“Bakkhos, Masikoslu Nearkhos'u onurlandırmak için bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵⁵

“Onesimos, bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵⁶

Karamustafa Çiftlik'te ele geçirilenler;

“Zotikos, eşi Eirene ile birlikte pek tatlı babası Onesimos ve annesi Ammia'nın son derece aziz hatırası için bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵⁷

“Aurelius Papas, Diomas, Apollon ve Mateis, Hermes henüz hayattayken ve aklı başındayken pek tatlı anne babalarının hatırası için bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵⁸

“Domnos oğlu Attalos, bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁵⁹

Kara Ağıl'da ele geçirilen

“...oğlu Eudaimon, ailesinden herkesin kurtuluşu için bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁶⁰

Gemiç'te ele geçirilen

“Marion oğlu Marion, kendi malı mülkü ve çocuklarının kurtuluşu için bu adağı Zeus Bronton'a adadı”⁸⁶¹

⁸⁴⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:129.

⁸⁵⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 132.

⁸⁵¹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 133.

⁸⁵² Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 134.

⁸⁵³ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 135.

⁸⁵⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 136.

⁸⁵⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 135.

⁸⁵⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 138.

⁸⁵⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 147.

⁸⁵⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 148.

⁸⁵⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 149.

⁸⁶⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:151.

⁸⁶¹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 154.

Akoluk Köyü'nde de Zeus Bronton adına bir adağa rastlanmıştır. Aynı stel üzerinde sonradan eklenen bir yazıt daha vardır. Buna göre Bakchylos ve karısı Mateis tarafından Zeus Semantikos'a adanmıştır. Bu son iki bomos, ana büstün altında bir saban ile birlikte bir çift öküz betimlemesi ile dekore edilmiştir.⁸⁶²

Zeus Bronton Geta dönemi sikkelerinde de görülmektedir.⁸⁶³

Zeus Bronton Aouadios (Ζεύς Αουάδιος)

Süpüören'de ele geçen yazıtta; “*Teimon ve Aleksandros, babaları Menepilos ile Asklepas ve Aleksandros için (bu) adağı Zeus Bronton Aouadios'a (ya da Aouadios Zeus Brontonuna) adadılar*”⁸⁶⁴ Buradaki epitet de etnik bir yer adına işaret ediyor gibidir.

Zeus Ktesios (Ζεύς Κτήσιος)

Kuyucak'ta ele geçen stel yazıtta; “*Markos'un Serealılar için çelengi. Serealılar, Zeus Ktesias'a (bu) adağı (adadı)*”⁸⁶⁵ yazmaktadır.

Zeus Perses (Ζεύς Περσης)

Kuyucak'ta⁸⁶⁶ görülen bu epitet⁸⁶⁷ bölgede Pers etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Yazıt, herhangi bir mezar soygununa karşı tanrıdan korunma yardımına yöneliktir. Başka bir deyişle Zeus Perses, burada mezar koruyucu tanrı işlevini üstlenmiştir. Şahin'e göre Zeus Perses kültü, saf bir kült değildir. Bu anlamda Anadolu'nun yerli bir kültü olan Men ile Pers Zeus'u arasında bir sinkretik anlayış göstermektedir.⁸⁶⁸

Zeus Semantikos (Ζεύς Σημαντικώς)

Akoluk'ta ele geçirilen yazıtta; “*Bakhylos, eşi Mateis ile birlikte (bunu) Zeus Semantikos'a adadı*”⁸⁶⁹ ifadesi vardır. Etnik bir yer adı gösteriyor olabilir.

Zeus Soter (Ζεύς Σωτήρ)

⁸⁶² Haspels, **a.g.e.** (1971) s. 193: Ek-III, no: 103, 104. Zeus Semantikos adına dikilmiş iki stel Eskişehir'de de ele geçirilmiştir. Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971)s. 193, n. 144.

⁸⁶³ Bu dönem sikkelerinde Zeus çıplak bir vaziyette, sağ elinde yıldırım fırlatırken ve sol elinde bir kartalla betimlenmiştir. Bu durum açıkça, Nacoleia'ya ait olan Zeus Bronton'u resmetmektedir. W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1882), s. 124.

⁸⁶⁴ **MAMA, V**; no: 157: P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 18.

⁸⁶⁵ P. Frei, **a.g.m.** (1988), s. 14: **MAMA, V**; no: 175: Buradaki (στέφανος) ifadesi, 176 ve 177 numaralı yazıtlarda da bizzat anıtın kendisini ifade etmektedir. Birçok yazıtın üzerinde çelenk betimlemesi varken burada sözcük olarak kullanılmıştır. Amaç aslında hep aynı olup, kişiyi onurlandırmaktır. Ancak, bu sözcüğün bir insan adı olarak kullanılmış olabileceği yerler de vardır. Bkz. **MAMA, V**; no: 175. Örneğin, **MAMA V**; no: 140 ve 176. 175 nolu yazıt için ayrıca bkz. P. Frei, **a.g.m.** (1992), s.142.

⁸⁶⁶ P. Frei, **a.g.m.** (1989), s.197: Benzer şekilde bir yazıt Acıpayam'da da bulunmuştur. Bkz. N. Şahin., **a.g.e.**, (2001), s. 148.

⁸⁶⁷ Th. Drew-Bear, **a.g.m.** (1978), s. 48 no. III. 25.

⁸⁶⁸ N. Şahin, **a.g.e.** (2001) s. 148

⁸⁶⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 104.

Seyitgazi’de ele geçirilen yazıtta; “*Manes oğlu Astragalos Papas Zeus Soter’e (bunu) adadı*”⁸⁷⁰ Burada aslında yine çelişki gibi duran, ancak yukarıda da değinildiği gibi farklı inançların bir dönem birlikte yaşadığı düşünüldüğünde normal karşılanması gereken bir durum söz konusudur. Zira stel üzerinde bir haç işareti vardır.

Bunun dışında bu tanrı “*Papias Zeus Soter ve Yenilmez Herakles*” şeklinde de Eskişehir ile Seyitgazi yolu arasında bir stel üzerinde ele geçirilmiştir.⁸⁷¹

Zeus Syreanos

Söğüt Yaylası’ndan ele geçirilen yazıtta, “*Uğurlar olsun! Menophon oğlu Asklepiades, rahip Tronbolianus ile Eiokomeliler için bu adağı Zeus Syreanos’a adadı*”⁸⁷² yazmaktadır.

Farklı adlarla anılsalar da aslında özde işaret edilen hep Ana Tanrıça’dır. Bölgede onun adına yazılmış tek bir yazıt ele geçirilirken, diğer yazıtlarda farklı adlarla karşımıza çıkmaktadır.

4. 2. Bölge Tanrıcaları

Ana Tanrıça (Μητηρ)

Gemiç’te ele geçen bir yazıtta; “*...Pantanos (köyü) adına bu adağı Ana Tanrıçasına (adadı)*”⁸⁷³ yazmaktadır.

Agdistis

Midas Kent’in (Yazılıkaya) kutsal tanrıçası Agdistis’in Frig dönemindeki Kybele ile özdeş bir tanrıça olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi olmasa da burada bir çok adak yazıtında Μητηρ θεων ve Μητηρ θεά epitetleri Agdistis adından sonra geldiği için bu iki tanrıçanın aynı olduğu yolunda genel bir kabul vardır. Haspels, yazıtlar üzerinde farklı yazılımları olsa da özellikle Αγγδιστις sözcüğündeki hecelemeye bakarak, sözcüğün Frig söylenişine yakın olduğunu belirtmektedir.⁸⁷⁴

⁸⁷⁰ MAMA, V; no: R.19.

⁸⁷¹ MAMA, V; no: 213b.

⁸⁷² Haspels, a.g.e. (1971) s. 193; Haspels, a.g.e. (1971) Ek-III, no: 109: Hem Akoluk’ta hem de Söğüt Yaylası’nda yazıtların stili ve işleniş oldukça gösterişsiz yerel köy çalışmaları şeklindedir. Ancak yine de bazı yazıtlar dağlık alanda ele geçirilmiş olan yazıtların ötesinde birtakım özellikler taşımaları açısından önemlidirler. Burada Zeus Semantikos ve diğeri Zeus Syreanos. Bunlardan ikincisi, yani Zeus Syreanos, adını Türkmen Dağı’nın kuzeydoğu yanındaki “Serea” köyünden alan Zeus Sereanos ile benzerlik gösteriyor gibidir. Bkz. Haspels, a.g.e. (1971) s. 194.

⁸⁷³ Haspels, a.g.e. (1971) no: 153.

⁸⁷⁴ Haspels, a.g.e. (1971) s. 200.

Her ne kadar Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir kutsal alana sahip olsa da ele geçirilen adak yazıtları Roma İmparatorluk dönemine tarihlenmektedir. Yazılıkaya'da Midas Anıtı yakınlarında bulunan bu kutsal alanda ele geçirilen çeşitli adak stellerinden birinin yazıtında; "Agdistis'e adandı" yazmaktadır. Buradan yola çıkarak Drew-Bear buradaki küçük kentin bir "ana tanrıça kenti" olmamakla beraber, sadece adını Tanrıların Anası'ndan aldığını yazmaktadır.⁸⁷⁵

Yazılıkaya'da ele geçirilen ve hepsi şu an Afyon Müzesi'nde bulunan yazıtlar şöyledir;

*"Menekas Demokritos, (bunu) Agdistis'e adadı"*⁸⁷⁶

*"Noumenios Demokritos (bunu) Agdistis'e adadı"*⁸⁷⁷

*"Karikos Asklepiades (bunu) Agdistis'e adadı"*⁸⁷⁸

*"Hermon Antestius, (bunu) Agdistis'e adadı"*⁸⁷⁹

*"Agdistis'in rahibi Menogenes, Netenos halkı adına (bunu) Asklepios'a adadı"*⁸⁸⁰

*"Aleksandors Alekkas, dua ederek bu adağı Ana Tanrıça Angdistis'e adadı"*⁸⁸¹

*"Apollonion oğlu Hermon, tanrıça Angdise'ye bu adağı adadım"*⁸⁸²

*"Helios oğlu Karikos, tanrıça Agdisis'e bu adağı adadı"*⁸⁸³

*"Eutukhos Tatas, tanrıça Agdisis'e bu adağı adadı"*⁸⁸⁴

*"Manon oğlu Hermes, tanrıça Agdisis'e bu adağı adadı"*⁸⁸⁵

*"Oazos oğlu Menekas, bu adağı tanrıça Agdisis'e adadı"*⁸⁸⁶

*"Pasikrates, kendi elleriyle görkemli bir eser yaptı. Beudusoikeinoslu Papylos'un çocuğu Andiksis burada yatıyor"*⁸⁸⁷

*"Kleonides, eşi ve çocukları için bu adağı Angdistis'e adadı"*⁸⁸⁸

⁸⁷⁵ T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976), no: 14 ve n. 44 ve 45.

⁸⁷⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 1.

⁸⁷⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 2.

⁸⁷⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:3.

⁸⁷⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:4.

⁸⁸⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:5.

⁸⁸¹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:6.

⁸⁸² Haspels, **a.g.e.** (1971) no:7, 8.

⁸⁸³ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:9.

⁸⁸⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:10.

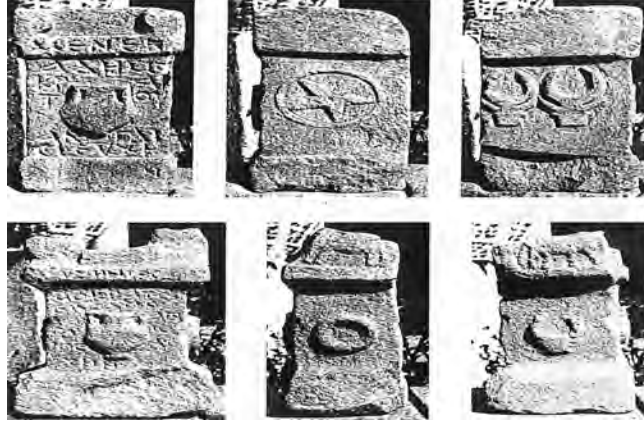
⁸⁸⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:11.

⁸⁸⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:12.

⁸⁸⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 14.

⁸⁸⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 16.

Söz konusu adaklardan bir tanesinin üzerindeki yazıtta; “...*bu adağı Agdistis’e adayamadı*”⁸⁸⁹ yazmaktadır ki buradaki kişi, olasılıkla adak hazırlanırken öldüğü için, adak değiştirilmiş ve “adayamadı” şeklinde yazılmıştır.

Resim 24 : Agdistis’e adanan steller
(Kaynak: C.H.E. Haspels, **Highlands**, II, lev. 605)

Dikaia (Δικαία)

Kuyucak’ta ele geçirilen yazıtta; “...*yeğenim ve ...’in onuruna bu adağı Hosios kai Dikaios ile Dikaia ve Apollon için (adadı)*”⁸⁹⁰ ve Türkmen Baba tepesinin en yüksek kısmında Güllü Dere denilen mevkide ele geçen, yazıtta; “... *çocuklar için Tanrılar Anası ve Dikaia’ya adadı...*”⁸⁹¹ yazmaktadır.

Kubela (Κυβέλη)

Roma döneminde Cybele olarak adlandırılacak olan Μήτηρ Θεων, Frigya dağlık alanlarında en yaygın görülen tanrıçadır. Türkmen Baba Dağı’nın zirvesinde bile kendisine tapınılmış ve çoğunlukla sadece Μήτηρ olarak adlandırılmıştır. Köylere veya kasabalara göre adının yanına o merkezi almıştır.⁸⁹²

Seyitgazi’de bulunan bir yazıtta; “*Skalatenoi’lular, Meter Kubelaya öküzleri için adadılar*”⁸⁹³ yazmaktadır.

Meter Kallipos (Μήτηρ Καλλίπος)

Kalabak’ta ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Hermon, tüm ailesi için bunu Meter Kallipos’a adadı*”⁸⁹⁴ yazmaktadır ki “Kallipos” olasılıkla bir yer adıdır.

⁸⁸⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 15.

⁸⁹⁰ **MAMA, V**; no: 183.

⁸⁹¹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 116.

⁸⁹² Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 199.

⁸⁹³ **MAMA, V**; no: 213. Epigrafik olarak Mater Kubela’ya sunulmuş bir adak Nicea (İznik) bölgesinden gelmiştir. Sikkelerde bu ada rastlanmamıştır. Midas kentinde Matar Kubile izleri görülmektedir. Bkz. **MAMA V**, s. 102.

Tanrılar Anası Μήτηρ Θεων

Dağlık alanların en yüksek tepenin zirvesi, yani Türkmen Baba, Tanrıların Anası'na aitmiş gibi görünmektedir. Buranın en batı tarafında kutsal bir alan vardır. Haspels, 1960'ların sonunda kalıntıların hala görülebildiğini belirtmektedir. Onun Güllü Dere Köyü'nde gördüğü iki yazıt bu kutsal alandan köye getirilmiştir.⁸⁹⁵ Güllü Dere'ye getirilmiş iki bomos önemli adak yazıtlarıdır. Bunlardan ilki günümüze ulaşmış olanlar arasında en geniş bomostur. İkincisi alışılmış bomoslardandır ve Tanrılar Anası ile Hosios için ortak bir adaktır. Bomos üzerinde her ikisinin de büstleri yer almaktadır. Solda ışınlı tanrı, sağda yapılmış saçları ve kapalı başı ile tanrıça vardır. Bu ikisinin dağlık alanda bir arada betimlenmesi seyrek görülmektedir.⁸⁹⁶

Tanrıların Anası ile ilgili yazıtlardan ikisi Kilise –Orhaniye'de ele geçirilmiştir. Birinde; “*Epitynkhanos, bu adağı tanrıların anasına adadı*”⁸⁹⁷; kaya kilisesi üzerinde görülen diğer yazıtta da; “*Tanrının anası yardım et*”⁸⁹⁸ şeklinde bir açıklama vardır ki yıllar sonra Bizans İmparatorluğu içinde, Kristolojik Mücadeleler adı altında görülecek olan teolojik karışıklıkların belki de en önemli etmenlerinden biri bu yazıt üzerindedir. Araştırma sırasında ele geçirilen belki de en tartışmalı cümledir.

Diğer yazıtlar şöyledir;

Yeniköy'de ele geçirilen yazıt; “*Uğurlar olsun! Kellaloslular, sakinleri için bu adağı Tanrıların Anası'na adadılar*”⁸⁹⁹

Yeniköy'de ele geçirilen yazıt; “*Uğurlar olsun! İnekleri için bu adağı Tanrıların Anası'na adadı*”⁹⁰⁰

Akoluk'ta ele geçirilen yazıt; “*Uğurlar olsun! Ben Askas, bütün ailem için tanrılar anasına bunu adadım*”⁹⁰¹

Sandık Özü'ndeki yazıt; “*Meneanlı Appe, Tanrıların Anası'na*”⁹⁰²

⁸⁹⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 130.

⁸⁹⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971)I, s. 194: Ek-III, no: 115 ve 116.

⁸⁹⁶ Ayrıca beş adet yazıt daha bizzat Haspels tarafından, Türkmen Baba Tekke denilen kutsal bir alanı çevreleyen yerde malzeme olarak kullanılmış olarak, ele geçirilmiştir. Her ne kadar bunlar iyi bomoslar olsalar da, üzerlerindeki yazıtlar ne yazık ki oldukça hasar görmüştür. Bunun yanında Türkmen Baba tepesi ile Küçük Türkmen Baba arasındaki yerin kuzey yamacında ince bir bomos ele geçirilmiştir. Üzerindeki basit yazıtta “*Ηλίου βομός*” yazmaktadır. Eğer bulunduğu yere aitse, bir pınardaki kutsal bir yeri gösteriyor olabilir. Ancak, bu yazıtın Tanrılar Anası kutsal mekanından yuvarlanarak gelme olasılığı da vardır.Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971) I, ss. 194 - 195.

⁸⁹⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) Ek-III, no: 52.

⁸⁹⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) Ek-III, no: 58.

⁸⁹⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) I, Ek-III, no: 98.

⁹⁰⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971)Ek-III, no: 99.

⁹⁰¹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 102.

⁹⁰² Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 110.

Diğerleri Türkmen Baba Tepesi'nde ele geçirilmiştir:

“Onesimos Tatas ve ...çocukları ve Tanrılar Anası için bu adağı adadı”⁹⁰³

“... çocuklar için Tanrılar Anası ve Dikaia'ya adadı...”⁹⁰⁴

“Flavius Pappas, oğlu Onesimos için Tanrılar Anası'na bunu adadı”⁹⁰⁵

“...Tanrılar Anası'na adadı”⁹⁰⁶ Artemis⁹⁰⁷; Demeter⁹⁰⁸; Hygeia⁹⁰⁹

“...Amna (Tanrılar Anası'na adadı”⁹¹⁰

Kimi tanrı ve tanrıçalar sadece sikkeler üzerinde görülmektedir; Hermes (Ερμης)⁹¹¹; Zeus Keraunios⁹¹²; Nemesis⁹¹³

Diğer Dinsel Varlıklar

Diğer bölgelerde olduğu gibi Nacolea'da da yazıtlar üzerinde tanrılar ve tanrıçalardan ayrı olarak dinsel varlıklara rastlanmaktadır. Bunlardan biri kanatlı Kerykeion'dur ki Domitian ve Traian dönemine tarihli sikkeler üzerinde

⁹⁰³ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 115.

⁹⁰⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 116.

⁹⁰⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 119.

⁹⁰⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 120.

⁹⁰⁷ Sikkelerin ön yüzünde başında defne tacı ile Traian, arka tarafında kısa giysisi ile avcı Artemis, sağ elinde mızrak ve ok kılıfı ve Nacolea adı. Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 644, 645, 646, 647, 648, 649; W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 125.

⁹⁰⁸ Domitian dönemine tarihli bir grup sikkenin ön yüzünde başında defne tacı Domitian, arka yüzünde ise *kalathos* içinde oturan tanrıça (olasılıkla Demeter), başı kapalı, elinde asası bir kase ve Nacolea adı Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604; Traian dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Traian, arka tarafında ise *kalathos* içinde oturan tanrıça (olasılıkla Demeter), başı kapalı, başaklar, asa, bir kase ve Nacolea adı bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 671; Septimus Severus dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde Septimus Severus'un karısı Julia Domna, arka tarafında *kalathos* içinde oturan tanrıça Demeter, elinde boynuz şeklinde bir kap, sağında gelincik ve başaklar ve de Nacolea adı bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 675; Gordian III dönemine tarihli bir grup sikkenin ön yüzünde başında defneli tacı ile Gordian III, arka yüzünde ise arka tarafında *kalathos* içinde oturan tanrıça Demeter, elinde boynuz şeklinde bir kap, sağında gelincik ve başaklar ve de Nacolea adı Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 692, 693, 694, 695, 696.

⁹⁰⁹ Traian dönemine tarihli sikkelerin ön yüzünde başında ışınlı tacı ile Traian, arka tarafında Hygeia ve Nacolea adı bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 662, 663, 664, 665; Caracalla dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile sakallı Caracalla, arka tarafında ise Asklepios ve Hygeia ve de Nacolea adı bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 681, 682; Gordian III dönemine tarihli sikkenin ön yüzünde başında defneli tacı ile Gordian III, arka yüzünde ise, Asklepios ve Hygeia ve de Nacolea adı bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 701.

⁹¹⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 121.

⁹¹¹ Sikkenin ön yüzünde başında ışınlı tacı ile Gordian III, arka yüzünde ise elinde bir kese ve *kerykeion* ile ayakta duran Hermes ve de Nacolea adı görülmektedir. Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 702; W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 125.

⁹¹² Sikkelerin ön yüzünde taşsız olarak Geta, arka tarafında ise büyük bir adım atmış Zeus Keraunios, sağ elinde şimşek tutmakta ve Nacolea adı. Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 683, 684.

⁹¹³ Sikkelerin ön yüzünde başında ışınlı tacı ile Traian, arka yüzünde ayakta duran Nemesis, elleri göğsünde ışın dairesi ve Nacolea adı Traian dönemine tarihli bir grup sikkenin ön yüzünde başında ışınlı tacı ile Traian, arka yüzünde polos ile ayakta duran, elinde boynuz biçimli kap ve miğfer ile Tyche ve Nacolea adı Bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 669, 670, 672.

görülmektedir.⁹¹⁴ Bir diğer varlık olarak da Yer altı tanrıları (Θεοὶ Καταχθόνιοι) belirtilebilir. Seyitgazi’de ele geçen yazıtta; “*Yer altı tanrılarına ve Zeus Bronton’a ithaf edildi*”⁹¹⁵ yazmaktadır.

4. 3. İmparatorluk Kültü

İmparatorluk Kültü ile ilgili olarak bölgede ele geçen yazıtlar üzerinde dolaylı olarak bilgiler yer almaktadır. Her ne kadar yazıtın tamamı okunamasa da, Nacolea’da ele geçen bir bomos üzerinde; “...*başrahip*...” sözcüğü okunmaktadır. Buradaki ἀρχιερεὺς sözcüğü Anadolu kentlerindeki epigrafide genellikle kullanılmakta ve imparatorluk kültü ile ilgili olduğu düşünülmektedir.⁹¹⁶ Ramsay de bu yazıtı görmüş ve sözcüğü benzer şekilde yüksek rütbeli bir kişi, yada bölgedeki bir imparatorluk kültünün baş rahibi olarak çevirmiştir.⁹¹⁷

Seyitgazi’de ele geçirilen ve İmparatorluk Kültü ile ilgili olabilecek diğer iki yazıttan biri onur yazıtıdır; Yazıt “*Nacolea’nın en seçkin kenti, karanın ve denizin efendisi Titus Pholuios Iunios Quetius’u övdü*” şeklindedir. Buradaki yazıtta onurlandırılan kişinin, 216 yılında Anadolu’yu ziyaret eden imparator Macrianus’un iki oğlundan biri olduğu tahmin edilmektedir.⁹¹⁸ Diğer de Latince yazılmış ve vergi memuru Craterus’un Roma’ya bağlılığını gösteren yazıttır.⁹¹⁹

4. 4. Yazıtlar

4. 4. 1. Adak Yazıtları

4. 4. 1. 1. Birden Çok Tanrı İçin Adak Yazıtları

Seyitgazi’de ele geçirilen bir bomos yazıtında; “*Köylüler tarafından Men ve Benneus’a adandı*”⁹²⁰

⁹¹⁴ Bir grup sikkenin ön yüzünde başında defne tacı ile Domitian, arka yüzünde ise kanatlı Kerykeion ve Nakolea adı bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631: Traian dönemine tarihli bir grup sikkenin ön yüzünde ise başında ışıklı tacı ile Traian, arka yüzünde ise kanatlı Kerykeion ve Nakolea adı bkz. Aulock, **a.g.e.** (1980), I, no: 666, 667, 668.

⁹¹⁵ **MAMA**, V; no: 225.

⁹¹⁶ **MAMA**, V; no: 207.

⁹¹⁷ W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 127.

⁹¹⁸ **MAMA**, V; no: 199: Bölgede imparator için yapılan diğer adak Julian’a yapılmış olandır. bkz. **CIL**, III, 350.

⁹¹⁹ **MAMA**, V; no: 197.

⁹²⁰ **MAMA**, V; no: 210.

Seyitgazi’de ele geçen mermer parça üzerindeki yazıtta; “*Yer altı tanrılarına ve Zeus Bronton’a ithaf edildi*”⁹²¹

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Synesis oğlu Kokkeianos’un kölesi Apollonios (bunu), Papas ve Herakles Lola’ya adadı*”⁹²²

Ayvalı’da ele geçen bir bomos yazıtında; “*Dionysos, Helios ve Apollon’a (bunu) adadı*”⁹²³

Kuyucak’ın dışındaki bir çeşmede bulunan mermer stel üzerinde; “*Markos oğlu Markos, Zeus Bronton ve Serea Benneus’una (bu) çelengi adadı*”⁹²⁴

Kuyucak dışında başka bir çeşmede bulunan mermer bir stelde; “*Menothemis oğlu rahip Aurelius Askapiades, Zeus Bronton ve Apollon’a (bunu) adadı*”⁹²⁵

Kuyucak’ta bulunan mermer bir stel yazıtında; “*...yeğenim ve ...’in onuruna bu adağı Hosios kai Dikaos ile Hosios kai Apollon için (adadı)*”⁹²⁶

Kuyucak’ta ele geçen bir stelde “*Zeusis oğlu Iason, kendi öküzleri ve köyü için tanrılar; Zeus, Herakles ve Papias’a (bunu) adadı*”⁹²⁷

Kuyucak’ta ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “*Iason’un eşi Kseuna, yakınlarının esenliği için (bu) adağı Men Uranios ve Apollon’a adadı*”⁹²⁸

Kuyucak dışında başka bir çeşmede bulunan mermer bir stelde; “*Menothemis oğlu rahip Aurelius Askapiades, Zeus Bronton ve Apollon’a (bunu) adadı*”⁹²⁹

4. 4. 1. 2. Kişisel Adak Yazıtları

Kilise –Orhaniye’de ele geçirilen adak yazıtı; “*Epitynkhanos, bu adağı tanrıların anasına adadı*”⁹³⁰

Aşağı Ilıca’da ele geçirilen hem mezar yazıtı hem onur yazıtında; “*Bakkhos, Masikoslu Nearkhos’u onurlandırmak için bu adağı Zeus Bronton’a adadı*”⁹³¹

Aşağı Ilıca’da ele geçirilen yazıt; “*Onesimos, bu adağı Zeus Bronton’a adadı*”⁹³²

Karamustafa Çiftlik’te ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Domnos oğlu Attalos, bu adağı Zeus Bronton’a adadı*”⁹³³

⁹²¹ MAMA, V; no: 225.

⁹²² MAMA, V; no: R.18.

⁹²³ MAMA, V; no: KB.7.

⁹²⁴ MAMA, V; no: 176.

⁹²⁵ MAMA, V; no: 181.

⁹²⁶ MAMA, V; no: 183.

⁹²⁷ MAMA, V; no: 182.

⁹²⁸ MAMA V; no: R.7.

⁹²⁹ MAMA, V; no: 181.

⁹³⁰ Haspels, a.g.e. (1971) : Ek-III, no: 52.

⁹³¹ Haspels, a.g.e. (1971) no: 135.

⁹³² Haspels, a.g.e. (1971) no: 138.

4. 4. 1. 3. Belirli Gruplar İçin Adak Yazıtları

Seyitgazi'de ele geçen bir bomos üzerindeki yazıtta; “*Aezonoi halkı, Men Tuitenos’a (bu) adağı adadı*”⁹³⁴

Seyitgazi'de ele geçirilen bir bomos yazıtında; “*Köylüler tarafından Men ve Benneus’a adandı*”⁹³⁵

Seyitgazi'de ele geçirilen bir bomos yazıtında; “*Köylüler tarafından Men ve Benneus’a adandı*”⁹³⁶

Seyitgazi'de ele geçen mermer stel üzerinde; “*Neope...liler köyün esenliği için (bu) adağı Zeus’a adadılar*”⁹³⁷

Seyitgazi'de ele geçirilen mermer bir blok üzerinde; “*Sakinlerin kendileri, ürünleri ve Nacolea’nın esenliği için Asklepiodoros oğlu Apollas’ın ön ayak olması sayesinde Zeus Bronton’a (bu) adağı adadı*”⁹³⁸

Seyitgazi'de ele geçen mermer bomos üzerinde; “*Metropilos Asklepas, karısı ile birlikte; kendileri, yakınları, ürünleri ve köyün esenliği için Zeus Bronton’a (bu) adağı adadı*”⁹³⁹

Seyitgazi'de ele geçen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Plusios oğlu Tateis, çocukları Onesimos, Karidemos ve Appes ile beraber; kendileri ve tüm yakınlarının selameti için Zeus Bronton’a (bu) adağı adadı*”⁹⁴⁰

Ayvalı köyünde (Seyitgazi) ele geçen sunak üzerindeki yazıtta; “*Eutekhes oğlu Abbokomeli Menas, köyün tüm sakinleri için (bunu) Zeus Bronton’a adadı*.”⁹⁴¹

Seyitgazi'de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Heliodoros oğlu Aurelius Menandros, Prosoksis Papas’ına (bu) adağı adadı*”⁹⁴²

Seyitgazi'de ele geçen bomos yazıtında; “*Pasikratos oğlu rahip Zenksis, tüm yakınlarının selameti için Zeus Bronton’a...*”⁹⁴³

Seyitgazi'de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “*Germanos ve Longeinos, (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı*”⁹⁴⁴

⁹³³ Haspels, a.g.e. (1971) no: 149.

⁹³⁴ MAMA, V; no: 208.

⁹³⁵ MAMA, V; no: 210.

⁹³⁶ MAMA, V; no: 210.

⁹³⁷ MAMA, V; no: 217.

⁹³⁸ MAMA, V; no: 218.

⁹³⁹ MAMA, V; no: 220.

⁹⁴⁰ MAMA, V; no: 221.

⁹⁴¹ MAMA, V; no: R.14.

⁹⁴² MAMA, V; no: R.17.

⁹⁴³ MAMA, V; no: R.21.

⁹⁴⁴ MAMA, V; no: R.22.

Kuyucak'ta bulunan mermer bir sütun üzerinde; “Markos’un Sereahılar için çelengi. Sereahılar, Zeus Ktesias’a (bu) adağı (adadı)”⁹⁴⁵

Kuyucak'ta bir evde ele geçen palmet akroterli grimsi mermer stelde; “Julianus oğlu Kalpurnius Aleksandrus karısı Ammia ile birlikte çocuklarının ve koloninin (Kuyucak) selameti için (bunu) Hosios Kai Dikaïos'a adadı”⁹⁴⁶

Kuyucak'ta bir okulun duvarında ele geçen bir stelde; “Zeuxsis oğlu Iason, öküzleri ve köyü için Zeus, Herakles ve Papias'a (bunu) adadı”⁹⁴⁷

Kuyucak'ta ele geçen mermer bir stel üzerinde; “Sokrates oğlu Menothemis, tüm yakınları ve köyün selameti için (bu) adağı Zeus Bronton'a (adadı)”⁹⁴⁸

Kuyucak'ta ele geçen mermer bir blok (belki stel) üzerinde; “A...(nos), tüm yakınları ile birlikte bunu Zeus Bronton'a sundular.”⁹⁴⁹

Kuyucak'ta ele geçen bir stelde “Zeuxsis oğlu Iason, kendi öküzleri ve köyü için tanrılar; Zeus, Herakles ve Papias'a (bunu) adadı” yazmaktadır.⁹⁵⁰

Kuyucak'ta ele geçen mermer stel yazıtında; “Julianus oğlu Alexandros Kalpurnius, karısı Ammia ile birlikte çocuklarının ve koloninin selameti için (bunu) Hosios Kai Dikaïos'a adadı”⁹⁵¹

Süpüören 'de ele geçen stel yazıtında; “...rahibe kendi yakınları ve köyü için (bu) adağı adadı.”⁹⁵²

Orhaniye Köyü'nde ele geçirilen Roma İmparatorluk dönemine tarihli yazıtta; “İmparatorların kölesi Eutyhces, onların zaferleri ile ilgili olarak, Malos halkı için Apollo baş rahibinin heykelini dikti”⁹⁵³

Yeniköy'de bulunan stel üzerindeki yazıtta; “Uğurlar olsun! Kellaloslular, sakinleri için bu adağı Tanrıların Anası'na adadılar”⁹⁵⁴

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “Khiurenoi halkı, gizli ayin üyeleri bu adağı Zeus Dionysos'a adadılar”⁹⁵⁵

Akın'da ele geçen yazıt üzerinde; “Pantanoslular, bu adağı Hosios kai Dikaïos'a adadılar”⁹⁵⁶

⁹⁴⁵ MAMA, V; no: 175: P. Frei ,a.g.m (1988), s. 14

⁹⁴⁶ MAMA, V; no: 184.

⁹⁴⁷ MAMA, V; no: 182.

⁹⁴⁸ MAMA, V; no: 178.

⁹⁴⁹ MAMA, V; no: 180

⁹⁵⁰ MAMA, V; no: 182.

⁹⁵¹ MAMA, V; no: 184.

⁹⁵² MAMA, V; no: 155.

⁹⁵³ Haspels, a.g.e. (1971) I, s. 169 ve Ek-3, no: 51.

⁹⁵⁴ Haspels, a.g.e. (1971) Ek-III, no: 98.

⁹⁵⁵ Haspels, a.g.e. (1971) no: 139.

⁹⁵⁶ Haspels, a.g.e. (1971) no: 152.

Gemiç'te ele geçen bir yazıtta; "...*Pantanos (köyü) adına bu adağı Ana Tanrıçasına (adadı)*"⁹⁵⁷

4. 4. 1. 4. Aile için Adak Yazıtları

Ayvalı köyünde (Seyitgazi) ele geçen stel üzerindeki yazıtta; "*Antiokhos oğlu Aurelios Karikos ile eşi Menekroa, Antiokhos ile eşi Tatia ve de Sopatris ile Pappas, pek aziz babaları Antiokhos ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı*"⁹⁵⁸

Ayvalı'de ele geçen bir bomos yazıtında; "*Akylas ve Hedone, çocukları, babaları ve Apollon için (bu) adağı adadı*"⁹⁵⁹

Seyitgazi'de Osman Efendi'nin evinde kumtaşından bir stel üzerinde "*Demas oğlu Demas Hosios Kai Dikaïos'a bütün ailesinin selameti için (bunu) adadı*"⁹⁶⁰

Seyitgazi'de bulunan bir sunak üzerinde; "*Manes oğlu Gaios, öküzleri ve bütün aile fertlerinin selameti için Hypsistos'a (bunu) adadı*"⁹⁶¹

Seyitgazi'de ele geçen parçada; "...*yalvararak kendisi ve tüm yakınları için...*"⁹⁶²

Seyitgazi'de ele geçen mermer bomos üzerinde; "*Metropilos Asklepas, karısı ile birlikte; kendileri, yakınları, ürünleri ve köyün esenliği için Zeus Bronton'a (bu) adağı adadı*"⁹⁶³

Seyitgazi'de ele geçen mermer bomos üzerindeki yazıtta; "*Plusios oğlu Tateis, çocukları Onesimos, Karidemos ve Appes ile beraber; kendileri ve tüm yakınlarının selameti için Zeus Bronton'a (bu) adağı adadı*"⁹⁶⁴

Seyitgazi'de ele geçen bir bomos üzerindeki yazıtta; "*Aleksandros oğlu ...eşi Zoe ile birlikte, kendileri ve çocuklarının kurtuluşu için Zeus Bronton'a (bu) adağı adadı*"⁹⁶⁵

Seyitgazi'de ele geçen mermer stel üzerindeki yazıtta; "...*çocuklarıyla birlikte Meilasia, kocası ve Zeus Bronton için (bu) adağı adadı.*"⁹⁶⁶

Seyitgazi'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; "*Bolos oğlu Karikos, çocuklarıyla ve eşi Appe ile birlikte kendileri ve yakınları için (bu) adağı Zeus Bronton'a adadı*"⁹⁶⁷

Seyitgazi'de ele geçirilen mermer stel üzerindeki yazıtta; "*Kreynos, Helios, Asklepios, ve Eros (bu adağı) çok tatlı anneleri Pi... ile Zeus Bronton'a adadı*"⁹⁶⁸

⁹⁵⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 153.

⁹⁵⁸ **MAMA, V**; no: R.15.

⁹⁵⁹ **MAMA, V**; no: KB.8.

⁹⁶⁰ **MAMA, V**; no: KB. 9.

⁹⁶¹ **MAMA, V**; no: 212.

⁹⁶² **MAMA, V**; no: 215.

⁹⁶³ **MAMA, V**; no: 220.

⁹⁶⁴ **MAMA, V**; no: 221.

⁹⁶⁵ **MAMA, V**; no: 222.

⁹⁶⁶ **MAMA, V**; no: 228.

⁹⁶⁷ **MAMA, V**; no: 229.

Seyitgazi’de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Dema... oğlu Melles, çocukları Mele ve Nanas ile birlikte, tüm yakınlarının esenliği ve kendisi için hayatta iken (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı.*”⁹⁶⁹

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Ofelion’un eşi... kendisi ve Karikos için (bu) adağı Papas’a adadı*”⁹⁷⁰

Şucaaddin’de ele geçen bir bomos yazıtında; “*Akylas ve Hedone, çocukları, babaları ve Apollon için (bu) adağı adadı*”⁹⁷¹

Seyitgazi’de ele geçirilmiş bir stel üzerindeki yazıtta; “*Demas oğlu Demas, bütün ailesinin selameti için (bunu) Hosios Kai Dikaïos’a adadı*”⁹⁷²

Kuyucak’ta bulunan bir stel yazıtında; “*Aristokrates oğlu Philomelos, öküzleri ve bütün ailesi için Zeus Basilikos’a adadı*”⁹⁷³

Kuyucak’ta bir evde ele geçirilen stelde; “*Julianus oğlu Kalpurnius Aleksandrus karısı Ammia ile birlikte çocuklarının ve koloninin (Kuyucak) selameti için (bunu) Hosios Kai Dikaïos’a adadı*”⁹⁷⁴

Kuyucak’ta bulunan mermer bir stel yazıtında; “*...yeğenim ve ...’in onuruna bu adağı Hosios kai Dikaïos ile Hosios kai Apollon için (adadı)*”⁹⁷⁵

Kuyucak’ta ele geçen mermer stel yazıtında; “*Julianus oğlu Alexandros Kalpurnius, karısı Ammia ile birlikte çocuklarının ve koloninin selameti için (bunu) Hosios Kai Dikaïos’a adadı*”⁹⁷⁶

Kuyucak’ta bulunan stel üzerindeki yazıtta; “*Aristokrates oğlu Philomelos öküzleri ve bütün ailesi için Zeus Basilikos’a adadı*”⁹⁷⁷

Kuyucak’ta ele geçen stel yazıtında; “*Aurelios Sokrates, Antipatros ve Trophimos, çok tatlı anne ve babaları için (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı*”⁹⁷⁸

Kuyucak’ta ele geçen stel yazıtında; “*Sinphoros, Aleksandros, Attalos ve Hermes, babaları Asklaides ve anneleri Karika ile beraber Zeus Bronton’a adadılar*”⁹⁷⁹

Süprüören ’de ele geçen küçük bir stel yazıtı; “*Teimon ve Aleksandros Menophilos’un babaları, Asklepos ve Aleksandros için Zeus Bronton Aouadios’a bunu adadılar*”⁹⁸⁰

Süprüören ’de ele geçen bir mermer stel üzerinde; “*Thallos oğlu Aurelius Demostenes, eşi Ladike ile çocukları Demosthenes ve ... için (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı.*”⁹⁸¹

⁹⁶⁸ MAMA, V; no: 230.

⁹⁶⁹ MAMA, V; no: 231.

⁹⁷⁰ MAMA, V; no: R.16.

⁹⁷¹ MAMA, V; no: KB.8.

⁹⁷² MAMA, V; no: KB.9.

⁹⁷³ MAMA, V; EK-8.

⁹⁷⁴ MAMA, V; no: 184.

⁹⁷⁵ MAMA, V; no: 183.

⁹⁷⁶ MAMA, V; no: 184.

⁹⁷⁷ MAMA, V; no: EK-8.

⁹⁷⁸ MAMA, V; no: R.10.

⁹⁷⁹ MAMA, V; no: R.11.

⁹⁸⁰ MAMA, V; no: 157: P. Frei, a.g.m. (1988), s. 18.

Seyitgazi’de ele geçen bomos yazıtında; “*Pasikratos oğlu rahip Zenksis, tüm yakınlarının selameti için Zeus Bronton’a...*”⁹⁸²

Seyitgazi’de ele geçen bir bomos yazıtında; “*Ismurne (Smyrna) kendisi ve çocuğu için ...’in Helios’a (bu) adağı (adadı)*”⁹⁸³

Akoluk’ta ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Uğurlar olsun! Ben Asklas, bütün ailem için tanrılar anasına bunu adadım*”⁹⁸⁴

Akoluk’ta ele geçirilen bomos üzerindeki yazıtta; (a) “*(Ben) Ariston, kendi ailem için bu adağı Zeus Bronton’a adadım*” (b) ; “*Ampiliaos oğlu Ariston, kendi annesi için bu adağı adadı*”⁹⁸⁵

Akoluk’ta ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; “*Bakhylos, eşi Mateis ile birlikte (bunu) Zeus Semantikos’a adadı*”⁹⁸⁶

Sandık Özü’nde bulunan bomos üzerindeki yazıt; “*Meneanlı Appe, Tanrıların Anası’na*”⁹⁸⁷

Türkmen Baba tepesinin en yüksek kısmında Güllü Dere denilen mevkide ele geçen, aslı bir çeşme üzerinde olan yazıtta; “*... çocuklar için Tanrılar Anası ve Dikaia’ya adadı...*”⁹⁸⁸

Türkmen Baba tepesinde ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Flavius Pappas, oğlu Onesimos için Tanrıların Anası’na bunu adadı*”⁹⁸⁹

Türkmen Dağı’nın kuzeyindeki Demirli’de ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Amentanos oğlu Hermes, eşi Apphia ve çocukları ile beraber Nearkhos’un ruhu için bunu Zeus Bronton’a adadı*”⁹⁹⁰

Kalabak’ta ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*...pek tatlı annesi ... için bu adağı Zeus Bronton’a adadı*”⁹⁹¹

Kalabak’ta ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*Hermon, tüm ailesi için bunu Meter Kallipos’a adadı*”⁹⁹²

Aşağı Ilıca’da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; “*Apollonius oğlu baş arabacı Aurelius Pappas ve Ksuena buraya gömüldüler. Bu mezarı ve adağı Zeus Bronton’a Aurelius Onesimos Pappas hazırladı*”⁹⁹³

Aşağı Ilıca’da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; “*...babası ve annesi bu adağı Zeus Bronton’a adadı*”⁹⁹⁴

⁹⁸¹ MAMA, V; no: 156.

⁹⁸² MAMA, V; no: R.21.

⁹⁸³ MAMA, V; no: R.20.

⁹⁸⁴ Haspels, a.g.e. (1971) no: 102.

⁹⁸⁵ Haspels, a.g.e. (1971) no: 103.

⁹⁸⁶ Haspels, a.g.e. (1971) no: 104.

⁹⁸⁷ Haspels, a.g.e. (1971) no: 110.

⁹⁸⁸ Haspels, a.g.e. (1971) no: 116.

⁹⁸⁹ Haspels, a.g.e. (1971) no: 119.

⁹⁹⁰ Haspels, a.g.e. (1971) no: 128.

⁹⁹¹ Haspels, a.g.e. (1971) no: 129.

⁹⁹² Haspels, a.g.e. (1971) no: 130.

⁹⁹³ Haspels, a.g.e. (1971) no: 132.

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Apollonios oğlu Aurelios Apollonios, eşi Ammia ile birlikte hayattayken kendileri için bu adağı Zeus Bronton'a adadı*”⁹⁹⁵

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Gaius Cornelius Longinus'un tüm evin selameti ve sığırlar için, çiftçi köle Agathon, bu adağı Zeus Bronton'a adadı*”⁹⁹⁶

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Onesimos oğlu Diofanos ve Onesimos ve babası için bu adağı Zeus Bronton'a adadı*”⁹⁹⁷

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Antiokhos; Bebruks, Kyrillos ve Meilisia Milon için bu adağı adadı*”⁹⁹⁸

Aşağı Ilıca'da ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Eutykhos, Hierous Onesimos v Euksenos'un oğlu Damas için (bunu adadı)*”⁹⁹⁹

Karamustafa Çiftlik'te ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Zotikos, eşi Eirene ile birlikte pek tatlı babası Onesimos ve annesi Ammia'nın son derece aziz hatırası için bu adağı Zeus Bronton'a adadı*”¹⁰⁰⁰

Karamustafa Çiftlik'te ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Aurelius Papas, Diomas, Apollon ve Mateis, Hermes henüz hayattayken ve akli başındayken pek tatlı anne babalarının hatırası için bu adağı Zeus Bronton'a adadı*”¹⁰⁰¹

Kara Ağıl'da ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*...oğlu Eudaimon, ailesinden herkesin kurtuluşu için bu adağı Zeus Bronton'a adadı*”¹⁰⁰²

Gemiç'te ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*Marion oğlu Marion, kendi malı mülkü ve çocuklarının kurtuluşu için bu adağı Zeus Bronton'a adadı*”¹⁰⁰³

4. 4. 1. 5. Hayvanlar için Adak Yazıtları

Kuyucak'ta ele geçen bir stelde “*Zeusis oğlu Iason, kendi öküzleri ve köyü için tanrılar; Zeus, Herakles ve Papias'a (bunu) adadı*”¹⁰⁰⁴

Kuyucak'ta bulunan stel üzerindeki yazıtta; “*Aristokrates oğlu Philomelos öküzleri ve bütün ailesi için Zeus Basilikos'a adadı*”¹⁰⁰⁵

4. 4. 2. Mezar Yazıtları

⁹⁹⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 133.

⁹⁹⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 134.

⁹⁹⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 135.

⁹⁹⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 136.

⁹⁹⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:140.

⁹⁹⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 141.

¹⁰⁰⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 147.

¹⁰⁰¹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 148.

¹⁰⁰² Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 151.

¹⁰⁰³ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 154.

¹⁰⁰⁴ **MAMA, V**; no: 182.

¹⁰⁰⁵ **MAMA, V**; no: EK-8.

4. 4. 2. 1. Kişisel Mezar Yazıtları

Süpüören 'de ele geçen bir stel yazıtında; “...böyle bir çocuk için gözyaşı döken anne babasına acıdım”¹⁰⁰⁶

Sarayören yakınlarında ele geçirilen bir mezar steli yazıtı üzerinde; “Krusion Aismenes, kendisi ve çocukları anısına”¹⁰⁰⁷

Seyitgazi'de ele geçirilen, oldukça yıpranmış adak stelinde; “Aeulius Antonius...adadı”¹⁰⁰⁸

Seyitgazi'de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “Anikia Maksima hayatta iken kendisi için...”¹⁰⁰⁹

Seyitgazi'de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “Değirmenci (Fırıncı) Aurelios Onesimos, hayatta iken ve aklı başında iken kendisinin anısına...”¹⁰¹⁰

Seyitgazi'de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “Klaudios Ulpios hayatta ve aklı başında iken kendisi için dikti”¹⁰¹¹

Ayvalı'da ele geçen stelde; “Papias...kendileri için (bunu) diktiler”¹⁰¹²

Ayvalı'da ele geçen bir mezar steli yazıtında; “...Diogenes ...anısına adadı”¹⁰¹³

Yazılıkaya'da ele geçen mezar yazıtı; “Selam sana çok kutsal mutluluk! Çünkü soylu dostum tüm tanrıların ışığını yansıtıyor ve yurdun en önemli adamı burada ikamet ediyor. Benneuke, benim komşu bölge toprağım, senin verimini (dölünü) alsın!”¹⁰¹⁴

Yapıldak yakınlarında İnli'den mezar taşı üzerindeki yazıt; “Thodotes'in anısına”¹⁰¹⁵

Kilise-Orhaniye'de ele geçirilen parça üzerindeki yazıt; “Asklepios'un ilk kölesi... 'nin”¹⁰¹⁶

İnli'de (Ovacık Yakını) kaya üzerindeki yazıtta; “Aleksandros oğlu Amentoros, Kuriakedos anısına bunu dikti. Eğer biri...”¹⁰¹⁷

Türkmen Baba tepesinin en üst kısmında Gülle Dere denilen mevkide ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “...kırk yaşını dolduran büyük oğlu ...bir adam burada yatıyor”¹⁰¹⁸

¹⁰⁰⁶ MAMA, V; no: 158.

¹⁰⁰⁷ M. Waelkens, **a.g.m.** (1986), no: 314.

¹⁰⁰⁸ W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 125.

¹⁰⁰⁹ MAMA, V; no: 234.

¹⁰¹⁰ MAMA, V; no: 254.

¹⁰¹¹ MAMA, V; no: KB. 10.

¹⁰¹² MAMA, V; no: 196.

¹⁰¹³ M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 306

¹⁰¹⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-III, no: 18.

¹⁰¹⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-III, no: 43.

¹⁰¹⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 54.

¹⁰¹⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 91.

Kızıl Saray’da ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Hermion’un anısına*”¹⁰¹⁹

Kızıl Saray’da ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Zotikos’un anısına*”¹⁰²⁰

4. 4. 2. 2. Aile için Mezar Yazıtları

Kuyucak’ta ele geçen bir stelde; “*Aleksandros ve Khrysion’un bizzat süt kardeşleri Apphe’nin anısına*”¹⁰²¹

Kuyucak’ta ele geçen bir stelde; “*Apphia ve çocukları, Thamyros’un anısına*”¹⁰²²

Kuyucak’taki bir kapı taşı üzerindeki yazıtta; “*Eşi Apollonia ve çocukları Tyrannos ve Aleksandros ile beraber babası Tyrannos’un anısına*”¹⁰²³

Seyitgazi’de ele geçen bir stelde; “*Anne ve babası tarafından on sekiz yaşında ölen çok tatlı oğulları Aristokrates’in anısına*”¹⁰²⁴

Seyitgazi’de ele geçen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Optimo ve Domna’nın kızı Appe çocukları Gaios, Kalpurnios ve Poplas ile birlikte son derece tatlı kocasının anısına.*”¹⁰²⁵

Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “*Phavia Arkha, annesi Kerdonia’nın anısına...*”¹⁰²⁶

Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “*...ve Romalı Valerius, karısı Lukeilia’yı ve onun efendisi...*”¹⁰²⁷

Seyitgazi’de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “*Prinkips, Rufos ve Rufeina kocası Iulianos ile birlikte çok tatlı ebeveynleri Antonille ve M. Antonios Prinkips’in anısına (bu adağı dikti)*”¹⁰²⁸

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Valerios Sokrates ve eşi Ammia kendileri için diktiler*”¹⁰²⁹

Seyitgazi’de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “*Aleksandros oğlu Herakles ve Klaudia Euthykiane hayatta iken kendileri için’ın anısına (bunu diktiler)*”¹⁰³⁰

Seyitgazi’de ele geçen stel yazıtında; “*Phryks ve Appia, anneleri Klaudia Eglage’nin anısına...*”¹⁰³¹

¹⁰¹⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 117.

¹⁰¹⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 125.

¹⁰²⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 126.

¹⁰²¹ **MAMA, V**; no: 187

¹⁰²² **MAMA, V**; no: 188.

¹⁰²³ **MAMA, V**; no: R.12.

¹⁰²⁴ W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 126.

¹⁰²⁵ **MAMA, V**; no: 235.

¹⁰²⁶ **MAMA, V**; no: 239.

¹⁰²⁷ **MAMA, V**; no: 240.

¹⁰²⁸ **MAMA, V**; no: 236.

¹⁰²⁹ **MAMA, V**; no: 237.

¹⁰³⁰ **MAMA, V**; no: 238.

Seyitgazi’de ele geçen mermer bir stel yazıtında; “Apollon’un oğlu Aleksandros ve onun eşi Vania olarak, hayatta iken çocuklarımız...ile birlikte (bunu diktik)”¹⁰³²

Seyitgazi’de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “...Lukilla, son derece tatlı kocası Severos’un anısına hayatta iken (bunu adadı)”¹⁰³³

Seyitgazi’de ele geçen stel yazıtında; “Valerie Ladike (bu adağı) otuz dört yıl yaşamış kocası Aurelios Asklepios ve on altı yıl yaşamış olan kızı Asklepia’nın anısına (adadı)”¹⁰³⁴

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “Ebeveynleri Aurelius Helikon ile Ammia zamansız ölen çocukları Kyrille’nin anısına (bunu adadı)”¹⁰³⁵

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “Aurelia Ammia, son derece tatlı kocası Zotikos ve kızı Theodora için (bunu) dikti”¹⁰³⁶

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “Aurelios Asklepas, torunlarıyla birlikte çok tatlı çocuğu Menas’ın anısına (bunu) adadı”¹⁰³⁷

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “Babos’un kızı Aurelia, hayatta ve aklı başında iken çocuklarıyla birlikte çok tatlı kocası Onesimos için...”¹⁰³⁸

Seyitgazi’de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “Euthykos ve Agele, hem kendileri için hayatta iken hem de yaşayan çok tatlı babaları Euthykos ve anneleri Apphia’nın anısı için...”¹⁰³⁹

Seyitgazi’de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “Aukzanon, çok şeker eşi Agathonike için ve çocukları Aukzanoze ve Hermione’nin anısına...”¹⁰⁴⁰

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “Alekkas, Gaios ve Karikos, hayatta ve aklı başında iken anneleri Afrodeisia için diktiler”¹⁰⁴¹

Seyitgazi’de ele geçen mermer stel üzerindeki yazıtta; “Dionysios ve Cleopatra çok tatlı çocuğu Apollonios’un anısına”¹⁰⁴²

Seyitgazi’de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “...çok tatlı eşi Kyrille, çocukları Askanios, Gallikos ve Hermione ve gelini Kyrille’nin anısına”¹⁰⁴³

Kuyucak’ta ele geçen bir stelde; “Aleksandros ve Khrysion’un bizzat süt kardeşleri Apphe’nin anısına”¹⁰⁴⁴

¹⁰³¹ MAMA, V; no: 242.

¹⁰³² MAMA, V; no: 243.

¹⁰³³ MAMA, V; no: 248.

¹⁰³⁴ MAMA, V; no: 249.

¹⁰³⁵ MAMA, V; no: 250.

¹⁰³⁶ MAMA, V; no: 251.

¹⁰³⁷ MAMA, V; no: 252.

¹⁰³⁸ MAMA, V; no: 253.

¹⁰³⁹ MAMA, V; no: 256.

¹⁰⁴⁰ MAMA, V; no: 258.

¹⁰⁴¹ MAMA, V; no: 261.

¹⁰⁴² MAMA, V; no: 262.

¹⁰⁴³ MAMA, V; no: 271.

¹⁰⁴⁴ MAMA, V; no: 187

Kuyucak'ta ele geçen bir stelde; "*Apphia ve çocukları, Thamyros'un anısına (bunu) adadı*"¹⁰⁴⁵

Süprüören 'de ele geçen bir stel yazıtında; "... *oğlu Teimaios ve kendisi için hayatta iken dikti.*"¹⁰⁴⁶

Orhaniye Köyü'nün kuzeydoğusunda bulunan Erten'de ele geçirilen mezar kitabesi üzerindeki yazıtta; "*Çocukları tarafından, babaları Onesimos'un anısına, o hayatta iken dikildi.*"¹⁰⁴⁷

Seyitgazi'de ele geçmiş kireçtaşı bir parça üzerinde; "*Konsül Caesar Germanikos'un kölesi...beş yıl, dört ay, ...gün boyunca yaşamış olan oğlu Philon için (bunu) dikti*"¹⁰⁴⁸

Seyitgazi'de ele geçirilmiş bir parça üzerinde; "...*XH...eşi Arkhestrate ile birlikte yalvararak kurdu*"¹⁰⁴⁹

Seyitgazi'de ele geçen parçada; "...*yalvararak kendisi ve tüm yakınları için...*"¹⁰⁵⁰

Seyitgazi'de ele geçen parça üzerinde; "*Calidia Felicia kızı Calidia Primilla'nın anısı için...*"¹⁰⁵¹

Seyitgazi'de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; "*Helenos kızı Kaliste için, elveda!*"¹⁰⁵²

Seyitgazi'de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; "*Epigenes kızı Mania, elveda!*"¹⁰⁵³

Seyitgazi'de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; "*Masgaris kızı Ammia'nın anısına*"¹⁰⁵⁴

Seyitgazi'de ele geçen parça üzerinde; "*Eukarpia, Eunomios ile birlikte kızı Anthuse için...*"¹⁰⁵⁵

Seyitgazi'de ele geçen bir bomos yazıtında; "*Klaudia Syne kızı Rhodope'nin anısına*"¹⁰⁵⁶

Seyitgazi'de ele geçen bir stelde; "*Anne ve babası tarafında, on sekiz yaşında ölen çok tatlı oğulları Aristokrates'in anısına*"¹⁰⁵⁷

Seyitgazi'de ele geçen bir bomos yazıtında; "*Philandros oğlu Aurelius Onesimos Prinimimias, çocuklarının hatırası için Onesimos ve Zosime'nin mezarını yaptı. Onesimos hayatta iken kendisi ve tüm ...anısına da (bunu yaptı)*"¹⁰⁵⁸

¹⁰⁴⁵ MAMA, V; no: 188.

¹⁰⁴⁶ MAMA, V; no: 160.

¹⁰⁴⁷ Haspels, a.g.e. (1971) I, Ek-III, no: 46.

¹⁰⁴⁸ MAMA V; no: 240.

¹⁰⁴⁹ MAMA, V; no: 214.

¹⁰⁵⁰ MAMA, V; no: 215.

¹⁰⁵¹ MAMA, V; no: 233.

¹⁰⁵² MAMA, V; no: 265, s. 124.

¹⁰⁵³ MAMA, V; no: 266.

¹⁰⁵⁴ MAMA, V; no: 263.

¹⁰⁵⁵ MAMA, V; no: 270.

¹⁰⁵⁶ MAMA, V; no: R.25

¹⁰⁵⁷ W. M. Ramsay, a.g.m. (1882), s. 126.

¹⁰⁵⁸ MAMA, V; no: R.27.

Seyitgazi’de ele geçen mermer bomos üzerinde; “*Diodoros, çok tatlı babası Aleksandros’un anısına...*”¹⁰⁵⁹

Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “... *babası Diodotos’un anısına...*”¹⁰⁶⁰

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Musaios ve Apollonios kendi annelerinin anısına...*”¹⁰⁶¹

Seyitgazi dışında ele geçirilen mezar stellerinden bir tanesinin yazıtında; “*Rufus, annesi Aphion’un anısına (adadı)*”¹⁰⁶²

Seyitgazi’de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “*Oğul Markos, çok tatlı anne babası, Markos Kotta ve Antiokhos kızı Nana’nın anısına*”¹⁰⁶³

Seyitgazi’de ele geçen bomos üzerindeki yazıtta; “*Khrestos ve Asklepiades, çok tatlı babaları Karikos ve anneleri Domne’nin anısına...*”¹⁰⁶⁴

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Publios Anthos, erkek kardeşi Apollonios’un anısına...*”¹⁰⁶⁵

Seyitgazi’de ele geçen mezar steli üzerindeki yazıtta; “*Euarestos, erkek kardeşi Hermogas’ın anısına*”¹⁰⁶⁶

Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “*On iki yaşında ölen kendi yasal torunu Epaphras için*”¹⁰⁶⁷

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Thallos oğlu Helios, eşi Kheleidon’un anısına*”¹⁰⁶⁸

Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “...*nekon ve Appe, kocası Eumeros’un anısına*”¹⁰⁶⁹

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*çok çok güzel kocası...*”¹⁰⁷⁰

Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “*Geronthios’un karısı burada yatıyor*”¹⁰⁷¹

Seyitgazi’de ele geçen stel yazıtında; “*Bu işaretle gösteriyorum bu dünyada dürüst ve yürekli kocası Poliokhronois için hiçkırı hiçkırı ağlıyorlar. O burada...bıraktı*”¹⁰⁷²

¹⁰⁵⁹ MAMA, V; no: 257.

¹⁰⁶⁰ MAMA, V; no: 275.

¹⁰⁶¹ MAMA, V; no: 259.

¹⁰⁶² M. Waelkens, a.g.e. (1986), no: 302.

¹⁰⁶³ MAMA, V; no: R.24.

¹⁰⁶⁴ MAMA, V; no: R.26.

¹⁰⁶⁵ MAMA, V; no: 260.

¹⁰⁶⁶ MAMA, V; no: 264.

¹⁰⁶⁷ MAMA, V; no: 276.

¹⁰⁶⁸ MAMA, V; no: 267.

¹⁰⁶⁹ MAMA, V; no: 273.

¹⁰⁷⁰ MAMA, V; no: 280.

¹⁰⁷¹ MAMA, V; no: 308.

¹⁰⁷² MAMA, V; no: R.29.

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*Rodoslu Onesime Thegene ile birlikte Domna’nın anısına*”¹⁰⁷³

Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “*...ile Euksenides ve App...’ios’un anısına*”¹⁰⁷⁴

Seyitgazi’de ele geçen parça üzerindeki yazıtta; “*...ianos ve Kuinteianos (bu) mezarı ... anısına*”¹⁰⁷⁵

Seyitgazi’de ele geçen stel üzerindeki yazıtta; “*...kendisinden bir minnettarlık ifadesi olarak... anısına*”¹⁰⁷⁶

Yazılıkaya’da ele geçen mezar yazıtı; “*Hoş şeyler söyle! Kutsal yerden haber getir! Annem babam burada ikamet ediyor. (Bunu) onlar için yaptım*”¹⁰⁷⁷

Kümbet’te ele geçen mezar steli üzerindeki yazıt; “*....yaşarken ve aklı başında iken kendisi için ve karısı Tateis’in anısına*”¹⁰⁷⁸

Kümbet’te mezar odası kapısının üzerindeki yazıt; “*Bouzes’in çocukları Aleksandros ve Eutykheiane’nin mezarlarıdır*”¹⁰⁷⁹

Yapıldak’ta ele geçen bomos üzerindeki yazıt (a); “*Burada yaşadı! Tertios oğlu çiftçi Zotikos, burada yatmakta. Kendi vatanını ... tatlı... tercih ederek ...sahip oldu;*” (b) “*ayrıca onun kızı Kyrilla burada yatmakta. Eğer bu mezara saygısızlık eden olursa, Penteus ve Tantalos’un yargısına katlansın*”¹⁰⁸⁰

Erten’de ele geçen bomos üzerindeki yazıt; “*Sevgili çocukları Onesimus ve Eudoksos, anne babaları için sağken bu mezarı yaptılar*”¹⁰⁸¹

Erten’de ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Abbikos, eşi Mania için çocukları Karikos, Diofanos, Appes ve Papia, ile beraber Lukius’un ilgilenmesiyle (bunu) dikti*”¹⁰⁸²

Erten’de ele geçen stel üzerindeki yazıt; “*Teimaïos, kendisi ve eşi Appe için hayattayken bunu anı amacıyla dikti*”¹⁰⁸³

Kilise-Orhaniye’de ele geçen parça üzerindeki yazıt; “*Nana, sağ ve aklı başında iken, kocası Aleksandros ve kızı Tatia için, büyüüttükleri oğulları Aleksandros ve Philotas ile beraber dikti. Kim bu mezara zarar verirse...*”¹⁰⁸⁴

İnli’de (Ovacık yakını) kaya üzerindeki yazıt; “*Aulos Abokos, eşi Theodora’nın anısına...*”¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷³ MAMA, V; no: 268.

¹⁰⁷⁴ MAMA, V; no: 272.

¹⁰⁷⁵ MAMA, V; no: 274.

¹⁰⁷⁶ MAMA, V; no: 279.

¹⁰⁷⁷ Haspels, a.g.e. (1971), I, Ek-III, no: 19.

¹⁰⁷⁸ Haspels, a.g.e. (1971), I, Ek-III, no: 33.

¹⁰⁷⁹ Haspels, a.g.e. (1971), I, Ek-III, no: 34.

¹⁰⁸⁰ Haspels, a.g.e. (1971), I, Ek-III, no: 41.

¹⁰⁸¹ Haspels, a.g.e. (1971), I, Ek-III, no: 46.

¹⁰⁸² Haspels, a.g.e. (1971) 47.

¹⁰⁸³ Haspels, a.g.e. (1971) 48.

¹⁰⁸⁴ Haspels, a.g.e. (1971) 56.

Göçen Çeşme’de ele geçirilen parça üzerindeki yazıt; “*Amias, Skymnos ve çocukları için...*”¹⁰⁸⁶

Akoluk’ta ele geçirilen bomos üzerindeki yazıt; “*Trofimos’un bebeği...’nin anıtı*”¹⁰⁸⁷

Akoluk’ta ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “*Panphylos’un yirmi dört yaşında göçen oğlu Agoton Panphylos’un anısına*”¹⁰⁸⁸

Sandık Özü’nde ele geçen stel yazıtı; “*...erkenden ölen çocuğunun anısına*”¹⁰⁸⁹

Türkmen Dağı’nın en tepesinde Güllü Dere mevkiinde ele geçirilen, parça üzerindeki yazıt; “*Onesimos Tatas ve ...çocukları ve Tanrılar Anası için bu adağı adadı*”¹⁰⁹⁰

4. 4. 2. 3. Beddua İçeren Mezar Yazıtları

Yazılıkaya’da ele geçen mezar yazıtı; “*Eğer biri buraya zarar verirse, tanrıçanın gazabına uğrasın, çocukları yetim kalsın ve yalnız bir yaşam sürsün*”¹⁰⁹¹

Yapıldak’ta ele geçen bomos üzerindeki yazıt (a); “*Burada yaşadı! Tertios oğlu çiftçi Zotikos, burada yatmakta. Kendi vatanını ... tatlı... tercih ederek sahip oldu;*” (b) “*ayrıca onun kızı Kyrilla burada yatmakta. Eğer bu mezara saygısızlık eden olursa, Penteus ve Tantalos’un yargısına katlansın*”¹⁰⁹²

Erten’de ele geçen bomos yazıtında; “*Eğer herhangi biri bu anıta kötülük yaparsa, mezarı çocukları düzenleyecek*”¹⁰⁹³

Kilise-Orhaniye’de ele geçen parça üzerindeki yazıt; “*Nana, sağ ve aklı başında iken, kocası Aleksandros ve kızı Tatia için, büyüttükleri oğulları Aleksandros ve Philotas ile beraber dikti. Kim bu mezara zarar verirse...*”¹⁰⁹⁴

Kilise-Orhaniye’de ele geçen parça üzerindeki yazıt; “*...kim bu mezara zarar verirse...*”¹⁰⁹⁵

İnli’de (Ovacık Yakını) kaya üzerindeki yazıtta; “*Aleksandros oğlu Amentoros, Kuriakedos anısına bunu dikti. Eğer biri...*”¹⁰⁹⁶

4. 5. Dinsel Örgütlenme ve Dinsel Alanlar

¹⁰⁸⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) 92.

¹⁰⁸⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) 101.

¹⁰⁸⁷ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 105.

¹⁰⁸⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 106.

¹⁰⁸⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 113.

¹⁰⁹⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 115.

¹⁰⁹¹ Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-III, no: 20.

¹⁰⁹² Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-III, no: 41.

¹⁰⁹³ Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-III, no: 49.

¹⁰⁹⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:56.

¹⁰⁹⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) no:57.

¹⁰⁹⁶ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 91.

Dinsel yapı açısından oldukça zengin malzeme veren bölgede rahiplik kurumu ile ilgili söylenmesi gereken ilk şey Nacolea’da ele geçen “...başrahip...” (ἀρχιερεῖς) sözcüğüdür. Genelde İmparatorluk Kültü ile birlikte kullanılan sözcüğün yer aldığı yazıtın tamamı ne yazık ki okunmadığı için fazla bilgi sağlayamamaktadır.¹⁰⁹⁷

Bunun dışında köyler ve koloni yerleşmelerinin olduğu bölgede din işlerini yürütmek için din adamlarının varolduğu bir gerçektir. Hatta zaman zaman bunlar için onur yazıtları dikilmiştir. Örneğin Orhaniye Köyü’nde ele geçirilen Roma İmparatorluk dönemine tarihli yazıtta Apollon baş rahibi için böyle bir eser verilmiştir.¹⁰⁹⁸ Buradaki baş rahip sözcüğü aynı zamanda, hiyerarşi içinde bir yapılanmayı da dolaylı olarak göstermektedir.

Diğer merkezlerde olduğu gibi burada da rahibin en temel görevinin adak sırasında töreni idare etmesi olarak açıklanabilir. Yazıttan anlaşılan, kendisini başka bir kültün tanrısı olarak tanımlayan rahip, diğer bir tanrı için adakta bulunmaktadır.¹⁰⁹⁹ Dorylaeum’da ve çok büyük olasılıkla diğer merkezlerde olduğu gibi de rahiplik babadan oğula geçmektedir.¹¹⁰⁰

Rahipler dışında bölgede rahibelerin olduğuna dair Süpüören ’de ele geçen stel yazıt ipucu vermektedir. Yazıtta; “...rahibe kendi yakınları ve köyü için (bu) adağı adadı”¹¹⁰¹ yazmaktadır ki rahibelerin de adak törenini düzenleyebildiğini göstermeleri açısından önemlidir.

Bölgedeki dinsel yapının anlaşılmasında, diğer merkezlere göre epigrafik malzeme yanında, özellikle kaya mezarları veri sağlamaktadır.

Nacolea civarındaki önemli mezar tiplerinden, kayaların oyularak mezar odaları haline getirilmesi ile yapılan eserlerdir. Seyitgazi’nin güney batısında bol bulunan tüf kayalar mezar oyuklarıyla doludur. Çukurca yakınındaki Gerdekkaya, Hellenistik-Roma çağlarının tipik örnekleri olan oda mezarlarını kapsar. Midas Anıtı yakınındaki Kırkgöz adının belirttiği gibi Frigya çağından Bizans’a kadar uzanan mezar odalarıyla hemen göze çarpar. Doğanlıdere Vadisi ile Kümbet vadisi arasındaki püskürük kaya kütleleri de aynı şekilde mezar odalarıyla doludur.¹¹⁰² Bu oda mezarlarının çoğunluğu, her ne

¹⁰⁹⁷ MAMA, V; no: 207. Ramsay de bu yazıtı görmüş, ve sözcüğü yüksek rütbeli bir kişi, ya da bölgedeki bir imparatorluk kültürünün baş rahibi olarak çevirmiştir. Bkz.W. M. Ramsay, **a.g.m.**(1882), s. 127.

¹⁰⁹⁸ Haspels, **a.g.e.** (1971),Ek-3, no: 51.

¹⁰⁹⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 5, 109.

¹¹⁰⁰ MAMA, V; no: 181, R21.

¹¹⁰¹ MAMA, V; no: 155.

¹¹⁰² Bölgedeki dinsel anıtlarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. C.H.E. Haspels, **The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments**, I-II, Princeton, 1971 ve T. T. Sivas, **Phryg Kaya Anıtları**, Eskişehir, 2000.

kadar Frig kökenli olsa da, Roma döneminde geliştirilmişlerdir. Burada “geliştirmekten” kastedilen şey, Frig döneminde tek kişilik yapılan mezarların, Roma döneminde birden fazla insan için kullanılması yönünde çalışma yapılmasıdır. Bunun dışında II. yüzyıla tarihlenen oda mezarları da vardır.

Önemli oda mezarları arasında; Yazılıkaya’daki oda mezarları; Dağlık alanların batısında, Göcenoluk yakınlarında Zahren Deresi’ndeki eserler; Hamam Kaya ve İncik Köy’dekiler; Meros’daki “Solon’un Mezarı”; Delikli Kaya; Körestan; Koz Kaya; Büyük Yayla ve Fethiye köyleri arasındakiler; Güllü Ören ve Yapıldak’ta oda mezarları gösterilebilir.

4. 6. Monoteist Döneme Geçiş Süreci

Bölgede monoteist eğilimlerin olduğuna dair yada en azından pagan dönemden monoteist döneme geçiş sürecini gösteren epigrafik ve arkeolojik malzeme ele geçirilmiştir. Ancak yukarıda tartışıldığı gibi, pagan yazıtlarla monoteist eğilimli yazıtları en azından erken dönemler için birbirinden ayırmak kolay değildir. Üzerinde haç işareti olan eserlerin hepsine Hristiyan anıtı demek kimi durumlarda yanıltıcı olabilmektedir. Zira pagan anıtlar üzerinde de benzer işarete rastlanmaktadır. Bunun dışında pagan anıtlar üzerinde görülen asma ve üzüm salkımı gibi eserlerin daha sonradan monoteist anıtlarda da kullanılması karışıklığı iyice arttırmaktadır.¹¹⁰³

Hristiyanlık dönemine tarihlenmiş kimi yazıtlar da oldukça tartışmalıdır. Zira benzer ifadeler pagan yazıtlar üzerinde de görülebilmektedir. Örneğin;

“...suçlarımıza karşı lütuflar ol!”¹¹⁰⁴

“Tanrım yardım et! Yalvararak yanına geliyoruz. Georgas, Domnes, Ioannes’in ...rahip Ioannes’in ve Ammias...”¹¹⁰⁵

“Tanrım yardım et! Gorgos’un erkek kardeşi Zotikos”¹¹⁰⁶

“Timoteos, oğlu Polydoros anısına...”¹¹⁰⁷

“kulun Onesimos ve Hermeos oğlu Sophranios burada yatıyor”¹¹⁰⁸

“Tanrım! Kulun Kostantinos’a yardım et!”¹¹⁰⁹

¹¹⁰³ MAMA V; no: R19.

¹¹⁰⁴ MAMA, V; no: 310.

¹¹⁰⁵ MAMA, no: R.13.

¹¹⁰⁶ Haspels, a.g.e. (1971), no: 24.

¹¹⁰⁷ Haspels, a.g.e. (1971), no: 44.

¹¹⁰⁸ Haspels, a.g.e. (1971), no: 106.

“Tanrı hizmetkarı Mikhael, burada yatıyor”¹¹¹⁰

Bölgede, Bizans dönemine tarihli eserler üzerinde biraz daha rahat konuşulabilmektedir. Örneğin Seyitgazi ve çevresinde ele geçen Bizans mimari eserlerine ait parçalar¹¹¹¹ yada V. ve VI. yüzyıllara tarihli yazıtlar şöyledir;

“Mesih’in kölesi Nikephos, İsa Mesih, Johannes”¹¹¹²

“Papaz yardımcısı Nilos...”¹¹¹³

“Bu eser piskoposumuz Johannos zamanında tüm dürüst ruhban için inşa edildi”¹¹¹⁴

İnli’de kaya kilisesi üzerindeki yazıtta geçen; “(Bu anıt) Tanrım! Tanrı’nın hizmetkarları Konstantinos oğlu Konstantinos ve Astefanos oğlu Mikhael oğlu Mikhailos’undur. Amen! Tanrım onları kurtar!”¹¹¹⁵

şeklindeki ifadeler daha belirgin olduğundan, olasılıkla pagan dönemden farklı eserler olarak değerlendirilebilir.

Cox ve Cameron da benzer şekilde veri eksikliğinden dolayı konu hakkında bir çok kez herhangi bir teori geliştirememişlerdir. MAMA ekibine göre, bütün bölgede ele geçmiş ve kesinlikle Hristiyan anıtı olan Constantin dönemi öncesi yalnızca bir tek anıt vardır ki o da montanist bir mezar taşı yazıtıdır.¹¹¹⁶ Seyitgazi’de ele geçen bu stel üzerindeki yazıtın başında yer alan Π harfinin sembolize ettiği anlam üzerine farklı yorumlar vardır. Bu işaret, yazıtı hazırlayan taş ustasının işareti olabileceği gibi, Montanist bir işaret de olabilir.¹¹¹⁷ Tabbernee eserinin sonunda verdiği genel değerlendirmede bu yazıtın büyük olasılıkla bir Montanist cemaatin yapmış olduğu eser olduğunu vurgulamaktadır.¹¹¹⁸

¹¹⁰⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 90.

¹¹¹⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 114.

¹¹¹¹ **MAMA, V**; no: 164, 166, KB.12

¹¹¹² **MAMA, V**; no: 165.

¹¹¹³ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 42.

¹¹¹⁴ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 53.

¹¹¹⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 89.

¹¹¹⁶ Cox ve Cameron, bu yazıt ile Seyitgazi’de ele geçirilmiş yazıtın (**MAMA, V**, no: 260) belki birleştirilebileceğini belirtmektedirler. Onlara göre aslında bir bakıma bu bölgede ve Aezani’de Hristiyan toplumu daha dikkatli olmuş ve olasılıkla genelde küçük topluluklar olarak kalmış gibidirler. Bu nedenle de eserler üzerinde kendilerini pek fazla ifşa etmemeye çalışmışlardır. **MAMA, V**; s.xxxiii.

¹¹¹⁷ **MAMA, V**; no: 260, ss. 122 – 123: Nacolea’daki Montanist hareket için bağımsız kanıtlar olmadığı için, var olan bu stel Yahudi yada Yahudi – Hristiyan bir yazıt olabilir. Tabbernee’ye göre, ancak hemen belirtmek de yarar vardır ki söz konusu yazıtın Montanist bir cemaate ait olma olasılığı gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim, az da olsa kimi kanıtlar mevcuttur. Çünkü Dorylaeum’da Π sembolünü iki kez kullanan mezar sahipleri Montanist bir cemaatin üyesi olduklarına göre, Nacolea’da da bu gruba ait kişilerin olabileceğini düşünmek pek de yanlış olmasa gerektir. Bkz. M. Tabbernee, **a.g.e.** (1997) s. 329.

¹¹¹⁸ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997) Ek – 1.

Resim 25 : Montanist olduğu düşünölen yazıt
(Kaynak: W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), s. 328)

Montanist cemaat dışında Erten’de bir kayanın üzerindeki yazıtta geçen; “*Novatianların kilisesinin kutsal tanrısının öğrencisi Aleksandros’un oğlunun anıtı*”¹¹¹⁹ ifadesi, Cotiaeum ile Nacolea arasındaki bölgede bu gruba ait topluluklar olup olmadığı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Zira bilindiğı gibi Novatianların merkezi olarak kabul edilen Cotiaeum ile bu merkez çok yakındırlar.

Her ne olursa olsun, pagan süreçten monoteist sürece geçiş çelişkilerle doludur. Bu noktada belirli kentlere ve bölgelere bakarak bütün Anadolu’nun V. yüzyılın başlarında paganizmi terk ettiğı sonucuna varmak yanlış bir yaklaşım olur. Zira Hıristiyanlık her yerde ilerleme – yayılma içine girmemiştir. Buna en güzel örneklerden biri Constantine döneminde, IV. yüzyıl başlarında Orcistos kenti ile Nacolea kenti arasında yaşanan sorunlar sırasında ortaya çıkan gelişmelerdir. Nacolea, sınırlarını Dorylaeum’a kadar genişletmeye çalışırken, Orcistos kentini de bölgesi içine alınca, Orcistos halkı buna itiraz etmiştir ki halkın büyük çoğunluğunun Hıristiyan olduğu Orcistos ile pagan Nacolea arasındaki sürtüşme imparatorluk merkezine dek gitmiştir. Hıristiyan Orcistos halkı, imparator Constantine’in kendilerini dinleyeceğini düşünerek konuyu ona bildirmişlerdir. Constantine de kendilerine ayrıcalık tanımıştır. İlginçtir ki

¹¹¹⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 50.

pagan Nacolea halkı, Constantine'den sonra imparator olan ve paganizmi yeniden yaymayı planlayan Iulian'a (Iulian Apostate) bir onur yazıtı dikmiştir.¹¹²⁰

5. TOPLUMSAL YAPI

Diğer Epiktetos merkezleri gibi, Nacolea çevresi yazı öncesi dönemlerden itibaren farklı kültürleri içinde barındırarak günümüze kadar değişik bir çok topluma ev sahipliği yapmıştır. Küllüoba kazılarında da anlaşıldığı gibi bölgede uzun süredir yerleşim görülmektedir. Kalkolitik Çağdan itibaren hemen hemen kesintisiz olarak toplumsal gelişmelere sahne olan Nacolea'nın Roma İmparatorluk tarihindeki yaşadığı süreci en iyi yansıtan kaynaklar yine epigrafik eserlerdir.

Toplumsal açıdan bakıldığında Nacolea ve çevresindeki gruplar arasında ilişkileri belirlenmesi noktasında en önemli faktörün din olduğu görülmektedir. Bu noktada yazıtlar üzerinde etnik tanrı adlarının yer alması yada birden fazla tanrının aynı anda yazıt üzerinde görülmesinin sosyopolitik nedenleri olduğu düşünülmektedir. Çünkü etnik tanrılar yada tanrıçalar, toplulukların varoluş ve bir arada olma sebebidir. Aynı zamanda böylelikle, ana kent Nacolea ile bir birlikteliğin işaretidirler.

Gündelik yaşam içinde yaşadıkları mekanın ve içinde bulundukları topluluğun daha iyi hale gelmesinde “dinsel güçler”, hep öncelikli yardım istenen varlıklar olmuşlarsa da¹¹²¹, kimi zaman bir araya gelip ortak kullanacakları mekanları yaratmada aralarındaki dayanışma ile halletmişlerdir¹¹²².

Yazıtlardan anlaşıldığı kadarı ile bölge topluluklarının yaşam tipi kabile örgütlenmesi şeklindeydi. Nitekim adını Parthenius Suyu'ndan alan kabilelerden biri Partenias (Παρθενιάς) kabilesi idi ve üstelik Roma, bu kabileye resmi bir görev de vermiştir.¹¹²³

Kabile örgütlenmesi yanında bölgede köy ve koloni yerleşimleri de mevcuttu. Toponim kısmında da tartışıldığı gibi, kolonilerin ne şekilde ortaya çıktıkları bir

¹¹²⁰ S. Mitchell, **a.g.e.** (1993), II, ss. 61-62.

¹¹²¹ **MAMA**, V; no: 175, 176, 177, 184, 210, 217, 218, 220, 221, 222, 228, 229, 230, 231, R14,

¹¹²² Ortak çalışma (belki kamu binasının bir bölümünün inşası) ile ilgili olarak, Malatça Köyü'nde ele geçirilen yazıt şöyledir; “*Uğurlar olsun! Hamamdaki soyunma odası için kendilerine bildirilen kadar katkıda bulundular. Diotos'un oğlunun emri uyarınca Diotes ve Asklepiades... Asklepiades.... 5000 denarius harcayarak...*” Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-3, no: 88.

¹¹²³ **MAMA**, V; no: 204: Yazıt şöyledir; “*Baş magistrat Marcus Iulius Ibucus ... ve Marcus'un ikinci oğlu ve meslektaşını ve Parthenias klanını ve genç Titus Ailius Hermes'i onurlandırdı. Klanın curator'u Apollonios Anthos iken, kendilerinin yazmanı ve hayırseveri olarak Titus Ailius Hermes'in oğlunu bu işlerle görevlendirdi*” Buradaki *curator*, “kabilenin yöneticisi” anlamındadır. Dorylaeum ve Midaëum'da da böylesi kabileler olduğu bilinmektedir. D. Magie, **RRAM**, II, s. 1008.

dereceye kadar belli iken, köylerin örgütlenmeleri konusunda yine referans olarak alacağımız yazıtlar, buraların da dinsel merkezli bir örgütlenme yaşadıklarını göstermektedir.¹¹²⁴

5. 1. Sosyopolitik Gruplar

İmparatorluk mülklerinin ve koloni yerleşimlerinin olduğu bir bölgede toplumsal yaşamdaki çeşitlilik hemen kendini göstermektedir. Gerek dinsel ve gerekse adlardaki zenginlik yazıtlara yansımıştır. Frig adı taşıyan birisi, aynı bölge içinde Roma'dan¹¹²⁵ yada Rodos'tan¹¹²⁶ gelmiş birileri ile aynı dönemde buluşmuştur.

Bölgenin en önemli sosyopolitik grubu olarak konsüller ve hatta onların eşleri¹¹²⁷ ile Nacolea'da ikamet eden vergi memurları¹¹²⁸ gelmektedir. Ardından toplumsal yaşamda çok önemli rol oynayan grup ise hiç şüphesiz ki rahiplerdir.¹¹²⁹

Bunların yanında bölge içerisinde kimi yerleşimlerdeki varlıkları bir yazıt ile kanıtlanan gizemli kült toplulukları¹¹³⁰ ve genç erkeklerin bir araya gelerek oluşturdukları efebelerdir. Hatta kendi önderlerini seçme ve onurlandırma hakkına sahip olan bu grup kendilerine *αὐδρεῖς* (yiğit, savaşçı) demektir.¹¹³¹ Erkeklerin bir araya gelip oluşturdukları böylesi gruplar da aslında yine temelinde kabile örgütlenmesi anlayışına dayanmaktadır. Üstelik kendilerine verdikleri sıfat da bu durumu güçlendirmektedir. Olasılıkla içinde bulundukları topluluk ile ilgili bir çeşit karar alma meclisi gibi bir oluşumdur.

Dorylaeum'da olduğu gibi Nacolea'da bölgesinde de onur yazıtları vardır. Seyitgazi'de ele geçirilen onur yazıtlarından birisi imparator için diğerleri de bölge yöneticileri için dikilmiştir. İmparator için yapılan ve Seyitgazi'de ele geçirilen onur yazıtı şöyledir; “*Nacolea'nın en seçkin kenti, karanın ve denizin efendisi Titus Pholuios Iunios Quetius'u övdü*”¹¹³²

Diğer yazıtlar ise;

Orhaniye Köyü'nde ele geçirilen Roma İmparatorluk dönemine tarihli yazıt, diğer yerlerde ele geçirilen buluntularla karşılaştırıldığında, biçimi ve stili açısından

¹¹²⁴ MAMA, V; no: 184, R.14.

¹¹²⁵ MAMA, V; no: 201, 211, 213b, 229, 240, 248: Haspels, a.g.e. (1971), no: 31, 37.

¹¹²⁶ MAMA, V; no: 268.

¹¹²⁷ Haspels, a.g.e. (1971), no: 28, 29.

¹¹²⁸ CIL III, 00352 (s. 1268): CIL 03, 07000: MAMA, VII; no: 305

¹¹²⁹ Haspels, a.g.e. (1971), no: 5, 51.

¹¹³⁰ MAMA, V; no: KB.6.

¹¹³¹ MAMA, V; no: 205, 241: W. M. Ramsay, a.g.m. (1882), ss. 125-126.

¹¹³² MAMA, V; no: 199.

yazıtın yazıldığı yerleşimin zenginliğini ve kültürel gelişmişliğini açıkça ortaya koymaktadır. Yazıtın usta birisi tarafından hazırlandığı bellidir. Yazıtta; “*Selam Melanoi halkı! Uğurlar olsun! Efendi (Tanrı) İmparatorların zaferi için Sebastosların kölesi Eutyhces, Tanrı Apollon’u güzel bir sunakla onurlandırmak için, Melanoi halkının cebinden, halk adına (bunu) dikti*”¹¹³³ yazmaktadır.

Malatça Köyü’nde ele geçirilen imparatorluk dönemine tarihli onur yazıtlarıdır. Birinci yazıtta; “*Uğurlar olsun! Meirenlilerin katoikiası, yüce Kornelia Saloneina’yı onurlandırdı*”¹¹³⁴; ikinci yazıt da; “*Uğurlar olsun! Meirenlilerin katoikiası, hayırsever ve eyaletin kurtarıcısı çok etkili bir yönetici olan Flavius Optimus’u onurlandırdı*”¹¹³⁵ yazmaktadır.

5. 2. Sosyoekonomik Gruplar

Bu kesimde değerlendirilmesi gereken ilk grup hiç şüphesiz ki büyük toprak sahipleridir. Kuyucak’ta ele geçen yazıtlar Serea bölgesi denilen yerde ayrıcalıklı büyük toprak sahiplerinin varlığını göstermektedir.¹¹³⁶ Bunun yanında Nacolea’da yaşayan resmi memurlar ve onların aileleri de toplum yaşamında önemli rol oynamışlardır.¹¹³⁷

Bunların dışında bölgede ağırlıklı olarak tarım ile uğraşılması çiftçi grubunun da yoğun bir grup olduğuna işarettir. Yazıtlar üzerinde de açıkça kendilerini çiftçi olarak adlandırmaktadırlar.¹¹³⁸ Çiftçiler ile birlikte bölgede anılması gereken bir diğer grup çobanlardır. Hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı bilinen bir bölgede bu gruba gereksinim duyulduğu açıktır. Yazılıkaya’da Agdistis kutsal alanında ele geçirilen küçük bir mermer stel üzerindeki başlıklı pelerin giymiş figür, ilk bakışta tanrı Telesphoros gibi algılansa da, büyük olasılıkla adağı yapan çobanın kendisini simgelemektedir. Figürün diğer tarafında bir vahşi bir hayvan ve olasılıkla çobanın köpekleri gözükmektedir.¹¹³⁹

¹¹³³ Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 169: Ek-3, no: 51.

¹¹³⁴ **IGR**, IV; 593: Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-3, no: 86.

¹¹³⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-3, no: 87.

¹¹³⁶ **MAMA**, V; no: 175, 177, 178, 184, 185.

¹¹³⁷ **MAMA**, V; no: 197.

¹¹³⁸ **MAMA**, V; no: 213, Haspels, **a.g.e.** (1971), I, Ek-III, no: 41.

¹¹³⁹ Haspels, **a.g.e.** (1971), I, s. 189. Frigya dağlık alanlarındaki Malos’tan (Orhaniye) gelen, olasılıkla üzerindeki çoban tarafından, efendileri, hayvanları ve köpekleri adına Μητηρ Μαλινή’ye adanmış bir stel, bu stel ile karşılaştırılabilir. **SEG**, XV; 787. Aşağı Ilıca’daki yazıt için bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971), Ek-III; no: 135.

Nacolea epigrafisinin toplumsal açıdan şaşırtıcı bir özelliği imparatorluk köleleri ve azatlı köleleri gösteren bir çok yazıt içermesidir.¹¹⁴⁰ Sınırları oldukça genişlemiş ve geniş imparatorluk mülklerine sahip bölge içinde özellikle azatlı köleler Nacolea'ya büyük yardımlarda bulunmuş olan vatandaşlar olarak gösterilmişlerdir.¹¹⁴¹

Bu azatlı kölelerden bir tanesi *exactor*'luk gibi oldukça kazançlı bir meslekle uğraşan P. Aelius Claudianus Niger idi. II. yüzyılın ortalarında bu kurumun başında bulunan Niger, aile mezarına diktirttiği mezar taşında bu durumu açıklamaktadır. Niger, buradaki yazıtta kendisini, aynı adı taşıyan babası Niger'den, νεώτερος epitetini kullanarak ayırmaktadır. Babası Niger de olasılıkla bölgede tanınan biri ve aynı görevle iştigal eden biri olmalıydı. Ancak, üçüncü bir kölenin aynı adla aynı kurumda görev yapıp yapmadığı bilinmemektedir. Yazıttan anlaşılan Niger'in Romalı efendisi tarafından özgürlüğüne kavuşturulduğu ve ardından T. Aelius Aurelius adını aldığıdır. Adı geçen kölenin özgürlüğüne kavuşturulduğu dönem, T. Aelius Antoninus'un egemenliği sırasında olmuş olmalıdır. Zira buradaki Aurelius adı, her ne kadar bir imparatorluk unvanı parçası olmasa da, yine de imparatorun aile adıdır. Efendisinin evinde doğan köle bu nedenle hem görevi hem de ailenin adını almış olabilir. İş başına geldikten sonra kendisini onurlandırmak için bir heykel dikilmiştir. Nacolea halkı, heykel parasının Roma devleti tarafından ödendiğini ısrarla ifade etmektedirler. Zengin erkeklere bahşedilen onur heykelleri genelde alıcıları tarafından ödenirken, yazıtın stilinin de gösterdiği gibi nadir şekilde görülen bazı yardımlar Claudianus tarafından yerine getirilmiştir. A. D. Mordtmann tarafından yayınlanan yazıtta Nacolea halkı gayet açık bir şekilde Claudianus'un kendi vatandaşları olduğunu açıklamaktadır. Niger'den sonra Commodus yönetimi altında *exactor* memurluğunun, azatlı Craterus tarafından yapıldığı Latince bir yazıtta belirtilmektedir.¹¹⁴²

Bölgede her ne kadar yazıtlar üzerinde adları geçmese de, Seyitgazi'nin dışında ele geçirilen üç adet mezar steli üzerindeki betimlemede, *palastra* ile ilgili malzeme (sandalet, banyo kesesi, vb) görülmektedir. Buna göre, bu kişilerin spor ile uğraşan ya da askerlikle uğraşan kişiler oldukları üzerine bir tahmin yürütülebilmektedir.¹¹⁴³

5. 3. Aile Yapısı

¹¹⁴⁰ MAMA, V; s.xxviii, MAMA, V; no:151, 197, 201, 202 (=IGR, IV;543 ve 544), 203 (CIG, 3818), 240, R18, R19, R20: Haspels, a.g.e. (1971), no: 54, 105, 135.

¹¹⁴¹ MAMA, V, no: 202, 203.

¹¹⁴² W. M. Ramsay, a.g.m. (1882), s. 122; A.D. Mordtmann, Münch. Gel. Anz., 1860'dan alıntı Ramsay, a.g.m., s. 122. Craterus için bkz. CIL, III, 349.

¹¹⁴³ M. Waelkens, a.g.e., (1986), no: 297, 298, 299, 304.

Diğer merkezlerde olduğu gibi ataerkil yapının olduğu Nacolea'da¹¹⁴⁴ anneye göre belirlenmiş kız adlarına rastlansa da,¹¹⁴⁵ genel nüfus içerisinde pek önemli bir sayı oluşturmamalarından dolayı ve de söz konusu stelleri bölgedeki varlıklı Romalı yönetici eşlerinin diktirtmiş olması, kadının genel anlamdaki durumunun iyi olduğunu söylemek için yetersiz kalmaktadır. Ancak yine de birçok yazıtta, evliliğe ve aileye yapılan önem vurgulanmıştır.¹¹⁴⁶ Nacolea'da da yazıtlardan çocuğa önem verildiği ve aynı zamanda, diğer merkezlerde olduğu gibi evlatlık alma olgusunun kısmen de olsa varolduğu görülmektedir.¹¹⁴⁷ Birinci dereceden ilişkiler dışında, yakın akrabalık bağlarının gösteren terimler de yazıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim yazıtlar üzerinde; torunlara,¹¹⁴⁸ ve geline¹¹⁴⁹ şeklinde adaklar dikilmiştir.

Toplumdaki yaşam süresi hakkında bilgi veren yazıtlar, “*zamansız ölen*” gibi ölüm ibareleri yanında,¹¹⁵⁰ sıklıkla yaşların belirtilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Seyitgazi’de ele geçen yazıtta “...otuz dört yıl yaşamış kocası Aurelios Asklepios ve on altı yıl yaşamış olan kızı...”¹¹⁵¹; yine Seyitgazi’den bir yazıtta; “On iki yaşında ölen...”¹¹⁵²; Akoluk’ta ele geçirilen yazıtta; “...yirmi dört yaşında göçen oğlu ...”¹¹⁵³; Türkmen Baba tepesinin en üst kısmında Gülle Dere denilen mevkide ele geçirilen yazıtta; “...kırk yaşını dolduran büyük oğlu...”¹¹⁵⁴ Farklı yaş gruplarından ölümler görülmektedir. Yazıtların üzerinde ölüm sebepleri ile ilgili herhangi bir açıklama yoktur.

Nacolea halkının giysileri hakkında da yine yazıtlar üzerindeki betimlemeler yardımcı olmaktadır. Buna göre; başlık¹¹⁵⁵ takmış olabilecekleri, kıyafet konusunda tunik ve kitonu tercih ettikleri,¹¹⁵⁶ ayakkabı¹¹⁵⁷ veya sandalet¹¹⁵⁸ kullandıkları da bilinmektedir.

¹¹⁴⁴ MAMA, V; no: 19, 151, 152, 156, 176, 178, 179, 181, 182, 184, 186, 209, 212, 216, 218, 219, 221, 229, 238, 243, 244, 245, 267, R.6, R.9, R.14, R.15, R.16, R.17, R.18, R.19, R.21, R.27, KB8, KB9: C.H.E. Haspels, a.g.e., no: 7, 9, 11.

¹¹⁴⁵ MAMA, V; no: 233, 263, 265, 266, 270, R25.

¹¹⁴⁶ MAMA, V; no: 156, 158, 176, 178, 179, 181, 182, 184, 186, 214, 220, 227, 228, 229, 236, 237, 243, 246, 248, 249, 251, 253, 256, 258, 267, 308, R6, R7, R10, R11, R12, R15, R16, R24, R26, R27, R29, KB8, KB9: Haspels, a.g.e. (1971), no: 16.

¹¹⁴⁷ MAMA, V; no: 187, 276.

¹¹⁴⁸ MAMA V, no: 207, 276.

¹¹⁴⁹ MAMA V, no: 269, 271.

¹¹⁵⁰ MAMA, V; no: 250: Haspels, a.g.e. (1971) no: 105, 113.

¹¹⁵¹ MAMA, V; no: 249.

¹¹⁵² MAMA, V; no: 276.

¹¹⁵³ Haspels, a.g.e. (1971) no: 106.

¹¹⁵⁴ Haspels, a.g.e. (1971) no: 117.

¹¹⁵⁵ MAMA, V; no: 213b.

¹¹⁵⁶ M. Waelkens, a.g.e., (1986), no: 319.

¹¹⁵⁷ MAMA V; no: 267, 282, 286, 288.

Nacolea’da toplumsal yapı ile ilgili olarak ipucu sağlayan bir diğer unsur da yazıtlardaki insan adlarıdır. Adlarla ilgili olarak en başta bölge coğrafyası etkisini göstermektedir. Nitekim yukarıda da değinildiği gibi bir kabile, adını Parthenios Suyu’ndan almıştır.¹¹⁵⁹ Bunun yanında sıklıkla tanrı ve tanrıça adlarının kullanımı söz konusudur: Απολλων ve türevleri¹¹⁶⁰, Ηλιος¹¹⁶¹, Ασκληπιός ve türevleri¹¹⁶², Ερως¹¹⁶³, Ερμης¹¹⁶⁴ Ηρακλας¹¹⁶⁵, Μουσαιος¹¹⁶⁶, Αφροδεια¹¹⁶⁷, Διονύσιος¹¹⁶⁸ Bu noktada ilginçtir ki Frigya bölgesindeki en yaygın tanrıçalardan biri olmasına rağmen tanrıça Cybele, kişi adları içerisinde pek fazla kendini göstermez.¹¹⁶⁹

Orhaniye Köyü’nde ele geçirilen Roma dönemine tarihli parçalar üzerindeki yazıtlar mezar kitabesi olup, Frig dili özellikleri taşıyan lanet duaları içermektedir.¹¹⁷⁰ Benzer şekilde Orhaniye Köyü’nün kuzey doğusunda bulunan Erten’de ele geçirilen başka bir mezar kitabesinde geçen (βεκος) sözcüğü, Frig dilinde “ekmek” anlamına gelmektedir.¹¹⁷¹

Bölgede ele geçen yazıtlar üzerinde görülen kimi adların, o dönemki Romalı yöneticilerin adından alınarak yapıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bunlardan bir tanesi, “*Bolos*” (Βόλος) adıdır ki bu ad çok büyük olasılıkla Vespasian döneminde bölgede prokonsüllük yapan Vettius Bolanus’dan gelmektedir.¹¹⁷² Benzer şekilde diğer bir ad da, Nacolea’da farklı yerlerde rastlanan “*Anikia*” (Ανικία) adıdır. Bir Anikia Maksimus, I. yüzyılda Pisidya Antakyasında bir diğeri de Trajan döneminde Bithynia’da yöneticilik görevi yapmıştır.¹¹⁷³ Yazıtlarda sıklıkla geçen bir ad olan “*Onesimos*” adı, Caracalla yönetimi sırasında bir *archon* olarak Nacolea sikkesinde görülmektedir. Öte yandan, bir diğer ad olan “*Aurelia*” adı da durumu netleştirmektedir. Aurelia, imparator Marcus Aurelius’tan sonra doğmuş olmalıdır. Çünkü bu imparatorun

¹¹⁵⁸ MAMA, V; no: 131, 187, 195: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 298, 299, 304, 306, 310, 323.

¹¹⁵⁹ MAMA, V; no: 204.

¹¹⁶⁰ MAMA, V; no: 209, 218, 243, 259, 260, 262, R.6, R.12, R.18: Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 7, 8.

¹¹⁶¹ MAMA, V; no: 230, 267: Haspels, **a.g.e.** (1971), no: 9.

¹¹⁶² MAMA, V; no: 218, 220, 230, 245, 249, 252, 269

¹¹⁶³ MAMA, V; no: 230

¹¹⁶⁴ MAMA, V; no: R.11.

¹¹⁶⁵ MAMA, V; no: 238, R.18.

¹¹⁶⁶ MAMA, V; no: 259.

¹¹⁶⁷ MAMA, V; no: 261.

¹¹⁶⁸ MAMA, V; no: 29, 262, KB.7

¹¹⁶⁹ MAMA, V; no: 213.

¹¹⁷⁰ Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 170: Ek-3, no: 56, 57:

¹¹⁷¹ Haspels, **a.g.e.** (1971) I, s. 170: Ek-3, no: 45. “Ekmek” sözcüğü için bkz. **Hdt.**, II; 2.

¹¹⁷² MAMA, V; no: 229, s. 110. Bolos bölgede seyrek kullanılan bir addır. Aezani’de de Bulas adına rastlanmıştır. Bulas adı, büyük olasılıkla Bulanos (Βολανός) sözcüğünden türemiştir. Aezani’de yine bunun örneği görülmektedir. Bulas için bkz. **CIG**, 3846; Bulanos için bkz. **CIG**, 3846, **IGR**, iv, 587.

¹¹⁷³ MAMA, V; no: 234, s.113. Kuyucak’taki Anikia için bkz. MAMA V; no: R.7.

adı zamanında eyaletlerde oldukça popüler olmuştur.¹¹⁷⁴ Yine yazıtlardan birinde görülen “*Kotta*” adı Ramsay’e göre 30 yılı civarında Asya eyaletinde prokonsüllük yapan M. Aurelius Cotta Maximus Messalinus’un adından gelmektedir.¹¹⁷⁵

Bölgede saptanan adlar arasında Romalı adların yoğunluğu da dikkat çekicidir. Örneğin bir yazıt üzerinde görülen Optimo (Ουπτιμου) tahminen Οπτιμου’dan türeme Romalı bir adı araştırmacıları yanlışlığa itmektedir.¹¹⁷⁶ Bunun yanında; “*Valerius*” ve “*Lukeilia*” da Latin adlarıdır.¹¹⁷⁷

Genelde Frigya’da sıklıkla görülen adlara da yazıtlar üzerinde rastlanmaktadır. Örneğin; Babos, (Βαβος), adı Kuzey Frigya ve Kuzeybatı Galatya’da sıkça görülen bir addir.¹¹⁷⁸ “Babas” (Βαβας) da çok büyük olasılıkla bir Frig adıydı. Ramsay’e göre kesinlikle özgün bir Anadolu adı olan bu sözcük, Frigya’da dişil formda görülen erken dönem adlardan “Bambo” ve “Banba” adlarına kadar geri gitmektedir. Zamanla, “m”, yerine “b” harfi kullanılmıştır ki bu da Anadolu’da gözlenen bir durumdur.¹¹⁷⁹ Yine bir yazıtta geçen Ulpia Sabis de olasılıkla imparator ya da sahipleri tarafından azat edilmiş bir kadındır. Burada kadının ikinci adı, Σαβίνα’dan türetilmiş ve Frig kökenliymiş gibi durmaktadır. Yazıt üzerindeki adlar, yazıtı II. yüzyılın ilk yarısı ya da III. yüzyılın ilk yarısına tarihlemektedir.¹¹⁸⁰ Seyitgazi’de ele geçen bir yazıttaki “*Askaios*,”¹¹⁸¹ adı da ilginç bir durum ortaya koymaktadır. Çünkü bu ad, Frigyalı bir kahramanı işaret edip, daha da ötesi Ἀσκαῖνός veya Ἀσκαῖνός Frig tanrısı Men’in epiteti olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁸² Frig kökenli olduğu düşünülen ve Roma döneminde de kullanıldığı kabul edilen bir sözcük de Ξευνά adıdır. Bu adın neo-Frig bir sözcük olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmalıdır.¹¹⁸³

¹¹⁷⁴ W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 126.

¹¹⁷⁵ **MAMA**, V; no: R.24, s. 24.

¹¹⁷⁶ **MAMA**, V; no: 235, s. 113.

¹¹⁷⁷ **MAMA**, V; no: 240.

¹¹⁷⁸ **MAMA**, V; no: 253, s. 120.

¹¹⁷⁹ W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 126. Ramsay, burada Pisidya sınırındaki Ormelion’da ele geçen bir yazıttaki “Ouasouas”ı, “Babas” sözcüğünün farklı bir yazılışı olarak açıklamaktadır. Bu adın dişil formu “Babo” olarak karşımıza çıkmaktadır. (**CIG**, 4142). Belirli bir soydan geldiğini gösteren ad olarak (*patronymic*) “Babaeides” Pisidia’daki Baris’te kişi adı olarak kullanılmıştır. “Boubon”, Likya’da kullanılmıştır. “Boubôn”, Cibyra bölgesinde, “Bubassos” ise Caria bölgelerindeki kentlerdir. Midas mezarındaki yazıtta ya da Phrygia bölgesindeki başka yerlerde karşımıza çıkan “Baba” sözcüğü, ilk sözcük olup olasılıkla özel bir addir. Ancak unutulmamalıdır ki Anadolu kendine özgü geniş ad terminolojisi içerisinde, bazen adlar bir kahramandan, bazen bir tanrıdan türetilmektedir. “Boubo” adı Demeter efsanesindeki kadın kahramanın adıdır ve bazen *Iambe* olarak da gözükmektedir. Ne olursa olsun bu ad, bu kültürün asıl bölgesinde, yani Anadolu’da bilindik bir addir. W. M. Ramsay, **a.g.m.**, (1882) s. 126.

¹¹⁸⁰ **MAMA**, V; s. 153. ve no: R.16.

¹¹⁸¹ **MAMA**, V; no: 271.

¹¹⁸² W. M. Ramsay, **a.g.m.** (1882), s. 127.

¹¹⁸³ **MAMA**, V; Ek.R.7.

Kimi adlar bölgede yoğunluk göstermektedir. Örneğin, Sokrates¹¹⁸⁴ yada “*Manes*” (Μανης) adı Frigya’da oldukça yaygın adlardır. Olasılıkla Yazılıkaya’da ele geçirilen, şu an Afyon Müzesi’nde bulunan tüf taşı bomos üzerindeki yazıtta geçen “*Manon*” adı da bu isimden türetilmiştir¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁴ **MAMA**, V; no: 178. Bkz. **MAMA**, V; Ek-R.9 – Ek .R.10.

¹¹⁸⁵ Haspels, **a.g.e.** (1971) no: 11.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MIDAEUM

1. TOPONİM VE TOPOGRAFYA

1. 1. Adı (Μῑδαῖών)

Midaem yerleşmesinin adına edebi birkaç kaynağın dışında bazı yazıt ve sikkeler üzerinde rastlanmaktadır. Merkezin adı Muttalıp'da¹¹⁸⁶, Karahöyük¹¹⁸⁷ ve Alpu civarından¹¹⁸⁸ ele geçirilen yazıtlar üzerinde Μῑδαῖών şeklinde görölmektedir.

Sikkeler üzerinde ΜΙΔΑΕΩΝ olarak belirtilmiştir. Çok iyi bilinen istisna bir sikke üzerinde TON KTICTHN MIDAEIC yazmaktadır. Özellikle imparator Macrinus ve Diadumenian dönemlerine ait sikkeler üzerinde Midaem ve Dorylaem arasında benzer lejantlarda kullanılmıştır.¹¹⁸⁹ Sikkelerde adının kral Midas ile olan ilişkisini doğrularcasına bu kral ile birlikte geçer. Bu nedenle hemen hemen bir dönem hep aynı betimleme kullanılmıştır. Sikkenin bir yüzünde Roma imparatorunun resmi diğer tarafında ise başında defne tacı ile Midas ve Midaem kentinin adı. Gordian III dönemine tarihli bir sikkenin bir tarafında kentin babası olarak belirtilen Gordian görölmektedir. Lucius Verus ve Maximus dönemlerine tarihli sikkeler üzerinde de bir tarafında imparatorlar diğer tarafından ise aynı şekilde başlığı ile birlikte Midas yer almaktadır.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁶ MAMA V; no: 60.

¹¹⁸⁷ CIG; III, 4120 – 4124

¹¹⁸⁸ CIG, III, 4141 - 4148

¹¹⁸⁹ Aulock, a.g.e. (1987), II, s. 34: ΜΙΔΑΕΩΝ yazan sikkeler no: 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851.

¹¹⁹⁰ Aulock, a.g.e. (1987), II, s. 30 ve no: 749, 827, 831.

Resim 26 : L. Verus dönemi sikke üzerinde Frig başlığı ile Midas
(Kaynak: <http://www.forumancientcoins.com>, erişim tarihi Haziran, 2006)

Antik dönem edebi eserleri açısından bakıldığında da bu yerleşim yerinin adı hakkında pek fazla bilgi olmadığı görülmektedir. Plinius, eserinde Frigya'nın en ünlü "şehirleri" arasında Μιδαιων yerleşiminin adını verir.¹¹⁹¹ Strabon ise Frigya Epiktetos'un "kentlerinden" biri olarak gösterdiği yerleşimin adını (Μιδαιων)¹¹⁹² şeklinde yazmıştır. Bunun dışında Midaëum yerleşmesi diğer antik dönem ve Bizans yazarlarında da benzer yazılım ile geçmektedir.¹¹⁹³

1. 2. Konumu

Bugünkü Karahöyük Köyü olarak kabul edilen Midaëum'un konumu konusunda farklı görüşler vardır. Mitchell ve Ruge, Midaëum'un lokalizasyonunun tam olarak saptanamadığını¹¹⁹⁴ yazarlarken, Von Aulock sikkeler üzerinden giderek yerleşimin yeri üzerine yorumlarda bulunur. Aslında Von Aulock da, Midaëum'un tam olarak yerinin saptanamadığını belirtse de, olasılıkla Porsuk Nehri'ne çok yakın bir yerde ve Dorylaëum kentinin aşağısında (doğusunda) yer aldığını söylemektedir. Bunda da temel dayanağı, kent ile ilgili sikkelerdeki nehir tanrısı Tembris ve Midaëum'dan bir kent tanrıçasının bulunmasıdır. Von Aulock, buradan yola çıkarak Midaëum'u, Eskişehir'den 30 km. uzaklıkta Karahöyük diye bilinen yer üzerinde bulunan tümülüs¹¹⁹⁵ şeklinde belirtmektedir.

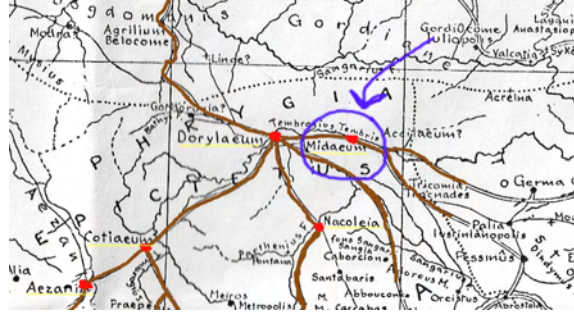
¹¹⁹¹ Plin., Nat., V; 41; 145.

¹¹⁹² Strab., XII, 8; 12

¹¹⁹³ Hellan., F.G.H. XVII: Ptol. geog., V; 2, 22; Dio. Cass., XLIX, 18, 4; Hier., 678, 3; Steph. Byz., I, 375; II, 330; VII, 155; VIII, 428; IX, 338; X, 442; XIII, 292; Umar, Grekçe "Midas'ın Yeri" anlamında olduğunu belirtip, "kent" in daha eski bir addan geldiği konusunda herhangi bir bilgi olmadığını belirtmektedir. Bkz. B. Umar, a.g.e., (1993), s.570.

¹¹⁹⁴ S. Mitchell, a.g.e. (1993), I, s. 55 ve n. 121; W. Ruge, "Midaëum"; RE, XV, ss. 1254 – 1256.

¹¹⁹⁵ Aulock, a.g.e. (1987) II, s. 31.

Harita 11 : Midaëum'un Konumu
(Kaynak: Calder – Bean, Classical Map of Asia Minor)

Kentin yerinin belirlenmesinde XIX. yüzyıl yazarlarının / gezginlerinin ciddi hataları vardır. Bunlardan Texier'in bulduğu yazıt önemli bir yere sahip olsa da, Midaëum'u Nakolea'nın on iki km. kuzey – kuzey doğusundan ele geçen anıta dayanarak yanlış lokalize etmesi bir hatadır. Aynı şekilde Mannert'in de, Midaëum'un, Tabula Peutingeria'daki veriye dayanarak Dorylaeum'dan yirmi sekiz mil doğuda olduğunu ve belki bugünkü Arap Ören'in burası olabileceğini yazması da pek gerçekçi değildir. Üçüncü olarak 1858 yılında H. Barth da, Arap Ören'de bulunduğu sırada, burada antik döneme ait kalıntılar ve önemsiz yazıtlar bulmuş ve bunlara dayanarak Tabula Peutingeria'da sözü edilen Midaëum'un burası olduğunu belirtmiştir. Dorylaeum ve Nacolea'da ilk ciddi epigrafik ve arkeolojik çalışmaları yapan MAMA V ekibi ise, Arap Ören'in yerini tam olarak belirleyemediklerini belirtmektedirler.¹¹⁹⁶

Ramsay, Midaëum'un lokalizasyonunu yaparken daha çok jeostratejik özellikler üzerinde durmaktadır. Nitekim Ramsay'a göre Midaëum yerleşmesi kesinlikle Dorylaeum'dan Pessinus'a giden bir yol üzerindedir. Ayrıca burası, Tembris Nehri kenarında kurulmuş ve yakınından Sangarios Nehri akmaktadır.¹¹⁹⁷ Umar ise çok büyük olasılıkla Ramsay'in görüşlerine dayanarak, daha kesin bir ifade ile Midaëum'u “Eskişehir ili merkez ilçesine bağlı Karahöyük köyüne adını veren köydedir” şeklinde belirtir.¹¹⁹⁸

Konu ile doğrudan ilgili olmasa da Seyitgazi'de ele geçirilen bir yazıt Midaëum'un yeri için önemli bir ipucu sağlamaktadır. Orkistos yerleşimcilerinin 325 yılı civarında imparator Constantine'e, Nacolea'nın denetiminden çıkmak için yazmış oldukları dilekçeyi gösteren yazıtta;

“Bizim yerel kasabamız Orcistus, oldukça eski dönemlerde, bir kasabaydı ve şimdi bir kent unvanı aldı. Galat sınırının ortasında mükemmel bir yerde

¹¹⁹⁶ Aulock, a.g.e., (1987), s. 32: Ch. Texier, *Asie Mineure*, Paris, 1862, s. 412.

¹¹⁹⁷ W. M. Ramsay, a.g.e., (1960), s.263.

¹¹⁹⁸ B. Umar, a.g.e., (1993), s.570.

*konuslanmıştır. Dört yolun kavşak noktasında, bizim yerel kasabamıza yaklaşık otuz mil olan Pessinus kentinden, ve bizim yerel kasabamıza yaklaşık otuz mil olan Midaelum kentinden ve Amorium kentinden...”*¹¹⁹⁹ derken, Orkistos’a göre Midaelum’un konumu belirlenebilmektedir.

Antik dönem ve ortaçağ yerleşimlerini gösteren Tabula Peutingeria’da, Midaelum kenti, Pessinus ile Dorylaeum arasında, Pessinus’a 114 km. uzaklıkta Tembris Vadisi içerisinde gösterilmektedir. Dorylaeum ile Midaelum arası da 41 km. olarak belirtilmektedir.

Yol açısından bakıldığında Tabula Peutingeria’ya göre Dorylaeum’dan gelen ve doğuya doğru ilerleyen yolun üzerindedir. Dorylaeum’dan Pessinus’a giden yol Peutinger tablosunda şöyle gösterilmiştir: *Dorylaeum XXVIII Midaelum XXIX Tricomia XXI Pessinus*.

Ramsay ayrıca Midaelum yerleşiminin diğer komşu merkezlerle olan uzaklıklarını da yol başına bakarak açıklamaya çalışır. Buna göre Midaelum ile Orcistos arasında yaklaşık kırk beş km. civarında bir yol olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Midaelum’dan Pessinus’a geçen yolun kötü bir köy yolu olabileceğın ve buranın da bu sebepten dolayı Peutinger’de yer bulmadığını bildirmiştir. Ramsay, aslında bu yolun Peutinger tablosundaki Archelais Colonia yolu olarak gösterilen büyük yolun bir parçası olduğunu ileri sürmektedir. Efes ve Roma ticaretinde önemli yeri olan Amorion yolunun Midaelum’dan geçtiğini belirten Ramsay, aynı zamanda kentin Roma döneminde canlı olduğunu belirtmektedir. Ancak yinede görece ve genel yaklaşıma dayalı bu açıklamalar eksiktir. Elde pek fazla belge olmadığı için, antik dönemdeki yollara bakıp Midaelum ile ilgili pek fazla bir şey söylenemez. O nedenle daha geç dönemlerdeki, yani Bizans dönemindeki gelişmelere bakıp ve o dönemin yol haritası üzerinden gidip, daha kesin olan yollara göre bir Midaelum konuşlandırması yapılması şimdilik saha sağlıklı gözükmektedir. Nitekim Opsikion teması içinde kalan ve Midaelum’a giden bir Bizans askeri yolu olduğu bilinmektedir. Hatta 880 yılında imparator Basil, yolunu aç aça ilerlemeye başlamış ve Caesaraea’dan sonra Midaelum’a oradan da Byzantion’a varmıştır ki Ramsay’a göre bu askeri sefer, Caesaria’dan Dorylaeum, Nikomedia ve İstanbul’a giden yolun Midaelum’a yakın geçtiğini göstermektedir.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁹ A.H.M. Jones, **CARP**, ss.68-69. Orcistus, **CIL**, III;7000; **IGR**, IV;550 Buranın, II. yüzyılın sonunda bir köy olduğunu göstermektedir.

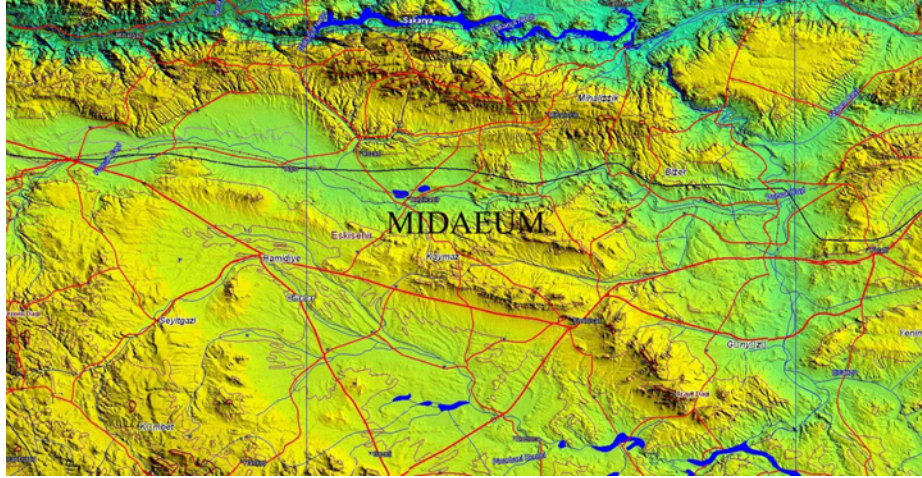
¹²⁰⁰ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1960), ss. 230-332, 333, 252 ve 263.

1. 3. Kuruluşu

Midaëum merkezinin kuruluşu ile ilgili tek belge, Gordian III dönemine tarihli sikke üzerinde Frigler'in efsanevi kralı Midas'ın Του Κτιστηῦ epiteti ile gözükmektedir.¹²⁰³ Buna göre Roma İmparatorluk döneminde yaratılan merkezlerin kuruluş efsaneleri eğilimine paralel olarak böyle bir sikke basıldığı söylenebilir. Başka bir deyişle bölge kabilelerinin Roma'ya yakınlık politikasının yada tam tersi olarak Roma'nın bölgeye yakınlığı göz önünde tutulmuş gibidir. Ancak bu sikkenin tarihsel gerçeği tam olarak yansıttığı asla söylenemez.

1. 4. Fiziki Coğrafya

Dorylaeum ile oldukça yakın olmasından dolayı iklim açısından benzerlik gösterdiğini ve yine coğrafi yakınlığa dayanarak sert kışların Midaëum'da da hüküm sürdüğü söylemek pek yanlış olmasa gerekir. Antik dönemde, diğer Epiktetos merkezlerinde olduğu gibi tarımsal etkinliğe izin veren bir ovanın yanında oluşu Midaëum'a bu anlamda avantaj sağlamış olabilir. Bugünkü Alpu Ovası olarak söylenebilecek alanda tarımsal etkinliğin gerçekleştirilebilmesi için hayati önem taşıyan su kaynağı da sikkeler üzerinde de görüldüğü gibi, kutsallaştırılmış olan Tembris Çayı'dır.¹²⁰⁴

Harita 13: Midaëum'un fiziki coğrafyası

5. POLİTİK BELİRSİZLİK

¹²⁰³ HN, no: 681: Aulock, a.g.e. (1987), II, no: 830, 831.

¹²⁰⁴ Aulock, a.g.e. (1987), no: 731, 732, 733, 734, 735, 750, 757, 758, 759, 808, 813, 814, 817, 823.

Diğer bölümlerde de değinildiği gibi Midaëum hakkında pek fazla araştırma yapılmamış olmasından ve de antik dönem yazarlarının bu yerleşim yeri hakkında sessiz kalmalarından dolayı politik yapı ile ilgili olarak ayrıntıda bir şeyler söylenmesi oldukça güçtür. Antik kaynaklardan MÖ. V. yüzyılda yaşamış Mytileneli Hellanikos'un ilk kez bu kentin adını belirtmesi,¹²⁰⁵ Midaëum'un Klasik Dönem'de varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Geçtiğimiz son birkaç yıl içerisinde Midaëum yerleşimi olarak kabul edilen Karahöyük'te A. Nejat Bilgen tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır. Kendisiyle araştırmamanın yazımı sırasında görüştüğümüz Bilgen, yaptığı alan araştırmaları sonucunda Midaëum'un Roma dönemindeki durumu ile ilgili bir şey söyleyecek ciddi buluntulara rastlanmadığını bildirmiştir.¹²⁰⁶ Bütün bunlardan dolayı Midaëum yerleşmesi diğer Epiktetos merkezlerine göre daha karanlık kalmaktadır.

Kronolojik anlamda belirlenebildiği kadarıyla Midaëum'un tarihine bakıldığında, daha en başta onun bir antik dönem yerleşmesi olduğu görülür. Midaëum bölgedeki diğer bir çok yer gibi, erken dönemlere ait malzeme vermektedir. Nitekim elde edilen en erken tarihli buluntular MÖ. II. bin yıla kadar gitmektedir.¹²⁰⁷ Ancak bunun dışında bir şey söylemek şimdilik olanaksızdır. O halde şimdilik en azından, kente adını veren Frigler'in ünlü ve efsanevi kralı Midas'tan yola çıkarak, yani etimolojik deliller ışığında şöyle bir genel yaklaşımda bulunulabilir. Büyük olasılıkla Midaëum, erken dönem yerleşmelere sahne olsa da, Frigler'in bölgeye gelmesinden sonra, Frig çekirdek alanının içinde kalmasından dolayı, biraz daha gelişmiş gibi gözükmektedir. Grekler burayı tanıdıklarında bölgede olası bir siyasi yada kültürel anlamdaki Frig varlığı, merkeze bu adı vermelerine neden olmuş olabilir. Çünkü MÖ. V. yüzyıl kaynağının, henüz Roma bölgede egemen değilken merkezin adını Midaëum diye açıklamasının şimdilik başka bir açıklaması yoktur.

Magie, çevrede var olan diğer kentlerdeki uygulamalara ve genel anlamda Roma'nın Anadolu'daki politikasına bakarak Cumhuriyet Dönemi'nde, daha da belirgin söylenirse, MÖ. I. yüzyılda Midaëum'un kendi yerel hükümetine sahip olduğunu yazmaktadır.¹²⁰⁸

¹²⁰⁵ Hellan., F.G.H. XVII.

¹²⁰⁶ Aynı zamanda bkz. A. Nejat Bilgen, "Midaëum Yüzey Araştırmaları 2005", *AST*, XXIII, Ankara, 2006, s. 403.

¹²⁰⁷ Aulock, *a.g.e.* (1987), II, s. 31.

¹²⁰⁸ D. Magie, *RRAM*, II, s. 1000.

II. yy. sonu III. yy. başlarında yaşamış olan Cassius Dio, Cumhuriyet dönemindeki mücadeleleri anlattığı eserinin bir yerinde Titus ile o dönemki Asya Eyaleti valisi Furnius'un, Sextus Pompeius'u takip ederek Midaëum kentine kadar geldiklerini ve burada kentin etrafını çevirdiklerini anlatmaktadır.¹²⁰⁹ Burada konu açısından önemli olan kısım Cassius Dio'nun Midaëum'u bir "kent" olarak belirtmesidir. Ancak giriş kısmında da tartışıldığı gibi, yerleşmenin neye göre "kent" olarak tanımlandığı konusu ciddi bir sorundur. Klasik dönem yazarlarının ve ondan sonra bu yazarlardaki bilgileri hiçbir tanım ve karşılaştırma yapmaksızın kullanan araştırmacıların böylesi kullanımları yüzünden Midaëum, Roma döneminde oldukça önemli bir merkezmiş gibi durmaktadır. Çevre merkezlerle gerçek anlamda karşılaştırmalara gidildiğinde buranın hiç de öyle büyük bir merkez olmadığı, buranın güvenlik gerekçesi ile kurulan bir koloni yerleşmesi olduğu rahatlıkla görülecektir.

Augustus ve ardından imparatorluk dönemi ile tüm Roma dünyasında görülen genel bir gelişim sürecinde Augustus döneminde Midaëum yerleşimi de ilk sikkesini basmıştır.¹²¹⁰ Hatta Ramsay bu nedenden dolayı Midaëum'un Roma dönemi ile birlikte refahı artan bir kent seviyesine ulaştığını yazmaktadır. Bir de bu görüşüne destek olarak Efes ve Roma ticaretinde önemli yeri olan Amorion yolu'nun Midaëum'dan geçmesini eklemektedir.¹²¹¹ Geçmişini tam olarak bilemediğimiz ve de çevresindeki merkezlerin geçirmiş olduğu gelişmelere bakıldığında Midaëum için bu da çok göreceli bir açıklama olarak kalmaktadır.

Burada Ramsay ve diğer birçok araştırmacıyı yanıltan en önemli etmen klasik dönem yazarlarıdır. Hepsi de kent (πολις) olarak açıkladıkları Midaëum'un biraz farklı tanınmasını sağlamışlardır. Zira I. yüzyılda yaşamış olan Plinius, Frigya'nın en ünlü şehirlerini sayarken Midaëum'u da aralarında belirtmiştir.¹²¹² Aynı şekilde Ptolemaios

¹²⁰⁹ **Dio. Cass.**, XLIX, 18, 4 – 5. Eserin ilgili kısmı şöyledir; "...Titus ve Asia valisi Furnius, Sextus Pompeius'un peşine düştüler ve ona Frigya'daki Midaëum kentine yetişerek, etrafını çevirdiler. Antonius bunu öğrenince, kızgınlıkla hemen Sextus'un öldürülmesi haberini gönderdi, fakat çok geçmeden pişman olarak hayatının bağışlandığını bildirdi..." Antonius tarafından, iki valiye yardım etmek için gönderilen Marcus Titus komutası altında yüz yirmi gemilik bir filo MÖ. I. yy'ın ikinci yarısının başlarında Propontis'e varmıştı. Bu gelişmeden daha önce Sextus geri çekilmişti. Nicomedia yakınlarındaki sonuçsuz görüşmelerden sonra, Titus ve Furnius, Sextus'u Frigya Epiktetos boyunca Galatya'ya kadar takip etmişler ve Amyntas ve süvarisi ile birleştikleri yer olan Midaëum kentinde Sextus'u yakalamışlardır. Sextus, teslim olmayı reddetmiş ve gecenin karanlığından yaralanıp kaçmayı planlarken, planı Amyntas ve adamları tarafından suya düşürülmüştür. Sextus, herhangi bir koşul olmaksızın Galatya kralına verilmek için zorlanmışsa da, Midaëum'dan alınıp Miletus'a götürülmüş ve burada Antonius'un emri ile öldürülmüştür. Bkz. D. Magie, **RRAM**, I, ss. 438 - 439.

¹²¹⁰ D. Magie, **RRAM**, II, s. 1000: **BMC**, "Phrygia", s. 335, no: 1.

¹²¹¹ W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1960), ss. 41 ve 252.

¹²¹² **Plin. nat.** V; 41, 145.

da Midaeum'u hem Büyük Frigya'nın kentleri¹²¹³ hem de Frigya Epiktetos kentleri¹²¹⁴ arasında göstermektedir.

Midaeum'da geçtiğimiz dönemlerde yapılan araştırmalar Roma imparatorluk dönemine tarihli birkaç Grekçe yazıtın ele geçirilmesini sağlamıştır. Hans Dernschwam'ın, 1553 yılında burada bulunduğu bilinse de, Midaeum ile ilk betimlemeyi, 1889 yılında, önceleri genç bir subayken, daha sonra generalliğe kadar yükselmiş olan Von der Goltz yapmıştır. Ona göre Midaeum, ova içinde, daha çok dörtgensel biçimde tepelik bir alandır. Hans Von Aulock da 1970'lerde bölgeye yaptığı geziler sırasında benzer şekilde bölgeyi gördüğünü ve buna ilaveten tepenin 1 km. kuzeyinden demiryolu geçtiğini belirtmektedir. Humann ve Puchstein'dan elde edilen veriye göre tepenin uzunluğu iki yüz adım, genişliği seksen adım ve yüksekliği yaklaşık olarak yirmi metre olarak açıklanmıştır. Her ne kadar epigrafik bir kanıt olmasa da bu ölçülen yer eski Midaeum olarak düşünülmektedir. Bölgede arkeolojik kazı yapılmadığı için, Roma döneminde başlayan ve devam eden kolonileşmenin ne şekilde geliştiği hakkında bir şeyler söylemek şimdilik zordur.¹²¹⁵

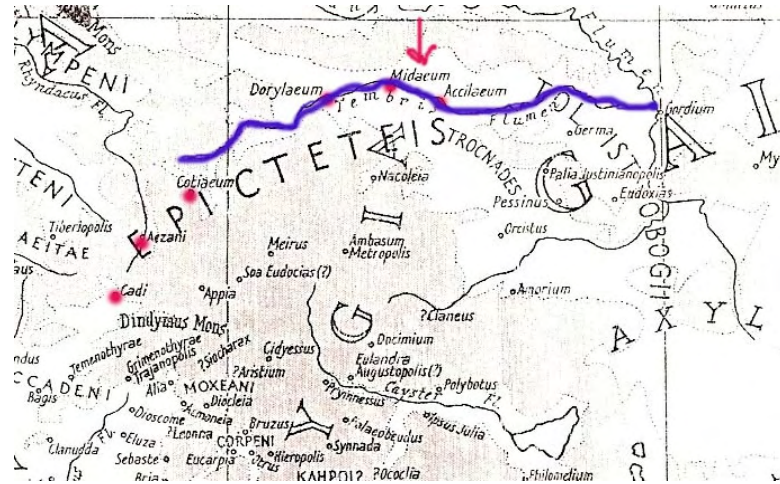
Bu durumda ancak Roma'nın genel Anadolu politikalarına bakarak bir şeyler söylemek olasıdır. Zira Roma bölgede egemenliğini sağladıktan sonra zaman geçtikçe geniş halk kitlelerini bölerek, merkezlerin sayısını artırma yönünde bir politika izlemiştir. Örneğin Corpeni, Principatus döneminde dört kente ayrılmıştır. Bu durum kimi küçük kentlerin, daha büyük komşularıyla karışması ile bir ölçüde tersine dönerek dengelenmiştir. Accilaeum ve Palaeobeudus ortadan kaybolurken, büyük olasılıkla sırasıyla biri Midaeum diğeri de Synnada kentleri tarafından ilhak edilmişlerdir.¹²¹⁶ Demek ki Midaeum olasılıkla sınırlarını genişletmiştir ki bu da onun Roma bölge merkezleri arasındaki mücadele sürecine katıldığının göstergesidir. Midaeum'un bu dönemde gelişmiş ve sınırlarını genişletmiş gibi gözükmesinde hiç şüphesiz ki merkezin bulunduğu yerin stratejik (ticaret ve belki Roma için askeri yol) bir noktada olması yatmaktadır. Haritalardan da (bkz. Harita 13 ve 14) görüleceği gibi Midaeum, Ege ile İç Anadolu arasında, bir akarsu kenarında ve yükseltilerin arasında bir ovada yer alarak, orduların hareket ettiği güzergah üzerinde etkili bir noktada bulunmasının avantajlarından yararlanmıştır.

¹²¹³ Ptol. geog. 5, 2, 22.

¹²¹⁴ Ptol. etn. 15, 9.

¹²¹⁵ Aulock, a.g.e. (1987), II, s. 31.

¹²¹⁶ A.H.M. Jones, CARP, s.67.

Harita 14 : Midaëum'un stratejik konumu

(Kaynak: A.H.M. Jones, **CERP**, s. 29)

İmparatorluk dönemi ile ilgili en önemli kaynak, birkaç edebi eser ve yazıtın dışında şimdilik sadece sikkelerdir. Antik dönemde Dorylaeum'un komşusu olan Midaëum kenti, diğer bir çok Anadolu kenti gibi Augustus dönemi ve ardından imparatorluk döneminde sikkeler basmıştır. Dorylaeum, Nacolea gibi Midaëum da bronz sikke basmıştır ve üzerlerinde sırasıyla şu imparatorlar ve onların ailelerinden birileri görülmektedir: Augustus, Gaius Caesar, Domitian, Traian, L. Verus, I. Domna, Caracalla, Geta (Caesar olarak), Macrinus, Diadumenian, Severus Alexander, Maximinus, Gordian III, Philippus I, Otacalia, Philippus II (Caesar olarak). Bu imparatorlar arasında özellikle Traian ve Caracalla dönemi sikkeleri en çok olanlarıdır.¹²¹⁷

Kentin IV. yüzyılın başlarında hala varlığını sürdürdüğüne dair en önemli kanıt buraya sürgüne gönderilen bir rahiptir. Anadolu'da Hristiyanlığın yükselmeye başladığı dönemde, yani IV. yüzyılın başlarından itibaren Hristiyanlar arasında, dinsel anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve Ariuscular ile Constantinapolis arasındaki mücadele sırasında Antakyalı bir Arius yandaşı rahip tutuklanarak Midaëum'a sürgüne gönderilmiştir.¹²¹⁸ Daha geç dönemde, 536 tarihli piskoposluk listelerinde de Midaëum

¹²¹⁷ Aucock, **a.g.e.**, (1987) no: 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851.

¹²¹⁸ S. Mitchell, **a.g.e.** (1993), II, s. 92.

adı geçmektedir ki¹²¹⁹ VI. yüzyıl ortalarına doğru, Hristiyanlaşan Anadolu içinde Midaeum yerleşmesi bir şekilde hala varlığını korumuş gözükmektedir.

3. DİNSEL BİLİNMEZLİK

Midaeum'da nasıl bir dinsel yapı olduğunu belirleyebilmek hemen hemen şimdilik olanaksızdır. Magie, I. yüzyılda Midaeum, belki bir olasılık Pessinus'taki tanrıçanın tapınağı ile bağlantılı olarak, Ana Tanrıça kültüne sahip olabileceğini belirtse de¹²²⁰ bunun için kesin bir yargıda bulunmak şimdilik söz konusu değildir.

Dinsel yapı hakkında da sikkeler en önemli veri grubunu oluşturmaktadır. Buna göre Midaeum adına basılmış sikkeler üzerinde yer alan tanrılar ve tanrıçalar yada onlarla ilgili olan figürler şunlardır: Kartal, Sunak, Afrodit, Apollon, Avcı Artemis, Asklepios, Athena, Nehir Tanrıçası Tembris, Demeter, Dionysos, Hades, quadriga içinde Helios, Telephos ile Herakles, Hermes, Hygeia, Men, Midas (üç imparator yönetiminde KTICTHC olarak), Pan, Kent tanrıçası, tapınak, Kybele, Tyche, Zeus.¹²²¹

Sikkeler kutsal varlıklara göre gruplandırıldığında şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Afrodit¹²²²; Apollo¹²²³; Asklepios¹²²⁴; Athena¹²²⁵; Demeter¹²²⁶; Dionysos¹²²⁷; Eros¹²²⁸; ; Hades¹²²⁹; Herakles¹²³⁰; Hermes¹²³¹; Hygeia¹²³²; Kybele¹²³³; Men¹²³⁴; Nehir Tanrısı Tembris¹²³⁵; Pan ve Syrinx¹²³⁶; Tyche¹²³⁷; Zeus¹²³⁸;

¹²¹⁹ W.M. Ramsay, **a.g.m.** (1975) II, s. 617.

¹²²⁰ D. Magie, **RRAM**, II, s. 1000: **IGR**, III; **OGI**, 540.

¹²²¹ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851.

¹²²² Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 811, 812, 842.

¹²²³ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 809.

¹²²⁴ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 736, 737, 738, 740, 741, 742, 744, 751, 762, 763, 777, 778, 779, 790, 815, 816, 828.

¹²²⁵ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 782, 784, 785, 786, 787, 789, 804, 805.

¹²²⁶ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 745, 752, 767, 768, 834, 847, 848, 849, 850.

¹²²⁷ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 810, 818, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 851.

¹²²⁸ Aulock **a.g.e.**, (1987) no: 813, 814, 823.

¹²²⁹ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 764, 765, 766.

¹²³⁰ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 751, 754.

¹²³¹ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 754.

¹²³² Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 739, 743, 788.

¹²³³ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 723, 724, 746, 747, 760, 761, 757, 758, 759, 813, 814, 824, 825, 826, 829, 832, 833, 844, 845.

¹²³⁴ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 769, 780, 781, 791.

¹²³⁵ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 731, 732, 733, 734, 735, 750, 757, 758, 759, 808, 813, 814, 817, 823.

Burada Asklepios, Kybele ve Nehir Tanrısı Tembris daha sıklıkla görülmektedir. Bu kutsal varlıkların yanında kimi sikkeler üzerinde de tapınak ve sunak gözükmektedir. Geta dönemine tarihli iki sikkenin ve Severus Alexander dönemine tarihli sikkelerin arka tarafında görülen üçgen çatılı dört sütunlu tapınağın¹²³⁹ Frigya bölgesindeki dinsel mimari ile yakından ilgili olduğu açıkça görülmektedir. Aynı şekilde Domitian dönemine tarihli bir sikkenin arka tarafında yanmakta olan bir sunak vardır ki¹²⁴⁰ bu durum Magie'nin de sözünü ettiği gibi belki de bir dönem bölgede bir küçük tapınak yada sunak olma olasılığına işaret etmesi açısından önemlidir.

Bütün yukarıdaki yazılanlardan şimdilik çıkarılabilecek genel sonuç, Roma döneminde geliştirilerek, bir askeri üs gibi kullanılan Midaëum'un, çevresi ile birlikte kısmen eski Frig kültürünü yaşattığı yönündedir.

¹²³⁶ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 792, 793.

¹²³⁷ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 755, 756, 799, 800, 801, 802, 803.

¹²³⁸ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 729, 730, 753, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 846.

¹²³⁹ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 806, 807, 819, 820, 821, 822.

¹²⁴⁰ Aulock, **a.g.e.**, (1987) no: 725, 726, 727, 728.

BEŞİNCİ BÖLÜM

COTIAEUM

1. TOPONİM VE TOPOGRAFYA

1. 1. Adı

Kaynaklarda; “*Cotiaeion, Cotiaeion, Cotyaeium, Cotyaeum, Cotyaium, Cotiaeum*” şeklinde farklı yazılımları olsa da, “*Kotys’in şehri*“ demek olan merkezin adı çoğunlukla Grekler arasındaki kullanımıyla sonuna “-yeri” anlamına gelen “*Cotiaeion*” biçimindedir.¹²⁴¹ Hatta Pınarbaşı’nda (Afyon 33 Ie) ele geçirilen üzerinde “*fines Citiciaon*” yazan sınır taşındaki, “*Citicaion*” şeklinde bir yazımı bile vardır ki bu ad *Κοτταίων* sözcüğünden türemiş gibi gözükmemektedir.¹²⁴²

Ramsay, sözcüğün Frigya’daki diğer toponim ile ilgisi olduğunu, örneğin; *Kotys* (Kotyaion) ve *Kadys, Cadi, Cadoi* (Kadoi) ile *Kartyos* ve *Gordios*’un varlığı arasında bir paralellik aranması gerektiğini bildirip, *Kartyos* adının Gordios’ın zamanla bozularak söylenmiş biçimi, başka bir deyişle ona karşılık gelen bir ad olduğunu yazmaktadır.¹²⁴³ Syme de, bu adın yerel bir hanedanlıktan geldiğini, zira Frigya’daki diğer merkezlerden kimilerinin de benzer bir eğilimle, yerleşimlerine aynı adı verdiklerini yazmaktadır.¹²⁴⁴ Her durumda yerleşimin adının Roma’dan çok daha erken dönemlere gittiği açıktır.

Epigrafik malzeme açısından bakıldığında Roma dönemi içerisinde de bir tutarlılık olmadığı ve farklı dönemlere ait, Roma yolunu gösteren mil taşları üzerinde görüldüğü gibi, merkezin adının, farklı yazılış şekillerinde (*Cotia* yada *Kotiaeion*) yazıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁴⁵

¹²⁴¹ **Strab.**, 12; VIII, 12; **Ptol. geog.**, V; 2, 7; **Plin. nat.**, V; 41; 145: **İA**, c.IV, s.1118. Buradaki Cotys’in Trakyalı bir tanrıça olduğu ve kültüne Atina ve Eupolis’de de rastlandığı bildirilmektedir. Bkz. Oxford Classical Dictionary, s.294. Daha doğrusu Grekler, bu adı kendi dillerine böyle uydurmuşlardı. Sözcüğün sonundaki -eion takısı, Grekçe ‘yeri’ anlamındadır. Kök kısmındaki Kotia’nın aslı, Kotuwa (tanrı Kadys / Kotys) olmalıdır. Dolayısıyla kent adı “Kadys / Kotys ülkesi” anlamındadır. Bkz. B. Umar, **a.g.e.** (1993), s. 472; Umar, başka bir eserinde Kotys’i Lydialıların ve onlarla akraba Anadolu halklarının atası, hatta Ana Tanrıçanın erkeği Atys’in bir çeşitlemesi olarak yazmaktadır. Bkz. B. Umar, Phrygia, İstanbul, 1982, s.35; Umar’ın Cotys’i bir Anadolu tanrıçası göstermesine karşın, A. S. Tülay makalesinde Cotys’i Trakyalı bir tanrıça olarak açıklayıp, kültüne Atina ve Eupolis’de de rastlandığını bildirmektedir. Bkz. A. Semih, “Kütahya Bölgesi Şehir Sikkeleri” **TAD**, XXVII, 1988, s.126’da Oxford Classical Dictionary, s.294’den alıntı.

¹²⁴² **MAMA X**, no: 293.

¹²⁴³ W.M. Ramsay, **a.g.e.**, (1975) I, s. 249 ve n. 1.

¹²⁴⁴ Midaeum’un Midas, yada Gordion’un Gordios ile ilişkisi olması gibi. R. Syme, **a.g.e.** (1995), s.349: Roma’nın, Cumhuriyet yönetiminin sonlarına doğru Anadolu’da yaptığı düzenlemeler sırasında Küçük Armenia’nın yöneticisi olarak geçen kişinin adı da “Cotys”dir. Bkz. **Dio**, lix, 12, 2; **Tac.**, **Ann.** XI, 9: R. Syme, **a.g.e.**, (1995): s.143.

¹²⁴⁵ “Cotia” için bkz. D. French, **RRMAM**, no:374 ve **CIL**, III; 7168: “Kotiaeion” için bkz. D. French, **RRMAM**, no: 674.

Diğer Epiktetus merkezleri gibi, II. yüzyıldan sonra ciddi bir gelişim gösterdiği saptanan merkezin yine aynı döneme tarihli sikkeler üzerinde adı; KOTIAEΙΣΡΩΜΗΝ ΣΥΝΚΛΗΤΟΝ; yada KOTI, KOTIAEΩN, KOTIAEO şeklinde görülmektedir.¹²⁴⁶

Resim 27 : Philip I dönemi sikke
(Kaynak: <http://www.snible.org/coins>
www.snible.org, son
erişim tarihi, 2006, Haziran)

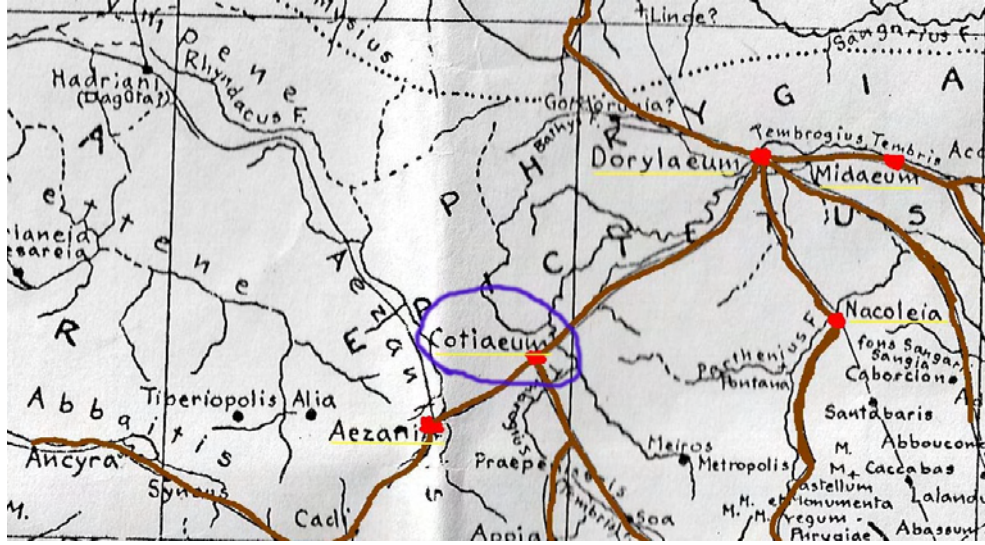
Resim 28 : Caracalla dönemi
(Kaynak: <http://>
erişim tarihi, 2006, Haziran)

1. 2. Konumu

Nacolea'nın Seyitgazi'ye, Aezani'nin de Çavdarhisar'a lokalize edilmesi gibi Cotiaeum da, genel olarak kabul edilen görüşe göre bugünkü Kütahya kentine lokalize edilmektedir. Dolayısıyla bugünkü kent üzerinden söylenecek olursa; doğu batı yönünde İç Anadolu ile Ege; kuzey-güney yönünde de Marmara ile Akdeniz bölgeleri arasındaki bir geçiş merkezidir.¹²⁴⁷

¹²⁴⁶ A.S.Tulay, **a.g.m.** (1988), ss. 126-131, no: 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26: M. Türktüzün, **a.g.m.** (1991) ss. 225-227.

¹²⁴⁷ Kent merkezinde veya yakın çevrede geniş anlamda arkeolojik çalışma yapılmadığı için aslında Cotiaeum'un merkezi de tam olarak belli değildir. Genelde epigrafik malzeme ve sikkeler üzerinden giderek antik dönemdeki Cotiaeum'un bugünkü Kütahya olduğu yönünde açıklamalar yapılmaktadır. Ancak, ele geçirilen malzemenin ağırlıklı olarak çevreden Kütahya'ya getirilmesi, merkezin konumu hakkındaki düşüncelerde dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir.

Harita 15 : Cotiaeum'un konumu
(Kaynak: Calder – Bean, Classical Map of Asia Minor)

Kentin 935 m. rakımı, diğer Epiktetos merkezleri gibi yüksek bir alanda kurulduğunun işaretidir. Bir çok antik merkez ile sınırdaş olan Cotiaeum, bu noktadan bakıldığında yine diğer merkezler gibi, yollar üzerinde bulunarak her türlü etkileşime ve gelişime açık bir konumda olmuştur.

Bölgede ele geçirilmiş, II. yüzyılın sonu ve ağırlıklı olarak III. yüzyıla tarihlenen mil taşları lokalizasyon konusunda en önemli veri grubunu oluşturmaktadır.¹²⁴⁸ Bunlara dayanarak, konumunu belirlemeye çalıştığımızda, genel anlamda şöyle bir lokalizasyon karşımıza çıkmaktadır; Güneyinde, Adaköy yakınlarındaki Altıntaş Ovası'nın hemen kuzeyindeki alçak bir dağ silsilesi ile ayrılan Appia kenti; kuzeyinde, Dorylaeum ile bitişik olan Bithynia sınırı; kuzeydoğuda, Dorylaeum ve Nacoleia ile sınırı belirleyen Türkmen Dağı; batıda, Tavşanlı Ovası'nın köşesindeki Köprüören; Güneybatıda ise, yine bir diğer Epiktetos merkezi olan Aezani'nin olduğu düşünülmektedir.¹²⁴⁹

¹²⁴⁸ Bölgede mil taşları; Akça, Altıntaş, Aslanapa, Gökağaç, Gökçeler, Haydarlar, Mehtep ve Zobu arasında ele geçirilmiştir. D. French, **RRMAM**, ss. 241-244: Bölgedeki kimi mil taşlarının üzerinde yer sıklığından dolayı "mil" ifadesi olarak sadece "M" yazılmış olup, kimilerinin yanında uzaklık belirten ifadeler vardır. Örneğin, **MAMA IX**, no. 1'de Grekçe μῖλια I σ ifadesi yazılmıştır ki bu Cotiaeum'dan on altı mil ötedeki Karaağaç'ı işaret etmektedir. Bu taş, **MAMA IX**, no: 5'teki ile, yani Tavşanlı'da yol gösteren taşın aynı olmalıdır. Her iki taşın varlığı Cotiaeum – Hadriani arasında bir Roma yolunun varlığının kanıtı olmaktadır. Bkz. **MAMA X**, no: 317 ve s. 102.

¹²⁴⁹ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997) s. 322: W.M. Ramsay, **a.g.e.** (1975), II, ss. 506–507: M. Waelkens, **a.g.e.**, (1986), ss. 88 – 89: **MAMA X**, ss. xxv ve xvii: Bölgedeki mil taşlarının tarihi en erken Septimus Severus dönemine (198-209) kadar gitmektedir. Bunlardan biri Cotiaeum ile Prymnessus arasındaki yolu göstermektedir. Ardından, Aurelian dönemine (270-275) tarihli taşlar yer alırken, kronolojik olarak bu sıralama Diocletian ve *tetrarki* dönemi (286-305); Constantine (317-324), Constantius II (351-354) ve Valentinian I (364-367) şeklinde devam etmektedir. Bu grup içerisinde de özellikle 198 – 209 yılları arasında, Severus hanedanlığı zamanında mil taşlarının daha sıklıkla kullanılmaya başlandığı, zira bu

Cotiaeum, Roma döneminde ana yolların kavşak noktasında olup bu yollardan en önemlisi Dorylaeum'a giden yol idi. Yollar, Cotiaeum'dan; Synaos, Aezani tarafına doğu – batı yönünde; Akmonia ve Appia tarafına, kuzey – güney yönünde olmak üzereydi. Bu yollar, Cotiaeum'un güneydoğusunda, kentten pek fazla uzak olmayan ve Dorylaeum'a doğru kavisli olarak ilerleyen güzergahlardı. Bunun dışında olasılıkla Nacolea'ya giden bir yol daha olmalıydı. Belki Akoluk ve İkizoluk arasında, Türkmen Dağı'nın güneyine doğru kalıntıları bulunan yol bu yoldu. Cotiaeum ile Akroinos arasında da iki yol vardı. Doğuya doğru Meros üzerinden, Altıntaş Ovası'nı takip etmekteydi. Nitekim bu bölgede III. yüzyıla tarihli bir mil taşı ele geçirilmiştir. Bu yol bu gün tamamen harap olsa da Tembris üzerindeki Roma köprüsü Ağaçköy'e bir geçiş olduğunu, dolayısıyla bölgede bir yol olma olasılığını arttırmaktadır. Cotiaeum – Akroinos arasında ikinci Roma yolu Prymnessos istikametine doğru, Altıntaş Ovası boyunca, Soa üzerinden olan yoldur. Yol buradan Apameia tarafına, yani güneye doğru ilerlemektedir.¹²⁵⁰

Roma yolları Bizans döneminde de askeri ve ticari amaçlarla uzun bir süre kullanılmıştır. Ancak Bizans döneminde, Hristiyanlık ile birlikte hacıların kutsal merkezlere yolculukları da gündeme gelmiştir ki bu güzergah daha çok Dorylaeum üzerinden gerçekleşmiştir. Bizans döneminde; Ancyra'ya giden hacılar tarafından kullanılan yol, Dorylaeum'a ilerleyen büyük bir askeri yol ve yine savaşlarda dikkat edilmesi gereken ve Cotiaeum'a ilerleyen yol olmak üzere üç ana yol bölgede ciddi bir ulaşım ağı oluşturmuştur.¹²⁵¹

1. 3. Kuruluşu

Çevresi ile birlikte düşündüğümüzde Cotiaeum'da ilk yerleşimlerin yazı öncesi dönemlere Tunç Çağı'na kadar geri gittiği görülmektedir. Ancak Kütahya merkezde kazı yapılmadığı için arkeolojik kaynaklar, Cotiaeum'un kuruluşu konusunda sessiz kalmaktadır. Dolayısıyla antik dönemin edebi eserleri üzerinden yola çıkarak kentin kuruluşunun MÖ. XI. yüzyıla kadar geri gittiği kabul edilmektedir. Yerleşime adını

dönemde askeri seferlerin artmış olduğu görülmektedir. Bkz. **MAMA X**, s. xxvi; Anadolu'da bu dönemde gerçekleştirilen askeri seferler için bkz. D. Magie, **RRAM**, I, ss. 669 – 672; A. Birley, **The African Emperor: Septimus Severus**, (London, 1988), ss. 109 – 113.

¹²⁵⁰ **CIL**, III, 7168; Belke - Mersich, **a.g.e.** (1990), ss. 146 - 147. Calder ve Bean'in hazırlamış olduğu haritada Cotiaeum, başka bir yol kavşağının merkezinde gösterilir ki yollardan biri, Praepennisis üzerinden kentten güneydoğuya doğru ilerlerken, bu yolun kollarından biri Appia, Siocharax ve sonunda Ceramon Agora'ya doğru gitmektedir. Bkz. **MAMA X**, s. xxiii; **MAMA X**, no: 317 ve s. 102

¹²⁵¹ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1975), I, s. 248.

veren Cotys'ın Trakyalı bir tanrı olduğu kabul edildiğinde, yerleşimin Friglerin bölgeye gelmesi ile bir şekilde ilerleme kaydettiği söylenebilse de, bu tür yaklaşımlar hep olasılık dahilinde kalmaktadır.¹²⁵²

1. 4. Fiziki Coğrafya¹²⁵³

İç batı Anadolu'da, geniş bir ovanın güney yönünde Acem (Yellice) Dağının eteklerinde kurulu kentin konumuz açısından en önemli dağları kuzeydoğusundaki Türkmen Dağı (1826 m.) ve güneyindeki Murat Dağı'dır (2309 m.). Bundan başka, merkeze yakın olan; Yellice Dağı (1764 m.) ve Gümüşdağ (1872 m) bulunmaktadır. Antik dönemdeki sınırları ile bugünkü sınırları arasında oldukça farklı bir görünüm çizen Cotiaem, antik dönemdeki diğer merkezlerden de büyük olasılıkla çevresindeki dağlar ile ayrılmaktadır. Buna göre, Yeşildağ (1533 m.), Türkmen Dağı, Simav Dağları (1800 m) ve Murat Dağı, antik dönemdeki sınırların belirlenmesinde rol oynamış önemli yükseklikler olarak düşünülebilir.

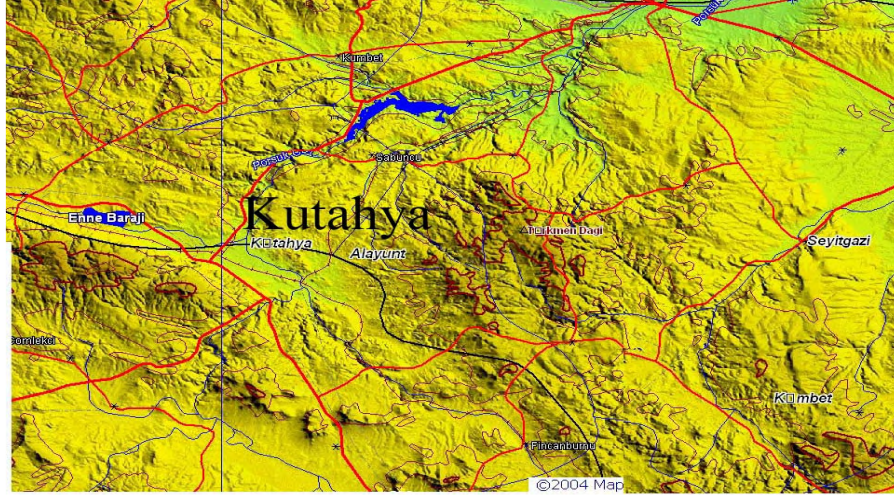
Eğer bugünkü kaleyi antik dönemde yerleşimin kentin merkezi olarak değerlendirirsek, Cotiaem'un kale ile Hıdırlık denilen tepe arasındaki vadide olduğu düşünülmektedir. Merkezinden küçük bir akarsu geçmektedir ve bu dere, konumuz açısından en önemli ova olan ve kendi adı ile anılan Kütahya Ovası'nın ortasında Felend Suyu ile birleşmektedir. Batıdan gelen bu akarsu, Kütahya ovasının doğu tarafında Sakarya Nehri'nin başlıca kolu olan Porsuk Çayı ile birleşmektedir. Cotiaem'un toprakları çok sayıda akarsu vadisiyle parçalanmıştır ki bunlar arasında Kütahya Ovası'ndan sonra Porsuk Çayı Vadisi de antik topografya açısından önemli bir gözükmektedir. Bunun yanında akarsular açısından; Felend Çayı ve Porsuk Suyu bölgenin önemli sularıdır.

Platolar açısından bakıldığında Kütahya Ovası ile Eskişehir Ovası arasında bulunan Sabuncupınar Platosu, üzerinde "Frig Vadisi" olarak anılan bölgenin bulunması nedeniyle oldukça önemli bir alandır.

¹²⁵² Bu görüşü ilk kez ortaya atan Ramsay'dir. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1961), s. 156; Cotys hakkında bilgi için bkz. **Oxford Classical Dictionary**, s.294.

A. S. Tulay, **a.g.m.** (1988), s.126.

¹²⁵³ Buradaki bilgiler, Kütahya Valiliği'nin sürekli güncellendiği belirtilen resmi internet sitesinden alınmıştır. www.kutahya.org.tr. (Son erişim tarihi, Mayıs, 2006)

Harita 16 : Cotiaeum, fiziki görünüm

Kütahya ve çevresinin iklimi Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri arasında bir geçiş tipidir. Yağış rejimi ve kurak dönem süresi açısından Marmara Bölgesi, bitki örtüsü bakımından ise Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgesi özelliklerini taşımaktadır.

1. 5. Bölgenin Florası ve Faunası

Kütahya’da yer alan doğal bitki örtüsü Akdeniz, Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinin özelliklerini taşımaktadır. Toprak şartlarından dolayı bozkır bitki örtüsünün egemenliği gözüktse de ormanlık alanlarda saptanan ağaç türleri; karaçam, kızılçam, kayın meşe, ardıç, karışık orman, sedir, kızılğaç, kestane, kavak ve köknardır. Ancak, hakkında pek fazla bilgi sahibi olamadığımız antik dönemdeki Cotiaeum’un orman yapısı ile günümüzdeki orman yapısının, nicel olarak olmasa bile nitel olarak uyuştuğunu söylemek pek yanlış olmaz.

Antik dönemde Cotiaeum’dan ele geçirilen malzemenin diğer Epiktetos merkezlerindeki malzemeye göre çok farklı bir tarafı vardır. Zira, Cotiaeum ve çevresinden elde edilen eserler üzerinde açıkça Naturalizm etkisi kendini göstermektedir. Eserler üzerinde; bitki gövdeleri¹²⁵⁴, bitki filizleri¹²⁵⁵, türü belirlenemeyen çiçekler,¹²⁵⁶ yapraklar¹²⁵⁷, sarmaşık¹²⁵⁸, gelincik¹²⁵⁹, kenger¹²⁶⁰,

¹²⁵⁴ MAMA X, no: 263, 268, 277, 315

¹²⁵⁵ MAMA X, no: 252, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 276, 277, 278, 279, 283, 286, 287, 303, 312, 315, 322, 329, 333, 340.

¹²⁵⁶ MAMA X, no: 269, 274, 296, 312, 333.

¹²⁵⁷ MAMA X, no: 250, 251, 261, 267, 268, 270, 271, 272, 274, 277, 286, 287, 296, 308, 312, 328, 329, 333, 340.

¹²⁵⁸ MAMA X, no: 250, 252, 267, 270, 276, 304, 307, 329, 340.

yonca¹²⁶¹, hatta çalı¹²⁶² bile betimlenmiştir. Bu betimlemeler, diğer merkezlerde çok daha ender olarak görülmektedir. Bunda belki de Cotiaeum'un iklim yapısının diğer merkezlere göre daha yumuşak olmasının nedeni olabilir.

Bunların yanında yine eserler üzerinden yola çıkarak antik dönemde bölgede üzüm¹²⁶³ ve türü belirlenemeyen kimi meyvelerin¹²⁶⁴ yetiştirildiği, ayrıca diğer tüm ilkçağ toplumlarında olduğu gibi tahıl¹²⁶⁵ yetiştiriciliği yapıldığı saptanmıştır.

Çevredeki höyükleri ele alırsak, Tunç Çağı'ndan beri iskan gören Cotiaeum ve çevresinde insanoğlu gerek gündelik hayatta kullandığı gerekse yaban hayatta karşılaştığı hayvanları ürettiği eserler üzerine resmetmiştir. Buna göre yine diğer bölgelerde en azından Roma İmparatorluk döneminde rastlamadığımız ve Anadolu'nun en önemli tarihsel hayvanlarından biri olan geyik¹²⁶⁶ Cotiaeum'da görülmektedir. Geyik dışında bölgede diğer merkezlerde de var olan yabanıl hayvanlar şunlardır; aslan¹²⁶⁷, kartal¹²⁶⁸, yılan¹²⁶⁹, balık¹²⁷⁰, sülün¹²⁷¹ ve çeşitli kuşlar¹²⁷². Gündelik yaşamda kullanıldığı düşünülen hayvanlar da şu şekilde belirtilebilir; eşek¹²⁷³, köpek¹²⁷⁴, at¹²⁷⁵, kısrak¹²⁷⁶, öküz yada boğa¹²⁷⁷, inek ve buzağı.¹²⁷⁸ Bütün bu betimlerin aynı zamanda dinsel birer sembol olma olasılığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

¹²⁵⁹ MAMA X, no: 274.

¹²⁶⁰ MAMA X, no: 251, 328, 333: E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no:13

¹²⁶¹ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 64.

¹²⁶² MAMA X, no: 267.

¹²⁶³ MAMA X, no: 263, 271, 272, 278, 279, 286, 287, 303, 312: E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no:7, 8: T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976) , no: 12: W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 65, 66.

¹²⁶⁴ MAMA X, no: 301.

¹²⁶⁵ MAMA X, no: 261, 263

¹²⁶⁶ A.S. Tulay, **a.g.m.** (1988), s. 129, no: 12, 13, 15. (Sikke üzerinde)

¹²⁶⁷ MAMA X; no:267, 303: W.Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no:54:E.Gibson, **a.g.m.**(1980), s.59:PVS,no: 489.

¹²⁶⁸ E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no:14: Tulay, **a.g.m.** (1988), no:17 (sikke üzerinde) ve ss. 61, 62, 63, 64, 65: T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976), no: 10, 12:

¹²⁶⁹ M. Türktüzün, , **TAD**, XXIX, Ankara, 1991, ss.225-227.

¹²⁷⁰ E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 14.

¹²⁷¹ MAMA X, no: 336.

¹²⁷² MAMA X, no: (Tavus kuşu), 251,336, (türü belirlenemeyen), 345: E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 7, 14.

¹²⁷³ PVS, no: 496, 505.

¹²⁷⁴ PVS, no: 503.

¹²⁷⁵ MAMA X; no: 256: PVS, no: 504, 507, 510.

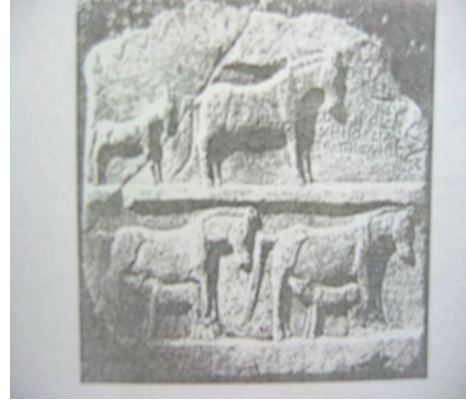
¹²⁷⁶ PVS, no: 511.

¹²⁷⁷ MAMA X; no: 256, 279, 303, 312: T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976) no: 8, 9, 10, 12: PVS, no: 507, 508, 512, 513, 514, 515: W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 54, 65.

¹²⁷⁸ PVS, no: 508.

Resim 29: Adak steli üzerindeki eşek figürü ve kısıraklar
(Kaynak: PVS, no: 505)

Resim 30: Adak steli üzerindeki at
(Kaynak: PVS, no: 511)

1. 6. Olası Sınırları

Cotiaeum bölgesinin sınırları konusunda en ayrıntılı çalışma MAMA X ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölgede ele geçen bütün malzemenin değerlendirilmesi sonucunda diğer merkezlerde karşılaşılan sorun burada da ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle Cotiaeum'un, imparatorluk dönemindeki sınırlarının belirlenmesi oldukça zordur ve ancak genel hatları çizilebilmektedir. Bu ekibin de sınırları belirlemesindeki ana yöntem, diğer araştırmacılarda olduğu gibi doğal sınırlar yöntemidir.

Buna göre Roma İmparatorluğu egemenliğinde Cotiaeum'un sınırları şöyle belirlenmiştir; "Cotiaeum, Appia bölgesinin kuzeyi boyunca uzanmaktadır. Güney sınırı, Yukarı Tembris Vadisi'nin Ada Köy ve Haydarlar arasında birdenbire daraldığı ve iki dağ arasında kuzeye doğru akan nehrin bulunduğu noktada bulunmaktadır. Cotiaeum'un güneybatı komşusu Aezani kentidir. Cox'un, Aslanapa'nın batısında, Pınarbaşı'nda ele geçirdiği Latince yazıt olasılıkla burası ile olan sınırı göstermektedir. Bu taş Tembris Vadisi'nin devamında bir parçası olan Girey Ovası'nın büyük ölçüde Cotiaeum'a ait olduğu görüşünü desteklemektedir. Aezani bölgesinin tam olarak sınırları Pınarbaşı'nın kuzeyinde ve güneyinde hala oldukça tartışmalıdır. Daha belirgin olan, bu sınırın Örencik Ovası'nın düzlüklerinden, Aezani'nin mezar anıtlarının çoğunda kullanılan gri mermer maden ocaklarının bulunduğu Göynükören Köyü'ne kadar batıya doğru uzandığıdır. Ancak Yalnızsaray'dan gelen Aezani tarzı bir mezar steli üzerindeki yazıt bu köyün Aezanitis bölgesi dışında olduğunu göstermektedir. Bu sınır bölgesindeki köyler, Aezani mezar anıtları ve farklı olarak Altıntaş tipi anıtları kullanmışlardır. Pazarcık, Terziler ve Bezirgan'daki atölyelerde Aezani'den gelme

taşlar, Karadiğin ve Çal Köy'deki atölyelerde Yukarı Tembris Vadisi'nden, Göynükören, Aslanapa, Pınarbaşı, Ortaca ve Yalnızsaray'dan getirilen taşlar vardır.”¹²⁷⁹

Cotiaeum'un kuzeye doğru olan sınırı belirsizdir. Kütahya'nın kuzey - kuzeybatı yönüne doğru, Karaağaç'ta Cox tarafından kopya edilen ve üzerinde XVI uzaklık gösteren mil taşı olasılıkla Cotiaeum'dan ölçülmüş ve bölgenin Tavşanlı yönüne kadar uzandığını göstermektedir. Tavşanlı'nın kendisi Aezani'ye bağlıymış gibi görünmektedir. Tavşanlı'nın kuzeyindeki bölge çok az araştırılmıştır ve Cox'un Domaniç'e kadar olan gezisi çok az ipucu sunmaktadır. Onun kopya ettiği metinlerin çoğunluğu IV. yüzyıla yada sonraki dönemlere tarihlidir. Peşemit'teki “Ερξηνοί” köy topluluğu haricinde, bu yazıtlar topografik herhangi bir bilgi içermemektedirler. Kuzey batı Tavşanlı'dan Rhyndacus (Koca Çay) vadisinin orta bölümünde MS. 131 yılında Hadrian'a ait bir merkez kurulmuştur. Bu tarihten önce bölge Mysian Olympeni'nin kabilelerinin bölgelerinden birinin parçasıymış gibi durmaktadır. Hatta imparatorluğun altın çağlarında bile antik dönemin eşkıyaları tarafından sahiplenilen bölgede hiçbir kent kurulamamış ve bölgenin gelişmiş merkezlerinin ortaya çıkması Bizans dönemini beklemek zorunda kalmış, ancak bu dönemde manastırların gerisindeki yerler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹²⁸⁰

Cotiaeum'un kuzeydoğusunda Dorylaeum bulunmaktadır. Bu alanda 1931 yılında ilk çalışmaları yapan Cox ve Cameron, MAMA'nın V. cildinde yayınladıkları eserleri doğrultusunda herhangi bir bölgesel sınırlandırmaya gitmezken, söz konusu sınırlandırma ile ilgili herhangi bir epigrafik delil de bulamamışlardır. Yakın dönemlerde Dorylaeum bölgesinde yeniden yüzey araştırmaları yapan P. Frei, Cotiaeum – Dorylaeum arasındaki sınırın güneybatıda Yeşil Dağ'ın zirvelerine kadar uzandığını öne sürmektedir ki bu sınır, bugün de Eskişehir ve Kütahya illeri arasındaki sınırı teşkil etmektedir.¹²⁸¹

¹²⁷⁹ MAMA X, s. xvii: Cox'un bulduğu sınır taşı için bkz. MAMA X, no: 293; Mermer maden ocakları için bkz. MAMA IX, s. xviii: Kapı taşı için bkz. MAMA IX, no: 411; Çömlekçi Köy'deki yazıt için bkz. E. Gibson, *a.g.e.* (1978), s. 37, no: 16; M. Waelkens, *a.g.e.* (1986) s. 214; MAMA IX, s. xviii: Aslanapa, Aezani tipi eserler MAMA X, no: 247; Çal Köy, bütün Altıntaş tipi, Bezirgan, Aezani tipi eserler MAMA X, no: 281, 282, 283; Göynükören, Aezani tipi, MAMA X, no:285; Altıntaş tipi MAMA X, no: 286; Terziler, Aezani tipi MAMA X, no: 291; Pınarbaşı, Aezani tipi MAMA X, no: 297; Altıntaş tipi, MAMA X, no: 295; Yalnızsaray, Altıntaş tipi, MAMA X, no: 298; Aezani tipi, MAMA X, no: 300; Karadiğin, Altıntaş tipi, MAMA X, no: 303; Pazarcık, Aezani tipi MAMA X, no: 336 ve 420; Ortaca, Aezani tipi, MAMA X, no: 303, 308; Altıntaş tipi, MAMA X, no: 312;

¹²⁸⁰ MAMA X, s. xvii: Mil taşı için bkz. MAMA X, no: 317; Tavşanlı'nın Aezani'ye bağlı olması hakkında bkz. MAMA IX, s. xix: Peşemit'teki köy topluluğu için bkz. MAMA X, no: 344.

¹²⁸¹ MAMA X, s. xvii. P. Frei, *a.g.m.* (1983), ss. 54-55.

Cotiaeum'un doğudaki sınırı konusunda ise Haspels, Kümbet Vadisi'nde bir imparatorluk mülkünü gösteren parça üzerindeki yazıttan yola çıkarak tahmin yürütmüştür. Buna göre yazıt, birbirine komşu iki tane kentten söz etmektedir ki bunlardan birisi Nacolea kentidir. Diğer kentin hangisi olduğu yönünde uzun tartışmalardan sonra Prymnessos yerine Cotiaeum olduğu belirtilmiştir. Zaten coğrafi açıdan da Cotiaeum ve Nacolea kentlerinin birbirine sınırdaş olmaları gayet normaldir. Bu iki kent, hem doğu hem de batı tarafında Frigya'nın dağlık alanlarına en yakın kentlerdir. Dolayısıyla bu kentlerin kapsamış olduğu bölgeler hiç şüphesiz ki Kümbet Vadisi'ndeki imparatorluk mülküne sınırdaş olmalıdır.¹²⁸²

1. 7. Toponim

Bölgedeki toponim hakkında en önemli bilgiyi yazıtlar sağlamaktadır. Buna göre antik dönemde Cotiaeum çevresinde de en genel yerleşme biçiminin köy olduğu belirlenmiştir. Ancak bu köy yerleşimlerinin adları belirlenebilse bile, yerlerini saptama konusunda ne yazık ki yeterli bilgi sağlanamamaktadır. Çok azının yeri, olası olarak belirtilebilmiştir. Bir çok yerleşme özellikle içlerinde barındırdıkları kutsal alanları ile önemli ipuçları sunmaktadır. Bölgedeki yazıtlar üzerinden belirlenebilen köy adları şöyledir:

Erkseanoi (Ερξῆνοι)

Peşemit'te (Eskişehir 31 z) ele geçirilen geç II. yada erken III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıtta geçen (Ερξῆνοι) etnik bir köy adıdır.¹²⁸³

Aragokome (Αραγοκωμή)

Pınarbaşı'nda kutsal bir alan olarak düşünülen yerde ele geçirilen, II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan stel üzerindeki yazıtta geçmektedir. MAMA X, ekibi burayı olasılıkla Yapılcan Köyü yakınlarında şeklinde belirtmişlerdir.¹²⁸⁴

Trikomia (Τρικωμία)

Yalnızsaray'dan kutsal bir alan olarak düşünülen yerde ele geçirilen, II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan stel üzerindeki yazıtta geçmektedir.¹²⁸⁵

Iskome (Ισκόμη)

¹²⁸² Haspels, **a.g.e.**, (1971), I, s. 185.

¹²⁸³ **MAMA X**, no: 344.

¹²⁸⁴ **PVS**, no: 508.

¹²⁸⁵ **PVS**, no: 512.

Bu günkü Karaağaç Ören olarak kabul edilse de, tam olarak kesin değildir, bunun yerine Appia bölgesinde olduğunu belirtmek, genel olmakla birlikte gerçeğe daha yakın bir açıklama olacaktır.¹²⁸⁶

Sporeni (Σπορης)

Pınarbaşı Köyü'nün beş kilometre kadar güney batısında bulunan ikinci yüzyılın yarısına tarihli bir yazıt, *Tiktyeni* ve *Sporeni* köyleri arasındaki sınırı göstermektedir. IX. yüzyıldan başlayıp XIII. yüzyıla kadar olan piskoposluk listeleri adı “ó Σπορης” olan ve Cotiaeum’a bağlı bir piskoposluğun varlığını belirtmektedirler. Bizans döneminde bile varlığını devam ettiren bu yer açıkça görülmektedir ki antik *Sporeni* köyüdür. Adı geçen eskiçağ köylerinin Pınarbaşı’nda ve Bezirgan yönündeki Terziler’in güneybatısında bulunan Kışla Mevkii’ne lokalize edilmeleri akla yatkın görünmektedir. Ancak, hangi köyün hangisi olduğunu bugün için belirlemek oldukça güçtür. Eğer Cotiaeum’un bölgesel sınırları, bu yüzyıllar arasında değiştirilmeden olduğu gibi kaldıysa, coğrafya *Sporeni*’nin Pınarbaşı’na lokalize edilebileceği yönündedir.¹²⁸⁷

Yukarıda köy yerleşimlerinin dışında, her ne kadar araştırmanın konusu Cotiaeum bölgesi olsa da, burada ele geçirilen yazılı malzeme başka bölgelerle ilgili önemli miktarda topografik ad ve topluluğa da işaret etmektedir.¹²⁸⁸

2. POLİTİK YAPI

Çevresi ile birlikte düşünüldüğünde Cotiaeum’un politik tarihinin yazı öncesi dönemlere kadar gittiği genel olarak belirtilebilir. İlginçtir ki çevredeki diğer höyüklerle (Tavşanlı Höyük, Höyük tepesi ve Bozüyük’teki Demircihöyük, vb.) ile yakın bir benzerlik olmadığı belirtilen höyük, Erken ve Orta Tunç dönemlerine ait malzeme verirken, geç dönem yerleşimlerinde birbirini aralıksız takip eden dört evreli kültür katmanına ışık tutmaktadır. Seramik sürekliliği yanında aynı şekilde bu dört evrede, mimaride de bütünlük görülmektedir ki bu da bölgede uzun süreli bir yaşamı işaret etmektedir. Frig, Arkaik, Klasik ve Hellenistik döneme ait malzeme sağlayan merkez,

¹²⁸⁶ T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976), no: 12.

¹²⁸⁷ **MAMA X**, s. xxi, n. 25.

¹²⁸⁸ **MAMA X**; SYNAUS Bölgesi: Αλλιανός (no: 431); Θερμηνοί (no: 443); Σκοδρενοί (no: 396); Ephesus (no: 418); Synaus 362, 429, 445); APPIA Bölgesi: Αππιανοί (no: 114); Αραγουηνοί (no: 114); Αρακώμη (no: 178); ... ατου κόμη (no: 157); Βιργηνοί (no: 55); Εριόκιος (no: 169); Ζιγγοτος (no: 214); Ισκομαινοί (no: 169); λαός (no: 145); Μοντεανοί (no: 114); Σιρακλεανός (no: 147); Σονηοί (no: 69, 114); Συναμφοί (no: 145); Τενβόγιος (no: 177); Τουτιτηνή (no: 158); Φρυγία (no: 114, 137); χωρία (no: 17).

dolayısıyla, diğer Epiktetos merkezlerinde olduğu gibi Cotiaeum ve çevresinde zengin bir kültürel geçmişin kanıtı olmaktadır.¹²⁸⁹

Ramsay, klasik dönem edebiyatçılarından Suidas'ın bu şehri Ezop'un doğduğu memleket diye bildirmesine dayanarak, yerleşimin tarihini MÖ VI. yüzyıla kadar geri götürse de¹²⁹⁰ bölgede geniş çaplı arkeolojik çalışma yapılmaması, yerleşimin bu dönemde ne tür bir merkez olduğuna dair yeterli kanıt sunamamaktadır.

2. 1. Hellenistik Dönemdeki Politik Gelişmeler

Genel anlamda çevre merkezlerin ve bölgenin tamamının tarihsel süreci içinde değerlendirdiğimizde, Cotiaeum'un da bir süre Frigya egemenliğinde kaldıktan sonra MÖ. V. yüzyılda Pers imparatoru Kyros'un eline geçmiş olduğu belirtilebilir. Pers işgali ardından, İskender ile başlayan dönemle birlikte, yeni işgalcilerle tanışmıştır. Bunlardan birisi İskender'in generallerinden Antigonos'tur. Hellenistik krallıklar ile birlikte bölgede rekabet içinde olan Bithynia ve Pergamon Krallıklarının mücadele alanı içinde yer almıştır.¹²⁹¹

Cotiaeum'un Hellenistik dönemine ışık tutabilecek en önemli merkez, Epiktetos bölgesinin güneyinde yer alan Seyitömerhöyüğü'dür. Nitekim burada yapılan kazılarda Hellenistik döneme tarihli bir çok malzeme ve mimari yapıya rastlanmıştır. Genel anlamda malzemeye bakıldığında, Seyitömerhöyük'te, toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan gelişmiş bir toplum olduğu rahatlıkla söylenebilir.¹²⁹²

¹²⁸⁹ Nurullah Aydın, "Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989", **MKKS**, I, Ankara, 1990, ss.191-203; A. İlaşlı, "Seyitömer Höyüğü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı", **MKKS**, VI, Didim, 1995, ss. 2 –vd.

¹²⁹⁰ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1960), s.164. Ramsay, hatta bu tarihi baz alarak, yerleşimin kuruluş tarihini daha da geri götürür ve MÖ IX yy. olarak açıklar.

¹²⁹¹ "On binler'in" yardımı ile büyük kardeşi II. Artaxerxes'e karşı isyan eden genç Kyros'un ordusu ile beraber geçtiği Ceramorum Agora, çanakçılar pazarının (Xenophon, Anabasis, I, 2) Kütahya civarında yer olması olanaksız değil ise de bu adın Hammer tarafından ileri sürülen ve bazı XIX. yüzyıl yazarları tarafından kabul edilen Germiyan adına benzerliğinin bir rastlantı olması gerekir. Bkz. **İA**, c.IV, s.1118

¹²⁹² Ahmet, Topbaş, "Kütahya Seyitömer Höyüğü 1990 Yılı Kurtarma Kazısı", **1. MKKS**, Ankara, 1991.

Burada yapılan kazılar sonucunda; ağırşak, sürtme taşı, amphoriskos, mühür biçimli kalıp (içinde lotus motifi), Hellenistik dönem özellikli siyah renkli çanak çömlek, bileği taşı, boğa figürünü gövdesi, beş ayaklı bir pota, çakmaktaşıdan kesici alet, dokuma ağırlıkları, çanak, kemik delici, mermerden idol, taş balta ve balyoz, Hellenistik döneme ait üzerinde ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΡΟΨΣΙΟΨ yazan, ön yüzünde Athena portresi, arka yüzünde ayakta miğferli Athena olan bronz sikke ve cam boncuk, Hellenistik döneme ait; büyük boyutlu insan figürününe ait burun parçası ve bir geyiğe ait olduğu sanılan kemik parçaları, siyah renkli çift kulplu çömlek, iki adet yonca ağızlı testi, ağırlık,

Ancak buluntular arasında yerleşim gösteren mimari yapılar yanında, Hellenistik dönemle ilgili en önemli buluntular hiç şüphesiz ki sikkelerdir. Zira ele geçirilen bronz sikkelerden dört tanesi Bithynia kralı Prusias I (MÖ.228-184) dönemine tarihlidir ki bu durum Bithynia'nın bu dönemde sınırlarını güneye doğru genişlettiğinin açık bir belirtisidir.¹²⁹³ “Epiktetos” teriminin ortaya çıkmasındaki politik tezimiz, Bithynia'nın sınırlarını güneye doğru genişletme isteği ve bundan rahatsız olan Roma'nın işe karışıp toprakların bir kısmını Pergamon'a bırakmasıydı ki tam da bu noktada, sikkeler tezi güçlendiren deliller olmaktadır. (Bkz. Resim 31 ve 32)

Resim 31: Hellenistik Dönem Sikkeleri, ön yüz
(Kaynak: A. Topbaş, **MMKS**, 1991, res. 2a)

Resim 32 : Sikkelerin arka tarafları
(Kaynak: A. Topbaş, **MMKS**, 1991, res. 2b)

2. 2. Roma İmparatorluk Dönemindeki Politik Gelişmeler

Roma İmparatorluk döneminde Cotiaeum bölgesindeki politik yapı hakkında bilgilerimiz epigrafik malzemedan ve bunun yanında Seyitömer'de yapılan arkeolojik çalışmalardan sağlanmaktadır.

Seyitömerhöyük'te yapılan kazılarda, Roma dönemine tarihli bir yerleşim yeri ortaya çıkarılmıştır. Buranın kuzeyden büyük bir girişi olan kale veya avlu içinde kaldırım ve sokaklarla çevrili büyük bir yapı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bir kanal da saptanmıştır ki içinde hayvan kemiklerinin olması ve yapı içerisinde heykelcik kabartmalarının bulunması burada bir kutsal alan olabileceği ihtimalini yükseltmiştir.

¹²⁹⁴

Yukarıdaki arkeolojik malzeme yanında, bölgede ele geçirilen epigrafik malzeme özellikle Roma İmparatorluk döneminde yerleşimler arasında sınır kavgaları olduğunu göstermektedir. Bu sorunlar, bölgedeki yöneticilerin araya girmesi

Fenike tipi cam bilezik ele geçirilmiştir. Nekropol alanı, Hellenistik dönemde kullanılmıştır. ss.13- 15. Gelişmişlik konusunda bkz. A. Topbaş, **a.g.m.** (1993), s. 300.

¹²⁹³ A. Topbaş, **a.g.m.**, (1993) s. 300; A. Ilashi, **a.g.m.** (1995) , s.3.

¹²⁹⁴ A. Topbaş, **a.g.m.**,(1992), s.23.

(hakemliği) ile giderilmiş ve kimi anlaşma metinleri taşlar üzerine yazılmıştır. Drew-Bear'ın Kütahya'nın Pınarbaşı köyünde bulduğu bir metin, *Sporenoi* ve *Tataenoi* adlı iki toplum arasında ortaya çıkan böyle bir anlaşmazlığı ve bunun geçici bir bölge valisi tarafından çözümlenmesini anlatmaktadır. Yazıtı göre; anlaşmazlık üzerine bir uzman çağrılmış ve bu uzman gerekli ölçümleri yaptıktan sonra sınırın geçtiği yer, Roma'dan gelen vali vekili tarafından belirlenerek bu yazıtla işaretlenmiştir.¹²⁹⁵

Diğer Epiktetos merkezlerinde olduğu gibi Cotiaeum'da da, imparatorluk mülkü araziler yer almaktadır. Geçtiğimiz yüzyılın sonunda ilk kez Ramsay tarafından Apia Praipennisais ile Cotiaeum arasında ele geçirilen iki yazıt, burasının imparatora ait mülk arazisi olduğunu göstermektedir. Bu yazıtlardan biri Dionysos'un mezar taşı olup üzerinde, "*Augusti dispensator*" yazmaktadır. Bu kişi çok büyük olasılıkla imparator'un kölelerinden biriydi ve bu bölgeye mali işlere bakmak üzere yerleştirilmişti. Dostu olan Aelius Trophimus da olasılıkla azatlı kölelerdendi. Öteki yazıtın da mülkün sınırını gösteren taşlardan biri olduğu düşünülmektedir.¹²⁹⁶

Bunların yanında Cotiaeum civarındaki kimi mil taşlarının üzerinde aynı zamanda imparatorlar için düzenlenmiş onur yazıtları da vardır. Yazıtlar üzerinde özellikle πόλις sözcüğü kullanılmıştır. Böylelikle söz konusu merkezler, kendi üzerlerine düşen görevleri, sorumlulukları ölçüsünde gerçekleştirmeye çalışmışlar ve

¹²⁹⁵ **MAMA X**, no: 255: Drew-Bear, yazıtın farklı açıdan da önemli olduğunu, çünkü şimdiye kadar sadece XII. ve XIII. yüzyılın edebi kaynaklarından tanınan ve aslını Frig olarak düşündüğü *Sporenoi* adının, en az bin yıl kadar öncesinde var olduğu saptanmıştır. Sözü edilen bu yazıtın dikildiği mevkii Aezani ile Appia kentleri arasındaki düzlüktedir. Burada sınır oluşturacak bir dağ veya ırmak olmadığından bu iki Phryg toplumu arasında böyle bir sorun çıktığı bellidir. Bir başka sınır kavgasına da, Emirdağ ilçesinde tarihi bir yerleşme yakınlarında bulunan bir kaya üzerindeki yazıtta görüyoruz. O dönemin memurları, iki köy arasındaki sınırı çizmek üzere bir stel dikmek yerine, geceleyin köylüler tarafından bunun yerinin değiştirilmesi olasılığına karşın, sınır belirleyen bu yazıtı büyük bir kaya üzerine yazdırmışlardı. Bu sınır kavgasına neden olan taraflardan birisi de Klanteoni halkıdır. Bu köyün adı, W.M.Ramsey'in Antiokheia (Yalvaç) civarında bulduğu bir yazıt sayesinde yüzyılımızın başından beri bilinmekteydi. Bu yazıtı göre Phrygialı dinsel bir dernek olan Xenoi Tekmoreioi'ların ünlü tapınağına bütün Phrygia'dan akın akın gelen çiftçiler burada festival düzenlemekteydiler. Festivalin sonunda bu kişiler kendi adları ile birlikte mensup oldukları köylerin adlarını da yazdırmışlardı. Bu köy adları arasında yukarıda sözü edilen, sınır kavgasına adı karışan Klanteoi halkına da rastlamaktayız. Emirdağ'da ele geçen yazıt sayesinde bu halkın Yalvaç'ın yaklaşık 100 km. kadar kuzeyinde Amorion (Hisar Köy) kenti civarındaki büyük ovayı sınırlandıran yamaçlarda yaşadığını söyleyebiliriz. T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1988), s. 111.

¹²⁹⁶ Ramsay, önceki araştırmalarından birinde bu taşın Appia ile Aizanoi sınırını gösterdiğini zannettiğini ancak sonradan bu görüşten vazgeçtiğini belirtmektedir. Bu sınırın neden dolayı bir imparator vekili tarafından işaretlendiğini anlamak istediğini ve buna da ancak burasının da bir imparator mülkü olduğunu kabul ederek açıklayabildiğini yazmaktadır. Tembris Nehri (Porsuk) bu arazinin ya yanından, yada içinden geçiyordu. Sonuçta, burasının Opsikion Thema'sındaki, Tembre veya Tembrion denilen mülk olduğu düşünülmektedir. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1960), s. 193.

aslında, kendilerine yakın olan diğer merkezlere ulaşımın sağlanması için var olan yolların korunmasına özen göstermişlerdir.¹²⁹⁷

Yazıtlardan biri olasılıkla *procurator* tarafından imparator Hadrian adına diktirilmiş bir sınır taşıdır. Öte yandan yazıt üzerinde geçen Papirus Paulinus, ya Asya Eyaleti'nin yada daha az olasılıkla bir imparatorluk mülkünün *prucorator*'u olarak görev yapmıştır. Yazıt aynı zamanda bölgedeki imparatorluk mülklerinden birinin resmi memuru olan imparatorluk azatlısı September'ı da içermektedir. Yazıtın dördüncü satırında ifade edilen topluluk da büyük olasılıkla imparatorluk mülkünde yaşayan bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁹⁸

Cotiaeum gibi, geniş köy topluluklarından ayrılması oldukça güç olan kimi bölge yerleşimlerinin bulunduğu kırsal çevrede, zenginliğin ve gücün toprak sahipliğinde aranması doğaldır. Bu noktada imparatorluk arazileri Yukarı Tembris Vadisi'ndeki özel toprak sahiplerinin arazilerinden ayırt edilebilse de, bunların sınırları asla kesin olarak belirlenememiştir. Çünkü bu araziler aynı zamanda merkez ve doğu Frigya'daki bölgelerle birleştirilmişler, bu durum da araştırmacılar açısından sınırların belirlenmesinde ciddi sorunlar yaratmıştır.¹²⁹⁹

Yukarı Tembris Vadisi'nin bu noktadan Altıntaş bölgesine kadar olan tamamının güney doğuya uzanıp uzanmadığı ve tek bir birleşik imparatorluk mülküne ait olup olmadığı tam olarak açık değildir. Üstelik bölgede ele geçen yazıtlar imparatorluk arazisinin sınırlarını ve kimin işlettiğini bildirmemektedirler. Ancak yinede II. ve III. yüzyıla tarihlenen yazıtlar üzerinde yer alan Roma vatandaşlarından özellikle bir tanesi konu açısından diğerlerinin yanında biraz daha baskın gözükmektedir. Bu aile Frigya bölgesinde bir dönem oldukça etkin olmuş Sestullii ailesidir.¹³⁰⁰ Bölgede büyük toprak

¹²⁹⁷ MAMA X, s. xxviii.

¹²⁹⁸ MAMA X, no: 255 ve s. 83: Benzer bir sınır taşı, Frigya – Caria *procurator*'u Iulius Iulianus'un emri ile Tiktyenoi ve Sporenai arasında dikilmiştir. Iulius Iulianus bölgede vekil olarak görev yapıyordu. Bu sırada yanında, *militis* (binicilik memuru) ve *geometes* (alan ölçümcü memuru) bulunmaktaydı. Zaten III. yüzyılda Roma memurluğu ciddi bir şekilde askeri bir karakter kazanmıştır.

¹²⁹⁹ MAMA X, s. xxxiii. Bu yazıtlardan kronolojik olarak en eskisi, Appia bölgesinin güney alanında yer alan Eydemir yakınlarında ele geçirilen ve Vespasian'ın azatlılarından T. Flavius Helios ile karısı Sextilia P. Hedone tarafından MS. 79 yılında Zeus Bennios için yapılmış kutsal alanda ele geçirilen bir çift yazıtta görülmektedir. Kocanın önceki akrabaları Agrostea köyünün yakınlarından gelmiş kişilerdir ve bu imparatorluk azatlısı kendi bölgesinde etkin birisi olarak görülmektedir. Her ne kadar yazıtlar ayrıntılı olarak bu ailenin tam olarak bütün etkinliklerini belirtmese de, ailenin kırsal kesimde bir çeşit polislik görevi yaptığı bilinmektedir. İmparatorlar bu tarihlerde Appia ve Yukarı Tembris Vadisi'nde mülk arazileri sahiplenmişlerdir. Ancak ne olursa olsun Roma için asıl amacın bölgedeki mermer ocaklarını elde tutmak olduğu rahatlıkla görülmektedir ki nitekim Tiberius döneminden itibaren buraların imparatorluk mülkü olduğu bilinmektedir. Bkz. T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1990), no: 15 ve 16.

¹³⁰⁰ MAMA X, s. xxxiv: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986) no: 222. Aile ve bu ailenin yakınlarının varlığı; Tiberiopolis'te, Aezani'de, Prymnessus ve Stacteriom'da ele geçirilen çağdaş veya ona yakın yazıtlarda

sahiplerinden biri olarak düşünölen Sestullii ailesinin varlığının ne şekilde devam ettiğini açıklayıcı pek fazla bilgi yoktur. Bu durumda imparatorluk mülklerinin en azından II. yüzyılın sonlarına doğru bütün vadiyi kapladıkları söylenemez. Sonuçta, büyük toprak sahiplerinin varlığını gösteren sınırlı sayıdaki buluntu ile desteklenmektedir. Bölgeden ele geçen, kökeni belli olmayan ve sonradan Kütahya'ya götürölmüş bir çok mezar taşı böylesi yazıtlar içermektedir. Örneğin III. yy. tarihli bir mezar taşı, yanaşması tarafından efendisi P. Clodius Atticus için yazılmıştır. Bir diğeri οικονόμος konusunda L. Aur. Apollinaris Telesphorus tarafından dikilmiş Severan dönemine tarihli bir mezar stelidir.¹³⁰¹

Sonuçta Yukarı Tembris Vadisi'ndeki imparatorluk mülklerinin özel toprak sahipliği şeklinde geliştiğini söylemek daha mantıklı olacaktır. Bölgede Vespasian'ın azatlılarının varlığına rağmen ve merkez Anadolu'nun başka bölgelerinde yaygın olan bir uygulama olsa da, Cotiaeum çevresinde Hadrian döneminden önce bu tip mülklerin izleri görülmez. Kuzeydoğudaki ve vadinin sonundaki mülk durumu konusunda, kamulaştırma, miras veya başka bir şekilde imparatorluk arazilerinin özel mülk pahasına İtalyan kökenli aileler tarafından sahiplenilerek elde edilmiş olduğu da yazıtlar aracılığı ile bilinmektedir.¹³⁰²

En erken sikkesi MÖ. IV. yüzyıla kadar geri giden Cotiaeum¹³⁰³, Roma döneminde de sikke basmaya devam etmiş ve Roma devleti tarafından bir *polis* olarak kabul görmüştür. Hiç şüphesiz ki bölgede ele geçen bir çok Roma lahitinin içinde bulunan ve tarihlemeye önemli bir kaynak olan sikkeler üzerinde en fazla, aslanların çektiği arabası içinde tahtta otururken betimlenen Kybele yer almaktadır. Sikkeler; Tiberius, Galerius, Elagabal, Philip I ve karısı imparatoriçe Otocilia Severa, Valerianus, Septimus Severus'un ikinci karısı Julia Domna, Gallienus ve Philip I dönemlerine aittir.¹³⁰⁴

Bunun yanında Cotiaeum, yarı özerk sikke bastığı gibi¹³⁰⁵, Caracalla döneminde Efes ile birlikte ortak sikke de basmıştır. (Bkz. Resim 33)

kanıtlanmıştır. Bunun yanında Çayırbaşı'ndaki anıta çok benzeyen, Asya'nın yüksek rahibi olarak babasını onurlandıran anıtsal bir metin Altıntaş Köy'den ele geçirilmiştir.

¹³⁰¹ **MAMA X**, s. xxxiv ve no: 70, P19: Aezani için **MAMA IX**, no: 272, P113. Yanaşma tarafından efendisine yazılan mezar taşı ve diğerkapı taşı için bkz. M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), no: 225 ve 283.

¹³⁰² **MAMA X**, s. xxxv.

¹³⁰³ M. Thompson – O. Morkholm – C.M. Kraay, **An Inventory of Greek Coin Hoards**, New York, 1973, no: 1248.

¹³⁰⁴ M. Türktüzün, **a.g.m.** (1991), ss. 227 – vd.

¹³⁰⁵ Yarı özerk olarak bastığı diğersikkeler de şunlardır: **SNG**, no: 5, 20, 21, 22, 23.

Resim 3 : Cotiaeum – Efes Ortak Sikkesi

(Kaynak: <http://www.snible.org>

erişim tarihi 2006 Haziran)

2. 3. Geç Roma - Erken Bizans Dönemindeki Gelişmeler

Seyitömerhöyük'ün güneybatı yönünde Geç-Roma dönemine ait bir yerleşme yeri¹³⁰⁶ bölgedeki kırsal alandaki yerleşimlere ışık tutarken, Cotiaeum yerleşmesi Bizans döneminde, birkaç istisna olay dışında, daha çok dinsel kimliği ile ön planda kalmış ve orduların ilerlediği güzergahlar üzerinde bulunarak askeri açıdan da önemini korumaya devam etmiştir. V. yüzyıldaki politik mücadeleler sırasında imparator Zenon'a karşı yapılan ayaklanmanın liderleri Cotiaeum'a sığınmışsa da burada yenilmişlerdir.¹³⁰⁷ Bunun yanında, Cotiaeum Bizans dönemindeki toprak düzenlemeleri sonucunda Frigya Salutaris bölgesinde kalmış ve burada büyük bir piskoposluk merkezi kurulmuştur. Her ne kadar VIII. ve IX. piskoposluk listelerinde Synnada kentine bağlı bir piskoposluk merkezi olarak gösterilmişse de bu geçici bir dönem olmuştur.¹³⁰⁸

3. EKONOMİK YAPI

3. 1. Tarım ve Hayvancılık

Seyitömerhöyük'teki ele geçirilen ve Erken Tunç dönemine ait bronz orak¹³⁰⁹ bölgede uzun zamandan beri tarım yapıldığının en güzel işareti olmaktadır. Roma döneminde de bölgede tarım ve hayvancılık yapıldığına dair eserler üzerindeki betimlemeler yardımcı olmaktadır.

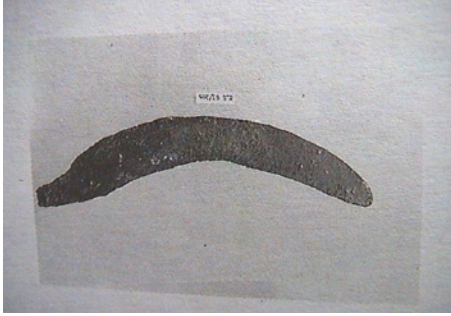
¹³⁰⁶ A. Topbaş, **a.g.m.** (1993), s.300.

¹³⁰⁷ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1975), II, s. 446.

¹³⁰⁸ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1960), s. 98, ve s. 94, n. 2.

¹³⁰⁹ A. Ilaslı, **a.g.m.** (1995), s.2

Buna göre bölgede yetiştirilen ürünler arasında tahıl¹³¹⁰ ve üzüm¹³¹¹ söylenebilir. Ayrıca eserler üzerindeki tarım aletleri betimlemeleri de yine açıkça tarımı işaret etmektedir. Bunlar; budama bıçağı¹³¹², saban¹³¹³, biçki¹³¹⁴ ve oraktır.¹³¹⁵

Resim 34: Bronz orak, Seyitömer koşulu öküzler
(Kaynak: A.İlâşlı, **MKKS**, 1993, VI, res. 14)

Resim 35: Adak steli üzerinde saban
(Kaynak: **MAMA X**, no: 279)

Hayvancılık ile ilgili olarak da bölgedeki betimlemeler ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre, Roma İmparatorluk döneminde Cotiaeum halkının gündelik yaşamında kullandığı hayvanlar şunlardır; eşek¹³¹⁶, at¹³¹⁷, kısrak¹³¹⁸, öküz yada boğa¹³¹⁹, inek ve buzağı.¹³²⁰

3. 2. Ticaret ve Küçük Zanaatkar Grupları

Her ne kadar ticaret yollarının üzerinde bulunduğu belirtilse de, Cotiaeum'daki insanların ne tür bir ticaret yaptığını dair ayrıntılı bir bilgi yoktur. Bu nedenle yorum yapmak hemen hemen olanaksızdır. Ortaca'da (Afyon 33 Id) ele geçirilen mermer mezar steli üzerindeki yazıttaki; “*Granii’ler*”in, imparatorluk döneminde eyaletlerdeki İtalyan tüccar gruplarından birisi olduğu bilinmektedir.¹³²¹

Bu noktada arkeolojik çalışmalar konunun aydınlatılmasında yardımcı olmaktadır. Nitekim, Kütahya’ya 10 km. uzaklıktaki Çayca köyünden getirilen Roma

¹³¹⁰ **MAMA X**, no: 261, 263

¹³¹¹ E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 7, 8.

¹³¹² **MAMA X**, no: 287; E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 7.

¹³¹³ **MAMA X**, no: 279, 303, 323, 324; W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 65.

¹³¹⁴ **MAMA X**, no: 272.

¹³¹⁵ **MAMA X**, no: 266.

¹³¹⁶ **PVS**, no: 496, 505.

¹³¹⁷ **MAMA X**; no: 256; **PVS**, no: 504, 507, 510.

¹³¹⁸ **PVS**, no: 511.

¹³¹⁹ **MAMA X**; no: 256, 279, 303, 312; Drew-Bear, 1976, no: 8, 9, 10, 12; **PVS**, no: 507, 508, 512, 513, 514, 515; W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 54, 65.

¹³²⁰ **PVS**, no: 508.

¹³²¹ **MAMA X**, no: 312.

dönemine tarihli lahit mezarlarda ele geçirilen; altın, gümüş ve bronz yüzükler, gümüş ve bakır sikkeler, altın küpe, bronz çingirak, cam kase, demir kulplu testi, silindir şeklinde bronz bir mürekkep kabı, demir keski, demirden tek kulplu testicik, bronz iğne parçası, siyah küçük taşlardan gümüş klipsli kolye¹³²² çeşitli yorumların yapılmasına olanak sağlamaktadır. Burada ele geçirilen sikkelerin üzerinde Cotiaeum yazısı da okunduğuna göre, bütün bu değerli eserlerin burada üretilmiş olması muhtemeldir. Bunu doğru kabul ettiğimizde, kentte ciddi bir zanaatkar grubundan söz etmemek için hiçbir neden yoktur. Ancak bu eşyaların yukarıda adı geçen Romalı tüccarlar gibi dışarıdan getirildiği düşünülürse, bu kez de Cotiaeum'un tüccar gruplarını barındırdığı düşüncesi gündeme gelmektedir. Üstelik böylesi lüks maddeleri talep eden zengin bir sınıfın varlığına da işaret etmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Cotiaeum bölgesine komşu olan diğer bölgelerde ele geçirilen çeşitli meslek grupları ile ilgili yazıtlar; bölgede; mimar, demirci, marangoz ve berber¹³²³ varlığına ışık tutmaktadır. Buradan yola çıkarak benzer meslek gruplarının, Cotiaeum içinde de bulunduğunu söylemek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim eserler üzerindeki; giysilerin,¹³²⁴ bölgedeki bir terzi grubuna işaret etme olasılığı yanında, eğer ithal edilmişlerse, bir tüccar grubunu da kanıt olacağı açıktır. Üstelik bölgedeki betimlemelerden yola çıkarak marangoz yada taş ustası gruplarından söz edilebilmektedir ki eserler üzerinde yer alan, masa¹³²⁵, keski ve çekiç¹³²⁶ bu tür bir yoruma izin vermektedir.

Yukarıdaki olası meslek grupları yanında, Cotiaeum bölgesindeki yazıtlar üzerinde somut olarak belirlenen meslek heykeltıraşıdır. Hatta Altıntaş'ta ele geçen steller üzerinde heykeltıraşın adı (Επιτύχναος) bile vardır¹³²⁷ ki, bu da bize bölgede bu işle uğraşan bir grubun olduğunu açıkça göstermektedir.

Altıntaş'taki atölyelerde birbirinden farklı heykeltıraşların çalıştığını, bölgede ele geçen farklı tarzlardaki eserlere bakarak söyleyebiliriz. Bunlardan en eskisi Severan döneminin ilk evrelerinde etkin olan Mourmateli Teimeas adlı kişidir. Bu heykeltıraş, oğlu Zelas ve Zelas'ın çağdaşları olan Alexander ve Epitynchanos tarafından takip edilmiştir. Bütün bu heykeltıraşlar Altıntaş'taki mezar stelleri ve diğer anıtların yapımından sorumludurlar. Bunların yanında diğer bir heykeltıraş, ayrı bir atölyede

¹³²² M. Türktüzün, **a.g.m.** (1991), ss.225-227.

¹³²³ **MAMA X**, no: 137, 86, 417, 143, 162, 428.

¹³²⁴ E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no:7, 8, 9.

¹³²⁵ E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 12.

¹³²⁶ **MAMA X**, no: 272.

¹³²⁷ T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976), no: 9, 11.

çalışan ve Severan döneminin sonlarına doğru görülen Andromachos'dur. Her ne kadar birbirinden farklı tarzlarda üretim yapsalar da bu heykeltıraşlar birbirleri ile ilişki içerisinde olan meslektaşlardır. Zaten bu konuda da iki farklı görüş vardır. Birincisi, aslında bölgede iki büyük atölye olduğu ve bu nedenle farklı eserlerin ortaya çıktığı yönündeki sav iken, diğeri aslında bölgede tek büyük bir atölye olduğu ve burada yetişen heykeltıraşların zamanla farklı stillere kaydığı yönündeki görüştür.¹³²⁸

4. DİNSEL YAPI

Cotiaeum merkez olmak üzere ele geçirilen malzemenin değerlendirilmesi sonucu bölgedeki kutsal ve mitolojik kişiler ve bunlarla birlikte diğeri dinsel ve mezarlara ait terimler aşağıda ayrıntılarıyla verilmeye çalışılmıştır. Epigrafik malzeme yanında arkeolojik buluntular da bu kısımda önemli katkı sağlamıştır. Cotiaeum bölgesi dışında, buraya komşu olan; Appia, Cadi, Synaus, Ancyra Sidera ve Tiberiopolis bölgelerinde de zengin bir dinsel yapı olduğu unutulmamalıdır.¹³²⁹ Bunun dışında imparatorluk kültü ile ilgili olarak Cotiaeum bölgesinde bir buluntuya rastlanmamıştır.¹³³⁰

Yukarı Tembris Vadisi'ndeki köylerin ve küçük kentlerin fiziksel varlığını gözler önüne serebilmek oldukça zordur. Çünkü arkeolojik kalıntıların çok azı *in situ* olarak belirlenebilmiştir. Üzüntü verici bir açıklama yapmak gerekirse Frigya'nın kırsal pagan tapınaklarından bilimsel olarak kazılmış olanı yoktur. Dolayısıyla bu insanların

¹³²⁸ MAMA X, ss. xxix – xxx.

¹³²⁹ MAMA X, APPIA BÖLGESİ: Attis (no: 2, 61, 100, 166); Daimones (no: 60); Kybele (no: 172); Εννοσίγαιος (no: 177); Hades (no: 63, 76, 118, 169); Hecate (no: 2, 106); Helios (no: 103, 157); Herkül (no: 100); Herkül ve Kerberos (no: 61, 166); Hermes (no: 106); Οσιος κα Δίκαιος (no: 158, 214); Kronos (no: 137); Moirai (no: 76, 137, 169); Ana Tanrıça (no: 54); Μήτηρ Ζιγγοτηνή (no: 215); Μήτηρ Κικλέα (no: 226); Μήτηρ μακαρία (no: 158); Persephone (no: 106); Penelope (no: 169); Plouton (no: 60); Πλουτεύς (no: 169); Zeus (no: 60); Βέννιος (157); Δι και τω Ερμαβέννει (no: 222); αγαλμα (no: 31); βωμός (no: 137, 177, 214, 215); ήρωις (no: 75); ιερεύς (no: 21, 70); ιστήλλη (no: 20); κατα κέλευσιν της θεας (no: 215); μνήμα (no: 2); μνημιον (no: 20); νέμεσις (no: 12); πρόσοδος (no: 157); σημα (no: 76, 105, 152); σημάντωρ τύνβου (no: 177); στάλλα (no: 12); ταφος (no: 60); τείμης χάριν (no: 202); τύμβος yada τύνβος (no: 12, 40, 137, 169, 177, 203); ύπερ ευχης (no: 218); υπερ σωτηρίας (no: 214); CADĪ BÖLGESİ: σορός (no: 352, 358); SYNAUS BÖLGESİ: Επήκοος θεα (no: 430); Επήκοος θεος (no: 488); Helios (no: 447); Υψιστος θεος (no: 427, 435); επήκοος (no: 443); Moirai (no: 434); Οναργασος (no: 382); Ρόδιος Θεός (no: 447); Ζεύς Βροντων (no: 426); βωμός (no: 359); ιερεύς (no: 438, 439); ιερός (no: 437); στήλη (no: 382); συνηλικες (no: 382); του θεον και τα περι του θεου (no: 431); φράτωρ (no: 382); ANCYRA SIDERA Bölgesi: Ηλιος Μίθρας (no: 449); ιερεία (no: 457); ιερεύς (no: 21, 70, 438, 439, 474); πυράμη (no: 488); TIBERİOPOLIS BÖLGESİ: Υψιστος (no: 504); επήκοος (no: 488, 504); Moirai (no: 507); Μήτηρ Θεά (no: 527); βωμός (no: 540); ειερός (no: 492, 501); ηρως (no: 503); ιερός (no: 492, 501); τύμβος yada τύνβος (no: 507);

¹³³⁰ Ancak imparatorluk kültü ile ilgili olarak Synaus ve Appia bölgelerinde iki buluntu ele geçirilmiştir. Bkz. MAMA X, no: 70 ve 418.

dinsel yapılarını nasıl düzenlediklerini ve bunların neye benzedikleri henüz tam olarak bilinmemektedir.¹³³¹

4. 1. Bölge Tanrıları

Apollon (Απόλλων)

Pınarbaşı'ndaki kutsal alandan ele geçirilen, II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan stel üzerinde Apollon kabartması görülmektedir. Stel üzerindeki yazıtta; “*bu adağı Zeus Petarenos’a adadı*”¹³³² yazmaktadır ki çift tanrıya yapılmış bir adaktır. Bunun dışında, bir Cotiaeum sikkesi üzerinde de görülmektedir.¹³³³

Helios (Ηλιος)

Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçen Severan dönemine tarihli bomos üzerinde başında ışıklı tacı ile Helios betimi görülmektedir.¹³³⁴ Bunun dışında sikke üzerinde de görülmektedir.¹³³⁵

Men (Μήν)

Aslında Cotiaeum'da tanrı Men'in varlığı biraz şüphelidir. Zira, Kusura yakınlarındaki bir adak sunak üzerinde Men olarak açıklanan tanrının, Tanrı Sozon olma olasılığı da bulunmaktadır.¹³³⁶ Aynı şekilde, Gökçeler Köyü'nden ele geçirilen, II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan stelde at üzerindeki tunik giymiş tanrının olasılıkla Men'in kabartması olduğu düşünülmektedir.¹³³⁷

Zeus (Ζεύς)

Üzerlerinde yazıt olmasa da bölgede ele geçen kartal kabartmalı beyaz mermer sunakların¹³³⁸ Zeus için adandığı düşünülmektedir. Bunun dışında bölgede ele geçirilen kimi betimler de bu tanrının varlığına ışık tutmaktadır:

Örneğin, Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli bomos üzerindeki sakallı Zeus¹³³⁹; Pınarbaşı'nda (Afyon 33 Ie) ele geçen III. yy. başlarına tarihli mermer parça üzerindeki Zeus büstü¹³⁴⁰; Girey Yalnızsaray'da (Afyon

¹³³¹ MAMA X, ss. xxxix-xl ve no: 9, 16, 23, 217, 254.

¹³³² PVS, no: 491.

¹³³³ A. S. Tulay, a.g.m. (1988), s.126.

¹³³⁴ MAMA X, no: 260 ve s. 84: Kusura yakınlarında, üzerinde Helios büstü ve yerel tanrıların (Zeus Olympius, Men veya Sozon, Meter Theon) olduğu üç adak steli daha vardır. Bkz. SEG, XXXII, 1284-1286.

¹³³⁵ A. S. Tulay, a.g.m. (1988) s.126.

¹³³⁶ SEG, XXXII, 1285: MAMA X, s. 84.

¹³³⁷ PVS, no: 507.

¹³³⁸ E. Gibson, a.g.m. (1980) , ss. 61, 62, 63, 64, 65.

¹³³⁹ MAMA X, no: 262.

¹³⁴⁰ MAMA X, no: 295.

33 Id) ele geçen III. yüzyılın ilk çeyreğine tarihli mermer bomos üzerindeki sakallı Zeus¹³⁴¹ ve Peşemit'te (Eskişehir 31 z) ele geçirilen parça üzerindeki sakallı erkek figürü Yukarı Tembris Vadisi'nde sıklıkla görülen Zeus örneklerinden biridir. Zeus'un bu figürüne Nacolea, Dorylaeum ve Frigya'nın başka bölgelerinde de rastlanmaktadır.¹³⁴²

Bunların yanında Pınarbaşı'ndaki kutsal alandan ele geçirilen, II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan birbirine benzer iki stel üzerinde, sakalı, uzun saçları ve elbisesi içinde Zeus'un büstü görülmektedir.¹³⁴³

Yazıtlar şöyledir;

Pazarcık'ta (Afyon 32 Id) ele geçen II. yy. tarihli yazıtta; “*Meniskos oğlu Tryphon, Zeus'a ve Bennos üyelerine bunu adadı*”¹³⁴⁴

Pınarbaşı'ndaki kutsal alandan ele geçirilen, II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan dört yazıt üzerinde benzer bir ifade vardır:

“*Antigonos, bu adağı Zeus'a (adadı)*”¹³⁴⁵

“*Stefanos, bu adağı Zeus'a (adadı)*”¹³⁴⁶

“*Alekkas, bu adağı Zeus'a (adadı)*”¹³⁴⁷

“*Zotikos, bu adağı Zeus'a (adadı)*”¹³⁴⁸

Bu malzeme yanında, bölge sikkeleri üzerinde de, elinde asası, yanında kartal ve taht üzerinde Zeus görülmektedir.¹³⁴⁹

Zeus Alsenos (Ζεύς Αλσηνως)

Bu tanrıya adanan bütün yazıtlar Pınarbaşı'ndaki kutsal alandan ele geçirilmiştir ve hepsi de II. yada III. yüzyıla tarihli olup, şu an Kütahya Müzesi'ndedirler.

“*Klaudios, (bu adağı) kendi refahı için Zeus Alsenos'a adadı*”¹³⁵⁰

“*Karikos, karısı adına bu adağı Zeus Alsenos'a adadı.*”¹³⁵¹

“*Onesimos, bu adağı Zeus Alsenos'a adadı.*”¹³⁵²

¹³⁴¹ MAMA X, no: 298.

¹³⁴² MAMA X, no: 346.

¹³⁴³ PVS, no: 513, 514.

¹³⁴⁴ MAMA X, no: 304.

¹³⁴⁵ PVS, no: 492.

¹³⁴⁶ PVS, no: 503.

¹³⁴⁷ PVS, no: 505.

¹³⁴⁸ PVS, no: 506.

¹³⁴⁹ M. Türktüzün, **a.g.m.** (1991), ss.225-227.

¹³⁵⁰ PVS, no: 488.

¹³⁵¹ PVS, no: 490.

“Kouka, çocuğu adına bu adağı Zeus Alsenos’a adadı”¹³⁵³

“Eutychos, bu adağı Zeus Alsenos’a adadı”¹³⁵⁴

“Papias, bu adağı Zeus Alsenos’a adadı”¹³⁵⁵

“Eumoiros, bütün ailesi adına bu adağı Zeus Alsenos’a adadı”¹³⁵⁶

“...bu adağı Zeus Alsenos’a adadı”¹³⁵⁷

“Kallixenos oğlu Manes, bu adağı Zeus Alsenos’a adadı”¹³⁵⁸

Zeus Anpeleites (Ζεύς Ἀνπελείτης)

Bu tanrıya adanan bütün yazıtlar Pınarbaşı’ndaki kutsal alandan ele geçirilmiştir ve hepsi de II. yada III. yüzyıla tarihli olup, şu an Kütahya Müzesi’ndedirler.

“Aragokome’li Ammias oğlu Artemas bu adağı Zeus Anpeleites’e adadı”¹³⁵⁹

“...köyünden Zotikos, bu adağı Zeus Anpeleites’e adadı”¹³⁶⁰

“Diogenes, bu adağı Zeus Anpeleites’e adadı”¹³⁶¹

Zeus Bennios (Ζεύς Βεννίος)

Akça Köy’de ve Karaağaç Ören’de ele geçirilen steller, aileler tarafından Zeus Bennios’a adanmıştır. İkinci yazıtın aslında bir mezar kitabesi olduğu ve yazıtta geçen Diogenes’in, ebeveynleri için mezara yerleştirdiği, mezarın da Zeus’un küçük bir mabedi olduğu noktasındaki görüşler karşısında, Drew-Bear metnin dilinin hiç şüphe uyandırmayacak şekilde adağın Diogenes ve karısı Klaudia Kryson ve de Iskome sakinleri adına yapıldığını gösterdiğini, yani sadece bir adak steli olduğunu belirtmektedir.¹³⁶²

Zeus Bronton (Ζεύς Βροντων)

Terziler’de ele geçen (Afyon 33 Ie) III. yüzyıla tarihli yazıt; “Arkhenos (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı”¹³⁶³

¹³⁵² PVS, no: 493.

¹³⁵³ PVS, no: 495.

¹³⁵⁴ PVS, no: 496.

¹³⁵⁵ PVS, no: 497.

¹³⁵⁶ PVS, no: 498.

¹³⁵⁷ PVS, no: 501.

¹³⁵⁸ PVS, no: 502.

¹³⁵⁹ PVS, no: 508.

¹³⁶⁰ PVS, no: 511.

¹³⁶¹ PVS, no: 515.

¹³⁶² T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976) , no: 11 ve 12. Ramsay, Zeus Bennios ve Zeus Bronton kültlerinin, Türkmen Dağı’nın iki tarafındaki, Cotiaeum bölgesi ve Tembris arazilerinin güneye ve batıya bakan kısmı ile Dorylaeum ve Nacolea civarında kuzeye ve doğuya bakan, birbirine çok yakın bölgelerde merkezlendiğini uzun zaman önce işaret etmiştir. Bennios ile ilgili olan kanıtlar Bronton ile olanlara göre daha seyrek. Bunda da temel neden Hristiyanlık Cotiaeum ve Tembris arazilerinde daha erken gelişmiştir. Bennios’a adanmış yalnızca bir yazıt MAMA V ekibi görülmüştür. Bkz. **MAMA V**; no: 176. s.xxxviii.

¹³⁶³ **MAMA X**, no: 290.

Pınarbaşı'nda (Afyon 33 Ic) ele geçen II. yada III. yüzyıla tarihli yazıt; “*Akyllos ve çocukları bu adağı Zeus Bronton'a adadı*”¹³⁶⁴

Başören'de ele geçirilen yazıt; “*Mennas ve Mukasios, kendileri ve tüm yakınlarının selameti için bu adağı Zeus Bronton'a adadılar*”¹³⁶⁵

Bunun yanında Ali Köy'de (Eskişehir 31 Ic) ele geçirilen yazıtsız bomos üzerindeki yıldırım üzerinde yer alan kartal figürü, eserin Zeus Bronton'a ithaf edildiğini göstermektedir.¹³⁶⁶ Güney'de (Orhaneli 30 z) ele geçirilen parçanın üzerindeki büst de Zeus Bronton'a aittir.¹³⁶⁷

Zeus Olympius (Ζεύς Ολύμπος)

Kusura yakınlarındaki bir sunak üzerinde Zeus Olympius'un büstü betimlenmiştir.¹³⁶⁸

Zeus Orochoreites Glaphyra (Ζεύς Οροχορεί Γλαφύρα)

Pınarbaşı'ndaki kutsal alandan ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan stel üzerindeki yazıtta; “*bu adağı Zeus Orochoreites Galphyra'ya adadı.*”¹³⁶⁹

Zeus Petarenos (Ζεύς Πεταρηνός)

Bu tanrıya adanan bütün yazıtlar Pınarbaşı'ndaki kutsal alandan ele geçirilmiştir ve hepsi de II. yada III. yüzyıla tarihli olup, şu an Kütahya Müzesi'ndedirler.

“*Hermas, (bu adağı) Zeus Petarenos'a (adadı)*”¹³⁷⁰

“*...bu adağı Zeus Petarenos'a adadı.*”¹³⁷¹

“*Kretesa, küçük çocuğu adına bu adağı Zeus Petarenos'a adadı.*”¹³⁷²

“*Timon, bu adağı Zeus Petarenos'a adadı.*”¹³⁷³

Zeus Syreanos (Ζεύς Συρεανός)

Kütahya ile Seyitgazi arasında Makas Alan ovasında ele geçirilen yazıtlar dışında, Söğüt Yaylası köyünde iki yeni yazıt bulunmuştur. Bunlar, Eio köyü sakinleri

¹³⁶⁴ MAMA X, no: 294.

¹³⁶⁵ Haspels, a.g.e. (1971), I, Ek-III; no: 127.

¹³⁶⁶ MAMA X, no: 324.

¹³⁶⁷ MAMA X, no: 334.

¹³⁶⁸ SEG, XXXII, 1284; MAMA X, s. 84.

¹³⁶⁹ PVS, no: 494.

¹³⁷⁰ PVS, no: 487.

¹³⁷¹ PVS, no: 491.

¹³⁷² PVS, no: 500.

¹³⁷³ PVS, no: 504.

tarafından Zeus Syreanos için yapılan adaklardır.¹³⁷⁴ Zeus'un buradaki el pozisyonu ve kıyafet kabartması, Haspels tarafından, onun genel betimlemesi olarak kabul edilmektedir. Haspels aynı zamanda Zeus Syreanos ile, Türkmen Dağı'nın kuzeydoğusunda Zeus Sereanos olarak bilinen tanrının benzer tanrılar olduğunu bildirmektedir. Aslında adaklar, Dorylaeum ile Nacolea arasında, Türkmen Dağı'nın öbür tarafında Nacolea bölgesindeki yer alan Kuyucak yerleşmesinde ele geçirilen Sereanos'u göstermektedir. Ancak buradaki yazıtlar üzerinde Zeus'un sadece Ktesios ve Bronton epitetlerine rastlanılmaktadır.¹³⁷⁵

Zeus Thallos (Ζεύς Θαλλώς)

Pınarbaşı'ndaki kutsal alandan ele geçirilen, II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan iki yazıtta;

“Zeus Thallos'a”¹³⁷⁶

“Moschos oğlu Moschos bu adağı Zeus Thallos'a adadı”¹³⁷⁷

Theos Hypsistos (Θεός Υψιστός)

Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçen III. yüzyıla tarihli bomos üzerindeki yazıtta; “Nicomachus'un zamanında 338 (Sulla dönemi 254 yılı) yılında Aurelios Iason tanrı Theos Hypsistos'a bu adağı (adadı)”¹³⁷⁸

4. 2. Bölge Tanrıçaları

Artemis (Ἀρτεμις)

¹³⁷⁴ Makas Alan ovasında ele geçirilen yazıtlar C.H.E. Haspels tarafından basılmıştır. **The Highlands of Phrygia**, Princeton, 1971, s. 340, no: 109 ve lev. 629. T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976) , no: 8.

¹³⁷⁵ T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976), s. 252 ve n. 18 ve 19: Drew-Bear, Frigya'nın dağlık alanlarının, bölgedeki yerleşimler arasında nasıl paylaştırıldığı sorunu hakkında bir fikir belirtmediği için Haspels'i eleştirmektedir. Hangi kent Makas Alan ovasını kontrol etmektedir? Zeus Syreanos'un kutsal alanı nerededir? Haspels, genel bir ifadeyle dağlık bölgenin bu kısmının batı ile doğu arasında bir geçiş sağladığını ve coğrafik açıdan Makas Alan ovasının batıya açılan kapı olduğunu belirtmektedir. Buradaki yerdeki köyler, doğudan batıya doğru Türkmen Dağı'nın güneyinde uzanan Makas Alan ovasının yüksekliklerindeki yerleşim yerlerini oluşturmaktadır. Söğüt Yaylası ve Makas Alan'daki köyler bu hattın doğusundaki zirvelerde konuşlanmışlardır. Topografya, yükseklikler boyunca bu köylere yakın Cotiaeum ve Nacolea arasından geçen sınırı gösterir gibidir. Ancak, elbette tam olarak kesin bir sınır belirlemek oldukça zordur. Bkz. Haspels, **a.g.e.** (1971) , ss. 193-194: T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976), s. 252.

¹³⁷⁶ **PVS**, no: 509.

¹³⁷⁷ **PVS**, no: 510.

¹³⁷⁸ **MAMA X**, no: 261 ve s. 84: Pagan kırsal Anadolu'nun diğer daha soyut tanrıları gibi, “En yüce tanrı”, “cennetten yağmuru ve mevsimlerinde ürünleri gönderdi ve kalpleri doldurarak herkesi mutlu edip besledi” (İncil; İşler, XIV, 18) Theos Hypsistos, bölgedeki en tartışmalı tanrılardan biridir. Zira, kimi yazıtlar üzerinde pagan ve monoteist eğilimleri anlamak gerçekten de zordur: Theos Hypsistos, Aezani'de tapınılan bir tanrıydı. Bkz. **MAMA IX**, no: P67, P68. Aynı zamanda kuzey Frigya boyunca da bu tanrıya tapınılmıştır. Theos Hypsistos için yapılan buğday başağı figürü Nacolea'da (**MAMA V**, no: 186, 221) ve III. yy. ortalarına tarihli bir taş üzerinde Tavşanlı'da da (**ANRW**, II, 18. 3, 2036, no: 31)

Peşemit'te (Eskişehir 31 z) ele geçirilen geç II. yada erken III. yüzyıla tarihli yazıtta; “*Uğurlu olsun! Asklepiades oğlu Gaios, eşi Lala ile birlikte oğlu Asklepiades için ve Erksealılar, Artemis için figürlü sunağı, kendi ceplerinden emir gereğince diktiler*” yazmaktadır.¹³⁷⁹

Kybele (Κυβέλη)

Pınarbaşı'nda ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli stel üzerinde Kybele, iki aslan arasında tahtta otururken, yazıtında da “*bunu adadı*” yazısı görülmektedir.¹³⁸⁰ Bunun dışında Aslanapa'dan ele (Afyon 33 Ie) geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli bomos üzerinde uzun saçlı ve polos giymiş halde betimlenmiştir.¹³⁸¹ Stellerin dışında bölge sikkeleri üzerinde yer almaktadır.¹³⁸²

Meter Oriene (Μήτηρ Ορινή)

Ortaca'da (Afyon 33 Id) ele geçirilen I. yüzyılın ikinci yarısına tarihli mermer yazıtta; “*Pamphilos ile Trypherion, anne Oriene için (bu adağı adadılar)*” yazmaktadır.

Burada geçen “anne Oriene”nin (Ορινή), Anadolu'nun diğer bölgelerinde karşımıza çıkan ve dağlarla ilişkili olarak düşünülen tanrıça Ορήα ile bir bağı olduğu düşünülmektedir. Zira dağlar her zaman tanrıların doğal evleri olmuştur. Eserin ele geçirildiği Ortaca Giray Ovası'nın kuzey köşesinde olup, Cotiaeum'u Aezani ovasından ayıran, oldukça az nüfusa sahip dağlık bölgeye çok yakındır.¹³⁸³ Bunun yanında Kireç Çiftlik'te (Afyon 34 Id) ele geçirilen III. yüzyılın ilk çeyreğine tarihli bomos üzerindeki büst “Dağ Anası”nın büstü olabilir.¹³⁸⁴

Meter Theon (Μήτηρ Θεων)

Kusura yakınlarındaki bir adak sunak üzerinde Meter Theon'un büstü betimlenmiştir.¹³⁸⁵

Bunların yanında bölgede kimi tanrılar ve tanrıçalar sadece bölgede ele geçirilen sikkeler üzerinde görülmektedir: Asklepios (Ασκληπιος)¹³⁸⁶; Athena (Αθηνά)¹³⁸⁷ ;

¹³⁷⁹ MAMA X, no: 344: Artemis'a Anadolu'da başka bölgelerde, İç Anadolu'da ve Lydia'da da tapınılmıştır. Bu bölgede Artemis aynı zamanda Pers tanrıçası Anaeitis ile özdeşleştirilmiştir.

¹³⁸⁰ PVS, no: 489.

¹³⁸¹ MAMA X, no: 262.

¹³⁸² A. S. Tulay, a.g.m. (1988), s.126, no: 21, 23, 25, 26; M. Türktüzün, a.g.m. (1991), s. 228.

¹³⁸³ MAMA X, no: 307 ve ss. 97-98: Örneğin, Efes'teki Panayır Dağ'da, Dağ Tanrıçası Μήτηρ Ορεία için, kayanın içine tanrıça adına oyulmuş nişlerin olduğu kutsal bir alan vardır. Aynı şekilde, Likya bölgesinde Nisa ve Oenoanda merkezlerinde; Pisidya bölgesinde Ariassos'da ve Tmybriada merkezlerinde görülmektedir. İkinci bir kutsal alan Lydia'da Kula ve Calycadnus'da Seleuceia'da belirlenmiştir. Bir de Uşak Müzesi'ndeki yazıtta görülen Zeus Oreites vardır ki bu da bu tanrıça ile ilgili olabilir. Bütün bu merkezler ve yapılan araştırmalar için Bkz. MAMA X, s. 97 ve n. 3.

¹³⁸⁴ MAMA X, no: 314.

¹³⁸⁵ SEG, XXXII, 1286: MAMA X, s. 84.

¹³⁸⁶ A. S. Tulay, a.g.m. (1988), s.126.

Herakles (Ηρακλής)¹³⁸⁸; Laetitia¹³⁸⁹; Tyche¹³⁹⁰; Vesta¹³⁹¹; Hygeia (Υγεία)¹³⁹² ve Roma.¹³⁹³

4. 3. Yazıtlar

4. 3. 1. Adak Yazıtları

Frigya bölgesi araştırmaları sırasında Cotiaecum ve çevresinde özellikle bir çok yazıt rastlanmıştır. Latince kökenli olmayan sözcükler de içeren ve bu nedenden dolayı Roma egemenliği dönemi öncesi bir çok yer adı barındıran yazıtlar arasında adak yazıtlarının sayısı oldukça fazladır. Bu adak yazıtları sayesinde gerek Roma dönemi ve gerekse öncesi, yerli halkın dinsel inançları hakkında ayrıntılı bilgi edinilebilmektedir. Çünkü yazıtlardaki tanrı adları, her bölgenin kendine özgü tanrıları olduğunu göstermektedir. Bu arada tanrı adlarından pek çoğunun Latin dilinde olmadığı hemen fark edilmektedir. Bu da, eski yerli halkın kendine özgü bazı nitelikleri ve kültürleri olduğunu kanıttır. Nitekim Frigya halkı Hristiyanlık dönemine kadar aynı inanç sistemini korumuştur.¹³⁹⁴

4. 3. 1. 1. Birden Çok Tanrılı Adak Yazıtları

Aslanapa'dan ele (Afyon 33 Ie) geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli bomos üzerinde hem uzun saçlı ve *polos* giymiş Cybele ile sakallı betimlemeli Zeus'un yer aldığı bomos¹³⁹⁵

Pınarbaşı'ndan ele geçirilen yazıt; “*bu adağı Zeus Petarenos'a adadı*”¹³⁹⁶

¹³⁸⁷ A. Topbaş, **a.g.m.** (1991), ss. 12-vd: M. Türktüzün, **a.g.m.** (1991), s. 229 ve A.S.Tulay, **a.g.m.**, (1988), ss. 131-132, no: 22.

¹³⁸⁸ A. S. Tulay, **a.g.m.**, (1988), s.131, no:19.

¹³⁸⁹ M. Türktüzün, **a.g.m.**(1991), s. 229.

¹³⁹⁰ M. Türktüzün, **a.g.m.**(1991), ss. 228-229.

¹³⁹¹ M. Türktüzün, **a.g.m.**(1991), s.228.

¹³⁹² A. S. Tulay, **a.g.m.** (1988), s.126.

¹³⁹³ A. S. Tulay, **a.g.m.** (1988), s.126.

¹³⁹⁴ T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1984), s. 109. Bunun için çok ilginç bir örnek 1873 yılında İzmir'de kopya edilen ve şimdi Oxford Müzesi'nde bulunan Zeus Orkaminates'e sunulmuş adak yazıtıdır. Bu tanrının tapınağını Pessinus kenti civarında bulmaya çalışanlar vardır. Bundan başka bu tanrıya adanmış, biri Banaz ilçesinde diğeri de Uşak Müzesi'nde korunmaya alınmış iki yazıt daha vardır. Tüm bunlara göre bu tanrının tapınağı Banaz civarında bir tarladır. Bu tarlada bulunan çok sayıda çanak-çömlek ve kiremit parçaları bu düşüncüyü desteklemektedir. Zeus Orkaminates tapınağının ta yeri ileride yapılacak çalışmayla ortaya çıkarılabilecektir. Ayrıca bu Phryg tapınağı ve bu tapınağa ait çok sayıda yazılı ve kabartmalı adak taşları da ele geçirilecektir. T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1984), s.110.

¹³⁹⁵ **MAMA X**, no: 262: Benzer bomoslar Aezani'de de bulunmuştur. Bkz. **MAMA IX**, no: 71a, 71b.

¹³⁹⁶ **PVS**, no: 491.

4. 3. 1. 2. Kişisel Adak Yazıtları

Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Nicomachus’un zamanında 338 (Sulla dönemi 254 yılı) yılında Aurelios Iason tanrı Zeus Hysistos’a bu adağı (adadı)*”¹³⁹⁷

Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Antenoros oğlu Menandros (bunu yaptı)*”¹³⁹⁸

Terziler’de ele geçen (Afyon 33 Ie) yazıtta; “*Arkhenos (bu) adağı Zeus Bronton’a adadı*”¹³⁹⁹

4. 3. 1. 3. Aileler İçin Adak Yazıtları

Kusura’da ele geçirilen yazıtta; “*oğlu Demetrios’un yaptırdığı bu adak taşı Andronikos ve eşine aittir*”¹⁴⁰⁰

Pınarbaşı’nda (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Akylios ve çocukları bu adağı Zeus Bronton’a adadı*”¹⁴⁰¹

Yörgüç’te (Orhanlı 29 z) ele geçirilen yazıtta; “*Diodorus, kendisi ve tüm ev halkının adağı olarak sundu*”¹⁴⁰²

Peşemit’te (Eskişehir 31 z) ele geçirilen yazıtta; “*Uğurlu olsun! Asklepiades oğlu Gaios, eşi Lala ile birlikte oğlu Asklepiades için ve Erksealılar, Artemis için figürlü sunağı, kendi ceplerinden emir gereğince diktiler*”¹⁴⁰³

Pınarbaşı’nda ele geçirilen yazıtta; “*Eumoiros, bütün ailesi adına bu adağı Zeus Alsenos’a adadı*”¹⁴⁰⁴

Pınarbaşı’nda ele geçirilen yazıtta; “*Atimetos ve Sekounda, bu adağı Zeus Alsenos’a adadı.*”¹⁴⁰⁵

Pınarbaşı’nda ele geçirilen yazıtta; “*Kretesa, küçük çocuğu adına bu adağı Zeus Petarenos’a adadı.*”¹⁴⁰⁶

Pınarbaşı’nda ele geçirilen yazıtta ise; “*Kouka, çocuğu adına bu adağı Zeus Alsenos’a adadı*”¹⁴⁰⁷

4. 3. 1. 4. Belirli Grup Adakları

¹³⁹⁷ MAMA X, no: 261.

¹³⁹⁸ MAMA X, no: 264.

¹³⁹⁹ MAMA X, no: 290.

¹⁴⁰⁰ MAMA X, no: 257.

¹⁴⁰¹ MAMA X, no: 294.

¹⁴⁰² MAMA X, no: 328.

¹⁴⁰³ MAMA X, no: 344.

¹⁴⁰⁴ PVS, no: 498.

¹⁴⁰⁵ PVS, no: 499.

¹⁴⁰⁶ PVS, no: 500.

¹⁴⁰⁷ PVS, no: 495.

Pazarcık'ta (Afyon 32 Id) ele geçen yazıtta; “*Meniskos oğlu Tryphon, Zeus’a ve Bennos üyelerine bunu adadı*” derken buradaki “*Bennos*”¹⁴⁰⁸

Başören’de ele geçirilen yazıt; “*Mennas ve Mukasios, kendileri ve tüm yakınlarının selameti için bu adağı Zeus Bronton’a adadılar*”¹⁴⁰⁹

4. 3. 2. Mezar Yazıtları

4. 3. 2. 1. Ailevi Mezar Yazıtları

Çömlekçi köyünden ele geçirilen yazıtta; “*Trofimas oğlu Aurelius Menandros ve Severa; çocukları Asteios, Diomedes ve pek tatlı torunları Apphion ve Appes’in anısına*”¹⁴¹⁰

Ada Köy’den ele geçirilmiş yazıtta; “*Manikos oğlu Diomedes, her türlü erdeminden ötürü (kendi) karısı Menogenea’yı onurlandırdı. Sen ey yabancı, elveda!*”¹⁴¹¹

Aslanapa’da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Dionysios, babası için*”¹⁴¹²

Aslanapa’da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Aleksandros, süt kardeşlerinin anısına*”¹⁴¹³

Aslanapa’da (Afyon 33 Ie) yazıtta; “*Meikias, kocası Mnesas ve kendisi için, hayatta iken çocukları Moskhylos, Apollonios ve Tatia babaları Mnesas anısına (bunu diktiler)*”¹⁴¹⁴

Aslanapa’da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Aurelia Amias, kocası Hermogenes için (bunu dikti) Her kim bu mezara el uzatırsa kendisi felakete uğrasın!*”¹⁴¹⁵

Aslanapa’da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Kyrilla, kocası Asklepas anısına...*”¹⁴¹⁶

Aslanapa’da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Apollonios, oğlu Timotheos ve erkek kardeşi Menandros anısına (bunu dikti)*”¹⁴¹⁷

Aslanapa’da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Bir hanımın en küçük kızı olarak acı çekip, alınıyazınla yatıyorsun. Ne nişanlanabildin, ne de baban bir evlilik yatağı hazırlayabildi. Ancak kanlı Erynne’ler kader nehrine karşı acı acı bağırıyolar. Anne ve babası, Katulla ile Menandros, Kurilla adını verdikleri kızı ile gelini Aleksandria ve damadı Onesimos, merhametsiz Pluton’un yardımcılığıydılar. Gelinin kahrkahaları mezarı süsledi.*”¹⁴¹⁸

¹⁴⁰⁸ MAMA X, no: 304.

¹⁴⁰⁹ Haspels, **Highlands**, I, Ek-III; no: 127.

¹⁴¹⁰ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), ss. 66-67, no:7.

¹⁴¹¹ MAMA X, no: 250.

¹⁴¹² MAMA X, no: 266 ve s. 86: Karadiğin’den ele geçirilen anıt için no: 302.

¹⁴¹³ MAMA X, no: 267.

¹⁴¹⁴ MAMA X, no: 269.

¹⁴¹⁵ MAMA X, no: 271.

¹⁴¹⁶ MAMA X, no: 273.

¹⁴¹⁷ MAMA X, no: 274.

¹⁴¹⁸ MAMA X, no: 275. Pagan anlayışla Hristiyanlık arasındaki bu derece açık bir yan yana duruşu bölgedeki başka hiç bir yazıt gösterememektedir. Bkz. MAMA X, s. 89.

Girey Çal Köy’de (Afyon 35 Ig) ele geçirilen yazıtta; “*Ammia ile Tatakos ve Auksillos, anneleri Laudike’nin anısına 293 yılında bunu yaptılar*”¹⁴¹⁹

Girey Çal Köy’de (Afyon 35 Ig) ele geçirilen yazıtta; “*onların çocukları Tation, Andreas, KhrySION, Domna ve Evandras ... oğlu ve damadı Trophimos ile onların (çocukları) Aphion ile Istratonikos, çok tatlı ebeveynlerinin anısına (bunu diktiler)*”¹⁴²⁰

Göynükören’de (Afyon 33 Ie) ele geçirilen yazıtta; “*Aleksandros ve Zotikos, babaları Aleksandros ve anneleri Zotike için; Zotike eşi Gaiane ve hayatta iken kendisi için, Aleksandros erkek kardeşi ve onun karısı için, Philokyrios ve Zotike babaları ve anneleri için, Epiktetus kuzeni Gaiane’nin anısına (bunu diktiler)*”¹⁴²¹

Terziler’de (Afyon 33 Ie) ele geçirilen yazıtta; “*ve Asklepios’un çocuklarının, Aleksandros’un, Sophronias’ın anısı ve istirahatgahı (olsun diye) ve Eudekias’ın çocuğunun ve bütün ev halkının...*”¹⁴²²

Pınarbaşı’nda (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Metrodoros ve Ma(rki)ane, babası Metrodoros’un anısına (bunu dikti)*”¹⁴²³

Karadığın’de (Afyon 33 Id) ele geçirilen yazıtta; “*Mnaseas, Menophas, Diomas, Arkhas, Mnaseas ve Tatia’nın anısına bunu dikti*”¹⁴²⁴

Sevdiğin köyünden ele geçirilen yazıtta; “*Markos ve Amias kızı Afia’nın anısına*”¹⁴²⁵

Kütahya’da ele geçirilen steldeki yazıtta; “*Philipos oğlu Arkhedemos, Afias’a adadı. Oğulları, babaları Arkhedemos’un anısına*”¹⁴²⁶

Ilıca Höyük’te ele geçirilen stel yazıtında; “*Aleksandros kızı Afia, erkek kardeşi Alexandros’un anısına*”¹⁴²⁷

Kütahya’da ele geçen stel yazıtında; “*Tateis, kocası Menofilos ve annesi Ammia’nın anısına*”¹⁴²⁸

Pınarcık’ta ele geçirilen stel yazıtında; “*Tykhikos kızı Aurelia Tateis, hayatta iken kocası Telemakhos; vakitsiz ölen oğlu Telemakhos için; Euthkeianos ile Trofimos da babaları ve erkek kardeşlerinin anısına*”¹⁴²⁹

Bezirgan’da (Afyon 33 Ie) ele geçirilen yazıtta; “*... ve Filippos, babasının anısına bunu dikti*”¹⁴³⁰

Ortaca’da (Afyon 33 Id) yazıtta; “*Menophas oğlu Mnaseas ve amcası, vakitsiz ölen yeğeninin anısına (bunu diktiler)*”¹⁴³¹

¹⁴¹⁹ MAMA X, no: 276. Buradaki 293 yılının Sulla dönemindeki karşılığı MS. 208-9 yıllarıdır.

¹⁴²⁰ MAMA X, no: 278.

¹⁴²¹ MAMA X, no: 287.

¹⁴²² MAMA X, no: 292.

¹⁴²³ MAMA X, no: 296.

¹⁴²⁴ MAMA X, no: 302.

¹⁴²⁵ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s.69, no:9.

¹⁴²⁶ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s.70, no:11.

¹⁴²⁷ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s.71, no:12.

¹⁴²⁸ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s.71, no:13.

¹⁴²⁹ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s.72, no:14.

¹⁴³⁰ MAMA X, no: 280.

Ortaca'da (Afyon 33 Id) yazıtta; “*Hermas ve annesi Domna, çok sevgili çocuğunun anısına bunu dikti*”¹⁴³²

Ortaca'da (Afyon 33 Id) ele geçirilen yazıtta; “*...oğulları Eutykhides ve Alkinoos'un oğullarının anısına bunu dikti*”¹⁴³³

Ortaca'da (Afyon 33 Id) ele geçirilen yazıtta; “*Zotikos oğlu Aurelios, Zotikos babası Zotikos ve annesi Elpidia ile çok sevdiği kardeşleri Eutykhianos ve Aleksandros anısına ve Heliodorus'un kızı ve Zotikos'un karısı Aurelia Teuthrantis de kocasının anısına bu anıtı dikmiştir*”¹⁴³⁴

Ortaca'da (Afyon 33 Id) ele geçirilen yazıtta; “*Aristo, ...sağken kendisi anısına... Antiokhos ile Granianos da, Granianos ön ayak olmasıyla kendi anne babalarını onurlandırdılar*”¹⁴³⁵

Dere Köy'de (Simav 28 Ie) ele geçirilen yazıtta; “*Meclis üyesi Eupalinos oğlu Eutonios ile oğlu Antonines, herkesin dostu süt kardeşi Daimetrianos ile birlikte burada yatıyor*”¹⁴³⁶

Kütahya'da ele geçirilen yazıtta; “*pek aziz kocasının anısına*”¹⁴³⁷

Yoncalı'da (Eskişehir 33 Ic) ele geçirilen yazıtta; “*bu mezar bir bebeğe aittir. Appes, çocuğunun anısına bunu dikti*”¹⁴³⁸

Gümüş'te (Eskişehir 31 Ic) ele geçirilmiş yazıtta; “*Aurelia Kyrila, çocuğu Thallos anısına (bunu dikti)*”¹⁴³⁹

Kızılca Kaya'da (Eskişehir 32 Ic) ele geçirilen yazıtta; “*Artemidoros ve Markos, annelerinin anısına (bunu dikti)*”¹⁴⁴⁰

Köprü Ören'de (Eskişehir 32 Ic) ele geçirilen yazıtta; “*Neikes, kocası Sabinus için bunu dikti*”¹⁴⁴¹

Dulkadir'da (Eskişehir 32 Ic) ele geçirilen yazıtta; “*Dionysos, pek temiz (lekesiz) eşi Aphia'nın anısına (bunu dikti)*”¹⁴⁴²

Ali Köy'de (Eskişehir 31 Ic) ele geçirilen yazıtta; “*...ile Trophimas, patronu Trophimos ve kız kardeşleri Appe anısına bunu dikti*”¹⁴⁴³

Ali Köy'de (Eskişehir 31 Ic) ele geçirilen yazıtta; “*...Dionysos oğlu Markos ile ... babası Dionysos ...ile Trophimos erkek kardeşi anısına bunu dikti*”¹⁴⁴⁴

¹⁴³¹ MAMA X, no: 308.

¹⁴³² MAMA X, no: 309.

¹⁴³³ MAMA X, no: 310.

¹⁴³⁴ MAMA X, no: 311.

¹⁴³⁵ MAMA X, no: 312.

¹⁴³⁶ MAMA X, no: 313.

¹⁴³⁷ MAMA X, no: 315.

¹⁴³⁸ MAMA X, no: 316.

¹⁴³⁹ MAMA X, no: 318.

¹⁴⁴⁰ MAMA X, no: 319.

¹⁴⁴¹ MAMA X, no: 321.

¹⁴⁴² MAMA X, no: 322.

¹⁴⁴³ MAMA X, no: 323.

Şahmelek’de (Eskişehir 31 Ib) ele geçirilen yazıtta; “*Antenoros oğlu Menophilos oğlu Menophilos ile Menophilos’un oğlu Eutykhes, pek sevgili kardeşi Teimetheos ve babaları Aurelios Menophilos’un anısına ...yılında bunu dikti*”¹⁴⁴⁵

Ömerler’de (Orhaneli 302) ele geçirilen yazıtta; “*...kendi çocuklarının huzuru ve anısına bunu dikti*”¹⁴⁴⁶

Kütahya’da ele geçirilen yazıtta; “*Aurelios Epitynchanos ve çocukları Proklos ve Kyrillos ve Markos, eşi Kyrila için bu mezarı hazırladılar. Tanrı yanında, bu mezara zarar verme!*”¹⁴⁴⁷

Kütahya’da ele geçirilen yazıtta; “*Panphilos ve Ammia, oğlu Panphilos ve gelini Tertia’nın anısına (bunu dikti)*”¹⁴⁴⁸

4. 3. 2. 2. Mesleki Mezar Yazıtı

Şihali’de (Afyon 34 Ie) ele geçen yazıtta; “*Patrikios*”¹⁴⁴⁹

4. 3. 2. 3. Beddua İçeren Mezar Yazıtları

Bölgede ele geçirilen kimi mezar yazıtları üzerinde, özellikle mezar soyguncuları, yağmacılarına karşı uyarı niteliğinde yazılmış olan beddualar vardır.¹⁴⁵⁰

Aslanapa’da (Afyon 33 Ie) ele geçen yazıtta; “*Aurelia Amias, kocası Hermogenes için (bunu dikti) Her kim bu mezara el uzatırsa kendisi felakete uğrasın!*”¹⁴⁵¹

Girey Çal Köy’de (Afyon 35 Ig) ele geçirilen yazıtta; “*Bu mezarı her kim bronz davulların çalındığı ayin yeri haline getirirse, çocukları hayatlarını tam yaşayamasın! Evi kocasız ve yaşamı ıssız kalsın*”¹⁴⁵²

Göynükören’de (Afyon 33 Ie) ele geçirilen yazıtta; “*her kim ki bu mezara el uzatırsa!*”¹⁴⁵³

Kütahya’da ele geçirilen yazıtta; “*Aurelios Epitynchanos ve çocukları Proklos ve Kyrillos ve Markos, eşi Kyrila için bu mezarı hazırladılar. Tanrı yanında, bu mezara zarar verme!*”¹⁴⁵⁴

Kütahya’da ele geçirilen yazıtta; “*Tanrı yanında, bu mezara zarar verme!*”¹⁴⁵⁵

¹⁴⁴⁴ MAMA X, no: 324.

¹⁴⁴⁵ MAMA X, no: 325.

¹⁴⁴⁶ MAMA X, no: 327.

¹⁴⁴⁷ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997) no: 407.

¹⁴⁴⁸ MAMA IX, no: 480.

¹⁴⁴⁹ MAMA X, no: 253.

¹⁴⁵⁰ Araştırmanın mekansal sınırı dışında olmasına rağmen, bölgede ele geçirilen diğer beddua yazıtları şunlardır: MAMA X, no: 2, 12, 18, 40, 47, 49, 82, 105, 106, 158, 160, 162, 165, 166, 169, 183, 195, 199, 202, 235, B3.

¹⁴⁵¹ MAMA X, no: 271.

¹⁴⁵² MAMA X, no: 279.

¹⁴⁵³ MAMA X, no: 286.

¹⁴⁵⁴ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997) no: 407.

Kütahya’da yazıtta; “... *anısına onurlandırıldılar. “Tanrı yanında, bu mezara zarar verme!”*”¹⁴⁵⁶

Bölgede ele geçirilen ancak, zarar görmeleri yüzünden tam olarak çözümlenemeyen steller de vardır.¹⁴⁵⁷

4. 4. Monoteist Döneme Geçiş Süreci

II. yüzyıldan başlayarak, diğer Epiktetos merkezlerine paralel bir gelişim süreci izleyen Cotiaeum, Ramsay’e göre asıl önemini bir piskoposluk merkezi olduktan sonra kazanmıştır.¹⁴⁵⁸

Cotiaeum, aslında pagan dönemden monoteist döneme geçiş sürecinde, Epiktetos merkezleri arasında en ilginç olanı olarak gözükmektedir. Zira, Bizans döneminde önemli bir piskoposluk merkez olsa da, güçlü pagan yapısını terk etmesi kolay olmamış, hatta ilk başlarda buraya yollanan dört piskopos halk tarafından öldürülmüştür. Üstelik Anadolu’da IV. yy. ortalarında yeni yönetim bölgeleri oluşturulurken kurulan Pacatiana Bölgesi’nin sınırlarının belirlenmesi sırasında Cotiaeum’daki pagan toplulukların yoğunluğu da göz önünde bulundurulmuştur.¹⁴⁵⁹ Başka bir deyişle, VIII. yüzyıldaki askeri-idari bir sistem olan *Thema* sistemi yaratılana kadar, bölgelerin belirlenmesinde dinsel farklılıklar ön planda tutulmuş gibidir. Eğer bunun geçerliliğini kabul edersek, Cotiaeum ve çevresinin de buna en iyi örneklerden biri olduğunu kabul etmemiz gerekecektir.

İlk kez Cox tarafından yapılan araştırmalar monoteist yazıtlar ile ilgili göze çaracak kadar çok veri sağlamıştır ki bunlar arasında özellikle Yukarı Tembris Vadisi’nden elde edilen anıtlar oldukça ilgi çekicidir. Ancak Frigya’nın monoteist mezar kitabelerinden yalnızca bir kısmı bu anlayış ile ilgili açık bilgi içermektedir. Diğerleri çeşitli ayırt edici işaretlerle, örneğin cenaze töreni ile ilgili formüller veya

¹⁴⁵⁵ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997) no: 65.

¹⁴⁵⁶ W. Tabbernee, **Montanist**, no: 66.

¹⁴⁵⁷ **MAMA X**, no: 263, 265, 268, 270, 272, 277, 281, 282, 284, 285, 288, 289, 291, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 331, 333, 337, 338, 339, 345, 347, 348, 349.

¹⁴⁵⁸ W. M. Ramsay, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, s. 156.

¹⁴⁵⁹ W. M. Ramsay, “Phrygian Orthodox and Heretics 400-800 AD”, **Byzantion**, VI, 1931, ss. 11-12. Mitchell’e göre bu işi yapanlar Novatian denilen gruptur. Kimilerine göre Hristiyanlığın erken dönemlerinin ilk mezheplerinden biri, kimilerine göre de birer zındık yada pagan grup olan Novatianların, Cotiaeum içerisinde oldukça güçlü oldukları bilinmektedir. Zamanla bu mezhep üyeleri, merkeze karşı kendilerini korumak için militan bir anlayış içerisine girmişlerdir. 368 yılında Cotiaeum piskoposu, çoğu Novatian olan cemaatin dayanak noktasını oluşturmaktaydı. Bizans kroniklerine göre göre, V. yüzyılda Constantinapolis’ten dört aday bölgeye Ortodoks inancı yerleştirmek üzere gönderildilerse de, bunların hepsi de yöre sakinleri tarafından öldürülmüşlerdir. Bu noktada Mitchell’e göre Cotiaeum IV. yüzyılda ağırlıklı olarak Novatian mezhepten oluşan bir kent görünümü çizmektedir. Bkz. S. Mitchell, **Anatolia**, II, s. 104 ve n. 420 ve 421.

çeşitli monoteist sembolleri aracılığıyla belirlenebilmektedir. Aslında diğer tüm merkezlerde olduğu gibi, monoteist anlayış ile ilgili sembollerin yorumlanması oldukça tartışmalıdır. Zira anıtlar üzerindeki objelerin yada şekillerin bir monoteist sembolü mü olduğu yoksa tamamen eski pagan anlayıştan gelen özellikler mi olduğu belli değildir.¹⁴⁶⁰

Örneğin, Çukurca'da (Afyon 34 Ie) ele geçen belki MS. III. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki yazıtta; “*tanrının evi*” yazmaktadır. MAMA V, ekibi bu parçanın bir kilisenin giriş kısmına ait olduğunu ve üzerindeki dikkatli ve işlemeli harflendirmenin, bu anıtın bulunduğu kiliseyi erken dönemlere, III. yüzyıla tarihlediğini yazmaktadır. Hatta bu yapıyı Constantine öncesinde bölgedeki Hristiyan cemaatin gelişmesi için yapılmış erken kiliselerinden birisi olarak açıklayıp, Hristiyanlığın gizlenmediğini ortaya koymaktadır.¹⁴⁶¹ Ancak bu göreceli yorumlara itiraz edilebilir. Zira MAMA V ekibinin harflendirmenin işlemeli oluşuna bakarak bu anıtı Hristiyanlık ile bağdaştırmasının tam olarak tatmin edici bir yanı yoktur.

Yine bölgede ele geçirilen ve Hristiyan olarak nitelendirilen kimi yazıtlar da yoruma açıktır. Örneğin, Şahmelek'te ele geçirilen (Eskişehir 31 Ib) yazıtta; “*Tanrı kölesinin günahlarının kefareti ve selameti için (bu) adağı sundu*”¹⁴⁶² yada Domur'da

¹⁴⁶⁰ MAMA X, s. xxxvi: Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Gibson, **The Christians for Christians Inscriptions of Phrygia**, Missoula, 1978: Aslında haç etrafına dekore edilmiş dairesel objeler, Frigya'daki bir çok mezar taşı üzerinde görülmektedir. Temenothyrae (Uşak) merkezden ele geçirilen erken III. yy. tarihli Montanist bir piskoposun mezar taşının üçgen çatısı, üç ayaklı masa (*mensa tripes*) üzerinde duran basit haça çok benzerlik göstermektedir. Dairelerden yada disklerden hiç biri çelenk anlamına gelebilecek püsküllere sahip değildir. Bu sembollerin, taşınabilir bir sunak olarak hizmet eden masanın üzerine yerleştirilmesi aslında onu belirgin kılmaktadır ki bunlar aynı zamanda, (*panis eucharisticus*) (İsa'nın etini temsil eden) kutsal ekmeği betimleme eğilimindedirler. Gerçekte, VI. yüzyılda *eucharisticus* olarak kullanılan taç formundaki pişirilmiş ekmek stili erken III. yüzyıla kadar bilinmektedir. Böylelikle, MS. 157/8 ve 179/80 yıllarına tarihli yazıtlar ve Temenothyrae mezar taşları, Hristiyanlık inancı ile ilgili en önemli ve bilinen sembollerinden birini göstermektedir. Calder aynı zamanda Çeltikçi'den ele geçirdiği bir taş üzerindeki ayakta duran erkek figürünün sol elinde tuttuğu üzüm salkımları ile birlikte görülen “t” şekilli ilavenin de bir haç figürü olabileceğini ileri sürmektedir. Bu tam kesin bir durum değildir. Ancak, üzümlerin yan yana duruşu, şarabı belirttiği gibi, Calder'in deyişiyle diğer yandan, ekmek ile birlikte aslında *eucharisticus* sembolü gibi gözükmektedir. Törende kullanılan şarap kadehi aynı zamanda Constantine öncesi mezar taşları üzerindeki ikonografinin erken örnekleridirler. Cox'un Yukarı Tembris Vadisi'nde kopya ettiği kapı taşlarından bir tanesi yine ayinde kullanılan bir şarap kadehini küçük bir masa üzerinde dururken göstermektedir. Bu anıtın tarihi 150 – 175 arasındadır. Bkz. MAMA X, s. xxxvii ve no: 198; M. Waelkens, **Türsteine**, no: 271. Diğer yandan bir amforanın içinden çıkan üzüm motifi bölgede sıklıkla görülen bir motiftir. Örneğin, Emet Çay vadisindeki Kırıl bölgesinden ele geçirilen kimi mezar taşları üzerinde bu motifler görülebilir. Bkz. MAMA IX, no: 403, 405, 467, 484. Bu eserler basitçe bağcılık veya şarap üretimi olarak yorumlanabilir. Calder, Laodicea Catacecaumene bölgesinde bu motifin, Hristiyan cemaatin çoğunluğu tarafından *eucharisticus* töreninde şarap kullanımını sembolize ettiğini açıklamaktadır. Bkz. MAMA X, s. xl, n. 8.

¹⁴⁶¹ MAMA X, no: 254 ve s. 82.

¹⁴⁶² MAMA X, no: 326 ve s. 105: Bölgede benzer yazıtlar için bkz. MAMA X, no: 9, 16, 104 ve 107.

(Eskişehir 31 y) ele geçirilen yazıtta; “*Tanrı kölene (hizmetkarına) yardım etsin*”¹⁴⁶³ ifadelerinin hangi kriterlerle Hristiyan yazıtı olarak açıklandığı belirsizdir.

Çarşamba’da (Orhaneli 30 z) ve Kozluca’da (Orhaneli 30 y) ele geçirilen ve haç şeklinde yazılan; “*Ben yaşamın ışığıyım*” açıklamaları da, haç şeklindeki düzenlenmeleri dışında, Hristiyanlık ile ilgili yeterli bilgi sunmamaktadır.¹⁴⁶⁴

Kütahya bölgesinde Montanist gruplar ile ilgili olduğu düşünülen yazıtlar da ele geçirilmiştir. Ancak Tabbernee, bu yazıtların Montanist eserler olmadığını, eserinin sonundaki genel açıklamalar kısmında belirtmektedir.¹⁴⁶⁵ III. ve IV. yüzyıla tarihli mezar stelleri üzerindeki yazıtlar şöyledir;

“...ve Apollonios, erkek kardeşleri için, (ve) Kyrilla’nın oğlu Alexandros için (bu mezarı) diktim”¹⁴⁶⁶

“Aurelios Epitynchanos ve çocukları Proklos ve Kyrillos ve Markos, eşi Kyrila için bu mezarı hazırladılar. Tanrı yanında, bu mezara zarar verme!”¹⁴⁶⁷

“Tanrı yanında, bu mezara zarar verme!”¹⁴⁶⁸

“... anısına onurlandırıldılar. “Tanrı yanında, bu mezara zarar verme!”¹⁴⁶⁹

“Yaşayanların arasındaki ünlü, insanlar arasındaki seçkin, meclisteki en önemli kişi ve dindarlığından dolayı bütün kentin sevdiği gariban kişi (burada yatıyor)! Eutochios’un sevgili oğlu, ölümlülerin sevdiği ve bu yüzden ebedi çeşmelerde yıkadığı ve kutsanmış ölümsüzlerin adacıklarına emanet ettiği Domnos, otuz yıl yaşadı.”¹⁴⁷⁰

¹⁴⁶³ MAMA X, no: 342.

¹⁴⁶⁴ MAMA X, no: 332, 341.

¹⁴⁶⁵ W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), EK-I.

¹⁴⁶⁶ W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), no: 54 ve ss. 325 - 326: Üzerinde Montanist olduğu tahmin edilen bir sembol taşımaktadır. Burada özellikle Π şeklinde yapılmış balmumu tablet ve yün eğirme motiflerinden yola çıkarak eserin Montanist bir gruba ait olduğu düşünülmektedir. İkinci sembol olarak Π (Pi), Montanistler tarafından manevi bir karakter (πνευματικός) kazandırmak için kullanılan bir işarettir. Ancak bu işaretin de kesinlikle bir Montanist sembol olup olmadığı konusunda ciddi soru işaretleri vardır. Zira, bu işaret sıklıkla görülen genel bir ifade değildir. Nitekim, Waelkens bu işareti bir tarak olarak betimlemiştir. Üstelik bu kapıtaşı üzerindeki semboller pagan sembollerdir ve Frigya mezar sanatında sıklıkla görülmektedirler. Yazıtların sonlarındaki beddua metinleri, kapıtaşlarının bir Montanist gruba ait olma olasılığını gösterse de asla bir kesinlik kazandırmaz. Hatta, bu kapıtaşları belki bir Hristiyan gruba ait bile değildir. Diğer bazı eserler üzerinde de benzer Pi sembolü kullanılmıştır. Bkz. W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), ss. 326, 409-vd.: Ek-1 ve no: 55, 63; M. Waelkens, **a.g.m.** (1986), s. 105.

¹⁴⁶⁷ W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), no: 64.

¹⁴⁶⁸ W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), no: 65.

¹⁴⁶⁹ W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), no: 66.

¹⁴⁷⁰ W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), no: 67. Bu yazıt çok büyük olasılıkla Hristiyanlara ait bir yazıttır. Zira, “Domnos” (Δόμνος) adı Hristiyanlar arasında oldukça yaygındır. Üstelik buradaki “yılanma” işleminden kastedilen vaftiz edilmektir. Bkz. W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), s. 414: Domnos denilen kişinin Hristiyan cemaatin liderleri tarafından vaftiz edildiği ve bu kişilerin onun adına bu anıtı diktikleri üzerine bir görüş olduğu gibi, bu görüşe ek olarak “vaftiz” işlemi doğan kişi için yapılırken neden burada “ölen” birinin vaftiz edilmesi üzerinde durulduğunun altının çizilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Dolayısıyla Tabbernee, bu eserle ilgili olarak başlığa; “*Merhumun vaftizi*” demiştir. Bkz. W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), ss. 414 – vd: Ölü için vaftiz olayı çeşitli Hristiyan gruplar tarafından Aziz Paul döneminden

Yazıtlardan da görüldüğü gibi bölgede pagan inançlarla monoteist inançları belirli bir dönemde, özellikle III. yy'dan başlayarak hemen hemen birkaç yüzyıl, “pagan” yada “Hristiyan” diye kesin olarak ayırmak çok güçtür.

5. TOPLUMSAL YAPI

Cotiaeum ve çevresi, diğer Epiktetos merkezleri gibi yazı öncesi dönemlerden itibaren yerleşim gören ve konumu itibarıyla etkileşime açık bir coğrafya olması nedeniyle de, farklı zamanlarda farklı kültürlerle ev sahipliği yapan bir bölge olmuştur. Buna rağmen bölge ile ilgili sınırlı araştırmalar, özellikle de arkeolojik kazıların olmaması toplumsal yapı ile ilgili ayrıntılı bilgi edinilmesini engellemektedir. Bu noktada, devreye yine ağırlıklı olarak epigrafik malzeme girmektedir. Ancak elde edilen malzeme de, toplumsal yapının bir yere kadar aydınlatılmasında yardımcı olmaktadır.

Antik dönemde Cotiaeum'dan ele geçirilen malzemenin diğer Epiktetos merkezlerindeki malzemeye göre çok farklı bir tarafı vardır. Zira Cotiaeum ve çevresinden elde edilen eserler üzerinde açıkça Naturalizm etkisi kendini göstermektedir. Bunlar üzerinde; bitki gövdeleri¹⁴⁷¹, bitki filizleri¹⁴⁷², türü belirlenemeyen çiçekler,¹⁴⁷³ yapraklar¹⁴⁷⁴, sarmaşık¹⁴⁷⁵, gelincik¹⁴⁷⁶, kenger¹⁴⁷⁷, yonca¹⁴⁷⁸, hatta çalılarının¹⁴⁷⁹ bile betimlenmesi daha en başta bölge insanının toplumsal

itibaren uygulanan bir yöntemdir. **İncil**, Cor. 15;29. Burada anlatılmaya çalışılan ya birisinin adına (vekaleten) vaftiz olma ile, son anda vaftiz olma işlemleridir. Domnos'a yapılan ikincisidir. Zira, onun başkası adına vaftiz olduğuna dair yazıtta hiçbir ipucu yoktur. W. Tabbernee, a.g.e., ss. 417 – 418: Yazıttaki böyle dolaylı olarak “vaftiz” olayının anlatılmasından dolayı bu eserin Montanist bir cemaat tarafından hazırlandığı düşünülmektedir. Montanistler, bütün inananlarının rahipliğini vurguladıkları, kendilerine özgü bir vaftiz formülüne sahiptiler. Üstelik Cotiaeum, Ortodoks bir kent değildir ve Montanizm III. yüzyılın başlarından itibaren bölgede gelişip güçlenmeye başlamıştır. Ancak yine de bu kriterlerden hiç biri Domnos'un bir Montanist olduğunu göstermez. Montanistler'in aslında; “Baba, Oğul ve Montanus adına” vaftiz olmaları ciddi bir sorundur. Bütün inananların “rahipliği” kavramı kadınların da dinsel hiyerarşide rol almalarını sağlamıştır. Cotiaeum'daki Montanist cemaatin varlığı teorik olarak olasıdır. Çünkü, Dorylaeum, Nacolea ve Altıntaş Ovası gibi çevre yerlerde Montanist grupların olduğu bilinmektedir. Cotiaeum'daki Montanistler ile ilgili en ciddi yanlışlık, burada bulunan bir mezar yazıtı üzerindeki tarak sembolünün “IT” olarak açıklanmasıdır. Yine belirli bir formülle yazıtların sonlandığı düşüncesi de önyargılı bir yaklaşımdır. Frigya dağlık alanındaki Montanist kadın peygamber Cotiaeum sınırları içindedir. Bkz. W. Tabbernee, a.g.e (1997), s. 418.

¹⁴⁷¹ **MAMA X**, no: 263, 268, 277, 315

¹⁴⁷² **MAMA X**, no: 252, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 276, 277, 278, 279, 283, 286, 287, 303, 312, 315, 322, 329, 333, 340.

¹⁴⁷³ **MAMA X**, no: 269, 274, 296, 312, 333.

¹⁴⁷⁴ **MAMA X**, no: 250, 251, 261, 267, 268, 270, 271, 272, 274, 277, 286, 287, 296, 308, 312, 328, 329, 333, 340.

¹⁴⁷⁵ **MAMA X**, no: 250, 252, 267, 270, 276, 304, 307, 329, 340.

¹⁴⁷⁶ **MAMA X**, no: 274.

¹⁴⁷⁷ **MAMA X**, no: 251, 328, 333; E. Gibson, a.g.m. (1980), no:13

¹⁴⁷⁸ W. Tabbernee, a.g.e (1997), no: 64.

yapısını bir dereceye kadar ortaya koymaktadır. Diğer Epiktetos merkezlerinde daha seyrek görülen taş üzerine işlenmiş bu doğa resimleri, antik dönemde Cotiaeum halkının doğa ile iç içe yaşamının en somut delilleridir.

Bölgenin kendine özgü en çarpıcı özelliklerinden birisi, III. yüzyılda Anadolu'nun bu kısmındaki klasik ve Frig dönemi motifleri taşıyan ve yaşamın gerçekçi portresini çizen mezar taşlarıdır. Mezar taşlarında günlük yaşamda kullanılan objeler betimlenirken, dil de o günün dilidir. Burada önemli olan nokta bir veya daha fazla ayakta duran figür içeren *aediculon* şeklindeki anıt tipinin Kütahya bölgesinin ve güneye doğru Altıntaş bölgesinin tipik özelliği olduğudur. Bilindiği gibi Altıntaş bölgesi (vadisi) Cotiaeum ve Appia şehirlerini içinde barındırmaktadır. Bütün büstler ve figürler, birçoğunun adını bildiğimiz ve çalışmaları yerel Frig ve klasik dönem konuları, yani günlük kırsal yaşam vb. içeren konularla birleşmiş şekilde III. yüzyılda birdenbire ortaya çıkıvermiş gibidirler.¹⁴⁸⁰

5. 1. Sosyopolitik Gruplar

Roma İmparatorluk döneminde bölgenin sosyopolitik yapısı ile ilgili ipuçlarından biri Dere Köy'ünde (Simav 28 Ie) ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıtta görülmektedir. Yazıt açıkça bir meclis üyesini (πολιτενόμενος) göstermektedir ki bu kişi bölgesel bir meclis (*curia*) üyesidir.¹⁴⁸¹ Kütahya'da ele geçen IV. yüzyıla tarihli dikdörtgen mermer parça üzerindeki yazıt üzerinde de yine bir meclis üyesi görülmektedir.¹⁴⁸²

¹⁴⁷⁹ MAMA X, no: 267.

¹⁴⁸⁰ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s.56. Gibson, konunun önemini vurgulamak için şöyle devam eder: Bu modellerde kullanılan metinler ve kabartmalar bu anıtları küçümsememize neden olmamalıdır. Bu modeller ve tipler, Frigya halkı tarafından yaratılan yeni ve bireysel özgünlükler olmuşlardır. Bu insanlar, kültürleri ile gurur duyuyorlardı. Epietlerin yazımında kültür ve eğitim durumları kendini göstermektedir. Örneğin, Julius bir filozof olarak geçmektedir. Aezani'de bir ressam gömülüdür. Aezani'deki büyük Zeus tapınağının inşası bir çok sanatçı ve zanaatçıyı bölgeye çekerken, kültürel ve entelektüel tüm etkinlikleri bölgeyi önemli bir merkez haline getirmiştir. Kütahya şehri antik dönemde entelektüel bir merkez ve Ezop'un doğum yeri olmuştur. Bölge üzerine yapılan araştırmalar Frigya'da imzalı bir çok taşın Kütahya bölgesinde bulunduğunu göstermektedir. ss.60-61.

¹⁴⁸¹ MAMA X, no: 313. Yazıt şöyledir; "Meclis üyesi Eupalios oğlu Eutonios ile oğlu Antonines, herkesin dostu süt kardeşi Daimetrianos ile birlikte burada yatıyor"

¹⁴⁸² W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 67. Yazıt şöyledir; "Yaşayanların arasındaki ünlü, insanlar arasındaki seçkin, meclisteki en önemli kişi ve dindarlığından dolayı bütün kentin sevdiği gariban kişi (burada yatıyor)! Eutochios'un sevgili oğlu, ölümlülerin sevdiği ve bu yüzden ebedi çeşmelerde yıkadığı ve kutsanmış ölümsüzlerin adacıklarına emanet ettiği Domnos, otuz yıl yaşadı."

Bunun yanında diğer merkezlerde biraz daha sıklıkla görülen rahipler, Cotiaeum'daki yazıtlarda sadece bir kez görülmüştür. Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçen III. yüzyıla tarihli bomos üzerindeki yazıtta adı geçen “*Nicomachus*” bölgedeki Theos Hysistos kutsal alanının rahibidir.¹⁴⁸³ Bunun dışında Cotiaeum bölgesi içinde rahipler yazıtlarda görülmemektedir.

Köprü Ören'de (Eskişehir 32 Ic) ele geçirilen parça üzerinde yer alan atlı figürü de oldukça tartışmalı ve yoruma açık bir eserdir. Eser üzerinde, at şaha kalkmış ve elinde mızrak tutan süvari mızrağı birisine doğru tutmaktadır. Buradan yola çıkarak, üzerinde yazıt olmayan anıtın bir süvarinin mezar anıtı olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁸⁴ Başka bir deyişle yöneticiler, din adamları ve askerler bölgede şimdilik bilinen sosyopolitik gruplardır.

Politik açıdan olduğu kadar toplumsal açıdan da önemli olan onur yazıtları III. yüzyıla tarihli olup hepsi de imparatorlar için dikilmiştir.

Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer sütun üzerinde; “*Yüce imparatorlarımız Gaius Valerius Diocletianus ile Marcus Valerius Maksimianus ve görkemli Sezarlarımız için*”¹⁴⁸⁵

Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer sütun üzerinde; “*Yüce imparatorlarımız Gaius Valerius Diocletianus ile Marcus Valerius Maksimianus ve görkemli Sezarlarımız için*”¹⁴⁸⁶

Karaağaç'ta ele geçirilen 293 – 305 yıllarına tarihli mermer sütun üzerindeki yazıtta; “*İmparatorlarımız Gaius Valerius Diokletianus ile Marcus Aurelius Valerius Maksimianus ile ulu ve görkemli Sezarlarımız Flavius Valerius Konstantinus ile Galerius Valerius Maksimianus'un anısına bu mil taşı dikilmiştir*”¹⁴⁸⁷

5. 2. Sosyoekonomik Gruplar

Roma İmparatorluk döneminde Cotiaeum'un sosyoekonomik yapısı dendiğinde ilk akla getirilmesi gereken grup heykeltıraşlardır. Bölgede özellikle Hristiyanlık eserleri üzerinde ayrıntılı çalışmalarda bulunmuş olan Gibson, daha önceden G. Mendel, W.M. Calder ve C.W.M. Cox tarafından yapılan epigrafik araştırmalar sonucunda bölge heykeltıraşlarının adlarının listelendiğini yazmaktadır. Ayrıca bu listeler incelendiğinde

¹⁴⁸³ MAMA X, no: 261: Theos Hysistos, Aezani'de (MAMA IX, no: P67, P68) ve aynı zamanda kuzey Frigya boyunca tapınılan, ve oldukça tartışmalı bir tanrıdır.

¹⁴⁸⁴ MAMA X, no: 320.

¹⁴⁸⁵ MAMA X, no: 258.

¹⁴⁸⁶ MAMA X, no: 258.

¹⁴⁸⁷ MAMA X, no: 317 .

Frigya bölgesindeki imzalı taşların büyük çoğunluğunun Cotiaeum'da olduğunun görüleceğini de bildirmektedir.¹⁴⁸⁸ Nitekim Drew-Bear, Altıntaş ve Akça Köy'de ele geçirilen steller üzerinde aynı heykeltıraşın adının (Επιτύχωνος), imzası yerine eserlerde yer aldığını bildirmektedir.¹⁴⁸⁹

MAMA X ekibi de, Yukarı Tembris Vadisi'nde yoğun bir şekilde üretimde bulunmuş olan beş heykeltıraşın adını ve yaşadıkları yerleri saptayabilmiştir. Söz konusu heykeltıraşların stilleri onların Yukarı Tembris Vadisi'nin atölyelerinde çalıştıklarını açıkça göstermektedir. Aynı zamanda bu grup, bölgeye uzak kentlerden yada başka bölgelerden gelmemişler, aksine bölge toplulukları içerisinde çıkmışlardır. Aslında bir bakıma yerel bir heykeltıraşın kendi köyünün yada küçük kasabasının adını eseri üzerinde ısrarla kullanması, bu başarılı kırsal toplulukların kendileri ile duydukları gururun bir noktada göstergesi gibidir.¹⁴⁹⁰ Aslanapa'da (Afyon 33 Ie) ele geçirilen eserler arasında Menandros, Helios ve Teimeas adlı heykeltıraşlar kendi ustalıklarını açıkça göstermektedirler.¹⁴⁹¹

Hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı bölgede bir diğer grup da çobanlardır. Pınarbaşı'nda ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan steller üzerinde kepenekli çobanlar, yanlarında at ve eşek ile görülmektedirler. Adak yazıtları Zeus Alsenos içindir. Bilindiği gibi bu tanrı, köylüler için çok önemli olan sürülerin ve tarımın koruyucu tanrısıdır.¹⁴⁹² Çobanların özellikle üzerlerine giydikleri kepeneklerin yakın zamana kadar hala giyilen bir giysi olması, iç bölgelerdeki kültürel devamlılığın en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. İç kesimlerde kalan ve kapalı bir sosyoekonomik yapı içeren hemen bütün topluluklar içerisinde benzer davranışlar gözlenebilmektedir. Zira, kırsal alanlarda ekonomik anlamda kendi kendine yetme anlayışı toplumların dış etkilenmelerini engellemiş ve bu nedenle bir çok kültürel öge günümüze kadar pek fazla değişmeden gelmiştir. Buna yine başka bir örnek, Hititlerden beri giyildiği bilinen çarığın, 20. yy. Türkiye'sine kadar yaşamış olması gösterilebilir.

5. 3. Aile Yapısı

¹⁴⁸⁸ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 60.

¹⁴⁸⁹ T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976), no: 9, 11.

¹⁴⁹⁰ **MAMA X**, s. xlv.

¹⁴⁹¹ **MAMA X**, no: 264, 267, 268, 269.

¹⁴⁹² **PVS**, no: 495, 496, 497: Afyon sınırları içinde kalan Kurudere yakınındaki kutsal alanda yer alan betimlemeler, bugün çobanlar nasıl kepenek giyiyorsa, II. ve III. yüzyıllarda da aynı şekilde kepenek giydiklerini göstermektedir. Yukarı Tembris Vadisi'nin bu modası günümüze kadar pek fazla değişmeden gelmeyi başarmıştır: Bkz. **PVS**, s. 377.

Diğer Epiktetos merkezlerinde olduğu gibi, bölgede ele geçen yazıtlar aileye verilen önemi göstermektedir.¹⁴⁹³ Ataerkil yapının baskın¹⁴⁹⁴ olduğu merkezde, yazıtlar üzerinden anlaşıldığı kadarı; “eş”, “anne”, “kız” sıfatları ile kadınlara topluluk içinde önem verildiği görülmektedir.¹⁴⁹⁵ Kütahya’ya 10 km. uzaklıktaki Çayca köyünden merkeze getirilen Roma dönemine tarihli lahit mezarların içerisinden ele geçirilen buluntular arasında kadına yönelik malzemenin bolluğu¹⁴⁹⁶ dikkat çekidir. Ancak bölgede kadına yönelik hazırlanmış belki de en trajik ve o kadar da ilginç bir yazıt, Aslanapa’dan ele geçirilen yazıttır; *“Bir hanımın en küçük kızı olarak acı çekip, alınyazınla yatıyorsun. Ne nişanlanabildin, ne de baban bir evlilik yatağı hazırlayabildi. Ancak kanlı Erynne’ler kader nehrine karşı acı acı bağırlıyorlar. Anne ve babası, Katulla ile Menandros, Kurilla adını verdikleri kızı ile gelini Aleksandria ve damadı Onesimos, merhametsiz Pluton’un yardımcılarıydılar. Gelinin kahkahaları mezarı süsledi.”*¹⁴⁹⁷

Diğer merkezlerde olduğu gibi, Cotiaeum’da da evlatlık alma işlemini¹⁴⁹⁸ gösteren yazıtlar ele geçirilmiştir. Aynı şekilde erken ölümlerin saptandığı bölgede, ne yazık ki ölüm nedenleri bildirilmemiştir. Ancak özellikle mezarlardan birinin *“bir bebeğe”* ait olduğunun vurgulanması trajiktir.¹⁴⁹⁹

Cotiaeum bölgesine komşu bölgelerde ele geçen yazıtlarda akrabalık bağlarını gösteren terimlere rastlandığı gibi¹⁵⁰⁰ Cotiaeum’da da benzer terimler görülmektedir;

¹⁴⁹³ **MAMA X**, no: 250, 257, 269, 271, 273, 275, 278, 287, 292, 311, 321, 322, 344, 480: E. Gibson, **a.g.m.**, (1980) no:9, 11, 12, 13, 14: T. Drew-Bear, **a.g.m.** (1976), no: 11, 12: **PSV**, no: 490: W. Tabbernee, **a.g.m.** (1997), no: 54, 407.

¹⁴⁹⁴ **MAMA X**, no: 250, 264, 274, 308, 313, 325, 344: **PVS**, no: 502, 510, 512.

¹⁴⁹⁵ **MAMA X**, no: 269, 271, 273, 276, 283, 311, 318, 319, 321, 322, 323, 480: E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 7, 12, 14: W. Tabbernee, **a.g.e.**, (1997) no: 407.

¹⁴⁹⁶ Bu hediyeler arasında; bronz ve gümüş yüzükler, altın ve gümüş plaka, bronz iğne parçası, taş gümüş klipsli kolye gösterilebilir. Sikkeler arasında da; imparatoriçeler Julia Domne ve Othocalia Severa’nın sikkeleri belirtilebilir. M. Türktüzün, **a.g.m.** (1991), ss. 230-235.

¹⁴⁹⁷ **MAMA X**, no: 275 ve s. 89. Pagan anlayışla Hristiyanlık arasındaki bu derece açık bir yan yana duruşu bölgedeki başka hiç bir yazıt gösterememektedir.

¹⁴⁹⁸ **MAMA X**, no: 267, 278, 313, 323, 324: T. Drew-Bear, **Byzantine**, 1976, no: 11.

¹⁴⁹⁹ **MAMA X**, no: 316, 308.

¹⁵⁰⁰ **MAMA X**, TIBERİOPOLIS bölgesinde; ἀδελφιδεύς (kız kardeş) (no: 535); πατρώς (amca) (no: 512); συντρόφος (süt kardeşler) (no: 490, 510): APPIA bölgesinde; ανεψιός (kız yeğen) (no:85); γαβρός (sokak çocuğu) (no: 205); γαμβρός (no: 105); εγγονός (erkek torun) (no: 77, 79); εκυρός (no: 104); ενάτηρ (erkek kardeşin eşi, yenge (?)) (no: 43, 85, 106, 137); εζάδελφος (no:221); ερποίκισα (no: 218); θετοι (evlatlık) (no: 155); ορεπτός (süt kardeş) (no: 35); μήτρων (anne tarafı) (no: 89); μήτρως (no: 221, 240); όναίμοι (akrabalar) (no: 220); πατρώς (amca) (no: 244); πενθερά (no: 169); πένθερος (no: 169, 197); συντρόφη (no: 191); συντρόφος (süt kardeşler) (no: 194); τρέψασα (no: 46); τροφεύς (no: 194); : SYNAUS Bölgesi; θρέψασα (besleme) (no: 436); φράτωρ (no: 382) : ANCYRA SIDERA bölgesi πενθερά (no: 472); συνήθεις φίλοι (no: 458) : CADI Bölgesi; συνήλικες (no: 382); φίλος (arkadaş) (no: 370).

damat¹⁵⁰¹, kuzen¹⁵⁰², amca¹⁵⁰³, yeğen¹⁵⁰⁴, gelin¹⁵⁰⁵ ve torun¹⁵⁰⁶ sözcükleri bu türden ilişkileri göstermektedir.

Kılık kıyafet konusunda da steller üzerinde geçen betimlemeler önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre; genel kıyafetin tunik¹⁵⁰⁷, himasyon¹⁵⁰⁸ veya kiton olduğu¹⁵⁰⁹, takı malzemelerinin kullanıldığı¹⁵¹⁰, kadınların dönemin modasında göre saçlarını yaptırdıkları¹⁵¹¹, ancak bazen başlarını kapadıkları¹⁵¹² görülmektedir. Ayakkabı figürü olarak çizmeye benzeyen bir betim¹⁵¹³ ilginçtir.

Toplumsal yapı ile ilgili buluntulardan en ilginç Çarşamba'da (Orhaneli 30 z) ele geçirilen V. yada VI. yüzyıla tarihli ve oyun tahtası olarak tasarlanmış mermer paneldir. (Bkz – Resim 36) Üzerinde hem oyunun nasıl oynanacağı ile ilgili olarak bir takım şekiller hem de bir takım “deyim” olduğu düşünülen yazılar vardır. Genel şekle baktığımızda, büyük bir dikdörtgen içerisinde, uzun kenarlarda on iki tane karecik vardır ve bunlarda bir + işareti ile altılı gruplara ayrılmışlardır. Aynı şekilde dikdörtgenin tam ortasında uzun kenarlara paralel olarak benzer karecikler görülmektedir. Harflerle işaretlenmiş, on ikişer karecikten üç kişinin oynayabileceği şekilde düzenlenmiş bu oyun tahtası *ludus duocedim scriptorum* içindir. Bu oyunun yerine, geç VI. yüzyıldan itibaren artık *tabula* (tavla) görülmeye başlanmıştır. Nitekim, artık üçlü değil, ikili olmak üzere on ikili karecikleri gösteren, yani iki kişinin oynayabileceği şekilde düzenlenmiş, tavla benzeri bir oyun Afrodias kentinde ele geçirilmiştir. Yazıtlar ve + işaretleri oyunun, mermerin üzerine kazındığı dönem ile aynı anda yapılmıştır. Belki eserin üzerinde görülen her bir yazıt, önünde oturan oyuncuya işaret edecek şekilde, bağımsız birer vecize olarak düşünülmelidir. İlk yazıtta; “*Burada oturan tanrı ile çatışma içinde olmasın!*” yazmaktadır. İkinci kısımda ise “*Horlayan kişi is lekesi ile kaplansın!*” ifadesi görülmektedir. Aslında burada anlatılmak istenen,

¹⁵⁰¹ MAMA X, no: 278.

¹⁵⁰² MAMA X, no: 287.

¹⁵⁰³ MAMA X, no: 308.

¹⁵⁰⁴ MAMA X, no: 308.

¹⁵⁰⁵ MAMA X, no: 480.

¹⁵⁰⁶ E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 7.

¹⁵⁰⁷ MAMA X, no: 260, 277, 287,

¹⁵⁰⁸ MAMA X, no: 276, 277, 278, 286, 287, 290: W. Tabbernee, **a.g.e.**, (1997) no: 64, 65, 66: E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 7, 8, 9, 11, 12.

¹⁵⁰⁹ MAMA X, no: 278.

¹⁵¹⁰ MAMA X, no: 270, 278: M. Türktüzün, **a.g.m.**, (1991), s. 230.

¹⁵¹¹ MAMA X, no: 262, 278.

¹⁵¹² MAMA X, no: 270, 287: **PVS**, no: 497, 498, 499, 500.

¹⁵¹³ E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 12

Diğer Epiktetos merkezlerinde olduğu gibi Cotiaeum'da da dinsel kökenli adlar kullanılmıştır. Bunlardan “*Dionysios*” (Διονύσιος)¹⁵¹⁶ en sık kullanılan tanrı adıdır. Bir yerde de “*Hekate*” (Εκατη)¹⁵¹⁷ geçmektedir.

“*Teuthrantis*” (Τευθραντίς) bölgede, özellikle de Kuzey Frigya'daki; Dorylaeum, Aezani, Akmonia, Sebaste, Ancyra ve Cotiaeum gibi merkezlerde genelde görülürken¹⁵¹⁸, “*Apia*” (Απια) Kütahya'da oldukça yaygındır.¹⁵¹⁹ Bölgenin nadir adlarından olan “*Phrougios*”, aynı zamanda, Laodiceia Combusta'da da ve Alia'da bir sikke üzerinde görülmektedir. Aynı sözcük, Hierapolis'de bir yer belirtmek için kullanılmıştır. Hepsi de büyük olasılıkla bölgesel ad olan Φρύγ-ες sözcüğünden türemiş gibidir.¹⁵²⁰ Bunun yanında, sadece Cotiaeum bölgesinde görülen, “*Andrimos*” (Ανδρίμος)¹⁵²¹ gibi adlar da vardır.

Bazı adlar doğrudan imza gibidir. Örneğin, yazıtlar üstünde taş ustasının adı olarak, “*Menandros*” (Μένανδρος)¹⁵²² geçmektedir. Diğer bölgelerde olduğu gibi, Cotiaeum'da da *hipokoristik* ada rastlanmıştır. “*Mnesas*” (Μνησα) adı “*Μνησίθεος*” adının hipokoristik adıdır.¹⁵²³

Bunların yanından bölgenin kültürel zenginliğinin gösterilmesi açısından bakıldığında; Troyalı bir asilin adı olarak “*Antenor*” (Αντήνορ)¹⁵²⁴ veya Hellenistik döneme kadar geri giden ve Attica kültürü ile ilişkili olan “*Arkhenos*” (Αρχένεως) adları Grek kökenli isimlerdendir.¹⁵²⁵

“*Manikos*” (Μανικων) çok büyük olasılıkla Trak kökenli “*Μανίγχοις*” adından türemiş bir addır¹⁵²⁶ ki bölgede böyle dışarıdan geldiği saptanmış başka adlar da vardır. Örneğin, “*Eupalios*” (Εύπαλίνου), Megara'da ve Isthmus'da da görülmektedir. Bu ad olasılıkla Frigya'ya Byzantium yolu ile ulaşmış gibidir.¹⁵²⁷

Her ne kadar tartışmalı olsa da, bölgede kimi adların monoteist anlayış ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Örneğin, aslen Pers kökenli olan “*Σισίννιος*” adı bir çok

¹⁵¹⁶ MAMA X, no: 266, 322, 324, 339: W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 54.

¹⁵¹⁷ MAMA X, no: 339.

¹⁵¹⁸ MAMA X, no: 311 ve ss. 99-100.

¹⁵¹⁹ E. Gibson, **a.g.m.**, (1980), no: 9, 11, 12,

¹⁵²⁰ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1975) II, s. 559: **CIG**, 3989.

¹⁵²¹ MAMA X, no: 305 ve s. 97.

¹⁵²² MAMA X, no: 264.

¹⁵²³ MAMA X, no: 269 ve s. 87. Hipokoristik adlara Aezani'de de rastlanmıştır. Bkz. **MAMA IX**, s. lxii.

¹⁵²⁴ MAMA X, no: 325 ve s. 105.

¹⁵²⁵ MAMA X, no: 290.

¹⁵²⁶ MAMA X, no: 250 ve s. 82: Zgusta, **Personennamen**, s. 863.

¹⁵²⁷ MAMA X, no: 313 ve s. 101; Megara için bkz. **Hdt**, III, 60; Isthmus için bkz. **CIG**, 1097; 1103.

Hıristiyan aziz ve şehidin kullandığı addır.¹⁵²⁸ Bölgede saptanan “Domnos” (Δόμνος) adının da yine monoteist eğilimli gruplar arasında yaygın olduğu düşünülmektedir.¹⁵²⁹

¹⁵²⁸ **MAMA X**, no: 350 ve s. 112: Arr., **Anab.** I, 25, 3; VII, 6, 4: Cyzicus’un IV. yüzyıldaki piskoposunun adıdır. Aynı zamanda Dorylaeum yakınlarında ele geçirilen V. yy. tarihli yazıt, St. Sisinnius’un sınırlarını belirtmektedir. **MAMA, V**, no: 55:

¹⁵²⁹ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), s. 414.

ALTINCI BÖLÜM

AEZANI

1. TOPONİM VE TOPOGRAFYA

1. 1. Adı (Αεζηνί)

Aezani (bugünkü Çavdarhisar) yerleşiminin adının farklı şekillerde yazılmasının nedenini eskiçağa ait kaynaklardaki farklı yazılımlardan dolayıdır. Bu anlamda ilk grupta söyleyebileceğimiz kaynaklar arasında yer alan antik dönem yazarlarından Strabon (MÖ.I – MS.I) eserinde Epiktetos bölgesi merkezlerinden biri olarak gösterdiği bu kentin adını Αεζανίτης veya Αεζανί şeklinde yazmaktadır. I. yüzyılın bir diğer coğrafyacısı Plinius ve II. yüzyılın coğrafyacısı Ptolemy de, sözcüğün başındaki Αεζ- ya da Αιζ- hecelerini belirterek kentin adı ile ilgili olarak benzer biçimde not düşmüşlerdir. Biraz daha geç dönemde, VI. yüzyılda yaşamış olan Stephanus Byzantinus ise kentin adını “Azanoi” (Αεζανί) olarak vermektedir.¹⁵³⁰

Edebi kaynaklara paralel olarak sikkeler üzerinde de durum belirli bir değişkenlik göstermektedir. Nitekim en erken Augustus dönemine yada MÖ. I. yüzyıla tarihli sikkeler üzerinde ΑΙΖΑΝ(Ε)ΙΤΩΝ¹⁵³¹ olarak geçerken, MS. I. yüzyılın ikinci yarısından sonra, ΕΖΕΑΝΙΤΩΝ yada ΑΙΖΑΝΙΤΩΝ, III. yüzyılda da ΑΙΖΑΝΕΙΤΩΝ olarak yazıldığı görülür.¹⁵³²

Resim 37 : Sikkenin üzerinde Aezani adı
(Kaynak: www.snible.org erişim tarihi, 2006 Haziran)

¹⁵³⁰ Strab., XII; 8, 12: Ptol. geog. V; 2, 17: Bugünkü Çavdarhisar sözcüğünün nereden geldiği hakkında farklı görüşler vardır. Kimilerine göre bölgeye XIII. yüzyılda gelen bir Tatar kabilesi adı iken, kimi kaynaklar sözcüğün bölgedeki çavdar tarımı ile ilgili olduğu yolundadır. Hatta bu görüşler doğrultusunda, kimi antik dönem mezar taşlarının sıklıkla olmasa da üzerlerinde saban motifi gibi tarıma ilişkin resimler bulundurmaı arasında paralellikler gösterilmektedir. Bkz. MAMA IX, s. xxii.

¹⁵³¹ MAMA IX, ss.xviii, xxiii, ve xxvii, n. 16: A.S. Tülay, a.g.m (1988), s. 125: B. Head, HN, s. 64: BMC, “Frigya”, 23, no:3.

¹⁵³² A.S. Tülay, a.g.m (1988), s. 125; 127-129; no:1-10.

Epigrafik malzeme açısından da aslında durum pek farklı değildir. Buna göre en erken yazıtlardan biri olan ve Yağdıgın'da ele geçirilen MÖ. 12 yılına tarihli mermer parça üzerindeki yazıtta; “*Aizanoi'nin meclisi...*”¹⁵³³ şeklinde bir açıklama görülmektedir.

MÖ. 9 yılındaki Asya takviminin reformunu ilan eden yazıtlarda, kentin adı ile ilgili olarak, Aξ- (Aezani, Aezoni) yada Aıξ- (Aizonai, Aizanoi) formları¹⁵³⁴ imparatorluk döneminde en sık kullanılan yazım şekilleri olmuştur.

Seyitgazi'de ele geçen, imparatorluk dönemine tarihli bir bomos üzerindeki yazıtta; “*Aezonoi halkı...*”¹⁵³⁵, aynı şekilde Söpu Köy'de ele geçirilen iki eserden, imparatorluk dönemine tarihli mermer parçada “... *Aizonai kenti halkı ...*”¹⁵³⁶ II. yüzyıla tarihli diğer mermer parça üzerindeki yazıtta ise; “*Aizanoi halkının...*”¹⁵³⁷ şeklindeki yazılımlar görülmektedir.

Çavdarhisar'da ele geçirilen ve 139 – 161 arasına tarihlenmiş mermer parça üzerindeki yazıtta; “*Aezani halkının... ve Aizanoi kenti...*”¹⁵³⁸ şeklindeki açıklamalar yer alırken, yine burada bulunan imparatorluk dönemine tarihli bir bomos yazıtında; “*Aizanoi halkının...*”¹⁵³⁹ ve III. yüzyıla tarihli mermer altlık üzerinde “...*Aizanoililerin şehri...*”¹⁵⁴⁰ açıklamaları görülmektedir. En geç IV. yüzyılın başlarına tarihlenen *Principatus* dönemi belgelerinde de “Aıξανοί” şekli kullanılmaktadır.¹⁵⁴¹ İlginçtir ki Seyitgazi'de ele geçen bir stel üzerindeki yazıtta da Aεζηνοι adı görülmektedir.¹⁵⁴²

Bölgede ele geçen mil taşları üzerinde de kentin adı, dönem dönem farklılıklar göstermiştir. Kütahya'nın Gökağaç ve Zobu köylerinde ele geçen mil taşları üzerinde¹⁵⁴³ ve Gökağaç'ta ele geçirilen 306-7 tarihli diğer mil taşı üzerinde; “*Aezani*”¹⁵⁴⁴ şeklinde yazılmıştır. Söpu Köy'de ele geçirilen ve hatları belirsiz dört adet mil taşı üzerinde ise “...*Aizanoi...*” diye yazmaktadır.¹⁵⁴⁵

¹⁵³³ MAMA IX, no: 13.

¹⁵³⁴ MAMA IX, s. xxiii, ve s. xxvii, n.17; OGIS, 458.

¹⁵³⁵ MAMA, V; no: 208.

¹⁵³⁶ MAMA IX, no: 8 ve 9.

¹⁵³⁷ MAMA IX, no: 11.

¹⁵³⁸ MAMA IX, no: 10: Binaya bir su kaynağı bağlanmış olmalıdır. Roma'da imparatorlara adanan başka su kemerleri de vardır. Ayrıca, böylesi pahalı işler için bulunan bağışların kaynakları sık sık yazıtlar üzerinde ifade edilmiştir. Burada hayır işine bağış yapan kişi özeldir. bkz. MAMA IX, s. 6.

¹⁵³⁹ MAMA IX, no: 17.

¹⁵⁴⁰ MAMA IX, no: 48.

¹⁵⁴¹ MAMA IX, no: 8, 10, 11, P5, P20 (I. ve II. yy.); 6b (IV. yy)

¹⁵⁴² MAMA V, no: 208.

¹⁵⁴³ D. French, RRMAM: no: 676, 683.

¹⁵⁴⁴ MAMA IX, no: 2.

¹⁵⁴⁵ MAMA IX, no: 6.

Kaynakların gösterdiği bütün yazılımlardaki ortak nokta, kentin adının etnik bir kökenden gelmiş olabileceğidir. Son heceler ne kadar değişirse değişsin, ilk Aξ- yada A1ξ- formu hep sabittir. Zaten Aezani'nin politik anlamda ilk kez kendini göstermeye başladığı MÖ. I. yüzyılın son çeyreğinde, burada EZEANITΩN denilen etnik bir grubun yaşadığı düşünülmektedir.¹⁵⁴⁶ Aξ- formu, sözcüğün buradaki halkın Arkadya bölgesinden geldiği yönündeki görüş ile ilişkisinden dolayı uzun bir dönem varlığını korumuş olabilir. Bu durum, II. yüzyıl yazıtlarında görüldüğü gibi, daha geç dönemlerdeki Bizans belgelerinde ve listelerinde de ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁴⁷

Yukarıdaki epigrafik malzemenin çoğunu ne yazık ki görmemiş olan Ramsay ise yerleşimin adı konusunda çok farklı bir görüş getirmektedir. Kentin, Anadolu'nun antik dönemi için önemli ve istisna bir tapınak-kent olduğunu bilen Ramsay, yerleşimin (kentin) kurulmasında en etkin topluluk olarak rahipleri göstermektedir. Bu rahip topluluğu, hizmetinde bulundukları tanrının emirlerini halka bildirmek amacıyla kentte egemenliklerini sürerlerdi. Ramsay, bu noktada ilk rahibin nasıl böylesi bir görevi üstlendiği konusunda edebi bir kaynağa (Stephanos Byzantinus) dayanarak açıklamada bulunur. Buna göre, buranın ilk rahip kralı olan Euphorbus, kurban yöntemini tam olarak ilk kez öğrettiği için bu işe atanmıştır. Euphorbus, bir kirpi ile bir tilkinin (έξῑν ile οὐρῑον) kurban edilmesini emretmişti. Ramsay, kentin adının buradan geldiğini bildirip şöyle yazar; “Aslı, “Εξοράιον” olmalıdır. Böyle olmasaydı Aezani kelimesinin *Frig dilinde «sakal» anlamına gelen sözcükten (αξέβα) geldiğine hükmedecektim.*”¹⁵⁴⁸ Ancak Ramsay, buradan nereye varacağı konusunda daha fazla bilgi vermemektedir.

Kentin adının ortaya çıkışı hakkında farklı bir görüş ise, adın Smyrna'nın kurucusunun Lydialı yönetici Tantalus'un oğlu *Aezen*'den türediği şeklindeki açıklamadır. Ramsay gibi, Stephanos Byzantinus'a dayanılarak yapılan bu açıklamada kentin ilk yöneticisinin adının da, bir rahip kral değil, Frigyalı kahraman Euphorbus olduğu bildirilmektedir.¹⁵⁴⁹

¹⁵⁴⁶ Bu etnik grubu gösteren yazıt MS. 94/95 yıllarına tarihlidir. **MAMA IX**, s. xxiii, ve s. xxvii, n.15; **BMC**, “Frigya”, 23, no:1; **MAMA IX**, no: P245; **TAM**, V; 1, 13.

¹⁵⁴⁷ **MAMA IX**, s. xxiii, ve s. xxvii, n.20, 21, 22; R. Naumann, **Der Zeus Tempel zu Aizonai**, Berlin, 1979, s. 9; **MAMA IX**, no: P96.

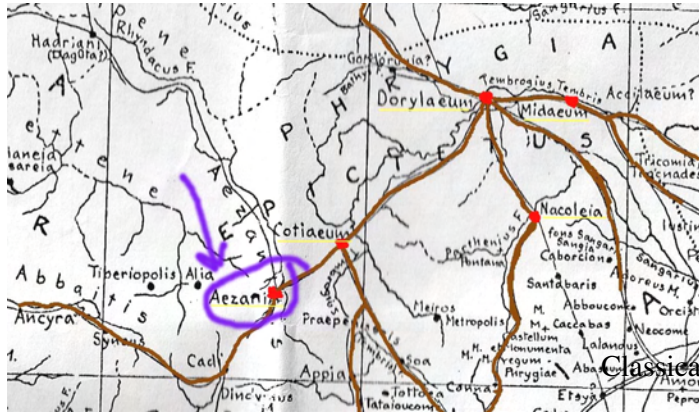
¹⁵⁴⁸ W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1960). ss. 158-159. Aezani kenti için hazırlanmış rehberde, kaynak gösterilmeden, kentin adının “kaynaklarda Frigyalıların atası olarak adı geçen Azan adlı mitolojik kahramandan geldiği” açıklaması yer almaktadır. Bkz. **Aezani Rehberi**, Ankara, 1998, s. 3.

¹⁵⁴⁹ **MAMA IX**, s. xxiii.

Kentin adı konusunda Pausanias ise, Arcadialı yerleşimcilerden biri olan Arcas'ın üç oğlundan biri olan *Azania*'yı göstermektedir. Strabon da yazdıkları ile Pausanias'ı doğrulamaktadır.¹⁵⁵⁰

1. 2. Konumu

Aezani kenti, diğer bir Epiktetos merkezi olan Cotiaenum'un 40 km. güneybatısında; Cadi'nin 25 km. kuzeydoğusunda; Appia'nın yaklaşık 40 km. kuzeybatısında, Alia yerleşmesinin batısında, Rhyndakos Çayı'nın Pankalas denilen kolu üzerinde kalmaktadır.¹⁵⁵¹ Antik dönemde Aezani ile ilgili olarak kullanılan *Aezanitis* denilen terim, kentin kuzeyde ve kuzeybatıda Mysia sınırına kadar uzanan sınırını belirtmek içindir. Başka bir deyişle Aezani ve çevre toprakları, Roma döneminde güneybatıda Cadi bölgesi, kuzeydoğuda Cotiaenum ve güneydoğuda Appia ile sınırdadır.¹⁵⁵²

Harita 17:
Aezani'nin konumu
(Kaynak; Calder-Bean,
Map of Asia Minor)

¹⁵⁵⁰ Paus., VIII; 4; 3; X; 32; 3; Strab., VII; 3; 1; VII; 8, 1. “Kanımcıa Grekçe’de böyle çoğul hale getirilip ‘Aizanos / Azanos Halkı(nın Kenti)’ anlamını kazanmış adın aslı, Aizana / Azana’dır. Bunun da gerçek biçimi, Adana, yani Ada-(wa)na, Ada (Ana Tanrıça)sal adıdır ki bu da “Ana Tanrıça Ülkesi”, “Ana Tanrıça Kenti”nden gelmektedir. Umar bunun yanı sıra, böylesi etimolojik benzerliğin arkeolojik desteğini de göstermektedir. Ona göre, Çavdarhisar bölgesi ilk çağda Ana Tanrıçanın tapınım bölgesidir ve Aezani’deki Zeus tapınağı denen tapınak Zeus ile Ana Tanrıçanın ortaklaşa mülkü idi. Tapınağın doğuya bakan yarısı Ana Tanrıçanın, batıya bakan yarısı Zeus’un sayılmaktaydı. B. Umar, **a.g.e.**, (1993), s.34. Anadolu adlarında, erken dönemdeki d sesi yerine geç dönemde z sesi geçmesinin bir çok örneği vardır. Podandos’dan Pozantı, Nadiandos’dan Naziansos gibi. Ayrıca Aisa sözcüğünün de Ada (=Ana Tanrıça) ile bağlantısı bulunabilir. Çünkü Adana / Athana / Athene adının Greklerce Asana biçiminde de kullanıldığını bilinmektedir. Buna bakarak Ada’nın bir türevinin de Asa olacağı anlaşılmaktadır. İonia’daki Assessos tapınak kentçığının gerçekte Ada / Asa Assos’u (=kenti) olduğunu görebiliriz. Bkz. B. Umar, **a.g.e.** (1993) s.34.

¹⁵⁵¹ W. Tabberne, **a.g.e** (1997), s. 315: W.M.Ramsay, **a.g.e.** (1975), II, s. 515: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 46: **MAMA IX**, s. xvii: Fiziksel coğrafi kısmında da değinildiği gibi, Aezani kenti konumundan dolayı, Roma egemenliğinden çok daha önce ticari açıdan gelişmiş batı Anadolu kentler ile pek fazla ilişkiye girememiş, bir noktada Anadolu’nun merkezinde “ayrı” (izole) kalmış bir eskiçağ kenti görünümünü çizmektedir. Bu durum Roma’nın Anadolu’daki egemenliğine kadar böyle sürmüş gibidir.

¹⁵⁵² **MAMA IX**, ss. xviii – xx: M. Waelkens, **a.g.e.** (1986) s. 46: W. Tabberne, **a.g.e** (1997), s. 315.

Roma İmparatorluk döneminde yol sisteminin gelişmesi ile birlikte Aezani kenti önceki dönemlere göre çevresiyle daha yoğun ilişkiler içine girebilmiştir. Bu yollar Aezani ile Dumlupınar alanlarında oldukça sıklaşmıştır. French'in bölgede yaptığı çalışmalar sonrasında Erken Roma yolları ve güzergahları (özellikle kervan ve ticaret güzergahları) ile ilgili oldukça buluntu ele geçirilmiştir. Buna göre French, Aezani'nin Anadolu ulaşım sistemi içerisinde önemli bir kesişme noktası olduğunu belirtmektedir. Üstelik çalışmalar sonucunda Aezani'de en az altı yolun birleştiği saptanmıştır. French, Aezani ve çevresindeki yolların konumuna bakarak, Aezani kentinin Anadolu'da yüklenmiş olduğu politik ve kültürel rolün daha da arttığına inanmaktadır.¹⁵⁵³

Buna karşın Aezani ve çevresinde yazıtların derlenmesi ile uğraşan ekip, Aezani kentinin Anadolu'daki ana ulaşım yolları üzerinde olduğuna dair herhangi bir bilginin olmadığını yazmıştır. Nitekim kentle ilgili yazışmalarda bulunan ve Anadolu'da bir çok yeri gezen imparator Hadrian'ın, Aezani'deki tapınak binasını inşa etme ve onarma hakkındaki ilgisinin bilinmesine rağmen, kenti ziyaret ettiğine dair sağlam bir kanıt yoktur. Üstelik *Antonine Itinerary* veya *Peutinger Tablosu*'nda da Aezani ön plana çıkarılmamaktadır. Yine de bütün bunların rastlantısal bir durum olabileceği göz önünde tutulmalıdır.¹⁵⁵⁴

Aezani ve çevresinde yapılan araştırmalar sonucunda ele geçirilen mil taşlarının hepsi Roma İmparatorluk dönemine tarihlidir.

Çavdarhisar'ın 10 km. doğusunda yer alan Gökağaç'ta ele geçen ve 270-5 tarihli bir mil taşı üzerinde şöyle yazmaktadır: “*Mithyoion / B Lucius Dometius Aurelianus Sebastos'un...*”¹⁵⁵⁵ Burada sözü geçen “*Mithyoion*”un neresi olduğu belli değildir.

Gökağaç'ta ele geçirilen ve 306-7 tarihli diğer mil taşı üzerinde ise daha aydınlatıcı bilgi vardır. Buna göre; “*Maximianus ve Severus ve ebedi Augustuslar ve sadece soylu Sezarlar Maximinus ve Constantinus için (bu mil taşı dikildi) Aezani'den 5 mil uzakta*” şeklinde bir ifade sayesinde, Aezani'den 5 mil uzakta olan bir yerleşimin varlığı anlaşılmaktadır. Bu mil taşı yolların onarımından çok, bölge halkının o an yönetimde olan yöneticileri onurlandırmak için diktirdiği bir eser gibi durmaktadır.¹⁵⁵⁶

¹⁵⁵³ D. French, **a.g.m.** (1993), s. 199.

¹⁵⁵⁴ **MAMA IX**, s.xxv ve s.xxviii, n.66: **MAMA IX**, no: 420 ve 430.

¹⁵⁵⁵ **MAMA IX**, no: 1. Taşın üzerindeki harfler olasılıkla Aurelian'ın unvanlarını göstermektedir. Aurelian, MS.271 yılı sonuna kadar, doğu yolculuğu için Roma'dan ayrılmamıştır. Bu taş olasılıkla Anadolu'dan dönüşü sırasında aittir. Anadolu'da Aurelian'ın diğer mil taşları için bkz. D. Magie, **RRAM**, 1576, n. 48. Bunlardan üçü Ancyra'ya doğru ilerleyen yolun üzerindedir. Fakat bir tanesi, Symrna'dan Sardis'e giden ve Cadi, Aezani, Cotiaeum ve Galatya'ya giden yol üzerindedir.

¹⁵⁵⁶ **MAMA IX**, no: 2a ve 2b.

Hacı Mahmut'ta ele geçirilen 317 – 334 yılları arasına tarihli mil taşı üzerinde Aezani'ye 6 mil uzaklıktaki bir yer belirtilmektedir ki gerçekten de taşın ele geçirildiği köy, Çavdarhisar'a 6.4 km. uzaklıktadır.¹⁵⁵⁷ Bu aslında Romalıların mil taşları ve yollar konusunda ne kadar titiz davrandıklarını gösterdiği gibi, araştırmacılar açısından da *in situ* olarak bulunması büyük şanstır.

Sopu Köy'de ele geçirilen 317 -324 arasına tarihli mil taşı üzerinde ne yazık ki sadece “*Flavius Constantinus...*”¹⁵⁵⁸ yazısı okunabilmektedir.

Tavşanlı'da bulunan ve 317 – 324 arasına tarihli mil taşı, asıl işlevi olan uzaklık belirtme ve yol gösterme gibi amaçları dışında üretilmiş gibidir. Zira Tavşanlı'da Roma yolu ile ilgili başka bir buluntu yoktur. Üstelik taş üzerinde belirtilen uzaklık (1 mil), çevrede varolan bir yerleşim ile ilişkilendirilemeyecek bir orandadır. Dolayısıyla bu mil taşı Çavdarhisar civarından bir yerlerden Tavşanlı'ya sonradan getirilmiş ve bölgedeki diğer yazıtların da işaret ettiği yol ile bağlantılı bir çok yazıttan biri olarak farz edilmiştir. Yazıt üzerinde, *tetrarkhi* sistemini gösteren dört imparatorun adı yer almaktadır: “*Augustus’lar olarak Constantius ve Galerius; Caesar’ler olarak Severus ve Maximinus*”¹⁵⁵⁹

Sopu Köy'de ele geçirilen hatları tam olarak belli olmayan mil taşı üzerinde dört yazıt vardır. Bunlardan birinci (a) yazıt üzerinde geçen “*Auggg.*” sözcüğünün doğru olarak okunduğu kabul edilirse, yazıt üzerinde üç tane imparator adı olduğu düşünülebilir. Bu imparatorlar; Septimus Severus, Caracalla ve Geta (MS. 209 – 211) yada Licinius, Maximinus ve Constantine'in (MS. 311 -313) üçlüsüdür. Aynı mil taşının 28 Mart 364 – 24 Ağustos 367 tarihli (b) yazıtında; “*Ebedi Sebastuslar; Flavius Valentinianus’u ve Flavia Valenta’yı (onurlandırmak için) kent (bunu) dikti. Aizanoi’dan ... mil*”; 351 – 354 tarihli (c) yazıtında; “*İmparator yüce Sezar Nerva Traianus Germanicus’u (onurlandırmak amacıyla) yaşlılar meclisinin yazmanının ön ayak olmasıyla dikildi*”; (d) yazıtında; “*Efendilerimiz Flavius Iulius Constantinus Augustus ve soylu sezarımız Flavius Cladius Constantinus için*”¹⁵⁶⁰ diye yazmaktadır.

Yukarıdaki mil taşları ve Aezani'nin çevresindeki yerleşimlerden ele geçirilen mil taşlarına dayanarak, Roma imparatorluk döneminde, özellikle Geç Roma – Erken

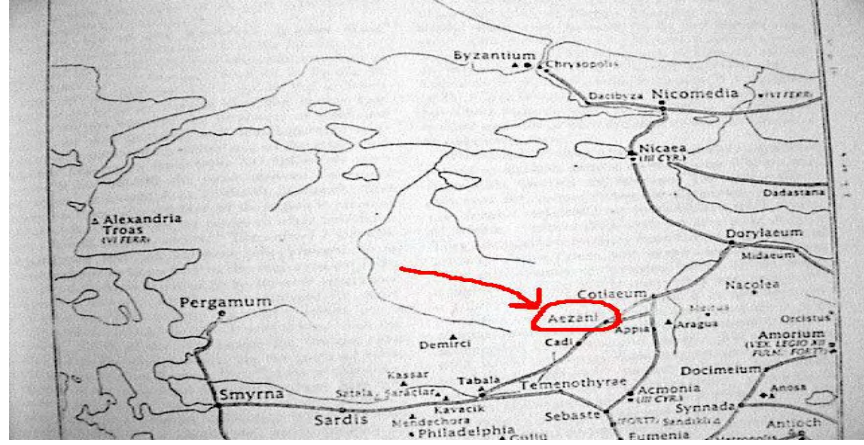
¹⁵⁵⁷ MAMA IX, no: 3. Constantinus dönemine tarihlenmektedir. Taş, pek fazla değerlendirilecek durumda değildir.

¹⁵⁵⁸ MAMA IX, no: 4.

¹⁵⁵⁹ MAMA IX, no: 5.

¹⁵⁶⁰ MAMA IX, no: 6.

Bizans döneminde, Aezani'den geçtiği düşünülen ana yol aşağıdaki şekilde gösterebilir.¹⁵⁶¹

Harita 18 : Aezani'den geçen ana yol.
(Kaynak: Mitchell, I, map. 71)

1. 3. Kuruluşu

Bölgedeki ilk yerleşimlerin MÖ. II. bine kadar uzandığı¹⁵⁶² söylene de, diğer Epiktetos kentleri gibi Aezani'nin de kuruluşu ile ilgili olarak, Roma dönemi öncesine ait bilgilerimiz sınırlıdır. Her ne kadar MÖ. III. ve II. yüzyıllarda Aezani çevresi (ve genelde Frigya Epiktetos), Pergamon ve Bithynia krallıkları arasındaki tartışılmalı bölgede yer alıp, askeri yerleşimcilere kucak açıysa da, bu dönemde gerçekleşmiş herhangi bir kentsel örgütlenme ile ilgili somut izlere rastlanmaz. Üstelik hemen güneydeki Cadi yerleşmesi, Sulla döneminde (MÖ. I. yy.) gelişmeye başlayıp, “kentsel” görünüm konusunda daha hızlı yol alırken, komşusu Aezani'nin, Cadi'nin gölgesinde kalarak gelişimini daha yavaş sürdürmesi çok normaldir. Dolayısıyla Roma'nın Cumhuriyet çağında, Sulla'nın Anadolu'da bulunduğu dönemde Aezani bir *kome* ya da *koloni*'den öte bir yer değilmiş gibi gözükmektedir.¹⁵⁶³

¹⁵⁶¹ Her ne kadar bu araştırmanın zamansal sınırları dışında olsa da, 1175 yılında Bizans imparatoru Manuel Komnenos, Dorylaeum'dan, Rhyndacus boyunca ilerlerken Aezani ve oradan Eumeneia yolu ile Sibilis'a doğru ilerlemiştir. Cinnamus'tan yaptığı alıntıya dayanarak Ramsay, Dorylaeum'dan Sibilis'a Aezani üzerinden bir yol olduğunu ve Philadelphia ve Laodikeia bölgelerine en uygun yolun burası olduğunu söylemektedir. Başka bir deyişle XII. yüzyılda Aezani kenti stratejik önemini hala korumaktadır. Bkz. Ramsay, **a.g.e.**, (1975) I, s. 20, n. 2 ve s. 696, n. 6.

¹⁵⁶² **MAMA IX**, s. xxiii ve xxvii, n.2 ve no: 24; R. Naumann, **a.g.e.**, (1979), s. 8. Naumann burada K. Bittel'den alıntı yapmıştır. **Prähistorische Forschung Kleinasien, Istanbul Forschungen**, VI, 1934, s. 43, 124, no:44.

¹⁵⁶³ **MAMA IX**, s.xviii.

Antik dönem yazarlarından Plinius, yerleşimin kuruluşu ile ilgili olarak; “... *Arkadia’daki Azania’dan bu topraklara gelenler...*”¹⁵⁶⁴ şeklinde bir açıklama yaparak, kente ilk gelenler hakkında bilgi vermektedir. Epigrafik malzeme ise kentin kuruluşu ile ilgili ciddi herhangi bir ipucu vermemektedir. Asya eyaleti prokonsüllerinden biri tarafından II. yüzyılın başlarında kente adanan bir yazıt, tam olarak anlaşılamasa da Aezani kentine eski ve farklı bir köken atfetmektedir. Bu noktada Anadolu’daki diğer bir çok kent ve halk gibi, Aezani halkı da kökenini Arcadia olarak iddia etmiştir.¹⁵⁶⁵

Hellenistik dönemde Selevkos yerleşimcilerinin olasılıkla kente dağılmasıyla oluşan yeni Aezani terminolojisi sonucunda kentte farklı bir Makedon etkisi izlenebilse de, ne kent terminolojisinde ne de edebi kaynaklarda bu konuda ayrıntılı herhangi bir çalışma yapılmadığı¹⁵⁶⁶ için kentin tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Genel olarak kabul edilen görüşe göre yerleşim Zeus tapınağı etrafında doğup gelişmiştir.¹⁵⁶⁷

Ramsay ise eskiçağın kutsal kentleri arasında gördüğü Aezani’yi, bu anlamda “kutsal kentlerin oluşumu” teorisine göre açıklar. Ramsay, bu görüşe göre kutsal kentlerin, sıcak, sağlıklı kaynaklar, buhar fışkırtan çatlaklar, vb. kutsal güç olarak nitelendirilebilecek doğa olaylarının halk tarafından rahatlıkla görülebildiği yerlerde ortaya çıktığını belirtmektedir. Önce tapınağın yakınlarında bir “*Hiera Kome*” (kutsal köy) oluşurdu; kimi durumlarda bu kutsal köy, zamanla nüfusu artarak büyür ve sınıfsal yapısının değişimi ile kutsal bir kent haline (*Hierapolis*) dönerdi. İlk kurulduğu andaki özgün yapısına sadık kalan başka bir deyişle toplumsal bağlarını korumayı başaran köyler zamanla “*Hierapolis*” adı ile karşımıza çıkarlardı. Ramsay’e göre görünüşte önemsiz gibi görünen bu fark, aslında yerli ve Grek ruhunun farkını gösteren bir işaretti. Yerli anlayışta *Hieron* (tanrı), Grek anlayışında ise *polis* (şehir) temel düşünce olarak

¹⁵⁶⁴ **Plin., nat.**; X; 32, 3, 4.

¹⁵⁶⁵ **MAMA IX**, no: P24 ve s. xxiii ve xxvii, n.5: **Paus.**, VIII; 4; 3; X; 32, 3; **Strab.**, VII; 3; 1: VII; 8, 1.

¹⁵⁶⁶ **MAMA IX**, s. xxiii ve xxvii, n.8: Örneğin Makedonya sikkesi, bkz. **MAMA IX**, sikkeler, no: 2; Makedonya etkisi, sikkelerde olduğu kadar Zeus kült heykelinin kıyafetinde de görülebilir. M. Launey’den (**Recherches sur les armees hellenistiques**, Paris, 1950, s.335) aktarıldığına göre; Epiktetus sikkeleri bir Makedonya miğferi ve böyle bir miğfer giymiş başlık göstermektedir. Ayrıca bkz. **BMC**, “Frigya”, s.200, no: 1-5: Buna göre Launey, Aezani’yi erken bir Selevkos yerleşmesi olarak belirtmektedir. G.T. Griffith’ten alıntıda da (**Mercenaries of the Hellenistic World**, Cambridge, 1935, s. 177) Makedonyalıların MÖ.133’de asimilasyona uğramadıkları belirtilmektedir.

¹⁵⁶⁷ **MAMA IX**, s. xxiii ve xxvii, n.1: R. Naumann, **a.g.e.**, (1979) ss. 8 - vd; D. Magie, **RRAM**, II, ss. 999 ve 1018; **RE**, I, ss. 781, 808.

gözükmektedir. Ramsay, Aezani'nin rahipler tarafından, bu şekilde kurulan kurulan kutsal bir kent olduğunu yazmaktadır.¹⁵⁶⁸

1. 4. Fiziki Coğrafya / Antik Topografya

Aezani kenti, bugün Örencik Ovası olarak bilinen ve denizden yüksekliği yaklaşık 1000 m. olan ve batı Anadolu'nun tam merkezinde yer alan yüksek platodadır. Batıda Koca Dağ (1814 m.), doğuda Tava Dağ (1590 m.) ile çevrilidir. Bu dağların çevrelediği dairesel alan, açıkça farklı bir coğrafi bölge olarak kendini göstermektedir.¹⁵⁶⁹ Bu farklı bölge, sularının bolluğu ile verimli bir ovayı da içinde barındırmaktadır.¹⁵⁷⁰ Kısacası, ilk yerleşim aldığı dönemlerden itibaren önemli tarımsal bir merkez olmuştur.

Harita 19 : Aezani / Çavdarhisar fiziki
(Kaynak: <http://www.hgk.mil.tr> , erişim tarihi 2006 Haziran)

¹⁵⁶⁸ W. M. Ramsay, **a.g.e.**, (1960), s.58. Örneğin; Ephesos, Glaukos vadisindeki Hieropolis, Soa, Komana, vb. başka şehirler de vardır. Aezani'deki rahip hükümdarlar Euphorbus'u tarikatlarının kurucusu, belki de ataları olarak tanırlardı. Çünkü bu rahiplik babadan oğla geçerdi. Stephanus Byzantios, (Hermogenos'un rivayetine dayanarak) buradaki tapınağın ilk rahip hükümdarının Euphorbus olduğunu ve kurban yöntemini tam olarak ilk o öğrettiği için bu işe atandığını yazmaktadır. Bu öykü burada eskiden rahip hükümdarların olduğuna işaret etmektedir. Bu rahipler, hizmetini ettikleri tanrının emirlerini halka bildirmek suretiyle hüküm sürerlerdi. Bkz. W. M. Ramsay, **a.g.e.** s.58, n.3.

¹⁵⁶⁹ **MAMA IX**, s. xvii.

¹⁵⁷⁰ Aezani'nin bulunduğu ova, bir çok küçük derenin bir araya gelip Rhyndacus Çayı'nı oluşturduğu oldukça verimli bir ovadır. D. Magie, **RRAM**, II, s. 999: W. Tabberne, **a.g.e.** (1997), s. 315.

Bölgenin yüksek ve dağlık alanlar içermesi halk arasında “yükseklik” yada “dağlar” ile ilgili kutsallıkların oluşmasında önemli etmenlerden biridir. Plinius, konu hakkında şöyle yazar:

“...bölgeye gelen ziyaretçilere, Steunos adını verdikleri yüksek, yuvarlak bir mağara gösterirler. Burası Ana Tanrıça için kutsaldır ve onun bir sembolü bulunmaktadır...”¹⁵⁷¹

Bunun yanında Kızık’da ele geçirilen ve olasılıkla imparatorluk dönemine tarihli bir sınır taşına ait parça üzerindeki yazıtta geçen “Zeus’un dağları” ibaresi de,¹⁵⁷² dağların sadece kutsallık taşımadıklarını, aynı zamanda o dönem insanının pratik ve belki zorunlu ihtiyacından dolayı, yerleşimlerin birbirinden ayrılması noktasında yararlandığını göstermektedir.

Dağlar yanında bölgenin akarsuları da bölge insanının yaşamında önemli yere sahip olmuştur. Bölgenin en önemli akarsuyu antik dönemde kenarından orduların hareket ettiği ve olasılıkla Mysia bölgesine giden bir yolu belirleyen Rhyndacus (Koca Su) Suyu’dur.¹⁵⁷³ Antik dönemden beri bölge açısından hayati bir öneme sahip olan Rhyndacus Nehri, eskiçağda, Miletopolis ve Apollonia bölgelerinden ilerleyerek, Aezani ve Hellespontine bölgeleri arasındaki Mysia’nın sık ormanları boyunca akarak, bu arada Hadrianoi ve Hadrianeia kentlerinden de geçen bir ırmak olarak dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle bir çok merkezi birbirine bağlayan bir akar su görüntüsü çizmektedir. Koca Su, adını verdiği vadi boyunca büyüklü küçüklü bütün derelerle birlikte kuzeye doğru akmakta ve sonunda Marmara Denizi’ne dökülmektedir. Eskiçağdaki adı *Hermus* olan Gediz Çayı ise, Aezani’nin 25 km. güneyinden batıya Ege Denizi’ne doğru ilerlemektedir. Doğudan ise hemen hemen aynı mesafeden Porsuk Çayı geçmektedir.¹⁵⁷⁴

Bölgenin bir diğer önemli akar suyu olan ve Aezani’nin içinden geçen ve Rhyndacus’un bir kolu olan Pankalas Suyu (Çavdar Hisar Su) da, bölgede yapılan tarım için oldukça önemlidir. Nitekim Plinius, Frigyalıların yerleşimlerinin Pankalas Suyu boyunca olduğunu belirterek¹⁵⁷⁵ antik dönemde bölgedeki yerleşim açısından suyun önemini ortaya koymaktadır. Hadrian ve Antoninus Pius dönemlerinde Aezani’de basılmış sikkeler üzerinde, sağ elinde bir çocuk tutan nehir tanrısı vardır ki buradaki nehir tanrısı olasılıkla Penkalas olmaktadır.¹⁵⁷⁶

¹⁵⁷¹ Plin. nat. ; X; 32, 3, 4.

¹⁵⁷² MAMA IX, no: 568; Benzer şekilde, “Zeus’un dağı” yazan bir ifade Kütahya’daki yazıtta ele geçirilmiştir. MAMA IX, s. 173.

¹⁵⁷³ Apoll. Rhod., I; 1166.

¹⁵⁷⁴ MAMA IX, s. xvii; MAMA IX, s.xxi, n. 1: Strabon, Rhyndakos Suyu’nun kaynaklarının Aezani bölgesi olduğunu ve Mysia bölgesinde geçip, Marmara Denizi’ne döküldüğünü belirtmektedir. Strab. XII, 8, 11.

¹⁵⁷⁵ Plin.,Nat. X; 32, 3, 4.

¹⁵⁷⁶ MAMA IX, s. xxxiii.

Genel anlamda bakıldığında öncelikli olarak, Klasik dönemde gelişmeye başlayan ve Roma egemenliğine kadar her anlamda gelişimlerini tamamlamış olan Anadolu'nun kıyı bölgelerindeki merkezlerden coğrafik olarak uzakta olan Aezani, iç bölgede kaldığı için pek gelişmemiş gibi görünmektedir. Her ne kadar ulaşım batıdan Hermus Vadisi'ne ve kuzeyden Rhyndacus Suyu boyunca mümkün olsa da, bu bölgeler ile Aezani arasında yoğun bir karşılıklı etkileşim olduğuna dair her hangi bir ipucu yoktur. Ne Hermus ne Rhyndacus ve ne de Pankalas akarsuları, su taşımacılığı için elverişli olmadıklarından dolayı, Aezani'nin bu izole durumunda rol oynamışlardır.¹⁵⁷⁷ En azından bu durum Roma egemenliğine kadar böyle sürmüş gibi gözükmektedir. Zira Roma egemenliği sonrası yaşanan gelişmeler Aezani'nin de dışarıya açılmasına olanak sağlamıştır.

1. 5. Bölgenin Faunası ve Florası

Aezani'nin bulunduğu ova hemen hemen düz ve oldukça ağaçsız olup, adeta antik bir göl yatağı izlenimi vermektedir. Buna karşın çevre tepeler kristaline kireçtaşıdan oluşmuş olup sık ağaçlıklarla kaplıdır. Charles Fellows, 1838 yılında Kütahya ve Çavdarhisar arasında yapmış olduğu yolculuğu sırasında bodur meşe ve ardıç ormanları arasından geçtiğini bildirmektedir. A. Philippon, XX. yüzyılın başında bölgeye yaptığı yolculuğu sırasında, ekili alanlarla iç içe geçmiş oldukça iyi yetişmiş ağaçların yanı sıra, kışın yapraklarını döken meşe ağaçları, çamlar ve ardıç ağaçlarından söz etmektedir. Kuzeybatıdan bölgeye gelen Hamilton, bölgenin aşağı kısımların bereketli sakız ağaçları ile kaplı olduğunu, Tavşanlı ile Aezani ovası arasındaki tepelik arazinin üst kısımlarında oldukça yaşlı çam ormanları bulunduğunu not etmektedir. Mysia bölgesinde ele geçirilen yazıt üzerinde okunan “*uzak ve ağaçlıklı bölge*” çok büyük olasılıkla Aezani'nin içinde bulunduğu alandır. Rhyndacus Suyu'nun batısına doğru yer alan vadilerde, Aezani'nin kuzeyinde, ardıç ve bodur selvi ağaçları yer alırken, tarım ile ilgili pek de fazla girişim yoktur. Benzer durumlar, güneybatıdaki tepeler için de geçerlidir. Rhyndacus ile Hermus arasındaki havzada, çok daha fazla çam, meşe ve sakız ağacı ormanları görülmektedir. Bu bölge ile Gediz'e doğru yer alan tepeler arasında göreceli olarak fauna anlamında bir farklılık vardır.¹⁵⁷⁸

¹⁵⁷⁷ MAMA IX, s. lix.

¹⁵⁷⁸ MAMA IX, s. xvii: Mysia yazıtı için bkz. MAMA IX, s. 189, no: P332.

Bu kadar zengin ağaç çeşidi olmasına rağmen, bölgede ele geçen malzemeye göre, Roma döneminde bölgede en azından defne¹⁵⁷⁹, meşe¹⁵⁸⁰ ve çam¹⁵⁸¹ ağaçlarının olduğu görülmektedir. Büyük olasılıkla bugün olduğu gibi o dönemlerde de ağaç, inşaat işlerinde, basit aletler yapımında ve tabii ki bölgenin soğuk iklimi düşünüldüğünde ısınmak için kullanılmış olmalıydı.

Ağaçlar dışında, eserler üzerinde sarmaşık¹⁵⁸² ve gelincik (yada haşhaş)¹⁵⁸³ betimlemelerine de rastlanmaktadır. Bunun yanında bölgede; üzüm¹⁵⁸⁴ ve nar¹⁵⁸⁵ gibi meyveler¹⁵⁸⁶ ile bunların yanında mısır¹⁵⁸⁷ üretimine işaret eden kabartmalar vardır. İşin ilginç yanı antik Anadolu'da, toplumsal yaşamda en önemli ürün olan tahıllardan hiç biri anıtlar üzerinde görülmemektedir. Bu da bize, mezar stelleri üzerinde görülen şekillerin, kişinin mesleğini gösteren (çiftçi olduğunu belirten) ipuçlarından çok, daha sembolik anlamlar taşıyan süslemeler olduğunu göstermektedir. Üstelik sarmaşık ve gelincik (yada haşhaş) gibi bitkilerin, ağaçlara ve meyvelere göre daha soyut kalıyor olmaları bu görüşü desteklemektedir.

Ancak bu sembollerin sadece sanatsal / estetik açıdan konulduğu yada mezar anıtını üreten zanaatçının / zanaatçıların seri halde üretim yapmalarından dolayı, herhangi bir anlam içermeksizin işlendiği olasılığı da göz önünde tutulmalıdır.

Flora görüntüsünde olduğu gibi, Roma imparatorluk dönemindeki fauna ile bugünkü fauna arasında da çok ciddi farklılıklar olduğu şüphesizdir. Bölgede yapılan çalışmalarda mezar stelleri üzerinde vahşi hayvanlar olarak; kartal¹⁵⁸⁸, kuş¹⁵⁸⁹ yılan¹⁵⁹⁰,

¹⁵⁷⁹ MAMA IX, no: 75.

¹⁵⁸⁰ MAMA IX, no: 163.

¹⁵⁸¹ MAMA IX, no: 253, 407, 432.

¹⁵⁸² MAMA IX, no: 83, 194, 195, 196,

¹⁵⁸³ MAMA IX, no: 88

¹⁵⁸⁴ MAMA IX, no: 75, 180,

¹⁵⁸⁵ MAMA IX, no: 87

¹⁵⁸⁶ MAMA IX, no: 75, 115,

¹⁵⁸⁷ MAMA IX, no: 75.

¹⁵⁸⁸ MAMA IX, no: 50, 51, 52, 88, 108, 111, 115, 128, 136, 138, 139, 150, 156, 165, 196, 208, 239, 240, 245, 246, 247, 248, 251, 260, 271, 273, 275, 278, 285, 287, 288, 289, 291, 293, 296, 299, 307, 310, 311, 314, 317, 324, 327, 330, 337, 339, 341, 343, 344, 345, 347, 351, 353, 355, 359, 362, 367, 368, 371, 373, 374, 376, 378, 383, 391, 402, 406, 407, 409, 410, 412, 414, 421, 422, 429, 431, 434, 435, 437, 438, 439, 445, 453, 460, 464, 474, 476, 477, 479, 480, 482, 486, 492, 494, 496, 499, 502, 506, 523, 535: E. Gibson, **a.g.m.** (1980), no:1, 2, 3: A.S. Tülay, **a.g.m.** (1988), no: 1, 2, 5, 6 (sikke).

¹⁵⁸⁹ MAMA IX, no: 71b, 74, 178, 196, 219, 299, 303, 312, 313, 314, 315, 336, 363, 438, 443, 461, 496, 502, 550.

¹⁵⁹⁰ MAMA IX, no: 75.

baykuş¹⁵⁹¹ ve aslan görülmektedir. Aslan gerçekten de çok ilginçtir. Zira, taştan yapılma bir aslanın tanrı Zeus'a sunulduğu belirtilmektedir.¹⁵⁹² Bu hayvanların dışında gündelik yaşama yönelik olarak; at¹⁵⁹³, boğa¹⁵⁹⁴, koç¹⁵⁹⁵ ve Aezani' içinde yer alan mimari kalıntıların önemlilerinden biri olan Roma hamamı içerisindeki mozaiklerde keçi figürüne rastlanmıştır.¹⁵⁹⁶

Aslan, yılan, kartal, gibi hayvanların önceki dönemlerden itibaren çeşitli tanrı ve tanrıça sembolleri oldukları bilinmektedir. Bunun yanında, sözü edilen hayvanların hepsi de Aezani coğrafyası içinde görülebilecek hayvanlar arasındadır. Gündelik yaşama yönelik olan hayvanlar da, insanlar tarafından kullanıldıkları için ve hayatı devam ettirmede önemli yardımcıları olduklarından dolayı, mezar stelleri üzerinde resmedilmişlerdir. Aezani'de ele geçen yunus figürünün de gösterdiği gibi¹⁵⁹⁷ böylesi motifler, dinsel sembol olarak da düşünülmelidir.

1. 6. Olası Sınırları

Eskiçağdaki sınırlarını tam olarak belirlemek oldukça güç olsa da, Roma imparatorluk dönemine tarihli malzeme sayesinde genel bir sınırlandırma yapmak olasıdır.

Kuzeydoğuda komşu Cotiaeum yer almaktadır. Bu yönde Aezani bölgesi en azından, Efeler Köyü civarındaki Çavdarhisar Ovası'nın (Örencik Ova) bir kenarına kadar uzatılabilir. Ancak bu sınır, Cotiaeum bölgesinin ve Yukarı Tembris Vadisi'nin kırsal kesimlerine özgü, farklı tipte mezar anıtları barındıran Çömlekçi Köyü'nün ötesine geçmez. İyice doğuya doğru Tembris Vadisi'nin yukarı kısımları ve ona bağlı Giray Çay uzanmaktadır. Bu alanın büyük bir kısmı II. yüzyılda imparatorluk mülkü haline gelmiştir ve burası Aezani'nin doğal özelliklerinden, tarımsal yapılanmasından ve bütün tarihinden oldukça farklıdır. Bu nedenle böylesi bir köklü değişikliğin

¹⁵⁹¹ MAMA IX, no: 435.

¹⁵⁹² MAMA IX, no: 55. Yazıt şöyledir: “*Menophilos, tanrı Zeus'a bir adak adadı ve aslan sundu*” : Diğer aslan betimleri için bkz. 34, 55, 258, 280, 281, 292, 298, 332, 335, 342, 349, 365, 387, 388, 406, 416, 424, 425, 428, 430, 435, 440, 454, 458, 501, 507, 509, 516; (dişi aslan); 347, 428.

¹⁵⁹³ MAMA IX, no: 52, 71, 71b, 79

¹⁵⁹⁴ MAMA IX, no: 71a, 179, 183, 184, 186, 299, 335, 349, 406, 416, 425, 428, 429, 430, 433, 435, 440, 444, 458, 507.

¹⁵⁹⁵ MAMA IX, no: 137, 179

¹⁵⁹⁶ R. Naumann, **a.g.m.** (1982), s. 185; MAMA IX, no: 71a

¹⁵⁹⁷ MAMA IX, no: 91, 198, 201, 219, 246, 248, 251, 302, 336, 339, 347, 349, 364, 383, 388, 389, 413, 416, 419, 424, 427, 432, 436, 438, 440, 441, 445, 445a, 446, 447, 448, 449, 452, 456, 464, 473, 474, 475, 490, 492, 508; E. Gibson, **a.g.m.** (1980), no:6.

tamamen farklı bir mezar tipi ortaya koyması şaşılacak bir durum değildir. Bu farklılık batı noktasında yer alan ve Aezani'ye bağlı olmayan Pazarcık köyünde kendini gösterir. Bunun yanı sıra Pazarcık köyünün hemen güneyindeki Göynükören Köyü'nün mermer taş ocakları, Aezani'de üretilmiş anıtların çoğunluğunun kaynağıdır. Aezani'deki mimari kalıntıların yanı sıra oyulmuş mezar taşlarının çokluğu, Çavdarhisar'da ele geçirilmiş bomos üzerine, taş ustaları, aletleri olan çekiç ve iki çeşit keski ile betimlemişlerdir ki bu eser, taş oymacılığı ve taş kesiciliği sanatının en etkili kanıtıdır. Kırğıl'da bulunan taş ustasının ticaretini gösteren mısralar da konuya başka bir örnektir. Burada Aezani bölgesi'nin, Örencik Ovası'nın ötesine doğru hemen hemen hiç genişlemediği görülmektedir.¹⁵⁹⁸

Güneydoğuda ve güneyde heybetli Kızıl ve Tavşanlı Dağ (eskiçağdaki Dyndimus Dağı'nın parçası) silsileleri açık bir şekilde Aezani kentini, küçük bir şehir olan Appia'dan ve Banaz Ovası'nın kentlerinden, Acmonia, Dioclea ve Alia'dan ayırmaktadır. Kereste ve otlaklar açısından zengin olan bu merkezlerin kuzey kısımlarının Aezani kentine ait oldukları düşünülmektedir. Güneybatıda Tavşan Dağ ile Koca Dağ arasında yer alan ve gelişmiş bir yol tarafından da izlenen geçiş, Hermus Nehri'nin yukarı ayaklarından birine ve Cadi kentine ilerlemeye izin vermektedir. Olasılıkla buradaki sınır, Rhyndacus ve Hermus havzası arasındaki bölgede veya yakınında yer almaktaydı.¹⁵⁹⁹

Batı ve kuzeydeki bölgesel sınırlar çok daha az belirgindir. Çavdarhisar'ın kuzeybatısından başlayan bir yol Emet Vadisi'ne geçişi sağlamaktadır. Her ne kadar Tiberiopolis yerleşmesinin olasılıkla burada olduğu düşünülse de, adı geçen bölgede herhangi bir eskiçağ yerleşmesinin yeri belirlenememiştir. Hasanlar'da bulunan bir kent yazıtı burayı belirli kıllarken, bölgede bir *polis*'in olabileceğini düşündürmektedir. Fakat buranın tam olarak yerinin saptanması için daha çok araştırma yapılması gerekmektedir.¹⁶⁰⁰ Ancak aynı zamanda Aezani bölgesi bu vadinin doğu sınırına doğru

¹⁵⁹⁸ **MAMA IX**, s. xviii ve s. xxi, n. 35: E. Gibson, **a.g.e.** (1978) s. 37, no: 16, Lev. VII. Çömlekçi Köyü, Aezani'nin kuzeydoğusunda, Gümüş Dağı'nın eteklerindeydi. Dağlık alanın Aezani ile Cotiaenum bölgelerini birbirinden ayırması, adı geçen köyün Aezani'ye bağlı olduğu anlamı taşımamaktadır. Aynı köyde ele geçirilen bir başka stel Aezani'de üretilmiş, fakat yerel bir heykeltıraş tarafından başka bir yerde tamamlanmıştır. XIX. yüzyılda bölgeye gelmiş olan Fellows, bu iki merkez arasındaki yolun oldukça تنها olduğunu belirtmektedir. C. Fellows, **A Journal Written During an Excursion in Asia Minor in 1838**, (London, 1839), ss. 137-vd.

¹⁵⁹⁹ **MAMA IX**, s. xviii. Bazı kapıtaşlarının alınlıklarında yer alan çam kozalakları için bkz. **MAMA IX**; no: 407 ve 432.

¹⁶⁰⁰ **CIG**, 3847b; **IGR**, IV;555:

genişlemiş gibidir. Kırgıl Köyü'ne komşu, Emet'in güneyindeki vadinin doğu tarafı Κατοικία Αλιανών olarak bilinmektedir. Ancyra ve Aezani kentlerinin kurul (komisyon) üyesi M. Ulpius tarafından yapılan mezar taşı adı geçen yerde üretilmiştir. Burada söz konusu edilen ilk kent Ancyra Sidera, Simav Gölü ötesine, daha da batıya uzanır. Eğer Ulpius'un mezar taşını hazırlattığı sırada söz konusu kentlerden birinde ikamet ettiğini kabul edersek, Alianoi kolonisinin (*katoikia*) Aezani'ye bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Kırgıl'da da Aezani stilinde mezar stelleri üretilmiştir, fakat bunların durumları daha belirsizdir. Tavşanlı'da olduğu gibi, Aezani'nin tipik mezar taşları ve aslında diğer yazıtlar da bu bölgeye belki antik dönemde ya da yakın geçmişte başka bir yerden taşınmış olabilirler. Gerçekte de Emet Vadisi'nde başka yerlerden getirilen kimi örnekler bilinmektedir. Bu örneğe dayanarak, kesin olunmasa da Aezani bölgesinin Kırgıl yakınlarındaki Alianoi yerleşmesine kadar uzandığı söylenebilir. Aezani'nin sınırı konusunda daha batıya gidilemez, zira buradan sonra yer alan vadi artık başka bir kente, olasılıkla Tiberiopolis kentine aitmiş gibi durmaktadır. Burada bulunan dikkate değer orandaki mezar taşı üzerinde üzüm yetiştiriciliği konusunun betimlenmesi, bölgenin bu nedenle antik dönemde önemli bir merkez olma olasılığını arttırmaktadır.¹⁶⁰¹

Sorun Aezani'nin kuzey sınırının belirlenmesindedir. Kuzeyden, Örencik Ovası'ndan gelen Rhyndacus Nehri ağaçlıklı tepelerin arasından geçerek, Çavdarhisar'a yaklaşık 50 km. uzaklıkta, Tavşanlı Ovası'nda ortaya çıkar. Tavşanlı'nın bulunduğu ova Örencik Ova'ya benzemektedir. Her ne kadar Çardaklı ile Tepecik arasındaki merkezde geniş bir bataklık alan olsa da, burası düz ve verimli bir alan olup bir çok köyü besleyen bir yerdir. Bölgeyi çevreleyen tepeler çıplak ve verimsizdir. Bütün alan kuzeybatıya doğru Rhyndacus'un ormanlık ve dağlık bölgesinin aksine bir görüntü çizmektedir. Bu bölgede kopya edilen yazıtların büyük bir çoğunluğu Aezani bölgesi tipindedir. Ancak bunların bir kısmı ve olasılıkla tamamı, yakın zamanlarda Tavşanlı ve komşu Moymul Köyü'nde bulunan binaları, mezar taşlarını veya çeşmeleri süslemek için Aezani'den götürülmüşlerdir. 1960'larda Tavşanlı'da görülen bir mezar taşı ilk kez 1830'larda Aezani'deki tapınağın yanında görülmüş ve burada kopya edilmiştir. Tavşanlı'ya gelen bir çok ziyaretçi – gezgin burada görülen eskiçağa ait taşların açıkça Çavdarhisar'dan getirildiğinin yorumunu yapmışlardır. Öte yandan, her ne kadar bir eskiçağ kenti olmasa da bölgedeki arkeolojik buluntulardan ve L. Tuğrul tarafından verilen tanımdan yola

¹⁶⁰¹ MAMA IX, s. xix. ve no: 180, 403, 405, 483.

çıkarak Tavşanlı ovasında bir eskiçağ yerleşmesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁰² Dahası her ne kadar Waelkens mezar taşlarından bazılarının Aezani tipindeki taşların yerel taklidi olarak belirtse de, Tavşanlı ve Moymul dışında bulunan yazıtların çok azının Aezani kökenli olduğu kanıtlanabilmiştir. Waelkens bu son noktayı Aezani'ye ait olan bölge tartışmasını desteklemek için kullanmaktadır. Tavşanlı'nın Aezani'ye bağlı olduğunu gösteren bir diğer kanıt Kuruçay'da ele geçirilen, üzerinde Βουλευτής καί νεώκορος yazan yazıttır. Neokorus, Aezani'de sıklıkla görülen bir terimdir ve metin buradaki bir kurul / komisyon üyesini göstermektedir. Eğer söz konusu taş buraya başka bir yerden getirilmemişse, komisyon üyesi bu bölgede ikamet ediyor demektir.¹⁶⁰³

Bölgedeki yerleşimciler, Çardaklı yakınlarındaki bataklık alan için “*Palanga*” ismini kullanmaktadırlar. Waelkens oldukça akla yatkın bir şekilde buranın, Aezani'deki iki Claudian yazıtta görülen Παλοκα ya da Παλξ κόμη sözcüklerinden türediğini belirtmektedir. Bu nedenle burasını da Aezani bölgesine ait kabul etmektedir.¹⁶⁰⁴ Bu durum Cox'un 1926 yılında *Palonga* sözcüğünün kullanıldığına dair yaptığı gözlem ile de güçlenmektedir. Aezani'de imparator adına oyunların düzenlenmesindeki gelirleri karşılayan *Palox* köyü, yazıtlardan anlaşıldığına göre özel bir ödül almıştır. Çünkü burası halk maliyesi konusunda kısmi bağımsızlığını korumuş, kentten uzakta olan önemli bir merkezdir.¹⁶⁰⁵

Öte yandan bu bölge III. yy. boyunca Sulla döneminde kullanılmış benzemektedir. Ancak yine de hangi yerleşmenin hangi kente ait olduğunu tam olarak söyleyebilmek oldukça zordur ve hatta bunun yapılması çoğu zaman büyük yanlışları da beraberinde getirmektedir. Örneğin Aezani'nin güneybatısında yer alan bir köy ile Bagis'in kuzey tarafından kalan başka bir köy, her ikisi de Cadi'nin bölgesi içerisinde birleşmektedirler. Her durumda da köyler merkezlere bağlı kalmışlardır. Burada söylenebilecek şey şudur ki zamanla Aezani'nin bölgede güçlenen bir kent olması, arada kalan böylesi köylerin kendisine bağlanmasına neden olmuş gibidir. Kesin olmasa da bu bölgenin Aezani'ye ait olduğu yönünde bir açıklama yapılabilir. Fakat, bölgenin uzaklığından dolayı kimi noktalarda bağımsız davrandığı da olasılık dahilindedir.¹⁶⁰⁶

¹⁶⁰² MAMA IX, s.xix ve n. 57'den alıntı L. Tuğrul, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XI-XII, 1964, s. 162.

¹⁶⁰³ MAMA IX, s. xix.

¹⁶⁰⁴ MAMA IX, s.xix ve n. 58: M. Walkens, *a.g.e* (1986), 48, 83; MAMA IX, no: W205, W206, W207 ve belki 335; Claudian yazıtlar için bkz. MAMA IX, no: 16, P27; M. Walkens, *a.g.e* (1986), 83

¹⁶⁰⁵ MAMA IX, s.xix ve no: P99.

¹⁶⁰⁶ MAMA IX, ss. xix-xx.

Aezani'nin bağılı olduğu *Asia* bölgesi *conventus*'unu bilmek, konu açısından oldukça önemlidir. Pliny, Augustus döneminin *conventus* bölgeleri ile düzenlenen *Asia* eyaleti toplulukların listelediği yerde Aezani'yi hiç belirtmemektedir.¹⁶⁰⁷ Çok daha sonra Ptolemy, burayı Büyük Frigya'nın bir çok kentinden biri olarak ifade etmektedir.¹⁶⁰⁸ Jones'a göre bu kent, içine Appia, Dorylaeum ve Midaeum'u da alan kuzey ve doğudaki kentlerle birlikte sınıflandırılmalıdır. Bunların hepsi de Synnada bölgesi içerisinde.¹⁶⁰⁹ Ancak Sardis bölgesine ait olan Ancyra, Synaus ve Cadi merkezlerini içeren bir durum vardır. Ephesus'da ele geçirilen ve *conventus* bölgelerine göre düzenlenmiş Flavian döneminin *Asia* topluluklarının listesini gösteren bir yazıt, Sardis bölgesinde yer alan Macedones, Ancyrani ve Synaeitai ile başlayan yirmi yedi kenti ya da halkı vermektedir. Bu listede önce Aezani'nin adının yer alması büyük olasılık olup, yazıtın Sardis bölümünün satırları kayıptır. Bu görüş doğrultusunda Aezani'nin batı ve güney ile daha yakın ilişkiler kurduğu, bu ilişkilerle karşılaştırıldığında doğu ile ilişkilerinin daha sınırlı kaldığı söylenebilir. Cadi'de, bir Aezani vatandaşı tarafından Zeus ve Meter Steunene'ye yapılmış bir adak vardır. Üstelik sikkeler iki merkez arasındaki *homonoia* yı göstermektedir.¹⁶¹⁰ Kırğıl'da yaşayan bir Aezani vatandaşı Ancyra da dahil olmak üzere çift vatandaşlık hakkına sahipti.¹⁶¹¹ Cox tarafından Aezani'de toplanan sikkeler; Sardis, Pergamum, Apamea, Lydia'daki Nacrassa, Mysia'daki Hadrianotherae gibi hepsi Çavdarhisar'ın güneyinde yer alan yerler ile ayrıca Bithynia'daki Cius ve Pisidia'daki Andeda olmak üzere farklı birçok merkezden piyasaya sürülmüş sikkeleri içermektedir. Buna karşın bir tane Cotiaeum sikkesi dışında, Synnada'dan veya *conventus*'un içerisinde yer alan kentlerden herhangi birinin piyasaya sürdüğü sikke görülmez. Üstelik yakın zamanda Aezani'de yapılan kazılarda, piyasaya sürülmüş Sardis sikkelerinin baskın olduğu görülür. Anadolu'nun diğer yerlerinde ele geçirilen sikkeler üzerinde yapılan araştırmalar, kentlerin kendi *conventus* bölgeleri içerisindeki sikkeleri piyasaya sürdüklerini açık bir şekilde göstermektedir. Conventus dışındakiler oldukça seyrektir.¹⁶¹²

Asya eyaleti ile ilgili daha sonra yapılan bölünmede Aezani kenti Cadi ile birlikte Frigya Pacatiana içerisinde yerleştirilirken, Dorylaeum, Nacolea ve Midaeum

¹⁶⁰⁷ Plin. nat., V; 111.

¹⁶⁰⁸ Ptol. geog., VII; 4, 4, 8.

¹⁶⁰⁹ MAMA IX, s. xx: A.H.M. Jones, CERP, s. 65; Plin. nat., V; 106.

¹⁶¹⁰ MAMA IX, s. xx ve n.68; BMC, "Frigya", s. 139.

¹⁶¹¹ MAMA IX, no: P246.

¹⁶¹² MAMA IX, s. xx.

Frigya Salutaris'e dahil edilmişlerdir.¹⁶¹³ Her ne kadar Aezani, Synnada'nın daha ilersinde Sardis'in ötesinde yer alsa da, Anadolu'nun batı kıyısından merkezine doğru ilerleyen ana yollardan birini barındıran Hermus Vadisi boyunca ulaşımı pek de zor değildir. Bu yol, Sardis'ten ilerleyip Cadi, Aezani, Cotiaeum ve Dorylaeum üzerinden ilerleyen, Aezani bölgesinden geçen, mil taşlarının gösterdiğine göre Severanlar yönetimi altında inşa edilmiş, Aurelian tarafından restore edilmiş ve iyi tamirlerle en azından IV. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan ana Roma yoluydu.¹⁶¹⁴

Aezani kentinin Bithynia ile olan bağlantısı önemsizdir. Hellenistik dönemde Frigya Epictetos bölgesi Attalid (Pergamon) ile Bithynia krallıkları arasındaki tartışmalı bölge olmuştur. Zeus kutsal alanı üzerinde Attalid egemenliği MÖ. 197 ve 183 yılları arasında Prusias I'in etkisinin dışlanması sağlayabilmiştir. Cox, her ne kadar Aezani bölgesinde olmasa da, Ancyra bölgesinde bir Prusias sikkesi olduğunu belirtmektedir. İmparatorluk döneminde Bithynia kent sikkeleri, özellikle Nicaea kenti sikkeleri, 1926 yılında Cox ve Cameron tarafından araştırılan bölgenin kuzey tarafında düzenli olarak kendilerini gösterirken, bir tane de Cius kentinin sikkesi Çavdarhisar'da görülmüştür. Aezani'de ele geçirilen dikkate değer bir mezar taşı bir Cius vatandaşını belirtirken, bir diğer mezar taşı Nicomedia ile ortak vatandaşlık durumunu göstermektedir. Bithynia ile devam eden ilişkilerin etkisi Hellenistik dönemin tarihsel resmini onaylamaktadır.¹⁶¹⁵

1. 7. Toponim

Aezani'de ele geçirilen malzeme doğrultusunda, kentin kırsal kesimini oluşturan kimi olası merkezlerin adları saptanmıştır. Aezani ile ona bağlı yerleşimler arasındaki bağ hakkında şu an elimizde olan tek ipucu bir yazıt üzerindeki epitelin yorumlanması ile sağlanabilmektedir. Buna göre Aezani, kendine bağlı yerleşim yerleri ile arasındaki bağ kurmada en önemli araç olarak dini kullanmış gibi gözükmektedir. Bir panteondaki baş tanrı ve onun altındaki diğer tanrılar gibi, Aezani kenti (yani Zeus), çevresindeki yerleşim yerlerini kendine böylelikle bağlamıştır. Böylece dinsel anlamdaki bağlılık idari anlamdaki bağlılığı da beraberinde getirmiştir. Aezani'nin bir tapınak – kent olduğu düşünüldüğünde de bu tezin şimdilik akla en yatkın düşünce olduğu belirtilebilir.

¹⁶¹³ MAMA IX, s. xxii, n. 72; Hier.; 668, 8.

¹⁶¹⁴ MAMA IX, s. xx ve no: 1, 2, 3, 4, 5 ve 6.

¹⁶¹⁵ MAMA IX, s. xx; Cox'un belirttiği sikke için bkz. MAMA IX, sikke no: 55; Çavdarhisar'daki Cius sikkesi için bkz. MAMA IX, sikke no: 1; Cius vatandaşının mezar taşı için bkz. MAMA IX; no: 233; diğer mezar taşı için bkz. MAMA IX, s. xxviii, n. 77.

Moigenos Μοιγηνός

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Uğurlu olsun! Apolleinarios (bu) adağı Zeus Moigenos’a adadı*”¹⁶¹⁶ yazmaktadır. Burada tanrının epiteti olarak geçen “*Moigenos*” sözcüğünün bir yer adı olduğu düşünülmektedir. Yeri saptanamamıştır.

Zingotos

Tepecik (Orhaneli 31 b) de ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli mermer sütun yazıt üzerinde; “*Uğurlu olsun! ozotos köyü kahin Epiktetus ve Artemidoros Trophimos sorumluluğunda (bu) adağı Apollon Ksureos için adadı*”¹⁶¹⁷ yazmaktadır. Burada geçen “*...ozotos*” köyü, yukarı Tembris Vadisi’ndeki bir yazıtta da görülmüş Zingotos köyünü hatırlatmaktadır¹⁶¹⁸ ki olasılıkla her iki yerleşme aynı yerdir.

Kouaenos (Κοῦανώ)

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıtta; “*Kouaenos Anası’na aynı zanaatı icra etmek için (bu) sunak adandı*”¹⁶¹⁹ ifadesinde geçen *Kouaenos*, tanrıçanın bir epitetidir. Bu epitetin bir yerleşim yeri olduğu düşünüldüğünde olasılıkla, bu sözcük ile Aezani’den fazla uzak olmayan bir yerleşim yeri işaret ediliyor olabilir.

Gona (Γοναῖος)

Benzer şekilde Ayvalı’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıtta da; “*Diogenes oğlu Antiokhes, Gona Anası’na (bu) adağı ve masayı adadı*” yazmaktadır ki burada geçen “*Gona*”, Ayvalı’dan pek uzak olmayan bir yer olmalıdır.¹⁶²⁰

Eukarpeia Ευκαρπεία

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtı adayan kişi bizzat nereli olduğunu anıt üzerine yazmıştır. Yazıttaki; “*Eukarpeialı Apollodoros oğlu Aiskhrion (bunu) yaptı*”¹⁶²¹ derken geçen “*Eukarpeia*” yine Aezani’nin yerleşimlerinden biri olmalıdır.

2. POLİTİK YAPI

¹⁶¹⁶ MAMA IX, no: 53.

¹⁶¹⁷ MAMA IX, no: 60.

¹⁶¹⁸ MAMA IX, s. 23.

¹⁶¹⁹ MAMA IX, no: 66.

¹⁶²⁰ MAMA IX, no: 67: Afrodisias ile Tabae arasında ele geçirilen başka bir yazıtta da aynı sözcük (Γονέως) geçmektedir. Bkz. MAMA IX, s. 26.

¹⁶²¹ MAMA IX, no: 72.

Yukarıda da değinildiği gibi kentin, bir “yerleşim merkezi” şeklinde tam olarak ilk kez ne zaman belirmeye başladığı bilinmese de, kent ve çevresinde yapılan kazılar, bu bölgenin MÖ. III. bin yıla tarihli buluntular verdiğini göstermiştir. Genel anlamda söylenecek olursa, Hellenistik döneme kadarki durumu, bölgede araştırma yapılmadığı için pek bilinmemektedir. Bu dönemde çevre merkezlerle birlikte aynı süreci yaşayarak, önce diadokların, ardından da Hellenistik krallıkların kendi aralarında yaptığı mücadeleler sonucunda el değiştirmiş ve Roma egemenliği kurulana kadar, Pergamon ve Bithynia krallıkları arasındaki mücadeleye tanıklık etmiştir. MÖ II. yüzyılın ortalarına doğru Roma’nın Anadolu’da gücünü hissettirmeye başlaması ve ardından bölgeyi kendine bağlaması ile kentin kontrolü Roma’ya geçmiştir. Eldeki verilerin gösterdiği şekliyle de, bu dönemde kent, daha önce hiç olmadığı kadar ilerleme kaydetmiştir. Erken Bizans döneminde piskoposluk merkezi olarak görev yapan kent, VII. yüzyıldan itibaren önemini kaybetmiştir.¹⁶²²

Tabbernee’nin söylemi ile, Aezani kenti eskiçağ dünyasının önemli kentlerinden birisi olmuştur. Çünkü gösterişli Zeus tapınağı, düzenlediği festivaller, yaratmış olduğu efsaneler ve Panhellen Birliği’ne üye olan bir Anadolu kenti olması böylesi bir ünü hak etmesine neden olmuştur.¹⁶²³

2. 1. Hellenistik Dönemdeki Politik Gelişmeler

Strabon’un Frigya Epiktetos bölgesine dahil ettiği Aezani, Pergamon Krallığı ile Bithynia Krallığı arasındaki mücadele sırasında politik anlamda ilk kez gündeme gelmiştir. Zira güneye doğru genişlemek isteyen Bithynia Krallığı için stratejik bir noktada bulunan kent, bu mücadele sırasında Attalus I tarafından (MÖ.216-213) arasında ele geçirilmiş, ancak MÖ. 197 yılında Bithynia Krallığı bölgeyi yeniden almıştır. Bu mücadele sırasında Pergamon ile Roma arasında yapılan MÖ.188 tarihli Apamea Barışı ile Aezani yeniden Pergamon Krallığı’na bırakılmış ve Prusias I ile yapılan anlaşmadan sonra, Aezani ve çevresi Eumenes II denetimine verilmiştir. Bundan sonra Roma egemenliğine geçene kadar, yani son elli yıl, Attalid denetiminde kalmış ve Asya eyaletinin bir merkezi olmuştur.¹⁶²⁴

¹⁶²² Aezani çevresinden prehistorik buluntu anlamında çıkan keramik malzeme, Eski Tunç Çağı halklarının bölgede yaşadığını göstermektedir. **MAMA IX**, s. xxiii ve xxvii, n.1: R. Naumann, **a.g.e** (1979), ss.8-vd; D. Magie, **RRAM**, II, s. 999, 1018; **RE**, I, 1894, s. 1131; ek, 1941, s. 781, 808.

¹⁶²³ W. Tabberne, **a.g.e.** (1997), s. 315.

¹⁶²⁴ **MAMA IX**, s. xxiii: **Strab.** XII; 8, 12;

Hellenistik dönemde nasıl bir yerleşim yerine sahip olduğu tam olarak bilinemese de, Aezani'nin çevresindeki kırsal alan ile birlikte topraklarını işlettiği görülmektedir. Zira, her ne kadar Roma İmparatorluk dönemine, tarihli olsa da, Aezani'deki Zeus Tapınağı'nın duvarında ele geçirilen yazıtlara göre, Pergamon ve Bithynia kralları olan Attalus I ve Prusias I'in ortak kararı sonucu toprakları buradaki tapınağa ve Aezani'ye bahşetmişlerdir.¹⁶²⁵

Sopu Köy'de ele geçirilen imparatorluk dönemine tarihli mermer parça üzerindeki yazıtta yukarıdaki durum, dolaylı da olsa anlatılmaktadır. Yazıt şöyledir; “*Vatanın babası, üç kez konsül seçilmiş, halk başkanlığı yetkisini on üç kez elinde bulundurmuş yüce imparator Caesar Traianus Hadrianus, krallar Attalos ve Prusias tarafından, kral Prusias'ın başlattığı şekilde yüzbaşı Septimius Saturneinus'un ölçüsünü aldığı Aizonai kenti halkı ve Zeus Ktistes için verilen arazi sorununu gündemine aldı.*”¹⁶²⁶

Aşağıda da göreceğimiz gibi Hadrian aslında bölgenin en önemli konularından biri olan ve Hellenistik dönemde ortaya çıkmış gibi duran tapınak topraklarının sınırlandırılması konusunu gündeme getirirken, bir bakıma sorunun geçmişine de ışık tutmaktadır.

Bu noktada Magie, Hellenistik dönem boyunca Anadolu'daki kimi yerleşimlerin, Pergamon Krallığı yönetimi altında ve Roma'nın Anadolu'da egemenlik kurmaya başladığı zamanlarda, kentsel haklar elde etmeye başladığını ve bunlar arasında, Aezani kentinin de olduğunu¹⁶²⁷ belirterek bir anlamda “kent” olarak Aezani'nin Hellenistik dönemde gelişmeye başladığını bildirmektedir. Jones da, Magie'ye paralel olarak, Anadolu'da kendi geniş topraklarına sahip tapınak-kent örneklerinin pek görülmediğini ve Anadolu'nun iç bölgelerinde bu duruma örneklerden birinin Aezani olduğunu yazmaktadır.¹⁶²⁸ Başka bir deyişle tapınağın sağlamış olduğu avantaj ile kent, gelişimine daha erken başlamıştır. Kuruluş kısmında da değinildiği gibi

¹⁶²⁵ **MAMA IX**, no: P5, 8 ve s.xxvii, n.10; Yazıtın Latince versiyonundaki *civitas* sözcüğü tamamen gelişmiş bir kenti ima etmemektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta, yazıtta geçen *civitas* sözcüğünün gerçekten de Hellenistik Dönem için Aezani'nin durumunu yansıtır yansıtmadığıdır. Başka bir deyişle, II. yüzyılda yazılan yazıtta geçen bu ifade anakronik bir yaklaşımdır. **MAMA IX**, s. xxiii, ve s. xxvii, n.14: **BMC**, “Frigya”, 23 ve 200; D. Magie, **RRAM**, II, s. 999; R. Naumann, **a.g.e** (1979), s. 9.

¹⁶²⁶ **MAMA IX**, no: 8 ve 9.

¹⁶²⁷ D. Magie, **RRAM**, I, s. 132.

¹⁶²⁸ A.H.M.Jones, **CERP**, s. 385, n.20: **IGR**, IV; 571: Asya eyaletinin sınırının dışında Pessinus'da rahiplerin egemenlik sürdüğü bir hanedanlık yer almaktadır. Bu tapınak kentinin Asya'da bir dönem önemli bir konumda olduğu kabul edilmektedir. Ancak kralların elinde reform edilmeden önce bu konumunu yitirmiştir. A.H.M. Jones, **CERP**, s. 385.

adeta bir “rahipler hanedanlığı” tarafından yönetilen Aezani, Zeus Tapınağı etrafında Hellenistik dönem boyunca kendi bölgesine sahip olmuştur.¹⁶²⁹

Bölgedeki sınır taşları üzerinde Attalus ve Prusias için yapılmış referanslar, diğer bilim adamları tarafından da tartışılan Aezani’deki tapınak topraklarının kökeni hakkında önemli veriler sunmaktadır.¹⁶³⁰ Hadrian’ın yazdırtmış olduğu yazıttan, tapınağın erken dönem başışçıların Hellenistik dönem kralları oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu adla başlayan birden fazla kral olduğu için, sözü edilen kralların kimler olduğu konusunda dört olasılık doğmaktadır:

Pergamon kralları Attalus I (MÖ. 251 – 197) ve Attalus II (MÖ. 159 – 139/138)

Bithynia kralları Prusias I (MÖ. 230/27 – 182) ve Prusias II (MÖ. 182 – 149).

Bu krallardan herhangi birisinin Aezani kentinin baş tanrısı olan Zeus’a toprak bahşettiği şeklindeki bir açıklama şimdilik en mantıklı yaklaşım olacaktır. Kralın toprak bahşetmesi şüphesiz ki bölgede kontrolü de bir noktada sağlamasına neden olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kritere uyan en uygun kralın Prusias II olduğu görülecektir. Çünkü Prusias II döneminde Bithynia Krallığı, Frigya’nın bir parçası olmamıştır. Üstelik Pergamon ile Bithynia krallıkları arasında MÖ. 156 -154 yıllarında geçen savaş esnasında Attalid bölgesi içerisine doğru yaptığı asıl saldırısı onu Aezani’ye kadar doğuya götürmemiştir.¹⁶³¹

Bilindiği gibi MÖ. 188 yılından önce Prusias I, Epiktetos bölgesini işgal etmiştir. Çünkü MÖ. 208’de başlattığı Attalid bölgesinin istilası sırasında ve MÖ. 197 yılında Eumenes II’in tahta çıkışı sırasında Pergamon Krallığı ciddi bir iç karışıklık yaşamış bu da Bithynia kralı için avantajı sağlamıştır. Zaten bu dönemde Attalid bölgesi de küçülmüştür.¹⁶³² MÖ. 208’den beri Pergamon – Bithynia arasında süregelen düşmanlık, şartları her iki krallık tarafından da kabul edilen resmi bir barış anlaşması ile sona ermiş ve bu maddeler, Apamea Barışı’ndan sonra yapılan Roma düzenlemeleriyle taraflarca tanınmıştır. Bu barış üzerinden beş yıl geçtikten sonra Romalılar, sonradan “Frigya Epiktetos” denilen bölgeyi Eumenes II’e tahsis etme kararını almışlardır. MÖ. 183 yılında, T. Quinctius Flamininus önderliğinde bir Roma heyeti Prusias I’i Pergamon ile anlaşmaya zorlamış ve bölge son olarak Eumenes’e verilmiştir. Düzenleme, daha sonradan Galatlarla savaşa girecek olan Pergamon açısından da özel bir önem taşımıştır.

¹⁶²⁹ D. Magie, **RRAM**, II, s. 1000.

¹⁶³⁰ **MAMA IX**, s. xl ve ayrıca bkz. M. I. Rostovtzeff, **Social ve Economic History of the Hellenistic World**, (Oxford, 1953), vol I, s. 492; vol. II, s. 648; vol. III, s. 1440, n. 282 ve s. 1478, n. 62; D. Magie, **RRAM**, I, ss. 139-vd.; II. ss. 1016-vd.

¹⁶³¹ **Liv.**, XXXVIII, 39; **Polyb.**, XXI, 46; **MAMA IX**, s. xli.

¹⁶³² **Liv.**, XXVIII, 7, 10; **Dio**, fr. 57, 58; **RE**, XXIII, s. 1092.

Böylelikle Frigya Epiktetos, savaşılan kesimler arasında yaşamsal derecede stratejik bir konuma gelmiştir.¹⁶³³

Sınır taşları üzerindeki yazıtlar, Attalus ve Prusias'ın Aezani'de tapınağa toprak hibe ettiği bilgisi yanında, fazlasını da göstermektedir. Burada geçen “*Krallar tarafından bölünmüş Aezani Juppiter'ne adanan toprak içerisindeki kleros denilen alanların ne kadar geniş olduğu tam olarak belirli değilse...*” ifadesindeki kralların toprak bölünmesinde ne tür bir görev üstlendikleri konusunda farklı görüşler vardır. Örneğin kimi araştırmacılar, kralların sadece toprağı vakfetme işinden sorumlu olduklarını, bölme ve kleroslara ayırma işi ile ilgilenmediklerini yazarken, kimileri de bütün işlerden bizzat kralların sorumlu olduğunu anlatmaktadırlar.¹⁶³⁴ Eğer krallar toprağın bölünmesi işinden sorumlu idilerse, klerosları onların yarattıkları ve bu kleroslar için kiracılar sağladıkları sonucu rahatlıkla söylenebilir. Aynı zamanda tamamen tapınağın bir bütünü olarak saydıkları kleroslarla ilgili toprakları vererek, kleroslardan gelen gelirin tapınağa gitmesini kabul etmiş oluyordırlar. Doğaldır ki asıl kiracıların kim olduklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur. Ancak Anadolu'daki diğer Hellenistik yerleşimler ve yerleşimciler göz önüne alındığında genel kabul edilen görüş bu insanların askeri yerleşimciler olma olasılıklarının çok yüksek olduğudur. Nitekim uzaktaki sınır bölgesinin güvenliği için oluşturulmuş Attalid ve Bithynia krallıkları arasında yer alan Frigya Epiktetos denilen bölgede de benzer uygulama yapılmıştır.¹⁶³⁵ Zorla kurulduğu düşünülen böylesi bir yerleşmeye muhakkak ki Aezani'nin yerel sakinleri tarafından pek de hoş gözle bakılmamıştır. Kleros arazilerinden tapınağa gelen verginin geciktirilmesi hareketi de elbette onların bütün bu gelişmeler karşısında duydukları tepkilerinin sonucudur.¹⁶³⁶

Kısacası, Hellenistik dönemdeki karmaşa içinde kendilerini birden bire yeni tanımlanan ve oldukça stratejik olan bir alan içinde bulan Aezani halkı, bir yandan “kent” olma yolunda gelişirken, bir yandan da bu gelişmenin olumsuz sonuçlarına maruz kalmışlardır.

2. 2. Roma Egemenliği Dönemindeki Politik Gelişmeler

¹⁶³³ Strab., XII, 4, 3: RE, XXIII, s. 1101: Eğer daha ileri bir varsayım öne sürersek, yazıttaki iki ismin kronolojik sırada verildiğini görürüz ki bu sefer de söz konusu kralların Attalus I ile Prusias I olduğu sonucuna ulaşılır. Adı geçen kralların yönetimlerini ve Aezani etrafındaki bölgeye ilişkin ilgilerini bildiğimiz için bu durum akla yatkın gözükmemektedir. Bkz. MAMA IX, s. xli.

¹⁶³⁴ MAMA IX, ss.xli, xxxvii no: P2-B ve xliii, n. 17.

¹⁶³⁵ MAMA IX, ss.xli ve s. xliii, n. 18: Etkinlikleri arasında kent kuruculuk da olan Prusias, Bithynia'da bu tarzda yerleşim yerleri yaratmıştır; Prusa, Prusias ad Hypium ve Bithynion bunlardan bilinenleridir.

¹⁶³⁶ MAMA IX, s. xli.

Üzerinde ΕΠΙΚΤΗΤΕΙΣ yazan ve bütün Epiktetos kentlerini içine alan birliğin sikkelerinin, Roma döneminde Aezani’de basıldığı¹⁶³⁷ düşünülürse ve de bu sikkelerin basım tarihinin de MÖ. II. yüzyıl sonları ve MÖ. I. yy. olduğu da buna eklenirse Hoffmann’ın açık ve tek bir cümle ile anlattığı; “*Aezani bir Roma kentidir*”¹⁶³⁸ gerçeği kendini ortaya çıkarır.

Aezani kentinin Roma yönetimi altında yaşadığı altın çağı, II. yüzyılın ilk seksen yılıdır.¹⁶³⁹ Roma’nın bölgede egemen olmasından itibaren, hemen hemen bütün yöneticilerine bağlılığını ve bu sadakate bağlı kalacağını bildiren kentin¹⁶⁴⁰ iyi durumu ve buna bağlı olarak bölgesel ve eyaletle ilgili işlerde baskın konumu, III. yüzyıl içlerine kadar devam etmiştir. Bu dönemde, Roma’ya bağlı bir imparatorluk kenti olmasına rağmen resmi işlerle ilgili kimi durumlarda, örneğin kente bağlıta bulunma ile ilgili memurluk makamının süresini uzatma gibi, doğrudan kentle ilgili kararları kendisi alma hakkına sahip olmuştur.¹⁶⁴¹

Antik dönemde Anadolu kentleri, bazen kentle ilgili sorunlar, fakat çoğu zaman resmi veya onurlandırma konularında olmak üzere Roma imparatorlarına elçiler yollamaktaydılar. Onurlandırma konusundaki en sık yapılan uygulama, özellikle yeni bir imparator göreve geldiğinde ona bir çeşit bağlılık gösterisi şeklindeki onur yazıtı uygulamasıydı. Aezani kenti Roma’ya olan sadakatini göstermek ve karşılığında korunma hakkı gibi avantajlı haklar elde etmek için imparatorluk ile ilişkilerine oldukça dikkat etmiş gibidir. Bunun için de her fırsatta Roma’ya bağlılık yazıtları hazırlanmıştır.¹⁶⁴² Bunun güzel örneklerinden biri Söğüt Köy’de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki onur yazıtıdır. Yazıtta; “*Aizanoililerin Zeus’u ve imparator Caesar için...*”¹⁶⁴³ şeklinde bir ifade vardır. Bir çok Anadolu kenti gibi Aezani için de, imparatorun kim olduğu pek de önemli değildir. Önemli olan, Hellenistik dönemdeki her türlü kargaşanın ardından, Roma’nın altın çağında Akdeniz ve civarında yaşanan barış ortamının ve bunun getirileri ile zenginleşen kentlerin bu zenginliği ve ortamı koruyabilmeleridir.

¹⁶³⁷ **MAMA IX**, s. xxiii, ve s. xxvii, n.14: **BMC**, “Frigya”, 23 ve 200; D. Magie, **RRAM**, II, s. 999: R. Naumann, **a.g.e** (1979), s. 9: **RE**, “Frigya”, XX, s. 827.

¹⁶³⁸ A.Hoffmann, **a.g.m.** (1987), s. 59.

¹⁶³⁹ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.78: **MAMA IX**, no: P24.

¹⁶⁴⁰ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.79: **MAMA IX**, no: P16, P17, P18, P19, P20, P21, P22, 7, 10, 11, 12.

¹⁶⁴¹ **MAMA IX**, s.xxiv ve s.xxvii, n.41: **MAMA IX**, no:10, P32, 25, 26, P40, P34, P27, P32, P48, P50, P41, P43, P53, P38, 35, 27, 37, 35, P42.

¹⁶⁴² **MAMA IX**, s.xxiii ve s.xxvii, n.30: **MAMA IX**, no: P35.

¹⁶⁴³ **MAMA IX**, no: 11.

2. 2. 1. Erken İmparatorluk Dönemi

Augustus (MÖ. 30 – MS. 14) dönemi ile birlikte ilk kez Romalı yöneticiler Aezani sikkelerinde görülürken¹⁶⁴⁴, Yağdığın'da ele geçirilen MÖ. 12 yılına tarihli yazıt, Aezani kenti ile Roma İmparatorluğu arasındaki politik ilişkileri somut olarak ortaya koymaktadır. Yazıt şöyledir: “*Pergamon’dan Gaius Norbanus Flaccus, Aizanoi’nin meclisi ve halkına selam eder. Elçilerimiz; Menekles, Hieraks ve Zenon yüce Caesarimizin Roma’da yazmış olduğu mektubu bana teslim etti...*”¹⁶⁴⁵

Yazıtın yer aldığı taş, oldukça kötü durumda olsa da Norbanus’un mektubunun anlamı ortaya çıkmaktadır. Buna göre Augustus kente bir hak bahsetmiştir ve onun elçileri bu hakkın içeriği ve olasılıkla çiğnenmiş yasa konusunda prokonsülün dikkatini çekmektedirler. Mektubun var olan kısmında prokonsül, Aezani’nin refahının arttırılması için kendi arzusunu açıklamakta ve Augustus tarafından bahşedilen hakkın tamamen kullanılacağını duyurmaktadır.¹⁶⁴⁶

Burada adı geçen C. Norbanus Flaccus, MÖ. 38 yılında Asya eyaleti prokonsülü olan kişidir.¹⁶⁴⁷ Yazıt da geçen diğer adlar da, Aezani kentinin MÖ. I. yüzyıldaki ileri gelenlerini göstermektedir. Menekles, Aezani’de ele geçirilen diğer yazıtlardan anlaşıldığı kadarı ile kent içerisinde önde gelen kişiler arasındadır. Menekles, sadece Augustus döneminde değil, erkek kardeşi Metrodorus ile birlikte daha sonra imparator Nero döneminde de Aezani – Roma ilişkilerinde rol oynayacak olan kişilerdir. Her iki kardeş de Nero adına elçilik yapmışlardır. Sadece baba Menekles değil, aynı adı taşıyan oğlu Menekles de, yazıtların gösterdiği şekliyle Aezani meclisinde bulunmuş ve halkından onursal ödül almıştır. Bu yazıtta geçen Hieraks denilen kişi de tıpkı Menekles gibi, daha sonraki politik gelişmeler içinde karşımıza çıkacak ve hatta Claudius yönetimi sırasında, adı Aezani sikkeleri üzerine darp edilecektir. Bütün bunlardan sonra söylenebilecek şey, Menekles ve Hieraks’ın, Aezani kenti içerisinde I. yüzyılın büyük bir kısmında yer almış iki önemli ailenin üyeleri olduklarıdır.¹⁶⁴⁸ Başka bir deyişle, Roma egemenliği dönemi içinde “kentsel” görünüm kazanan Aezani, bu yapısal

¹⁶⁴⁴ SNG, “Phrygien”, vol. 24; no: 50, 51, 52, 53, 54: Aulock, **a.g.e.**, (1987) II, no: 30 : **BMC**, no: 58, 73: **MAMA IX**, sikke no: 7.

¹⁶⁴⁵ **MAMA IX**, no: 13.

¹⁶⁴⁶ **MAMA IX**, ss. 7 - 8.

¹⁶⁴⁷ **MAMA IX**, s. 7.

¹⁶⁴⁸ **MAMA IX**, s. 7 ve no: P11, 27; Menekles’in ödülü için bkz. no: P42.

değişikliğe dayanarak çıkarmış olduğu yönetici üst sınıf tarafından içeride ve dışarıda yönetilmeye başlanmıştır.

Augustus'tan sonra yönetime gelen Tiberius Caesar (14-37) döneminde, Aezani'den bir elçinin, kentin sorunları ile ilgili yada imparatora olan bağlılığı göstermek adına İtalya'ya gittiği bilinmektedir. Bölgede ele geçirilen bir onur yazıtına göre, I. yüzyılın hemen başlarında, Bologne kentinde imparator Tiberius Caesar'ın yanına elçi olarak giden yüksek rütbeli bir memur, kent adına iyi işler yaptığı için ödüllendirilmiştir.¹⁶⁴⁹ Tiberius'tan sonra yönetime gelen Gaius Caesar takma adlı Caligula döneminde (37-41) ise imparator kendini halka tanıtmak için sikkeler basmıştır.¹⁶⁵⁰

Aslında bu durum, yeni yaratılmış kentlerle ilgili olarak Augustus döneminde başlatılan bir politikanın sonucu idi. Augustus yönetimi ile birlikte eyaletlerle ilgili üst sınıflar belirlenmiş ve Roma'ya olan sadakatleri sağlanmıştı. Doğu eyaletlerinde Roma'nın yönetim sorumluluğunun gövdesi bu sınıf ile oluşmuştu. Bu, Augustus'un en ciddi yönetim politikalarından birisiydi ki bu noktada merkeziyetçiliği sağlamak adına, eyaletlerin kasabalarının ve kentlerinin, kendi kendilerini yönetmeleri hedeflenmişti. Yani *polis*, aslında doğrudan *Imperium*'un bir parçası yapılmıştı. Bu politikanın uzun süre dayanması sonuçta işe yaradığının bir göstergesi olmuştur.¹⁶⁵¹

Claudius (41-54) dönemine tarihli epigrafik malzemenin¹⁶⁵², değerlendirilmesi sonucunda I. yüzyılın ortalarında, Aezani kentinde kültlerin ve oyunların arttığı görülmektedir. Bu döneme tarihli ilk yazıt bir halk fermanı olup, spor karşılaşmalarının ikinci kez kutlanışını anlatmaktadır. Bu oyunların masraflarını kendi cebinden ödeyip hayır işleyen bağışçı Nannas'ı saygıyla belirttikten sonra, antik dönemde Aezani kentine bağlı olan Palox köyünden elde edilen gelirin kent hazinesine aktarılmasına ve oī Σεβαστοί ὁμοβώμοι θεοί kültüne bir adak içermektedir.¹⁶⁵³

İkinci yazıt, imparator Claudius'tan vatandaşlık hakkı elde eden¹⁶⁵⁴ ve bağışçı Nannas'ın oğlu olan Menogenes'in, kent içinde (olasılıkla) imparatorluk kültü ile ilgili daha yaygın uygulamaların gerçekleştirilmesini ve de (kentle ilgili) göreve

¹⁶⁴⁹ MAMA IX, s.xxiii ve s.xxvii, n.31; MAMA IX, no: P10.

¹⁶⁵⁰ SNG, "Phrygien", vol. 24, no: 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70: MAMA IX, sikke no: 8, 9, 10: BMC, Frigya, 32, no: 64; 23, no: 5:

¹⁶⁵¹ Anthony D.Macro, "The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium", *Principat*, 7/2, Berlin, 1980, s.661.

¹⁶⁵² MAMA IX, s.xxiii ve s.xxvii, n.32; MAMA IX, no: P14, P27, P28, P29, P30.

¹⁶⁵³ MAMA IX, s.xxiii ve s.xxvii, n.33: MAMA IX, no: P27.

¹⁶⁵⁴ MAMA IX, s.xxiv ve s.xxvii, n.35: MAMA IX, no: P14.

geldiklerinde, aile üyelerinin ayrıcalıklarının genişletilmesi yönündedir.¹⁶⁵⁵ Üçüncü yazıt, kentte festival düzenlemekten sorumlu olan kişilere, bağışçı tarafından duyurulan bir haberdur. Buna göre bağışçı; Σεβαστοι νέοι ὁμοβῶμοι yarışmasının beş yıllık masrafını kendi cebinden ödediğini ve bunun karşılığında belki *Princeps*'ten (Claudius'tan) bir hediye beklediğini bildirmektedir. Bağışçı yaşamı boyunca, imparatorluk kültürü ile ilgili olarak tapınak görevlisi olduğundan dolayı kendini bir *agonothete* olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁵⁶ Aezani halkı, yazıttan anlaşıldığı kadarıyla bu bağışçıyı Claudius'un birinci rahibi olarak tanımıştır. Her ne kadar yazıtların kötü durumlarından ve kentteki kurumların sayılarının artmasından dolayı kurumlar arasındaki ilişkileri anlamak pek belirgin olmasa da, Aezani kentinin rahip yöneticilerinin Claudius döneminde, imparatorluk ailesi ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştıkları söylenebilir.¹⁶⁵⁷ Aezani'de ele geçirilen diğer yazıtlardan ikisi de yukarıdaki durumu destekleyici nitelikte olup, Claudius için Σωτήρ ve Ευεργέτης unvanlı onur yazıtı¹⁶⁵⁸ ve *neokoroi*'si tarafından yine Claudius adına dikilen onur anıtıdır.¹⁶⁵⁹ Zaten kentlerin her dönem imparatora bağlılıklarını bildiren onur yazıtları dikmeleri, erken imparatorluk döneminde neredeyse bir gelenek haline gelmiştir. Augustus ve Gaius Caesar dönemlerinde olduğu gibi Claudius döneminde de Aezani adına sikke basılmıştır.¹⁶⁶⁰

Nero dönemine (54-68) tarihli yazıtlar da diğerleri gibi pek iyi durumda değildirler. Yine de bu dönemdeki gelişmelerle ilgili anlaşılan şey, bağışçılardan birinin Aezani için büyük bir imar etkinliğinde bulunması karşılığında imparatorlardan aldığı tebrik mesajını göstermektedir.¹⁶⁶¹

2. 2. 2. Flavianlar Dönemi (II. yy.)

Flavian Sülalesinin imparatorlarından Nerva ve Traian dönemlerinde, özellikle Hadrian ve Antoninler yönetimleri altında Aezani kenti, zenginliğini paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu dönem inşaat etkinliklerinin oldukça yoğun yaşandığı dönemdir.

¹⁶⁵⁵ MAMA IX, s.xxiv ve s.xxvii, n.34: MAMA IX, no: 16.

¹⁶⁵⁶ MAMA IX, s.xxiv ve s.xxvii, n.36: MAMA IX, no: P28: Çavdarhisar'da ele geçirilen ve olasılıkla Claudius (veya Nero) dönemine tarihli mermer parça üzerindeki yazıtta da benzer şekilde, *agonothete*'in *panegyriarch*'a yazdığı mektuptur.

¹⁶⁵⁷ MAMA IX, s.xxiv ve s.xxvii, n.37: MAMA IX, no: P27.

¹⁶⁵⁸ IGR, IV; 584.

¹⁶⁵⁹ IGR, IV; 558.

¹⁶⁶⁰ SNG, "Phrygien", vol. 24, no: 73,74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83: BMC, Frigya, 35 no: 90: MAMA IX, sikke no: 11:

¹⁶⁶¹ MAMA IX, s.xxiv ve s.xxvii, n.39: MAMA IX, no: P11: D. Magie, RRAM, I, 564.

Bir olasılık Zeus tapınağının ikinci kez yapımı bu dönemde gerçekleşmiştir. Fakat yine de bu refah döneminde en dikkate değer olay, Hadrian tarafından yapılan tapınak topraklarının kullanımı ile ilgili etkinliktir.¹⁶⁶² Flavianlar¹⁶⁶³ ve Antoninler¹⁶⁶⁴ dönemlerinde de Aezani sikke basmaya devam etmiştir.

Hadrian dönemi (117-138) Aezani kenti açısından farklı bir anlam içermektedir. Aşağıda ayrıntısıyla görüleceği üzere, Hadrian dönemine tarihli yazıtlar, özellikle tapınak topraklarının yönetimi ile ilgili kararlar konusundadır. Buradan elde edilen bilgiler, hem Roma'nın Anadolu'daki politikaları hem de Anadolu'daki istisna tapınak-kentlerden biri olan Aezani kentinin idari sistemin yapısı hakkında çok daha fazla bilgi edinilmesini sağlamaktadır.

Bilindiği gibi Hadrian dönemi, imparatorluğun doğu eyaletlerinde yerel duyguların ve ulusal gururun canlandığı dönemdir. İmparator bu nedenle, doğuyu Romalılaştırmak yerine buralardaki yerel kültürleri canlandırarak bu bölgeleri Roma İmparatorluğu'na bağlamayı hedefleyen bir politika izlemiştir. Bu politikanın bir uzantısı olarak antik dönemde Grek kentleri arasındaki bağı sağlayan "*Panhellenion*"'un Atina'da kurulması da Hadrian döneminde oluşturulmuştur. Genel anlamda Panhellenion'un amacı, Grek duygularını ve önceki dönemlerdeki Grek sevgisini yeniden canlandırmaktır. Konumuz açısından bu birliğini önemi ise, aralarında Aezani'nin de bulunduğu Anadolu'daki bir çok büyük kentin bu yapıya üye olmalarıdır. Aezani kenti Hadrian'ın oluşturduğu birliğe resmen Antoninus Pius döneminde katılmıştır.¹⁶⁶⁵ Diğer Epiktetos merkezleri arasında Aezani'nin ciddi bir farkını ortaya koyan bu durum, kentin Grek kültürü ve Roma politik yapısı ağırlıklı tarzıyla diğer Epiktetos merkezlerine göre Greko-Romen bir yapısını ortaya çıkarmaktadır.

Hadrian döneminde Aezani ile Roma arasındaki en temel sorun kente ait olan toprakların yönetimi konusundaydı ki iyi bilinen bir grup yazıt, Zeus tapınağına bağlı olduğu düşünülen topraklar hakkında gayet net ve ayrıntılı bilgi sağlamaktadır. Bunlardan dördü resmi makamlarca yazdırılan ve tapınağın üzerinde yer alan yazıtlar iken, geri kalan üç tanesi tapınak mülklerinin sınırlarını belirleyen ve Çavdarhisar'da yada yakınlarında çeşitli yerlerde ele geçirilmiş sınır taşlarıdır. Hepsi de Hadrian

¹⁶⁶² MAMA IX, s.xxiv ve s.xxvii, n.42: MAMA IX, no:P56.

¹⁶⁶³ BMC, Frigya, 37 no: 100: MAMA IX, sikke no: 14.

¹⁶⁶⁴ SNG, "Phrygien", vol, 24, no: 108, 113, 118, 120, 121: BMC, Frigya, 25 no: 16, 18; 26 no: 27: MAMA IX, sikke no: 17, 18, 22.

¹⁶⁶⁵ W.M. Ramsay, a.g.e. (1975) II, s. 430.

dönemine tarihlidir.¹⁶⁶⁶ Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Hadrian'ın 129 yılında Efes'ten ayrıldıktan sonra ve Laodicea boyunca yol alıp, Kuzeybatı Frigya'dan geçerek Lycia'ya ilerlemesi sırasında Aezani'ye uğradığına dair söz konusu yazıtlarda herhangi bir bilgi olmamasıdır.¹⁶⁶⁷

Aezani'deki tapınak topraklarının yönetimi sırasında Roma ile Aezani arasında bir grup yazışma yapılmıştır. Bu yazışmalar konu olarak şöyle sıralanabilir;

1. Prokonsül Avidius Quietus'un MS. 125/6 tarihli mektubu,
2. Hadrian'ın prokonsüle mektubu,
3. Prokonsülün prokurator Hesperus'a mektubu
4. Hesperus'un yanıtı¹⁶⁶⁸

Tapınak duvarındaki birinci yazıt Asya eyaleti prokonsülü Avidius Quietus'un; yargıçlara, konsile ve Aezani halkına mektubudur:

“Avidius Quietus'tan, yargıçlara, konsile ve Aezani halkına selam olsun!”

Uzun zaman önce Zeus'a adanmış kutsal toprak konusunda yıllardır sürüp giden tartışma, yüce İmparatorun öngörülülüğü sayesinde nihayet bir sonuca ulaşmıştır. İmparator tarafından bana gönderilen ve benim size bir kopyasını gönderdiğim mektuptan da anlayacağınız gibi, bizzat bütün meseleyi ona (imparatora) yazdım. Aranızda tartışmaya neden olan ve kolay kolay anlaşılamayan sorunun iç yüzünü anlattım ve özellikle iki konuyla ilgili olarak ne yapılması gerektiği hakkında danıştım. Adalet ve insanlık ile harmanlanmış adli konular hakkındaki titizliğine dayanarak, imparator da sizin uzun zamandır tartıştığınız ve birbirinizden karşılıklı şüphe duyduğunuz sorunu çözdü. İmparatorluk prokuratorü Hesperus'a, en iyilerinden iki mesahacı seçmesini ve bölgenin ölçümlerinde bu kişileri kullanması gerektiği konusunda talimat verdim. Bu sayede ödenecek miktarla ilgili tartışmaları sonlandırmak için bir önlem alınabilecek. Bir kopyasını çıkarttığım Caesar'in kutsal mektubunu aldığınız günden itibaren geçerli olmak üzere; her kişi, işgal ettiği kutsal toprak miktarı oranına göre, Modestus'un vereceği karar doğrultusunda, her bir kleros için ödemesi gereken tutarı ödeyecek. Ve bu mektuptaki karardan dolayı, kent gelirlerinden yararlanma konusundaki gecikmeden sorumlu olacak. Bu kişiler şimdiye dek kent gelirlerinden yeterince faydalanmışlardır. Aynı zamanda Hesperus'a

¹⁶⁶⁶ MAMA IX, s. xxxvi.

¹⁶⁶⁷ MAMA IX, no: 9 ve s. 5: D. Magie, RRAM, ss. 618-vd.

¹⁶⁶⁸ CIL, III; 355; 14191: IGR, IV; 571: OGI, 502: D. Magie, RRAM, II, s. 1018.

yolladığım mektubun kopyasını ve Hesperus'un bana yolladığı mektubu da gönderiyorum.

Hepinize veda ederim.”¹⁶⁶⁹

İkinci yazıt, yani Hadrian'ın Avidius Quietus'a mektubu şöyledir:

“Krallar tarafından bölünmüş Aezani Juppiter'ne adanan toprak içerisindeki kleros denilen alanların ne kadar geniş olduğu tam olarak belirli değilse, senin de inandığın gibi en iyi yol, komşu kentlerdeki en büyük ve en küçük klerosun alanına bakarak ortalama bir karar vermek olacaktır. Eğer, Mettius Modestus kleroslar için alanlar oluşturup, buralardan para toplanması konusunda karar verdiyse, bundan sonra böylelikle para toplama işi daha adil olmuş olur. Eğer bu alanlar oluşturulmamışsa para yine de ödenmelidir. Ödemelerin daha sonra yapılması gecikmelere neden olabilir.”¹⁶⁷⁰

Üçüncü yazıt, yani Avidius Quietus'un imparatorluk procuratörü Hesperus'a mektubu şöyledir:

“Aezani Juppiter'ine adanmış bu bölgede, klerosların ölçülerinin değişik olduğunu fark ettiğim an, yüce imparatorun en geniş ve en küçük alanların hesaplamada temel değer olması konusundaki kararını aldım. Sevgili Hesperus, komşu kentlerdeki ve bu bölgedeki en geniş ve en küçük klerosların boyutlarının araştırılması ve bu konu hakkında tarafıma bilgi verilmesi konusunu sizden rica ediyorum.”¹⁶⁷¹

Dördüncü yazıt, yani Hesperus'un Avidius Quietus'a mektubu da şöyledir:

“Efendim, deneyimli birileri olmaksızın kimi görevlerin tamamlanabilmesi asla mümkün olmayabilir. Bu nedenle bana, Aezani bölgesi civarındaki klerosların boyutları hakkında size rapor vermem konusunda emrettiğinizde, ele alınan konu hakkında... gönderiyorum”¹⁶⁷²

Konu ile ilgili olarak bilgi sağlayan sınır taşları Söpu Köy'ünde ve Çavdarhisar'da ele geçirilmiştir. Bunlardan Çavdarhisar'daki mil taşının durumu çok kötü iken, diğer ikisi aynı metni taşımaktadır:

“Vatanın babası, üç kez konsül seçilmiş, halk başkanlığı yetkisini on üç kez elinde bulundurmuş yüce imparator Caesar Traianus Hadrianus, krallar Attalos ve Prusias tarafından, kral Prusias'ın başlattığı şekilde yüzbaşı Septimius Saturninus'un

¹⁶⁶⁹ MAMA IX, s. xxxviii – xxxix; no: P1.

¹⁶⁷⁰ MAMA IX, s. xxxix; no: P2: Buradaki “krallar”dan kasıt Pergamon ve Bithynia krallarıdır.

¹⁶⁷¹ MAMA IX, s. xxxix; no: P3.

¹⁶⁷² MAMA IX, s. xxxix; no: P4.

ölçüsünü aldığı Aizonai kenti halkı ve Zeus Ktistes için verilen arazi sorununu gündemine aldı.”¹⁶⁷³

Tapınak toprakları konusundaki tartışma bir çok ciddi sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunları başlangıçta bütün yönleriyle incelemek konunun daha rahat anlaşılmasını sağlamak açısından gerekli görünmektedir. 125-6 yılında Asya eyaleti prokonsülü olarak görev yapmış olan T. Avidius Quietus’un Aezani halkına yazdığı mektupta, daha önceden şüphelere ve bu nedenle çatışmalara neden olan iki sorunun imparatorun kararı ile çözüme kavuşturulmuş olduğunun altı çizilmektedir. İmparatorun prokonsüle yazdığı mektubun içeriğinde ise genel anlamda iki sorunun üzerinde durulmaktadır. Öncelikli olarak prokonsül, kendi kararı ile Aezani’deki tapınak topraklarının kleroslara ayrılması kararını vermiş ve bu toprakların orijinal boyutları belirli değildir. Sorun burada idi ve bunun için çözüm de komşu kentlerdeki klerosların boyutlarına bakılarak bu alanların eşitlenmesi için yeniden bir ölçüm yapılması zorunluluğu doğurmuştu. Konu ile ilgili diğer sorun, Mettius Modestus tarafından alanları belirlenmiş klerosların vergi ödeme işlemleri sırasında yaşanmaktaydı. Eğer kleros toprakları bu dönemde oluşturulduysa, vergiler daha sonra ödenmiş olmalıydı. Veya, eğer toprakların alanları o dönemde belirlenemediyse de, ödemeler daha da sonraki dönemlerde yapılmıştır.¹⁶⁷⁴

¹⁶⁷³ **MAMA IX**, no: 8 ve 9.

¹⁶⁷⁴ **MAMA IX**, s. xxxix: D. Magie, **RRAM**, I, s. 625: Sözcük anlamı olarak “araziler” demek olan ve o günkü Roma yönetim terminolojisine yabancı *kleros* sözcüğü, Grek dünyasına özgü bir terimdir. Frigya’da ona benzer kullanımlar pek de fazla değildir. Afyon’un güneybatısındaki Sandıklı’nın bir ovasında yer alan Eucarpia’da ele geçen iki yazıt MÖ. III veya II. yüzyıllara tarihlenmektedir. Yazıtlar üzerindeki κληρούχοι ve τριακοντάρχαι unvanları Hellenistik dönemdeki yerleşimlerin askeri kökenlerini anımsatmaktadır. Bkz. **MAMA IX**, s. xli. Sözcüğün başka bölgelerdeki kullanımı konusunda bkz. **MAMA IX**, s. xliii, n. 19: Aezani’deki belgeler, klerosların komşu kentlerin bir özelliği olduğunu dolaylı olarak işaret etmektedirler. Sözcük, Bizans kaynakları tarafından gösterilen iki Phryg yer adında da karşımıza çıkmaktadır. Kleros aynı zamanda Afrodiasias’ta ele geçirilmiş MS. II. yüzyıla tarihli bir yazıt üzerinde de görülmektedir ki buna göre Afrodiasias’ın doğu tarafındaki komşu bölgede yer alan Caria kenti Apollonia Salbace içerisinde dört tane kleros arazisi belirtilmektedir. Bkz. **MAMA VIII**, no: 413: Bundan başka, komşu Mylasa içerisinde yer alan ve çeşitli tanrılara ait olan kutsal bir bölge üzerinde de kleros toprakları olduğu hakkında bilgi vardır. Pamphyliya bölgesindeki Lyrboton köyünde (*kome*) ayrılmış bir kleros vardır. Bkz. **MAMA IX**, s. xlii ve xliii, n. 22 ve 23: **SEG**, VI, 674, 10: Mısır’dakiler bir yana, seyrek olarak görülen Anadolu’dakiler dışında, MS. IV. yüzyılda 10.000 kleros arazisi barındıran Syrian Antioch’unda tespit edilmişlerdir. Seleuceia ve Eulaios (Susa) merkezlerinde de kent garnizonu ile ilişkili olarak askeri özelliği görülmektedir. Kimi yazarlara göre Aezani’deki duruma en yakın şekilde bilgi sağlayan Mylasa civarındaki kutsal alanda yer alan kleroslar oldukça fazladır. Ancak bu bilgi yanıltıcı ve dolayısıyla yanlış olabilir. Tapınak arazisinde yer alan Aezani’deki örnekler tesadüfen biraz az gözüküyor olabilir. Benzer durum, kendilerine bağlı küçük bir kutsal alanı olan yada hiç olmayan komşu kentlerdeki benzer kleroslar için doğru olmayabilir. Eucarpia ve Apollonia Salbace’deki yazıtta geçen sözcük, Seleuceia ve Antioch’daki deliller birden fazla anlama gelebildiği için daha çok bir açıklama gibi görünmektedir. İlk üç durumda, klerosların askeri veya askeri nitelikli toprak hisseleri olduğu yönünde farklı bir olasılık vardır. Bir çok araştırmacı Syrian Antioch’da, kentin orijinal kuruluş tarihine kadar geri giden ve Seleucus I tarafından inşa edilmiş olduğu farz edilen 10.000 tane kleros olduğunu düşünmektedir. Ancak, Liebeschütz’tan yapılan alıntıda, IV. yüzyılda Antioch kentinde görülen κληρος sözcüğünün imparator Julian tarafından, Latince *iugum* sözcüğünden basitçe tercüme edildiğini bu nedenle de orijinal Hellenistik yerleşmedeki asıl sözcüğe karşılık gelemeyeceği

Dört mektubun da aslında ortak iki sorunu vardır. İlki, (Mettius Modestus'un belirlediği şekliyle) kleros topraklarının vergiler konusundaki yükümlülüğü; ikincisi de bu toprakların boyutlarının belirlenmesi. Bu iki konu, prokonsülün Aezani halkını bilgilendirdiği mektubunun ikinci yarısında özellikle vurgulanmaktadır. Nitekim sorun hakkında imparatora danışılmış ve her bir klerosa göre uygun alanların belirlenmesi gerektiği Mettius Modestus'un kararı doğrultusunda işgal edilen alana göre ödemenin yapılması gerektiği kararına varılmıştır.¹⁶⁷⁵ Avidius Quietus ve Hadrian'ın kişisel istekleri ise, toprakların ölçülerinin belirlenmesi sırasında vergi ödemelerinde yaşanmış gecikmelerin biran önce sonlandırılması gibi durmaktadır.

Ödemeler konusunda karar almış olan Mettius Modestus, 113/4 yılında Asya eyaleti prokonsülü olarak görev yapmıştır. Onun görevi sırasında büyük olasılıkla, kutsal topraklar üzerinde oturan kimselerden bazıları tapınağa herhangi bir ödeme yapmamaya başlamıştır. Bu nedenle Aezani'de çıkan huzursuzluk, kent yetkilileri tarafından Roma hükümetine bildirilmiştir. Tapınak yetkilileri ile tapınağa ödeme yapacak iki grup arasındaki tartışma, hiç de sürpriz sayılmayacak bir şekilde tapınak yetkililerinden yana tavır koyan prokonsül Mettius Modestus'un dikkatinden kaçmamıştır. Bu noktada Modestus her bir klerosun ödeyeceği vergi oranını sabitlemiştir. Ancak olayları asıl başlatan şey de sanki bu karar olmuş gibidir. Çünkü bölgede oturan kimi insanlar, yaşadıkları yerin klerosun içerisinde yer almadığı şeklinde

vurgulanmaktadır. Bu paralellikler, her ne kadar kati gerçek sonuçtan uzak olsa da, Aezani'deki klerosların Hellenistik krallar tarafından yaratılmış olabileceği ve aslında askeri yerleşimciler için hazırlanmış yerler olduğu yönündeki kabul edilen genel görüşü destekler niteliktedir. Bkz. **MAMA IX**, s. xlii ve xliii, n. 27'de alıntı; J. H. W. G. Liebeschuetz, **City and Imperial Administration in the Later Roman Empire**, Oxford, 1972, ss. 149- vd: Yukarıdaki görüşe karşıt düşünceler de vardır. Örneğin Laffi'nin, hediye olarak tapınağa vakfedilen toprakların kleroslara ayrılması işini denetleyen krallara başka hiçbir yerde karşılaşılmadığını belirtmektedir. Bu durum aslında gerçektir. Ancak fırsat olduğunda toprakların tahsis edilmesinin nadir de olsa görüldüğü bilinmektedir. Birçok fırsatta krallar tapınağa toprak vakfetmişlerdir ve bunu yaparken de askeri bir koloni kurmak için yapmamışlardır. Yani başka bir deyişle klerosların ortaya çıkmasında askeri bir koloni yaratma sorunu yoktu. Nitekim, Aezani'de, kutsal toprağın kleroslara bölünme nedeni büyük oranda bölgesel şartların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Komşu topluluklardaki kamu arazileri kleroslara ayrılırken olasılıkla başka bir biçimde, ancak gelirin bölge kentine döneceği şekilde ortaya çıkmışlardır. Aezani'deki tapınağın kendine özgü önemi yalnızca buydu (ve önemsiz seküler politik örgütlenme) ki böylece kendilerinin yaratmış oldukları kleros kurumunun temeli olarak krallar, tapınağa toprak vermişlerdir. Laffi, hem birbiriyle akraba ve hem de yerel toplulukla akraba yerleşimciler arasındaki iki rakip grubun statüsü hakkındaki şüphesini belirtmektedir. Bu durum, herhangi bir delilin olmadığı bir sorundur. Fakat, bu grupların bir arada nasıl var olduklarını anlamak pek de zor değildir. Son olarak Laffi, sonradan bölge üzerinde küçük bir denetim uygulamış olan krallar tarafından verilen kleroslarının tapusu hakkında, yerleşimcilerin etkili bir teminata sahip olup olmadıklarını sorgular. Buna yanıt olarak, yerleşimcilerin klerosların tapusunu uzun bir dönem için elde ettiklerini gösterecek çok küçük ipuçları olduğunu işaret edebiliriz. Açıkçası, Hadrian yönetimi sırasında, arazi sahipliği biçimi, orijinal kleros bölünmelerine pek de fazla benzememektedir. Bkz. **MAMA IX**, s. xlii ve s. xliii, n. 28'den alıntı. Ulaşamadığımız kaynaklardan biri olan ve epigrafi bir koleksiyon niteliğindeki eserinde U. Laffi, **Athenaeum**, XLIX, 1971, s. 27. bu görüşleri açıklamaktadır.

¹⁶⁷⁵ **MAMA IX**, s. xxxix.

itiraz ederek, vergilerini ödemeyi reddetmişlerdir. Bu nedenle kleros topraklarının sınırlarının yeniden belirlenmesi zorunluluğu doğmuştur. Ancak şimdi çok ciddi bir sorun daha ortaya çıkmıştır ki o da orijinal klerosların büyüklüklerinin ne kadar olduğunun bilinmemesidir. Düşük miktardaki vergilerini ödemeye razı olan orijinal klerosun küçük bir grubu bu kurala uyarken tapınak alanının çoğunluğunda oturanlar açıkça kendi durumlarının haksızlık ortaya çıkardığını iddia ederek ödemelerini yapmayı reddetmişlerdir. Bu türden tartışmalar Avidius Quietus prokonsül olmadan önceki altı yıl boyunca sıkıntının ana kaynağını oluşturmuş ve bu dönemde kente ya çok az vergi ödenmiş yada hiç ödenmemiştir. Klerosların orijinal ölçülerine ilişkin herhangi kesin bir bilginin yokluğunda Avidius ölçünün komşu topluluklarda bulunan klerosların gerçek boyutuna göre belirlenmesi gerektiği yönünde bir fikir önermiştir. Kendisine sorun hakkında danışılan imparator da Avidius'un bu önerisine sıcak bakmıştır. Bu kararın kleros arazisinin yeniden dağıtımını içermediği açıktır. Kiracılar, daha önce sahip oldukları bölgenin aynısını işgal etmeye devam etmişlerdir.

Klerosların sınırlarının yeniden belirlenmediği açıktır. Kleros'un ortalama ölçüsü her bir kiracı için biçilen vergi değerini belirlemiştir. Eğer kiracının arazisi kimi paylarla klerosun ortalama ölçüsünün üzerine çıkarsa, aynı oranda onun vergi oranı da artmıştır. Avidius, bu pratik çözümü gerçekleştirebilmesi için iki şeyi yapmak zorunda kalmıştır. Öncelikle, baştan başa bütün bir şekilde ve kapsamlı olarak kleros arazisini ve ayrıca bir klerosun ortalama ölçüsünü belirlemesi gerekmiştir. Çözülmesi gereken ikinci nokta, Avidius'un imparatorluk procurator'u Hesperus'tan istediği Aezani'deki ve komşu yerlerdeki klerosların en büyük ve en küçüklerinin ebatlarını araştırması işiydi. Procurator'un yanıtının yalnızca başlangıcı belirli, diğer içeriği belirsizdir. Fakat yine de raporun sunulduğu mektubun açıkça prokonsüle ihtiyacı olan bilgiyi sağladığı anlaşılmaktadır. Çünkü Avidius mektubunda, gereken ortalama ölçünün belirlendiğini ve vergi ödeme işinin zorunluluğunun, mektubun kendilerine ulaştığı andan itibaren başladığını Aezani halkına ilan ettiğini bildirmektedir. Söz konusu sorunlardan bir diğeri, yani kleros topraklarının tamamının kapsamlı olarak alanlarının belirlenmesi hakkında Hesperus'a danışılmamış olmamasıdır. Bu durum Hadrian'ın Avidius'a yazdığı mektup zamanında da bilinmezliğini korumaktadır. Ancak şu açıktır ki verginin geciktirilmemesi konusunda Hadrian'ın ısrarı üzerine prokonsül, klerosların ortalama ölçüleri belirlenir belirlenmez, imparatorun bu isteğini tüm halka duyurmuştur.¹⁶⁷⁶

¹⁶⁷⁶ MAMA IX, s. xl.

Sınır taşları, bu noktanın iki yıl daha çözülemedem kaldığını ortaya koymaktadır. 127/8 yılında Hadrian, daha önce Attalus ve Prusias tarafından belirlenen ve Septimius Saturninus tarafından ölçümleri yapılan sınırları yenilemiştir. Yazıtta geçen sınırların, yeni belirlenen kleroslar arasındaki sınırlar olmadığı, fakat orijinal olarak Attalus ve Prusias tarafından Aezani Zeus’una verilen bütün bölgenin sınırları olduğu burada vurgulanmalıdır.¹⁶⁷⁷

128-156 yılları Aezani kenti açısından önemli olaylara tanıklık etmiştir. İlki, bugün adeta kentin simgesi haline gelmiş olan Zeus ve Meter Steunene ana tapınağının yeniden yapımıdır. (Resim 38) Diğer bizzat Antonius Pius’un (138-161), 157 yılındaki desteği sonucu, Hellen birliğindeki ve *Areopagus*’taki arkonlardan onay alan kentin, Atina’daki temsilcisi M. Ulpius Appuleius Eurycles’in aracılığı ile Grek kentleri arasına kabul edilmesiydi.¹⁶⁷⁸

Resim 38: Zeus Tapınağı
(Kaynak: Faruk Uğurlu Koleksiyonu)

¹⁶⁷⁷ **MAMA IX**, s. xl: **MAMA IX**, no: 8 ve 9: Bütün bu tartışmalardan, Aezani’deki klerosların ve komşu kentlerdeki klerosların, askeri veya askeri nitelikli yerleşimcileri iskan etmek için Hellenistik krallar tarafından yaratıldığını söyleyebiliriz. Her ne kadar çoğunluğu orijinal klerosların devamından gelen mülklere benzemese de, bu kleroslar yapay biçimde Roma imparatorluğunun klasik döneminde de yaşamaya devam etti. Klerosların bu kadar uzun süre yaşamasındaki ana nedeni Laffi üzerine basarak vurgulamaktadır. Kleroslar yalnızca toprağın paylaşılması işlemi değil, aynı zamanda toprak vergisinin yada toprak kirasının toplandığı mali birlikler olarak da görülmüşlerdir. Böylelikle onları denetleyen; tapınak, kent veya Roma hükümeti gibi hangi otorite olursa olsun yararlılıklarını kaybetmemişlerdir. MS. 119 -120 yıllarında Mettius Modestus prokonsüllüğünden önceki dönemde, bu yararlılık bir süreliğine kaybolmuş ve vergilerin toplanma işi geçici olarak durmuştur. Doğal olarak klerosların gerçek boyutları hakkında yeterli bilgi ve bunların kaydı tam olarak bilinmemektedir. Mettius Modestus, verginin yenilenmesi konusunda kentin iddia ettiği düşüncüyü desteklemeye karar verdiğinde, tartışmaların bu noktada yükseldiğini görmekteyiz. Ancak, verginin alınması yönündeki karar alınır alınmaz, klerosların belirlenmesi gerekli olmuştur. Bu görevin de başarılı bir şekilde Avidius Quetius tarafından üstesinden gelinmiştir. Bkz. **MAMA IX**, s.xlii ve s.xliii, n.29’dan alıntı. U. Laffi, a.g.e., s. 37.

¹⁶⁷⁸ **MAMA IX**, s.xxiv ve s.xxvii, n.43: **MAMA IX**, no: 31:

Eurycles, bir yandan Aezani'nin Atina'da yer alan Panhellen Birliği'ndeki temsilcilik görevini yaparken, bir yandan da Marcus Aurelius ve Commodus yönetimleri altında Efes ve Afrodiasias kentlerinde Asia eyaletinin baş rahibi olarak görevde bulunmaya devam etmiştir.¹⁶⁷⁹ Birlik içerisinde yer alan Aezani'nin, kararlarla ilgili olarak çok az vatandaşı oy kullanabiliyordu ki bunun nedeni de kentin coğrafi konumundan kaynaklanmaktaydı.¹⁶⁸⁰

2. 2. 3. İmparatorluğun Çöküş Döneminde Aezani

III. yüzyılda Roma imparatorluğu içerisinde ekonomik anlamda bir kriz yaşandıysa da, Aezani kentinde ele geçirilen, sayıları beş yüz ile altı yüz arasında değişen mezar anıtı bölgesel mezar stelleri olup, oldukça iyi dekore edilmiş stilleri ile kentin gelişmişliğinin ve zenginliğinin bir resmini ortaya koymaktadırlar. Her ne kadar bölgedeki askerlerin ve diğer memurların 240'larda bölgeyi talan ettikleri bilinse de, bu olumsuz gelişmeler kırsal kesimdeki dengeyi bozmak için yeterli olmamıştır. Aezani'ye komşu yerlerden ele geçirilen yazıtlar, kentlerin çöküşünü hazırlayan sorunların kırsal kesimde göreceli olarak daha az etkin olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁶⁸¹

Hadrian döneminden sonra Septimus Severus (193-211) dönemine kadar epigrafik malzeme herhangi bir bilgi sağlamaktadır. Severus ile ilgili olan iki yazıttan birincisi, imparatorun tahta çıkması sonucunda Aezani'nin, yeni imparatora tebriklerini bildiren onur yazıtıdır. İkinci yazıt da bir onur yazıtıdır ve orduları ile Anadolu'da ilerleyen imparatora Aezani'nin bağlılığı vurgulanmaktadır.¹⁶⁸²

Birçok Anadolu kenti, Anadolu'dan geçip Suriye'ye ilerlerken, imparatoru desteklemese de, onun dönüş yolculuğunda adeta bağlılık gösterme yarışı içine girmiştir. Kimi kentler onun adına sikke basarken, kimileri heykellerini dikmiştir. Bu

¹⁶⁷⁹ **MAMA IX**, s.xxiv: Eurycles'ten biraz daha yaşlı çağdaşı Aezani'de birkaç yazıt ile onurlandırılmış kişi Ti. Claudius Pardalas idi. Görev yeri Pergamum'da olan ve Hadrian, C. Iulius Severus tarafından senatoya kabul edilen bir Ancyra vatandaşı olarak saygı gören Ti. Claudius Pardalas da Asia eyaleti baş rahibiydi. Bkz. **MAMA IX**, s.xxiv ve s.xxvii, n.44: **MAMA IX**, no: 18, 19, 20, 21: Eurycles ve Pardalas gibi Asia eyaletinden gelen bütün yüksek rütbedeki din adamları Aezani kentinden idi. Fakat bunun için birinci kural Roma vatandaşı olmaktı. Bkz. **MAMA IX**, s.xxiv.

¹⁶⁸⁰ **MAMA IX**, s.xxv.

¹⁶⁸¹ S. Mitchell, **a.g.e** (1993), I, s. 240: Aezani ve çevresinde ele geçirilen kapı taşları, Göynükören'deki lokal maden ocaklarını kullanan tek bir atölyede I. ve III. yüzyıllar arasında üretilmiştir. Bu dönemin sonuna doğru bu üretim yavaş yavaş azalmış ve 250'lerden sonra çok az mezar taşı ortaya çıkmıştır. Bunun en mantıklı açıklaması, kentin içinde yer alan atölyenin, kent yaşamının çöküşü ile birlikte eski önemini koruyamamasıdır. Buna karşın ise Tembris Vadisi'ndeki kırsal kesim kente bu derece bağımlı olmadığı için, gelişmelerden daha az etkilenmiştir.

¹⁶⁸² **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.81: **MAMA IX**, no: P20, P22, 12.

dönemde, Aezani kenti halkı da, onur yazıtları dışında, olasılıkla 192 yılında, imparatorun başarılarını kutlamak için ve onun imparator olarak atanmasından doğan memnuniyetlerini belirtmek için imparatora bir heyet göndermiştir.¹⁶⁸³

Caracalla (211-216), döneminde de yine benzer bir uygulama ile Aezani kenti, Caracalla'nın Caesar olarak seçilmesi nedeniyle imparatora bir kutlama heyeti yollamıştır.¹⁶⁸⁴ Alexander Severus (222-235) zamanındaki gelişme aslında bir bakıma iki yüz yıllık bağlılığın bir sonucu gibi görünen olaydır. Nitekim bu dönemde Asia Eyaleti'nin baş rahibi daha önce olduğu gibi Aezani kentinden çıkmıştır.¹⁶⁸⁵ Aynı zamanda kent, imparator adına kent sikke basmıştır.¹⁶⁸⁶

Diokletian döneminde (284-305) imparatorluk içerisindeki fiyatların düzenlenmesi ile ilgili yayınlanan fermanla kırk üç yerleşim yerinden biri olarak belirtilen Aezani kenti¹⁶⁸⁷ III. yüzyılın sonu, IV. yüzyılın başlarında hala önemini koruyan ve üstelik bireysel olarak hala imparator adına onur yazıtı dikmeyi değerli gören kent görüntüsü çizmektedir.¹⁶⁸⁸

2. 2. 4. İmparatorluk Döneminde Aezani'nin Çevre Merkezlerle İlişkileri

Roma imparatorluğu ile olan yakın diplomatik ilişkileri bir yana, bir tapınak kent olarak Aezani'nin komşuları ile olan ilişkilerini gösteren belgeler de vardır. Bulunduğu coğrafya Aezani'yi, Steunene Mater'e bir adağın bulunduğu yer olan komşusu Cadi ile yakın ilişkiler içerisine sokmuş olmalıdır.¹⁶⁸⁹ Nitekim Domitian yönetimi altında Cadi ve Aezani kentleri, durumlarını belirtmeksizin eş adlarla sikke basmışlardır.¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸³ D. Magie, **RRAM**, I, s. 672 ve 676: Bu kentlerden en ilginç şüphesiz ki imparator adına olimpiyat oyunları düzenleyen Tarsus kenti olmuştur. Bkz. D. Magie, **RRAM**, s. 676.

¹⁶⁸⁴ W.M. Ramsay, **a.g.e** (1975), II, s. 469.

¹⁶⁸⁵ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.82: **MAMA IX**, no: P38.

¹⁶⁸⁶ **SNG**, "Phrygien", vol, 24, 129.

¹⁶⁸⁷ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.83.

¹⁶⁸⁸ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.84: **MAMA IX**, no: P21.

¹⁶⁸⁹ **MAMA IX**, s.xxv.

¹⁶⁹⁰ **MAMA IX**, ss.xxv-xxvi ve s.xxviii, n.69: **BMC**, "Frigya", no: 43, s. 139. Hierapolis, tam sekiz kentle eş adlı sikke basmıştır.

Politik, dinsel veya özel anlamda kamusal yada kişisel ilişkileri, yalnızca Cadi ile değil, Frigya’da; Ancyra¹⁶⁹¹, Hierapolis¹⁶⁹² ve Eucarpia¹⁶⁹³ gibi diğer yakın komşularıyla da olmuştur. Aezani’nin, çevresindeki kimi kentlerle neden ilişki kurduğu gayet açıktır. Örneğin bölgenin ekonomik merkezi Sardis ile, Çavdarhisar’da ele geçen sikkelerin gösterdiği gibi¹⁶⁹⁴, ağırlıklı olarak ekonomik bir ilişki yaşanırken, Pergamon ve Smyrna ve Anadolu’nun diğer kentleri ile dinsel ağırlıklı bir yakınlık göze çarpmaktadır ki zira Aezani bu kentlerde varolan kültlerle ilgili olarak buralara baş rahipler konusunda katkıda bulunmuştur.¹⁶⁹⁵ Afrodisias, Efes ve Atina ile ilgili olarak bizzat M. Ulpius Appuleius Eurycles adlı rahip örnek olarak gösterilebilir.¹⁶⁹⁶

Tarihsel anlamda Hellenistik dönemden itibaren politik ve belki kültürel ve ticari ilişkiler içinde olan Aezani ve Pergamon arasındaki yakınlığın, Roma egemenliği döneminde hala devam ettiğini gösteren bir yazıt Yağdıgın’da ele geçirilen MÖ. 12 yılına tarihli mermer parça üzerindedir. Buna göre yazıtta; “*Pergamon’dan Gaius Norbanus Flaccus, Aizanoi’nin meclisi ve halkına selam eder. Elçilerimiz; Menekles, Hieraks ve Zenon, yüce Caesar’imizin Roma’da yazmış olduğu mektubu bana teslim etti...*”¹⁶⁹⁷ ifadesi vardır. Bir diğer yazıt, Aezani’de, stadyum kazıları sırasında ele geçen yazıtlardan birinde; “*Asya eyaletinin baş rahibi Eyrykles, Pergamon’daki tapınak için...*”¹⁶⁹⁸ diye bir açıklama içermektedir ki Roma’ya bir vasiyet ile topraklarını bırakan Pergamon’un Aezani ile ilişkilerinin hala sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.

2. 2. 5. Geç Roma Erken Bizans Dönemi

Aezani kenti, IV. yüzyılın başlarında meydana getirilen ve Frigya ile Caria’nın birleştirilmesi ile oluşan *Frigya Prima* Eyaleti’nin bir parçası yapılmıştır. Bizans

¹⁶⁹¹ MAMA IX, s.xxvi ve s.xxviii, n.70: M. Ulpius Hermogenes oğullarını Katoikia Alianon’da gömmüştür.

¹⁶⁹² MAMA IX, s.xxvi ve s.xxviii, n.71: MAMA IX, no: 26.

¹⁶⁹³ MAMA IX, s.xxvi ve s.xxviii, n.72: MAMA IX, no: 72.

¹⁶⁹⁴ MAMA IX, s.xxvi. Lydia’daki Aezanili bir heykeltıraş vardır. Bkz. s.xxviii, n.73.

¹⁶⁹⁵ MAMA IX, s.xxvi ve s.xxviii, n.74: MAMA IX, MÖ. 9 yılında Pergamon için bkz. s.xxviii, n.17; M. Aurelius veya sonrası için P40; Commodus yönetimi altında Smyrna için P55; P75, 22.

¹⁶⁹⁶ MAMA IX, s.xxvi ve s.xxviii, n.75: MAMA IX, no: P16.

¹⁶⁹⁷ MAMA IX, no: 13.

¹⁶⁹⁸ A. Hoffmann, **a.g.m.** (1988), s. 307.

İmparatorluğu döneminde, sonradan *Pacatiana* olarak adlandırılan bu eyaletin içerisinde ve ardından da Opsikon *thema*'sında varlığını sürdürdüğü, bölgede bu döneme tarihli binalar ve ele geçen yazıtlarla kanıtlanmaktadır.¹⁶⁹⁹ Bu buluntular fazla değildir ve Yukarı Tembris Vadisi'ndeki bol miktardaki malzemenin tam aksine buradaki IV. ve V. yüzyıldaki Hıristiyan yazıtları azdır. Her ne kadar bölgede bir çok Bizans sikkesine rastlansa da, eldeki sınırlı malzemenin gösterdiğine göre Aezani bu dönemlerde pek fazla gelişmemiştir.¹⁷⁰⁰

Kent (Zeus tapınağında çalışırken din değiştiren¹⁷⁰¹) piskoposlarını bazı konsillere göndermiştir. Örneğin bunlardan bir tanesi 325 yılındaki Nicaea Konsili'nde "*P(hr)isticus Azanensis*" veya "*Azanites*" şeklinde görülmektedir. Bunun yanında piskopos Pelagius'un uzun hizmeti 518 yılına tarihli bir anfora üzerinde kendini göstermektedir. Aezani, Hierocles'in *Synecdemos*'unda (535 yılından önce) Pacatiana'ya bağlı otuz sekiz kenti gösteren listede üçüncü sırada önemli bir merkezdir.¹⁷⁰² 536 yılında Constantinapolis'deki konsilde de yine Aezani karşımıza çıkmaktadır. Iustinianos döneminden sonra, Hierapolis kentine, eski dinsel ve sivil idari ile ilgili önemi kazandırılırken, Frigya bölgesi ile Pacatiana bölgesi birbirlerinde ayrılmışlar ve bu sırada ortaya çıkan yeni bölgeye *Frigya Hierapolitana* adı verilmiştir. Burada konumuz açısından önemli olan nokta, Aezani kentinin de bu alan içerisinde kaldığı, başka bir deyişle VI. yüzyıldan sonra Hierapolis'in kontrolüne geçtiğidir.¹⁷⁰³

VII. yüzyıldaki kilise örgütlenmesinde (*Ecthesis Epiphanius*), Laodicea Metropolis'ine bağlı bir merkez olarak; Tiberiopolis'ten sonra üçüncü piskoposluk merkezi şeklinde karşımıza çıkar.¹⁷⁰⁴ Gregorius 692 yılındaki *Canones Trullani*'de, Johannes ve Theophanes de sırasıyla ikinci Nicene Konsili'nde (797) ve dördüncü Constantinapolis Konsili'nde (869/70) altını çizmektedirler. *Protodiacanus* ve *diaconissa*¹⁷⁰⁵ kadar, diğer piskopos Ephiphanius'un varlığı da (tarihsiz bir yazıtta¹⁷⁰⁶) kanıtlanmaktadır.

VIII. ve IX. yüzyıldaki Bizans kaynaklarında bu kez Hierapolis Metropolisi altında Cadi'den sonra dokuzuncu ve son sırada belirtilir. Aezani kentine Bizans

¹⁶⁹⁹ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.87; **MAMA IX**, no: 518 yılına tarihli P100; 651 yılına tarihli 557; tarihlenmesi sorunlu olsa da C560: R. Naumann, **a.g.e** (1979), s. 76.

¹⁷⁰⁰ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.88: R. Naumann, **a.g.e** (1979), s. 8.

¹⁷⁰¹ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxix, n.92: R. Naumann, **a.g.e** (1979), s. 10.

¹⁷⁰² **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.90.

¹⁷⁰³ W. M. Ramsay, **a.g.e.** (1975), I, ss. 109-110.

¹⁷⁰⁴ **MAMA IX**, s.xxvi ve s.xxviii, n.90.

¹⁷⁰⁵ **MAMA IX**, no: P329, P100.

¹⁷⁰⁶ **MAMA IX**, no: 560.

kroniklerinde pek fazla ağırlık verilmez. Çünkü sefere giden ordular genelde bu merkez üzerinden ilerlemezler.¹⁷⁰⁷ Latinlerin 1204 yılında Constantinapolis'i ele geçirmeleri ile birlikte Bizans imparatorları batı Anadolu'nun kontrolünü kaybettikten sonra Aezani bölgesi, merkezi Kütahya olan ve XIII.yüzyılın son çeyreği ile XIV. yüzyılın başlarında parlayan Germiyan Beyliği'nin parçası olmuştur. Tatar boyundan Çavdar kabilesi beylikler döneminde buraya yerleşmiş ve harap olmuş tapınağı büyük bir kale gibi kullanarak ve bölgeye bugünkü adlarını vererek, Aezani'nin bulunduğu alanı ele geçirmişlerdir.¹⁷⁰⁸ Cotiaeum, Cadi ve Appia'dan ayrı olarak Aezani adı günümüze kadar gelmekte başarısız olmuştur. Bu da aslında antik dönem yerleşmesinin yok edildiğini ve bölgenin bir süre insansız kaldığını göstermektedir. Eğer burada herhangi bir kabile veya bir grup iskanda bulunduyorsa da, bunların bölgenin tarihsel coğrafyasında değinilmeyecek kadar güçsüz ve etkisiz oldukları düşünülebilir.¹⁷⁰⁹ Açıkça görülmektedir ki bölgede XV. yüzyıl içlerine kadar varlığını sürdürebilmiş piskoposluk merkezleri 1381 yılında Germiyanogulları'ndan Osmanlı'nın denetimine geçen Laodicea ve Cotiaeum kentleridir.¹⁷¹⁰

3. EKONOMİK YAPI

3. 1. Tarım ve Hayvancılık

Antik dönemdeki diğer bir çok eskiçağ kenti gibi Aezani kentinin de ağırlıklı olarak ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Bu konuda da kendine yetme dışında, önemli sayılabilecek kadar gelir sağlayan bir yerleşim olduğu düşünülmektedir. Aezani halkının zenginliği, tahıl ve üzüm üretimi ile yün için koyun yetiştiriciliğine dayanmaktaydı. Bölgede çocuklar için seçilen adlardan bile, yöre insanın zihninin tarım ile meşgul olduğu açıkça görülmektedir.¹⁷¹¹

¹⁷⁰⁷ MAMA IX, s. xxvi ve s. xxix n. 101. Birinci Haçlı Seferi'nde alınan yollar (1097), Alexius'un askeri yolculuğu (1116), dönüşte Frigya'nın yüksek kesimlerinin batısından gerçekleşen ilerleme ve İkinci Haçlı Seferi için bkz. Haspels, a.g.e. (1971), ss. 255-vd; kentler için Runciman, **History of the Crusades**, Cambridge, 1954, C. I, ek-1 ve C. II, ss. 266-vd. Türk ordusunun Synaus, Aezani ve Cotiaeum üzerinde 1113'de yaptığı yolculuk için bkz. Ramsay, a.g.e (1960) s. 209. Manuel Komnenos, 1175 yılında Aezani ve Eumeneia'dan geçerek Dorylaeum'dan Sibil'a'ya ilerlemiştir. W. M. Ramsay, a.g.e. (1970), s. C.I, s. 20 ve C.2, s. 696.

¹⁷⁰⁸ MAMA IX, s. xxvi ve s. xxix n. 103; R. Naumann, a.g.e (1979), s. 11.

¹⁷⁰⁹ MAMA IX, s. xxvi ve s. xxix n. 104; Nitekim, Dorylaeum ve Eskişehir ile Philomelon ve Akşehir arasındaki ilişkiye baktığımızda Aezani'ye göre farklı bir gelişim görürüz. Bu adlar basit olsa da, oldukça tanımlayıcıdır. Haspels, a.g.e (1971), s. 258.

¹⁷¹⁰ MAMA IX, s. xxvi.

¹⁷¹¹ MAMA IX, s. xxiii ve s. xxvii, n. 27; MAMA IX, no: P40.

Aezani'nin bugünkü adı olan Çavdarhisar sözcüğünün nereden geldiği hakkındaki tartışmalar süredursun, bölgedeki "çavdar" üretimi ile ilişkin olabileceğine dair bir takım antik dönem mezar taşlarının, sıklıkla olmasa da üzerlerinde saban motifi gibi tarıma ilişkin resimler bulundurulması arasında paralellikler gösterilmektedir.¹⁷¹²

Aezani'de ele geçirilen malzeme, antik dönemde en çok üretilen ürünler arasında üzümü göstermektedir. Nitekim, Aezani bölgesinin batı tarafında ele geçirilen dikkate değer orandaki mezar taşı üzerinde üzüm yetiştiriciliği konusu betimlenmiştir. Bölge bu nedenle antik dönemde önemli bir üzüm üretim merkezi olmuş olabilir.¹⁷¹³

İşin ilginç yanı tarımın yoğun olduğu düşünülen bir kentte, eserler üzerinde üzümün başka herhangi bir ürünün görülmemesidir. Bu çelişki üzerine farklı yorumlar getirilebilir. Belki, asmanın sadece sanatsal görünümünden yararlanılmıştır. Belki de asma dinsel bir semboldür. Yada, seri üretilen eserlerde zanaatçının bulduğu basit bir motiftir. Ne olursa olsun, "üzüm"ün varlığına işaret etmesi nedeniyle önemli bir ipucu olmaktadır.

Ürün olarak olmasa da, eserler üzerinde tarım yapıldığına dair başka somut ipuçları yer almaktadır. Örneğin, Yalnızsaray'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli¹⁷¹⁴ ve Aezani'de bulunan bir mezar anıtı üzerinde¹⁷¹⁵ saban motifi vardır.

Hemen her eskiçağ toplumunda olduğu gibi, Aezani'de de tarım yanında bir diğer uğraş alanı hayvancılıktır. Her ne kadar bölgedeki tüm halkın geçim kaynağı olarak kesin bir ifade kullanmasak da, bölgedeki mezar taşları burada koyun yetiştiriciliği yapıldığına işaret etmektedir. Eserler üzerinde, doğrudan koyun olmasa da, bunun yerine yün¹⁷¹⁶, kirmen¹⁷¹⁷ ve yün eğirme çubuğunun¹⁷¹⁸ varlığı bu konudaki en somut kanıtlardır.

Bu tip araç gerecin olduğu bir merkezde dokuma üretiminin yapımından söz etmek pek yanlış olmayacaktır. Frigler'in dokuma işinde önemli bir halk olduklarını ve

¹⁷¹² **MAMA IX**, s. xviii: **MAMA IX**, s. 181, P94, P125. Çavdarhisar ilçesi adın, kimilerine göre bölgeye XIII. yüzyılda gelen bir Tatar kabilesi adından almıştır.

¹⁷¹³ **MAMA IX**, s. xix. ve no: 74, 180, 313, 315, 358, 360, 363, 391, 403, 419, 420, 425, 437, 440, 450, 465, 466, 467, 479, 483, 484: W. Tabberne, **a.g.e.** (1997), no: 53.

¹⁷¹⁴ **MAMA IX**, no: 430.

¹⁷¹⁵ W. Tabberne, **a.g.e.** (1997), no: 53

¹⁷¹⁶ **MAMA IX**, no: 198, 208, 274, 304, 320, 388, 426, 449, 516: Koyun ve keçi yetiştiriciliği ile ilgili pek fazla buluntu olmamakla birlikte, buluntular; Tembros, Cotiaeum, Aezani, Frigya'nın yüksek bölgeleri, Akar Çay vadisi ve Apollonia-Sozopolis merkezlerinde ele geçirilmiştir. Bkz. Belke-Mersich, **a.g.e.** (1990), s. 64.

¹⁷¹⁷ **MAMA IX**, no: 110, 313, 320, 405, 406: W. Tabberne, **a.g.e.** (1997), no: 53.

¹⁷¹⁸ **MAMA IX**, no: 110, 313, 406: W. Tabberne, **a.g.e.** (1997), no: 53.

bunun dayanak noktasının da, yaygın koyun yetiştiriciliği olduğunu ve erken dönemlerden beri bu işlerle uğraştıklarını düşünürsek, Aezani'deki halkın bir kısmının dokumacılık yaptığı söylenebilir. Bu durumu gösteren en güzel bilgiler, onlarla ilgili mitosların içinde saklıdır. Örneğin, Athenaios'un Midas ile ilgili yaptığı şu aktarma gerçekten de ilginçtir; "...Midas ise kadınca lüks içinde mor elbisesiyle uzanmıştı ve kadınların yün tezgahında onlara yardım ediyordu..."¹⁷¹⁹ Efsanelerin içinde taşıdıkları tarihsel bilgi kırıntılarına dayanarak, dokuma işinin Roma döneminde hala devam ettiğini söylenebilir. Ancak dokuma işinin büyük çoğunluğunun ev içi üretime yönelik olduğu da göz önünde tutulmalıdır.

3. 2. Küçük Zanaat Grupları

Tarım ve hayvancılık yanında, kent olmanın sağlamış olduğu getiri ile çeşitli zanaat gruplarının varlığı da belirtilebilir. Bu kadar çok mezar anıtı ve stelin olduğu yerde taş işlemciliğinin gelişmiş bir zanaat olduğu açıktır. Nitekim Işıklar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; "*Kurtarıcı tanrı Asklepios ve Hygeia için taş ustası Akylas oğlu Akylas zambaklı bir sunak adadı*"¹⁷²⁰ şeklinde geçen ifadeden taş ustasının varlığı kanıtlanmış olmaktadır.

Yukarıdaki epigrafik örnek yanında, Çavdarhisar'da ele geçen II. yüzyılın son dönemlerine tarihli mermer bir bomos üzerindeki betimlemeler de, söz konusu anıtın bir taş ustasına yada taş kesicisine ait olduğunu göstermektedir. Anıt üzerinde; keski kalemi, cetvel, pergel, çekiç gibi aletler rahatlıkla görülmektedir.¹⁷²¹

Resim 40: Taş ustasının aletleri
(Kaynak, MAMA IX, no: 163)

¹⁷¹⁹ Athen. **Deipnho.**, XII; 516: Frigya bölgesi tekstil açısından oldukça önemli bir bölgeydi. Güneybatı Frigya'da Laodikeia, Hierapolis ve Kolossai kentleri bu konuda antik dünyada oldukça ünlüydü. Hatta, XIV. yüzyılın ortalarında bile Laodikeia tekstillerinin ünü her tarafa dolaşmaya devam ediyordu. Belke-Mersich, **a.g.e.**, (1990), s. 64. XIV. yy. ile ilgili alıntı İbn Batuta'dan yapılmıştır. II; s. 271.

¹⁷²⁰ **MAMA IX**, no: 61.

¹⁷²¹ **MAMA IX**, no: 163 ve s. 57. Docimium, Synadda ve Yukarı Tembris Vadisi'nde de benzer anıtlar görülmüştür. Zanaatçıları sadece taş ustaları ile sınırlandırmak yanıltıcı olabilir. Zira, herhangi bir şekilde epigrafik yada arkeolojik veri olmamasına rağmen, Aezani gibi bir kentte II. ve III. yüzyıllarda başka zanaatçıların da olduğunu tahmin etmek zor değildir. Malzemenin dolaylı şekilde ipucu verdiği zanaatçıları arasında; tarım aletleri imal edenleri ve terzileri söyleyebiliriz.

Yukarıdaki işlerin ve böylesi zengin bir kentte çalıştığını bildiğimiz memurların yanında, belki biraz daha farklı iş gruplarından da söz edilebilir. Örneğin, Çavdarhisar’da ele geçirilen bir yazıtta; “*Elveda okuyan! Ailius Markos ve Apollonarios babaları başhekim Agathopous’un ve sağ olan anneleri Ammia’nın anısına bunu diktiler*”¹⁷²² geçen “başhekim” ifadesi, açıkça bir doktoru göstermektedir.

Aynı şekilde Sülle Köy’de ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki ormancı baltası figürü¹⁷²³ dinsel bir sembol olabileceği gibi aynı zamanda, mevsimlerin son derece soğuk geçtiği yada imar etkinliklerinin hız kazandığı bir zamanda ve yerde ağaç işleri ile uğraşan bir grubu işaret ediyor olabilir.

Bu mesleklerin yanında Aezani’nin II. ve III. yüzyıllarını düşündüğümüzde, bir tüccar sınıfından da bahsetmek gerekmektedir. Bu anlamda Aezani kentinin bir vatandaşı olan Asklepiades örneği verilebilir. Bu tacirin durumu gerçekten de girişimciliğin her dönemde çok önemli olduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Çünkü Menophilus oğlu Asklepiades, yazıttan anlaşıldığı üzere, aynı zamanda Nicomedia vatandaşlığından da yararlanmaktadır. Babası ve erkek kardeşi ile Dobruca’ya gitmiş ve erkek kardeşi Menophilus Bassus, diğer tacir ve babası için burada bir anıt yaptırtmıştır. Söz konusu tüccarın yaptırdığı anıtın bulunduğu yer ve Nicomedia vatandaşlığı durumları göz önüne alındığında, Aezani’nin bir şekilde Kuzeybatı Anadolu ve Balkanlar arasındaki ticaret ile bağları olduğunu göstermektedir.¹⁷²⁴

3. 3. Kent Hazinesi ve Kamu Harcamaları

Roma egemenliği döneminde, Anadolu’daki bir kentin ekonomik anlamda kalkınmasında kimi etmenler önemli rol oynamaktaydılar. Bunlardan birincisi, kentin önemli bir kutsal alana sahip olması idi. İkincisi, kentin eyalette karar merkezi konumunda bir yapıda olması, üçüncüsü de kentin ünlü bir festivale sahip olabilmesiydi. Bu üç özellik, ziyaretçilerin o kente düzenli olarak gelmelerine ve böylelikle kentin ekonomik anlamda canlı kalmasına neden olmaktaydı. Bir festival çoğu zaman artan ticaretin gereksinimlerini karşılayabilmekte ve sikke basmak için de bir fırsat yaratmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Anadolu’daki bir çok kent, yeni tapınaklar inşa etme hakkını alabilmek, yeni imparatorluk festivalleri düzenleyebilmek ve hepsinden önemlisi karar merkezi statüsünü elde etmek için birbirleriyle kıyasıya bir

¹⁷²² MAMA IX, no: 115.

¹⁷²³ MAMA IX, no: 177.

¹⁷²⁴ MAMA IX, s.xxvi ve s.xxviii, n.77.

mücadele içine girmişti. Özellikle, II. yüzyılın ortalarında karar merkezi statüsünü kazanan Aezani gibi orta derecedeki kentler için bütün bu gelişmeler çok önemliydi. Zira İmparatorluktan alınacak yeni ayrıcalıklar sayesinde daha çok ekonomik gelişmenin temelini sağlanmış olacaktı.¹⁷²⁵

Aezani, sahibi Zeus olarak düşünülen toprağa ve tapınak kölelerine sahipti.¹⁷²⁶ Vergiler ve kira gelirleri, sahip olunan bu servetten geliyordu.¹⁷²⁷ Tapınağa yapılan bağışlar masrafların karşılanmasına yardım etmekteydi. Bu geliri toplamakla görevlendirilmiş *hierotamiae* denilen kişiler vardı.¹⁷²⁸ Fakat Aezani uzun bir zaman kutsal toprağı üzerindeki denetim gücünü koruyamamıştır. Hadrian yönetimi sırasında bölge işlerine karışmaları sırasında Roma hükümeti arazi hakları ve gelirini yeniden Aezani kentine geri vermiştir. *Boule*'nin geliri olasılıkla kente giriş ücretinden ve gönüllü bağışlardan karşılanmaktaydı. Fakat tahıl fonu (σιτωνικά) kentin normal gelirinden toplanmış olmalıydı. Gelirler giderleri karşılasa dahi, Aezani için olan özel hediyeler ve katkılara her zaman hoş gözle bakıldığı da açıktır.¹⁷²⁹

Aezani ve çevresinde ele geçirilen yazıtlar, kentteki kamu harcamaları ve devlet giderleri konusunda bilgi sağlamaktadırlar. Bunlara göre, devlet ve kamu giderlerinin, kent meclisinin denetiminde olduğu ve kent adına hayır işleyen kişiler için anıtlar dikilmesi yada kent için imar etkinliklerinde bulunulması gibi giderlerin meclisin onayı ile alındığı görülmektedir.

Çavdarhisar'da ele geçirilen I. yy. ortalarına tarihli yazıtta; “*Meclis ve halk Sokrates’in oğlu Demetrios’u hem kendisinin erdemleri hem de erkek kardeşi Sokrates’in halka karşı yüce gönüllülüğü ve iyi niyetinden ötürü saygısının ifadesi olarak, (bu durumu) oyladıktan sonra devlet masrafiyla (bunu dikti)*”¹⁷³⁰ yada Hacı Kebir’de ele geçirilen I. yy. ortalarına tarihli başka bir yazıtta da; “*Meclis ve halk, Demetrios oğlu Menophilus Phaustos’u ve onun karısı Aphphion’u yaşam biçimlerinden dolayı ve meclis ile halka karşı iyi niyetlerini sergilemeleri sebebiyle halkın onayıyla (devlet masrafı ile) onlara saygı için, Dionysos oğlu Aeneas Lurius önderliğinde (bunu dikti)*”¹⁷³¹ ifadelerinin gösterdiği gibi kent adına yapılan bir onur yazıtının dikilmesinin

¹⁷²⁵ S. Mitchell, **a.g.e** (1993), I, s. 258.

¹⁷²⁶ **MAMA IX**, s. xxx ve no: 16, P27. P61.

¹⁷²⁷ **MAMA IX**, s. xxx ve no: 16, P27, P28, 10.

¹⁷²⁸ **MAMA IX**, s. xxxi ve no: P1.

¹⁷²⁹ **MAMA IX**, s. xxxi ve no: P48, P50.

¹⁷³⁰ **MAMA IX**, no: 27, 28.

¹⁷³¹ **MAMA IX**, no: 28.

harcamaları devlet tarafından yapılmaktadır. Bunun dışında meclis tarafından dikilmiş, ve giderleri hazine tarafından karşılanmış, birçok onur yazıtı vardır.¹⁷³²

Her ne kadar gelir – gider harcamaları ile ilgili bir şey söylemek için yeterli veri yoksa da, kente ait bir devlet hazinesi olduğunu açıkça ortaya koyan, Gökağaç'ta ele geçirilmiş ve olasılıkla bir sunağa yapılan tecavüzle ilgili olan yazıt; “... *anısına ... kim sunağa ... devlet hazinesine yalnızca 1000 dinar ödeyecek. Sunağın sahibi Apollonios. Elveda yoldan geçen*”¹⁷³³ kente ait bir devlet hazinesi olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre para cezaları bir bakıma kent hazinesi için gelir oluşturmaktadır. Tabii ki, bir eskiçağ kentinin hazinesi için en büyük gelirin bağışlar olduğu unutulmamalıdır. Çavdarhisar'da ele geçirilen bir yazıt bu durumun Aezani için de geçerli olduğunu göstermektedir: “*Aezani halkının Zeus'u, yüce imparator Caesar Titus Ailius Hadrianus Antoninus Eusebes ile Aurelius Caesar ve yüce kralın tüm ev halkı için, Aizanoi kenti suyu kente getirip bir su kemeri inşa etti. Kamu köprülerinden ve bağış paralarından su getirilmesine ortak katkı sağlanılmasında tapınak baş görevlisi Lucius Cladius Severinus (ön ayak olmuştur)*”¹⁷³⁴

Yukarıda değinildiği gibi, festivaller kent için oldukça önemli getirisi olan organizasyonlardı. Bu nedenle her kent bir şekilde bir festival düzenlemek için çaba sarfetmekteydi. Nitekim Claudian imparatorları döneminde, olasılıkla Claudius'un Anadolu'daki kimi kentlere bazı ayrıcalıklar vermesinden dolayı, kentler İmparatorluk Kültü'nü kolaylıkla benimsemişlerdi. Aezani kenti de, Zeus ile birlikte Claudius kültü tapınımını başlatmış ve bir süre sonra da Claudius kültü adına festival düzenlenmiştir.¹⁷³⁵ Nitekim Claudius yönetiminden kalan belgeler¹⁷³⁶ Aezani kentinde kültürlerin ve oyunların artışı göstermektedir. Bu belgelerden halk fermanı olan belge, kentte jimnastik oyunlarının ikinci kez kutlanışını ve oyunların masraflarını kendi cebinden ödeyip hayır işleyen bağışçı Nannas'ı belirtmektedir.¹⁷³⁷ Aynı dönemden kalan bir diğer belge de, festivalleri düzenlemekten sorumlu olanlara bağışçı tarafından yapılan bir haber içermektedir. Buna göre bağışçı, Σεβαστοι νέοι ὁμοβῶμοι

¹⁷³² MAMA IX, no: 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39.

¹⁷³³ MAMA IX, no: 134.

¹⁷³⁴ MAMA IX, no: 10: Binaya bir su kaynağı bağlanmış olmalıdır. Roma'da imparatorlara adanan başka su kemerleri de vardır. Ayrıca, böylesi pahalı işler için bulunan bağışların kaynakları sık sık yazıtlar üzerinde ifade edilmiştir. Burada hayır işine bağış yapan kişi özeldir. bkz. MAMA IX, s. 6.

¹⁷³⁵ Acmonia'da imparator Claudius, “Yeni Zeus” unvanını almıştı. Bunun yanında Magnesia, Mylasa ve Afrodiasias kentlerinde de bu kült görülmektedir. Aezani yanında, Magnesia ve Laodiceia kentlerinde de festivaller düzenlenmiştir. Bkz. D. Magie, RRAM, I, s. 544.

¹⁷³⁶ MAMA IX, s.xxiii ve s.xxvii, n.32; MAMA IX, no: P14, P27, P28, P29, P30.

¹⁷³⁷ MAMA IX, s.xxiii ve s.xxvii, n.33; MAMA IX, no: P27.

yarışmasının beş yıllık masrafını kendi cebinden ödediğini belirtip, kendini *agonothete* (din adına yarışmalar düzenleyen kişi) olarak tanımlamaktadır.¹⁷³⁸

Dinsel yarışmalar yanında, meclis ve kent açısından önemli olan atletizm ve müzik yarışmaları yapılmaktaydı. “*Büyük Pentaeteric*” olarak işaret edilen oyunlar, II. yüzyıldan başlayarak ve olasılıkla kentin baş tanrısı onuruna hizmet ederek¹⁷³⁹ devam etmiştir. Hatta bir jimnastik yarışmasının Claudius döneminde açılışı yapıldığı bilinmektedir.¹⁷⁴⁰

Çavdarhisar’da ele geçen III. yüzyıla tarihli yazıt ise oyunlara katılımın yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir. Yazıtta; “... *bir yandan bizzat kutsal Europa’dan olanlar, öte yandan heybetli Asya’dan olanlar Aizanoililerin şehri... bütün... yaptı*”¹⁷⁴¹ ifadesi vardır. Burada, Avrupa ve Asya’dan Aezani kentine gelmiş olan ziyaretçileri açıkça göstermektedir. Buna karşın Aezani kenti de, bu kişileri bir araya getirerek böylesi bir hizmette bulunmanın karşılığında, imparatorluk tarafından onurlandırılmıştır. Farklı ve uzak yerlerden insanların kente gelmesine neden olan olay Aezani’de yapılan evrensel oyunlardır.¹⁷⁴² Kısacası bu tür etkinliklerin kentin ekonomik hareketliliğini canlandırdığını söylemek pek yanlış olmasa gerekir.

4. DİNSEL YAPI

Antik dönemde yaygın olarak tapınılan tanrılar / tanrıçalar, kimi bölgelerde toplumun genel kesimine göre daha eğitimli kişiler tarafından halkın anlayabileceği şekillere dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm sırasında, var olan yaygın inanç sistemleri bölgesel kültlere Greko-Romen bir yapı kazandırmış ve hepsini kendi içinde toplayarak yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Daha da önemlisi böylesi yapılanmalar kimi yerlerde yerleşim merkezlerinin; politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda gelişim göstermelerinde önemli bir katalizör olmuş ve merkezlere bir noktada “kent” statüsü kazandırmıştır. Bu duruma Anadolu’daki en güzel örneklerden birisi hiç şüphesiz ki Aezani’dir.¹⁷⁴³ Birinci bölümde de değinildiği gibi, “kent” sorunlu bir terim olsa da, terminolojinin izin verdiği ölçüde Aezani kent, daha doğrusu tapınak-kent olarak nitelendirilebilmiştir.

¹⁷³⁸ MAMA IX, s.xxiv ve s.xxvii, n.36: MAMA IX, no: P28.

¹⁷³⁹ MAMA IX, s. xxx ve no:19: D. Magie, RRAM, I, s. 655.

¹⁷⁴⁰ MAMA IX, s. xxx ve no: P27, 16.

¹⁷⁴¹ MAMA IX, no: 48.

¹⁷⁴² MAMA IX, s. 19.

¹⁷⁴³ S. Mitchell, a.g.e, (1993), II, s. 19.

4. 1. Bölge Tanrıları

Bölgede ele geçen ve ağırlıklı olarak imparatorluk dönemine tarihlenen epigrafik ve arkeolojik malzeme, aşağıdaki tanrıların varlığını göstermektedir.

Apollon (Απόλλων)

Bölgedeki bütün merkezlerde görülen tanrı Apollon ile Sopuköy’de ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer bomos yazıtında; “*ben Onesimos, kutsandığını düşündüğüm şu anneyle inşa edilen bu mezarda bulunuyoruz. Çünkü on iki yaşımı doldurduktan sonra annemi gömdüm. Daha sonra otuz bir yaşında bir ölü olarak onun yanına geldim. Onesimos yaşarken kendisi için ve annesinin anısına Apollon’a (bunu dikti)*”¹⁷⁴⁴ yazmaktadır.

Apollon Ksureos (Απόλλων Ξυρέω)

Sadece Aezani’de görülen bu tanrıya ait Tepecik (Orhaneli 31 b) de ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli mermer sütun yazıt üzerinde; “*Uğurlu olsun! ozotos köyü kahin Epiktetus ve Artemidoros Trophimos sorumluluğunda (bu) adağı Apollon Ksureos için adadı*”¹⁷⁴⁵ yazmaktadır. Buradaki epitet de, bölgeye ait diğer bir çok epitet gibi olasılıkla bölgesel bir tapınımı işaret etmektedir. Bu tanrı Mysia bölgesindeki Hadriani kentinde görülen bir yazıt geçen tanrı ile aynıdır ki konumuz olan yazıt üzerinde geçen sözcük, (προφητεύσαντος) peygamberlik ile ilgili bir çağrışım yapmaktadır. Tavşanlı ovasında yer alan Tepecik, kuzeybatıdan Hadriani bölgesinden Aezani’yi ayıran sınıra yakın yerdedir. Bu nedenle bu tanrının burada görülmesi normaldir. Aynı zamanda bir Grek tanrısının peygamberliğinin tanrılarla özdeşleştirilmesi de olağandır.¹⁷⁴⁶

Asklepios Soter (Ασκληπιος Σωτήρ)

Bölgedeki diğer merkezlerde de görülen tanrı Asklepios (yada Asklepios Soter) ile ilgili olarak Işıklar’da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Kurtarıcı tanrı Asklepios ve Hygeia için taş ustası Akylas oğlu Akylas zambaklı bir sunak adadı*” yazmaktadır. Asklepios Soter ve tanrıça Hygeia için adak adanma geleneği eskiçağda

¹⁷⁴⁴ MAMA IX, no: 75.

¹⁷⁴⁵ MAMA IX, no: 60.

¹⁷⁴⁶ Epiktetus, προφήτης görevinin rahiplik makamını elinde tutan kişiydi. Bu görevle ilgili olarak Laodike, Didyme ve Claros’ta da mevcut yerler saptanmıştır ki bütün bu merkezler Apollo kültü ile ilgilidir. Aslında bu görev Lidya ve Frigya bölgelerinin kırsal alanlarında seyrektiler. Yukarıda da değinildiği gibi Hadriani kentinde bir tane saptanmıştır. Aezani kentinde ve yukarı Tembris Vadisi’nde ikamet edenler Claros’daki Apollo kahin tapınağına danışmışlar ve aldıkları yanıtı yazıt olarak kaydetmişlerdir. Frigya’da kahinler (peygamberler) ve kahinliğin (peygamberliğin) Hristiyanlığın, özellikle de Montanist grup arasında bir özelliği olduğu da not edilmelidir. Bununla ilgili yakın zamanlarda yayınlanmış en önemli ipucu Frigya dağlık bölgesinde ele geçirilen kadın peygamber Nannas’ın mezar taşıdır. Bkz. MAMA IX, ss. 23 - 24.

Anadolu’da yaygın olarak görülen bir uygulamadır. Olasılıkla bir hastalığın tedavisi için adanmıştır.¹⁷⁴⁷

Dionysos (Διόνυσος)

Aynı şekilde bölgedeki merkezlerin bir diğer ortak tanrısı olan Dionysios ile ilgili olarak, Söpu Köy’de ele geçirilen 161 yılı sonrasına tarihli onur yazıtında; “*Yaşam boyu Dionysos rahibi ve Zeus’un tapınak bekçisi olan Euthykes oğlu Aurelios ...rios’u (onurlandırdı)*”¹⁷⁴⁸ yazmaktadır. Yukarıdaki bölümlerde değinildiği gibi, diğer yerleşimlerde de bu tanrının rahipleri olarak kendini açıklayan kişiler karşımıza çıkmaktadır.

Helios (Ηλιος)

Bölge merkezlerinin bir diğer ortak tanrısı olan Helios, Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer bir altlık üzerindeki kabartmada¹⁷⁴⁹ ve Tavşanlı’da ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerinde başında ışınları ile görülmektedir.¹⁷⁵⁰

Herakles (Ηρακλής)

Bir diğer ortak tanrı olan Herakles, Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer bomos üzerinde betimlenmiştir.¹⁷⁵¹

Hermes (Ερμής)

Nacolea dışında diğer merkezlerde sikkeler üzerinde görülen Hermes, Çavdarhisar’da da mermer bir altlık üzerindeki kabartmada görülmektedir.¹⁷⁵²

Hosios (Οσιος)

Bu ad altında Aezani’de sadece iki örnekte görülmekte, üstelik bunun bir tanesi de olası olarak düşünülmektedir. Aslında bölgede yalnızca “Hosios” olarak adanmış pek de fazla buluntu yoktur. Dorylaeum ve Nacolea’da da olmak üzere “Hosios kai Dikaios” şeklinde daha sıklıkla görülmektedir.¹⁷⁵³ Bölgede ele geçen buluntulardan bir tanesi, Çavdarhisar’daki mermer parça üzerindeki yazıttır ki burada; “...*yalvararak selamet için Hosios için bir sunak dikti*”¹⁷⁵⁴ şeklinde bir ifade vardır. Diğer eser, Kuruçay’da ele geçen mermer bir bomostur. Üzerinde her ne kadar yazıt olmasa da, var olan atlı ve

¹⁷⁴⁷ MAMA IX, no: 61.

¹⁷⁴⁸ MAMA IX, no: 34.

¹⁷⁴⁹ MAMA IX, no: 71a.

¹⁷⁵⁰ MAMA IX, no: 171. Helios yerine bu tanrının Hosios kai Dikaios olabileceği yönünde görüşlerde vardır. Bu tartışmalar için bkz. MAMA IX, s. 59.

¹⁷⁵¹ MAMA IX, no: 117 ve s. 42. Helios, MÖ. I. yüzyıla ait sikkeler üzerinde de görülmektedir. Bkz. D. Magie, RRAM, II, s. 1000.

¹⁷⁵² MAMA IX, no: 71a.

¹⁷⁵³ MAMA IX, s. 25.

¹⁷⁵⁴ MAMA IX, no: 64.

meyve dolu sepet betimlemelerinden bunun Hosios için adanmış bir stel olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁵⁵

Hosios kai Dikaios (Οσιος και Δίκαιος)

Araştırmanın merkezleri olan Dorylaeum ve Nacolea dışında, Laodicea, Apamea, Hadrianopolis, Amorium, Philomelium gibi merkezlerde de görülen tanrı¹⁷⁵⁶ Aezani bölgesinde Gökağaç’da ele geçirilen mermer stel üzerindeki yazıtta; “...enti... yakararak yakınları için bu adağı Hosios Dikaios’a adadı”¹⁷⁵⁷ şeklinde belirtilmiştir.

Mitchell, Aezani’deki bu iki tanrı için farklı bir yorum getirmektedir. Ona göre erken III. yy. dinsel yazıtlarından bir grubu hem bir kutsal varlığa, diğer tanrılar üzerinde hiyerarşik bir üstünlük sağlama, hem de onu, somut bir varlıktan ziyade, soyut bir güç veya ad olarak temsil etme eğilimi göstermektedir. Mitchell bu anlayıştan ve de Aezani’de ele geçirilmiş ve kelimesi kelimesine Thasos Adası’ndaki bir yazıt ile benzeşen yazıtlardan yola çıkarak, bu adağı adayanların sadece Hosios kai Dikaios (Kutsal ve Adalet) değil, onun yanında “bir” tanrıya başvurdıklarını belirtmektedir. Daha sonra en büyük tanrı Zeus’un insanlara uzak ve onlara kavramasına mesafeli iken, tanrıların habercilerinin kutsallığı açıkça gösterdiklerini – *angelikos* yada *epiphanes* yazmaktadır ki bu kutsal meleklerin II. ve III. yüzyıllardaki pagan dünyasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Zira bu meleklerin görevlerinin, köy toplumunda kutsal adaleti sağlamak olduğu düşünülmüştür. Sonuçta, Mitchell’e göre, bu noktadan bakıldığında, insanların işlerini düzenlemeye doğrudan karışan Frigya tanrıları Hosios ve Dikaios’u anlamak çok daha kolaydır çünkü her ikisi de aslında melek olarak görev yapmaktadır.¹⁷⁵⁸

Men (Μήν)

Lidya ve Pisidya bölgeleri dışında Anadolu’da Men kültü ile ilgili olarak epigrafik ve edebi malzemeye Synaus, Saittae, Kula, Dorylaeum, Cotiaeum ve Nacolea’da da rastlanmaktadır. Ayrıca, Accilaeum, Metropolis, Bruzus, Grimenothyrae, Alia ve Temenothyrae, Midaeum’da da sikkelerde görülmektedir. Aezani ile ilgili

¹⁷⁵⁵ MAMA IX, no: 64a ve s. 25.

¹⁷⁵⁶ MAMA IX, s. 24; MAMA V, no:183, R6; MAMA V, KB9; MAMA VI, s. 10; MAMA VI, ss. 183- vd; MAMA VII, s. 132; MAMA VII, s. 281a; Haspels, a.g.e. (1971), I, s. 200.

¹⁷⁵⁷ MAMA IX, no: 63.

¹⁷⁵⁸ Yazıt şöyledir; “Cennetteki bir tanrı! Kutsal uludur! Adalet uludur!”: S. Mitchell, a.g.e, (1993), II, ss. 45 - 46 ve n. 257, 258, 259: Thasos metni için bkz. IG, XII, 8, 613: Benzer bir yazıt Efes’de de ele geçirilmiştir: “Tanrının adı yücedir! Kutsal uludur! İyi uludur!” Burada tanrının adının üzerine vurgu yapılması aynı zamanda Yahudi tapınının bir özelliğidir ve bu metin her ne kadar bir pagan metin olsa da, sinagog dışında bir yerde yer alması söz konusu olamazdı. Böylesi pagan metinlerde geçen “bir” (*heis*) sözcüğü monoteizm için bir delil değil, beğenilen tanrının nadir karakterinin vurgulanması için düzenlenmiştir.

olarak İğde Köy’de ele geçirilen III. yy. ortalarına tarihli bomos üzerindeki yazıtta; “*Diogenes oğlu Tatianos tanrı Men için bu adağı 252-3 yılında adadı*”¹⁷⁵⁹ şeklinde görülmektedir. Bir diğer yazıt, Ağarı’da ele geçirilen mermer bomostur. Bunun üzerindeki kabartmada, başında bir taç ve başının arkasında hilal şeklinde iki boynuz ile ata binmiş Men figürü olduğu gibi, yazıt da bu tanrıya adanmıştır. Benzer eserlere Aezani’nin başka yerlerinde de rastlanmaktadır.¹⁷⁶⁰

Bu yazıtların dışında, Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer bir altlık üzerindeki kabartmada başında Frig başlığı ile¹⁷⁶¹ ve Çam Köy’de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki kabartmada da omuzlarının arkasındaki ışın ile bir ayın önünde betimlenmiş¹⁷⁶² şekilde tanrı Men görülmektedir.

Sozon (Σώζων)

Etimolojik olarak “kurtaran, kefareti ödeyen, dindiren” gibi farklı anlamlara gelen tanrı “Sozon”, konunun kapsadığı bölgeler açısından sadece Aezani’de görülen bir tanrıdır. Hacı Kebir’de ele geçen III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*253-4 yılında Artamas ve Antipas tanrı Sozon’un emri uyarınca*” diye yazmaktadır.¹⁷⁶³

Kırgıl’da ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli kireçtaşı bomos üzerindeki yazıtta ise ışın saçan figür altında ise ancak “*Sozon’un*” sözcüğü okunabilmektedir. Tanrı Sozon burada, Helios veya Hosios kai Dikaïos gibi ışıklı olarak belirtilmiştir.¹⁷⁶⁴

Zeus (Ζεύς)

¹⁷⁵⁹ **MAMA IX**, no: 62 ve s. 24.

¹⁷⁶⁰ **MAMA IX**, no: 71; diğerleri için no: P64, 62, 57, 58.

¹⁷⁶¹ **MAMA IX**, no: 71a. Frig başlıklı tanrının Attis olma olasılığı da unutulmamalıdır.

¹⁷⁶² **MAMA IX**, no: 71b.

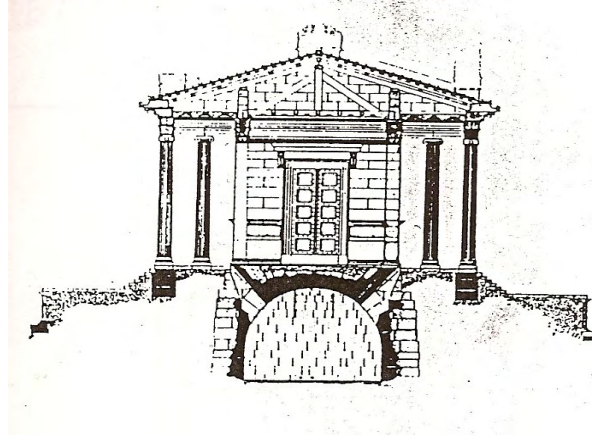
¹⁷⁶³ **MAMA IX**, no: 57 ve s. 22. (κατα κέλυσιν) “emri uyarınca” açıklaması bölgede başka yerlerdeki yazıtlarda da geçmektedir. Laodicea Catacecaumene için bkz. **MAMA I**; no: 5, 7 ve 9. Tyriaeum için bkz.

MAMA VII, no:

106; Dorylaeum için bkz. **MAMA, V**; no: 17.

¹⁷⁶⁴ **MAMA IX**, no: 58 ve ss. 22-23; **MAMA IX**, s. xxxiv ve no: 13: Tanrı Sozon Acmonia’da da görülmektedir. Banaz’ın güneybatısında bir kutsal alanda –Apollo Sozon da olabilir – Zira, buradaki diğer adaklar Apollon adınadır. Drew-Bear, Sozon’a yapılan adakların seyrek olduğunu not etmektedir. Bkz. T. Drew-Bear, **a.g.m.**, (1976), s. 249, no: 3, s. 266, no: 19: Afyon Müzesinde bulunan 19 numaralı eser, buradaki gibi ışın büstlü ve küçük bir sunakla birlikte betimlenmiştir ki bu betimleme aslında Sozon’un alışılageldik at üzerinde yer alan kabartma tasvirlerinin çoğuna zıttır. Drew-Bear, bu eserin müzeye Pisidya bölgesinden / Burdur’dan getirildiğini öne sürmektedir. Bu açıklama en azından Aezani bölgesindeki Sozon adakları konusunda da şimdilik paralel bir açıklama olarak söylenebilir.

Antik dönemde Aezani yakınlarında bulunan ve Pankalas ırmağına bakan Steunos mağarası olarak bilinen merkez Greklerin baş tanrısı Zeus'un doğum yeri olarak ün kazanmış ve zaman içerisinde de beklendiği gibi kültün ana merkezi olmuştur. Kültün bu bölgede uzun bir dönem önemini koruduğu düşünülmektedir. Zira en azından Hellenistik dönem krallıkları olan Pergamon ve Bithynia kralları tarafından Aezani ve çevresindeki toprakların bu tanrıya bahşedildiği ardından da, Augustus'un Aezani'ye özel bir korunma / muafiyet hakkı verdiği bilinmektedir. Mağarada yapılan kazılarda, adak olarak sunulan pişmiş topraktan kaplar yanında, mağaranın girişinde yer alan kaya içerisine oyulmuş nişler ve MÖ. I. yüzyıldan MS. II. yüzyılın ortalarına kadar kutsal kuyu olarak kullanıldığı düşünülen iki çukur ele geçirilmiştir. Bu sırada Aezani önemli bir kent olarak gelişmeye başlamıştır. Hatta Domitian yönetimi sırasında basılan sikkeleri geçerli veri olarak kabul edersek, bu dönemde Zeus'a adanmış, dört sütunlu ve içerisinde kült heykelini barındıran küçük bir tapınak olduğu gözükmemektedir. Ancak bugünkü tapınak, II. yüzyılın ikinci çeyreğinde bir kompleks şeklinde inşa edilmiştir. Bu tapınağın alt kısmında yer alan ve Zeus'un annesinin evini yada doğum yerini gösteren alan sayesinde hiç şüphesiz ki bu kırsal kült, kuzey Frigya'daki en etkili kutsal alan olarak gelişmeye başlamış ve dolayısıyla Aezani eskiçağda Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri olmuştur.¹⁷⁶⁵

Resim 41 : Zeus Tapınağı alt kısmı
(Kaynak: Çavdarhisar Rehberi, 1998, res. 8)

¹⁷⁶⁵ S. Mitchell, **a.g.e** (1993), II, s. 19; R. Naumann, **a.g.m.** (1984), ss. 381-382: Politik yapının anlatıldığı kısımda da değinildiği gibi, Hadrian döneminde tapınak toprakları üzerindeki uzun süreden beri gelen tartışmalar sonlandırılmış ve Aezani, Anadolu'daki diğer Grek kentleri ve Romalı yöneticilerinin gözünde kendi şöhretini yakalamıştır. Aynı dönem içerisinde Aezani, sözcüsü M. Ulpius Appuleius Eurycles aracılığı ile Atina'daki Hellen birliğinin, Atina Areopagus'unun ve imparator Antoninus Pius'un desteklerini de kazanmıştır. Ölçek anlamında Frigya'nın bilinmeyen bir kentinden ziyade Efes ya da Pergamon'dakilere daha uygun düşen tapınak binalarının büyüklüğü ve görkemi de hep bu dönemde oluşturulmuştur. Bkz. **MAMA IX**, s. xxxiv ve no: P6, P7, P8.

Kendisine adanılan tapınak yanında, Roma İmparatorluk dönemine tarihli bölge sikkeleri, sınır taşı ve yazıtlarda da Zeus sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Sikkelerdeki en belirgin görüntüsü, elinde asası ve yanında kartalı ile olan betimidir.¹⁷⁶⁶ Bölgede Zeus ile ilgili hemen her yazıt onun varlığına ışık tuttuğu gibi¹⁷⁶⁷, aslında doğrudan Aezani kentinin hem iç hem de dış politik yapısına ve toplumsal yapı ile olan bağına ilişkin ipuçları sağlamaktadır. Örneğin, Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki 139 – 161 tarihli yazıt, imparator Hadrian'ı Zeus ile eş tutarken aynı zamanda onun rahiplerinin kent içindeki imar etkinliklerinden birini göstermektedir.¹⁷⁶⁸

Bunun yanında toplumsal yaşamda da oldukça önemli rol oynadığı tanrının halk tarafından bizzat sahiplenilmesinden anlaşılmaktadır. Söpu Köy'de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli onur yazıtında geçen; “*Aizanoililerin Zeus'u...*”¹⁷⁶⁹ ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Zaten kentin örgütlenmesinde ve politik konularındaki etkin güç rahiplermiş gibi durmaktadır. Zira bölgede ele geçirilen yazıtlarda rahiplerin dinsel rolleri dışında, dünyevi işleri de açıklanmaktadır.¹⁷⁷⁰ Toplumsal yaşam ile ilgili olarak bir baba tarafından hem çocukları hem de mülkü için Zeus'a adanmış adak yazıtı da başka bir örnek olarak gösterilebilir.¹⁷⁷¹

Bölgede Zeus'a adanmış en ilginç adaklardan birisi hiç şüphesiz ki Karlı Köy'de ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli mermer bomostur. Üzerindeki yazıtta; “*Menophilos, tanrı Zeus'a bir adak adadı ve aslan sundu*” şeklinde bir açıklama vardır. Buradaki taştan yapılmış aslan, aslında sadece Aezani için değil, Frigya bölgesi için de pek de alışılmış bir durum değildir. Zira yakın çevrede buna benzer tek bir örneğe rastlanmıştır. Bu adak ile, imparator için bir zafer figürünün anlatılmaya çalışıldığı düşünülmektedir.¹⁷⁷²

Çavdarhisar ve civarında geçen kimi anıtlar yazıt içermemelerine rağmen, üzerlerindeki kartal betimlemesi ile eserin tanrı Zeus için yapıldığını yada ona

¹⁷⁶⁶ A.S. Tulay, **a.g.m.** (1988), ss. 127 - 128, no: 1, 2, 5, 6: “Frigya”, **BMC**, 27, no: 28 ve 5, no:8: R. Naumann, **a.g.e** (1979), ss. 89, 90 ve 91; no: 24, 34, 40.

¹⁷⁶⁷ **MAMA IX**, no: 10, 11, 23, 33, 34, 35, 37, 55, 69, 88, 416, 568.

¹⁷⁶⁸ **MAMA IX**, no: 10: Binaya bir su kaynağı bağlanmış olmalıdır. Roma'da imparatorlara adanan başka su kemerleri de vardır. Ayrıca, böylesi pahalı işler için bulunan bağışların kaynakları sık sık yazıtlar üzerinde ifade edilmiştir. Burada hayır işine bağış yapan kişi özeldir. bkz. **MAMA IX**, s. 6.

¹⁷⁶⁹ **MAMA IX**, no: 11.

¹⁷⁷⁰ **MAMA IX**, no: 10, 33, 35, 37.

¹⁷⁷¹ **MAMA IX**, no: 69.

¹⁷⁷² **MAMA IX**, no: 55. Diğer aslan sunusu Afrodisias kentinde stadyum yakınındaki duvarda ele geçirilmiştir. **MAMA VIII**, no: 446: Böylesi adakların cenaze töreni için dikilen aslan heykellerinden ayrılması gerektiği düşünülmektedir. Orta Anadolu'da böylesi heykelleri işaret eden çok miktarda örnek vardır. Bkz. **MAMA IX**, s. 22.

adandığının gösterir gibidir. Bunlardan birinde kartal ile birlikte yıldırım betimlemesi de açıkça izlenebilmektedir.¹⁷⁷³

Zeus Abazenos (Ζευς Αβαζηνός)

Tavşanlı'da ele geçen, II. yüzyıla tarihli, üzerinde himasyon giymiş ve elinde bir asa tutan erkek figürünün bulunduğu stel üzerindeki yazıtta; “*Lucius Klaudius Pardalas’ın oğlu Chrestus, efendisinin selameti için Zeus Abazenos’a (bu) adağı sundu ve sunaklar dikti. Menogenes’in...*”¹⁷⁷⁴ diye yazmaktadır ki yazıtın bundan sonrası eksiktir.

Tavşanlı'da söz konusu tanrı adına bir yazıt daha ele geçirilmiştir. Kavaklı Camii'nin avlusunda bulunan ve 140/1 yılına tarihli mermer sunak üzerindeki yazıttan, Nikaia kenti yurttaşı ve taş ustası, Gaius oğlu Cornelius'un söz konusu adağı Zeus Abozenos'a ithaf ettiği anlaşılmaktadır. Nikaia'lı olduğunu belirten Cornelius adlı taş ustasının Bithynialı olduğu açıktır. Ancak Bithynia bölgesinde Zeus Abozenos inancı ile ilgili şimdiye dek herhangi bir ipucuna rastlanamamıştır. Dolayısıyla, Cornelius bu steli olasılıkla bir iş için geldiği Frigya'da yerel tanrı Zeus Abozenos'a adanmış gibi gözükmektedir.¹⁷⁷⁵

Zeus Aezaniticus/Aizanon (Αιζανών)

Frigya bölgesinde Zeus'a adandığı bilinen tek tapınak Aezani'dedir ve bilindiği gibi Hadrianus döneminde tamamlanmıştır.¹⁷⁷⁶ Bölgedeki ayrıntılı araştırmalarda bulunmuş olan R. Nauman, buradaki tapınağın tanrısının Zeus olduğunu açıklarken, yine de tanrının adının geçtiği tapınak duvarlarındaki yazıtlarda Zeus'un özel bir adının olmadığını, ancak Roma İmparatoru Hadrianus'un taht yıllarında Asia Eyaleti valiliği görevini yürüten Avidius Quietus'un mektuplarında tapınak tanrısının Latince "*Juppiter Aezanensis*" ya da "*Aezaniticus*" olarak geçtiğini yazmaktadır.¹⁷⁷⁷

Naumann, II. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta geçen *Ktistes* (kurucu) sözcüğüne dayanarak tanrının, kahin tanrı olduğunu ileri sürmekte, bu saptamanın dışında tanrının

¹⁷⁷³ **MAMA IX**, no: 52, 108, 111, 115, 128, 136, 138, 139, 145, 150, 151, 156, Kartal ve yıldırımın bir arada olduğu anıt no: 165: Buradaki 52 numaralı yazıtın Zeus Bronton'a ait olduğu da düşünülmektedir. Ancak yazıt çok kötü durumda olduğu için kesinlik söz konusu değildir.

¹⁷⁷⁴ **MAMA IX**, no: 54.

¹⁷⁷⁵ T. Drew-Bear - Chr. Naour, **a.g.m.** (1990), s. 2023; no: 28.

¹⁷⁷⁶ R. Naumann, **a.g.e** (1979), ss. 8 - 11.

¹⁷⁷⁷ R. Naumann, **a.g.e** (1979), s. 36. n. 108: Anıtsal boyutlardaki tapınak Anadolu Hellenistik ve Roma mimarlığında pek alışılmadık biçimde büyük bir tonoz alt yapı üzerine inşa edilmiştir. Tapınağın opisthodomosundan merdivenlerle inilen kriptâ, bölgenin hellenizasyonu öncesinde güçlü bir geleneğe sahip Ana Tanrıça/ Kybele kültü ile ilişkisini ortaya koymuştur. Kazılarda ele geçen Ana Tanrıça tasvirli terra kotta heykelcikleri de Kybele'nin tanrı Zeus'la birlikte tapınım gördüğü olasılığını desteklemektedir. Bkz. R. Naumann, **a.g.e** (1979), ss. 8 - vd.

niteliğine ilişkin başka bir bilgimiz yok diyerek sadece tanrının bir bereket tanrısı olabileceği konusunda fikir yürütmektedir. Ayrıca tanrıyı Anadolu koşullarında Hitit hava tanrısıyla akraba olan yağmur başışlayıcı tanrıya bağlamaya çalışmaktadır.¹⁷⁷⁸ Buna karşın L. Robert, Zeus'un bu özelliğinin Batı Anadolu için beklenilmeyen bir özellik olduğunu belirterek tanrının gerçek işlevi hakkında hiçbir şey bilinmediğini de söylemektedir. Ancak, Robert tanrının, mitosuna dayanarak "*Tarlaların Zenginliğinin* (ürünlerin) *Tanrısı* " olduğunu vurgulamakta, ayrıca Hititlerin "Fırtına Tanrısı" ile benzer şekilde yağmur yağdıran tanrı olabileceğini bir varsayım olarak ileri sürmekle Naumann'ın ikinci görüşüne yaklaşmaktadır.¹⁷⁷⁹

Tanrının Aezani'daki kültüne yönelik epitetleri hakkında yeni bir yorum M. Wörrle tarafından yapılmıştır. Wörrle, burada bir arşitrav parçası üzerindeki "Zeus Aizanon (Ζεύς Αἰζάνων), "Aizanoi'luların Zeus'u" açıklamasını¹⁷⁸⁰ tapınağa ait bir parça üzerindeki (Ιυπποτερ Ψοῦδιτορ) "Kurucu Iuppiter" ile karşılaştırıp, Iuppiter Conditor'un gerçekte Zeus Ktistes'in Roma dönemi'ndeki ismi olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁸¹

Genel anlamda değerlendirildiğinde, Zeus Aezaniticus yada Aizanon şeklinde tapınılan tanrı, ağırlıklı olarak bir kurucu tanrı (Conditor = Ktistes) ve bunun yanında da yerli Benneus (yada bunun Hellenize olmuş hali olan Bronton) ile bir tutulabilir.

Zeus Bennios (Ζεύς Βέννιος)

Nacolea ve Cotiaem'dan sonra Aezani'de görülen bir diğer tanrı Ağarı'da ele geçirilen mermer bir stel üzerindeki yazıtta karşımıza çıkan hava ve verimlilik tanrısı Zeus Bennios'tur. Yazıtta; "*Steunoslu bahçıvanlar Neikophanes ve Menis oğlu Agathenor, birlikte iş yürütelim diye Zeus Bennios'a adakta bulundular*"¹⁷⁸² ifadesi yer almaktadır.

Zeus Bronton (Ζεύς Βροντων)

Genelde aile ve mülk için yapılan adak stellerinde karşımıza çıkan Zeus Bronton kültü aslından Aezani'de pek fazla yaygın değildir. Bölgede ele geçen sadece iki tane yazıt vardır. Bunlardan biri Yağmurlu'da ele geçen 195-6 yılına tarihli mermer bomostur. Üzerindeki yazıtta; "*195-6 yılında Apollonios oğlu Krateros, kendisi ve köydeki ailesi ve arkadaşları (yada mülkü) selameti için bu adağı Zeus Bronton'a*

¹⁷⁷⁸ R. Naumann, **a.g.e** (1979), 1979 s. 37.

¹⁷⁷⁹ L. Robert, **a.g.m.** (1971), s. 235.

¹⁷⁸⁰ **MAMA IX**, no: 11; M. Wörrle, **a.g.m.** (1995), s. 719,

¹⁷⁸¹ M. Wörrle, **a.g.m.**, (1995), ss. 719 - vd.

¹⁷⁸² **MAMA IX**, no: 49.

adadı”¹⁷⁸³ yazmaktadır. Diğeri ise, Virancık’ta ele geçirilen 170-1 yılına tarihli mermer bomostur. Onun yazıtında da; “170-1 yılında Apollonias, babası ve erkek kardeşleriyle beraber Appas için ve Zeus Bronton için (bu adağı sundu)”¹⁷⁸⁴ ifadesi vardır.

Zeus Bronton steller üzerinde diğerk merkezlerde olduğu gibi yanında yıldırım ile belirtilmiştir. Hem bir şahsa hem de tanrıya yapılan bu stelin bir çok benzerine Dorylaeum bölgesinde rastlanmıştır. Aezani’de bunun gibi başka bir stel bulunamamıştır. Olasılıkla bu aile ya Dorylaeum’dan gelmiş yada stel oradan bu bölgeye getirilmiştir. Ancak stel üzerindeki kartal figürü, II. yüzyılın ikinci yarısındaki ve Antonius Pius dönemi Aezani mezar stellerindeki kartallara benzemektedir.¹⁷⁸⁵

Zeus Hypsistos (Ζεύς Υψίστος)

Nacolea ve Cotiaeum ile birlikte Aezani’de görülen bir diğerk tanrı, bölgenin tartışmalı tanrılarında biri olan Zeus Hypsistos’tur. Ağarı’da ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki yazıtta; “...N. Aleksandros’un oğlu ...einoios kendisi için tanrı Hypsistos’a (bu adağı) adadı”¹⁷⁸⁶ diye yazmaktadır.

Zeus Ktistes (Ζεύς Κτίστης)

Diğerk merkezlerde görülmeyip sadece Aezani’de olan bir tanrıdır. Bölgede ele geçirilen pagan tanrılarının ya da özellikle mitolojik kahramanların Friglere kadar uzanan kent kurucu kimlik taşıdıkları genel kabul edilen bir görüştür.¹⁷⁸⁷ Söpu Köy’de ele geçirilen Traian dönemine tarihli mil taşı üzerindeki yazıtta; “Vatanın babası, üç kez konsül seçilmiş, halk başkanlığı yetkisini on üç kez elinde bulundurmuş yüce imparator Caesar Traianus Hadrianus, krallar Attalos ve Prusias tarafından, kral Prusias’ın başlattığı şekilde yüzbaşı Septimius Saturneinus’un ölçüsünü aldığı Aizonai kenti halkı ve Zeus Ktistes için verilen arazi sorununu gündemine aldı”¹⁷⁸⁸ şeklinde bir ifade, daha önce Hellenistik Dönemde Pergamon kralı Attalos I ve Bithynia kralı Prusias I’in yaptıkları gibi, Aezani kentine ve Zeus Ktistes için belirlenen sınırların II. yy.’da yapılan ölçümlerle yeniden düzenlendiğini göstermektedir.

¹⁷⁸³ MAMA IX, no: 50.

¹⁷⁸⁴ MAMA IX, no: 51.

¹⁷⁸⁵ MAMA IX, s. 20.

¹⁷⁸⁶ MAMA IX, no: 59: Zeus Hypsistos, Anadolu’da başka yerlerde ele geçirilen yazıtlar üzerinde de görülmektedir. Bu merkezler arasında; Laodikeia, Miletos, Palmyra, Mylasa, Iasos, Lagina, Stratonikaia, Oinoanda, Cyzicos ve Thrace bu merkezler arasındadır. Bkz. Ramsay, **Bishoprics**, I, s. 33, n. 3.

¹⁷⁸⁷ Frigya’nın mitik kurucu kahramanları için bkz. A. Pekman, **Eskiçağda Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı Ve Kahraman Ktistesleri**, İstanbul, 1970, ss. 27-30; Strab. XII. 8. 15, 18; P. Frei, **a.g.m.** (1990), ss. 185-195.

¹⁷⁸⁸ MAMA IX, no: 8 ve 9.

Sözcük anlamı, Grekçe “Ktistes” / “Oikistes”, Latince “conditor”, yani “kurucu” anlamına gelen bu epitet, Aezani tapınağına ait bir parça üzerinde de “Ιυπιτερ ψο] νδιτο[ρ ” (Kurucu Juppiter) şekliyle geçmektedir. Bu da bu tanrının “kurucu” özelliği olduğunu açıkça işaret etmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi Wörrle, bu noktada Juppiter Conditor’un gerçekte Zeus Ktistes’in Roma İmparatorluk dönemindeki adı olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁸⁹ R. Naumann ise, yukarıda sözü geçen yazıtta atfen *ktistes* sözcüğünün “kurucu” anlamını farklı şekilde yorumlayarak bu tanrının, bir “kahin tanrı” olduğunu ileri sürmekte, bu saptamanın dışında tanrının niteliğine ilişkin başka bir bilginiz yok diyerek sadece tanrının bir bereket tanrısı olabileceği konusunda fikir yürütmektedir.¹⁷⁹⁰

Zeus Moigenos (Ζευς Μοιγηνός)

Yine sadece Aezani’de görülen tanrılardan birisi Zeus Moigenos’tur. Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Uğurlu olsun! Apolleinarios (bu) adağı Zeus Moigenos’a adadı*”¹⁷⁹¹ yazmaktadır.

Burada tanrının epiteti olarak geçen “*moigenos*” sözcüğünün Prymnessus’da ele geçen bir lahit üzerindeki yer adı olarak geçen “Moetana” ile ilgili olabileceği görüşü yanında, Ipsus ve Soa arasındaki bir yer adı ile de ortaklık kurulmaktadır. Bunun yanında bu adın etnik bir köy adı olabileceği de düşünülmektedir. Ne olursa olsun bütün tartışmalar sözcüğün bir yer adı olduğu üzerinde birleşmektedir.¹⁷⁹²

Zeus Patrios (Ζευς Πατριος)

Sadece Aezani’ye özgü bir diğer tanrı Zeus Patrios’dur. Söz konusu tanrı ile ilgili tek eser I. veya II. yüzyıla tarihli Çavdarhisar’da bulunmuş mermer bir parça üzerindeki yazıttır. Burada; “... *kendi cebinden Zeus Patrios’a bütün çevresiyle birlikte ateş sunusunu adayan* ... “ yazmaktadır. Epitet, etimolojik olarak "baba, ata, babaya ait, ataya ait" anlamına gelip, Zeus'un baş tanrılığını göstermektedir. Aslında bu durum Zeus’un Olympos’lu kimliğiyle de uyum göstermektedir. Bundan dolayı bu kültün yörede geleneklerine bağlı bir Grek kolonizasyonunun etkisiyle oluşturulmuş olabileceği akla yatkın görünmektedir. Buradaki “ateş sunusu”ndan kasıt, ateşte bir şeylerin yakılarak bir dinsel törenin yerine getirildiği şeklindedir. Olasılıkla küçük bir

¹⁷⁸⁹ M. Wörrle, **a.g.m.** (1995), s. 719-727.

¹⁷⁹⁰ R. Naumann, **a.g.e** (1979), s. 37.

¹⁷⁹¹ **MAMA IX**, no: 53.

¹⁷⁹² Tartışmalar için bkz. **MAMA IX**, s. 21.

sunak içerisinde çeşitli materyaller yakılmaktadır. Antik dönem içerisinde benzer uygulamalar diğer merkezlerde de görülmüştür.¹⁷⁹³

Zeus Soter (Ζεὺς Σωτήρ)

Aezani dışında, Laodicea Katakekaumene’de, Dorylaeum ile Nacolea arasında ve de Nacolea’da görülmektedir. Hacı Kebir’de ele geçirilen yıldırım motifli mermer sütun üzerindeki yazıtta; “*Zeus Soter*” görülmektedir.¹⁷⁹⁴

4. 2. Bölge Tanrıçaları

Genel anlamda bütün Anadolu için önemli bir olgu olan Ana Tanrıça tapınımının bölgesel yansımalarının örnekleri Aezani bölgesinde de ortaya çıkmıştır. Şüphesiz ki bunlar arasında en önemlisi, bir anlamda kentin de tanrıçası olan Meter Steunene’dir.

Gonane Anası (Μήτηρ Γονανή)

Bölgenin yerel tanrıçalarından biri olan “Gonane Anası” ile ilgili olarak Ayvalı’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Diogenes oğlu Antiokhes, (bu) adağı ve masayı Gonane Anası’na adadı*”¹⁷⁹⁵ ifadesi yer almaktadır. Buradaki “Gonane” olasılıkla bir köyü / kabileyi işaret etmektedir.

Hekate (Εκάτη)

Bölge merkezlerinden sadece Aezani’de görülen Hekate, kent içerisindeki Roma hamamında yer alan mozaiklerde görülmektedir.¹⁷⁹⁶

Hygeia (Υγεία)

Diğer merkezlerde daha çok sikkelerin üzerinde görülen Hygeia, Işıklar’da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Kurtarıcı tanrı Asklepios ve Hygeia için taş ustası Akylas oğlu Akylas zambaklı bir sunak adadı*”¹⁷⁹⁷ şeklindeki ifade ile bir başka tanrı ile birlikte, kendisinden yardım beklenen tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kouaenos Anası (Μήτηρ Κουαννή)

¹⁷⁹³ **MAMA IX**, no: 37. Atina, Delos, Pergamon ve Ostia’da da benzer uygulamalar görülmektedir. Sardis’te ele geçen MÖ. IV. yüzyıla tarihli bir yazıt Zeus kültünün hizmetlilerine emretmektedir. Buna göre, kült töreninde yakılmak için kullanılan malzemeyi ya da buhur taşımak için kullanılan ayrıntılı işlenmiş ve olasılıkla pahalı amfora kaplar işaret edilmektedir. Bkz. **MAMA IX**, s. 17.

¹⁷⁹⁴ **MAMA IX**, no: 56: Laodicea Catacecaumene’deki tanrı için **MAMA I**; no: 5; **MAMA VI**; no:2: Dorylaeum ile Nacolea arasında için **MAMA V**; no: 151: Nacolea için **MAMA V**; no: R19.

¹⁷⁹⁵ **MAMA IX**, no: 67.

¹⁷⁹⁶ R. Naumann, **a.g.m.** (1982), s. 185.

¹⁷⁹⁷ **MAMA IX**, no: 61.

Gonane Anası gibi, bir diğer bölgesel tanrıçalardan biri olan Kouaenos Anası, Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıtta görülür. Burada; “*Kouaenos Anası’na aynı zanaatı icra etmek için (bu sunak adandı)*”¹⁷⁹⁸ yazmaktadır ki söz konusu Kouaenos da olasılıkla bir köyü / kabileyi işaret etmektedir.

Kybele / Ana Tanrıça (Κυβέλη)

Anadolu’nun bu en ünlü tanrıçası Aezani’de sadece sikkeler üzerinde değil, Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer bir altlık üzerindeki kabartmada da elinde timpanisi ile birlikte betimlenmiştir.¹⁷⁹⁹

Mater Theos (Μήτηρ Θεων)

Bölge merkezleri açısından Cotiaeum ile birlikte Aezani’de görülen Meter Theos ile ilgili olarak Tepecik’te ele geçen III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*263 yılında Mater Theos’a destekli ve çerçevesi bir kapı (sundu)*”¹⁸⁰⁰ şeklinde bir ifade vardır.

Meter Steunene (Μήτηρ Στευνηνή)

Diğer merkezlerden ayrı olarak sadece Aezani bölgesine özgü bir diğer kutsal varlık, edebi kaynaklarda pek fazla söz edilmeyen Meter Steunene’dir. Aezani yerleşiminin örgütlenmesinde önemli rol oynayan Meter Steunene hakkında bilgi veren Pausanias, Arcadia’daki Azania denilen bölgeden yola çıkan Frigyalı yerleşimcilerin Penkalas Çayı’nın olduğu bölgeye geldiklerini¹⁸⁰¹ belirtip ayrıca buradaki kutsal bir alanın ve ana tanrıça heykelinin olduğu yüksek ve dairesel mağaraya dikkat çekmektedir.¹⁸⁰²

¹⁷⁹⁸ MAMA IX, no: 66.

¹⁷⁹⁹ MAMA IX, no: 71a.

¹⁸⁰⁰ MAMA IX, no: 65.

¹⁸⁰¹ Paus., VIII; 4, 3.

¹⁸⁰² Paus., X, 32, 3. Bölgede en kapsamlı araştırmayı yapan MAMA ekibi mağara hakkında şöyle yazmaktadır: “126 ve 157 yılları arasında Aezani, köklü bir mimari değişime maruz kalmıştır. Pankalas Nehri’nin akış yönünün ters istikametinde bulunan mağara kutsal alanının olduğu benzer pozisyonda, bir *heroon* ve içinde *temenos* olan bir tapınak içeren bir agorayı kapsayan geniş bir yapı kompleksi nehrin batı tarafına inşa edilmiştir. Yüksek bir podyum üzerinde bulunan tapınak İon tarzında yapılmıştır. Önden sekiz, yanlardan on beş sütunlu olan bu tapınağın *cella*’sının *prostulos*’unun önünde dört sütun ve arkadaki *opisthodomos*’un *antae*’si arasında iki sütun vardır. Bu tapınağın Anadolu’da, her ikisi de iki tanrıya adanmış benzer iki örneği vardır: Biri, Ancyra’daki Roma ve Augustus tapınağı, diğeri de Magnesia Meander’deki Zeus Sosipolis ve Tyche tapınağıdır. Her durumda da ikinci tanrıya/tanrıçaya yapılan kutlamalar, *opisthodomos*’daki *cella*’nın arka tarafında gerçekleştirilmiştir. Aezani’de *opisthodomos*’un en göze çarpan özelliği, *cella*’nın ötesinde geniş bir mezar odasına doğru merdivenlerle inen bir giriş içermesidir. Tapınağın bu kendine özgü stiline şüphesiz ki *opisthodomos* ile ilgisi olan kültle bir bağı vardır. İlk önce M. Schede ve C. Bosch tarafından açıklanmaya çalışılan ve sonraları Naumann tarafından geliştirilen yorumlara göre Aezani bir tanrı ve bir de tanrıçaya adanmış bir kenttir. Bunlardan biri; tapınağın ana tanrısı olan ve kültü *cella*’da bulunan, agoraya ve nehre dönük büstü yapının doğusundaki akroterin üzerinde yer alan Zeus iken, diğeri Steunos’daki mağaradan benzerine, Aezani’deki tapınağın kemerli mezar odasına getirilen Ana Tanrıça kültüdür. Belki Steunene

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye gelen araştırmacıların da ilgisini çeken mağara¹⁸⁰³, Aezani'den yaklaşık olarak üç buçuk kilometre kadar uzakta, Çavdar Çayı'nın kuzey kıyısında yer almaktadır. Gerek Pausanias'ın aktardıklarından gerekse arkeolojik çalışmalarda anlaşılan mağaranın kültün ana merkezi olduğu yönündedir. Mağara içerisinde ana tanrıça tapınının yeri, Anadolu'da ve Anadolu dışında yer alan başka bir çok yerdeki tapınım yeri ile benzer özellikleri göstermektedir. Mağaranın girişinin üzerinde yer alan kayaya oyulmuş taht, tahminen Pausanias'ın bahsettiği tanrıça heykelini desteklemektedir. Burada yer alan dairesel iki motifin, öldürülen hayvanların kanının toplandığı kutsal çukurlar olarak yorumlanması akla yatkın gelmektedir. Burada her ikisi de ana tanrıça Cybele tapınımına ilişkin hem *taurobolium* hem de *criobolium* törenleri ile bir ilgi kurulabilmektedir.¹⁸⁰⁴

Mağarayı önemli ve ünlü kılan bir diğer özellik ise, Zeus'un doğduğu yer olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Girit'teki Ida Dağı'nda yer alan Dictaeon Mağarası'nda tanrıça Rhea'nın doğumu gibi, benzer doğum efsaneleri Anadolu'daki, özellikle Frigya'daki bir çok dağ ve mağara için de söylenmiştir ki bunlardan bir tanesi de çok büyük olasılıkla Steunos mağarasıdır. Commodus dönemine tarihli Aezani'de ele geçirilmiş bir sikke üzerinde Zeus'un doğuşunun anlatıldığı düşünülmektedir.¹⁸⁰⁵ Oturan Kybele figüründe kaya aslında tanrıçanın tahtıdır. Bu durum, Aezani'deki bir adak sunağı ve küçük bir kabartma stel ve iki adet terracotta heykel ile desteklenmektedir. Bunların hepsi de tanrıçayı iki aslan arasında otururken

mağarasındaki oturan kült heykelini de içeren Cybele tapınağı *opisthodomos*'tan geçerek yaklaşılabilir bir yerdedir. Kökenini ve Zeus'un bir mağara doğuşunu anımsatması babında kültün törenleri yeraldında kutlanmaktaydı." Bkz. **MAMA IX**, s. xxxiv ve s. xxxv, n. 20.

¹⁸⁰³ İlk kez W. M. Ramsay, bu mağaranın ve kutsal alanın Aezani yakınındaki Kesik Mağara olması gerektiği şeklindeki görüşünü bildirmiştir. Bu görüş, K. Buresch tarafından onaylanmıştır. **MAMA IX**, s. xxxiii. Buresch bu görüşünü, Cadi yakınlarında bulunduğu Meter Steunene'ye adanmış bir adığa dayanarak ileri sürmektedir. Bu aynı zamanda mağara ile ilgili ilk epigrafik belgedir. Ancak Zeus ile Meter Steunene arasında olduğu ima edilen bağ ile ilgili kanıt yoktur. Mağaranın tartışmalı durumuna Aezani'de çalışan Alman arkeologlar da farklı bir bakış getirmişler ve mağaranın Hristiyanlık döneminden önceki devirlerine ait kalıntılar barındırmadığını açıklamışlardır. Söz konusu mağara, Pausanias'ın betimlemesinin benzerini J. G. C. Anderson'un büyük bir mağara bulup onu tanımladığı döneme, yani 1898 yılına kadar ziyaret edilmemiştir. Th. Wiegand 1908 yılında bölgeye ikinci ziyareti gerçekleştirmiş ve daha ayrıntılı gözlemlerini yayınlamıştır. 1928 yılında kutsal alan M. Schede tarafından kazılmış ve sonuçlar yayınlanmıştır. Buna ilave bilgiler R. Naumann'ın 1967 yılındaki çalışması sonrasında eklenmiştir. Bkz. **MAMA IX**, s. xxxv, n. 3 ve s. xxxiii.

¹⁸⁰⁴ **MAMA IX**, s. xxxiii. Ramsay, Pausanias'a dayanarak, Aezani'deki Steunos mağarasını Cybele'ye adanmış kutsal bir alan olarak belirtmektedir. Flavianus'un işaret ettiği tanrıça, bölgenin tanrıçasıdır ve kutsal alanı kaba bir mağaradır. Ramsay bu tanrıça ile kutsal kent Hierapolis'teki tanrıça Leto arasında bir benzetme yapmaktadır. Zira her iki tanrıça da dağlarla, özellikle dağlardaki mağaralar yada geçitlerle ilişkilidir. Bkz. W.M., Ramsay, **a.g.e** (1975), I, s. 89.

¹⁸⁰⁵ **MAMA IX**, ss. xxxiii - xxxv, n. 14. Acmonia, Apamea, Laodicea, Tralles, Pergamum bu efsanelerle ilgili olan yerlerden bir kısmıdır. **MAMA IX**, s. xxxv, n. 12 ve 13: Buradaki çocuğun Dionysos yada Zeus olduğu yönünde tartışmalar vardır. Genel kabul edilen görüşe göre Steunene mağarasında doğan bu çocuk figürü Zeus'u simgelemektedir.

göstermektedir.¹⁸⁰⁶ Dahası mağaradaki kazılar, Commodus'un sikkesinde olduğu gibi; oturan tanrıçayı, tefini, çocuğu ve aslanları resmeden adak terracotta heykellerin kimi parçalarını ortaya çıkarmıştır. Aynı döneme ait başka bir sikke, Ameltheia adlı keçi tarafından emzirilen çocuk Zeus'u göstermektedir ki bu da bir dağ mağarasında doğan tanrının efsanesini anıştıran başka bir öyküdür. Bu nedenle Pausanias'ın, Pankalas Nehri ile Steunos Mağarası arasındaki ilişkiyi ifade ederek bu iki yeri, tanrının doğumunun yerel efsanesinde önemli rol oynadığı açıklaması olağan görünmektedir.¹⁸⁰⁷

Konu ile ilgili olarak Çavdarhisar'da ele geçirilen ve Roma İmparatorluk dönemine tarihli iki parça üzerindeki yazıtta; "Steunos Anası" (Μήτηρ Στευνηνή) yazmaktadır ki, sınıflandırılmayan bu parçalar olasılıkla bir tanrıçanın kutsal mülk arazisinin sınırını gösteren sınır taşlarına ait olmalıdır.¹⁸⁰⁸

Bölgede ele geçen eserler arasında tanrılar ve tanrıçalar yanında, başka dinsel yaratıklar da görülmektedir. Bunlardan ilki Aezani'deki Roma hamamı içerisinde yer alan mozaiklerde işlenmiş olan satir (Σάτυρ) betimlemesidir.¹⁸⁰⁹

Diğer üç varlık da ortak bir şekilde mezar anıtları üzerinde ve ölüme ilişkin olarak ortaya çıkan kutsal varlıklardır. Bunlardan birincisi, Dorylaeum'daki yazıtlarda da karşımıza çıkan ve kader tanrıçaları diyebileceğimiz Moiralar (Μοίρα) 'dır. Çavdarhisar'da ele geçirilen olasılıkla II. yüzyılın ikinci yarısına tarihli mermer stel yazıtında; *"ben Horimos'un oğlu genç Eutykhos, mezarın altında yatıyorum. Beni aceleci tanrı mezar odasına alıp götürmeden önce Moira benim zamansız kaderimi ördü ve yemin etti. Beni karanlık içine gömen aceleci tanrı öldür! Bu nedenle fratrai üyeleri, dinsel anlayışa hürmeten daha şimdiden mezarın içine ikona ve resim sundular"*¹⁸¹⁰ şeklinde bir açıklama vardır.

Benzer şekilde Aezani'de görülen ikinci varlık Musalar (Μουσάων) ise Gökağaç'ta ele geçirilen, II. veya III. yüzyıla tarihli üzerinde; mısır, üzüm ve asma yaprakları, meyve, defne yaprağı ve yılan betimlemesi olan mermer bomos yazıtında görülmektedir. Yazıtta; *"Muzaların tatlı ıslık çalan hizmetkari ve hastalıkların*

¹⁸⁰⁶ **MAMA IX**, s. xxxiii. Bunların hepsi de yayınlanmıştır. s. xxxv, n. 15. Küçük kabartma stel şu an Kütahya Müzesi'ndedir. Mağaradaki kazılardan elde edilen buluntular MÖ. I. yüzyıl ile I ve II. yüzyıllara tarihlenmektedir. Böylesine kutsal bir alan bu tarihten sonra hemen hemen hiç malzeme vermez. Geç Roma malzemesinin yokluğu açıkça göze çarpmakta ve bu durum da bir açıklama beklemektedir. Bu noktada en mantıklı açıklama ise, tanrıçanın ana kültünün başka bir yere götürülmüş olmasıdır.

¹⁸⁰⁷ **MAMA IX**, s. xxxiii ve s. xxxv, n. 17: R. Naumann, **a.g.e** (1979), s. 93, no:76.

¹⁸⁰⁸ **MAMA IX**, no: 562 ve 565.

¹⁸⁰⁹ R. Naumann, **a.g.m** (1982), s. 185.

¹⁸¹⁰ **MAMA IX**, no: 89 ve s. 34; Dorylaeum'daki buluntular için bkz. **MAMA V**, no: 28, 30, 63, 91.

yardımcısı olan saygıdeğer Asklepiades'i bu mermer mezara ölenlerin erkek kardeşi ... yaşayanların erkek kardeşi Menekles gelecek kuşaklar için koydu"¹⁸¹¹ yazmaktadır.

Ölüm ile ilgili Aezani'de görülen üçüncü varlık ise, Epiktetos merkezleri arasında sadece burada görülen, Romalıların halk inançlarına göre ölümü simgeleyen cin yada ölümler ülkesinin kendisi olarak kabul gören Orcus (Ορκως)'tur.¹⁸¹² Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıtta; "*Elveda ey yoldan geçen! Ey insanoğlu! Ölümün sana eşlik edeceğine kanma! Acımasız Orcus'a teslim edilen Peitheros burada yatıyor*"¹⁸¹³ yazmaktadır.

4. 3. İmparatorluk Kültü

Roma'nın bir imparatorluk haline gelip, Akdeniz dünyasında tamamen yayılması sırasında eyaletlerdeki topluluklar için büyük önem taşıyan belki ilk kurum imparator tapınımını merkez alan İmparatorluk Kültü'dür. Bu kült, fethedilen yada edilmiş bölgelerde yeni ve daha gelişmiş merkezlerin (kentlerin) meydana getirilmesinde temel bir rol oynadığı gibi, Anadolu'da Roma egemenliği öncesinde gelişmemiş olan bölgelerin merkezileşmesinde (belki kentleşmesinde) de anahtar rol oynamıştır.¹⁸¹⁴

Bu kentlerin almaya çalıştığı, bunun için kendi aralarında mücadele ettiği en önemli unvan, bu kült ile ilgili olan "Tapınak Koruyuculuğu" (*Neocorus*) idi. I. yy. boyunca Roma hükümetinin kimi kentlere verdiği özel bir izinle kentler, imparatorluk kültünün merkezleri olma konusunda ayrıcalık kazanmışlardır. Efes, Pergamon ve Smyrna böylesi bir hakkı kazanmış kentler arasındadır. II. yüzyılda kaybolmaya başlayan bu sistem, III. yüzyılda yeniden canlandırılmıştır. Böylelikle III. yüzyılda kimi kentler bu ayrıcalıklı konuma yeniden yükselme şansı yakalamışlardır. Bu araştırma açısından altı çizilmesi gereken nokta, imparatorluk kültü için, Roma'dan herhangi bir izin almamış olan Aezani kentinin, diğer kentlerin arzuladıkları bu statüyü, zaten Zeus kültü ile ilgili kutsal bir alana sahip olduğu için almış gibi muamele görmesidir. Nitekim, III. yüzyıldan sonra Aezani kenti, ιερα και ασυλος και νεωκόρος του Διός unvanını almıştır.¹⁸¹⁵ Bu nedenle Aezani, Augustus döneminde bir *archiereus* çıkarmayı başarabilmiştir. Alexander Severus yönetimi sırasında, yaklaşık on kadar yüksek rahip

¹⁸¹¹ MAMA IX, no: 74.

¹⁸¹² Etrüsk mezarlarında uzun saçlı, sakallı bir tanrı olarak gösterilen Orcus, sonradan Yunan tanrılarının etkisi altında Pluton yada Dis Pater adını almışsa da, Orcus günlük dilde anılan bir tanrı olarak kalmıştır. Bkz. A. Erhat, a.g.e. (1982) s. 228.

¹⁸¹³ MAMA IX, no: 547.

¹⁸¹⁴ S. Mitchell, a.g.e (1993), I, ss. 99 ve 9.

¹⁸¹⁵ D. Magie, RRAM, I, s. 637 ve II, s. 1000: IGR, IV; 567 ve 581: Benzer şekilde Magnesia kenti de Artemis Kültü'ne sahip olduğundan aynı statüyü doğrudan kazanmıştır.

ve *Asiarch* kentin bu önemini onaylamaktadır.¹⁸¹⁶ Ancak Aezani kenti imparatorluk kültü için asla bir *neocorus* olmamıştır. Bunun yerine Augustus tarafından yapılan ödüllendirme ve kutsanma ile sığınma hakkı ile onurlandırılmıştır. Daha sonra Commodus döneminde baş tanrı Zeus'un önemli merkezlerinden biri yapılarak, kutsal unvanını da beraberinde almıştır.¹⁸¹⁷ Claudian imparatorları döneminde (41 - 69), olasılıkla Claudius'un Anadolu'daki kimi kentlere bazı ayrıcalıklar vermesinden dolayı, burada Claudius tapınımı başlatılmış, hatta bir süre sonra Claudius kültü adına Aezani'de festival düzenlenmiştir.¹⁸¹⁸ Benzer şekilde Nero döneminde de, İmparatorluk Kültü devam ettirilmiştir. Bu noktada kendinden öncekiler gibi Nero, "Tanrı" unvanı, annesi de "Tanrıça" unvanını almışlardır ki bu durum Anadolu'daki bir çok kent sikkesinde görülebilmektedir. Bu dönemde Aezani'de bir vatandaş, kentin tamamını imparator Nero onuruna ona sunmuştur. Nitekim böylesi bir cömertlik karşısında imparator bu kişiye memnuniyetini sunan bir mektup yazmıştır.¹⁸¹⁹

4. 4. Yazıtlar

4. 4. 1. Adak Yazıtları

Aezani'deki adak yazıtları genel olarak, yazılış formülü açısından birbirine benzeyen yazıtlar olup, toplumsal ilişkiler açısından gruplandığında aşağıdaki gibi bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

4. 4. 1. 1. Çok Tanrılı Adak Yazıtı

Aezani'de bu türden iki yazıt vardır. Bunlardan birincisi Işıklar'da ele geçirilen mermer bomos üzerinde; "*Asklepios Soter ve Hygeia*"¹⁸²⁰ Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bir altlık üzerindeki kabartmada da bir grup tanrı ve tanrıça; Helios, Attis yada Men, Cybele yada Meter Theon ve Hermes görülmektedir.¹⁸²¹

4. 4. 1. 2. Kişisel Adak Yazıtları

¹⁸¹⁶ MAMA IX, s. xxiii ve s. xxvii, n. 27 ve n. 28; MAMA IX, no: 13, P20, P40.

¹⁸¹⁷ MAMA IX, s. xxiii ve s. xxvii, n. 29; MAMA IX, no: P20, P23 ve P35.

¹⁸¹⁸ Acmonia'da imparator Claudius, "Yeni Zeus" unvanını almıştı. Bunun yanında Magnesia, Mylasa ve Afrodiasis kentlerinde de bu kült görülmektedir. Aezani yanında, Magnesia ve Laodiceia kentlerinde de festivaller düzenlenmiştir. Bkz. D. Magie, RRAM, I, s. 544.

¹⁸¹⁹ Nero, başka merkezlerde, örneğin Cos'da, "baş tanrı" yada Sagalassus'da "Yeni Zeus" gibi sıfatlar almıştır. Efes'te, Artemis ve Apollo ile birlikte adına binalar dikilmiştir. Bkz.D. Magie, RRAM, I, s. 564.

¹⁸²⁰ MAMA IX, no: 61 ve s. 24.

¹⁸²¹ MAMA IX, no: 71a; Benzer bir şekilde Dorylaeum'da ele geçirilen bir kabartma üzerinde de; Zeus Bronton, Helios, Men ve Herakles yada Hermes'ten bir tanesi görülmektedir. MAMA IX, s. 28.

Ağarı'da ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki yazıt; "...N. Aleksandros'un oğlu ...ainoios kendisi için tanrı Hypsistos'a (bu adağı) adadı"¹⁸²²

Aezani'de ele geçen adak yazıt; "*Telesforos ve Domna, taş temeli ve sunağını hayatta iken kendileri için*"¹⁸²³

Karlı Köy'de ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; "*Menophilos, tanrı Zeus'a bir adak adadı ve aslan sundu*"¹⁸²⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; "*Eukarpeialı Apollodoros oğlu Aiskhrion (bunu) yaptı*"¹⁸²⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer altlık üzerindeki yazıt; "...-nos hem Aphphion'u hem de kendileri için hayatta iken..."¹⁸²⁶

4. 4. 1. 3. Aile İçin Adak Yazıtı

Işıklar'da ele geçirilen, altı yapraklık rozet motifli ve II. yada III. yüzyıla tarihli kireçtaşı bomos; "... yılı Daisios ayında Sekondeianos, çocukları için mülkünün... şükrederek (bu) adağı Zeus'a adadı"¹⁸²⁷

4. 4. 1. 4. Belirli Gruplar İçin Adak Yazıtları

Bu gruba giren adaklar, kişi yada kişiler tarafından bir yerleşim yeri, meslek grubu yada daha başka bir grup için adanmışlardır.

Yağmurlu'da ele geçen 195-6 yılına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; "*195-6 yılında Apollonios oğlu Krateros, kendisi ve köydeki ailesi ve arkadaşları (yada mülkü) selameti için bu adağı Zeus Bronton'a adadı*"¹⁸²⁸

Gökakaç'da ele geçirilen mermer stel üzerindeki yazıt; "...enti... yakararak yakınları için bu adağı Hosios Dikaïos'a adadı"¹⁸²⁹

Aynı yerde ele geçirilen mermer sütun parçası üzerindeki yazıtta; "...köy başkanı kendi cebinden, kendisi ve köyün selameti için dua ederek..." Benzer dua biçimleri Dorylaeum ve Nacolea yakınlarında ele geçen yazıtlar üzerinde de görülmektedir.¹⁸³⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; "*Kouaenos Anası'na aynı zanaatı icra etmek için (bu sunak adandı)*"¹⁸³¹

¹⁸²² MAMA IX, no: 59.

¹⁸²³ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 63, no:4.

¹⁸²⁴ MAMA IX, no: 55.

¹⁸²⁵ MAMA IX, no: 72.

¹⁸²⁶ MAMA IX, no: 113.

¹⁸²⁷ MAMA IX, no: 69.

¹⁸²⁸ MAMA IX, no: 50.

¹⁸²⁹ MAMA IX, no: 63.

¹⁸³⁰ MAMA IX, no: 68; MAMA V, no: 127, 178, 182, 184, 217, 220 ve KB1.

¹⁸³¹ MAMA IX, no: 66.

Virancık'ta ele geçirilen 170-1 yılına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; “170-1 yılında Apollonias, babası ve erkek kardeşleriyle beraber Appas için ve Zeus Bronton için (bu adağı sundu)”¹⁸³²

4. 4. 2. Mezar Yazıtları

Bu gruba giren adak yazıtları; aile için yapılanlar; akrabalar için yapılanlar, meslek belirtenler, kişisel mezar yazıtları ve beddua içeren mezar yazıtları olmak üzere beş gruba ayrılabilir. Bunlardan özellikle aile ve akrabalar için yapılan mezar yazıtları üzerindeki bilgilere göre, Aezani bölgesinde çok sıkı akrabalık bağları olduğu görülmektedir. Bu mezar anıtlarından bir tanesi, istisna bir durum yaratıp, olasılıkla Hellenistik döneme tarihlenmektedir. Yağdıgın'da ele geçirilen Hellenistik yada erken imparatorluk döneme tarihli mermer sütun üzerindeki yazıtta; “*Metrodoros oğlu merhum Menas*” diye belirtmektedir. Olasılıkla Aezani'deki en eski mezar taşlarından birisidir. Üzerindeki dekorasyonu Hellenistik döneme ait kimi anıtlarla büyük benzerlik göstermektedir.¹⁸³³ Ancak yine de kesin bir yargıda bulunmak zordur. Diğer bütün mezar yazıtları Roma İmparatorluk dönemine, II. ve III. yüzyıllara tarihlenmektedir ki bu durum, bu dönem içerisinde Aezani ve kırsalında önemli bir sosyoekonomik gelişim olduğunun başka bir göstergesidir.

4. 4. 2. 1. Kişisel Mezar Yazıtları

Çavdarhisar'da ele geçirilen I. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki yazıt; “63-4 yılında Menandros oğlu Menoitius oğlu merhum Metrodoros... elveda”¹⁸³⁴

Yenicearmutçuk'da ele geçirilen stel üzerindeki yazıt; “125 yılı Laos ayında (23 Haziran – 23 Temmuz) Menophilos oğlu Ammion için”¹⁸³⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; “*Thallos, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸³⁶

Aezani'de ele geçen yazıt; “*Dionysios, pek aziz Trofimos'un anısına kendi cebinden*”¹⁸³⁷

Sopu Köy'de ele geçirilen bomos yazıtında; “... *Claudiane Didos ve Markianos'un anısına (bunu dikti)*”¹⁸³⁸

¹⁸³² MAMA IX, no: 51.

¹⁸³³ MAMA IX, no: 82 ve s. 32.

¹⁸³⁴ MAMA IX, no: 84.

¹⁸³⁵ MAMA IX, no: 87.

¹⁸³⁶ MAMA IX, no: 100.

¹⁸³⁷ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 64, no:6. Yazıtta Aurelii adı gözükmeyişi için bu stel en azından 212 yılından öteye ya da en azından III. yy.'ın sonuna tarihlenmelidir.

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Aristeas oğlu Menophilus*”¹⁸³⁹

Yenicearmutçuk'ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Dionysos, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁴⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Terzi Apollonios, kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁴¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıt; “*Titus Klaudius Trophimus hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁴²

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Demetrios, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁴³

Yağdıgın'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıt; “*Asklas Epineikos için...*”¹⁸⁴⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yada Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Teimogenes, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁴⁵

Pazarcık'ta ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıt; “*Polykhares ve Mathias, hayatta iken kendileri için (bunu diktiler)*”¹⁸⁴⁶

Çerte'de ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Papias, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁴⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; “*... sağ iken Asklas ve kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁴⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Apollonios, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁴⁹

Ağarı'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*... yaşarken kendisi için bunu dikti*”¹⁸⁵⁰

Tavşanlı'da ele geçirilen Antoninler dönemine tarihli mermer lahit üzerindeki yazıt; “*Marcus Plotius Khareinus, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”¹⁸⁵¹

¹⁸³⁸ MAMA IX, no: 106 ve s. 39: Burada geçen eril formdaki “Didos” sözcüğünden ziyade, sözcüğün dişil formu olan “Dido”nun Galatya'da ve Doğu Frigya'da görülmesi ilginçtir.

¹⁸³⁹ MAMA IX, no: 122.

¹⁸⁴⁰ MAMA IX, no: 155.

¹⁸⁴¹ MAMA IX, no: 156.

¹⁸⁴² MAMA IX, no: 330.

¹⁸⁴³ MAMA IX, no: 339.

¹⁸⁴⁴ MAMA IX, no: 354.

¹⁸⁴⁵ MAMA IX, no: 365.

¹⁸⁴⁶ MAMA IX, no: 420.

¹⁸⁴⁷ MAMA IX, no: 473.

¹⁸⁴⁸ MAMA IX, no: 539.

¹⁸⁴⁹ MAMA IX, no: 476.

¹⁸⁵⁰ MAMA IX, no: 494.

¹⁸⁵¹ MAMA IX, no: 534.

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; “*Elveda ey yoldan geçen! Ey insanoğlu! Ölümün sana eşlik edeceğine kanma! Acımasız Orcus’a teslim edilen Peitheros burada yatıyor*”¹⁸⁵²

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yönetiminin ilk yıllarına tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Poteitos Ionia’nın anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁵³

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “... *Menogenes’in anısına*”¹⁸⁵⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Artemidoros, Asklepiades Nan...’ın anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁵⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*22 Ocak 132 yılında, Athenaios, Neikomakhos ve Philippos anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁵⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “...- *mation Teimo-...’nin anısına 23 Ağustos 130 yılında (bunu dikti)*”¹⁸⁵⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*134 yılı Ksandikos ayında Ollia, Marsyas’ın anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁵⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Metrodoros... anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁵⁹

Çerte’de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Attalos ve Appes sağ iken ...*”¹⁸⁶⁰

4. 4. 2. 2. Ailevi Mezar Yazıtları

Çavdarhisar'da ele geçirilen III. yy. tarihli, mermer parça üzerindeki yazıt; “*Priscilla, kocası Diogenes, çocukları ve kendisi için*”¹⁸⁶¹

Tepecik’te ele geçirilen III. yy. ortalarına tarihli mermer sütun üzerindeki yazıt; “*Parthenope, çocukları Khrysopias, Eurykles ve çok şeker eşi Khrysopias’ın anısına 255-6 yılında (bunu dikti)*”¹⁸⁶²

Susuzkaya’da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Demetreios, babası Antigones, annesi Aphia ve kardeşi Aristarkhos ve kendisi için yaşarken, kutsal değerlere hürmeten (bunu dikti)*”¹⁸⁶³

¹⁸⁵² MAMA IX, no: 547.

¹⁸⁵³ MAMA IX, no: 225.

¹⁸⁵⁴ MAMA IX, no: 231.

¹⁸⁵⁵ MAMA IX, no: 238.

¹⁸⁵⁶ MAMA IX, no: 254.

¹⁸⁵⁷ MAMA IX, no: 262.

¹⁸⁵⁸ MAMA IX, no: 264.

¹⁸⁵⁹ MAMA IX, no: 320.

¹⁸⁶⁰ MAMA IX, no: 500.

¹⁸⁶¹ MAMA IX, no: 92.

¹⁸⁶² MAMA IX, no: 109.

¹⁸⁶³ MAMA IX, no: 149.

Çavdarhisar'da ele geçirilen III. yy. başlarına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Hermanos oğlu Aurelios Epiphianos, eşiyle birlikte hayattayken kendileri için anı diye (diktiler)"*¹⁸⁶⁴

Efeler'de ele geçirilen III. yy. başlarına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Aurelia Kyrilla, çocukları Menophilos ve kardeşleri Domnes ve Amakhis anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁶⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"... yaşarken kendisi, karısı Domne, babası Menophilos ve kızı Domne'nin anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁶⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Aleksandros, kendi karısı Ammion, oğulları Thraseas ve Hypsaos ise kendi anneleri anısına (bunu diktiler)"*¹⁸⁶⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıtta; *"hayattayken eşinin ve kendisinin anısına..."*¹⁸⁶⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıtta; *"hayattayken kendisi ve (eşinin) anısına..."*¹⁸⁶⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"... kendi karısının anısına cebinden (bunu dikti)"*¹⁸⁷⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yada II. yüzyılda daha sonraki bir döneme tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Menandras'ın oğlu Publius Ailius Metrodoros pek tatlı karısı Tation'un anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁷¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; *"Teimas, karısı Tatiana'nın anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁷²

Çerte'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; *"Zenonas, karısı Aphion ve kendisinin anısına hayatta iken (bunu dikti)"*¹⁸⁷³

Gavur Sandıklar'da (Kökü Köy) ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; *"Loukios, pek şeker bir kadın olan karısı Hilaros'an anısına ve kendisi için hayatta iken (bunu dikti)"*¹⁸⁷⁴

Hacı Kebir'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; *"Satourios, karısı Anthia'nın anısına ve kendisi için yaşarken (bunu dikti)"*¹⁸⁷⁵

Sopu Köy'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; *"Menothemis yaşarken kendisi için ve sağ olan karısı için (bunu dikti)"*¹⁸⁷⁶

¹⁸⁶⁴ MAMA IX, no: 160.

¹⁸⁶⁵ MAMA IX, no: 161.

¹⁸⁶⁶ MAMA IX, no: 257.

¹⁸⁶⁷ MAMA IX, no: 267.

¹⁸⁶⁸ MAMA IX, no: 94.

¹⁸⁶⁹ MAMA IX, no: 95.

¹⁸⁷⁰ MAMA IX, no: 117.

¹⁸⁷¹ MAMA IX, no: 118.

¹⁸⁷² MAMA IX, no: 121.

¹⁸⁷³ MAMA IX, no: 130.

¹⁸⁷⁴ MAMA IX, no: 132.

¹⁸⁷⁵ MAMA IX, no: 136.

Sopu Köy’de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Dionysos, hayatta iken pek şeker karısı Lolias’nın ve kendisinin anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁷⁷

Karaköy’de ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*310 yılı Hyperberetaionos ayında Diogenes, pek şeker eşi ... anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁷⁸

Çerte’de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*...-anos pek şeker karısı Diogeniane ve oğlu Akylas’ın anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁷⁹

Kırgıl’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Damalas oğlu Demetrios, oğlu Paparion’un anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁸⁰

Yağdıgın’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Antiokhus, oğlu Gaius anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁸¹

Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Papias, 3 Ağustos 128 yılında oğlu Theoteimos’un anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁸²

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*...os oğlu Antipatros’un anısına ... yılında (bunu dikti)*”¹⁸⁸³

Kırgıl’da ele geçirilen III. yüzyıla tarihli kireçtaşı bomos üzerindeki yazıt; “*Doudous, eşi Persion’un anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁸⁴

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıt; “*131 yılının 23 Nisanında (ayın ilk gününde) Apollonios Anthos, karısı Ammia’nın anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁸⁵

Sopu Köy’de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*25 Aralık 134 yılında Dades, karısı Aphphion’un anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁸⁶

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Phoiniks, karısı Appe’nin anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁸⁷

Efeler’de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*...Bened... pek şeker ikonophor kocası ...’nın anısına (bunu dikti)*”¹⁸⁸⁸

Tepecik’te ele geçirilen III. yy. sonu IV. yy. başına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; “*341 yılında ben Aurelia Aleksandrea, kızım Kurie ile beraber güzel bir birliktelik*

¹⁸⁷⁶ MAMA IX, no: 144.

¹⁸⁷⁷ MAMA IX, no: 145.

¹⁸⁷⁸ MAMA IX, no: 174 ve s. 59.

¹⁸⁷⁹ MAMA IX, no: 129.

¹⁸⁸⁰ MAMA IX, no: 182.

¹⁸⁸¹ MAMA IX, no: 206.

¹⁸⁸² MAMA IX, no: 226.

¹⁸⁸³ MAMA IX, no: 228.

¹⁸⁸⁴ MAMA IX, no: 181.

¹⁸⁸⁵ MAMA IX, no: 251.

¹⁸⁸⁶ MAMA IX, no: 256.

¹⁸⁸⁷ MAMA IX, no: 269.

¹⁸⁸⁸ MAMA IX, no: 131.

*geçirdikten sonra pek sevgili eşim Aleksandros için (bunu) yaptırdım (ve) senin sevginle birlikte bu mezara gömdüm*¹⁸⁸⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"...eios, karısı Aphphion'un anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁹⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninler dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Papas, kendi karısı Mateis'in anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁹¹

Yağdıgın'da ele geçirilen II. yüzyılın sonlarına tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Artemidoros, karısı Apphia'nın anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁹²

Tepecik'te ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Aphphion, kocası Asklepiades'in anısına ve kendisi için hayatta iken (bunu dikti)"*¹⁸⁹³

Sopu Köy'de ele geçirilen prokonsül M. Vettius Bolanus'dan sonraki bir döneme (MS. 75-76 yılları) tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Rhodines, hayatta iken kocası Bolas'ın anısına ve kendisi için (bunu dikti)"*¹⁸⁹⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermerden üçlü bomos (veya stel) üzerindeki yazıt; *"Glykon oğlu Ammianos hayatta iken kendisi ve karısı Stratoneike'nin anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁹⁵

Aezani'de ele geçen bir sunak yazıtında; *"Aurelius Teimotheos, kendisi ve babası Aurelius Teimotheos'un anısına"*¹⁸⁹⁶

Hacı Mahmut'ta ele geçirilen mermer stel üzerindeki yazıt; *"Demetrios, babası Demetrios'un anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁹⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"...ios Pathos ve babası Pathos'un anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁹⁸

Sopu Köy'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Gaios, babası Diokles'in anısına (bunu dikti)"*¹⁸⁹⁹

Virancık'ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Menogenes, Menandros ve Apollonios, rahip babaları Menandros'un anısına (bunu diktiler)"*¹⁹⁰⁰

Kuruçay'da ele geçirilen III. yüzyılın ikinci yarısına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *"325 yılı ... ayında ... çocuklarıyla beraber babaları Asklepiades'in anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁰¹

¹⁸⁸⁹ MAMA IX, no: 176.

¹⁸⁹⁰ MAMA IX, no: 235.

¹⁸⁹¹ MAMA IX, no: 243.

¹⁸⁹² MAMA IX, no: 244.

¹⁸⁹³ MAMA IX, no: 150.

¹⁸⁹⁴ MAMA IX, no: 147.

¹⁸⁹⁵ MAMA IX, no: 189.

¹⁸⁹⁶ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 64, no:5.

¹⁸⁹⁷ MAMA IX, no: 104.

¹⁸⁹⁸ MAMA IX, no: 125.

¹⁸⁹⁹ MAMA IX, no: 146.

¹⁹⁰⁰ MAMA IX, no: 154.

¹⁹⁰¹ MAMA IX, no: 175.

İğde Köy’de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Menas ve Antipatros, babaları Menas’ın anısına (bunu diktiler)*”¹⁹⁰²

Kırgıl’da ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Agotaphoros, babası Stephanos’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁰³

Kırgıl’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Theophilos, Hermogas ve Appas, (babaları) Hermogas’ın anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁰⁴

İğde Köy’de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli kireçtaşı bomos üzerindeki yazıt; “*Diogenes ve Damas, babaları Diogenes’in anısına (bunu diktiler)*”¹⁹⁰⁵

Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Artemidorus ve Torquatus, babaları Sostratos’un anısına (bunu diktiler)*”¹⁹⁰⁶

Çavdarhisar’da ele geçirilen I. yada II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Aleksandros, babası Ap..’nin anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁰⁷

Çavdarhisar’da ele geçirilen erken Antonin dönemine tarihli mezar steli üzerindeki yazıt; “*Moshkianos, babası Menophilus için ...*”¹⁹⁰⁸

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyılın sonrasına mermer tarihli mezar steli üzerindeki yazıt; “*...des, babası Hylas’ın anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁰⁹

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yy. başlarına tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Dades Stephanos 5 Nisan 117 yılında babası Dades’in anısına (bunu dikti)*”¹⁹¹⁰

Yağdıgın’da ele geçirilen mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Zoilos, 161 yılında babası Antiokhos anısına (bunu dikti)*”¹⁹¹¹

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Menandros, 130-1 yılında babası Menandros’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹¹²

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Menogenes, babası Diaphanes’in anısına (bunu dikti)*”¹⁹¹³

Çavdarhisar’da ele geçirilen Antoninler dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*... yılında ...Gaios ve Damas, babaları Demetrios anısına (bunu diktiler)*”¹⁹¹⁴

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*... othemis, babası Areidaaios’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹¹⁵

¹⁹⁰² MAMA IX, no: 180.

¹⁹⁰³ MAMA IX, no: 183.

¹⁹⁰⁴ MAMA IX, no: 184.

¹⁹⁰⁵ MAMA IX, no: 186.

¹⁹⁰⁶ MAMA IX, no: 187.

¹⁹⁰⁷ MAMA IX, no: 197.

¹⁹⁰⁸ MAMA IX, no: 199.

¹⁹⁰⁹ MAMA IX, no: 203.

¹⁹¹⁰ MAMA IX, no: 224.

¹⁹¹¹ MAMA IX, no: 227.

¹⁹¹² MAMA IX, no: 232.

¹⁹¹³ MAMA IX, no: 239.

¹⁹¹⁴ MAMA IX, no: 245.

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *“Papas, erkek kardeşleriyle beraber babası Philippos’un anısına (bunu dikti)”*¹⁹¹⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *“Arruntius ve Apollas, anneleri Appe’nin anısına (bunu diktiler)”*¹⁹¹⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; *“Demetrios, annesi Stratonike’nin anısına (bunu dikti)”*¹⁹¹⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yada Antonin dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *“Çocukları, anneleri Klaudia Theropne hayattayken (bunu diktiler)”*¹⁹¹⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyılın ortalarına tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *“Domnos, annesi Pantainete’nin anısına (bunu dikti)”*¹⁹²⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *“131-2 yılında Cius’lu ...les annesi Rhodine’nin anısına (bunu dikti)”*¹⁹²¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *“Solon, annesi Aimle’nin anısına (bunu dikti)”*¹⁹²²

Ağarı'da ele geçirilen mermer stel üzerindeki yazıt; *“Pasion oğlu Praksimenes, genç kız kardeşi Apphe ve Ammion’un anısı için”*¹⁹²³

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; *“Aurelius Papas, annesi Anemmate ve pek tatlı kız kardeşi Licinnia’nın anısına (bunu dikti)”*¹⁹²⁴

Tepecik'te ele geçirilen III. yy. sonlarına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *“... kız kardeş! Al Kyrilla’nın anısına 12 Şubat 284 yılında (bunu dikti)”*¹⁹²⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *“Andreas, kız kardeşi Appe’nin anısına (bunu dikti)”*¹⁹²⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *“Akylas ve Doris, oğulları Perikles ve kız kardeşi Valeria ve süt kardeşi Trophimos’un anısına (bunu dikti)”*¹⁹²⁷

Karaköy'de ele geçirilen olasılıkla II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *“Iulios, pek şeker kardeşi Tog... Menophilus’un anısına (bunu dikti)”*¹⁹²⁸

¹⁹¹⁵ MAMA IX, no: 248.

¹⁹¹⁶ MAMA IX, no: 249.

¹⁹¹⁷ MAMA IX, no: 268.

¹⁹¹⁸ MAMA IX, no: 119.

¹⁹¹⁹ MAMA IX, no: 198.

¹⁹²⁰ MAMA IX, no: 202.

¹⁹²¹ MAMA IX, no: 233 ve s. 77. Her ne kadar Cius, Hellenistik dönemde Prusias ad Mare olarak bilinse de Claudius döneminde Cius adı altında orijinal sikke basmıştır.

¹⁹²² MAMA IX, no: 237.

¹⁹²³ MAMA IX, no: 90.

¹⁹²⁴ MAMA IX, no: 97.

¹⁹²⁵ MAMA IX, no: 162.

¹⁹²⁶ MAMA IX, no: 200.

¹⁹²⁷ MAMA IX, no: 190.

¹⁹²⁸ MAMA IX, no: 165.

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Asklapiades, süt kardeşi Philetos'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹²⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; *"Bolanos ve Claudiane güzel oğlu Bolanus'un anısı için"*¹⁹³⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Tukhe, çocuğu Symphorus'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹³¹

Hacı Mahmut'ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Tatianos, oğlu Aleksandros'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹³²

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"...-phoros oğlunun anısına (bunu dikti)"*¹⁹³³

Hacı Kebir'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Hermogas, pek şeker çocuğu Papparion'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹³⁴

Işıklar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Papias oğlu Nikandros, oğlu Nikandros'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹³⁵

Işıklar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Appes, oğlu Menophilos'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹³⁶

Tepecik'te ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Matron Kyrila pek şeker çocukları Synegdemos'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹³⁷

Virancık'ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Klaudia Ioulia, pek şeker çocuğu Beneficiarios görevindeki Ioulios Theodoros'un anısına"*¹⁹³⁸

Virancık'ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Euthykides, oğulları Euthykides ve Korinthos'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹³⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen, üzerinde kartal betimlemesi olan mermer bomos üzerindeki yazıtta; *"Elpidion ve Tation, çocukları Metrodoros'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁴⁰

Sopu Köy'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Herakles'in oğlu Trophimos Khrysothykhes, çocukları Herakles ve Euphrates'in anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁴¹

Karaca Kaş'ta (Karacalı) ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *"Çocukları Antiokhos'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁴²

¹⁹²⁹ MAMA IX, no: 252.

¹⁹³⁰ MAMA IX, no: 96.

¹⁹³¹ MAMA IX, no: 124.

¹⁹³² MAMA IX, no: 126.

¹⁹³³ MAMA IX, no: 127.

¹⁹³⁴ MAMA IX, no: 135.

¹⁹³⁵ MAMA IX, no: 139.

¹⁹³⁶ MAMA IX, no: 140.

¹⁹³⁷ MAMA IX, no: 151.

¹⁹³⁸ MAMA IX, no: 152.

¹⁹³⁹ MAMA IX, no: 153.

¹⁹⁴⁰ MAMA IX, no: 128.

¹⁹⁴¹ MAMA IX, no: 148.

Ayvalı'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli Kuzey Batı Frigya'da sıklıkla görülen bir tipte akroterli ve iki tarafında çelenk olan mermer bomos üzerindeki yazıt; "... yılında Gigantis, zamansız ölen çocukları Maksimas ve Eugenios'un anısına (bu anıtı) Demetrios oğlu rahip Philippos'un önderliğinde (dikti)"¹⁹⁴³

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "Antiokhos, oğlu Menothemis anısına 128 – 9 yılında (bunu dikti)"¹⁹⁴⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "26 Ocak 129 yılında Papias, oğlu Papylos'un anısına (bunu dikti)"¹⁹⁴⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "161 yılında erkek kardeşi, Pasion oğlu Pasion'un anısına (bunu dikti)"¹⁹⁴⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "4 Eylül 132 yılında Dades, oğlu Bolanos'un anısına (bunu dikti)"¹⁹⁴⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen olasılıkla II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "Aphion, oğlu Theogenes'in (anısına bunu dikti)"¹⁹⁴⁸

Tavşanlı'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; "... çocuğu Aleksandria Athenion'un anısına (bunu dikti)"¹⁹⁴⁹

Sopu Köyü'nde ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; "...-aneis... çocuğu için ve ..."¹⁹⁵⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos yazıtı; "Elveda okuyan! Ailius Markos ve Apollonarios babaları başhekim Agathopous'un ve sağ olan anneleri Ammia'nın anısına bunu diktiler"¹⁹⁵¹

Avşar'da ele geçirilen III. yy. başlarına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; "Aurelius Hermippos, babası ve annesinin anısına (bunu dikti)"¹⁹⁵²

Yukarı Akçaşehir'de ele geçirilen olasılıkla III. yy. başları yada sonrasına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; "Aurelios Panphilos, babası ve annesinin anısına (bunu dikti)"¹⁹⁵³

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıtın ilk kısmında (a); "Sostemes ve Rufus, babaları Tatas'ın anısına (bunu dikti)"; (b) "Sostemes ve Rufus, anneleri Khrysion'un anısına (bunu dikti)"¹⁹⁵⁴

¹⁹⁴² MAMA IX, no: 178.

¹⁹⁴³ MAMA IX, no: 179 ve s. 61.

¹⁹⁴⁴ MAMA IX, no: 246.

¹⁹⁴⁵ MAMA IX, no: 247.

¹⁹⁴⁶ MAMA IX, no: 250.

¹⁹⁴⁷ MAMA IX, no: 255.

¹⁹⁴⁸ MAMA IX, no: 260.

¹⁹⁴⁹ MAMA IX, no: 172.

¹⁹⁵⁰ MAMA IX, no: 156.

¹⁹⁵¹ MAMA IX, no: 115.

¹⁹⁵² MAMA IX, no: 159.

¹⁹⁵³ MAMA IX, no: 168.

¹⁹⁵⁴ MAMA IX, no: 258.

Aezani’de ele geçen iki sunak yazıtı; “*Euphrosune, kocası Pelops ve babası Pelops’un anısına*”¹⁹⁵⁵; diğer yazıt; “*Demetrias’ın kocası ve Trofimos’un babası (anısına)*”¹⁹⁵⁶

Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer stel üzerindeki yazıt; “*Titianos, annesi Tatiane ve kız kardeşi Annia’nın anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁵⁷

Gökağaç’ta ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer bomos yazıtı; “*ben Onesimos, kutsandığımı düşündüğüm şu anneyle inşa edilen bu mezarda bulunuyoruz. Çünkü on iki yaşımı doldurduktan sonra annemi gömdüm. Daha sonra otuz bir yaşında bir ölü olarak onun yanına geldim. Onesimos yaşarken kendisi için ve Apollon’a annesinin anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁵⁸

Işıklar’da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Akyllas ve Ammia, oğulları Trophimos’un anısına ve kendileri için yaşarken (bunu diktiler)*”¹⁹⁵⁹

Avşar’da ele geçirilen mermer bomos üzerinde; “*Trophimos ve Eutykhianos, babası Mithras ve besleme (treptos) Onesiphoros’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶⁰

Gökağaç’ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Eutykhos, besleme Thallos ve Karidemos ...’un anısına (bunu diktiler)*”¹⁹⁶¹

Çavdarhisar’da ele geçirilen olasılıkla II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Rhodos, besleme (süt kardeşi) Artemidoros’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶²

Işıklar’da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Apollonios, yaşarken kendisi ve beslemenin anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶³

Kuruçay’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer sütun üzerindeki yazıt; “*Evlathlık Agathon Apollonios’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶⁴

Gökağaç’ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Tyrannos, evlatlığı Tertylleinos’un ve Loukiane’nin anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶⁵

Kırıl’da ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Apollonas’ın kardeşi Trophimos ve oğlu Gaius, babası Apollonas ve süt kardeşi Trophimos’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶⁶

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Ateimetos, kardeşi Trophimos’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶⁷

¹⁹⁵⁵ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 61, no:1.

¹⁹⁵⁶ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 61, no:2.

¹⁹⁵⁷ **MAMA IX**, no: 101.

¹⁹⁵⁸ **MAMA IX**, no: 75.

¹⁹⁵⁹ **MAMA IX**, no: 141.

¹⁹⁶⁰ **MAMA IX**, no: 112.

¹⁹⁶¹ **MAMA IX**, no: 107.

¹⁹⁶² **MAMA IX**, no: 259.

¹⁹⁶³ **MAMA IX**, no: 142.

¹⁹⁶⁴ **MAMA IX**, no: 108.

¹⁹⁶⁵ **MAMA IX**, no: 133.

¹⁹⁶⁶ **MAMA IX**, no: 185.

¹⁹⁶⁷ **MAMA IX**, no: 230.

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yada Antonin dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Gaios, kardeşi Stephanos’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “... *erkek kardeşi Apollonides ile kocası Soterikos’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁶⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen olasılıkla Trajan dönemine tarihli mezar steli üzerindeki yazıt; “*Menealos, süt evladı Menealos’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁷⁰

Yenicearmutçuk'ta ele geçirilen Antoninler dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Flavia Tateis, süt annesi Hygea’nın anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁷¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıt; “*Asklepiades oğlu Asklepiades, 134 yılında Artemon’un oğlu Asklepiades Kharaks’ın süt babası Asklepiades için ve kendisi için yaşarken (bunu dikti) Elveda*”¹⁹⁷²

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Straton, hayattayken kendisi için ve annesi için (bunu dikti)*”¹⁹⁷³

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Prepalaos’un süt kardeşi Prepalaos, karısı Helene’nin anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁷⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Asklas, kendi karısı Kessis’in anısına, Loos (Temmuz) ayının 4. (veya 14.) günü 135 yılında (bunu dikti)*”¹⁹⁷⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Ionikos, karısı Salia’nın anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁷⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*133 yılının Ksandikos (21 Şubat – 23 Mart) ayında Popleios Istemenios, karısı Thalusa’nın anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁷⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Trophimas, karısı Aphphion’un anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁷⁸

Tavşanlı'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Andros, karısı Appe’nin anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁷⁹

Yağdıgın'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Apollonios, karısı Onesime’nin anısına (bunu dikti)*”¹⁹⁸⁰

¹⁹⁶⁸ MAMA IX, no: 209.

¹⁹⁶⁹ MAMA IX, no: 196.

¹⁹⁷⁰ MAMA IX, no: 223.

¹⁹⁷¹ MAMA IX, no: 241.

¹⁹⁷² MAMA IX, no: 270.

¹⁹⁷³ MAMA IX, no: 271.

¹⁹⁷⁴ MAMA IX, no: 272.

¹⁹⁷⁵ MAMA IX, no: 279.

¹⁹⁷⁶ MAMA IX, no: 290.

¹⁹⁷⁷ MAMA IX, no: 294.

¹⁹⁷⁸ MAMA IX, no: 322.

¹⁹⁷⁹ MAMA IX, no: 323.

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Quintus Sestullius Gargonianus, annesi Gargonia Tirolia'nın anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁸¹

Hacı Mahmut'ta ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli yazıt; *"Aeneas, çocukları, eşi ve babası Antiokhos ile birlikte annesi Stratonike'nin anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁸²

Çerte'de ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Apollas ve Moskos, annesi Tatia'nın anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁸³

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Epitynkhanos, 56-7 yılında annesi Eutykhis'in anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁸⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Papias, oğlu Zeuksis anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁸⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Magnos ve Babeis, oğlu Teimetheos'un anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁸⁶

Yağdıgın'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıt; *"Apphia, oğlu Throphanes'in anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁸⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"... kızı için ... Gaios Visedius Bassus, karısının anısına 242 yılının Krandikos (21 Şubat-23 Mart) ayında (bunu dikti)"*¹⁹⁸⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Plokamos, 140-1 yılında erkek kardeşi Trofimos anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁸⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Apollodoros, ... yaşında ölen erkek kardeşi Menodoros'un anısına 26 Ekim 131 yılında (bunu dikti)"*¹⁹⁹⁰

Ağarı'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Menogenes, erkek kardeşi Demetrios anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁹¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Monothemis oğlu Heras, karısı Beroneike'nin anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁹²

Nuhviran'da (Afyon) ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Menothemis oğlu genç Apollonios, kendi karısı Mania ve kız kardeşi Askas'ın anısına (bunu dikti)"*¹⁹⁹³

¹⁹⁸⁰ MAMA IX, no: 325.

¹⁹⁸¹ MAMA IX, no: 274.

¹⁹⁸² MAMA IX, no: 276.

¹⁹⁸³ MAMA IX, no: 304.

¹⁹⁸⁴ MAMA IX, no: 319.

¹⁹⁸⁵ MAMA IX, no: 281.

¹⁹⁸⁶ MAMA IX, no: 302.

¹⁹⁸⁷ MAMA IX, no: 311.

¹⁹⁸⁸ MAMA IX, no: 283.

¹⁹⁸⁹ MAMA IX, no: 285.

¹⁹⁹⁰ MAMA IX, no: 293.

¹⁹⁹¹ MAMA IX, no: 324.

¹⁹⁹² MAMA IX, no: 286.

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "...-los, babası Nannas'ın anısına (bunu dikti)"¹⁹⁹⁴

Yağdıgın'da ele geçirilen Hadrian yada Antonin dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Menophilos ve Kyrillos, babaları Apollas'ın anısına (bunu diktiler)*"¹⁹⁹⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Lucius Antonius Stratonicus, babası Rufus'un anısına (bunu dikti)*"¹⁹⁹⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Claudia Psamathe, çocukları Phil-... ve Neilos'un anısına (bunu dikti)*"¹⁹⁹⁷

Göynükören ve Susuzkaya arasındaki mevkii de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Sosas ve Aphias, kendi kız kardeşleri Amia'nın anısına (bunu diktiler)*"¹⁹⁹⁸

Hacı Mahmut'ta ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Dionysos, oğlu Dionysos anısına (bunu dikti)*"¹⁹⁹⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "... babası Papias ve annesi Ammias'ın anısına (bunu dikti)"²⁰⁰⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Menios, karısı Tation'un anısına (bunu dikti)*"²⁰⁰¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Posios, babası Posios'un anısına (bunu dikti)*"²⁰⁰²

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Diokles, karısı Ammia'nın anısına (bunu dikti)*"²⁰⁰³

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Apollonios, oğlu Timotheos ve erkek kardeşi Menandros'un anısına (bunu dikti)*"²⁰⁰⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "*Nanas, kocası Ant-... 'nın anısına ve kendisi için hayatta iken ve aklı başındayken (bunu dikti)*"²⁰⁰⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "... karısı Ammia ve kendisi için hayattayken (bunu dikti)"²⁰⁰⁶

¹⁹⁹³ MAMA IX, no: 313.

¹⁹⁹⁴ MAMA IX, no: 306.

¹⁹⁹⁵ MAMA IX, no: 317.

¹⁹⁹⁶ MAMA IX, no: 318.

¹⁹⁹⁷ MAMA IX, no: 312.

¹⁹⁹⁸ MAMA IX, no: 315.

¹⁹⁹⁹ MAMA IX, no: 327.

²⁰⁰⁰ MAMA IX, no: 329.

²⁰⁰¹ MAMA IX, no: 331.

²⁰⁰² MAMA IX, no: 333.

²⁰⁰³ MAMA IX, no: 335.

²⁰⁰⁴ MAMA IX, no: 337.

²⁰⁰⁵ MAMA IX, no: 338.

Ağarı'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Nanas, babası Pasion’un anısına (bunu dikti)*”²⁰⁰⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Menandros, Menophilos ve Diogenes, babaları Diogenes’in anısına (bunu diktiler)*”²⁰⁰⁸

Ağarı'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Diotrephes ve Dion..okron, ... kızı ...’nın anısına (bunu dikti)*”²⁰⁰⁹

Çerte'de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Tation, kocası Eros anısına ve kendisi için hayattayken (bunu dikti)*”²⁰¹⁰

Küçükeilet'te (Tunçbilek) ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Diomedes, karısı Orphne’nin anısına (bunu dikti)*”²⁰¹¹

Moymul'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Artemas, babası Asklepiades’in anısına (bunu dikti)*”²⁰¹²

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*... ve karısı Kerte’nin anısına (bunu dikti)*”²⁰¹³

Hacı Kebir'de ele geçirilen Antoninus Pius dönemine yada II. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Longinus, hayatta olan babası Eunomos ve annesi Katma’nın anısına (bunu dikti)*”²⁰¹⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Damas, oğlu Andromaklos’un anısına (bunu dikti)*”²⁰¹⁵

Ağarı'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Menandros, eşi anısına (bunu dikti)*”²⁰¹⁶

Virancık'ta ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Arkheratikos, karısı Appe’nin anısına (bunu dikti)*”²⁰¹⁷

Tavşanlı'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Asklas, karısı Valeria’nın anısına (bunu dikti)*”²⁰¹⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Ulpus Epiktetos hayatta iken, pek şeker karısı Lanpuse’nin anısına (bunu dikti)*”²⁰¹⁹

²⁰⁰⁶ MAMA IX, no: 341.

²⁰⁰⁷ MAMA IX, no: 343.

²⁰⁰⁸ MAMA IX, no: 344.

²⁰⁰⁹ MAMA IX, no: 345.

²⁰¹⁰ MAMA IX, no: 347.

²⁰¹¹ MAMA IX, no: 349.

²⁰¹² MAMA IX, no: 351.

²⁰¹³ MAMA IX, no: 352.

²⁰¹⁴ MAMA IX, no: 353.

²⁰¹⁵ MAMA IX, no: 355.

²⁰¹⁶ MAMA IX, no: 356.

²⁰¹⁷ MAMA IX, no: 358.

²⁰¹⁸ MAMA IX, no: 360.

Hacı Mahmut'ta ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Trophimas ve Symmakhos, pek şeker babaları ve anneleri Aphphion'un anısına (bunu diktiler)"*²⁰²⁰

Yenicearmutçuk'ta ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Dionysos, Asklepiades ve Papylos, babaları Papylos ve anneleri ...'nın anısına (bunu diktiler)"*²⁰²¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yada Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Hermas, karısı Neike'nin anısına (bunu dikti)"*²⁰²²

Dere Köy yakınlarındaki Seki Viren'de II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Diodoros oğlu Phaustus, çocuğu Andromenes'in anısına (bunu dikti)"*²⁰²³

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Bo..bos, babası Gaios'un anısına (bunu dikti)"*²⁰²⁴

Hacı Mahmut'ta ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Apollas ve Trophimas, babaları Epitynkhanos ve anneleri Tykhe'nin anısına (bunu diktiler)"*²⁰²⁵

Yenice'de (Ağalar) ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Menophilos hayatta iken, babası Menophilos ve annesi Aphphion anısına (bunu dikti)"*²⁰²⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"...aitarion, erkek kardeşi Asklepiades'in anısına (bunu dikti)"*²⁰²⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yada Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"... oğlu Evanthes'in anısına (bunu dikti)"*²⁰²⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"...khos, karısı Tateis'in anısına (bunu dikti)"*²⁰²⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"...ias, kocası Smaragdos'un anısına (bunu dikti)"*²⁰³⁰

Hacı Kebir'de ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"...os, ve Artemidoros, anneleri Apphia'nın anısına (bunu diktiler)"*²⁰³¹

²⁰¹⁹ MAMA IX, no: 361.

²⁰²⁰ MAMA IX, no: 362.

²⁰²¹ MAMA IX, no: 363.

²⁰²² MAMA IX, no: 366.

²⁰²³ MAMA IX, no: 369.

²⁰²⁴ MAMA IX, no: 372.

²⁰²⁵ MAMA IX, no: 373.

²⁰²⁶ MAMA IX, no: 376.

²⁰²⁷ MAMA IX, no: 378.

²⁰²⁸ MAMA IX, no: 379.

²⁰²⁹ MAMA IX, no: 380.

²⁰³⁰ MAMA IX, no: 380a.

²⁰³¹ MAMA IX, no: 381.

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“...os ve Menandros, babaları ...'ın anısına (bunu dikti)”²⁰³²

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Menogenes, karısı Ammion'un anısına ve kendisi için hayattayken (bunu dikti)”²⁰³³

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Zeuksis, pek şeker karısı Aphion'un anısına (bunu dikti)”²⁰³⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Tatakos, süt babası Graptos'un anısına (bunu dikti)”²⁰³⁵

İlicikviran'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Antipas, ve Menophilos, erkek kardeşleri Metrophanes'in anısına (bunu diktiler)”²⁰³⁶

Yalnızsaray'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Aphias, Iates, ve Kyrillai, anneleri Appe ve babaları Tatas hayatta iken, 260 yılında anılarına (bunu diktiler)”²⁰³⁷

Sopu Köy'de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Dades, erkek kardeşi Asklepiades'in anısına (bunu dikti)”²⁰³⁸

Yenicearmutçuk'ta ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Lesbios, hayatta iken karısı Thalluse ve kendisi için (bunu dikti)”²⁰³⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“...Zeus neokoros'u, hayatta iken kendisi için ve kızı Helene için (bunu dikti)”²⁰⁴⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Menogenes, hayatta iken karısı Ammion'un ve kendisinin anısına (bunu dikti)”²⁰⁴¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Onesimos hayatta iken, karısı Zotike, kızı Kheleidon ve kendisi anısına (bunu dikti)”²⁰⁴²

Yalnızsaray'da II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “Dionysos ve Uranias oğulları, Theophas anısına; Appes, Onesimos ve Graptos da erkek kardeşleri Theophas'ın anısına (bunu diktiler)”²⁰⁴³

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt;
“Philiskos hayatta iken, Amion Dama... ve ... Amion'un ve kendisi anısına (bunu dikti)”²⁰⁴⁴

²⁰³² MAMA IX, no: 383.

²⁰³³ MAMA IX, no: 396.

²⁰³⁴ MAMA IX, no: 406.

²⁰³⁵ MAMA IX, no: 407.

²⁰³⁶ MAMA IX, no: 409.

²⁰³⁷ MAMA IX, no: 411.

²⁰³⁸ MAMA IX, no: 413.

²⁰³⁹ MAMA IX, no: 414.

²⁰⁴⁰ MAMA IX, no: 416.

²⁰⁴¹ MAMA IX, no: 417.

²⁰⁴² MAMA IX, no: 421.

²⁰⁴³ MAMA IX, no: 422.

²⁰⁴⁴ MAMA IX, no: 423.

Ağarı'da ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Ateimetos, pek şeker çocuğu Sozomenos'un anısına (bunu dikti)"*²⁰⁴⁵

Hacı Mahmut'ta III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"...s ve karısı Anthasa, ve erkek kardeşi Appas, babası Appas'ın ve kayınpederinin anısına (bunu dikti)"*²⁰⁴⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yada Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Klaudianos, Phaeinos ve Eitharos'un anısına (bunu dikti)"*²⁰⁴⁷

Arslanapa'da ele geçirilen Hadrian yada Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Heurtas hayatta iken, kendisi ve eşi Tati'nin anısına ve oğulları Tyrannos ve Trophimos, anne-babaları anısına (bunu dikti)"*²⁰⁴⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Asklepiades ve Epiktetos, babaları Menekles'in ve anneleri Appe hayatta iken (onların anuların (bunu diktiler)"*²⁰⁴⁹

Yalnızsaray'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Menophas, Trophimos, Mathias ve Nanas, anneleri Tateis ve babaları Menas'ın anısına (bunu diktiler)"*²⁰⁵⁰

Tavşanlı'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Antikles, erkek kardeşi Artemidoros'un anısına (bunu dikti)"*²⁰⁵¹

Yenicearmutçuk'ta ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"...kendi (öz) babası Kladaios ve annesi Trophime'nin anısına (bunu dikti)"*²⁰⁵²

Çavdarhisar'da ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Annesi Amalyrion ve hayatta olan babasının anısına (bunu dikti)"*²⁰⁵³

Hacı Kebir'de ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Aurelius Ammianos, saygıdeğer eşi Kaliope ve hayatta iken kendisi için (bunu dikti)"*²⁰⁵⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Heras'ın süt babası ve neokoros Heras, kendi süt evlatlığı Psittakos'un anısına (bunu dikti)"*²⁰⁵⁵

Tavşanlı'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Tation, kocası Metrodoros, oğulları Metrodoros, Dionysos ve Hikesios da babalarının anısına (bunu diktiler)"*²⁰⁵⁶

²⁰⁴⁵ MAMA IX, no: 424.

²⁰⁴⁶ MAMA IX, no: 425.

²⁰⁴⁷ MAMA IX, no: 427.

²⁰⁴⁸ MAMA IX, no: 428.

²⁰⁴⁹ MAMA IX, no: 429.

²⁰⁵⁰ MAMA IX, no: 430.

²⁰⁵¹ MAMA IX, no: 433.

²⁰⁵² MAMA IX, no: 434.

²⁰⁵³ MAMA IX, no: 435.

²⁰⁵⁴ MAMA IX, no: 437.

²⁰⁵⁵ MAMA IX, no: 438.

²⁰⁵⁶ MAMA IX, no: 440.

Ağarı'da ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Isokhrysos, çocukları Isokhrysos ve Dia ve karısı Euodia'nın anısına (bunu dikti)"*²⁰⁵⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Attalos, hayatta olan karısı Appe ve ... anısına (bunu dikti)"*²⁰⁵⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Publius Licinius Rufus, üvey annesi Ulpia Ammion'un anısına (bunu dikti)"*²⁰⁵⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"... erkek kardeşi Asklepiades'in ve ... anısına (bunu dikti)"*²⁰⁶⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Thalamos, besleme Myrsine'nin anısına (bunu dikti)"*²⁰⁶¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"babası ... anısına (bunu dikti)"*²⁰⁶²

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian yada Antonine dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"...karısı Euporia'nın ve kendisi için hayatta iken (bunu dikti)"*²⁰⁶³

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Filipos, babası Metrodorus anısına (bunu dikti)"*²⁰⁶⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Euemros ve Hieraks, babaları Euktemon ve hayatta olan annelerinin anısına (bunu diktiler)"*²⁰⁶⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Apollas, Eubulis'in anısına (bunu dikti)"*²⁰⁶⁶

Yağdıgın'da ele geçirilen Antonine dönemine tarihli mermer mezar steli sol tarafında bulunan yazıt; *"Tukhikes, çocukları ile birlikte kocası Moskhion'un anısına (bunu dikti)"* diye yazarken sağ tarafta; *"Masikos, kız kardeşi Eide'nin anısına (bunu dikti)"*²⁰⁶⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Domna, süt evlatlığı Thallusa'nın anısına (bunu dikti)"*²⁰⁶⁸

Yağdıgın'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *"Eubulos hayatta iken pek tatlı ve hayat dolu çocukları Troilon ve Trofime anısına (bunu dikti)"*²⁰⁶⁹

²⁰⁵⁷ MAMA IX, no: 442.

²⁰⁵⁸ MAMA IX, no: 443.

²⁰⁵⁹ MAMA IX, no: 446.

²⁰⁶⁰ MAMA IX, no: 452.

²⁰⁶¹ MAMA IX, no: 455.

²⁰⁶² MAMA IX, no: 457.

²⁰⁶³ MAMA IX, no: 458.

²⁰⁶⁴ MAMA IX, no: 460.

²⁰⁶⁵ MAMA IX, no: 464.

²⁰⁶⁶ MAMA IX, no: 472.

²⁰⁶⁷ MAMA IX, no: 474.

²⁰⁶⁸ MAMA IX, no: 478.

Kütahya’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Panphilos ve Ammia, oğlu Panphilos ve gelini Tertia’nın anısına (bunu dikti)*”²⁰⁷⁰

İğde Köy’de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Demetrios, oğlu Apollonios’un anısına (bunu dikti)*”²⁰⁷¹

Hacı Mahmut’ta ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “... *ve babası Markos’un anısına (bunu dikti)*”²⁰⁷²

Tavşanlı’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Preimos ve Tateion, annesinin anısına (bunu dikti)*”²⁰⁷³

Hacı Mahmut’ta ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Aleksandros ve Tatianos, babaları Aleksandros’un anısına (bunu diktiler)*”²⁰⁷⁴

Hacı Kebir’de ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; ““*Aleksandros, babası Aleksandros ve annesi Tateis’in anısına yaşarken (bunu dikti)*”²⁰⁷⁵

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “... *ve annesi Amia’nın anısına (bunu dikti)*”²⁰⁷⁶

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*sağ olan annesi Rufille’nin anısına (bunu dikti)*”²⁰⁷⁷

Çavdarhisar’da ele geçirilen III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “... *babası Proteas ve erkek kardeşinin anısına (bunu dikti)*”²⁰⁷⁸

Çavdarhisar’da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “*Staphylos, karısı Stolis’in anısına (bunu dikti)*”²⁰⁷⁹

Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; “... *babası –oratos’in anısına (bunu dikti)*”²⁰⁸⁰

Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; “*kardeşleri ... Peison’un anısına (bunu dikti)*”²⁰⁸¹

Çavdarhisar’da ele geçirilen İmparatorluk dönemine tarihli mermer parça üzerindeki yazıt; “... *kendi kocası Menophilus Frigyanos’un anısına ve hayattayken kendisi için (bunu dikti)*”²⁰⁸²

²⁰⁶⁹ MAMA IX, no: 479.

²⁰⁷⁰ MAMA IX, no: 480.

²⁰⁷¹ MAMA IX, no: 482.

²⁰⁷² MAMA IX, no: 486.

²⁰⁷³ MAMA IX, no: 491.

²⁰⁷⁴ MAMA IX, no: 492.

²⁰⁷⁵ MAMA IX, no: 496.

²⁰⁷⁶ MAMA IX, no: 497.

²⁰⁷⁷ MAMA IX, no: 498.

²⁰⁷⁸ MAMA IX, no: 499.

²⁰⁷⁹ MAMA IX, no: 501.

²⁰⁸⁰ MAMA IX, no: 510.

²⁰⁸¹ MAMA IX, no: 538.

²⁰⁸² MAMA IX, no: 541.

Kırgıl'da ele geçirilen olasılıkla II. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki yazıt; *“Menas, Symrna'da ölen kardeşleri Moshkion ve Hipponeikos ile babası Hipponeikos anısına (bunu dikti)”*²⁰⁸³

Sopu Köy'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *“Tatianes, (kardeş çocuğu) yeğeni Severos'un anısına ve hayatta olan Poleitike ve kendisi için (bunu dikti)”*²⁰⁸⁴

Sopu Köy'de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; *“Marcus Aurelius Asklepiades Klaudianos, pek tatlı annesi Ailia Domne ve dayısı Aneiketos'un anısına (bunu dikti)”*²⁰⁸⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; *“..., kaynu Glykon'un anısına (bunu dikti)”*²⁰⁸⁶

4. 4. 2. 3. Mesleki Mezar Yazıtları

Gökağaç'ta ele geçen II. yada III. yüzyıla tarihli çift flüt betimlemeli mermer bomos üzerindeki yazıt; *“...bir soylu çocuğu idim. Adım flütlerin uyumunun adaşı Armonia. Yurdun yabancı toprağında bulunuyorum. Yirmi beş yıl yaşadıktan sonra burada iki kardeş Belos ve ...nis ve iyi bir besleme (threptos) olan Gais benim için bir mezar yaptılar”*²⁰⁸⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yy. yada sonrasına tarihli taştan anıt üzerinde; *“Adım Menogenes. Atlara binme sanatını iyi bilirdim. Veba bulutunun üstüne alınıp, öldüm”*²⁰⁸⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yy. başlarına tarihli stel üzerindeki yazıt; *“Eudoksos'un oğlu Apollas'ın anısına meslektaşları (bunu dikti)”*²⁰⁸⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıt; *“Kouaenos Anası'na aynı zanaatı icra etmek için (bu sunak adandı)”*²⁰⁹⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer stel üzerindeki yazıt; *“yaşam boyu Zeus'un tapınak bekçisi (neokoros) olan Asklepiades oğlu Teimotheos”*²⁰⁹¹

Çavdarhisar'da ele geçirilen bir bomos üzerindeki kabartmada ağır silahları ile birlikte bir gladyatör betimlenmiştir ki bu gladyatör için hazırlanmış bir mezardır. Yazıtında sadece “Επιταξ” sözcüğü vardır.²⁰⁹² İlicikviran'da ele geçen bir mermer bomos üzerinde de sadece gladyatör betimlemesi vardır.²⁰⁹³

Çavdarhisar'da ele geçirilen Trajan dönemine tarihli mermerden çiftli bomos üzerindeki yazıt (a); *“Pek şeker anne babaları Epiktetos ve Markia Parthenion'un anısına”* (b) *“ve erkek*

²⁰⁸³ MAMA IX, no: 546.

²⁰⁸⁴ MAMA IX, no: 143.

²⁰⁸⁵ MAMA IX, no: 158.

²⁰⁸⁶ MAMA IX, no: 387.

²⁰⁸⁷ MAMA IX, no: 73.

²⁰⁸⁸ MAMA IX, no: 79.

²⁰⁸⁹ MAMA IX, no: 85.

²⁰⁹⁰ MAMA IX, no: 66.

²⁰⁹¹ MAMA IX, no: 88.

²⁰⁹² MAMA IX, no: 120.

²⁰⁹³ MAMA IX, no: 121.

kardeşinin karısı Tatiane'nin anısına" (c) "kardeşleri kaval çalıcısı Marcus Ulpius Achilles ve Marcia Ulpia Iuliane'nin anısına (bunu diktiler)"²⁰⁹⁴

Virancık'ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; "Menogenes, Menandros ve Apollonios, rahip babaları Menandros'un anısına (bunu diktiler)"²⁰⁹⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; "Terzi Apollonios, kendisi için (bunu dikti)"²⁰⁹⁶

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "Stratonike, kahya Trophimos'un (anısına bunu dikti)"²⁰⁹⁷

Tepecik'te (Afyon 31 I d) ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "Hermokrates, öğretmen Agathopus'un anısına (bunu dikti)"²⁰⁹⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "Taş ustası Hermoganes, hayatta iken kendisi ve ... için (bunu dikti)"²⁰⁹⁹

Tavşanlı'da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıt; "Öğretmen Damoksenos, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)"²¹⁰⁰

4. 4. 2. 4. Beddua içeren Mezar Yazıtlar

Hacı Mahmut'ta ele geçirilen mermer Bizans sütunu üzerindeki yazıt; "Şayet biri bu anıta kötü bir şekilde davranacak olursa, kendi yakınlarından mahrum kalsın"²¹⁰¹

Abaş'ta ele geçirilen mermer bomos üzerinde; "Her kim ki mezara el uzatırsa felaketlere uğrasın. IE oğlu Iulios'un anısına"²¹⁰²

Çömlekçi Köyü'nde ele geçirilmiş olan 304/5 yıllarına tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan mermer mezar anıtı üzerindeki yazıt; "389 yılında, Markos oğlu Aurelios Markeianos ve (eşi) Domna, zamanından önce on dokuz yaşında ölen tatlı çocukları Leontios için, ve hayatta iken kendileri için (bu mezarı hazırladı); ve onların çocukları Ammiantos ve Diomedes ve Eumelos, hayatta olan anne-babaları ve merhum pek tatlı erkek kardeşleri anısına. (bunu diktiler) Eğer birisi kıskançlıkla dolu elini (bu mezara karşı) kullanırsa, o kişi çocuklarını yetim bıraksın, ev halkını kaybetsin ve hayatı boşa gitsin!"²¹⁰³

Yukarıdaki grupların dışında istisna olarak belirtebilecek mezar yazıtları da vardır. Örneğin Demetrius Helicas adlı birinin karısı ve kayınvalidesi için yaptırtmış olduğu onur yazıtıdır. Aezani ve çevresinde böyle başka bir eser bulunmamıştır. Yazıt Çavdarhisar'da ele geçirilmiş ve I. yada II. yüzyıla tarihli mermer steldir. Üzerindeki

²⁰⁹⁴ MAMA IX, no: 188.

²⁰⁹⁵ MAMA IX, no: 154.

²⁰⁹⁶ MAMA IX, no: 156.

²⁰⁹⁷ MAMA IX, no: 310.

²⁰⁹⁸ MAMA IX, no: 445.

²⁰⁹⁹ MAMA IX, no: 451.

²¹⁰⁰ MAMA IX, no: 477.

²¹⁰¹ MAMA IX, no: 103.

²¹⁰² MAMA IX, no: 112.

²¹⁰³ W. Tabberne, a.g.e. (1997), no: 53.

yazıtta; “*Asklepiades’in oğlu Demetrius Helicas, Menogenes’in karısı Apphe’yi ve Demetrius’un kayınvalidesi Apphe’yi onurlandırdı*”²¹⁰⁴ şeklinde bir açıklama vardır. Buradaki yazıtta geçen kişiler olasılıkla bölgenin önemli kişileri arasında olmalıdır. Ancak tam olarak kesin bir bilgi yoktur.

Bunun dışında bir diğer istisna gösterilebilecek mezar yazıtı, Gökağaç’ta ele geçirilmiştir. Mezara zarar verilmesi durumunda, zarar veren kişinin para cezası ödemesini belirtmektedir. Mermer bomos üzerindeki yazıt; “... *anısına ... kim sunağa ... devlet hazinesine yalnızca 1000 dinar ödeyecek. Sunağın sahibi Apollonios. Elveda yoldan geçen*”²¹⁰⁵ şeklindedir. Bir çeşit “resmi” mezar niteliği taşımaktadır.

Çavdarhisar’da ele geçirilen olasılıkla II. yüzyılın ikinci yarısına tarihli mermer stel yazıtında; “*ben Horimos’un oğlu genç Eutykhos, mezarın altında yatıyorum. Beni aceleci tanrı mezar odasına alıp götürmeden önce Moira benim zamansız kaderimi ördü ve yemin etti. Beni karanlık içine gömen aceleci tanrı öldür! Bu nedenle fratrai üyeleri, dinsel anlayışa hürmeten daha şimdiden mezarın içine ikona ve resim sundular*” Bu uzun stel Aezani’de çok bilinen bir örnek değildir. Bu haliyle daha çok Dorylaeum ve çevresindeki stelleri anımsatmaktadır. Olasılıkla da Çavdarhisar’a, eskiçağdaki mezar taşlarını yaygın bir şekilde kullanan Grek ve Ermeni nüfusun yoğun olduğu bu bölgeden, doğrudan yada Kütahya yolu üzerinden getirilmiştir. Bir Çavdarhisar yerlisi bu anıtı, mezarında kullanmak üzere satın almış olabilir.²¹⁰⁶

Yukarıdakilerin yanı sıra, birer mezar yazıtı olduğu bilinen ancak süreçte oldukça tahrip olmuş ve bu nedenle yazıtlarının ya çok az bir kısmı yada birkaç harfi belirlenebilen mezar yazıtları,²¹⁰⁷ II. ve III. yüzyıla tarihli mezar stelleri²¹⁰⁸, lahitler²¹⁰⁹,

²¹⁰⁴ MAMA IX, no: 83.

²¹⁰⁵ MAMA IX, no: 134.

²¹⁰⁶ MAMA IX, no: 89 ve s. 34.

²¹⁰⁷ MAMA IX, no: 76 (Sopu Köy / Çavdarhisar); 77, 85, (Hacı Kebir); 78, 91, 93, 98, 99, 114, 120, 123, (Çavdarhisar); 80, 110, (Tavşanlı); 81 (Gölcük); 105 (Yağdıgım); 110a (Çerte); 120a (İlicikviran); 137 (Hacı Mahmut); 138 (Işıklar); 166 (Sülle Köy); 169 (Uyucak); 170 (Derecik Köy); 173 (Kuruçay); 186a (İğde Köy)

²¹⁰⁸ MAMA IX, no: 191, 194, 195, 196, 201, 204, 207, 208, 212, 221, 222, 229, 229a, 234, 236, 242, 253, 261, 263, 265, 266, 273, 275, 277, 280, 282, 284, 287, 288, 289, 291, 296, 298, 299, 300, 301, 326, 328, 332, 334, 346, 348, 357, 364, 377, 382, 384, 385, 386, 393, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 418, 432, 441, 445a, 447, 447a, 448, 449, 450, 453, 454, 456, 459, 462, 463, 475, 485, 487, 490, 495, 501, 502, 503, 506, 507, 508, 509, 511, 512, 513, 515, 516, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 524a, 525, 527, 529, 530, 531, 532 (Çavdarhisar); 192, 444 (Halifeler); 193, 316, 321, 419 (Yağdıgım); 205, 210, 489, 528 (Hacı Kebir); 211, 461 (Ağarı); 213, 368, 410, 448, 465 (Tepecik (Afyon)); 214 (Bey Köy); 216, 526 (Virancık); 217 (Ali Bey Köy); 218, 292 (Avşar); 219, 297, 504, 517, 518 (İlicikviran); 220, 278, 307, 340, 439, 493 (Tavşanlı); 295, 308, 371, 415 (Hacı Mahmut); 303, 375 (Moymul); 309, 436 (Susuzkaya); 314, 350 (Efeler); 336 (Pazarcık); 342, 367, 370, 390, 392 (Sopu Köy); 389 (Yeğınler); 391 (Terziler); 395 (Çerte); 402, 403, 405, 466, 467, 483, 484 (Kırgıl); 408, 412, 431 (Ağarı); 469 (İğde Köy); 470 (Çardaklı); 488 (Göynükören)

²¹⁰⁹ 535, 536 (Bizans d.) (Çavdarhisar)

parçalar²¹¹⁰ mimari parçalar²¹¹¹, Monoteist veya Bizans dönemine ait eserler²¹¹² ve sınıflandırılmayan çeşitli eserler²¹¹³ de yer almaktadır.

4. 5. Dinsel Örgütlenme

Daha ilk kuruluş anından itibaren kutsal bir bölge çevresinde, rahip krallar tarafından örgütlendiği düşünülen Aezani kenti, diğer Epiktetos merkezlerine göre, dinsel örgütlenme konusunda daha ayrıntılı bilgi sağlamaktadır. Roma İmparatorluk döneminde Panhellen Birliği'ne girmiş olan Aezani, bu yapısı ile antik dönemde Anadolu'daki diğer merkezlere göre oldukça özgün bir yapı çizmektedir. Ramsay, Aezani kentinin sosyopolitik örgütlenişi ile Hierapolis kentininkinin benzer olduğunu belirtirken Aezani'de tapınak kentin topraklarının bir kısmının rahiplere bırakıldığını ve bu toprakların büyük bir çoğunluğunun Roma döneminde mülk arazilerine döndürülmüşse de zaman içerisinde imparatorlar tarafından sahiplenildiklerini yazmaktadır.²¹¹⁴ Burada konu ile ilgili olarak bütün gelişmelerde rahiplerin ön planda olduğu göz önünde tutulmalıdır. Her ne kadar erken dönemler hakkında pek fazla bilgi olmasa da, İmparatorluk dönemi için eldeki veriler, rahipliğin ciddi getirisi olan ve saygın bir meslek olduğunu ve dinsel örgütlenmede – aynı zamanda politik örgütlenmede başı çektiği anlaşılmaktadır. Rahipler, aşağıda da görüleceği üzere, sadece dinsel görevlerde değil, kentle ilgili işlerde de bulunmuşlardır.

Toplumsal en üstünde yer alan rahip grubunun yakınları da Aezani adına önemli görevlerde bulunmuşlardır. Çavdarhisar'da ele geçirilen I. yüzyılın ilk yarısına tarihli mermer parça üzerindeki yazıt; “*Meclis, tanrıların rahibi Menandros'un oğlu*

²¹¹⁰ 537, 540, 542, 543 (Çavdarhisar)

²¹¹¹ 548, 549, 549a (Çavdarhisar); 550, (Sopu Köy – Hacı Kebir); 550a (Çardaklı)

²¹¹² 551, (Hristiyanlık-Hacı Mahmut); 552, (Hristiyanlık-Tavşanlı ve Karaköy Ören); 553, 561, 561a, 561b (Bizans-Tavşanlı); 558 (Bizans-Çavdarhisar); 559 (Bizans-Hacı Mahmut);

²¹¹³ 563, 564, 566, 567, 569, 574, 575, 577, 579, 580, 581, 584, 586, 588, 589 (Çavdarhisar); 570 (Yalnız Mezarlık – Afyon); 571 (Virancık); 572 (Halifeler); 576 (Sopu Köy); 578 (Tepecik – Afyon); 582, 583 (Ağarı); 585 (Yağdıgın);

²¹¹⁴ W. M. Ramsay, **a.g.e** (1975), I, s. 104. Ramsay Hierapolis ile ilgili olarak şöyle yazar; “Hierapolis’de kimi durumlarda halk arasındaki anlaşmazlıklarla rahipler ilgilenirdi ve bu nedenle rahipler topluluk içerisinde kimi haklar ve ayrıcalıklar elde etmişlerdi. Grek krallar için, rahiplerin desteğini almanın ve yakınlıklarını kazanmanın en kolay yolu buydu. Bütün bunlar eğitimsiz yerel nüfus pahasına yapılmaktaydı. Fakat, hemen hemen her durumda rahipliğin krallarla, tiranlarla işbirliği içerisinde olduğu ve halkı eğitip özgürleştirmek gibi konular da dahil olmak üzere, Grek kentinin içerisindeki herhangi bir muhalefete karşı ortak tavır aldıkları bilinmektedir. Bu tutumun kimi işaretleri bölgedeki kent topraklarının yönetimi – işletilmesi konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Tapınak kentin kiralrı, belediyenin çıkarlarını temsil eden *hierotamias*’a ödenirdi. Hierapolis’deki bu uygulamanın çok benzeri, Aezani’de karşımıza çıkmaktadır.” Ancak Ramsay burada şu noktanın da altını çizmektedir ki tarihsel süreçte karşımıza çıkan bu uygulamalar asla genelleştirilmemelidir. Zira, bu sözü geçen uygulamalar tamamen yöresel örneklerdir.

Metrodoros Menophilos'un arkonluğu sırasında ve iyi tutumu..."²¹¹⁵ şeklindedir. Buradaki tanrılardan kasıt, özellikle meclis binasında tapınılan Zeus, Athena ve Hestia olmalıydı.²¹¹⁶ Yazıttan anlaşılan rahibin oğlunun arkonluk yaparak, politik bir görevde de bulunmasıdır.

Yazıtların da gösterdiği gibi şüphesiz ki Aezani'nin en ünlü din adamı, bir yandan Aezani'nin Atina'da yer alan Panhellen Birliği'ndeki temsilcilik görevini yapan, bir yandan da Marcus Aurelius ve Commodus yönetimleri altında Efes ve Afrodisias kentlerinde Asia eyaletinin baş rahibi olarak görevde bulunmaya devam eden Eurycles idi. Aezani'de, stadyum kazıları sırasında ele geçen yazıtlardan birinde bu durum; "*Asya eyaletinin baş rahibi Eurykles, Pergamon'daki tapınak için...*"²¹¹⁷ şeklinde açıkça ortaya konmaktadır. Baş rahip Eurycles ile birlikte kentin çıkardığı bir diğer baş rahip ondan biraz daha yaşlı çağdaşı ve birkaç yazıt ile onurlandırılmış kişi Ti. Claudius Pardalas idi. Görev yeri Pergamum'da olan Pardalas, Hadrian ve C. Iulius Severus tarafından senatoya kabul edilmişti. Pardalas ile ilgili onur yazıtlarının hepsi de Çavdarhisar'da ele geçirilmiş ve II. yy. ortalarına tarihlidir;

*"Meclis ve halk Asya eyaletinin baş rahibi Titus Claudius Pardalas'ı (onurlandırdı)"*²¹¹⁸

*"Meclis ve halk, Pergamon'daki Asya eyaletinin ve tapınaklarının baş rahibi stephanophorusluk yapmış, üç kez beş yılda bir düzenlenen büyük yarışmalar tertip edip başkanlığını üstlenmiş ve Zeus'un rahipliğini yapmış olan Titus Klaudius Pardalas'ı onurlandırdı"*²¹¹⁹

*"Kent, Titus Claudius Pardalas'ı onurlandırdı"*²¹²⁰

Bütün bu onur yazıtlar baş rahip Pardalas'ın statüsünü göstermektedir. Bu iki baş rahip gibi Asia eyaletinden gelen bütün yüksek rütbedeki din adamları Aezani kentinden çıksa da, her zaman bunun için birinci kural Roma vatandaşı olmaktır.²¹²¹

Yazıtlar kentteki tapınak baş rahiplerinin de isimlerini vermektedir. Buna göre Hadrian döneminde rahiplik yapmış olan tapınak baş görevlisi Lucius Cladius

²¹¹⁵ MAMA IX, no: 38.

²¹¹⁶ MAMA IX, s. 17.

²¹¹⁷ A. Hoffmann, **a.g.m** (1988), s. 307.

²¹¹⁸ MAMA IX, no: 18.

²¹¹⁹ MAMA IX, no: 19.

²¹²⁰ MAMA IX, no: 20, 21.

²¹²¹ MAMA IX, ss.xxiv - xxvii, n.44; MAMA IX, no: 18, 19, 20, 21.

Severinus; bir diğeri Aurelius Philippus; Commodus dönemi tapınak görevlisi Asklepiades Papias Menandros²¹²² yazıtlardan saptanabilmektedir.

Bunların dışında tapınakta çalışan diğer rahiplerin adları da ortaya çıkarılabilmektedir. Bunlardan biri, Söpu Köy’de ele geçirilen 161 yılı sonrasına tarihli mermer bomos yazıtında görülmektedir. Yazıt şöyledir; “*Yaşam boyu Dionysos rahibi ve Zeus’un tapınak bekçisi olan Euthykes oğlu Aurelios ...rios’u (onurlandırdı)*”²¹²³. Bir diğeri, Çavdarhisar’da ele geçirilmiş I. veya II. yüzyıla tarihli sütunun yazıtında; “*Meclis ve halk, Zeus’un on kez rahipliğini yapmış ve diğer bütün işlerde de yurt için kendisine başvurulmuş Neikostratos oğlu Menophilus’u onurlandırdı*”²¹²⁴ ifadesinde görülen rahiptir. Bir diğer rahibin adı, Virancık’ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta görülmektedir; Yazıt; “*Menogenes, Menandros ve Apollonios, rahip babaları Menandros’un anısına (bunu diktiler)*”²¹²⁵ şeklindedir.

Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla rahiplerin görevleri arasında dinsel törenler gerçekleştirmek yanında cenaze törenlerine katılmak da vardır. Örneğin, I. veya II. yüzyıla tarihli Çavdarhisar’da bulunmuş mermer bir parça üzerindeki yazıtta geçen; “... *kendi cebinden Zeus Patrios’a bütün çevresiyle birlikte ateş sunusunu adayan...*” yazmaktadır. Buradaki “ateş sunusu”ndan kasıt, ateşte bir şeylerin yakılarak bir dinsel törenin yerine getirildiği şeklindedir. Olasılıkla küçük bir sunak anlatılmaktadır ve bunun içinde çeşitli materyaller yakılmaktadır. Benzerleri Atina, Delos, Pergamon ve Ostia’da da görülmektedir. Sardis’te ele geçen MÖ. IV. yüzyıla tarihli bir yazıt Zeus kültünün hizmetlilerine emretmektedir. Buna göre, kült töreninde yakılmak için kullanılan malzemeyi ya da buhur taşımak için kullanılan ayrıntılı işlenmiş ve olasılıkla pahalı amfora kaplar işaret edilmektedir.²¹²⁶

Rahipler, dinsel törenleri yönetme işleri yanında cenaze törenlerinde de bulunuyorlardı. Nitekim, Ayvalı’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıtta; “... *yılında Gigantis, zamansız ölen çocukları Maksimas ve Eugenios’un anısına (bu anıtı) Demetrios oğlu rahip Philippos’un önderliğinde (dikti)*”²¹²⁷ derken kastedilen olasılıkla rahibin cenaze töreninde bulunması ve töreni yönetmesi gibi gözükmektedir.

²¹²² MAMA IX, no: 10, 17, 22.

²¹²³ MAMA IX, no: 34.

²¹²⁴ MAMA IX, no: 35.

²¹²⁵ MAMA IX, no: 154.

²¹²⁶ MAMA IX, s. 17.

²¹²⁷ MAMA IX, no: 179 ve s. 61.

Rahipler, sadece dinsel görevlerle değil, kentle ilgili, örneğin imar etkinlikleri gibi, işlerle de uğraşmaktaydılar. Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer parça üzerindeki 139 – 161 tarihli yazıttan, tapınak baş görevlisi Lucius Claudius Severinus’un kente su sağlanmasında ön ayak olduğu belirtilmektedir. Üstelik burada mali işleri de aynı rahibin yürüttüğü dolaylı olarak anlatılmaktadır. Başka bir deyişle rahip hem mimar, hem bir muhasebeci gibi hareket etmiştir.²¹²⁸ Yine Çavdarhisar’da ele geçirilen başka bir yazıt Aurelius Philippus adlı rahibin imar işleri ile uğraştığını göstermektedir. İmar etkinlikleri finans gerektirdiğinden ve kentlerin bu noktadaki harcamalarını denetlemek üzere Roma’nın bölgeye yolladığı bir *procurator* da aynı yazıt üzerinde belirtilmektedir ki olasılıkla yerleşimin harcamaları bu memur tarafından denetlenmiştir.²¹²⁹ Her anlamda danışılan bir kişi olarak rahiplerin varlığı aslında yazıtların üzerinde belirtilmiştir. Çavdarhisar’da ele geçirilmiş I. veya II. yüzyıla tarihli sütunun yazıtında; “*Meclis ve halk, Zeus’un on kez rahipliğini yapmış ve diğer bütün işlerde de yurt için kendisine başvuru olan Neikostratos oğlu Menophilus’u onurlandırdı*”²¹³⁰ derken rahiplerin geniş görev anlayışları belirtilmektedir.

Rahiplerin kentle ilgili görevlerini gösteren bir diğer yazıt Söğüt Köyü’de ele geçirilmiştir. I. veya II. yüzyıla tarihli onur yazıtında; “*Uğurlu olsun! Meclis ve halk ömür boyu Zeus’un tapınak bekçiliği ve seçkin bir şekilde agoranomos görevini yürüten Menogenes oğlu Philopappos’u onurlandırdı*”²¹³¹ denmektedir. Buna göre rahip, kentlerde pazar ücretlerini denetleyen kişi (*agoranomos*) olarak da başka bir statü ile toplumun içinde yer almıştır.

Rahiplerin nasıl seçildiği ve ne kadar iş başında kaldıkları tam olarak belli olmasa da yine yazıtlar sayesinde kısmen bilgi sağlanabilmektedir. Çavdarhisar’da ele geçirilen büyük olasılıkla II. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki yazıt oldukça kötü durumda olmasına rağmen yapılan incelemede metnin, Asya eyaleti için baş rahip seçim işlemleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir.²¹³² Seçilen rahibin ne kadar işbaşında kaldığı yönünde tam olarak kesin bir bilgi olmasa da, Çavdarhisar’da ele geçirilen yazıtlarda

²¹²⁸ Yazıt şöyledir: “*Aezani halkının Zeus’u, yüce imparator Caesar Titus Ailius Hadrianus Antoninus Eusebes ile Aurelius Caesar ve yüce kralın tüm ev halkı için Aizanoi kenti suyu kente getirip bir su kemeri inşa etti. Kamu köprülerinden ve bağış paralarından su getirilmesine ortak katkı sağlanılmasında tapınak baş görevlisi Lucius Cladius Severinus (ön ayak olmuştur)*”. **MAMA IX**, no: 10.

²¹²⁹ Yazıt şöyledir: “*Uğurlu olsun! Aizanoi halkının son derece görkemli kenti; kentin hayırseveri ve Augustusların son derece kudretli Procuratoru Aurelius Theon’u onurlandırdı. Üç kez birinci komutan oğlu ve torunu baş rahibi olan Aurelius Philippus yeniden imar işiyle ilgilenirken...*” **MAMA IX**, no: 17.

²¹³⁰ **MAMA IX**, no: 35.

²¹³¹ **MAMA IX**, no: 33.

²¹³² **MAMA IX**, no: 23.

geçen; *yaşamı boyunca baş rahip ...*”²¹³³ gibi ifadelerden, rahiplerin ölene kadar bu işi sürdürdükleri söylenebilir.

Bölgede ele geçen ilginç yazıtlardan biri Ağrı’da bulunan Commodus dönemine tarihli mermer sütun üzerindeki yazıttır; “*Symrnalıların görkemli şehrinin tapınaklarının baş rahibi, seçkin stephanepharos ve yarışma düzenleyicisi (hakemi) vatanın hayırseveri ...’i Phyle başkanı (phylarch) Asklepiades Papias Menandros müfettiş iken (onurlandırıldı)*”²¹³⁴ diye yazmaktadır. Buradaki A. Papias Menandros, Asya eyaletine bağlı başka bir kentin, ki burada açıkça belirtildiği gibi Smyrna’daki tapınakların baş rahibidir. Olasılıkla yazıt Aezani kabilelerinden biri tarafından baş rahip adına dikilmiştir.²¹³⁵

4. 6. Monoteist Döneme Geçiş Süreci

Aezani, pagan yapıdan monoteist döneme geçişte, Anadolu’daki en önemli merkezlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bölgede Constantine dönemi öncesine ait monoteist eğilimi gösteren eserlere rastlanmıştır. Konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda, bu eserlerin Yahudi veya Hristiyan eserleri olduğu yönünde bir gruplandırma yapılmıştır. Ancak en azından IV. yüzyıl ortalarına kadar bu tür ayrımların yapılmasının pek doğru olmadığı görülmektedir. Zira topluluklar birbirleri ile iç içe yaşarken, yoğun etkilenme ve politik baskılar sonucunda ortaya çıkan eserlerin ayrılmasında hangi kriterlerin rol oynadığı tam olarak belli değildir. Kimin ne şekilde ve nasıl Yahudiliği yada Hristiyanlığı uyguladığı epigrafik ve arkeolojik malzeme açısından açıkça belirlenememektedir. Eserlerin üzerlerindeki şamdan yada haç işaretlerine bakıp, toplulukları dinsel olarak pagan yapıdan kesinkes ayırmak oldukça zordur.²¹³⁶

²¹³³ MAMA IX, no: 44.

²¹³⁴ MAMA IX, no: 22.

²¹³⁵ MAMA IX, s. 11.

²¹³⁶ “Bütün Hristiyanlık metinleri aynı zamanda birbirine komşu Aezani ve Tiberiopolis merkezlerindeki durum ile bir çelişkiyi de gözler önüne sermektedir. Tiberiopolis bölgesini kapsayan Emet Çay vadisi, içerisinde bir çok pagan adak anıtını da içeren, hissedilir miktarda yazıt sağlamıştır. Bunların çoğu Cadi, Synaus ve Ancyra merkezlerinden kaydedilmiştir. Bunlar arasında Constantine dönemi öncesine tarihli tek bir belirgin örnek yoktur. Aezani’nin durumu daha bir göze çarpıcı örnektir. Bine yakın metin her hangi bir erken dönem Hristiyanlık mezar taşı içermemektedir. Çok az örnek de IV. yy. tarihlidir. Her ne kadar, belki erken dönem hamamın temelleri üzerinde dikilmiş piskoposluk kilisesini barındıran kilise yapıları Aezani’deki kazılarda ortaya çıkarıldıysa da, Hristiyan yazıtlarının seyrekliği, Hristiyanlığa meşruiyet verildikten sonra bile hayret vericidir ve hiç şüphesiz kente hakim olan büyük Zeus tapınağından yönlendirilen paganizmin canlılığına tanıklık etmektedirler. Tiberiopolis kenti de Aezani ile her bakımdan yakın ilişki içerisinde. Tiberiopolis kentinin dinsel yapısı, güçlü komşusununki ile uyum içerisinde. MAMA X, ss. xxxix-xl ve n.20, 21; ve a.g.e. no: 488, 504, 527, Tiberiopolis için no: P1, P5, P12, P18, P21, P34, P35, P36, P47. Aezani’de ele geçen ve belki erken Hristiyanlık dönemi için

Örneğin, Söpu Köy’de ele geçirilmiş ve İmparatorluk dönemine tarihli mermer stelin ön yüzünde bir yedi kollu şamdan (*menorah*) görölmektedir. Bu stel, dekorasyon ve işçilik açısından buna benzeyen ve şu an Kütahya Müzesi’nde bulunan diğeri iki stel ile karşılaştırılabilir. Bütün bu eserler, aynı topluluğun arasından çıkmış gibidir. Bu eserlerde göze çarpan semboller; yedi kollu şamdan, koç boynuzlu trompet (*shofar*), palmye yaprakları (*lulab*), ağaçkavunu / turunç (*ethrog*) ve şarap kasesidir.²¹³⁷ Semboller açık olarak Yahudilik sembolü olsa da, erken dönemler için Yahudi ve Hristiyan topluluklarını birbirinden ayırt etmek oldukça güçtür.

Hacı Mahmut’ta ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar stel üzerindeki yazıt da oldukça ilginçtir. Zira üzerinde görölen haç işareti anıta daha sonradan eklenmiştir. Orijinal metin olasılıkla silinmiş ve Hristiyan yazıt haline çevrilmiştir. Yazıt üzerinde geçen “Νησσηκωρ” veya “Νησση” kadın bir azize²¹³⁸ olarak gözükmektedir. Ancak pagan eser üzerinde Hristiyan sembolün kullanılması ve dönemin değışen koşullarında bunların göstermelik yapılp yapılmadığı asla belirlenemeyecektir.

Diğeri eserler de hemen hemen bu anlamda belirsizliklerini korumaktadır. Bizans dönemi yazıtları olarak gruplanan epigrafik eserlere bakıldığında pagan eserlerden ayrılmalarının, üzerlerindeki haç işareti hariç, zor olduğı görölmektedir. Hristiyan yazıtları olarak sınıflanan yazıtlardan ilk dördü Hacı Mahmut’ta, son yazıt da Tepecik (Afyon 31 I d) erken Bizans dönemine tarihli sütunlar yada parçalar üzerinde ele geçirilmiştir . Bunlar şöyledir;

”Asklepiades, hayatta iken kendisi ve karısı Ammia’nın anısına (bunu dikti)”²¹³⁹

“Şayet biri bu anıta kötü bir şekilde davranacak olursa, kendi yakınlarından mahrum kalsın”²¹⁴⁰

istisna sayılabilecek eser geç II. yy. bir kapı taşı olup, Bizans döneminde yeniden işlenmiştir. Bkz. **MAMA IX**, no: 358. Yine Aezani ile ilgili olarak, IV. yy. tarihli eser, belki en erken Hristiyan metni olarak nitelendirilebilir. Stel, tanrıya ve baş melek Michael’e adanmıştır ve hasta bir çocuğun sağlığına kavuşması için dikilmiştir. Form olarak pagan modellere oldukça benzemektedir. IV. yüzyıldan önce olmadığı çok belirgindir. Bkz. **MAMA IX**, no: 551.

²¹³⁷ **MAMA IX**, no: 550b ve s. 168.

²¹³⁸ **MAMA IX**, no: 388.

²¹³⁹ **MAMA IX**, no: 102.

²¹⁴⁰ **MAMA IX**, no: 103.

“Kraugasios ve Patrikias’ın sunusu olarak”²¹⁴¹

“Dandos oğlu Tryphanos, bunu sunu olarak (adadı)”²¹⁴²

Son yazıt üç parçadan oluşmaktadır. Birinci kısımda; “Kyrilos ve eşi ve onların çocukları Sostenos ile onun eşi Dros ve çocukları Stephanidos’un selameti ve adağı olarak”

İkinci kısımda; “Theodulos ile onun eşi Kyriakis ve Theodulos ve Trophime ile Stephanos ve Genetlia’nın anısı ve huzuru için”

Son kısımda da; “Agios Stephanos’un eseri olan phoros, ambon ve kolimpithra son derece dindar öğretmenimiz Epiphanos’un önünde Nisan ayının 14-17’de yapıldı”²¹⁴³

Görüldüğü gibi yazıtların pagan bir eserden ayrılması oldukça güçtür. Bunun dışında araştırmamızın zamansal sınırı dışında kalan ve ortaçağ dönemine, 1005 yılına tarihli ait Çavdarhisar’daki tapınağın kuzey duvarında ele geçirilen yazıt açıkça bir Hristiyan yazıttır; “Bu kilise, baş papaz yardımcısı ve ... Mikhael tarafından 513 yılında III. Induksiyonda yenilendi. Öğrenciler! Tanrı onunla bir araya gelsin diye dua edin”²¹⁴⁴

Her ne kadar Constantine döneminin en önemli dinsel ve politik olaylarından biri olan 325 yılındaki Nicaea (İznik) Konsili’nde Aezani’nin Frigya bölgesinin piskoposluk merkezlerinden (*diocese*) biri olduğu bilinse de²¹⁴⁵ yine de Frigya Pacatiana denilen ve özellikle IV. yüzyıldan sonra piskoposluk merkezleri açısından Anadolu ve Hristiyanlık kültür tarihinde önemli bir yer tutan bölgenin piskoposluklarını sıralamak ve sınıflandırmak oldukça zordur. Çünkü, IV. ve erken V. yüzyıllarda veya İkonoklast imparatorlar döneminde, Ortodoks ve Heretik (zındık) gruplar arasındaki mücadeleler sırasında bölgede ciddi değişiklikler yapılmıştır. Buna göre konumuz açısından baktığımızda Aezani, sonradan bu bölgeye eklenen piskoposluklar arasında yer almaktadır.²¹⁴⁶ Başka bir deyişle imparatorluk merkezi bile

²¹⁴¹ MAMA IX, no: 553.

²¹⁴² MAMA IX, no: 555.

²¹⁴³ MAMA IX, no: 560.

²¹⁴⁴ MAMA IX, no 557.

²¹⁴⁵ R. Naumann, **a.g.m** (1982), s. 186.

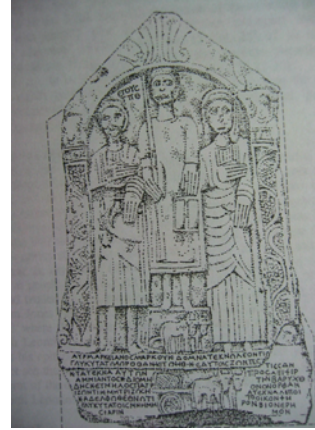
²¹⁴⁶ W. M. Ramsay, “Frigyan Orthodox and Heretics 400-800 AD”, **Byzantion**, VI, 1931. ss-9-vd. Mitchell de konu ile ilgili olarak şöyle yazmaktadır; “Yukarı Tembris Vadisi’ndeki Hristiyan topluluklarla yan yana yaşayan Aezani kenti ve çevresi için de geçerlidir. Aezani’de ve çevresinde yaklaşık olarak bin yazıt ele geçirilmiştir ki bunun çok azı Constantine’den önceye tarihlenmeyen Hristiyan yazıttır. Açıkça görülmektedir ki Frigya’nın sabit olan kültleri, başka bir deyişle kuzey Frigya kentlerinin genel dinsel kültürüne ait Zeus Bronton, Zeus Bennios, Men, Theos Hypsistos, Hosios kai Dikaos, Papas ve diğerleri, ve tabii ki hepsinden öte Aezani kentinde var olan Zeus kültürünün kendisi, başka yerlerde duraksamaya başlayan pagan kültüre bağlı kalma konusunda kendilerini sağlama almışlardır. Aezani’nin değişmeyen pagan özelliğine rağmen, hem doğuda hem de batı komşuları; Cadi,

sınıflandırmaları yaparken neye göre belirleyeceğinin bir ölçüsüne sahip değildir ve Ramsay'ın bu düşüncesinden anlaşılan Aezani'nin hala ciddi bir şekilde pagan unsurlar içeren bir yerleşim özelliği gösterme olasılığının yüksek olduğudur.

Frigya Pacatiana'nın bu kadar sorunlu bir bölge olmasında, her ne kadar kesin olarak doğruluğu kanıtlanmasa da, bu bölgenin kimi alanlarında güçlü olan Montanist akımın etkileri öne sürülmektedir. Bu bölgeler Montanizm'in güçlü olduğu Tembris Vadisindeki merkezlerle birleşmişlerdir. Aezani ile birleşen Cotiaeum, güçlü bir zındık hareketin olduğu ve bölgeye atandıkları sırada dört piskoposun öldürüldüğü bölgeydi. Aezani ile birlikte yer alan diğer piskoposluklar (Ancyra, Synaos, Tiberiopolis, Cadi ve Cotiaeum) bölgesel bir grup oluşturmaktaydılar.²¹⁴⁷ Bunun dışında bu merkezler bir araya getirilirken herhangi bir ortaklık göz önünde bulundurulmamıştı.

Tabbernee, bölgedeki Montanist yazıtlar üzerine yaptığı çalışmada, Yukarı Tembris Vadisi içinde Aezani'nin 16 km. kuzeydoğusunda yer alan Çömlekçi Köyü'ndeki eskiçağ yerleşmesinin büyük olasılıkla antik dönemde Aezani'nin sınırları içerisinde yer aldığını, eğer yer almıyorsa bile, en azından Aezani ile sınırdaş olduğunu belirtip, bu köyde ele geçirilmiş olan 304/5 yıllarına tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan mermer mezar anıtı üzerindeki yazıtın üzerindeki kişi adlarına bakarak, kimi çevrelerce bir Montanist yazıt olarak değerlendirildiğini yazmaktadır. Yazıt şöyledir; (Resim 42)

“389 yılında,
Markos oğlu Aurelios Markeianos ve Domna,
zamanından önce on dokuz yaşında ölen
tatlı çocukları Leontios için,
ve hayatta iken kendileri için
(bu mezarı hazırladı);
ve onların çocukları
Ammiantos ve Diomedes ve Eumelos,
hayatta olan anne-babaları ve
merhum pek tatlı
erkek kardeşleri anısına.
(bunu diktiler)
Eğer birisi kıskançlıkla dolu elini
(bu mezara karşı) kullanırsa,

Synaos ve Frigya Ancyra kentleri arasında monoteist eğilimli topluluklar yaşamıştır.” Bkz. S. Mitchell, **a.g.e.** (1993) II, s. 62.

²¹⁴⁷ Bunlardan bir tek Cotiaeum, Pacatiana bölgesinde değildi. Aslında buradaki ilginç nokta, VIII. yy. içerisinde Bizans İmparatorluğu'nda gördüğümüz “thema” sisteminin bölgede gündeme getirilmesiyle birlikte var olan bölünmede öncelikli olarak askeri ve sivil yönetimin ön planda tutulmasıydı. Bölgenin yeniden çeşitli alanlara ayrılmasında dinsel amaç çok daha geri plandaydı ve hatta hemen hemen böyle bir amaç yoktu. Bu nedenle Pacatiana bölgesindeki bölünme, Hristiyanlar ve zındıklar arasında ciddi bir mücadeleye neden olmuştur. Bkz. W.M. Ramsay, **a.g.m.** (1931), s. 12.

*o kişi çocuklarını
yetim bıraksın,
ev halkını kaybetsin ve hayatı
boşa gitsin!* ²¹⁴⁸

Resim 42: Montanist olduğu tartışılan stel
(Kaynak; W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), fig. 58)

Tabbernee, bu mezar anıtının gerçekten de bir Hristiyan anıtı olup olmadığı konusunda pek fazla kanıtın olmadığını, sadece yazıtın üzerinde geçen, *Markos*, *Markeianos* ve *Domna* adının Hristiyan adları olabileceğini yazmaktadır. Burada asıl belirleyici sembolün haç işareti olduğunu ve bunun da anıt üzerinde olmayışının büyük bir sıkıntı oluşturduğunu ifade etmektedir. Üstelik yazıtın son kısmında bulunan beddua formülü, bu bölgedeki anıtların üzerinde sıklıkla karşılaşılan bir yazımdır.²¹⁴⁹ Ancak yukarıda da değinildiği gibi haç işaretinin Hristiyanlık açısından temel bir sembol olduğunu söylemek güçtür. Yazıtın sonundaki beddua, anıtı Montanist bir cemaate aitmiş gibi düşündürtebilir. Ama kesin değildir. Zaten Tabbernee de eserinin sonunda verdiği genel değerlendirmede bu yazıtın kesinlikle Montanist bir cemaate ait olmadığını vurgulamaktadır.²¹⁵⁰

Bölgede ele geçirilen bu monoteist metinler, komşu Aezani ve Tiberiopolis merkezlerindeki durum ile bir çelişkiyi de gözler önüne sermektedir. Tiberiopolis bölgesini kapsayan Emet Çay vadisi, içerisinde bir çok pagan adak anıtını da içeren, birçok yazıt sağlamıştır. Bunların çoğu Cadi, Synaus ve Ancyra merkezlerinden kaydedilmiştir. Bunlar arasında Constantine dönemi öncesine tarihli tek bir belirgin örnek yoktur. Aezani'nin durumu daha bir göze çarpıcı örnektir. Bine yakın metin her hangi bir erken dönem Hristiyanlık mezar taşı içermemektedir. Çok az örnek de IV. yy. tarihlidir. Her ne kadar belki erken dönem hamamın temelleri üzerinde dikilmiş piskoposluk kilisesini barındıran kilise yapıları Aezani'deki kazılarda ortaya çıkarıldıysa da, Hristiyan yazıtlarının seyrekliğı, Hristiyanlığa meşruiyet verildikten sonra bile hayret vericidir ve hiç şüphesiz kente hakim olan büyük Zeus tapınağından

²¹⁴⁸ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), no: 53; Kütahya Müzesi Env. no: 917: Çömlekçi'nin Aezani'nin sınırları içinde kaldığına dair bkz. M. Waelkens, **a.g.e.** (1986), s. 87: Komşu olduğuna dair bkz. **MAMA IX**, s. xviii ve s. xxi.

²¹⁴⁹ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), ss. 320 – 321: Constantine öncesi döneme tarihli bu mezar anıtı, Hristiyanlara politik ve toplumsal baskının yapıldığı düşünülen dönemde, Hristiyanlık unsurlarının olabildiğince gizlendiği anıtlar hazırlanması zorunluluğunu ortaya çıkarmışken, öz konusu mezar anıtı üzerindeki *Naiskos* içerisinde üç insan figürünün bulunması sonucunda aykırı bir durum ortaya koymaktadır. Bölgede Hristiyanlara yada Montanistler'e ait çok eser üzerinde böyle figürler olsa da bunların hiç birinin de Hristiyan anıtı olmadığı tahmin edilmektedir. Erken dönem Hristiyanlar, kendi figürlerini anıtlar üzerine işlemede genelde daha tutucu bir eğilim göstermişlerdir. Oysa Montanistler, daha dikkatli davranan grup olarak, özellikle *naiskos* içerisine bu tür insan figürü betimlemeleri yapma konusunda olasılıkla daha muhalif olmuş olmalıdırlar. Bkz. W. Tabbernee, **a.g.e.**, ss. 321 – 322.

²¹⁵⁰ W. Tabbernee, **a.g.e.** (1997), Ek – 1.

yönlendirilen paganizmin canlılığına tanıklık etmektedirler. Tiberiopolis kenti Aezani ile her bakımdan yakın ilişki içerisinde. Bu anlamda Tiberiopolis kentinin dinsel sempatisinin, güçlü komşusununki ile uyum içerisinde olduğu görülmektedir.²¹⁵¹

5. TOPLUMSAL YAPI

5. 1. Sosyopolitik Gruplar

Aezani, Roma İmparatorluk dönemindeki ekonomik canlanma sonucunda önemli bir değişim ve gelişim göstererek toplumsal tabakalaşma anlamında ciddi bir farklılık yaratmıştır.²¹⁵² Her ne kadar daha önceki dönemleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olunamasa da, en azından Roma İmparatorluk dönemindeki mimari gelişim ve buna bağlı olarak merkezin “kentleşmeye” doğru hızlı bir sürece girmesi ve de epigrafik malzemenin bolluğu böyle bir yorumda bulunabilmek için şimdilik en önemli ipuçlarıdır.

İmparatorluk döneminde Aezani gelişim açısından bir kırılma dönemi yaşadıysa da, bu olumlu dönüşümden herkesin etkilendiğini söylemek yanlış olur. Nitekim, Asya Eyaleti içinde *equestrian* veya senatör kariyeri verilmiş kişilerden başka, yerli halktan statü olarak yükselmiş çok fazla kişi yoktur. Aynı şekilde, ordu içerisinde yükselebilen alt gruptaki insanlar haricinde yerli halkın çok fazla yükseldiği söylenemez.²¹⁵³ Belki Senatörlük makamından iki erkek bu noktada örnek gösterilebilir. Bunlar, Claudius

²¹⁵¹ **MAMA X**, ss. xxxix-xl ve n.20, 21; ve a.g.e. no: 488, 504, 527, Tiberiopolis için no: P1, P5, P12, P18, P21, P34, P35, P36, P47. Aezani’de ele geçen ve belki erken Hristiyanlık dönemi için istisna sayılabilecek eser geç II. yy. bir mezar steli olup, Bizans döneminde yeniden işlenmiştir. Bkz. **MAMA IX**, no: 358. Yine Aezani ile ilgili olarak, IV. yy. tarihli eser, belki en erken Hristiyan metni olarak nitelendirilebilir. Stel, tanrıya ve baş melek Mikail’e adanmıştır ve hasta bir çocuğun sağlığına kavuşması için dikilmiştir. Form olarak pagan modellere oldukça benzemektedir. IV. yüzyıldan önce olmadığı çok belirgindir. Bkz. **MAMA IX**, no: 551.

²¹⁵² Belki de bunun için verilebilecek en güzel örnek Çavdarhisar’a 3 km. uzaklıkta, Karabulut mevkiinde saptanan bir mezar odasında bulunan Amazonlar lahididir. Büyük olasılıkla Afyon’dan getirilmiş mermerden olan lahdin üzerindeki konu Greklerle Amazonların mücadelesidir. II. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen lahdin üzerindeki yazıdan yönetici ve eşine ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar odasının tabanında pişmiş olarak beş adet toprak kandil, kase parçaları, sunak kabı parçaları, imparator Arkadianus dönemine ait bakır bir sikke tespit edilmiştir. Lahtin üzerinde Athena, Eros ve amazonlar betimlenmiştir. Hayvan olarak yunus, aslan başları var. Lahtin, bir yönetici ve eşi için yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Lahtin üzerinde KA EBHPPEINOY K BEPENIKH yazısı vardır. Genel anlamda bakıldığında sıradan bir halk için çok lüks bir mezar anıttır. Açıkçası, bölgenin diğer merkezlerindeki mezar anıtları karşısında gösterişli yapısı ile sınıfsal farkı rahatlıkla göstermektedir. Lahit için bkz. M. Türküzün, **a.g.m.** (1991) , ss. 83-vd.

²¹⁵³ **MAMA IX**, s.xxv ve s.xxviii, n. 48: **MAMA IX**, no: 152: **MAMA IX**, s.xxv ve s.xxviii, n.50: Örneğin yazıtlardan birinde karşılaşılan M. Ulpius Hermogenianus bir şövalyenin babasıydı, bir Aezani konsey üyesinin de oğluydu. Olasılıkla kendisi *equestrian* rütbesine yükselememiş, ancak Frigya Ancyra’da bir konsey üyesi olmuştur. Bkz. **MAMA IX**, no: P246.

Apollinaris ve Claudius Stratoniceus adlı ve akrabalar oldukları açıkça görülen ve de Commodus hükümdarlığının sonlarına doğru Minervia I *Legio*'sunda *legat* olarak hizmet eden kişilerdir. Bu legatlardan ikincisi danışmanlığa kadar yükselmiş ve Apollinaris'in ikinci kez görevinin uzatılması sırasında kendi yerel kenti tarafından onurlandırılmıştır.²¹⁵⁴ Bunun yanında özellikle sikkeler, birkaç kuşak boyunca süregelen bölgesel anlamda yüksek mevki sahipliğini gözler önüne sermektedir.²¹⁵⁵

Yazıtlardan anlaşılan en belirgin durum, belirli kişilerin ve onların ailelerinin Aezani içinde sürekli olarak ön plana çıktıklarıdır. Aslında bu durum bize Roma'nın Anadolu politikasını da göstermektedir. Zira, Roma egemenliği ile başlayan dönemde yükselen merkezlerde ayrıcalıklı ailelerin sosyopolitik ve sosyoekonomik açıdan hakim oldukları görülmektedir. Eyaletlerin güvenliği, toplumsal değişimden çok buradaki *status quo*'nun korunmasına dayalı olduğu için Roma imparatorluğu bu aileleri açıkça desteklemiştir. Aynı zamanda Augustus'un ısrarla üzerinde durduğu gibi yerel hükümet ve yerel imparatorluk hizmetleri ancak bu ailelerin bölgesel şartlar içerisindeki girişimleri ile olabilmektedir.²¹⁵⁶ Aezani'deki bu kişilerden birisi Apollonius oğlu Menophilus ve ailesi, diğeri de eğer Claudianlardan biri olan Nannas oğlu Menogenes ile bir akrabalığı varsa, Augustus döneminde durumu parlayan Meniscus oğlu Menogenes'tir.²¹⁵⁷ Son olarak bir diğeri ünlü kişi de, Commodus yönetimi esnasında baş rahip olan ve kesinlikle bir baş rahibin soyundan geldiğini iddia eden L. Claudius Lepidus'tur.²¹⁵⁸ Rahipler dışında Aezani'de ele geçirilen yazıtlar üzerindeki “*Antiokhos*” (Αντίοχος) ve “*Menothemis*” (Μηννοθεμίδης) adlı kişiler de Aezani'nin üst gruplarından çıkmış ve imparatorluk döneminde yargıç olarak görev yapmış kişiler olduğu düşünülmektedir.²¹⁵⁹ Aslında bütün bu akrabalık ilişkileri ve bunların düzenli olarak sürekliliği, ya yerleşimin toplumsal yapısında kısmi bir istikrar olduğunu ya da Roma ile gayet uyumlu bir politik süreç işlendiğinin göstergesidir.

²¹⁵⁴ **MAMA IX**, s.xxv ve s.xxviii, n.51: **MAMA IX**, no: Konsül, P34; elçi, P12; Campanus Aurelianus, P48.

²¹⁵⁵ **MAMA IX**, s.xxv ve s.xxviii, n.61: Claudius yönetimi altında bir ailenin üç kuşağı ardı ardına yüksek görevlerde bulunmuştur. Demetrius veya Euduxos'un oğlu Socrates'in oğlu Protomachus. Bkz. **MAMA IX**, no: P43.

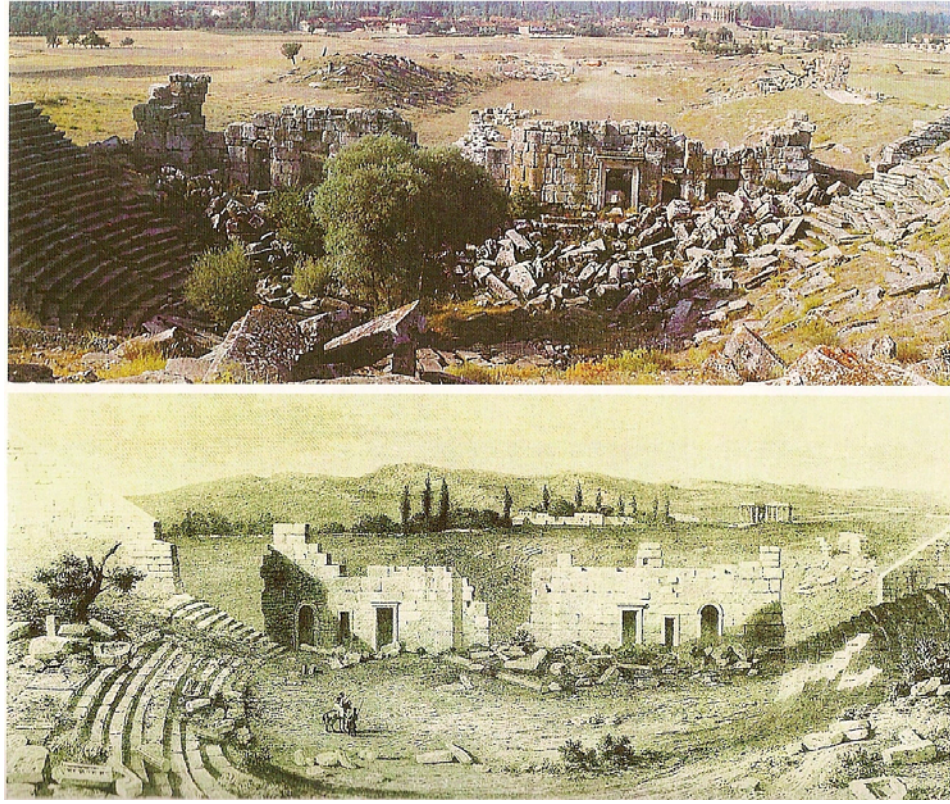
²¹⁵⁶ A.D. Macro, **a.g.m** (1980), s. 692.

²¹⁵⁷ **MAMA IX**, s.xxv ve s.xxviii, n.62: **MAMA IX**, no: P49. Nannas'ın oğlu ile akrabalığı için bkz. **BMC**, “Frigya”, no: 34, s. 79.

²¹⁵⁸ **MAMA IX**, s.xxv ve s.xxviii, n.63: **MAMA IX**, no: Lepidus için P55; Aurelianus için P48, P12; Severus'a giden elçilik heyeti içinde yer alan üye olarak Claudius Campanus için P26.

²¹⁵⁹ **MAMA IX**, no: 246 ve s. 80. P. Aelius bu kişilerden biridir. Diğeri hukuk öğrencisi Bolanus'un erkek kardeşidir (P241); Bir diğeri Beronice ile evli Heras'ın babası olan Sosandra (C286); diğeri de ferman taşımakla görevli bir adamın babasının adıdır.

Mimari gelişim açısından bakıldığında Aezani'nin hiç şüphesiz Hellenistik Dönem'de küçük ölçekli yapılara sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak yapılan arkeolojik çalışmalarda en erkene tarihlenen binasının Flavian döneminden öteye ait olmadığı görülmektedir. Bu kentin mimarlık tarihi açısından en önemli kırılma noktası, buranın küçük bir Anadolu yerleşmesinde mimari anlamda gösterilmeye değer parçalara sahip olmaya başladığı zaman, yani II. yüzyılın elli yılı, yaklaşık 125 – 175 yılları arasındır. Bu dönemde Zeus tapınağı ve kutsal alanı, tiyatro, kentin ana *gymnasium*'u ve stadyumu, hepsi birlikte inşa edilmiştir. (Resim 43)

Resim 43: Tiyaro ile Stadyum birleşik yapısı
(Kaynak: Çavdarhisar Rehberi, resim 16)

Bu mimari gelişimi daha iyi anlamak için, yapılan etkinlikleri ölçüsüne bakmak gerekir ki bunların da, hemen hemen Efes, Smyrna yada Pergamum'da görülen mimari gelişmelerle aynı olduğu izlenmektedir. Bu serinin en son inşa edilen yapısı olan stadyumun tamamen bitirilemediği görülmektedir. Mitchell, bunun nedeninin paranın yetmeyeşine bağlamaktadır. Zira, III. yüzyılda Aezani kenti, sahip olduğu araçlar ölçüsünde gayet tutumlu davranmak zorunda kalmıştır. Aslında III. yüzyılda Roma imparatorluğu'nun hemen tamamında görülen ekonomik kriz, Aezani'yi de etkilemiştir. Zaten bundan öncesinde de, Hadrian ve Antonine dönemlerindeki mimari etkinliğin

yoğunluğu, Roma’da değil, kentin en önde gelen hayırseveri olan M. Ulpius Appuleius Eurycles’ten kaynaklanmaktadır.²¹⁶⁰ Roma yönetimi ile ciddi bir gelişim gösteren Aezani, bunun sonucunda kentsel kimi kurumlara da sahip olmuştur. Aezani ile birlikte özdeşleşmiş kurumlar olan agora²¹⁶¹, tapınak²¹⁶², stadyum ve tiyatro diğer Epiktetos merkezlerinin sahip olmadıkları yapılardır. Bu noktada her ne kadar gerçek anlamda bir *polis* olup olmadığı üzerinde farklı yorumlar yapılma olasılığı olsa da, genel kabul edilen görüş Aezani’nin sahip olduğu kamu binaları ve meclisi ile bir “kent” olduğu yada bu araştırmada da kabul edildiği şekliyle “kentleşmeye başladığı” ancak bunu tamamlamamış yönündedir.

Aralarında farklı disiplinlerden bilim insanlarının bir araya gelerek oluşturduğu ve Aezani ve çevresinde en kapsamlı çalışmaya yapan MAMA ekibine göre Aezani tam anlamı ile bir *polis*’tir. Bu özelliğine kavuştuğu zaman, bir *boularch* başkanlığında²¹⁶³ *boule*’si ve onunla ortaklaşa²¹⁶⁴ veya bağımsız²¹⁶⁵ çalışacak şekilde bir işlevsellikçe sahip *demos*’u da içinde barındırmaktaydı.²¹⁶⁶ *Demos*’ta genelde *boule* tarafından öngörülen yasalaştırılmış fermanlar (*psephismata*)²¹⁶⁷ gündeme gelişmiştir. Bu sayede *boule*’nin varlığı kaybolana kadar, fermanlardaki emir fiili çoğunlukla tekil olarak belirtilmiştir.²¹⁶⁸

Kimi kurumlar yazıtlar üzerinde daha az görülmektedirler. Genç erkekler birliği birkaç kez²¹⁶⁹, *gymnasium* ise sadece bir kez yazıtlarda görülür.²¹⁷⁰ *Gerousia* da yazıtlarda iki yerde görülmektedir.²¹⁷¹ Büyük olasılıkla Roma egemenliği öncesi dönemden itibaren varlığını sürdüren yaşlılar meclisi (*Gerousia* / Γερουσία) Aezani’nin en eski kurumlarından bir tanesidir. Her ne kadar önceki dönemleri ile ilgili fazla bilgimiz olmasa da, Roma İmparatorluk dönemine tarihli yazıtlar bu meclisin varlığını göstermektedir. Çavdarhisar’da ele geçirilmiş mermer heykel altlığındaki yazıtta; “İmparator yüce Caesar, Nerva Traianus Germanicus’u (onurlandırmak için) yaşlılar

²¹⁶⁰ S. Mitchell, **a.g.e** (1993), I, s. 214 ve n. 112.

²¹⁶¹ **MAMA IX**, no: 30, 33

²¹⁶² **MAMA IX**, no: 34

²¹⁶³ **MAMA IX**, no: 29. (III. yüzyıla tarihlidir.)

²¹⁶⁴ **MAMA IX**, no: 18, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 38, 39, P6.

²¹⁶⁵ **MAMA IX**, no: P48, P49, P27, P28, 27; **BMC**, “Frigya”, 43, no:139.

²¹⁶⁶ **MAMA IX**, s. xxx.

²¹⁶⁷ **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi; no: P12, P27.

²¹⁶⁸ **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi; no: 27.

²¹⁶⁹ **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi; no: P49. MS. 6 yılına tarihli bir yazıtta *Ephebe*’ler birliği ile birlikte; P38, C89.

²¹⁷⁰ **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi; no: P50 (MS. 168/9 yılına tarihli)

²¹⁷¹ **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi; no: 7.

*meclisi sekreteri Philippos Sotas'ın ön ayak olması ile (bu anıt dikildi)"*²¹⁷² derken Aezani'deki meclisin, imparatoru onurlandırmak için diktirdiği anıtı ve böylelikle yukarıda da değinildiği gibi Aezani'nin Roma ile hep var olan iyi ilişkileri koruma düşüncesinin somut örneğini göstermektedir. Diğer eser, Söpu Köy'de ele geçirilen hatları belirsiz mil taşı üzerindeki dört yazıttan oluşmaktadır. Bunlardan mil taşının 351 – 354 tarihli (c) yazıtında; “*İmparator yüce Sezar Nerva Traianus Germanicus'u (onurlandırmak amacıyla) yaşlılar meclisinin yazmanının ön ayak olmasıyla dikildi*”²¹⁷³ şeklindedir.

Aezani halkının kabilelere bölündüğü ve her kabilenin kendi yöneticisine (*phylarch*) sahip olduğu bilinmektedir. Bu kabilelerin yalnızca ikisinin adı bilinmektedir: Bunlardan biri, *Heracleia* (ki bu kahraman sikkeler üzerinde önemli bir figürdür) diğeri de sonradan yaratılan *Hadriana* kabileleriydiler.²¹⁷⁴

Genel olarak *archontes*²¹⁷⁵ olarak bilinen Aezani'deki *magistratus* grubunun ana yöneticileri *strategi* yönetiminden oluşmaktaydı. Bu memurların yöneticisi diğerleri arasından seçilmekteydi. II. ve III.yüzyıllarda bu yöneticiye “ilk kişi” ya da “birinci *strategus*” denildiği bilinmektedir.²¹⁷⁶ Bu memurluklar ile ilgili olarak en önemli sorunun, görev sürelerinin uzatılmaları oldukları, zira sahip oldukları üstünlük ve göstermiş oldukları işlerin daha önemsiz gibi durdukları anlaşılmaktadır.

Aezani'de tapınağa yapılan bağışlar kentin giderlerinin karşılanmasına yardım etmekteydi. Bu geliri toplamakla görevlendirilmiş memur ise *hierotamiae* denilen memurlardı.²¹⁷⁷ Fermanların kayıtlarının tutulması sorumluluğu *grammeteus* veya *grammeteis* denilen kişilerin elindeydi. *Gerusia* zaten kendisi bu memura sahipti.²¹⁷⁸ Asker toplama, Flavian döneminin sonunda bildirildiği gibi *dogmatographus* tarafından

²¹⁷² **MAMA IX**, no: 7.

²¹⁷³ **MAMA IX**, no: 6.

²¹⁷⁴ S. Mitchell, **a.g.e** (1993), I, s. 200: **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi; no: P55 ve 22 Heracleia; P56 Hadriana. Her biri *phylarch* ile birlikte. Bu kurum aynı zamanda onur yazıtları dikmekten de sorumluydu. P57. Diğer işlevleri için bkz. **RE**, XI, 1079; Yeni yaratılan *Hadriana* kabilesine adını veren kişi imparator rahatlıkla anlaşılabileceği gibi Hadrian idi. Hadrian, Anadolu'da başka yerlerde de adını kimi kabilelere vermeyi uygun görmüş ve bu noktada aslında bütün bu kabileler hanedanlığa akraba olmuşlardır. Örneğin, Prusias ad Hypium, Eumeneia, Ephesus ve Iconium'da bu olayın izleri görülmektedir. Buradan yola çıkarak, Hadrian'ın olasılıkla Aezani kentini ziyaret ettiği de söylenebilir. İmparatorun ziyaret ettiği Ancyra'da da benzer bir kabile adına rastlanmıştır. W. Günther'den alıntı olarak **MAMA IX**, s. xxxi, n. 9.

²¹⁷⁵ **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi, n. 10; **MAMA IX**, no: P20'de Caracalla için, P27'de Claudian için onurlandırma vardır. Her ikisi de tarihlendirme için kullanılmışlardır.

²¹⁷⁶ **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi, n. 10; **MAMA IX**, no: P39, P48, 29, **BMC**, “Frigya”, 39, no: 118; Nacolea'dan ele geçirilen bir buluntu üzerinde de arkhon tanımlaması görülmektedir. **MAMA V**, no: 204: W.M. Ramsay, **a.g.e** (1975), s. 67, n. 3.

²¹⁷⁷ **MAMA IX**, s. xxxi ve no: P1.

²¹⁷⁸ **MAMA IX**, s. xxx, ve no: 7. Trajan dönemi için en azından geçerli idi.

bizzat yapıldı.²¹⁷⁹ Bundan sonra, boule ve demos tarafından ilan edilen kamu işlerinin yerine getirilip getirilmediğinin denetlenmesi gerekiyordu. Bu yüzden 168/9 yılında bir kişi ἐργεπιστήσαντα πολλακίς olarak bu işle ilgilenmesi için atanmıştır. Bir diğeri memur, da kamu için hamamlar inşa etmekle görevlendirilmiştir.²¹⁸⁰ Bu memurların, bizzat meclis tarafından emredildiği şekliyle büyük bir özen gösterilerek bazen onur yazıtları ile taltif edildiği bilinmektedir. Bu tip memurlukların, sürekli olmadığı, tam tersine, özel bir amaç için oluşturulduğu tahmin edilmektedir.

Pazardaki düzen ve satıcıların işlerine hile karıştırmaması işi, başka bir deyişle bugünkü zabıtaya karşılık gelen memuriyet *agoranomi*'nin sorumluluğundaydı. Günümüze göre çok ilginç uygulamalardan biri de genç kızların adaba uygun davranmaları ile ilgilenen ve ἐπὶ τῆς εὐκοσμίας ἀρχῶν denilen memurun varlığıdır.²¹⁸¹

Törenselsel anlamda en prestijli memuriyet *stephanephorate* idi. *Strategi* ve *stephanephori* ile birlikte bu tür bir görev önceki Selevkid, Frigya, Lydia ve Caria egemenliklerinin bir parçasıydı. *Stephanephori*'lerin adları ve betimlemeleri düzenli olarak Aezani'deki sikkeler üzerinde belirtilmiş ve tarihlenmiştir.²¹⁸² Tarih değişiklikleri ile ilgili olarak *Archiereis*, *Asiarchs* denilen bir memuriyet vardı. Aezani'de ele geçirilen birkaç yazıt, *Stephanephori*'nin bürosunun kentte oyunlar (*agonothesia*) düzenlenmesi ile ilgili olduğunu göstermektedir.²¹⁸³ Diğer yazıtlarda böylesi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bunlar bir bakıma onurlandırma yazıtı olduğu gibi, dinsel yanları da olan ve özellikle de oyunların düzenlenmesi ve oyunlarla ilgili harcamalarla da ilgiliydiler. Augustus ve Livia onuruna yapılan oyunlardaki *Stephanephorus*'un yaptığı harcamaların Palox köyünün gelirlerinin oyunlara vakfedilmesi ile gerçekleştiği bilinmektedir.²¹⁸⁴

Agonotheate'nin yanında, seküler özellikli ve yarışmalar düzenlemekle görevli *panegyriarchs* grubu vardı.²¹⁸⁵ Çünkü kentteki konsil açısından festivalin en önemli kısmı atletizm ve müzik yarışmalarıydı ki bu noktada *Agonotheate*'den sıklıkla söz

²¹⁷⁹ **MAMA IX**, s. xxx, ve no: 15. Kura ile seçilen bu memuriyet Assos ve Acmonia'da da karşımıza çıkmaktadır. s. xxxvi, n. 15.

²¹⁸⁰ **MAMA IX**, s. xxx, ve no: P50, P31.

²¹⁸¹ **MAMA IX**, s. xxx, ve no: 38 ve P27. Her ikisi de Claudian döneme ait buluntulardan ikincisindeki kişi bu görevi ömrü boyunca sürdürmüştür. Benzer bir görevli Tiberiopolis'de de görülmektedir. s. xxxvi, n. 19.

²¹⁸² **MAMA IX**, s. xxx ve s. xxxi, n. 21; **BMC**, "Frigya", 33 no: 70. Gaius dönemine aittir.

²¹⁸³ **MAMA IX**, s. xxx ve no: 16, 19 ve P30.

²¹⁸⁴ **MAMA IX**, s. xxx ve no: 16 ve P27.

²¹⁸⁵ **MAMA IX**, s. xxx ve no: P28. Claudian hem *agonotheate* ve *panegyriarchs* memurlarına bir mektup yazmıştır. Bu iki memurluk arasında bir ilişki vardır. **Strab.**, X, 5, 4: *Panegyris* sikkeler üzerinde de görülmektedir. Bkz. **BCH**, 3831, a, 15. Frigya'daki *Panegyriarch* için bkz. W.M. Ramsay, **a.g.e.** (1975), II, s. 442.

edilmektedir. “Büyük Pentaeteric” olarak belirtilen oyunlar, II. yüzyıldan başlayarak ve olasılıkla kentin baş tanrısı onuruna hizmet ederek devam etmiştir. Oyunlar sırasında Zeus rahiplerinden bir görevli tarafından oyunların gidişatı ile ilgilenmesi için belirlenmiştir.²¹⁸⁶ Bir jimnastik yarışmasının Claudius döneminde açılışının yapıldığı bilinmektedir.²¹⁸⁷ Orijinal adı kayıp olan ve II. yüzyılda “Büyük Pentaeteric” olarak yeniden ortaya çıkmış Σεβαστοὶ νέοι ὁμοβώμιοι adına da bir pentaeteric yarışma²¹⁸⁸ olduğu da yazıtlarda görülmektedir.

Kentin en önemli kültü olan Zeus kültü ile ilgili olarak çeşitli dinsel görevleri yerine getiren kişiler vardı. Ancak İmparatorluk Kültü ile birlikte yeni bir örgütlenme gereksinimi de doğmuştur. Bu noktada *archiereis* ve *hiereis* ile *archineocori* ve *neocori*²¹⁸⁹ memurlukları karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanında resmi Dionysus kültünün de rahipleri Aezani’de görev yapmıştır.²¹⁹⁰ Dionysos dışında, diğer tanrılar ve tanrıçalar sikkeler üzerinde betimlenerek bir şekilde onurlandırılmışlardır.

Aezani kendisine bağlı olan köyleri *komarch*’ları (köy başkanları) aracılığı ile kontrol etmiştir.²¹⁹¹ *Komarch*’lardan birisi Gökağaç’da ele geçirilen mermer sütun parçası üzerindeki yazıtta; “...köy başkanı kendi cebinden, kendisi ve köyün selameti için dua ederek...” diye belirtilmektedir. Buradaki köy başkanının, yıllık olarak görevde bulunan ve *honoris causa* gibi bir memuriyet hakkına sahip olan büyük toprak sahipleri oldukları düşünülmektedir.²¹⁹²

II. yüzyıldaki *hierotamiae* gibi finans işleri ile ilgilenen memurlar yanı sıra yasaların ve düzenin sürekliliği ile ilgili memurlar da vardı. Bu noktada yazıtlar iki *logistae*, veya *curatores* göstermektedir.²¹⁹³ Bir tanesi Aezani halkı içinden getirilmiş,

²¹⁸⁶ MAMA IX, s. xxx ve no: 19: D. Magie, **RRAM**, I, s. 655.

²¹⁸⁷ MAMA IX, s. xxx ve no: P27, 16.

²¹⁸⁸ MAMA IX, s. xxx ve no: P28.

²¹⁸⁹ MAMA IX, s. xxx ve no: 10, 19, 35, 44, 88, 416, 438, P40. Antonius Pius dönemi; **BMC**, “Frigya” 28, no: 34. *Neocori*’nin toplumsal statüleri hakkında şunlar söylenebilir: Öncelikli olarak kent meclisinin üyeleriydiler. Bilindiği kadarıyla Aezani’deki kamu işlerinde pek fazla ön plana çıkmamışlar ve *strategia* yada *stephanephorate* memurluklarına yükselememişler ve öyle yüksek mertebelere çıkamamışlardır. Zaten çoğunun mezartaşları kapı taşı şeklindedir. Şüphesiz ki kendileri ve aileleri heroon türünde mezarlara sahip olmayı arzu etmişlerdir.

²¹⁹⁰ MAMA IX, s. xxx ve no: 34. Hayatı boyunca rahiplik yapmış biridir.

²¹⁹¹ MAMA IX, s. xxx ve no: P64, 68.

²¹⁹² MAMA IX, no: 68 ve s. 26. Bu memurluklar; Selymbria’da, III. yy. ortalarına tarihli bir yazıtta Hypaepa yakınlarında ve yine III. yy. başlarına tarihli bir yazıtta Thyateria yakınlarında da görülmektedir.

²¹⁹³ MAMA IX, s. xxxi ve no: 26: *logistai*’nin farklı bir kentten seçildiğini ancak çoğunlukla Roma vatandaşı olmasına dikkat edildiğini bildirmektedir. Bu görevde bulunanlar, senatör statüsünde olup, beledi işlerde görev yapmış, tecrübeli kişiler arasından gelmektedir. Kentlerde oturmazlar, genelde kentleri denetleme amaçlı olarak ziyaret etmektedirler. Örneğin Afrodiasias vatandaşları bir mektup aracılığı ile Aezani’de bu görevle (*logistes*) bulunan M. Ulpius Eurykles’e, oyunlarla ilgili olarak danışmak zorunda kalmışlardır. Bkz. W.M. Ramsay, **a.g.e.** (1975), I, ss. 369-370. Aynı şekilde *curator* da zamanla değişmiş bir kurumdur. İlk önceleri bizzat imparator tarafından başka bir kentten seçilerek,

yani kentin yerlisi iken, diğeri Aezani'ye bu görev için atanan Frigya'daki Hierapolis kenti vatandaşı bir memurdu. Diğeri finans memuru olan *chreophylax* özel ödünç para verme kayıtlarını tutmakla görevliydi.²¹⁹⁴ 168/9 yılında bu adamlardan bir tanesi bir *diogmites* (atlı polis) olarak askeri hizmet için görevlendirildi.²¹⁹⁵ Aslında *diogmitae* grubu *irenarch*'ın emrinde idi ve *irenarch*'ta olduğu gibi yukarıdan atanmış bu tip memurlara II.yüzyılın geç dönemleri ve III. yüzyıl içlerinde gittikçe gereksinim duyulmaya başlanmış gibi görünmektedir. Çünkü kırsal kesimde işler, yönetsel anlamda gittikçe kötüleşmeye başlamıştır. Aezani'deki *Irenarch* bu durumu kanıtlamaktadır.²¹⁹⁶ *Diogmites* olarak görevlendirilen adam bu anlamda işlere bakmış olmalıdır.

Virancık'ta ele geçirilen mermer bir bomos üzerindeki yazıtta geçen bir memurlukta Anadolu'nun diğeri merkezleri ile birlikte Aezani'de de bu kişinin varlığını ortaya koymaktadır. Yazıt; "*Klaudia Ioulia, pek şeker çocuğu Beneficiarios görevindeki Ioulios Theodoros'un anısına*" şeklindedir. Buradaki *beneficiarios*; yolların güvenliğinden sorumlu kişi, ayrıcalıklı asker, polis, inzibat, vb. anlamındadır.²¹⁹⁷

Aezani'nin önde gelen kişileri için yazılmış onu yazıtları da gerek politik gerekse toplumsal yapı için önemli bilgiler sağlamaktadırlar. Bunlar kendi arasında gruplandığında, beş grup yazıt görülür.

İmparatorlar için;

kentin finans işlerini yürütmesi için atanan memur, yaklaşık olarak II. yüzyıldan sonra, aynı kentten olmak üzere beledi işlerle ilgilenen vatandaşlar arasından seçilen ve kentin düzenli memurlarından biri olmuştur. Bkz. W.M. Ramsay, *a.g.e.* (1975), II, s. 376.

²¹⁹⁴ **MAMA IX**, s. xxxi ve no: P39: Aezani dışında, Apameia, Tiberiopolis, Afrodisias, Chios, Philadelphia, Acmonia, Smyrna'da da bu finans memurluğuna (χρεωφυλάκιον) rastlanmaktadır. Bu kurum başka yerlerde farklı adlarla da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Pessinus'da aynı işi yapan kişi memur için γραμματοφυλάκιον terimi geçmektedir. Bkz. W.M. Ramsay, *a.g.e.* (1975), II, s. 376.

²¹⁹⁵ **MAMA IX**, s. xxxi ve no: P50.

²¹⁹⁶ **MAMA IX**, s. xxxi ve no: P39. *Irenarch*, kentin sunduğu listeden eyalet valisi tarafından seçilerek görevlendirilmiştir. **MAMA IX**, s. xxxii, n. 48.

²¹⁹⁷ Anadolu'da başka yerlerde de bu işi yapanlar görülmektedir. Örneğin, Likya bölgesinde Olympus kentinde kıyı yollarının, Pamfilya'da Perge kentinde yolların güvenliğinden sorumlu birer *beneficiarii* vardır. Bunlardan başka Pontus'da ve Doğu Pamfilya'da da bu memurluklar görülmektedir. Buradaki yazıt adı geçen memur, Likya-Pamfilya valisinin hizmetinde çalışırken ölmüş ve adına hazırlanan yazıt erkek kardeşi ve annesi tarafından evinde dikilmiştir. Acaba Ioulios Theodoros (adı ve annesinin, ailenin yurttaşlık hakkı aldığını doğrulamaktadır) Aezani'de mi yoksa başka bir kentte mi görevlendirilmişti? Eğer Aezani'de ise, bu durum bize kasaba boyunca olan yolun önemini göstermektedir. Yazıt, adı geçen kişinin evinden uzakta ölüp ölmediğini göstermemektedir. Ancak, Aezani onun kendi kenti mi belli değildir. Theodoros, olasılıkla (boşanmış) annesini de yanına getirmiştir. Trakya'da Belosem yakınlarında ele geçirilen bir mezar kitabesi karısı ile birlikte bu memuru göstermektedir. Bkz. **MAMA IX**, no: 152; **SEG**, VI, 729.

Gökağaç'ta ele geçirilen MS. 306-7 tarihli mil taşı; “*Maximianus ve Severus ve ebedi Augustuslar ve sadece soylu Sezarlar Maximinus ve Constantinus için (bu mil taşı dikildi) Aezani'den 5 mil uzakta*”²¹⁹⁸

Sopu Köy'de ele geçirilen mil taşı; (b) yazıtı; “*Flavius Valentinianus'u ve Flavia Valenta'yı (onurlandırmak için) kent (bunu) dikti. Aizanoi'den ... mil*” : 351 – 354 tarihli (c) yazıtı; “*İmparator yüce Sezar Nerva Traianus Germanicus'u (onurlandırmak amacıyla) yaşlılar meclisinin yazmanının ön ayak olmasıyla dikildi*”; (d) yazıtı; “*Efendilerimiz Flavius Iulius Constantinus Augustus ve soylu sezarımız Flavius Cladius Constantinus için*”²¹⁹⁹

Çavdarhisar'da ele geçirilen bir mermer heykel altlığındaki yazıt; “*İmparator yüce Caesar, Nerva Traianus Germanicus'u (onurlandırmak için) yaşlılar meclisi sekreteri Philippos Sotas'ın ön ayak olması ile (bu anıt dikildi)*”²²⁰⁰

Çavdarhisar'da ele geçirilen MS. 193 – 211 yılları arasına tarihli mermer sütun üzerindeki yazıt; “*İmparator Caesar Lucius Septimius Severus Pertinaks Augustus için...*”²²⁰¹

Procurator için;

Çavdarhisar'da ele geçirilen bir bomos yazıt; “*Uğurlu olsun! Aizanoi halkının son derece görkemli kenti; kentin hayırseveri ve Augustusların son derece kudretli Procuratoru (Maliye Memuru) Aurelius Theon'u onurlandırdı. Üç kez birinci komutan oğlu ve torunu baş rahibi olan Aurelius Philippus yeniden imar işiyle ilgilenirken...*”²²⁰²

Başrahip için;

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yy. ortalarına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Meclis ve halk Asya eyaletinin baş rahibi Titus Claudius Pardalas'ı...*”²²⁰³

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Meclis ve halk, Pergamon'daki Asya eyaletinin ve tapınaklarının baş rahibi stephanophorusluk yapmış, üç kez beş yılda bir düzenlenen büyük yarışmalar tertip edip başkanlığını üstlenmiş ve Zeus'un rahipliğini yapmış olan Titus Klaudius Pardalas'ı onurlandırdı*”²²⁰⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerinde; “*Kent, Titus Klaudius Pardalas'ı onurlandırdı*”²²⁰⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerinde; “*Kent, Titus Klaudius Pardalas'ı onurlandırdı*”²²⁰⁶

²¹⁹⁸ **MAMA IX**, no: 2a ve 2b. Burada, bu mil taşlarının yeniden yazılması yolların onarımı anlamına gelmediği not edilmelidir. Açıkçası, bir kısım yerel halkın sorumlu yöneticileri onurlandırması anlaşılmaktadır.

²¹⁹⁹ **MAMA IX**, no: 6.

²²⁰⁰ **MAMA IX**, no: 7.

²²⁰¹ **MAMA IX**, no: 12. Yazıt üzerindeki keski izlerinin belirsizleştirilmiş görünümü, yazıtın silinmesinden ziyade yeniden kullanıldığını göstermektedir. İç savaşların kötü sonuçlarının ardından Anadolu'da Septimus Severus'a yapılmış adaklar için bkz. D. Magie, **RRAM**, s. 676.

²²⁰² **MAMA IX**, no: 17.

²²⁰³ **MAMA IX**, no: 18.

²²⁰⁴ **MAMA IX**, no: 19.

²²⁰⁵ **MAMA IX**, no: 20.

Ağarı'da ele geçirilen Commodus dönemine tarihli mermer sütun üzerindeki yazıt; *“Symrnaluların görkemli şehrinin kiliselerinin baş rahibi, seçkin stephanepharos ve yarışma düzenleyicisi (hakemi) vatanın hayırseveri ...'i Phyle başkanı (phylarch) Asklepiades Papias Menandros müfettiş iken (onurlandırıldı)”*²²⁰⁷

Sopu Köy’de ele geçirilen II. yüzyılın ilk yarısına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *“Meclis ve halk, Asya eyaletinin baş rahibi, hesap uzmanı, kentin hayırseveri Poplios Aelius Zeuxidemus Kassianus’u onurlandırdı”*²²⁰⁸

Kent İlerigelenleri için;

Virancık’ta ele geçirilen mermer altlık üzerindeki yazıt; *“Meclis ve halk, saygın ve dürüst bir yaşam süren Menandros Bianaros’un merhum oğlu Hermeros’u, bizzat erkek kardeşi Menandros’un heykelini dikmekle onurlandırdı.”*²²⁰⁹

Efeler’de ele geçirilen mermer bir bomos üzerindeki yazıt; *“Meclis ve halk, Epineikos oğlu hayırsever Arkhelaos’u onurlandırdı”*²²¹⁰

Çavdarhisar’da ele geçirilen I. yy. ortalarına tarihli mermer heykel altlığı üzerindeki yazıt; *“Meclis ve halk Sokrates’in oğlu Demetrios’u hem kendisinin erdemleri hem de erkek kardeşi Sokrates’in halka karşı yüce gönüllülüğü ve iyi niyetinden ötürü saygısının ifadesi olarak oylandıktan sonra devlet masraflıyla (bunu dikti)”*²²¹¹

Hacı Kebir’de ele geçirilen I. yy. ortalarına tarihli mermer parça üzerindeki yazıt; *“Meclis ve halk, Demetrios oğlu Menophilus Phaustos’u ve onun karısı Aphphion’u yaşam biçimlerinden dolayı ve meclis ile halka karşı iyi niyetlerini sergilemeleri sebebiyle halkın onayıyla (devlet masrafı ile) onlara saygı için, Dionysos oğlu Aeneas Lurius önderliğinde (bunu dikti)”*²²¹²

Virancık’ta ele geçirilen olasılıkla II. yüzyıla tarihli parça üzerindeki yazıt; *“Meclis ve halk Marcus Ulpius’u onurlandırdı”*²²¹³

²²⁰⁶ MAMA IX, no: 21.

²²⁰⁷ MAMA IX, no: 22.

²²⁰⁸ MAMA IX, no: 26: Boule ve demos Hierapolis’de kentin bir yerlisini onurlandırmışlardır ki bu kişi burada derlenen bir yazıtta oğlu P. Aelius Zeuxidemus Ariston Zeno’nun şerefine onurlandırılmıştır. Babaya, Hadrian tarafından oy hakkı tanınmış ve böylece o da Asya eyaleti baş rahibi olmuştur. Oğul ise Frigya ve Asya’da mali işlerden sorumlu kişi olarak şövalyeliğe kadar yükselmiştir. (MAMA IX, A 281) Torun Aelius Antipater (MAMA IX, A 137) ise bir sofistti ve Septimius Severus’un *ab epistulis graecis* adlı eserinin yazarı ve Caracalla ile Geta’nın özel öğretmeni idi. Aynı zamanda Bithynia legat’ı olarak da görev yapmıştı. Geta’nın öldürülmesinin ardından seksen altı yaşında açlıktan ölmüştür. Bu ailenin yükselişi, yerel aristokrasinin ilerleyişi açısından ilginç bir örnektir. MAMA IX, s. 12.

²²⁰⁹ MAMA IX, no: 24.

²²¹⁰ MAMA IX, no: 25.

²²¹¹ MAMA IX, no: 27.

²²¹² MAMA IX, no: 28.

²²¹³ MAMA IX, no: 32.

Memurlar için;

Ağarı'da ele geçirilen 212 yılı sonrasına tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *“Uğurlu olsun! Son derece kutsal meclis ve çok seçkin halk, Beithys oğlu Aurelius Euphemos'u, iki kez komutanlık ettiği ve meclis başkanlığı görevini yürüttüğünden ve diğer pek çok ve büyük işlerde vatana yararlı olduğundan (onurlandırdı)”*²²¹⁴

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıt; *“...seçkin bir şekilde agoranomos'luk yapan ve oğlu Pollion'u da dindar yetiştiren ve diğer pek çok işte kent için yararlı olan Pollion'u onurlandırdı”*²²¹⁵

Sopu Köy'de ele geçirilen I. veya II. yüzyıla tarihli mermer bomos yazıt; *“Uğurlu olsun! Meclis ve halk ömür boyu Zeus'un tapınak bekçiliği ve seçkin bir şekilde agoranomos görevini yürüten Menogenes oğlu Philopappos'u onurlandırdı”*²²¹⁶

Sopu Köy'de ele geçirilen 161 yılı sonrasına tarihli mermer bomos yazıt; *“Yaşam boyu Dionysos rahibi ve Zeus'un tapınak bekçisi olan Euthykes oğlu Aurelios ...rios'u (onurlandırdı)”*²²¹⁷

Çavdarhisar'da ele geçirilmiş Dokimeion mermerinden yapılmış I. veya II. yüzyıla tarihli sütunun yazıt; *“Meclis ve halk, Zeus'un on kez rahipliğini yapmış ve diğer bütün işlerde de yurt için kendisine başvurulana Neikostratos oğlu Menophilus'u onurlandırdı”*²²¹⁸

Çavdarhisar'da ele geçirilen I. yüzyılın ilk yarısına tarihli mermer parça üzerindeki yazıt; *“Meclis, tanrıların rahibi Menandros'un oğlu Metrodoros Menophilos'un arkonluğu sırasında ve iyi tutumu...”*²²¹⁹

5. 2. Soyoekonomik Gruplar

Konu hakkında en ayrıntılı bilgi epigrafik malzemeden sağlanmaktadır. Buna göre en başta, hiç şüphesiz ki rahipler ve bunların akrabalarından oluşan yönetici üst grup yer almaktadır. Arkasından da diğer gruplar (zanaatçılar, sporcular, köylüler) gelmektedir. İşin ilginç yanı, bir çok kaynak açısından “kent” olarak nitelenen Aezani'de, gerçek Grek polis'inin politik anlamdaki özgürlükçü ve sınıf mücadelesine dayalı özelliğinden, en azından şimdilik kaynakların gösterdiği kadarı ile söz edilemeyeceği açıktır.

Roma İmparatorluk döneminde Aezani'nin diğer Epiktetos merkezlerine göre daha fazla imar etkinliğine maruz kalması, belirli dönemlerde yapılan dinsel festivaller

²²¹⁴ MAMA IX, no: 29.

²²¹⁵ MAMA IX, no: 30.

²²¹⁶ MAMA IX, no: 33.

²²¹⁷ MAMA IX, no: 34.

²²¹⁸ MAMA IX, no: 35.

²²¹⁹ MAMA IX, no: 38.

yada spor karşılaşmaları, şüphesiz ki bu merkezin demografik yapısında değişiklikler yaratmıştır. Kütahya Müzesi'nde yer alan bir mezar stelinde filozof olmakla övünen Julius adlı bir kişinin Aezani'de gömülü olduğunu bildirmektedir. Julius'un bir filozof olup olmadığı tam olarak asla bilinemeyecek olsa da, Aezani'deki Zeus tapınağının inşası, bütün hızını bölgenin entelektüel etkinliklerine ve isteğine vermiş olan sanatçı ve zanaatçıları buraya çekmiş olmalıdır.²²²⁰ Sadece düşünsel anlamda değil, zanaat anlamında da belirli grupların bölgede yer aldığı yazıtlar üzerinden görülmektedir. Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer parça üzerindeki yazıtta geçen, "... aynı zanaatı icra etmek için ..." ²²²¹ ifadesi yada yine Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yy. başlarına tarihli stel üzerindeki yazıtta; "... meslektaşları ..." sözcüğü Aezani'deki zanaatçıları kapalı da olsa ima etmektedir.²²²²

Arkeolojik ve epigrafik malzemenin çokluğuna rağmen kültürel bir yoğunluktan söz etmek pek de olanaklı değildir. Aezani'deki tiyatronun müzisyenler için çekici bir merkez olduğu düşünülebilir.²²²³ Ayrıca aşağıda da göreceğimiz gibi, *Gymnasium* öğretmenlerinden iki tanesinin adı mezar kitabelerinden bilinmektedir.²²²⁴ Bütün bunlarla birlikte Aezani halkının kullanmış oldukları terminoloji, onların geçmişe olan ilgilerini ve belki bu noktada edebiyata duydukları saygıya kanıt olarak gösterilebilir.²²²⁵ Stephanus Byzantinus'a göre Aezani'de dinsel efsanedeki bir kahraman olarak gözüken Euphorbus hakkında Diogenes Laertius ve Diodoros bilgi vermektedirler. Buna göre, Euphorbus rektilineer geometriyi ilk kez bulmuş, Thales de bunu iletmiştir.²²²⁶

Yazıtlar üzerinden gidildiğinde Aezani'de belirlene mesleklerden ilki rahipliktir. Aezani'nin bu en ayrıcalıklı grubunun görevleri dinsel bölümde incelenmiştir. Ancak burada yeniden hatırlatmak da yarar vardır ki bölgede ele geçen bir çok yazıtta rahipler, üstelik aralarındaki hiyerarşik yapıyı gösterecek sıfatlarla karşımıza çıkmaktadırlar.²²²⁷

Rahiplikten sonra ikinci önemli memurluk yargıçlıktır. Hacı Mahmut'ta ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta ; "*Tatianos, oğlu Aleksandros'un anısına*

²²²⁰ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 60.

²²²¹ **MAMA IX**, no: 66.

²²²² Böylesi birlikler özellikle kuzey batı Lydia'da kendilerini συνβίωσις veya daha basit şekilde φίλοι olarak belirten orta Hermus vadisinin toplulukları arasında sıklıkla görülmektedir. Bkz. **MAMA IX**, no: 85, s. 33.

²²²³ **MAMA IX**, no: 73. 74'de de flüt çalanlar görülmektedir.

²²²⁴ **MAMA IX**, no: 445, 477.

²²²⁵ **MAMA IX**, s.xxv ve s.xxviii, n.58. Bunun için mezar taşları üzerindeki yazma işlemi için kullanılan alet kabartmalarına bakılabilir.

²²²⁶ Ramsay, **Bishoprics**, II, s. 750: **Diog. Laert.**, I; 25: **Diod.**, X, 6, 4: **Steph. Byz.**, 3,3.

²²²⁷ **MAMA IX**, no: 18, 19, 20, 21, 22, 26, 33, 34, 35, 37, 38, 88, 154, 179

(*bunu dikti*)”²²²⁸ geçen *Tatianos*, *Commodus* yönetimi altında *Aezani*’de sikkeler üzerinde de görülen²²²⁹ bir *magistrate*’dir.

Bir diğer yazıt *Çavdarhisar*’da ele geçirilmiştir. II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıtta; “*Antiokhos, oğlu Menothemis anısına 128 – 9 yılında (bunu dikti)*”²²³⁰ yazmaktadır. Burada geçen *Antiokhos* da çok büyük olasılıkla *Claudius* döneminde *Aezani*’deki sikkeler üzerinde görülen bir yargıç adıdır. Ayrıca yine aynı yazıtta geçen “*Menothemis*” (Μηνοθεμίδι) *Aezani*’de birkaç yerde daha görülen bir addır ki bu yerlerde de bu adın *Aezani*’deki üst sınıfa mensup bir aileye ait olduğu düşünülmektedir.²²³¹

Epigrafik malzemenin gösterdiği şekliyle imparatorluk döneminde karşımıza çıkan ilk avukat *Augustus* yönetiminin ilk dönemlerinde, diğeri de *Hadrian* veya sonrası bir döneme ait olmak üzere görülmektedir.²²³² Avukat ile birlikte imparatorluk dönemine tarihli yazıt üzerinde bir ressam ve heykeltıraşın,²²³³ ve bir mimarın²²³⁴ da varlığı ortaya çıkmaktadır.

Aezani’deki hipodrom ve *Çavdarhisar*’da ele geçirilen bir parça üzerinde görülen ve olasılıkla hipodromun sınırını gösteren “*hipodrom*” yazısı²²³⁵ ilk başta spor karşılaşmaları ve sporcular için en somut kanıtlar olarak durmaktadır. Bunların yanında diğer yazıtlar da açıkça sporcuları göstermektedir. *Çavdarhisar*’da ele geçen bir yazıt, ya *Stadium*’un yapılmasını maddi olarak destekleyen kişiyi ya da müsabakalara katılan sporcuların sponsoru olan birisini belirtmektedir. Her ne kadar bu kişinin adı tam olarak okunamasa da, kentin en önemli bağışçılarından biri olan *Marcus Ulpius Eurykles* olduğu düşünülmektedir.²²³⁶ Bundan başka kimi yazıtlarda kentte spor karşılaşmaları düzenleyen kişilerin adları da belirlenebilmektedir. Örneğin, *Çavdarhisar*’ ve *Ağrı*’da ele geçirilen onur yazıtları üzerinde;

“*Meclis ve halk, Pergamon’daki Asya eyaletinin ve tapınaklarının baş rahibi stephanophorusluk yapmış, üç kez beş yılda bir düzenlenen büyük yarışmalar tertip edip*

²²²⁸ *MAMA IX*, no: 126.

²²²⁹ *MAMA IX*, no: 126 ve s. 45: *BMC*, “*Frigya*”, 39, no: 18.

²²³⁰ *MAMA IX*, no: 246.

²²³¹ *MAMA IX*, no: 246 ve s. 80. *P. Aelius* bu kişilerden biridir. Diğeri hukuk öğrencisi *Bolanus*’un erkek kardeşidir (P241); Bir diğeri *Beronice* ile evli *Heras*’ın babası olan *Sosandra* (C286); diğeri de ferman taşımakla görevli bir adamın babasının adıdır.

²²³² *MAMA IX*, no: P141, P241.

²²³³ *MAMA IX*, no: P299, 61 ve 451.

²²³⁴ *MAMA IX*, no: 115 ve bu mimarın yaptığı yılan şeklindeki dekorasyon 74.

²²³⁵ *MAMA IX*, no: 575.

²²³⁶ *A. Hoffmann, a.g.m.* (1988), s. 307.

başkanlığını üstlenmiş ve Zeus'un rahipliğini yapmış olan Titus Klaudius Pardalas'ı onurlandırdı"²²³⁷

Ağarı'da ele geçirilen Commodus dönemine tarihli mermer sütun üzerindeki yazıtta; *"Symrnalıların görkemli şehrinin tapınaklarının baş rahibi, seçkin stephanepharos ve yarışma düzenleyicisi (hakemi) vatanın hayırseveri ...'i Phyle başkanı (phylarch) Asklepiades Papias Menandros müfettiş iken (onurlandırıldı)"*²²³⁸ diye yazmaktadır.

Yazıtlar, Aezani'den ne tür sporcuların çıktığını da göstermektedir. Buna göre, Çavdarhisar'da ele geçirilen yazıtta; *"Antonius Asklepiades, Olympia ve Pisa'da güreş müsabakalarında kazanan gençler için (bunu dikti)"*²²³⁹ diye yazmaktadır. Yazıt araştırmalarının bu kısmında çok önemli ipuçları sağlamaktadır. Zira Aezani kentinden sporcular o dönemki dünya içerisinde farklı yerlerde yarışmalara katılmışlardır. Bu Yunanistan olabildiği gibi, İtalya'daki bir kent de olmuştur. Hiç şüphesiz ki spor karşılaşmaları, bu gün olduğu gibi o gün de kültürel alışverişte önemli rol oynamış olmalıdırlar. Başka bir deyişle Aezani'nin antik dünyadaki en önemli tanıtımın üstlenen grup ağırlıklı olarak sporcular olmalıdır.

Tavşanlı'da ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki yazıt tam olarak okunamasa da, okunan kısımlardan yazıtın bir atlet için yapıldığı düşünülmektedir.²²⁴⁰ Çavdarhisar'da ele geçirilen bir bomos üzerindeki kabartmada ağır silahları ile birlikte bir gladyatör betimlenmiştir. Bu silahlar arasında kalkan ve miğise fer rahatlıkla görülebilmektedir. Ayrıca, başının üzerinde zafer tacını simgeleyen iki rozet yer almaktadır.²²⁴¹ (Resim 44)

Resim 44: Gladyatör
(Kaynak: MAMA IX, no: 120)

²²³⁷ MAMA IX, no: 19.

²²³⁸ MAMA IX, no: 22.

²²³⁹ A. Hoffmann, **a.g.m.** (1988), s. 307.

²²⁴⁰ MAMA IX, no: 80.

²²⁴¹ MAMA IX, no: 120.

İlicikviran'da ele geçen bir mermer bomos üzerinde gladyatör betimlemesi vardır. Yukarıdaki gladyatör betimlemesine çok benzemektedir. Ancak bunun sağ elinde bir hançer bulunmaktadır.²²⁴²

Genel kabul edilen görüşe göre Aezani'deki tiyatronun önünde yer alan stadyum, hipodrom özelliği taşıyan bir yapı idi. Dolayısıyla at yarışları için uygun bir yarışma ortamı vardı. Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıl yada sonrasına tarihli taşanıt üzerinde; “*Adım Menogenes. Atlara binme sanatını iyi bilirdim. Veba bulutunun üstüne alınıp, öldüm*”²²⁴³ şeklinde bir açıklama vardır ki burada adı geçen kişi olasılıkla yarışmalarda ödül almış bir at binicisi (jokey) olarak belirtilebilir. Tavşanlı'da ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerinde de benzer bir atlı erkek figürü görülmektedir.²²⁴⁴

Bu kadar mezar anıtının olduğu, üstelik de gayet ince olarak işlendiği yerde en önce akla gelen gruplardan bir tanesi hiç şüphesiz ki taş ustaları (λατόπος) olmalıdır. Epigrafik malzeme konuya ışık tutarak, bu grubun varlığını ortaya koymaktadır;

Işıklar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıt; “*Kurtarıcı tanrı Asklepios ve Hygeia için taş ustası Akylas oğlu Akylas zambaklı bir sunak adadı*”²²⁴⁵

Çavdarhisar'da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıt; “*Taş ustası Hermoganes, hayatta iken kendisi ve ... için (bunu dikti)*”²²⁴⁶ ifadeleri görülmektedir.

Çavdarhisar'da ele geçen II. yüzyılın son dönemlerine tarihli mermer bomos üzerindeki betimlemeler anıtın bir taş ustasına yada taş kesicisine ait olduğunu göstermektedir. Nitekim anıt üzerinde keski kalemi, cetvel, pergel, çekiç gibi aletler görülmektedir.²²⁴⁷

Yukarıdaki gruplar yanında Aezani'de başka toplumsal gruplar da yaşamıştır. Sopa Köy veya Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtlar tam olarak okunamasa da, üçüncü ve dördüncü satırlardaki sözcüklerden adı geçen yazıtların bir azatlıya ait olduğunu göstermektedir. Üstelik bu azatlı hayatı boyunca iki kez de onurlandırılmıştır.²²⁴⁸ Yine Çavdarhisar'da ele geçirilen üçüncü bir yazıtı adayan kişi

²²⁴² MAMA IX, no: 121.

²²⁴³ MAMA IX, no: 79 ve s. 31: Aezani'deki atlar ve atçılık için bkz. MAMA IX, s. xxv.

²²⁴⁴ MAMA IX, no: 171.

²²⁴⁵ MAMA IX, no: 61.

²²⁴⁶ MAMA IX, no: 451 ve s. 144.

²²⁴⁷ MAMA IX, no: 163 ve s. 57. Docimium, Synadda ve Yukarı Tembris Vadisi'nde de benzer anıtlar görülmüştür.

²²⁴⁸ MAMA IX, no: 76.

Hadrian tarafından kendisine seçme hakkı tanınmış, babası olasılıkla bir *peregrinus* olan bir imparatorluk azatlısıdır.²²⁴⁹

Eskiçağda Anadolu'daki kentlerde bir çok halk doktoru (αρχιατρω) bulunmaktadır. Ancak Antoninus Pius dönemi öncesine ait bu doktorlar hakkında pek fazla bilgi yoktur. Antoninus Pius doktorların sayısı konusunda bir kısıtlama getirdiği gibi, bulundukları merkezlerde doktorların vergileri konusunda da düzenlemelere giderek onları vergiden muaf tutmuştur. Çavdarhisar'da ele geçirilen mermer bomos yazıtında; “*Elveda okuyan! Ailius Markos ve Apolloinarios babaları başhekim Agathopous’un ve sağ olan anneleri Ammia’nın anısına bunu diktiler*”²²⁵⁰ diye yazmaktadır. Zaten, bomosun üzerinde makas, neşter (bisturi) gibi betimlemeler de görülmektedir.

Efeler’de ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta geçen; “*ikonophor*” sözcüğü ikona taşıyan anlamına gelmektedir. Burada kastedilen, törenlerde imparatorların yada imparatorluk ailesinin diğer üyelerinin metal (altın, gümüş veya bronz) büstlerini taşıyan kişilerdir.²²⁵¹

Yazıtlar üzerinden gidildiğinde Aezani’de başka meslekler de ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Çavdarhisar’da ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta; “*Terzi Apollonios, kendisi için (bunu dikti)*”²²⁵² yazmaktadır. Sülle Köy’de ele geçirilen II. yada III. yüzyıla tarihli mermer bomos yazıtında; “*Demetrios, oğlu Demetrios anısına (bunu) dikti*” yazmakta ve bomos üzerindeki betimlemede de bir balta figürü görülmektedir.²²⁵³ Resmine ulaşamadığımız bu anıt üzerindeki baltayı MAMA ekibi bir ormancı baltası olarak açıklamaktadırlar. Buna dayanarak ve çevre arazinin ormanlık olduğu düşünüldüğünde böyle bir grubun olma olasılığı gözükmektedir. Yine Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıtta; “*Stratonike, kahya Trophimos’un (anısına bunu dikti)*”²²⁵⁴ derken çiflik işleri ile ilgilenen bir kahyanın varlığı ortaya çıkmaktadır.

Çavdarhisar’da ele geçirilen Trajan dönemine tarihli mermerden çiftli bomos üzerindeki yazıtta açıkça bir müzisyen “*flüt çalıcısı Marcus Ulpius Achilles*”²²⁵⁵ diye

²²⁴⁹ MAMA IX, no: 118 ve s. 43.

²²⁵⁰ MAMA IX, no: 115.

²²⁵¹ MAMA IX, no: 131 ve s. 46.

²²⁵² MAMA IX, no: 156.

²²⁵³ MAMA IX, no: 177.

²²⁵⁴ MAMA IX, no: 310.

²²⁵⁵ MAMA IX, no: 188: Anadolu’da başka merkezlerde ele geçirilen stellerde flüt çalıcılarına yapılmış ithaflar vardır. Bkz. CIG, 2915 (Magnesia ad Meander); 2893 (Efes).

belirtilmektedir. Burada özellikle flüt çalıcısı olarak söz edilmesi, bu kişinin profesyonel olarak bir müzisyen olduğunu ve uzmanlaştığı alanı göstermektedir.

İmparatorluk dönemindeki hızlı gelişim dönemi sürecinde bölgedeki sporcuların ve diğer meslek gruplarının varlığı göz önüne alındığında bu grubun varlığı ağırlık kazanmaktadır. Nitekim Tepecik'te (Afyon 31 I d) ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer stel üzerindeki yazıtta; “*Hermokrates, öğretmen Agathopus’un anısına (bunu dikti)*” diye belirtilmektedir. Gymnasium’daki öğrencilerinden biri, öğretmenine saygı gösterisinde bulunmuştur. Burada geçen, “*öğretmen*”den (Παιδευταί), kastedilen gramer ve retorik konusunda uzman olan ve doktorlar gibi, kentte belirli ayrıcalıklara sahip kişilerdir.²²⁵⁶ Tavşanlı’da ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıtta da benzer şekilde öğretmene yapılan bir mezar anıtı ele geçirilmiştir. Yazıt şöyledir; “*Öğretmen Damoksenos, hayatta iken kendisi için (bunu dikti)*”²²⁵⁷

Frigya’nın, içine Aezani’yi de aldığı bu kısmının gelişmişliğine ve zenginliğine rağmen, Aezani bölgesi tarımsal anlamda dikkate değer bir bölge olmamıştır. Ancak yine de kentin ortasından akan Pankalas gibi, akarsuların büyük ölçüde bahçe ürünlerini sulamak için kullanıldığı düşünülmektedir. Çünkü Ağarı’da ele geçirilen mermer stel üzerindeki yazıt, nehrin ötesinde Aezani’den yaklaşık 3 km. uzaklıkta, tanrıların anasının evi Steunos Mağarası yakınlarında etkin olan Steunos bahçıvanları birliğini göstermektedir. Yazıt şöyledir; “*Steunoslu bahçıvanlar Neikophanes ve oğlu Agathenor, birlikte iş yürütelim diye Zeus Bennios’a adakta bulundular*”.²²⁵⁸ Bu yazıt bahçıvanlar birliğini göstermektedir. Buna göre bu birlik, Mater Steunene kutsal alanı etrafındaki bahçeye bakmakla sorumlu olan grup olmalıydı.²²⁵⁹

5. 3. Aile Yapısı

Çavdarhisar’da ele geçirilen anıtsal parça üzerindeki yazıtta; “*Sebastosların tüm ev halkı ile birlikte...*”²²⁶⁰ şeklindeki açıklama basit gibi görünen ancak genele yayıldığında önemli bir sorunu gündeme getiren bir ifadedir. Buradaki “ev” (οἶκος) halkı aslında ekonomik ve toplumsal anlamda örgütlenişin somut ifadesidir. “*Sebastoslar*” ifadesi ise, bugünkü ailevi açıklamalara benzeyen ve Aezani’deki bir aileyi işaret eden

²²⁵⁶ MAMA IX, no: 445.

²²⁵⁷ MAMA IX, no: 477.

²²⁵⁸ MAMA IX, s. xvii ve no: 49. Anadolu’nun başka yerlerinde de bahçıvanların birlikleri vardı. Örneğin, Pessinus, Miletus, Hierapolis ve Cibyra bu merkezler arasında gösterilebilir. MAMA IX, s. 20.

²²⁵⁹ MAMA IX, s. 20.

²²⁶⁰ MAMA IX, no: 573.

sözcük olup pek fazla üzerinde durulmamış bir yapıdır. Oysa toplumsal açıdan en küçük sosyolojik birim olan ailenin, Roma'nın başlangıçtan itibaren her zaman dikkat ettiği en önemli kurumlardan biri olduğu tarihsel bir gerçektir. “Aile” örgütlenmesinin, antik dönem toplumları için sadece basit bir şekilde “*bir araya gelme ve neslin devamını sağlama*” şeklinde bir anlayışa sahip olmadığı, bunun yerine ekonomik bir örgütlenmenin en önemli unsuru olduğu gayet açıktır. Dolayısıyla bu yapının mümkün olabildiğince anlaşılması, sadece toplumsal değil, ekonomik ve kültürel yapının da daha rahat çözümlenmesini sağlayacaktır. Bu noktada ailenin kaç kişiden oluştuğunun hesaplanması o merkezin ekonomik gücünün daha belirgin olması için bir kolaylıktır. Her ne kadar antik dönemdeki yerleşim merkezlerinin nüfusları hakkında bir şey söylemek hemen hemen olanaksız ise de yazıtlar üzerindeki kişi sayılarının ortalamasının hesaplanması sonucunda bir ailenin kaç kişiden oluştuğu hakkında çok genel bir tahminde bulunmak olasıdır. Buna göre Aezani'deki aileler, çekirdek aile yapısı içerisinde bir görünüm arz edip, bir ailenin toplam nüfusu da genel olarak; anne, baba, ve ortalama iki çocuk olmak üzere dört kişiden oluşmaktadır.

Bölgede ele geçen yazıtlara genel olarak bakıldığında evlilik ve aileye verilen önem rahatlıkla görülebilir. Zira bir çok yazıtta “eşi” (karısı) ve “kocas” yada “anne” ve “baba” ibareleri ısrarla vurgulanmaktadır.²²⁶¹ Bunların yanında ebeveynlerden ayrı olarak sadece çocuklar için hazırlanmış yazıtlar da bölgede ele geçirilmiştir ki²²⁶² bütün bu buluntular genel olarak değerlendirildiğinde ailenin toplumsal açıdan hayati önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Aezani dışında, özellikle Frigya, Pisidya ve Lidya'da olmak üzere Anadolu yazıtlarında sıklıkla karşımıza çıkan bir terim olan $\theta\rho\epsilon\pi\tau\acute{o}\varsigma$, $\tau\rho\omicron\phi\epsilon\upsilon\varsigma$, $\sigma\acute{\upsilon}\omega\tau\rho\omicron\phi\omicron\varsigma$, $\theta\rho\acute{\epsilon}\psi\alpha\varsigma$, $\tau\rho\acute{\omicron}\phi\iota\mu\omicron\varsigma$ sözcükleri, sık karşılaşmalarına rağmen, toplumsal yapıya ilişkin olarak ciddi şekilde araştırılmamış bir konudur. Üstelik bu statüdeki çocukların ne şekilde yetiştirildiği ve bunun toplumsal yansımaları üzerinde de yeterince durulmamıştır.²²⁶³

²²⁶¹ **MAMA IX**, no: 28, 83, 91, 94, 96, 102, 109, 115, 117, 121, 129, 130, 131, 132, 136, 141, 144, 145, 147, 149, 150, 159, 160, 168, 175, 176, 181, 188, 189, 190, 196, 235, 239, 243, 244, 251, 256, 257, 267, 268, 269, 272, 279, 283, 286, 290, 302, 305, 313, 322, 323, 325, 329, 331, 335, 338, 341, 347, 349, 352, 353, 356, 358, 360, 361, 362, 363, 366, 373, 376, 380, 380a, 396, 406, 411, 414, 417, 421, 425, 428, 429, 430, 440, 442, 443, 458, 464, 474, 496, 501, 541 : E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 61, no: 1, 2, 3: W. Tabberne, **a.g.e.** (1997), no: 53.

²²⁶² **MAMA IX**, no: 151, 252, 260, 281, 302, 311, 369, 424, 438, 479.

²²⁶³ Konunun açıklığı kavuşabilmesi için burada üç şeyin açıklanması gerekmektedir. İlk olarak, çocuğu “besleme” olarak alan ailenin bu çocuğun ailesi ile olan ilişkisi; ikinci olarak, “evlatlık alınan” çocuk ile üvey anne ve üvey baba ilişkisi; ve son olarak da köle bir aileden gelen ve zaten köle olan yada özgür

İmparatorluğun hemen her yerinde görülen evlatlık alma sisteminin oluşturduğu yapı aslında karmaşık bir görünüme sahiptir. Bu karmaşık sistem içerisinde, çocuklar farklı kategoriler altında aileler tarafından alınıyorlardı ve ne yazık ki bu kategoriler karşılıklı olarak birbirlerine açık değildi. Başka bir deyişle, bir *threptos* köle statüsünden sadece azatlılar statüsüne geçebilirdi. Yapılan araştırmaların da işaret ettiği gibi *threptos*, yasal bir ifadeden ziyade ağırlıklı olarak toplumsal bir terim olmuş ve bir çok örnekte, *threptos*'un olası kategorilerden her hangi birine geçirilmesi mümkün olmamıştır.²²⁶⁴

Aezani bölgesindeki yazıtlarda *threptos* varlığını anlamada mezar taşları üzerinde bulunan diğer terimlere de bakmak gerekmektedir. Önceki ve sonraki kuşakların diğer kuşaklara, kardeşlere, eşlere ve akrabalara yaptıkları söylemleri doğal olarak hep basmakalıp cümlelerdir. Seyrek olarak gözüken bu ifadeler karşıt, hangi gruptan olursa olsun *threptos* yazıtlar üzerinde sıklıkla işaret edilmektedir. Bu durum aslında ne tür bir “besleme” oluşumu olursa olsun, toplum içinde bu sistem ile oluşturulmuş bağın gücü için güzel bir örnektir. Ancak yine de yazıtlarda da açıkça görüldüğü gibi, bir çok *threptos* köle statüsünde değerlendirilmiştir. Ancak bazen eşit statüde ya da daha alt seviyede olan ailelerin büyüttüğü çocuklara biraz daha ayrıcalıklı davranılmış gibidir. Örneğin bu çocuklardan biri müzik eğitimi alması için büyütülmüştür.²²⁶⁵ Ayrıca aileler tarafından zorla evlatlık alınmış *threptos* örnekleri yoktur. Bunun yerine *threptos* yasal olarak evlat edinilmiş veya sokağa terkedilmiş çocuklar veya gözde köleler arasından çıkmıştır.²²⁶⁶

Aezani'deki yazıtlar incelenmeye devam edildiğinde erkek *threptos*'ların kendilerini büyüten erkek bakıcılarını mezar ile onurlandırdıkları görülmektedir.²²⁶⁷ Bunun yanında mezar yazıtı ile defnedilen iki evli erkek *treptoi* örneği vardır. Bunlar

olmasına rağmen, özel bir sınıftaki efendisine hizmet etmek için köle olarak yetiştirilen çocuk ile yeni anne babası arasındaki ilişki. Bkz. **MAMA IX**, s. lxiv.

²²⁶⁴ **MAMA IX**, s. lxiv: T. G. Nani, “**ΘΡΕΤΟΙ**”, **Epigraphica**, V-VI, 1943 ve 1944'ten alıntıya göre şöyle genel bir tablo çıkarılmıştır:

I. Köle Statüsündeki *Threptoi*

1. Köleler
 - a) Öğrenciler (Terkedilmiş) (*Alumni (expositi)*)
 - b) Kan bağı olanlar (*Sanguinolenti*)
 - c) οικογενεῖς

2. Azatlılar (*liberti*)

- II. Özgürler (*Liberi*)
 - a) Evlat edinilmişler (*Adoptati*)
 - b) Vesayet altından bulunan çocuklar (*Pupilli*)
 - c) Öğrenciler (*Discipuli*)

²²⁶⁵ **MAMA IX**, ss. lxiv - lxx ve no: 73. Konu ile ilgili olan ve 73'deki kadar çocuğun ne için böyle bir duruma maruz kaldığı belli olmayan diğer yazıtlar; 241, 407, 133, P191, P86, 185, 223, 270, 272, 133.

²²⁶⁶ **MAMA IX**, s. lxx ve no: 112, 133, 142, 252, 285, 407, 475, 478, 537, P279.

²²⁶⁷ **MAMA IX**, s. lxx ve no: 108, 223, 270, 407.

olasılıkla, varis olarak erkek bir *threptos*'un bakımını üstlenmiş veya onu evlat edinmiş çocuksuz çiftlerdir.²²⁶⁸ Aynı şey *threptoi* defneden kadınlar için de söylenebilir.²²⁶⁹ Diğer bir stel, bir bayan tarafından hayatına *threptos* olarak başlamış ve adı bu nedenle Trophimus olan birisi adına dikilmiştir.²²⁷⁰ Anısına kadınlar tarafında stel dikilen *threptae* olasılıkla hizmetçi olarak yetiştirilmiş olan beslemelerdir. Bunlardan birinde, evlatlığa bakan anne babası vefat etmiş olan kadın, profesyonel bir hemşireyi çağrıştıran bir ada (*Hygea*) sahiptir.²²⁷¹

Yine Aezani ve çevresinde ele geçirilen kimi yazıtlar kadının toplumsal durumuna dair ipuçları sunmaktadır. Öncelikli olarak mezar yazıtları ve adak yazıtlarında kadının sürekli ön planda tutuluşu bir noktaya kadar kadının olumlu durumunu göstermektedir. Ancak bunun dışında ele geçirilen yazıtlar, genel buluntuların söylediği şeylerden daha fazlasını anlatmaktadır. Örneğin, Hacı Kebir'de ele geçirilen bir yazıt kocası Menophilus Phaustos ile birlikte Aphphion'u, Aezani halkına göstermiş olduğu iyi niyetinden dolayı meclis ve halk tarafından onurlandırıldığını belirtmektedir.²²⁷²

Bu konuda istisna yazıtlardan biri de Demetrius Helicas Menogenes adlı birisinin karısı Apphe'yi ve onun annesini, yani kayınvalidesi Apphe'yi bir yazıt ile onurlandığı eserdir.²²⁷³ Bu yazıt istisna bir örnek olsa da, Aezani'de önde gelen ailelerinin kadınlarının, toplumsal yaşamda ön plana çıktıklarına kısmen de olsa işaret etmektedir. Nitekim, aynı mezar taşı üzerinde hem anne hem de kayınvalide aynı anda belirtilmektedir. Bölgede ele geçirilen iki mezar yazıtında ise bir erkeğin annesi, kız kardeşi yada kızı²²⁷⁴ veya kadının kendi kocası²²⁷⁵ veya kendi annesi ve kız kardeşi yada çocuğu için diktirdiği mezar anıtları²²⁷⁶ görülmektedir. Bütün bu buluntularda

²²⁶⁸ MAMA IX, s. lxx ve no: 190 ve 438.

²²⁶⁹ MAMA IX, s. lxx ve no: P275 ve P277.

²²⁷⁰ MAMA IX, s. lxx ve no: 310.

²²⁷¹ MAMA IX, s. lxx ve no 241 ve 478.

²²⁷² MAMA IX, no: 28. Yazıt şöyledir: “*Meclis ve halk, Demetrios oğlu Menophilus Phaustos'u ve onun karısı Aphphion'u yaşam biçimlerinden dolayı ve meclis ile halka karşı iyi niyetlerini sergilemeleri sebebiyle halkın onayıyla (devlet masrafı ile) onlara saygı için, Dionysos oğlu Aeneas Lurius önderliğinde (bunu dikti)*”

²²⁷³ MAMA IX, no: 83. Yazıt şöyledir: “*Asklepiades'in oğlu Demetrius Helicas Menogenes'in karısı Apphe'yi ve Demetrius'un kayınvalidesi Apphe'yi onurlandırdı*”

²²⁷⁴ MAMA IX, no: 97. Yazıt şöyledir: “*Aurelius Papas, annesi Anemmate ve pek tatlı kız kardeşi Licinnia'nın anısına (bunu dikti)*” Diğer yazıt; “*Titianos, annesi Tatiane ve kız kardeşi Annia'nın anısına (bunu dikti)*”. Benzer yazıtlar için bkz. MAMA IX, no: 267, 268, 274, 304, 319, 381, 421, 429, 430, 434, 446, 464, 491, 497, 498.

²²⁷⁵ MAMA IX, no: 92. Yazıt şöyledir: “*Priscilla, kocası Diogenes, çocukları ve kendisi için*”. Benzer yazıtlar için bkz. MAMA IX, no: 131, 147, 150, 440, 474.

²²⁷⁶ MAMA IX, no: 101, 151, 399, 315, 474.

dikkat edilmesi gereken en önemli nokta kadının yazıtlar üzerindeki gayet belirgin duruşudur.

Her ne kadar kadın, belirgin bir şekilde yazıtlar ve arkeolojik malzeme üzerinde kendini gösterse de Aezani'nin toplumsal yapısının ataerkil eğilimli olduğu gayet açıktır. Zira, yazıtlar üzerinde geçen "...'nın oğlu ..." ifadesi, soyun babaya göre belirlendiğinin kanıtıdır. Bu yapının hukuksal açıdan erkeğe avantaj sağlayan gelişmeler yarattığı da açıktır.²²⁷⁷

Öncelikli olarak aile içerisindeki bireylerin birbirlerine, ardından toplum içindeki ailelerin birbirlerine son derece gereksinim duyduğu ve dönemin koşullarının günümüze göre daha sert olduğu bir dönemde yazıtlar aile bireylerinin yaşam süreleri hakkında da genel ifadeler içermektedirler. Buna göre yazıtlar üzerinde geçen "zamansız ölen", "erken yaşta aramızda ayrılan" gibi ifadeler, mezar anıtları üzerindeki çocuk betimlemeleri, erken yaş ölümlerine işaret etmektedir. Üstelik yazıtlar üzerinde saptanan ölüm yaşları da oldukça düşüktür ki buna göre yaşam süresi ortalama erkekler ve kadınlar için 25 ila 35 yaş arası gibi gözükmektedir. Tabii ki bütün bu hesaplama normal şartlar için kabul edilen tahminlerdir. Erkeğin ve kadının ortalama ne kadar yaşadığını saptamak zordur.²²⁷⁸

Ele geçirilen pek fazla yazıt olmasa da, yine de Çavdarhisar'da bulunmuş bir yazıt insanların ne gibi hastalıklardan öldüklerini göstermesi açısından önemlidir. Yazıt, II. yy. yada sonrasına tarihli olup üzerinde ölen kişinin vebadan öldüğü bildirilmektedir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki antik dönemde büyük salgın hastalıkları veba ile ilişkilendirmek genel bir eğilimdir. Zira Lucius Verus'un birlikleri 165 yılında Part savaşlarından geri dönerken de genel bir salgın olmuş ve bütün ölümler vebaya bağlanmıştır. Ancak bu durum tam olarak kesin değildir.²²⁷⁹

Her ne kadar kesin olarak bir şey söylenemese de arkeolojik malzemenin gösterdiği şekli ile en azından bölgenin ileri gelen kadınlarının himasyon²²⁸⁰ giydiği, saçlarının toplu olduğu ve boynunun etrafından uzandığı ve ön tarafta toplandığı²²⁸¹ görülmektedir. Olasılıkla erkeklerin taktığı bir Frig şapkası²²⁸² yine eserlerden birindeki

²²⁷⁷ MAMA IX, no: 24, 25, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 38, 41, 49, 50, 54, 59, 61, 62, 67, 72, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 122, 126, 139, 140, 160, 182, 189, 240, 270, 286, 313, 327, 369, 555: W. Tabbernee, **a.g.e** (1997), no: 53.

²²⁷⁸ MAMA IX, no: 73, 75, 161, 179, 206: W. Tabbernee, **Montanist**, no: 53.

²²⁷⁹ Yazıt şöyledir. "Adım Menogenes. Atlara binme sanatını iyi bilirdim. Veba bulutunun üstüne alınıp, öldüm" MAMA IX, no: 79 ve s. 31: Magie, **RRAM**, c. II, ss. 1533-1534.

²²⁸⁰ MAMA IX, no: 54, 164,

²²⁸¹ MAMA IX, no: 141.

²²⁸² MAMA IX, no: 71

kabartmada karşımız çıkmaktadır. Kırsal kesimde, tarım ve hayvancılık ile uğraşan halkın bugün olduğu gibi daha basit ve sade kıyafetler giymiş olma olasılığı da yüksektir.

Yine de en iyi betim Çömlekçi Köyü'nde ele geçirilmiş olan 304/5 yıllarına tarihli ve şu an Kütahya Müzesi'nde bulunan mermer mezar anıtı üzerindeki betimlemelerdir. Burada; yetişkin bir erkeğin ve kadının ve de bir çocuğun kılık kıyafeti hakkında bilgi vardır. Erkek çocuğun ve babanın kitonu kısa iken, kadınınki daha uzundur. Üstelik kadının saçları kapalıdır. Bu durum bir noktada kadınların kapalı oluşu ve belki biraz daha zorlama bir ifade ile tutucu halkın bir işareti gibidir.

Bölgedeki yazıtlar üzerinde çok sık olmasa da; amcaya (θεῖος), dayıya (μήτροω), kuzene (εξάδελφος), yeğene (ανεψιός), damada (γαμβρός), kayınbiradere (δαίρη), erkek kardeşin karısına yada kocanın kardeşinin karısına (ενάτηρ), üvey anneye (μητροιά), geline (ύμφη), kayınpedere (πενθερος, έκυπός) ve kaynana yanında (πενθερά), arkadaşlara (φίλος, έταιροι, φλάτορες) ithaf edilmiş söylemler de görülmektedir.²²⁸³

Yazıtlar üzerinde yapılan bu göndermeler, uzak ve yakın akrabalık bağlarını açıkça işaret etmektedir. Özellikle, kabile geleneğinden gelen ve bu nedenle “dışa kapalı” toplumlar olarak düşündüğümüz köy grupları için yakın toplumsal bağın korunması, topluluğun devamı için hayati önem taşıyan bir kuraldır. Nüfusun azlığı bu insanların birbirine olan gereksinimini arttırmış bu da, evlilik sonrasında akrabalık bağlarına dikkat edilmesi gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Aşağıdaki yazıtlar, bu görüşü doğrular niteliktedir.

Çavdarhisar'da ele geçirilen yazıtta; “*Asklepiades'in oğlu Demetrius Helicas Menogenes'in karısı Apphe'yi ve Demetrius'un kayınvalidesi Apphe'yi onurlandırdı*” diye yazmaktadır. Burada, Helicas'ın kayınvalidesi Demetrius'un kızıdır ki aynı zamanda onun teyzesidir. Yani, Helicas kuzeni ile evlidir.²²⁸⁴ Bu da açıkça bir endogami durumunu, yada doğu toplumlarına özgü olan “akraba evliliğini” işaret etmektedir.

Benzer şekilde Hacı Mahmut'taki yazıtta da; “*...s ve karısı Anthasa, ve erkek kardeşi Appas, babası Appas'ın ve kayınpederinin anısına (bunu dikti)*” derken burada geçen “kayınpeder” (έκυπός) teriminin de evlilikler sayesinde yaratıldığı belirgindir.²²⁸⁵

²²⁸³ MAMA IX, s. lxiv.

²²⁸⁴ MAMA IX, no: 83.

²²⁸⁵ MAMA IX, no: 425 ve s. 135.

Çocukların yanında yeğenlere de mezar anıtları dikilmiştir. Sopus Köy’de ele geçirilen yazıtta; “*Tatianes, (kardeş çocuğu) yeğeni Severos’un anısına ve hayatta olan Poleitike ve kendisi için (bunu dikti)*”²²⁸⁶ diye yazarken, yine Sopus Köy’de ele geçirilen bir yazıtta da bu kez dayı belirtilmiştir. Yazıt şöyledir; “*Marcus Aurelius Asklepiades Klaudianos, pek tatlı annesi Ailia Domne ve dayısı Aneiketos’un anısına (bunu dikti).*”²²⁸⁷

Çavdarhisar’da ele geçirilen bir yazıtta da açıkça erkek kardeşin karısı belirtilmiştir. Çift bomoslu yazıtta; (a); “*Pek şeker anne babaları Epiktetos ve Markia Parthenion’un anısına*” (b) “*ve erkek kardeşinin karısı Tatiane’nin anısına*” (c) “*kardeşleri flüt çalıcısı Marcus Ulpus Achilles ve Marcia Ulpia Iuliane’nin anısına (bunu diktiler)*”²²⁸⁸ şeklinde bir açıklama vardır. Yine Çavdarhisar’da ele geçirilen yazıtta; “*..., kayını Glykon’un anısına (bunu dikti)*” diyerek farklı bir akraba ilişkisi belirtilmiştir. Buradaki “δαίειν”, “kayını” olarak çevrilmiştir. Zira Homeros’da aynı sözcük kadına göre, koca tarafından erkek kardeşi belirtmektedir. Böylesi bir sözcüğün yazıtlar üzerinde görülmesi iki şekilde açıklanmıştır. Birinci olarak, Hellenize olmuş topluluklar içinde görülen dar ilişkiler sisteminin böylesi terimlerin ortaya çıkmasına neden olduğudur. İkinci neden ise, bölgesel anlamda edebi gelenekten doğan bir moda anlayışı sonucunda yeni bir mezar yazıtı yazma eğilimi olduğu şeklindedir.²²⁸⁹

Her ne kadar yazıtın kendisi tam olarak okunamasa da, Ağrı’da ele geçirilen ve II. yüzyıla tarihli mezar steli üzerinde yer alan “vivvη” (ninne) ifadesi gerçekten de ilginçtir. Zira MAMA ekibi bu sözcüğün, Makedon kökenli olabileceği ve “büyük anne” yada “kaynana” anlamına gelebileceğini ileri sürmektedir.²²⁹⁰

Coğrafi kısımda da değinildiği gibi Aezani kenti, Roma dönemi öncesinde oldukça gelişmiş olan Anadolu’nun kıyı bölgelerinden coğrafik olarak uzakta olması nedeniyle, toplumsal anlamda kapalı bir yapı görünümündedir. Örneğin Aşağı Hermus Vadisi bölgesinin tipik Lydia adlarına bu bölgede rastlanmaz. Aynı şekilde Bithynia’da sıklıkla ve Hellespontine Mysia’sında daha az olsa da görülen Trako-Bithyn formda adlar da pek görülmemektedir. Hermus ve Rhyndacus akarsularının, su taşımacılığı için uygun olmayışı da toplumsal izolasyondaki bir diğer nedendir. Spor karşılaşmaları,

²²⁸⁶ MAMA IX, no: 143.

²²⁸⁷ MAMA IX, no: 158 ve s. 56: μήτρως (dayı) için Sardis yazıtlarında, Lidya’da başka bölgelerde ve Cotiaeum’da anıtlar hazırlanmıştır.

²²⁸⁸ MAMA IX, no: 188.

²²⁸⁹ MAMA IX, no: 387 ve s. 123: Hom. II., XXIV, 769. Bu sözcüğe, Cius, Selendi, Mermere ve Yukarı Tembris Vadisi’ndeki Yalnızsaray’daki yazıtlarda da rastlanmaktadır. Lydia bölgesinde sıklıkla görülen bir sözcüktür.

²²⁹⁰ MAMA IX, no: 408 ve s. 128.

ticaret yada dinsel ve politik işler için Aezani'den ayrılan küçük gruplar sayılmazsa, halk pek de fazla Aezani dışına çıkmamış gibi gözükmektedir.²²⁹¹

Göreceli olarak izole edilmiş ve bir din adamının sorumluluğuna bırakılmış olan topluluk içerisinde o yere özgü adlar yukarıdaki durumu doğrulamaktadır. Fakat yine de bu adların Aezani içerisinde baskın oldukları söylenemez. Nitekim, I. ve II. yüzyıllar içerisinde Hellenistik adların bölgede yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak kolay ayırt edilemeyen bu adlar şunlardır; *Ammios* ve *Ammion*, *Appas*²²⁹², *Appes* ve *Appe*, *A(ph)phion*, *Babeis*, *Dades* ve *Dade*, *Mateis*, *Mation*, *Nan(n)as*²²⁹³, *Paparion*, *Pap(p)as*²²⁹⁴, *Tatakos*, *Tatas* ve *Tateis*, *Tatia*, *Tatias* ve *Tation*.²²⁹⁵

Dinsel inançlar da hiç şüphesiz ki adlar üzerinde etkide bulunmuştur. Aezani'nin Sami kökenli, Mısır ve İran kültürleri ile yaşamış olduğu bir ilişki; Belos, Herodias ve Mathias, Nilus ve Psamathe (aynı evde) ve Mithres adlarının bölgede görünmesini sağlamıştır. Tanrı adlarından türetilen bir çok adın kullanıldığı yazıtlar üzerinde görülmektedir. Kentin iki ana kültü Zeus ve Meter Theon'un adları, bütün Grek dünyası tarafından sıklıkla ödünç alınmıştır ki Aezani'de de *Dio-* ve *Metro-* ile başlayan bileşik adların çokluğu bu noktada olağan dışı bir durum yaratmamaktadır. Ancak kültürün Aezani'de doğrudan varlığını kanıtlayabilecek yalnızca bir yazıt ve belki bir rölyef olan ay tanrısı Men'den türetilmiş adların çokluğu (Menophilus, Menogenes, Menothemis, Manes) da ilginç bir paradoks oluşturmaktadır. Gerçi bu adlar zaten Frigya bölgesinde oldukça yaygın adlardır. Ancak tanrı Men ile doğrudan bir ilgisi olup olmadığı yönünde

²²⁹¹ Aezani'den, Dobruca'ya gelmiş bir tüccarın varlığı yazıtlardan bilinmektedir. Ayrıca Asia koinon'unun organizasyonu veya diğer Asya eyaleti kentlerinde Roma yönetimi adına yöneticilik görevini üstlenmiş sivil aristokrasinin sınırlı sayıda üyelerinin başka merkezlerle gittiği bilinmektedir. Örneğin bu şekilde görevli bir rahip Aezani'deki tanrılar adına komşu Cadi kentinde adakta bulunabilmiştir. Benzer şekilde Lesbos adasındaki Mytilene'de bir görevli, yada bir taş ustası Lydia'da Aktaş'da olmak üzere görevliler bilinmektedir. Bkz. **MAMA IX**, s. lix.

²²⁹² "*Appas*" (*Ἀππας*) adı Anadolu'nun diğer yerlerinde seyrek olarak görünse de, Frigya'da yaygın olarak görülmektedir. **MAMA IX**, no: 425 ve s. 135.

²²⁹³ "*Nannas*" (*Ναννα*) adı Aezani'de sıklıkla görülen bir addir. **MAMA IX**, no: 306: Bu ad, Cotiaeum'da beş yazıtta ve Yukarı Tembris Vadisi'ndeki üç yazıtta da karşımıza çıkmaktadır. Bkz. **MAMA IX**, s. 97.

²²⁹⁴ **MAMA IX**, no: 249 ve s. 81. Papas bir çok yerde görülür. Dorylaeum yakınları (**CIG**, 3821); Orcistus (**CIG**, 3822e); Cotiaeum (**CIG**, 3823); Eumeneia (Haspels, **a.g.e.** (1971), no:32). Bu ad aynı zamanda kuzey Yunanistan ve Balkanlar'da da, diğer adlara göre yoğun bir şekilde kendini göstermektedir: Euxine (**CIG**, 1997c); Edessa (**CIG**, 2052f); Sozopolis ve Mesambria (**CIG**, 2130f); Anapa, Bulgaria, Dionysopolis, Odessos ve Apollonia'da da bu ada rastlanmıştır. Bkz. **MAMA IX**, s. 81.

²²⁹⁵ Bunların çoğunluğu ya doğu Akdeniz ve Levanten dünyada sıklıkla kullanılan aile içi adlar (*Lallnamen*), yada bölgesel dağılım anlamında ayırt edici özelliği olmayan adlardı. Tek bir aile içerisinde farklı kökenlerden adlar olabilmekteydi. Örneğin, Magnus, Babeis ve Teimotheos adlarına aynı yazıt üzerinde rastlanmaktadır ki bunlardan birincisi bir Roma *cognomen*'i, ikincisi bir *Lallnamen*, üçüncüsü de bir Grek adıdır. Dolayısıyla adları birbirinden ayırmanın zorluğu burada başlamaktadır. Bkz. **MAMA IX**, s. lix; no: 304 ve P14.

bir açıklama yapmak için şimdilik yeterli veri yoktur.²²⁹⁶ Bölgedeki yazıtlar üzerinde rastlanan ve kişi adı olarak kullanılan adlar şunlardır. Demeter²²⁹⁷, Dionysios²²⁹⁸, Herakles²²⁹⁹, Apollon²³⁰⁰, Tykhe²³⁰¹.

Genel anlamda bir toplumun kullandığı adların hangi nedenlerle konulduğunu belirlemek ve buradan da genel bir sonuca ulaşmaya çalışmak kolay bir iş değildir. Ancak yine de kültürel ve politik etkilerin adların belirlenmesinde etkin olduğu da bir gerçektir. Bu anlamda Aezani'nin zenginliğinin dayandığı toprak verimliliği ile ilgili adları gösteren kimi örnekler açıkça görülmektedir: Anthos ve bununla bitişik adlar; *Euporia*, *Thallos*, *Thallousa*; *Karpophorus*, *Karpon* ve *Karpion*; *Klados* ve *Kladaios*; *Staphylos*²³⁰² bu türden adlardır. Aynı şekilde Aezani halkı arasında tercih edilen bir çok Grek adı resmi olmayan formda, ada sevimlilik kazandırma maksadıyla –âs ile bitmektedir: *Agathas*, *Apellas* ve *Apollas*, *Achas*, *Demosthas*, *Demas*, *Helicas*, *Hermogas*, *Zenonas*, *Heraclas*, *Heras*, *Hermas*, *Menas*²³⁰³, *Menophas*, *Menophoras*, *Mnaseas*, *Onesas*, *Philipas*, *Plotias*, *Praxias*, *Stephanas*, *Sotas*, *Teimas*, *Teuthras*, *Trophimas*²³⁰⁴ ve *Trophas*. Bütün bu biçimler özellikle Roma döneminde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu durum aynı zamanda; Arch(i)eratikos ve Poleitike gibi, –ikos ve –ike ile biten adlar için de geçerlidir.²³⁰⁵

²²⁹⁶ Cox ve ekibi adlar konusunda dikkat edilmesi gerektiğini çünkü, bir tanrı adından türetilmiş kişi adının, o kişiyi işaret ettiği yada ailesinin onu bu adla çağırdığı anlamına gelmediğini belirtmektedirler. **MAMA IX**, s. lix; no: 62 ve P64.

²²⁹⁷ E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 61, no:2. L. Robert, **Noms indigenes dans l'Asie Mineure greco-romain**, 1964, s.306, not:2 ve not 6'dan alıntı örnekler; Ιουλιὰς ve Τάτειας.

²²⁹⁸ “Dionysos” (Διονύσιος) adı Aezani'de sıklıkla görülen bir addır. E. Gibson, **a.g.m.** (1980), s. 64, no:6; **MAMA IX**, no: 145, 155, 327, 363, 422, 440,

²²⁹⁹ **MAMA IX**, no: 148: Herakles adına Frigya'da başka merkezlerde de rastlanmaktadır. Dorylaeum için bkz. **MAMA V**, no: 238; Apamea için bkz. **MAMA VI**, no: 214. Bunların yanında yayınlanmamış bir yazıt olarak Kütahya'daki bir mezar taşı üzerinde de görülmektedir. **MAMA IX**, no: 148 ve s. 52.

²³⁰⁰ **MAMA IX**, no: 154, 156, 185, 196, 251, 268, 304, 313, 317, 325, 337, 348, 359, 373, 419, 472, 476, 482.

²³⁰¹ **MAMA IX**, no: 373. “Tykhe” (Τύχη) adı Anadolu'da başka merkezlerde de görülmektedir. Bütün bunlardan anlaşılan, ebeveynlerin çocuklarına “iyi şans” getirecek ad koyduklarıdır. Bu isim, bu insanların aynı evde yaşayan köleler olduklarını göstermektedir.

²³⁰² **MAMA IX**, s. lxii ve lxiii, n. 31: Zeus Thallos yukarı Tembris Vadisi'nde tapınılan bir tanrı olduğunu burada not etmek gerekmektedir.

²³⁰³ Kırıl'da ele geçirilen olasılıkla II. yüzyıla tarihli mermer parça üzerindeki yazıtta geçen Menas en ilginç örneklerden biridir. Yazıt şöyledir; “Menas, Symrna'da ölen kardeşleri Moshkion ve Hipponeikos ile babası Hipponeikos amsına (bunu dikti)” ifadesinde, bütün ailenin bir olasılık Aezani'nin yerlisi olduğu düşünülebilir. Fakat, ailenin kimi üyeleri, olasılıkla Menas'ın iki kardeşi ve babası, öldükleri yer olan Smyrna'ya taşınmak zorunda kalmış gibidir. Burada, iki erkek kardeşin oraya gitmesinin temel nedeni daha iyi eğitim almak olabilir. Anıt, öldükten sonra asıl yurtlarına getirilen diğer bilim adamlarında olduğu gibi, ailenin üyelerinin defin işlemleri için Kırıl'a geri getirildiği işaret ediyor gibidir. Bkz. **MAMA IX**, no: 546.

²³⁰⁴ “Trophimas” (Τροφιμας) dışında Aezani'de “Τροφας” ve “Τροφιμας” da favori adlar arasındadır. **MAMA IX**, no: 322 ve s. 103; Bu adlar; Cotiaeum (**SEG**, VI, 116); ve Yukarı Tembris Vadisinde yer alan Aslanapa'da da (E. Gibson, **a.g.e.** (1978) s. 33, no:15) görülmektedir.

²³⁰⁵ **MAMA IX**, s. lxii ve no: 358, 413.

Günümüzde olduğu gibi, çocuğun çok arzu edilen ve değerli bir varlık olduğunu göstermek için kişisel olarak ebeveynlerin duygularını gösteren çok farklı adlar olduğu adlar da bulunmaktadır. Aynı zamanda yine ebeveynlerin gelecek için olan arzularını gösteren adlar ile bir noktada çocuğun çok cesaretli, şanslı ve mutlu mizaçta olması temenni edilmektedir. Bu iki grup içerisindeki bütün adların hangi gruba ait oldukları tam olarak açık değildir. Fakat birinci gruba şunlar konulabilir: *Auxanon, Auxanousa, Auxesis, Auximus, Epictetus*²³⁰⁶, *Euche, Philetus, Philoumenus, Pothus, Symphorus, Terpsis, Theodorus, Theodotus, Onesimus ve Onesime, Onesiphorus, Isochrysus, Chryson ve Chrysotyches*. İkinci gruptaki adlar da şöyle belirtilebilir: *Andron ve Andromenes; Eupraxia ve Eudoia, Tyche*²³⁰⁷ ve bundan türetilmiş, *Eutyches* gibi adlar; *Elpis ve Elpidephorus, Amerimnus, Euboulos, Euphrosyne, Hilaron, Dynamis* ve tek bir aile içerisinde *Hygea, Lampousa, Itharus, Phaeinus; Chaereas ve Polychares*. Adlar arasında en sık kullanılanlardan biri olan Alexander için açıklama yapmaya zaten gerek yoktur.²³⁰⁸

Bölgede üst tabaka arasında kullanılan ve yaygın olan adlar da vardır. Bunlar arasında *Menophilus, Menogenes, Menothemis, Menas*, gibi Aezani’de ve bütün Frigya üzerinde düzenli olarak bulunan adlardan, Menophilus, Menogenes ve Menothemis toplumsal tabakanın en üst katmanında yer alan ve daha sıklıkla görülen isimlerdir. Menophilus adı, *boule* ve *demos* tarafından çeşitli yöneticiliklerdeki görevinden dolayı onurlandırılmış rahipler ve memurlar arasında yoğunlukla görülmektedir.²³⁰⁹ En ilginç örneklerden biri, Çavdarhisar’da ele geçirilen İmparatorluk dönemine tarihli, olasılıkla bir heroon’a ait olan mermer parça üzerindeki yazıtta geçen “*Menophilus Frigyanos*” (Μηνοφιλω Φρουγιανω) adıdır. Bu ad bir Roma vatandaşına, özellikle de Menophilus ailesine mensup birisine ait olmalıdır.²³¹⁰ İkinci ve üçüncü adlar, Menophilus kadar

²³⁰⁶ “kazanç” ve “parlaklık, mükemmellik” anlamlarına gelen “*Epiktetos*” (Επίκτητος) Aezani’de yaygın olarak görülen bir addir. **MAMA IX**, no: 188 ve no: 361 ve s. 116:

²³⁰⁷ “*Tukhe*” adına Iconium ve Galatya’da Bulduk Tekke’de de rastlanmıştır. **MAMA IX**, no: 124 ve s. 44.

²³⁰⁸ **MAMA IX**, s. lxii ve no: 427, 267. Ebeveynlerin adının anlamı ile çocuklarınınki arasında olan bağ ile ilgili adlar ancak tahmin edilebilir. Tyche ve Symphorus ve Epitynchanus ve Eutychis böylesi adlardır. Buradaki uygulama ile ilgili düşünülen şey, olasılıkla ailenin şansını koruma kaygısından dolayı böyle bir ad verme işinin yapıldığıdır. Eğer kadının adı farklı bir türdeyse, olasılıkla o bir köle veya azatlı ailesidir. Bkz. **MAMA IX**, s. lxii ve no: 124, 319, P79. Bu duruma bir örnek olarak Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıt gösterilebilir. Yazıt şöyledir; “*Epitynkhanos, 56-7 yılında annesi Eutykhis’in anısına (bunu dikti)*” Bkz. **MAMA IX**, no: 319.

²³⁰⁹ **MAMA IX**, s. lx; no: 106, P43, P44, P27, P15, P11, P12. P189.

²³¹⁰ Bölgenin nadir adlarından olan “Phrougios” aynı zamanda Kotiaion, Laodiceia Combusta’da da görülmektedir. Alia’da bir sikke üzerinde görülen ad, Hierapolis’de bir yer belirtmek için kullanılmıştır. Hepsisi de büyük olasılıkla bölgesel ad olan Φρύγ-εç sözcüğünden türemiş gibidir. Bkz. Ramsay, **Bishoprics**, II, s. 559; **CIG**, 3989. Buradaki “Frigyanos” ile ilgili olarak kimi yazarlar bu adın Kuzeybatı

göze çarpan bir devamlılık göstermeseler de, imparatorluk döneminin en zengin ve en tanınmış yüksek mevkideki kişilerini işaret etmektedirler.²³¹¹

Bölgede saptanan adlar arasında *hypocoristic* (sevimlilik anlamı katmak için yapılan kısaltma) türde adlara da rastlanmıştır. Örneğin Çavdarhisar'da ele geçirilen bir yazıtta geçen; “*Teimas*” adı aslında “*Teimoteos*” yada “*Teimogenes*”, vb. adların *hypocoristic* halidir.²³¹² Aynı şekilde Hacı Kebir'de ele geçirilen yazıttaki “*Hermogas*” adı Hermogenes'in²³¹³, Söğüt Köyü'nde ele geçirilen yazıttaki; “*Bolas*” (Βολα)²³¹⁴; İğde Köyü'nde ele geçirilen yazıttaki “*Menas*”²³¹⁵ hep *hypocoristic* adlardır.

Bölgede bayan adlarının yazıtlar üzerindeki kullanımı da bir hayli yaygındır ki bu bir noktada kadının toplumsal açıdan önemini göstermektedir. Ele geçirilen kimi yazıtlar üzerindeki bayan adları ilginç özellikler taşımaktadır. Örneğin, Söğüt Köyü'nde ele geçirilen yazıttaki sonu -ης eki ile biten “*Tatianes*” (Τατιανης) bir bayan adıdır. Diğer yandan aynı yazıtta geçen “*Poleitike*” (Πολειτικη) gibi sonu -ικος ve -ική ile biten bayan adları da özellikle İmparatorluk döneminde yaygın olarak görülmektedir.²³¹⁶ Aynı şekilde Tavşanlı'da ele geçirilen yazıtta görülen “... *Aleksandria Athenion*...” gibi iki adlı uygulamalar kadınlar açısından seyrek görülen bir olaydır.²³¹⁷ Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıtta geçen “*Nanas*” (Νανας) adı Frigya'da oldukça yaygın bir bayan adıdır. Hatta, Haspels'e göre Hristiyanlık döneminde kadın peygamberlerden biri bu adla geçmektedir.²³¹⁸

Frigya'da Hristiyanlar tarafından seyrek olarak kullanılan bir ad olduğunu dile getirirken, kimileri de Eumeneia, Laodicea Catacecaumene ve Iconium gibi merkezlerden ele geçen yazıtların da gösterdiği gibi adın yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedirler. Bu isimle ilgili olarak yine “*Frugi*” (Φρούγις) adı da, Orta Anadolu'da yaşayan Roma vatandaşlığı elde etmiş aileler arasında genel olarak kullanılan bir ad olarak belirtilmektedir. Anadolu kökenli olduğu düşünülen senatör Ti. Iulius Frugi'nin adı buna bir örnek. Buna paralel birçok örnek vardır. Bu adın bu kadar popüler olmasında yatan temel neden, sözcüğün içinde yatan “*Φρύξ*” ve “*Φρύγιος*” sözcükleridir. Zira, bu ada sahip kişilerin çoğu kendilerini Frigyalı olarak betimlemektedirler. **MAMA IX**, no: 541 ve s. 165.

²³¹¹ **MAMA IX**, s. lx; no: P14, 246, 313, 324

²³¹² Ancak, aynı ad Cotiaeum'daki heykeltıraş bir ailenin adının belirtildiği yerde üç kez geçmektedir. **MAMA IX**, no: 121 ve s. 43.

²³¹³ Hermogenes, Nacolea, Burdur, Uşak ve Kütahya yakınlarındaki Yaylababa köyüde ele geçirilen yazıtlarda da görülmektedir. Yine aynı yazıtta geçen “*Paparion*” adı da Anadolu'nun iç bölgelerinde farklı yerlerde geçmektedir. **MAMA IX**, no: 135 ve s. 48: “*Hermogenes*” için bkz. **MAMA V**, no: 264; **CIG**, III, 3865 ve 4376: “*Paparion*” için bkz. **BCH**, VIII, 384, no: 3; **MAMA IV**, no: 26; **MAMA VIII**, no: 413.

²³¹⁴ **MAMA IX**, no: 147 ve s. 52. Bulanos'un bu biçimde yazılmış bir formu Yukarı Tembris Vadisi'ndeki bir mezar taşının üzerinde de görülmüştür.

²³¹⁵ **MAMA IX**, no: 180.

²³¹⁶ **MAMA IX**, no: 143 ve ss. 50-51; Ayrıca no: 147, 148, 233; -ης ile biten adlar için bkz. L. Robert, **Noms ind.**, s. 215.

²³¹⁷ **MAMA IX**, no: 172 ve s. 59.

²³¹⁸ **MAMA IX**, no: 338 ve s. 107; Haspels, **a.g.e** (1971), I, s. 215, no: 107.

Yukarıdaki bayan adları yanında, toplumsal yapının çözümlenmesinde ipucu olabilecek çeşitli ilginç adlara da rastlanmıştır. Örneğin Kırğıl'da ele geçirilen yazıttaki “*Agotaphoros*” adı iyi-şans getirsin diye kullanılan bir addır.²³¹⁹ Çavdarhisar'da ele geçirilen yazıttaki “*Poteitos* (Ποτειτος)” ve “*Ionia*” (Ιωνία)” adları da diğer adlar yanında oldukça farklı kalmaktadırlar.²³²⁰ Çavdarhisar'da ele geçirilen yazıttaki “*Kharaks*” (Χάραξ) aslında bir çeşit lakap gibi kullanılmıştır. Zira, yazıtta da görüldüğü gibi Asklepiades, aynı adlı babası ve aynı adlı besleme çocuğu birbirinden ayırmak için böylesi bir ikinci ad kullanmıştır.²³²¹ Çavdarhisar'da ele geçirilen Hadrian dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıtta geçen adlar gerçekten de ilginç bir durumu ortaya koymaktadır. Zira yazıt üzerinde geçen, “*Magnos*” (Μάγμος) bir Roma adı iken, “*Babeis*” (Βαβεις) yerel bir ad ve “*Teimetheos*” (Τειμοθεός) ise bir Grek adıdır.²³²² Yani üç farklı kültürün izini taşıyan adlar yan yana bir yazıt üzerinde görülmektedir. Bu da Frigya'nın ve tabii ki Anadolu'nun kültürel zenginliğini gösteren önemli buluntulardan biridir. Yine Küçükkilet'te (Tunçbilek) ele geçirilen Antoninus Pius dönemine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıtta geçen “*Orphne*” (Ορφνη) köken açısından oldukça belirsiz bir addır. Ancak Ovidius'un eserinde bu ad yer altı dünyası perilerinden birinin adı olarak geçmektedir.²³²³

Aezani'de görülen kimi adlar diğer Frigya merkezlerinde de görülmektedir: Örneğin, Çavdarhisar'daki ele geçirilen yazıttaki “*Diaphanes*” (Διοφάνης), Dorylaeum'da;²³²⁴ Yenicearmutçuk'ta “*Flavia*” (Φλαβία) Aezani'de pek sık görülen bir ad değilken, aynı yazıtta geçen “*Υγεία*” adı Cotiaeum'da ve yukarı Tembris Vadisi'nde Çayırbaşı'nda;²³²⁵ Çavdarhisar'daki “*Mateis*” (Ματεις) Cotiaeum'da;²³²⁶ Çavdarhisar'daki “*Arruntius*” (Αρούντιος) Synnada'da;²³²⁷ Çavdarhisar'da “*Anteros*”

²³¹⁹ Paleolitik dönemden başlayıp günümüzdeki toplumlar içinde de süregelen büyüsel düşüncenin en iyi örneklerinden birisidir. **MAMA IX**, no: 183 ve s. 62.

²³²⁰ Buradaki ilk ad, Acmonia ve Appia'da da görülürken, Ionia oldukça şüpheli bir addır. **MAMA IX**, no: 225 ve s. 75; “*Poteitos* (Ποτειτος)” için bkz. **MAMA, VI**, no: 246 ve E. Gibson, **a.g.e.** (1978) s. 46, no: 17: “*Ionia*” (Ιωνία)” için bkz. **MAMA V**, no: R5. Buradaki Ionia, Romalı bir ad olan “*Ioulia*” da olabilir.

²³²¹ **MAMA IX**, no: 270 ve s. 86.

²³²² **MAMA IX**, no: 302 ve s. 96. “*Babeis*” adına farklı yazış şekilleri ile başka merkezlerde de rastlanmaktadır. Nacolea, **MAMA V**, no: 247: “*Βαβους*” olarak Cotiaeum; “*Βαβεις*” olarak Appia. Bkz. **MAMA IX**, s. 96.

²³²³ **MAMA IX**, no: 349 ve s. 111: Ovid. **Met.** V; 539. s

²³²⁴ **MAMA IX**, no: 239; **MAMA V**, no: 17, 135.

²³²⁵ **MAMA IX**, no: 241 ve s. 79.

²³²⁶ **MAMA IX**, no: 243 ve s. 80.

²³²⁷ **MAMA IX**, no: 268: Synnada için bkz. **MAMA IV**, no: 53 ve 70; **MAMA VI**, no: 372. Bunun yanında bu ada Prymnessus ve Eumenia'da da rastlamaktayız. Bkz. **MAMA IX**, s. 86.

(Αντέρως) Yukarı Tembris Vadisi'nde beş kez olmak üzere;²³²⁸ Çavdarhisar'daki “*Asklepios*” (Ασκληπιος) Dorylaeum ve Nacolea ve bu iki merkezin arasındaki köylerde de; yazıtta geçen diğer ad, “*Abaskantos*” (Αβάσκαντος) komşu merkezlerden Cotiaeum'da iki yazıtta, Yukarı Tembris Vadisi'ndeki Appia'da;²³²⁹ Çavdarhisar'da “*Tateis*” (Τάτει) adı Caria ve Cibyratis'de;²³³⁰ Çavdarhisar'da “*Tatakos*” (Τάτακος), Frigya ve Pisidya – Frigya sınırındaki merkezlerde;²³³¹ Çavdarhisar'da “*Kheleidon*” (Χελειδόνι), Laodicea Catacecaumene'deki Monoteist topluluklarda ve aynı zamanda, Dorylaeum, Nacolea ve Emir Dağ'da ele geçirilen yazıtlarda;²³³² Yenicearmutçuk'ta “*Kladaios*” (Κλάδαιος) Aphrodisias'da;²³³³ Ağrı'da “*Isokhrysos*” (Ισόχρυσος) Kapadokya'daki Caesarea, İslamköy ve Acmonia'da;²³³⁴ Çavdarhisar'da “*Thalamos*” (Θάλαμος) Laodicea Catacecaumene, Afyonkarahisar, Sarıkaya, Yukarı Tembris Vadisi gibi yerlerde, diğer ad “*Myrsine*” (Μυρσίνη) ise Alibey Yayla'da;²³³⁵ Çavdarhisar'da “*Eubulis*” (Ευβουλίς), Eumeneia ve Tyriaeum'da Monoteist yazıtta;²³³⁶ Çavdarhisar'da “*Proteas*” (Πρωτέας) Frigya'daki diğer merkezlerde²³³⁷ görülmektedir.

Aezani'deki kimi adlar, bölgeye oldukça uzaktan getirilmiş adlar gibidirler. Çavdarhisar'da ele geçirilen yazıttaki “*Menios*” (Μήνιος) Kuzey Ege, Marmara civarı ve Karadeniz'de oldukça yaygın bir addir.²³³⁸ Çerte'de ele geçirilen yazıttaki geçen “*Eros*” (Ερως) adı özellikle Makedonya, Trakya ve Mısır'da çok yaygındır.²³³⁹ Çavdarhisar'da ele geçirilen yazıtta geçen “*Smaragdus*” (Σμαράγδω) Atina'da ve Anadolu'da farklı Latin yazıtlarında görülmektedir.²³⁴⁰ Yenicearmutçuk'ta ele geçirilen yazıtta geçen, “*Lesbios*” (Λέσβιος) Cyme, Thyatira, Atina, Peloponnes ve Lesbos Adası'nda görülmektedir.²³⁴¹ Bu adlar Aezani'ye büyük olasılıkla; kolonistler, köleler, askerler yada tüccarlar aracılığı ile getirilmiştir.

²³²⁸ MAMA IX, no: 364 ve s. 117.

²³²⁹ MAMA IX, no: 374 ve s. 119; MAMA V, no: 35, 120, 230, 249. Bu buluntular arasında ele geçen 35 numaralı yazıtta, bu adın bir Grek tanrı adı olarak halk arasında kullanıldığını belirtilmektedir.

²³³⁰ MAMA IX, no: 380 ve s. 121;

²³³¹ MAMA IX, no: 407 ve s. 128.

²³³² MAMA IX, no: 421 ve s. 133; MAMA I, no: 101; MAMA VII, no: 31, 85; MAMA V, no: 154, 267.

²³³³ MAMA IX, no: 434 ve s. 138; MAMA VIII, no: 560.

²³³⁴ MAMA IX, no: 442 ve s. 141; IGR, IV, 1588; MAMA VI, no: 280.

²³³⁵ MAMA IX, no: 455 ve s. 145; MAMA I, no: 29; MAMA IV, no: 23; MAMA VII, no: 370 ve 368.

²³³⁶ MAMA IX, no: 472 ve s. 148; MAMA IV, no: 337; MAMA VII, no: 123.

²³³⁷ MAMA IX, no: 499 ve s. 157; Cotiaeum, Altıntaş, Acmonia, Dorylaeum ve Yukarı Tembris Vadisi'ndeki Çayırbaşı bu merkezler arasındadır.

²³³⁸ MAMA IX, no: 331 ve s. 105.

²³³⁹ MAMA IX, no: 347.

²³⁴⁰ MAMA IX, no: 380a.

²³⁴¹ MAMA IX, no: 414 ve s. 130.

Tek örnek olsa da, Aezani’de de imparatorluk döneminin politik gelişmeleri kişi adları üzerine yansımıştır. Örneğin Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıtta geçen, “*Bolanos*” (Βολωνω) adı, 75-6 yıllarında Asya eyaletinde prokonsül olarak görev yapmış M. Vettius Bolanus’un adından türetilmiş bir addır.²³⁴²

Daha erken dönemlerden başlamak üzere, II. yüzyıl boyunca, Aezani kenti, özellikle kökenlerinin kaynağı olarak görülen Arcadia olmak üzere, Greklerle ilişki kurmak ve bunu geliştirmek için çok çaba sarfetmiş gibidir. Her ne kadar mitolojik bir geçmiş olsa da, gerek halk arasındaki popüler Grek adları kullanımı gerekse Panhellen Birliği’ne girdikten sonra ortaya çıkan resmi duyarlılık Greklerle olan ilişkiyi destansı bir biçime sokmuştur. Bu durum yalnızca kentle ilgili ortaya atılan iddialarda değil, aynı zamanda bireylerin adlarında da kendini göstermiştir. Homeros destanları ile ilgili adların II. ve III. yüzyıllarda doğuda halk arasında yaygın olduğu bilinmektedir ki Aezani de bu açıdan bir istisna değildir. *Agathenor*, *Achilles*, *Helen*, *Menelaus*, *Diomedes*, *Phoenix* ve *Troilus* adlarının hepsinin de Troya öyküsünden alındığı açıktır. Bir çok Grek mitolojik öyküsünün imparatorluk döneminde Aezani halkının bilincinin şekillenmesinde rol oynadı açıktır. Ayrıca, Solon, Pericles, Demosthenes ve Sokrates gibi adların seçilmesi yöre halkının Grek geçmişini yansıması olarak düşünülebilir.²³⁴³

Yazıtlara bakıldığında, yukarıdaki açıklamaya paralel olarak, Grek kökenli olası yada kesin saptanmış adlar kendilerini göstermektedirler. Çavdarhisar’da ele geçirilen yazıttaki geçen “*Menealos*” Aezani’deki Homeros destanı kahramanlarının adlarından biridir.²³⁴⁴ Yağdıgın’da ele geçirilen yazıtta geçen “*Troilon*” (Τρωίλω) adı da Troya ile bağları gösteren ve Kuzey Batı Anadolu’nun sakinlerine oldukça çekici gelen bir addır.²³⁴⁵ Yine Küçükilet’te (Tunçbilek) ele geçirilen yazıtta geçen “*Diomedes*” (Διομήδης) Aezani’deki Grek kahraman adlarından biridir.²³⁴⁶

Çavdarhisar’da ele geçirilen bir diğer yazıtta açıkça Grek kökenli olan adlar (*Akylas*, *Doris*, *Perikles*)²³⁴⁷ görülmektedir. Benzer şekilde Gökağaç’ta ele geçen

²³⁴² **MAMA IX**, no: 255 ve s. 83. “Dades” için bkz. no: 256, 224; Bolanos için bkz. **MAMA V**, no: 229.

²³⁴³ *Aeneas* adı Frigya’da özel bir öneme sahipti. Efsane aynı zamanda Aeneas ve Anadolu’nun iç bölgelerindeki kentlere kaçan veya Troya’nın yağmalanmasının ardından kurulan diğer çeşitli Troya kahramanları ile ilişkili olarak düşünüldüğünde Aezani ile de bağlantısı kurulabilir. **MAMA IX**, s. lx; no: 276. Ayrıca bkz. P. Carrington, “The Heroic Age of Frigya in Ancient Literature and Art”, **AS**, XXVIII, 1977, ss. 177-vd. : **MAMA IX**, s. lx.

²³⁴⁴ **MAMA IX**, no: 223. Bu ad Kuzey Yunanistan’da da oldukça favori bir addır.

²³⁴⁵ **MAMA IX**, no: 479 ve s. 151.

²³⁴⁶ **MAMA IX**, no: 349.

²³⁴⁷ **MAMA IX**, no: 190.

yazıttaki “Belos” adının Dor kökenli olabileceği üzerine tartışmalar vardır.²³⁴⁸ Çavdarhisar’da ele geçirilen yazıttaki “Solon” da bir Grek adıdır. Nitekim Solon (Σώλων) Frigya’da başka merkezlerde de görülmektedir.²³⁴⁹ Aynı şekilde Yenicearmutçuk’ta ele geçirilen yazıtta görülen “Papylos” (Παπύλος) da Grekçe bir addır.²³⁵⁰

Latin kökenli adların Aezani bölgesinde varlığı ve gelişimi, diğer adlara göre biraz farklı bir durum göstermektedir. Zira Sestullii ve olasılıkla M. Ulpius Eurycles dışındaki hiçbir aile adı, köleleri azat etmeden yayılamamıştır. Üstelik sıkça rastlanan Gaius gibi ön adlar (*praenominae*) kişinin tam adıymış gibi görevlerini yapmışlar, kişileri daha önemliymiş gibi üstün kılan *Gentilicia* ve *cognomina*’nın bir kısmı kesin olmamakla beraber, eyalet valilerinden ödünç alınmış ve aynı amaca hizmet etmiştir. Bütün bunlardan dolayı Romalı adların hemen hepsi herhangi bir yorum yapılmasına izin vermez. Ancak “Bolanus” sözcüğünü daha sevimli kılmak amacıyla bu sözcükten türetilmiş “Bolas” gibi istisnalar da vardır.²³⁵¹

Anadolu’nun bir çok bölgesinde sayı olarak önemli miktarda İtalya’dan gelen göçmenler adlarına bakılarak rahatlıkla fark edilebilir. Bu noktada Aezani’de bazı Roma adları oldukça ayırt edici ve ilginçtir. Bunlardan en göze çarpanı, Ti. Gargonius’un kızı ve Q. Sestullius Gorgonianus’un karısı olan Gargonia Rhode’nin mezar taşıdır.²³⁵² Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer kapı taşı üzerindeki yazıtta; “*Quintus Sestullius Gorgonianus, annesi Gargonia Tirolia’nın anısına (bunu dikti)*” yazmaktadır. Burada sözü edilen ve Frigya’nın en önemli ve zengin ailelerinden biri olan Sestullii ailesi ile ilgili olarak Frigya’nın diğer yerlerinde de çeşitli bilgiler vardır.²³⁵³

²³⁴⁸ MAMA IX, no: 73 ve s. 29.

²³⁴⁹ MAMA IX, no: 237 ve s. 78: Burada geçen “Σώλων”, bölgede farklı formlarda karşımıza çıkar. Örneğin, Σώλων, MAMA VI, no: 68 (Attouda) ve no: 164 (Tabae); MAMA VI, no: 276 (Pissia); MAMA VIII, no: 107, 370 (Pisidya – Frigya sınırı); Meiros’da da Solon adlı birisinin mezarı vardır. Bkz. Haspels, a.g.e. (1971), I, s. 307, no: 30.

²³⁵⁰ MAMA IX, no: 363 ve s. 116.

²³⁵¹ MAMA IX, s. lxi.

²³⁵² MAMA IX, s. lx; no: 274.

²³⁵³ Sestullii ailesi özellikle Frigya olmak üzere, Asya eyaletinde büyük kitlelerle ilişkiler sürdüren delege bir aileydi. Bkz. S. Mitchell, “A Roman Family in Frigya”, AS, XXIX, 1970, ss. 13-vd: Bu ailenin azatlıları ve akrabaları ile ilgili olarak; Tiberiopolis, Dorylaeum, Prymnessus, Stecterium ve Aezani’de bulunan eserlerde bilgilere rastlanılmaktadır. Frigya dışında, Smyrna, Lycaonia’da Derbe ve Pontus’da Sinope’de de yazıtlar vardır. MÖ. 62 yılında Frigya’da yaşayan Sestullia ailesi Roma senatörleriyle ilgili *gens*’lerden birinin azatlı ve akrabası gibi görünmektedirler. II. yüzyılın ortalarına yada sonlarına doğru ailenin etkinliklerinin merkezi, Asya eyaletini *archiereus* ’u olan M. Sestullius Severus ve oğlu M. Sestullius Severus Flavianus’un gömülü oldukları yer olan Yukarı Tembris Vadisi’ndeki bugünkü Çayırbaşı köyünün yakınları olarak belirmektedir. MAMA IX, no: 274 ve s. 88. Hem Cicero döneminde ve hem de imparatorluk döneminde bu aile Frigya bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Cicero, *pro flacco*

Bunun dışında bölgede belirlenen Latin adları şunlardır; “*Popleios Istemenios*” (Πόπλειος Ιστεμένιος),²³⁵⁴; “*Gaios Visedius Bassus*”,²³⁵⁵; “*Salia*” (Σάλια),²³⁵⁶ “*Satourios*”,²³⁵⁷; “*Posios*” (Πώσιος);²³⁵⁸ “*Publius Licinius Rufus*” ve “*Ulpia Ammion*”,²³⁵⁹ ve “*Lollianus*” (Λολλιανός)²³⁶⁰

Tek bir örnek olsa da Tepecik’te ele geçirilen mermer bomos üzerindeki yazıtta görülen “*Matron*” (Μάτρων) mezar kitabelerinde görülen birkaç Thrak adından biridir.²³⁶¹

Aezani’de ele geçirilmiş yazıtlar içinde belirli bir kısmı askeri yerleşimcilerin orijinal yerleşimlerine kadar geri gidebilmektedir. Areidaaios, Prepelaos ve olasılıkla Rhodope gibi adların tümü Makedonya birlikleri ile ilişkilendirilmektedirler ve bunlardan özellikle yukarıdaki ilk ikisinin Hellenistik dönemde yabancı bir orduda hizmet eden Makedon kökenli paralı askerlerin ailelerinden geldiği düşünülmektedir. Makedon krallık adları, Alexander (İskender), Philip, Berenice veya Beronice zaten gerek bölgede gerekse Anadolu’da sıklıkla görülen adlardır. Ancak bu adların Makedonya hanedanlığına karşı herhangi bir özel duygu yada bağı yansıtmıyıp yansıtmadığı kesin olarak belli değildir. Selevkos krallık adları Antiochus ve Stratonice, Pergamon Krallığı’ndan Attalus, Bithynia Krallığı’ndan Nicomedes gibi, Makedonya adları da bütün Anadolu üzerinde ve dışında geniş bir ilgi görmüş ve özel politik veya toplumsal önemini kaybetmemiştir.²³⁶²

adlı eserinde Acmonia bölgesindeki etkin bir aile olarak belirtmektedir. Buna paralel olarak MÖ. II. yüzyılın sonlarına tarihli yazıtlar da, Cotiaeum’un güneyindeki yukarı Tembris Vadisi’nde bu ailenin mülkleri olduğunu göstermektedir. Aile köken olarak merkez İtalya’dan, Fundi, Tarracina veya Circeii’den gelmektedir. Gargonii ailesi de (her ne kadar sondaki “-onius” eki Etruria’yı işaret etse de) köken olarak Umbria’dan gelmektedirler. Aynı zamanda Capua’da da görünmektedirler. Bkz. **MAMA IX**, ss. lxi ve lxiii, n. 23; **CIL**, XI, 629:

²³⁵⁴ **MAMA IX**, no: 294.

²³⁵⁵ **MAMA IX**, no: 283 ve s. 91.

²³⁵⁶ Yukarı Tembris Vadisi’nde iki Sallii, bir baba ve onun oğlu görülmektedir. Bunlardan baba, “Σάλλιος” ve oğul “Σάλιος” şeklinde yazılmıştır. Bkz. **MAMA IX**, no: 290 ve s. 93.

²³⁵⁷ Bu ad İtalya’daki yazıtlarda da sıklıkla karşımıza çıkan bir addir. **MAMA IX**, no: 136; **CIG**, III, 6465.

²³⁵⁸ **MAMA IX**, no: 333 ve s. 105. Bu adın dişil formu da “Pausilla” (Πωσίλλα) olarak gözüktür.

²³⁵⁹ **MAMA IX**, no: 446.

²³⁶⁰ Bu ad bir cognomen olup, özellikle Asya eyaletinde yaygın görülen bir addir. Bu noktada bu adın doğuda, C. Caesar’in yoldaşlarından olan güçlü M. Lollius ile bir bağı olabilir. **MAMA IX**, no: 514 ve s. 160.

²³⁶¹ **MAMA IX**, no: 151.

²³⁶² **MAMA IX**, s. lix: Adlarla ilgili olarak bkz. **MAMA IX**, no: 67, 248, 272, 286, P258. Bunlardan birinde geçen “*Prepalaos*” (Πρεπέλαος) adı Cassander ve Lysimachus’un generalinin adıdır: Beronice adı her ikisi de Yukarı Tembris Vadisi’ndeki bulunan Appia ve Akçaköy’de aynı ailede iki kez daha karşımıza çıkmaktadır. Bkz. **MAMA IX**, s. 92.

Tek örnek olsa da Çavdarhisar’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıtta geçen “*Psamathe*” (Ψαμάθη) ve “*Neilos*” (Νεῖλος) adlarında Mısır yada Afrika etkisi görülmektedir.²³⁶³ Bu adlar olasılıkla köle adlarıdır.

Bölgede ele geçirilen kimi yazıtlar üzerinde Pers kökenli olarak düşünülen adlara da rastlanmıştır. Avşar’da ele geçirilen mermer bomos üzerinde; “*Trophimos ve Eutykhanos, babası Mithras ve besleme (treptos) Onesiphoros’un anısına (bunu dikti)*” yazmaktadır. Burada geçen “Mithras” bilindiği gibi Pers kökenli bir addır.²³⁶⁴ Diğer yazıt üzerinde geçen adın Pers kökenli olup olmadığı biraz şüphelidir. Kırğıl’da ele geçirilen III. yüzyıla tarihli yazıttır. Üzerinde geçen, bayan “*Doudous*” adı başka bölgelerde ve farklı formlarda da karşımıza çıkmaktadır. Eşi olarak yazıtta görülen “*Persion*” adının ise Perseus yada Perslerle olan bağıını göstermektedir.²³⁶⁵

Hacı Kebir’de ele geçirilen Antoninus Pius dönemine yada II. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıtta geçen “*Katma*” (Κατμα), her ne kadar güçlü bir delil olmasa da bir Kelt ismi olan “*Κατμαρος*”a benzediği için bir soru işareti olarak durmaktadır.²³⁶⁶

Yalnızsaray’da ele geçirilen II. yüzyıla tarihli mermer mezar steli üzerindeki yazıtta geçen, “*Mathias*” (Μαθίας) adının Sami kökenli bir ad olduğu düşünülmektedir. Bu ad aynı zamanda Pazarcık’ta ele geçirilen yazıt üzerinde de görülmektedir. Frigya bölgesinde bu adın ve bu addan türemiş olan adların yaygın oluşu, adın Sami kökenli oluşundan ziyade yerel bir ad olmasına da işaret ediyor olabilir. Yazıtın tamamına bakıldığında neden annenin önce belirtildiği açık değildir. Zira yazıt şöyledir; “*Menophas, Trophimos, Mathias ve Nanas, anneleri Tateis ve babaları Menas’ın anısına (bunu diktiler).*”²³⁶⁷

Yine Hacı Mahmut’ta ele geçirilen mil taşı içine yerleştirilmiş mermer Bizans dönemi parça üzerindeki yazıtta geçen “*Dandos*” (Δανδου), bir Frig sözcüğü olan “*Δουδου*” değil, olasılıkla Sami dillerindeki “David”e karşılık gelen ad olarak düşünülmektedir.²³⁶⁸

²³⁶³ MAMA IX, no: 312.

²³⁶⁴ MAMA IX, no: 112 ve s. 41.

²³⁶⁵ MAMA IX, no: 181: Zgusta, **Kl. Personennamen**, 154, 306-307: Doudous, adı başka yazıtlar üzerinde de saptanmıştır. Lycaonia ve Isauria sınırına doğru Iconium’un güneyinde; MAMA VIII, no: 309: Laodicea Catacecaumene’de; MAMA I, no: 221; MAMA, VII, no: 92: Pessinus’da olmak üzere bu ad formları Doğu Frigya, Frigya Paroreius, Galatya Lycaonia’da da saptanmıştır. MAMA IX, s. 61.

²³⁶⁶ MAMA IX, no: 353.

²³⁶⁷ MAMA IX, no: 430.

²³⁶⁸ MAMA IX, no: 555 ve s. 170.

Yazıtlar üzerinde geçen kimi adlar tamamen antik dönemdeki Anadolu’ya ait isimlermiş gibi gözükmemektedir. Işıklar’da ele geçirilen yazıttaki; “*Sekondeianos*”²³⁶⁹ adı etnik bir addır. Aynı şekilde, Ağarı’da ele geçirilen yazıttaki; “...*N. Aleksandros’un oğlu ...einoios*” ifadesindeki “...*einoios*” diye çevrilen ad, etnik bir ad olan “*Gaianos*” veya “*Peianos*” adlarından birisi olabilir.²³⁷⁰ Bunların yanında Çavdarhisar’da ele geçirilen yazıtlardaki “*Rhodos*” (Ρόδιος)²³⁷¹ ve “*Kianos*” “Κιανός”²³⁷² sözcükleri de etnik adlardır. Ataerkil bir toplum olduğu gözükken Aezani ve çevresinde, güçlü kabilesel bağlar aile içerisinde “baba”yı bir adım öne çıkarmaktadır. Bir grup ad ata soyunu gösteren adları içermektedir.

Örneğin Tavşanlı’da ele geçen II. yüzyıla tarihli stel üzerindeki yazıtta; “*Lucius Klaudius Pardalas’in oğlu Chrestus, efendisinin selameti için Zeus Abazenos’a (bu) adağı sundu ve sunaklar dikti. Menogenes’in...*” şeklindedir. Yazıtta geçen Ti. Klaudius Pardalas adına II. yy. ortalarına tarihli bir çok yazıt vardır. Burada da “Χρηστός” olarak geçen sözcüğün yanında yer alan Αγελ... olasılıkla Chrestus’un ikinci adı yada patronim addır.²³⁷³ Başka bir buluntu Tepecik (Orhaneli 31 b) de ele geçirilen II. veya III. yüzyıla tarihli mermer sütun üzerindeki yazıttadır. Yazıt şöyledir; “*Uğurlu olsun! ozotos köyü kahin Epiktetus ve Artemidoros Trophimos sorumluluğunda (bu) adağı Apollon Ksureos için adadı.*” Burada geçen Trophimos, kişinin ikinci adından ziyade patronim bir admış gibidir.²³⁷⁴ Konu ile ilgili son örnek, Karaköy’de ele geçirilen olasılıkla II. yüzyıla tarihli mermer bomos üzerindeki yazıtta geçen “*Iulios, pek şeker kardeşi Tog... Menophilus’un anısına (bunu dikti)*” ifadesindedir. Buradaki, “*Tog...*”, ölü adamın ilk adı veya patronymic veya da Iulius’un üçüncü adı olmalıdır.²³⁷⁵

²³⁶⁹ MAMA IX, no: 69 ve s. 27.

²³⁷⁰ MAMA IX, no: 59 ve s. 23.

²³⁷¹ MAMA IX, no: 259.

²³⁷² Olasılıkla da burası Bithynia bölgesindeki Cius’tur. MAMA IX, no: 233.

²³⁷³ MAMA IX, no: 54 ve s. 22.

²³⁷⁴ MAMA IX, no: 60 ve s. 23.

²³⁷⁵ MAMA IX, no: 165.

SONUÇ

II. ve III. yüzyıllarda, Anadolu’da Roma Egemenliği’nin yaşandığı dönemde, Frigya Epiktetos Bölgesi ve merkezlerinin; politik, toplumsal, dinsel ve ekonomik yapılarının incelenmeye çalışıldığı bu araştırmanın genel anlamdaki sonucu, söz konusu merkezler arasında, onları çevre yerleşimlerine göre ortak kılacak bir niteliğin olmayışıdır. Başka bir deyişle, Hellenistik dönemde *politik* bir alan olarak ortaya çıkarılan Epiktetos, zaten süreç içinde sınırları hep değiştirilen bir bölge olmuştur. İçindeki merkezler de, dönemin politik gücünün iradesinde farklı alanlara dahil edilmişlerdir. Bölge merkezlerinin arasında, ortak basılan birlik sikkesi hariç, ciddi hiçbir yakınlık yoktur. Burada, birlik adına sikke basan merkezin Aezani oluşu da tesadüfle açıklanmamalıdır. Aezani, diğer merkezlere göre dinsel ve politik avantajını kullanmış gibidir. Bu noktada tapınak-kent düşüncesi en önemli avantaj olmuştur.

Söz konusu merkezler arasında benzer yanlar da vardır. Eskiçağ dünyasının genel yaşam anlayışı, bölge topluluklarına “aynı”lık kazandırmıştır. Örneğin tarımın yoğun olarak ekonomiyi belirlediği bir bölgede gök gürleten ve beraberinde yağmur getiren tanrıya hep birlikte adaklarda bulunulması olağan karşılanmalıdır.

Araştırmada ele alınan merkezlerin “gelişmeleri” büyük ölçüde Roma’nın girişimleri ile olmuştur. Bölgedeki bütün toplulukları “kabile” düzeyinde gören Roma, öncelikli olarak askeri ve ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurarak, yeni merkezler yaratmış yada yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Eldeki verilere göre, birbirinden çok farklı gözükten Aezani yerleşimi ile Midaeum, Roma için farklı gereksinimlere yanıt veren merkezler olmuşlardır; Midaeum, bulunduğu konum itibarıyla önemli bir karakol; Nacolea ve Dorylaeum, geniş otlaklar ve topraklarla imparatorluk mülkleri için verimli alanlar; Aezani, sahip olduğu dinsel ve politik güç ile Roma’nın bölgedeki topluluklarla ilişki kurmasındaki önemli bir merkez olmuş gibidirler. Epiktetos merkezlerine, Roma’nın sikke basma hakkı tanınması da aslında yine onun izlediği politik bir tutumdur. Zira bir yüzünde imparatorun resmi olan sikkeler, onun adına önemli propaganda aracı olmuşlardır.

Roma'nın kent oluşturma sürecinde dikkat ettiği iki önemli nokta yer almaktadır; “güvenlik” ve “gelir”. Yani askeri ve ekonomik ilgi her şeyden önce gelmiştir. Nitekim, Epiktetos merkezlerine baktığımızda, birbiri ile kıyaslanamayacak ölçüde farklı yerleşimlerin *polis* diye belirtilmesi ilginçtir. Zira antik dünyada *polis* dendiğinde akla gelen özgür Grek kent devleti ile bu merkezler apayrı karakterdedirler. Aslında her iki tarafta da merkezler, “kent” olarak tanımlanana kadar geçen dönemde, çok ayrı süreçler izlemişlerdir. Grek dünyasında toplumsal hareketlilik ve toplumsal katman açısından aşağıdan yukarıya doğru olan ivme, asla Epiktetos merkezlerinininkine uymamaktadır. Kısacası antik dünyada “kent” olgusunun yeniden tanımlanması gerekmektedir.

Merkezler, kendi aralarında ve içlerinde incelendiğinde öncelikli olarak bir tapınak-kent statüsü ve Panhellen Birliği'ne kabul edilmesi ile Aezani, sosyopolitik anlamda bütün merkezlerin önüne geçmektedir. En çok epigrafik buluntunun, üstelik de çoğunluğu politik yapı ile ilgili bilgiler sunan yazıtların Aezani çevresinden ele geçirilmesi de bu anlamda bir tesadüf olamaz. Üstelik rahatlıkla görülebildiği gibi merkezler içinde en kolay lokalizasyonu yapılan yerleşim yeri Aezani'dir.

Epiktetos bölgesinde, genel anlamda kırsal bir yaşam tarzı egemen olduğu görülmekte ve kabile yaşantısının özellikleri topluluk içinde kendini göstermektedir. Sıkı aile ilişkileri ve buna bağlı olarak, akrabalarla ilgili terimlerin yaratılması bunun somut örneklerdir.

Tarımla uğraşanlar yanında bölgede; balıkçılık yapanlar, kaplıca işletenler, taş ustaları, değirmenciler veya fırıncılar, avukatlar, doktorlar, öğretmenler, berberler, ressam, heykeltıraşlar, müzisyenler gibi çok ayrı türde toplumsal gruplar da karşımıza çıkmaktadır. Aslında Epiktetos merkezleri belki bir açıdan, günümüzdeki gibi “kent” statüsünde olan ancak, toplumsal ve ekonomik anlamda “köy” şeklinde olan merkez görünümündedirler.

Dikine gelişen kronoloji içerisinde Roma dönemi işleniyormuş gibi olsa da, toplumsal ve kültürel tarih açısından izlenen katman Frig ve Grek dönemleridir. Tarihsel zamanlamada dikine bir çakışma vardır ki bu da aslında bölgenin zenginliğini gösterdiği için ayrı bir önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, araştırmanın ele alındığı dönem olan II. ve III. yüzyıllarda politik ve ekonomik güç Roma'dan yana iken, kültürel ve toplumsal yapının belirleyici unsurları Frig ve Grek kültürleri olmuştur.

Bütün merkezlerde her şeyin başında din gelmektedir. Frigya Epiktetos bölgesi içinde din toplumsal yaşamda oldukça önemli bir rol oynamış, hukukun gelişemediği dönemde veya onun

ötesinde, toplumların tutundukları temel bir olgu olmuştur. Nitekim bugünün Anadolu kırsalında da, geleneğin ve adeta bununla birlikte ikiz çocuklar gibi büyüüp gelişmiş, “din” anlayışının toplum kurallarını düzenlemede hala rol oynuyor olması rastlantısal bir olay olmasa gerektir.

Bölge açısından üzerinde durulması gereken bir nokta da, pagan dönemden monoteist döneme geçişte Epiktetos’un önemli roller oynamış merkezleri içinde barındırmış olmasıdır. Hristiyanlığın Anadolu’da neden bu kadar kolay örgütlendiğinin yanıtını ararken Epiktetos içindeki ve çevresindeki toplulukların Geç Roma – Erken Bizans dönemi ayrıntılı olarak incelenmelidir. Zira Epiktetos merkezleri, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu içerisinde güçlenmeye başlamasının ardından farklı bir kimliğe bürünerek gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Ancak bakıldığında bu merkezlerin böylesi bir gelişim içerisinde de paralel bir çizgi izledikleri de söylenemez. Özellikle kırsal alanda, kimi merkezler Hristiyanlığı daha güçlü benimserken, kimileri de eski pagan anlayışı devam ettirmişlerdir. Bazı yerlerde ise pagan anlayış, Yahudi yada Hristiyan anlayış ile harmanlanmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Novatianlar ve Montanistler bu konuda bilinen en somut örneklerdir.

Son olarak, ileride yapılacak olan çalışmaların bölge konusunda daha aydınlatıcı bilgiler vereceği de unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

AMMIANUS MARCELLINUS, **Rerum Gestarum Libri**, tr.J.C.Rolfe, London, LOEB, 1963-1964.

APULEIUS, **The Golden Ass (Metamorphoses)**, tr.W.Adlington, Chatham Worldsworth Class., 1996.

ARNOBIUS, **Adversus Nationes**, ed.A.Reifferscheid, Leipzig, [y.y.], 1875.

ARRIANOS, **Anabasis Alexandri**, ed.T.E.Page – E.Capps, London, LOEB, 1938.

_____, **The Life of the Alexander the Great**, tr.A.de Selincourt, Middlesex, Penguin Books, 1958.

_____, **Taktika**, tr.A.G.Roos, Teubner, [y.y.], 1907-1928.

ATHENAEUS, **Deipnosophistae**, ed.C.B.Gulick, London, LOEB, 1961.

CATULLUS, **Bütün Şiirleri**, çev. Ç. Dürüşken – E. Alovera, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997.

CHRISTODORUS, **Chronicle of the city of Tralles, apud. Agathias**, Historiae, tr.J.D. Frendo, New York, [y.y.], 1975.

CICERO, **In Catilinam, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco**, tr. C.Macdonald, London, LOEB, 1977.

Q. CURTIUS RUFUS, **Historia Alexandri Magni**, Leipzig, [y.y.], 1908.

DIODOROS SICULUS, **Bibliothekes Historikes**, tr. C.H.Oldfather, London, LOEB, 1952-57.

DION CHRYSOSTOM, **Orationes**, tr. J.W.Cohoon, London, LOEB, 1932-1953.

DIONYSIOS HALICARNASSUS, **Roman Antiquities**, tr. E.Cary, London, LOEB, 1937-1950.

EURIPIDES, **Alcestis**, ed. D.Kovacs, London, LOEB, 1994.

_____, **Alkestis**, çev. A.H.Tanpınar, Ankara, [y.y.], 1943.

EUSEBIUS, **Historia Ecclesiastica**, ed.E.Schwartz, Leipzig, [y.y.], 1903-1909.

EVAGRIUS SCHOLASTICUS, **Historia Ecclesiastica**, ed.J.Bidez – L.Parmentier, London, [y.y.], 1898.

FIRMICUS MATERNUS, **de errore profanarum religionum**, ed.A.Pastorino, Firenze, [y.y.], 1956.

Ed. V. Bartoletti, **Hellenica Oxyrhynchia**, Leipzig, [y.y.], 1959.

HERODOTOS, **Herodot Tarihi**, çev.M.Ökmen, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982.

HERODIAN, **History of the Empire**, ed.E.H.Warmington, London, LOEB, 1969.

HOMEROS, **Ilyada**, çev.A.Erhat - A.Kadir, İstanbul, Can Yay., 1984.

_____, **Iliade**, tr.P.Mazon, Paris, [y.y.], 1937.

_____, **The Iliad**, Chatham, Wordsworth Class., 1995.

HORATIUS, *Iambuslar, Lirik Şiirler, Saturalar, Mektuplar*, çev.T.Uzel, Ankara, [y.y.], 1994.

IUSTINUS, **Historiae**, ed.J.C.H.von Otto, Jena, [y.y.], 1842.

JULIAN, **Oratio**, tr.G.Rochefort, Paris, [y.y.], 1963.

JUVENALIS, *Saturae*, tr.G.G.Ramsay, London, LOEB, 1961.

LIVY, *Rome and the Mediterranean*, tr.H.Bettenson, Middlesex, Penguin Books, 1976.

_____, *History of Rome*, tr.B.O.Foster, London, LOEB, 1969.

LUCRETIUS, *De Nature Rerum*, tr.W.H.D.Rouse, London, LOEB, 1951.

_____, *Evrenin Yapısı*, çev.T.Uyar, İstanbul, [y.y.], 1974.

MARTIALIS, *Epigram*, tr.W.C.A.Ker, London, LOEB, 1919.

MINUCIUS FELIX, **Octavius**, tr.G.H.Randall, London, LOEB, 1960.

NICOLAUS DAMASCENUS, **Histories**, tr.C.Müller, Paris, [y.y.], 1868.

OROSIUS PAULUS, **Historiarum adversus paganos libri**, ed.A.Lippold, Milano, [y.y.], 1976.

Ed. A. Kurfess, **Oracula Sibyllina**, München, [y.y.], 1951.

OVIDIUS, **Metamorphoses**, tr.F.J.Miller, London, LOEB, 1960.

_____, *Heroides*, tr.G.Showerman, London, LOEB, 1960.

PAUSANIAS, *Description of Greece*, ed.W.H.S. Jones, London, LOEB, 1969.

PETRONIUS ARBITER, *Poems*, tr.M.Heseltine, London, LOEB, 1951.

PHOTIUS, **Bibliotheca**, ed.F.Jacoby, Leiden, [y.y.], 1922.

PLATON, **Kratylos**, çev.S.Y.Baydur, İstanbul, [y.y.], 1944.

_____, **Devlet**, çev. S. Eyüboğlu –M. Ali Cimcoz, İstanbul, Remzi Kitabevi,
(7. basım), 1992.

PLINIUS, **Naturalis Historiae**, ed.H.Rackham – W.H.S.Jones, London, LOEB, 1947.

PLUTARCHOS, **Moralia**, ed.F.C.Babitt, London, LOEB, 1967.

POLYBIOS, **Historiae**, ed.L.Lindorf, Lipsiae, [y.y.], 1882-1904.

PORPHYRIUS TYRIUS, (=C.Müller, F.G.H., III, 694, I), Paris, [y.y.], 1868.

PROKOPIOS, **Anecdota**, ed.H.B.Bewing, London, LOEB, 1960.

PTOLEMAIOS, **Claudii Ptolemai Geographi**, tr.C.F.A.Nobbe, Hildesheim, [y.y.],
1988.

STEPHANUS BYANTIUS, **Etnicorum quae supersunt**, ed. A.Meineke, Berlin, [y.y.],
1840.

STRABON, **Geographika**, ed. H.L.Jones, London, LOEB, 1949.

_____, **Coğrafya: Anadolu**, çev.A.Pekman, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay., 1987.

TACITUS, **Annales ab excessu divi Augusti**, ed.A Koestermann, Leipzig, [y.y.], 1971.

TITUS LIVIUS, **ab Urbe Condita**, ed.E.T.Page, London, LOEB, 1962.

XENOPHON, **Anabasis**, tr.P.Couvreux, Paris, [y.y.], 1929.

_____, **Anabasis**, çev.T.Gökçöl, İstanbul, [y.y.], 1984.

VALERIUS FLACCUS, **Argonautica**, tr.J.H.Mozley, London, LOEB, 1969.

VERGILIUS, **Ouvres**, tr.F.Plessis - P.Lejay, Paris, [y.y.],1931.

_____, **Aeineis**, çev.T.Uzel, Ankara, [y.y.], 1998.

VITRIVIVS, **On Architecture**, tr.F.Granger, London, LOEB, 1962.

Gezginler

ARUNDELL, F.V.J., **Discoveries in Asia Minor**, London, [y.y.], 1834.

BABELON, M.E., **Inventaire Sommaire de la Collection Waddington**, Paris, [y.y.],
1898.

BANSE, E., **Die Türkei**, Berlin, [y.y.], 1919.

BARTH, H., **Reise von Trapezunt nach Scutari**, Gotha, [y.y.], 1860.

BRANDENBURG, E., “Über byzantinische und seldschukische Reste im Gebiet des
Türkmen Dag”, **Byzantinische Zeitschrift**, 19, Roma, [y.y.], 1910.

BURESCH., K., **Aus Lydien**, Leipzig, [y.y.], 1898.

CRAMER, J.A., **Geographical Description and Historical Description of Asia Minor**, Oxford, [y.y.], 1832.

CUINET, V., **La Turquie d'Asie**, Paris, [y.y.], 1894.

DIEST W. Von , **Pergamon über den Dindymos zum Pontos**, [y.y.], 1889.

FELLOWS, C., **A Journal Written During an Excursion in Asia Minor in 1838**, London, [y.y.], 1839.

_____, **Discoveries in Lycia**, London, [y.y.], 1840.

FICK A., **Die griechischen Personennamen**, Göttingen, [y.y.], 1894.

GOLTZ, V. der, **Anatolische Ausflüge**, Berlin, [y.y.], 1896.

HAMILTON, William J., **Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia with some account of their Antiquities and Geology, vol. I**, (yeniden basım) New York, Hildesheim, 1984. (ilk baskı: London,1842)

HUARTI, M.Cl. **Konia**, Paris, [y.y.], 1892,

HUMANN, K. – PUCHSTEIN, O., **Reisen in Kleinasien und Nordsyrien**, Berlin, [y.y.], 1890,

IMHOOF, F. - BLUMER, H., **Monnaies Grecques**, Paris ve Leipzig, [y.y.], 1883.

_____, **Kleinasiatische Münzen**, Wien, [y.y.], 1901-1902.

KEPPEL, G.T., **Narrative of a Journey Across the Balcan; also of a Visit to Azani and other Newly Discovered Ruins in Asia Minor in the Years 1829 – 1830**,

London, [y.y.], 1831.

KINNEIR, M., **Reise durch Kleinasien, Armenien und Kurdistan in den Jahren 1813-1814**, Weimer, [y.y.], 1821.

KÖRTE, A., **Inscriptiones Bureschianae, Wissenschaft Beilage der Universität Griefswald**, Grifswald, [y.y.], 1902.

Le BAS, Ph., **Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure fait pendant les années 1843 -1844**, Paris, [y.y.], 1853-1870.

Le BAS, Ph. –WADDINGTON, W.H., **Inscriptions Grecques et Latines recueillies en Asie Mineure**, Paris, [y.y.], 1870.

LEAKE, William Martin, **Journal of a Tour in Asia Minor**, London, [y.y.], 1824.

LENNE, Henry J. von, **Travels in Little Known Parts of Asia Minor**, London, [y.y.], 1870.

MIONNET, T.E., **Descriptions de Medailles antiques, grecques et romanes**, Paris, [y.y.], 1806- 1837.

MOLTHEIN, L.Walcher, **Catalogue de la Collection des Medailles Grecques**, Paris-Viyana, [y.y.], 1895.

MORDTMANN, A. D. **Anatolien Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)**, Hannover, [y.y.], 1925.

QUEIN, L., **Oriens Christianus**, Paris, [y.y.], 1740.

PERROT, G., - GUILLAUME E., - DELBET, J., **Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie**, Paris, [y.y.], 1862.

PHILIPSON., A., **Reisen und Forschungen in Kleinasien**, Gotha, [y.y.],

(I)1910,-(V) 1915.

RAMSAY, W., **The Historical Geography of Asia Minor**, London, [y.y.], 1890.

_____, **The Cities and Bishoprics of Phrygia**, I - II, Oxford, 1895 – 1897.

_____, **Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire**, Aberdeen, [y.y.], 1906.

RADET, G., **En Phrygie. Nouvelles Archives des missions scientifiques et litteraires**, [y.y.], 1895.

RADET, M. Georges, **Sur Une Mission Scientifique en Asie Mineure**, Paris, [y.y.], 1834.

ROBERT, L., **Etudes Anatoliennes**, Paris, [y.y.], 1937.

SARRE, F., **Reise in Kleinasien**, Berlin, [y.y.], 1896.

STERRETT, J.R.S., **An Epigraphical Journey in Asia Minor, Papers of the American School of Classical Studies**, Boston, Archaeological Institute of America, 1888.

TEXIER, Charles, **Description de l'Asie Mineure**, Paris, [y.y.], 1839-1849.

Kitaplar

AKŞİT, Oktay, **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay. 1976

AKTÜRE, Sevgi, **Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri**, İstanbul, Tarihi Vakfı Yay., 1994.

AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, Haşet Yay., 1995.

_____, **Anadolu Kùltür Tarihi**, İstanbul, TUBİTAK Yay., 1999.

_____, **Phrygische Kunst**, Ankara, AÜDTCF. Yay., 1955.

ALBEK, Suzan, **Dorylaion'dan Eskişehir'e**, Eskişehir, [y.y.], 1991.

ARSLAN, Murat, **Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi: Galatlar**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay. 2000.

ATEŞ, Mehmet, **Mitolojiler ve Semboller: Anatanrıça ve Sembolleri**, İstanbul, Alfa Yay., 2002.

AULOCK, Hans Von, **Münzen und Stadte Phrygiens**, vol. I, Tübingen, [y.y.], 1980.

_____, **Münzen und Stadte Phrygiens**, vol. II, Tübingen, [y.y.], 1987.

ATALAY, **Türkiye Jeomorfolojisine Giriş**, İzmir, [y.y.], 1982.

BACHOFEN, J.Jakob, **Söylence, Din ve Anaerki**, çev. Nilgün Şarman, İstanbul, Payel Yay. 1997.

BECHERT, Tilmann, **Die Provinzen des Romischen Reiches**, Mainz am Rhein, Philip von Zabern, 1999.

BELL, Clive, **Uygarlık**, çev. V. Günyol – M. Urgan – M. C. Anday, Toplumsal Dönüşüm Yay. (3. baskı), İstanbul, 1998.

BELLINGER, A. R. – GRIERSON P., **Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection**, I-II, New York, 1966 ve 1973.

BITTEL, Kurt, **Kleinasiatische Studien**, İstanbul, [y.y.], 1942.

BLANCK, Horst, **Eski Yunan ve Roma'da Yaşam**, çev.İ. Tanrıkut, İstanbul, 1999.

BOECKH, A., **Corpus Inscriptionum Graecorum**, vol. 1-4, Hildesheim and New York: Georg Olms., Berlin, 1977.

BOWERSOCK, G. W., **Augustus and the Greek World**, Oxford, [y.y.], 1965.

BRIXHE, C. – LEJEUNE, M., **Corpus Des Inscriptions Paleo-Phrygiennes**, Paris, Institute Français D'études Anatoliennes, 1984.

BROUGHTON, T. R. S., **Roman Asia**, Baltimore, [y.y.], 1938.

BURKERT, Walter, **İlkçağ Gizem Tapıları**, çev.Sina Şener, Ankara, İmge Yay., 1999.

CHUVIN, Pierre, **A Chronicle of the Last Pagans**, trans. B.A.Archer, London, Harvard Univ. Pres. 1990.

COX, C.W.M. – CAMERON, A., **MAMA: Dorylaeum and Nacolea**, , vol. V, Manchester Univ. Press., Manchester, 1937.

DITTENBERGER, W., **Orientis Graeci Inscriptiones Selectae**, vol. 1-2: (yeniden basım), Hildesheim ve New York, 1986. (ilk baskı Leipzig, 1903-1905)

DREW-BEAR, Thomas, **Nouvelles inscriptions de Phrygie**, Zutphen, [y.y.], 1978.

_____, **Phrygian Votive Steles**, (Chr. Thomas ve M. Yıldızturnan ile birlikte), Ankara, Kültür ve Turizm Bak. Yay., 1999.

DUTHOY, Robert, **The Taurobolium**, Leiden, Leiden-Brill, 1969.

DÜRÜŞKEN, Çiğdem, **Roma'nın Gizem Dinleri**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay. 2000.

EHRENBERG, V., - JONES, A.H.M., **Documents Illustrating The Reigns of**

Augustus and Tiberius, Oxford, 1976.

ERHAT, Azra, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.

FRAZER, J. G., **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökeni**, çev. M. H. Doğan, İstanbul, Payel Yay., 1991.

FRENCH, David, **Roman Roads in Asia Minor**, Oxford, 1981.

GIBSON, E., **The Christians for Christians Inscriptions of Phrygia**, Missoula, MT Scholars Press, 1978.

GOETZE, A., **Kleinasien**, München, [y.y.], 1957.

GUNTRAM, Koch, **Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri**, çev. Z.Zühre İlkelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay., 2001.

GÜVENÇ, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991.

HALDON, John F., , **Warfare, State and Society in the Byzantine World**, London, [y.y.] 1999.

HASPELS, C.H.E, **The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments**, I-II, Princeton, Princeton Univ. Press., 1971.

HEAD, B.V., **Historia Nummorum**, Oxford, 1911.

_____, **A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum: Catalogue: Greek Coins of Phrygia**, vol. 25, London, British Museum Press, 1901.

HILL, P.V. – KENT, J.P.C., **Late Roman Bronze Coinage, AD. 324-498**, London, [y.y.], 1976.

HONDIUS, J.J.E. – vd. **Supplementum Epigraphicum Graecum**, (yeniden basım),

Amsterdam, 1971. (İlk baskı, Leiden, 1923)

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, **Eskibati Tarihi-I**, Ankara, TTK Yay., 1997.

JONES, A.H.M., **The Later Roman Empire; A Social, Economic and Administrative Survey**, Oxford, 1964.

_____, **The Cities of the Eastern Roman Provinces**, Oxford, 1971.

_____, **The Greek City from Alexander to Justinian**, Oxford, 1940.

KAYA, M.Ali, **Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi**, İzmir, Ege Üniv. Yay., 2000.

KOCH, Guntram, **Roma İmparatorluk Lahitleri**, çev. Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul, 1993.

LANE, E., **Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis: The Coins and Gems**, Leiden, Leiden - Brill Press, 1975.

LEVICK, B. – MITCHELL, S., **MAMA: Aezani**, IX, London, 1988.

_____, **MAMA: The Upper Tembris Valley, Cotiaenum, Cadi, Synaus, Ancyra and Tiberiopolis**, X, London, 1993.

LEVICK, B., **Roman Colonies in Southern Asia Minor**, Oxford, 1967.

LEWIS, N. – REINHOLD, M., **Roman Civilization**, I-II, New York, [y.y.] 1990.

MAGIE, D., **Roman Rule in Asia Minor**, I-II, Princeton, Princeton Univ. Press., 1951.

MATTINGLY, H., SYDENHAM, E.A., -, **The Roman Imperial Coinage**, 5 vols., London, [y.y.], 1923 – 1938.

McNEILL, W.H., **History Handbook of Western Civilization**, Chicago, [y.y.], 1953.

MEJUYEV, Vadim, **Kültür ve Tarih**, çev. Suat H. Yokova, Toplumsal Dönüşüm Yay. (2 bas.), İstanbul, 1998.

MITCHELL, Stephen, **Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor**, I-II, Clarendon Press, Oxford, 1993.

MORKHOLM, Otto, **Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri**, çev. O.Tekin, İstanbul, Homer Kitabevi, 2000.

NAUMANN, Rudolf, **Eski Anadolu Mimarlığı**, çev.B.Madra, Ankara, TTK Yay. 1988.

_____, **Der Zeus Tempel zu Aizonai**, Berlin, [y.y.], 1979.

PARRISH, D., (ed.), **Urbanism in Western Asia Minor**, Portsmouth, Journal of Roman Archaeology Series, no:45, 2001.

PARMAN, Ebru, **Ortaçağda Bizans Döneminde Phrygia ve Bölge Müzelerinde Bizans Taş Eserleri**, Anadolu Üniv.Yay., Eskişehir, 2002.

PRICE, S. R. F., **Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor**, London, 1984.

RAMSAY, W.M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, çev. M.Pektaş, İstanbul, [y.y.], 1961.

_____, **Historical Geography of Asia Minor**, New York, Royal Geographic Society, 1972. (ilk baskı London, 1890)

_____, **The Cities and Bishoprics of Phrygia**, I-II, (yeniden basım), New York, Arno Press, 1975. (ilk baskı: Oxford, 1895, 1897)

RHEIDT, K., **Aizanoi avdarhisar Rehberi**, Ankara, [y.y.], 1995.

RICH, J. – WALLACE A. (ed.) , **Antik Dünyada Kırsal ve Kent**, ev. Lale  zgenel,  stanbul, Homer Kitabevi, 2000.

RITSCHL, Friedrich, - vd., **Corpus inscriptionum latinarum**, Berlin, [y.y.], 1932.

ROBERT, L., **Etudes anatoliennes : recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure**, Paris, [y.y.], 1937.

_____, **Etudes épigraphiques et philologiques**, Paris, [y.y.], 1939.

_____, **Villes d'Asie Mineure: etudes de geographie ancienne**, Paris Fransız Arkeoloji Ens.Yay., 1962.

_____, **Noms indigènes dans l'Asie Mineure greco-romaine**, Fransız Arkeoloji Ens. Yay., Paris, 1963.

ROSTOVTZEFF, M.I., **Social ve Economic History of the Hellenistic World**, Oxford, 1953.

ROLLER, Lynn E., **In Search of God the Mother**, California, California Univ. Press., 1999.

SAMS, G. Kenneth, **The Early Phrygian Pottery**, University of Pennsylvania, 1994.

SARAÇOĞLU, Hüseyin, **Bitki  rt s  Akarsular ve G ller**,  stanbul, [y.y.], 1990.

SEABY, H.A., **Greek Coins**, London, 1966.

SEV N, Veli, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Ankara, TTK Yay., 2001.

SHERK, R. K., **Roman Documents of the Greek East; Senatus consulta and Epistulae to the Age of Augustus**, Baltimore, [y.y.], 1969.

SİVAS, Taciser Tüfekçi, **Eskişehir – Afyon – Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları**, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yay., 1999.

SMALLWOOD, E. M., **Documents Illustrating the Principates of Gaius, Cladius and Nero**, Cambridge, 1967.

_____, **Documents Illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian**, Cambridge, 1966.

SUNGUR, A.Korkut – GÜNAL, Nurten, **Türkiye'nin Fiziki Coğrafyası**, Eskişehir, [y.y.], 1991.

SYME, Ronald, **Anatolica: Studies in Strabo**, Oxford, 1995.

ŞAHİN, N., **Zeus'un Anadolu Epitetleri**, İstanbul, [y.y.], 2001.

TABBERNEE, William, **Montanist Inscriptions and Testimonia: Epigraphic Sources Illustrating the History of Montanism**, Georgia, Merce Univ. Press., 1997.

THOMPSON, M – MORKHOLM, O – KRAAY, C.M., **An Inventory of Greek Coin Hoards**, New York, 1973.

UÇANKUŞ, Hasan Tahsin, **Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay. 2002.

UMAR, Bilge, **Phrygia**, İstanbul, Ak Yay., 1982.

_____, **Türkiye'de Tarihsel Adlar**, İstanbul, İnkılap Yay., 1993.

WAELENS, Marc, **Die Kleinasiatischen Türsteine**, Mainz am Rhein, Deutsches Archäologisches Institut, 1986.

WELLES, C.B., **Royal Correspondence in the Hellenistic Period**, New Heaven,
[y.y.], 1934.

WIESEHÖFER, Josef, **Antik Pers Tarihi**, çev. M.Ali İnci, İstanbul, [y.y.], 2003.

WUJEVSKI, Tomasz, **Anatolian Sepulchral Stalae in Roman Times**, Ponzan, Adam
Mickiewicz Univ. Press, 1991.

WYCHERLEY, R.E., **Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu**, çev.Nur Nirven – Nezih
Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay., 1993.

VERMASEREN, M.J., **Corpus Cultus Cybelae Attidisque: Asia Minor**, I, Leiden,
Leiden-Brill, 1987.

_____, **Cybele and Attis**, London, Thames and Hudson, 1977.

ZGUSTA, Ladislav **Kleinasiatische Personennamen**, Prague, Tschechoslowakische
Akademie der Wissenschaften, 1964.

_____, **Kleinasiatische Ortsnamen**, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, ,
1984.

Makaleler

AKALIN, Ayşegül, “Antik Grek Yerleşim Tipleri, Kavramlar ve Tartışmalar”, **OLBA**,
(Ayrıbasım) KAAM Yayınları, Mersin, 2005.

ALANYALI, Hüseyin Sabri, “Die Herakles-Telephos-Gruppe von Nakoleia in
Phrygien”, **Ramazan Özgan’a Armağan**, Ege Yayınları, İzmir, 2005.

AYDIN, Nurullah, “Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989”, **MKKS**, I, Ankara,
Kültür Bak.Yay., 1990.

BARNETT, R.D., “Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age”, **CAH**, II/30,

Cambridge, 1967.

BİLGİN, A. Nejat, “2005 Yılı Midaeum Yüzey Araştırmaları”, **AST**, XXIII, Ankara, Kültür Bak.Yay., 2006.

BELKE, K.-MERSICH, Norbert, “Galatien und Lykaonien”, **TIB**, IV, Vienna, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, , 1984.

_____, “Phrygien und Pisidien”, **TIB**, VII, Vienna, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1990.

CALDER, W.M., “Early Christian Epitaphs from Phrygia”, **AS**, V, [y.y.], 1955.

CARRINGTON, P., “The Heroic Age of Phrygia in Ancient Literature and Art”, **AS**, XXVIII, Ankara, [y.y.], , 1977.

COLE, S.G., “Dionysiac Mysteries in Phrygia in the Imperial Period”, **EA**, XVII, Ankara, İngiliz Arkeoloji Ens., 1991.

ÇAPAR, Ömer, “Ege Göçleri Sonrası Batı Anadolu”, **Anadolu Demir Çağları**, İzmir, Dokuz Eylül Yay. 1987.

_____, “Roma’nın Asia Eyaletinde Conventus (Dioicesis) Sistemi”, **AÜDTCFD.**, XXVII, S.1, Ankara, 1995.

_____, “Roma’da Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, **AÜDTCFD.**, XXIX / 1-4, Ankara, 1979.

_____, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, **AÜDTCFD.**, XXIX / 1-4, Ankara, 1979.

DARGA, A. Muhibbe, “Şarhöyük – Dorylaion Kazıları (1989-1992)”, **KST**, XV-I, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1993.

_____, “1993 Yılı Şarhöyük – Dorylaion (Eskişehir) Kazıları”, **KST**, XVI-I, Ankara,

Kültür Bak.Yay.,1994.

DEMİRKENT, Işın, “Bizans İmparatorluğu Devrinde Dorylaion”, **Tarihte Eskişehir Sempozyumu – I**, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yay. 1998.

DEVREKER, J – HOLLEVOET, Y., – TOEN, H., “Pessinus (Pessinonte) 1989”, **KST**, XII-II, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1990.

DREW-BEAR, Thomas, “Local Cults in Graeco-Roman Phrygia”, **Greek-Roman-Byzantine Studies**, XVII, [y.y.], 1976.

_____, “Problèmes de la Géographie Historique en Phrygie”, *Principat*, 7/2, Berlin, [y.y.], 1980.

_____, “Phrygia’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları”, **AST**, II, İzmir, Kültür Bak.Yay., 1984.

_____, “Phryg Dilinde Yeni Yazıtlar”, **AST**, III, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1985.

_____, “Phrygia Bölgesinde üç Köy”, **AST**, IX, Çanakkale, Kültür Bak.Yay., 1991.

_____, “Afyon Müzesi’nde Bir Heykel Definesi”, **AST**, X, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1992.

_____, "Deux décrets hellénistiques d'Asie Mineure", **Bulletin de Correspondance Hellénique**, 96, [y.y.], 1972.

_____, "Three Senatus Consulta concerning the Province of Asia", **Historia**, 21, [y.y.], 1972.

_____, "A Fourth-Century Latin Soldier's Epitaph at Nakolea", **Harvard Studies in Classical Philology**, 81, 1977.

_____, "Divinités de Phrygie" (C. Naour ile birlikte), **ANRW**, II 18.3, Berlin, [y.y.], 1990.

EFE, Turan, "1995 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", **AST**, XIV, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1996.

_____, "Orman Fidanlığı", **Arkeoatlas**, S.1, İstanbul, Doğan-Burda Yay. 2002.

_____, "Batı Anadolu: Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", **Arkeoatlas**, S.2., İstanbul, Doğan-Burda Yay., 2003.

_____, "Küllüoba", **Arkeoatlas**, S.2., İstanbul, Doğan-Burda Yay., 2003.

ERZEN, A., "Roma İmparatorluğunun Dağılmasında Eyaletlerin Oynadığı Rol", **Belleten**, C. XXII , S. 85, Ankara, TTK Yay., 1954.

_____, "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında", **Belleten**, C. XVII, S. 65, Ankara, 1953.

FOSS, Clive, "Kütahya Araştırmaları", **AST**, I, İstanbul, Kültür Bak.Yay., 1983.

FREI, Peter, "Epigrafische - Topografische Forschungen im Raum von Eskişehir", **TAD**, XXV-II, Kültür Bak.Yay., 1981.

_____, "Epigrafische-Topografische Forschungen im Raum von Eskişehir", **AST**, I, İstanbul, Kültür Bak.Yay., 1983.

_____, "Epigrafische-Topografische Forschungen in Eskişehir", **AST**, V, İstanbul, Kültür Bak.Yay., 1987.

_____, "Epigrafische-Topografischen Forschungen in Eskişehir und Umgebung (1987-1988)", **AST**, VII, Antalya, Kültür Bak.Yay., 1989.

_____, "Epigrafische-Topografischen Forschungen in Eskişehir 1991", **AST**,

X, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1992.

_____, “Epigrafische-Topografischen Forschungen in Eskişehir 1992”, **AST**,
XI, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1993.

_____, “Phrygische Toponyme”, **EA**, Bonn, [y.y.], 1988.

_____, “Untersuchungen zu den Ortsnamen Phrygiens”, **X.TTKK**, Ankara, 1990.

_____, “Die Epichorischen Namen in griechisch-romischen Inschriftenbestand der
Region von Eskişehir”, **Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies
in Honour of Sedat Alp**, Ankara, TTK Yay., 1992.

_____, “Die Epigrafische Erforschung des Mittleren Porsuktales in
Nordwestphrygien”, **Österreichische Akademie der Wissenschaften**, Wien,
[y.y.], 1993.

FREI-KORSUNSKY, Sussana, “Meilensteine aus der Gegend von Eskişehir”, **EA**, 8,
Berlin, 1986.

FRENCH, David, “Roma Devri Mil Taşları ve Yolları Üzerinde 1974 Yılında Yapılan
Araştırmalar”, **TAD**, XXIII-1, Kùltür Bak.Yay., 1976.

_____, “Anadolu’da Roma Yolları ve Mil Taşları”, **AST**, I, İstanbul, Kùltür
Bak.Yay., 1983.

_____, “Roma Yolları ve Mil Taşları”, **AST**, II, İzmir, Kùltür Bak.Yay., 1984.

_____, “Roma Yolları ve Mil Taşları”, **AST**, III, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1985.

_____, “Roma Yolları ve Mil Taşları”, **AST**, IV, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1988.

_____, “1989 Roma Yolları, Mil Taşları Ve Yazıtlar Araştırması”, **AST**, VIII,
Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1990.

_____, “1990 Yılı Roma Yolları ve Mil Taşları Çalışması”, **AST**, IX, Çanakkale, Kültür Bak.Yay., 1991.

_____, “1991 Yılı Roma Yolları. Mil Taşları ve Yazıtları Çalışması”, **AST**, X, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1992.

_____, “1993 Yılı Küçük Asya Roma Yolları. Mil Taşları”, **AST**, XII, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1994.

_____, “ 1994 Araştırma Döneminde Roma Yolları, Mil Taşları ve Yazıtlar”, **AST**, XIII-I, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1995.

_____, “1995 Yılı Roma Yolları, Mil Taşları ve Yazıtlar”, **AST**, XIV-I, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1996.

_____, "Roman Roads in Central Anatolia," **Proceedings of the Xth International Congress of Archaeology**, 1978.

GIBSON, Elsa, “Gravstones in Kütahya Museum” , **TAD**, XXV-1, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1980.

_____, “The Christians for Christians inscriptions of Phrygia”, **Harvard Theological Studies**, 32, Missoula, 1978.

GORDON, R. “Raising a Scepture: Confession-Narratives from Lydia and Phrygia”, **Journal of Roman Archaeology**, 17, 2004.

HASPELS, C. H. E. “Midas şehri Kazısı”, **Belleten**, XLV-2, 178, Ankara, Kültür Bak. Yay., 1981.

HOFFMANN, Adolf, “Arbeiten in Aizonai ”, **KST**, IX-II, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1987.

_____, “Aizonai 1987, Arbeiten im Stadion”, **KST**, X-II, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1988.

_____, “Aizonai 1988, Arbeiten im Stadion”, **KST**, XI-II, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1989.

HOFFMANN, Adolf – RHEIDT Klaus, “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1990”, **KST**, XIII-II, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1991.

 LASLI, Ahmet, “Seyitömer H y    1993 Yılı Kurtarma Kazısı”, **MKKS**, VI, Ankara, K lt r Bak.Yay., 1996.

 ZN K, Erkan, “Eski a da Sessiz Bir Anadolu Kenti: Dorylaeum”, **Kebike **, S.15, Ankara, 2003.

KORFMANN, Manfred, “Demircihöyük”, **Arkeoatlas**, S.2., İstanbul, Do an-Burda Yay., 2003.

_____, “Demircihöyük Eine Frühbronzezeitliche Festung an der Phrygische-Bithynischen Grenze Kampagne, 1976”, **TAD**, XXV-1, Kültür Bak.Yay., 1980.

_____, “Demircihöyük Eine Fr hbronzezeitliche Festung an der Phrygische-Bithynischen Grenze Kampagne, 1976”, **TAD**, XXV-II, Kültür Bak.Yay., 1981.

KO AY, Hamit Z., “Yazılıkaya”, **Belleten**, C. V, S. 20, Ankara, TTK Yay., 1941.

MACPHERSON, I.W. “Inscriptions From Eskişehir and District”, **Annual of the British School at Athens**, No: XLIX, 1965, [y.y.], Athens.

MACRO, A.D., “The Cities of Asia Minor under the Roman Empire”, **Principat**, 7/2, Berlin, [y.y.], 1980.

MALAY, Hasan, “ tiraf Yazıtları”, **Toplumsal Tarih**, 137, İstanbul, Tarih Vakfı Yay.

2005.

MELLAART, James, “Five Sites in the Eskişehir District”, **İstanbul Mitteilungen**, Behaft 9, 1969.

MELLINK, M. J., “Phrygian Kingdom”, **CAH**, III - 2, Cambridge, 1991.

MIKAMI Tsugio – OMURA Sachihito “1988 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları” **KST**, XI-I, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1989.

MITCHELL, S., “A Roman Family in Phrygia”, **AS**, XXIX, Ankara, [y.y.], 1979.

_____, “Festivals, Games and Civic Life in Roman Asia Minor”, **JRS**, 80, [y.y.], 1990.

NAUMANN, Rudolf, “Die Ausgrabungen in Aizonai 1981”, **KST**, IV, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1982.

_____, “Die Ausgrabungen in Aizonai 1983”, **KST**, VI, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1984.

ÖZÇATAL, M. Fuat, “Yazılıkaya, Uluçayır ve Karasakalteke Kazı, Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, **MKKS**, II Ankara, Kültür Bak.Yay., 1991.

_____, “Gerdekkaya ve Yazılıkaya’da 1991 Yılı Çalışmaları”, **MKKS**, III, Ankara, Kültür Bak.Yay.,1992.

_____, “1997 Yılı Seyitgazi İlçesi Mozaik Kurtarma Kazısı”, **MKKS**, VIII, Ankara, Kültür Bak.Yay.,1998.

ÖZDOĞAN, Mehmet, “Anadolu Balkan İlişkileri”, **Arkeoatlas**, S.2., İstanbul, Doğan-Burda Yay., 2003.

PEHLİVANER, Metin, “Han ve Yazılıkaya’da Temizlik Çalışmaları 1992”, **MKKS**,

IV, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1993.

PEHLİVANER, Metin – ÖZÇATAL, M. Fuat, “Yazılıkaya ve Han’da Temizlik Çalışmaları”, **MKKS**, V, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1994.

PETZL, G., “Die Beinschriften Westkleinasiens”, **EA**, 22, Bonn, 1994.

PAULY-WISSOWA, “Dorylaion” **RE**, V-2, ss. 1577-1578.

_____, “Aizanoi” **RE**, I-1, ss.1131-1132.

_____, “Kotiaieion” **RE**, XI-2, ss.1526-1527.

_____, “Midaieion” **RE**, XV-2, ss.1524-1526.

_____, “Epiktetos” **RE**, VI-1, ss.126-132.

_____, “Phrygia” (Topografya), **RE**, XX-1, ss. 781-868.

RAMSAY, M. W., “Inscriptions from Nacoleia”, **JHS**, III, no:1, London, [y.y.], 1882.

_____, “Phrygian Orthodox and Heretics”, **Byzantion**, VI, Bruxelles, [y.y.], 1931.

RHEIDT Klaus, “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1991”, **KST**, XIV-II, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1992.

_____, “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1992”, **KST**, XV-I, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1993.

_____, “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1993”, **KST**, XVI-II, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1994.

_____, “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1994”, **KST**, XVII-II, Ankara, Kùltür Bak.Yay., 1995.

_____, “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1995”, **KST**, XVIII-II, Ankara, K lt r Bak.Yay., 1996.

ROSTOVTZEFF, Michael, “The Roman Empire – Greatness and Decline”, **Ancient Civilization 4000 BC – 400 AD.**, New York, [y.y.], 1968.

SCHWERTEIM, Elmar, “Bericht über die 1989 in Mysien und Troas Durchgeführten Furschungen”, **AST**, VIII, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1990.

SEEHER, J rger, “Demircihöyük Nekropol Kazısı 1990 Yılı Sonuçları”, **KST**, XIII-I Çanakkale, Kültür Bak.Yay., 1991.

_____, “Demircihöyük Nekropol Kazısı 1990 Yılı Sonuçları”, **KST**, XIV-I, Kültür Bak.Yay., Ankara,1992.

SEV N, Veli “Frygler”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, C.II,  stanbul, 1982.

_____, “Demir  ağında Anadolu-Batı İlişkileri”, **Zafer Taşlıkloplu Armağanı: Anadolu ve Trakya  alışmaları**, I,  stanbul, [y.y.], 1999.

STARR, S. Frederick, “Mapping Ancient Roads in Anatolia”, **Archaeology**, XVI, 1963.

şAH N, S. – SCHWERTHIM, E. – WAGNER, J., “Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens”, **EPRO**, 66, Leiden, 1968

şAH N, Sencer, “1982 Yılında Bithynia, Pamphylia ve Lykia’da Epigrafi ve Tarihi – Topografik Araştırmalar” **AST**, I, Ankara, K lt r Bak.Yay., 1983.

_____, “Phrygia Epiktetos” **AST**, IV, Ankara, K lt r Bak.Yay., 1986.

_____, “Eine kleine Reliefb ste im Museum von Kütahya”, **OLBA**, IV, Mersin, KAAM Yayınları, 2001.

_____, “Epigrafische Mitteilungen aus Antalya IX. Phrygische Votive Aus Dem
Archaologischen Museum von İstanbul, **EA**, 33, 2001.

_____, “Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton: Arkeolojik ve Epigrafik Belgelerle
Phrygia’da bir Zeus Kültü”, **OLBA**, IV, Mersin, KAAM Yayınları 2001.

TOKGÖZ, Dünder, “Seyitgazi Nekropol Kazısı-1974” **TAD**, XXIII-1, Kültür Bak.Yay.,
1976.

TOPBAŞ, Ahmet, “Kütahya Seyitömer Höyüğü 1990 Yılı Kurtarma Kazısı”, **MKKS**, I,
Kültür Bak.Yay., Ankara, 1991.

_____, “Seyitömer Höyüğü 1991 Yılı Kurtarma Kazısı”, **MKKS**, III, Ankara, Kültür
Bak.Yay., 1992.

_____, “Seyitömer Höyüğü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı”, **MKKS**, IV, Ankara, Kültür
Bak.Yay., 1993.

TÜLAY, A. Semih, “Kütahya Bölgesi Şehir Sikkeleri”, **TAD**, XXVII, Ankara, Kültür
Bak.Yay., 1988.

TÜRKÜTÜZÜN, Metin, “Çavdarhisar (Aizonoi) Roma Devri Nekropolü Kurtarma
Kazısı”, **MKKS**, II, Ankara, Kültür Bak.Yay., 1991.

_____, “Roma Devri Nekropolü Kurtarma Kazısı”, **TAD**, XXIX, Ankara, Kültür
Bak.Yay., 1991.

_____, “Çavdarhisar (Aizonoi) Nekropolü Kurtarma Kazısı”, **MKKS**, III, Kültür
Bak.Yay., Ankara, 1992.

WAELEKENS, M., “Phrygian Votive and Tombstones as Source of the Social and
Economic Life in Roman Antiquity”, **Ancient Society**, VIII, [y.y.], 1977.

_____, “Germa, Germa Koloneia et Germia”, **Byzantion**, XLIX, Bruxelles, [y.y.], 1979.

WÖRRLE, M., “Inchriftenfunde von der Hallenstrassengrabung in Aizanoi 1992”, **AA**, 1995.

_____, “Neue Inchriftenfunde aus Aizanoi II”, **Chiron**, 25, 1995.

Basılmamış Tezler

AKŞİT, Bahar, Phrygler ve Phrygia ile İlgili Antik Kaynaklar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 1993.

BARAN, Musa, Anadolu’da Ana Tanrıça Tasvirleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, 1972.

ERAYDIN, Necmettin, Phrygia’da Zeus Epitetleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2002.

Haritalar

CALDER, W.M – BEAN, C., **Classical Map of Asia Minor**, London, 1958.

KIEPERT, Heinrich, **Atlas Antiquus**, Berlin, [y.y.], 1876.

_____, **Specialkarte vom westlichen Kleinasien**, Berlin, [y.y.], 1890.

KIEPERT, R., **Karte von Kleinasien**, Berlin, [y.y.].

Sözlükler – Ansiklopediler

ARNDT, W. F. - GINGRICH, F. W., **A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature**, London, [y.y.], 1979.

BERRY, G.R., **The Classic Greek Dictionary**, Chicago, [y.y.], 1956,

CALDER, W.M., “Phrygia”, **The Oxford Classical Dictionary**, Oxford, 1964.

“Eskişehir”, **İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul, [y.y.], 1945.

“Eskişehir”, **Yurt Ansiklopedisi**, IV, İstanbul, [y.y.], 1982.

“Kütahya”, **İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul, [y.y.], 1945.

“Phrygia”, **Encyclopaedia Britannica**, vol. XXIX, ss. 1007 – 1009.

İnternet Kaynakları

Web adresi:	Son Erişim Tarihi
www.afyon.gov.tr	(2006 Haziran)
www.ancientcoins.biz	(2006, Mayıs)
www.ancienthistory.about.com	(2006, Haziran)
www.epigraphy.packhum.org	(2006, Mayıs)
www.eskisehir.gov.tr	(2006 Haziran)
www.fh-augsburg.de	(2006, Haziran)
www.forumancientcoins.com	(2006, Mayıs)
www.frigvadisi.org	(2006 Nisan)
www.hgk.mil.tr	(2006, Mayıs)
www.kutahya.gov.tr	(2006 Haziran)
www.mta.gov.tr	(2006, Mayıs)
www.ogm.gov.tr	(2006, Mayıs)
www.romancoins.info	(2006, Mayıs)
www.rovenet.com	(2006, Mayıs)
www.snible.org	(2006, Mayıs)
www.tdk.gov.tr	(2006 Temmuz)